

Drentse Kerken

ISBN 978-90831887-5-1
NUR 704 Kerk- en dogmengeschiedenis
Ter Verpoozing, Peize (NL)

© Gerard Stout
Foto's en opmaak: Gerard Stout

www.gerardstout.nl
www.nedersaksisch.org

Contact: gerardstout@kpnmail.nl

Laat dit boek achter in een mini-bibliotheek, als u het niet meer wilt.

Druk: Biblion, Zoetermeer
uwboekingoedehanden.nl
Eerste druk januari 2022

Dit is een heruitgave van boeken van het web. Rechtenvrij voorzover ik kan nagaan.

Pdf op nedersaksisch.org
Wie liever een boek heeft kan me contacten.

Reis door religieus erfgoed

Overzicht Der Kerkelijke Geschiedenis Van Drenthe

Jean Samuel Magnin

&

100 jaar Hiërarchie in Drenthe

Pater Willehad Kocks

Redactie: Gerard Stout

Ter Verpoozing

INHOUD

Ten geleide	5
Voorwoord	6
Aan zijne koninklijke Hoogheid	13
Voorbericht	15
Overzicht Der Kerkelijke Geschiedenis Van Drenthe	17
Inleiding	18
I Heidense eredienst	34
II Invoering van de christelijke Godsdienst	43
III Roomsch-Catholieke Kerk	76
Legenda bij de kerken	97
Intermezzo Kloosters in Drenthe	195
Zielen en land in 1835	203
Vervolg inzicht. Einde intermezzo	209
Opgave der bevolking	230
IV Invoering der kerkhervorming	233
V Hervormde kerk	253
Intermezzo Phileus	258
Vervolg Inzicht	262
VI Waalse of Frans-gereformeerde kerk	328
VII Christelijke afgescheidene kerk	336
VIII Protestantse kerken of gemeenten	357
IX Lutherse kerk	362
X Israëlitische kerk	372
Slot / Mennonieten	388
 100 jaar hiërarchie in Drenthe	395
(Gedetailleerde hoofdstukken zie pag. 630-632)	
Bezoek aan de paus – Intermezzo	430
 Verantwoording	633
Jean Samuel Magnin	634
Willehad Kocks	635
 Dialectenkaart	29
Noordelijke Nederlanden rond 900	33
Dingspillen	35
Kerken rond 1598	98
Kaart Drenthe 1830	206
Kaart Nederland rond 1850	231
Kaart Hervormde kerken	305
Hervormde gemeenten in 1854	326
Cockse kerken	352
Katholieke kaart	396

Ten geleide

In dit boek treft u van Jean Samuel Magnin

Overzicht Der Kerkelijke Geschiedenis Van Drenthe

vanaf ca. 700 tot 1855.

Van Willehad Kocks

100 jaar hiërarchie in Drenthe

over de Rooms-Katholieke kerk in Drenthe tussen 1853 en 1953.

Ik heb beide boeken van tussenkopjes voorzien. Vooral het boek van Magnin heb ik voorzien van extra voetnoten. Enkele hoofdstukken laat ik beginnen met een beknopt overzicht en verklarende termen. Een deel van de Bijlagen uit Magnin heb ik in de tekst opgenomen. Via delpher.nl is de pdf van het origineel te vinden.

Kaarten en illustraties zijn van mijn hand.

Hier en daar kan een verschrijving deel uitmaken van deze heruitgave. Ik pretendeer geen volledigheid.

Voorwoord

De kerkelijke geschiedenis van Drenthe laat zien dat geloofsbeleving en religie telkens in beweging zijn. Zo'n 2000 jaar geleden overheersten in Drenthe heidense religies, de bewoners hadden een groot ontzag voor de natuur, die soms vijandig gezind was en niet telkens werd begrepen. Met verering en zoenoffers probeerden de bewoners de natuurgoden gunstig te stemmen.

KERSTENING

Rond het jaar 700 begon de kerstening van de mensen die tot dan als heidenen werden beschouwd. Dat ging niet zonder slag of stoot. Na ruim 100 jaar prediking, onder meer door Bonifatius, Willebrordus en Willehad, kon de Landschap als bekeerd beschouwd worden. Het zwaard van de Frankische keizer Karel de Grote (815) heeft in niet geringe mate bijgedragen aan deze bekering. Wie niet overstapte naar het christelijke geloof riskeerde de dood door het zwaard.

De daaropvolgende eeuwen waren een glorie tijd voor het Heilige Roomse Rijk. Iedereen was, in elk geval in naam, rooms-katholiek, er waren geen andere mogelijkheden.

REFORMATIE 1517

In 1517 kwam de onvrede over de alleenheerschappij van de roomse kerk naar voren. Maarten Luther proclameerde zijn stellingen in Wittenberg. Hij protesteerde onder andere tegen de handel in aflaten, waarmee mensen tegen betaling hun zonden konden laten vergeven. Luther had met de reformatie een begin gemaakt, met predikanten als Calvijn en Zwingli in zijn voetspoor.

Met enige vertraging drong de reformatie in Drenthe door. De strijd beperkte zich niet tot de religie, in die jaren was het onderscheid tussen religie en staat niet heel groot. Bisschoppen waren evenzogoed legeraanvoerders. Strijd om de macht kent vele gezichten.

De bewoners van de lage landen deden hun best om zich van de overheersing van de katholieke Spaanse overheersers te bevrijden. De Nassau's kozen de kant van Luther en de reformatie, zo werd de strijd voor bevrijding ook een strijd tussen katholieken en protestanten. Die strijd werd uitgevochten tijdens de Tachtigjarige Oorlog, die duurde van 1568 tot 1648. De gevechten hielden nooit op. Het rampjaar – 1672 – moest nog komen.

REFORMATIE IN DRENTHE 1598

Na enige schermutselingen werd de reformatie in Drenthe voltooid in 1598. Van de een op de andere dag waren er geen katholieken meer in Drenthe enkel nog hervormden; protestanten. Hervormd/gereformeerd was de staatsgodsdienst. De geloofsijver van de Drenten ging zover dat de katholieken niet meer getolereerd werden in de Landschap. Alle kerkgebouwen in Drenthe kwamen in bezit van de hervormden. Op uitzonderingen na, soms met enige vertraging, gingen katholieke pastoors verder als dominee. Wie niet overstapte naar het hervormde geloof kon vertrekken. In Drenthe is geen Beeldenstorm geweest; de voorheen katholieken gingen als protestant naar dezelfde kerk.

SYNODE VAN DORDRECHT 1618-1619

Tijdens de synode van Dordrecht in 1618-1619 werd een en ander bekrachtigd. De Drenten waren streng in de gereformeerde leer.

In de loop van de eeuwen gingen de afspraken van de Dordtse synode knellen en kwam er een verlangen naar een soepeler toepassing en aanpassing van de diverse regels. Gereformeerden, synodalen, bleven strak in de leer, terwijl veel hervormden meer ruimte wilden voor eigen geloofsopvattingen. De Drenten wilde meer inspraak in de uitwerking van de kerkdiensten. Echter Graaf Willem Lodewijk van Nassau gaf geen ruimte. Hij was zowel kerkelijk als wereldlijk leider in Drenthe. Drenthe was een wingewest, geen provincie, maar een zogenaamd Landschap zonder enige zeggenschap.

BATAAFSE REPUBLIEK 1795-1813

In 1795 begint de Bataafse republiek en komt het land onder invloed van Frankrijk. Een van de gevolgen is een scheiding tussen kerk en staat. Het staatshoofd is niet langer het hoofd van de kerk. Er komt vrijheid van godsdienst.

In 1813 verloor Napoleon de slag bij Leipzig en eindigde de Franse overheersing. Koning Willem I kwam uit Engeland. Hij riep zich in 1815 uit tot koning van Nederland. De start van het huidige Nederland.

De oudetijden kwamen niet terug, er was vrijheid van godsdienst. Het metrieke stelsel werd ingevoerd met standaardmaten en gewichten, zodat iedereen vanaf 1815 geacht werd in meters, kilometers, grammen en kilogrammen te rekenen.

HENDRIK DE COCK 1831-1837

Verschillen over de interpretatie van de Synode van Dordrecht bleven bestaan, dat resulteerde na 1831 in een kerkelijke afsplitsing door Hendrik de Cock uit Ulrum. Die afscheiding nam enige jaren in beslag, maar rond 1840 was er een nieuwe stroming: de christelijke gereformeerde kerk.

In diezelfde periode vond ook de staatkundige afscheiding plaats van de zuidelijke Nederlanden, van België. Die afscheiding begon in 1830 en kreeg in 1839 zijn beslag. Limburg werd een Hertogdom. Pas in 1866 werd Limburg een provincie van het Koninkrijk der Nederlanden.

OVEREENKOMST MET DE PAUS IN 1853

In 1853 kwam er een overeenkomst met de paus waarmee de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland werd hersteld. Er kwamen – opnieuw – bisdommen. En na de bisdommen kwamen er parochies. Tot 1850 maakt een katholieken maar een klein deel uit van de bevolking in Drenthe, daar kwam verandering in door de vervening bij Smilde en vooral door exploitatie van de venen in Zuidoost-Drenthe. De ontginning van het Bourtanger Moor zorgde voor veel migranten. Vanuit Duitsland en Twente kwamen katholieke boeren en veenarbeiders naar Nederland. Dorpen als Emmer-Compascuum, Barger-Compascuum, Weiteveen, Klazienaveen en deels ook Erica werden bevolkt door katholieken

uit Duitsland; destijds nog Graafschap Hannover in Munsterland. Veel dorpen aan de Oostgrens van Drenthe zijn gesticht na 1860. Aan de overkant van de grens was Bismarck bezig om de Bundeslander tot Duitsland samen te voegen. Onder andere tijdens de Frans-Duitse oorlog (1870-1871).

100 JAAR HIËRARCHIE

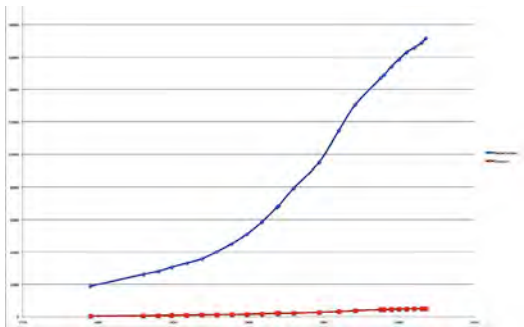
Pater Willehad Kocks geeft in zijn boek de opkomst weer van de rooms-katholieken in Drenthe. Hij beschrijft de periode tussen 1853 in 1953. Hij noemt die periode de tweede lente van de katholieke kerk, de eerste lente werd gevormd door de middeleeuwen toen iedereen katholiek was. Na 1953 is het eerst langzaam, daarna steeds sneller, bergafwaarts gegaan met de diverse religies. De kerkgebouwen komen in de verkoop om te worden verbouwd tot appartementen of ateliers.

LAGE AANTALLEN BEWONERS

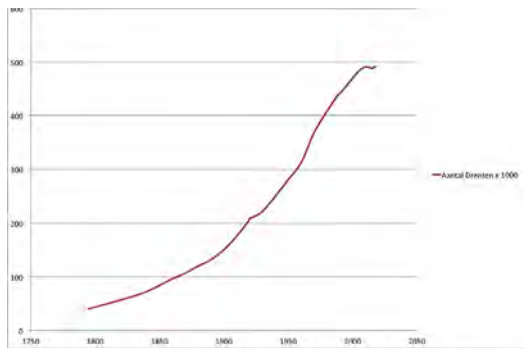
Vooraf in de vroege tijden is het aantal inwoners van Drenthe naar verhouding zeer gering geweest. In de tijd van Bonifatius woonden hier wellicht minder dan 10.000 mensen. Sinds de Bataafse republiek worden de aantallen bewoners bijgehouden. In 1800 woonden in Drenthe ongeveer 35.000 mensen, in 1853 waren dat 85.000 bewoners. In 2022 zijn dat bijna een half miljoen.

Op de volgende pagina enkele grafieken met aantallen Drenten. Uit *Poze* 15. (nedersaksisch.org).

AANTAL DRENTEN

AANTALLEN NEDERLANDERS & DRENTEN 1795-2018 (x 1000)

AANTAL DRENTEN 1795-2018 (x 1000)

PERCENTAGE DRENTEN 1795-2018

NA VOLTOOIING VAN DE HERUITGAVE

De afnemende belangstelling voor religie (in Drenthe) na 1953 is een proefschrift waard. Alvast enkele stellingen:

De afkeer van Cocksen die ik met de paplepel naarbinnen heb gewerkt, heeft een lange geschiedenis. Gereformeerden aten eenzelfde paap.

Het aantal Rooms-Katholieken is in Drenthe steeds heel laag geweest. Geen wonder dat er nauwelijks regio-schrijvers zijn met een Roomse achtergrond.

Bij de toekenning van de Grote Culturele Prijs van Drenthe zijn (ex-)katholieken genadig bedeed.

De benadering van moslims en migranten in het huidige tijdsgewricht heeft veel parallellen met de historische religieuze strijd in Drenthe en omstreken.

Bij pater Willehad Kocks ontbreken verhalen over de rol van de roomse kerk tijdens WO I en WO II.

Waterstaatskerken in Drenthe verdienen onze aandacht.

De geschiedenis van het Graafschap Bentheim is van belang voor begrip van Drenthe.

Regionale geschiedenis is ten onrechte een ondergeschoven kind.

Wetenschappers geloven, gelovigen weten zeker.

Alle bijgeloof is geloof.

b. HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

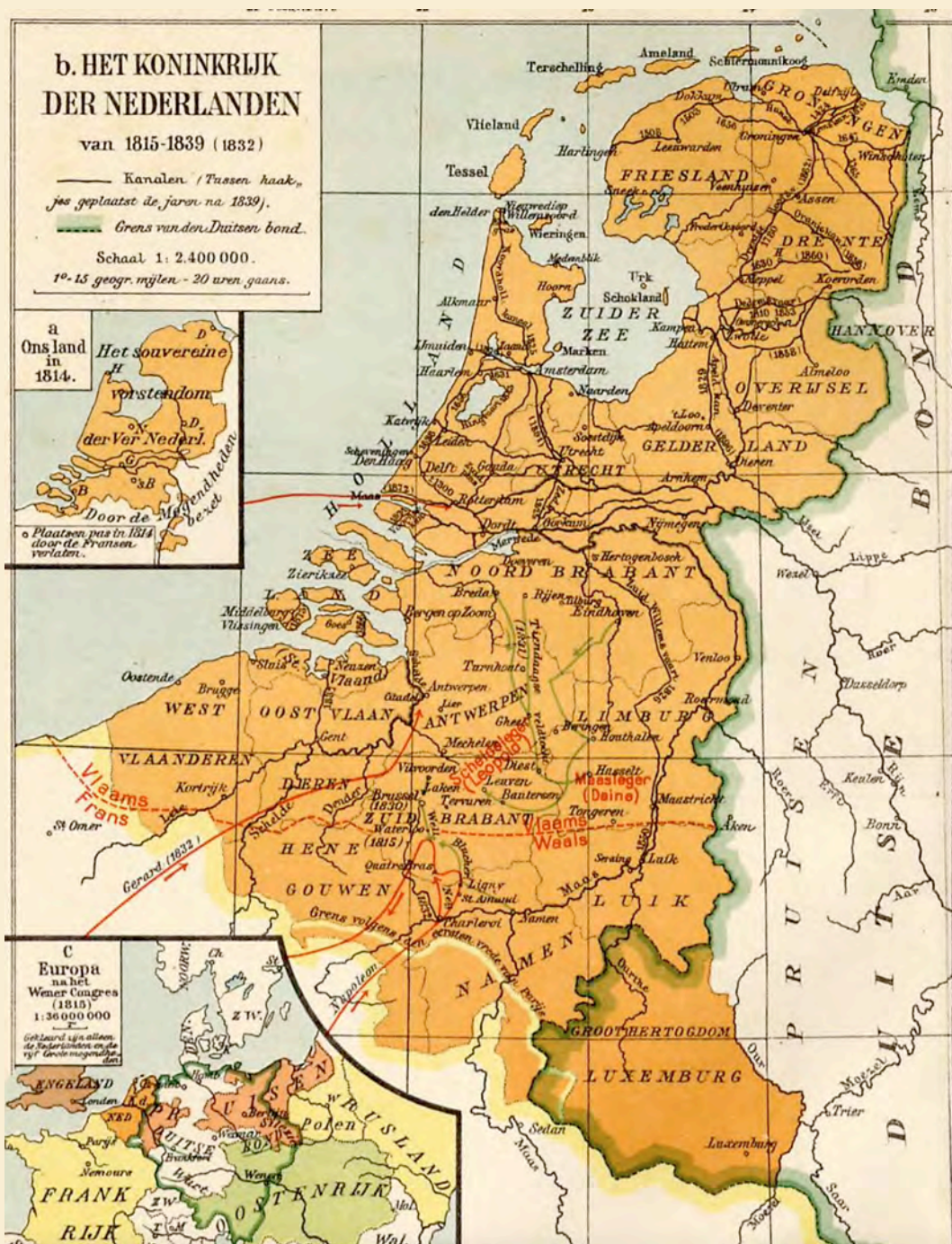
van 1815-1839 (1832)

Kanalen (Tussen haakjes geplaatst de jaren na 1839).

Grens vanden Duitsen bond.

Schaal 1: 2.400.000.

10.15 geogr. mijlen - 20 uren gaans.

Aan zijne Koninklijke hoogheid
Prins Frederik der Nederlanden
Koninklijke Vorst en heer!

Onder nederige dankbetuiging, voor de daartoe
aan mij verleende vergunning, draag ik dit

Overzicht der Kerkelijke Geschiedenis van Drenthe
aan Uwe Koninklijke Hoogheid op.

Dubbele aanleiding bestaat er, om dit werk inzonderheid aan Uwe Koninklijke Hoogheid toe te wijden, én als naneef van de door tijdgenoten en nakomelingen hooggeschatte Graaf WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU, met alle recht de Hervormer van Drenthe genoemd, én als de oorzaak van het ontstaan van drie Algemeen-Protestantse Gemeenten in Nederland, waarvan Drenthe er twee binnen zijn grenzen telt.

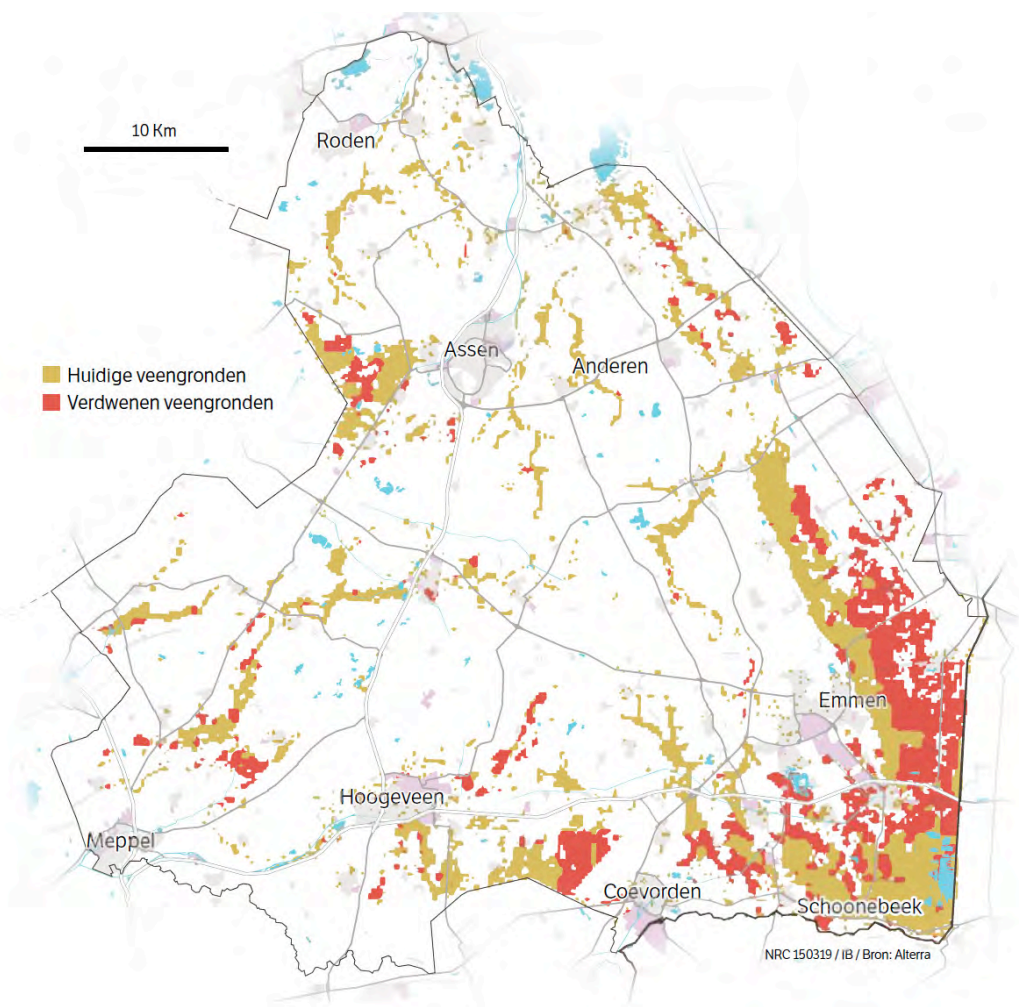
Mijn werk en mij zelf beveel ik onderdaniglijk in de bescherming en welwillendheid van Uwe Koninklijke Hoogheid aan, en met onbegrensde eerbied heb ik de eer mij steeds te noemen,

Koninklijk Vorst en Heer!

Assen,
6 April 1855.

Uwer Koninklijke Hoogheid's
Ootmoedige Dienaar,

MAGNIN.

VOORBERICHT

In het weinige en weinig nauwkeurige, dat omtrent de voormalige stichtingen van het Rooms-Katholieke Kerkgenootschap in deze Provincie wordt gevonden in het bekende werk: *Oudheden en Gestichten van Groningen en Groninger land*, mitsgaders van het *Land van Drent*, vond ik de eerste aanleiding tot het schrijven van dit *Overzicht der Kerkelijke Geschiedenis van Drenthe*, dat mijn Landgenoten wordt aangeboden.

Het werk is van zuiver geschiedkundige aard en inhoud. Alles wat naar het leerstellige zweemt, is onaangeroerd gelaten en met zorgvuldigheid vermeden.

Zonder vooringenomenheid en vóóroordeel, schreef ik zuivere, onopgesmukte waarheid, en richtte ik mijn werk zodanig in, dat niemand, welk geloof hij ook belijdt, tot welke godsdienstige gezindte hij ook behoort, er de geringste aanleiding of reden tot aanstoot in zal vinden.

Alles, wat de *Kerkelijke Geschiedenis van Drenthe* betreft en daarmee in verband staat, in één boekdeel te vervatten, was een onmogelijkheid. Evenals alle menselijk werk, heeft ook dit zijn leemten en gebreken. Voor een en ander verzoek ik toegeeflijkheid en verschoning, mitsgaders heuse terechtwijzingen ten aanzien van punten waarin ik mocht hebben misgetast. Zodanige terechtwijzingen zullen mij steeds welkom zijn.

En hiermede zend ik mijn arbeid de wereld in. Mocht hij mijn landgenoten bevallen! Mocht ik in hun goedkeuring redenen vinden, om aan te nemen, dat ik, door dit werk samen te stellen, iets nuttigs heb verricht; mijn tijd en mijn moeite niet nutteloos heb besteed en aangewend!

Assen, 6 April 1855.

De Schrijver.

Overzicht Der Kerkelijke Geschiedenis Van Drenthe

Door

J. S. MAGNIN

Provinciaal Archivaris van Drenthe, Commis bij het Bestuur
van dat Gewest, Lid van Binnen- en Buitenlandsche Geleerde
Genootschappen.

Te Groningen,
Bij H. Geertsema, Jr.

1855

Inleiding

Oud en eerwaardig is het nog zo schaars bevolkte, het grotendeels nog woeste en onbebouwde, het nog zo weinig bekende en zo luttel gekende Drenthe, het laatstgenoemde van de gewesten, waaruit, behalve het Hertogdom Limburg,¹ het tegenwoordige Koninkrijk van de Nederlanden is samengesteld.

Met alle recht mag men Drenthe oud noemen: immers reeds omstreeks het jaar 821 na de menswording van Gods Zoon voerde de thans aldus genoemde Provincie, in geschriften van die tijd, hare tegenwoordige benaming, dus vele jaren, ja eeuwen, voor de hedendaagse namen van meer noordelijke en zuidelijke gewesten des Rijks bekend waren² en niemand zal aan dat oude Drenthe zijn eerwaardigheid betwisten of ontzeggen, die enigszins bekend is met de veelvuldige overblijfselen van de oudheid van verschillende aard en vorm, de werken van sedert eeuwen en eeuwen van de aardbodem verdwenen volkeren of geslachten, die in en op Drentes hoge, zandige, door de natuur voor het geweld van baren en vloedén beveiligde bodem steeds werden en nog worden gevonden. Men denkt slechts aan zijn aloude begraafplaatsen van velerhande maaksel en van grotere of kleinere omvang, aan zijn heilige wouden en andere geheiligde plaatsen,³ aan zijn al dan niet met zand overdekte hunebedden,

1 Hertogdom Limburg werd in 1866 Provincie Limburg en daarmee deel van het koninkrijk.

2 Zie de noot No. I, blz. 11, van ons geschiedkundig *Overzicht van de Besturen*, die, vóór de herstelling van Nederland in 1814, elkander in Drenthe zijn opgevolgd, Ie Stuk, en de aldaar gedane aanhalingen uit Racer: *Overijsselsche Gedenkstukken*, IIe Stuk, blz. 49, noot Ia. n. Delpher.nl

3 Plaats: stede. Onder anderen Hilgenstede of Hilgensteen, dat is, Heilige

aan zijn legerplaatsen en waterkommen, aan zijn alleen van aarde of van aarde en veldstenen samengestelde grafheuvels (tumuli), aan zijn overoude grafkelders, aan de in, onder en nabij die verschillende gedenkstukken van de grijze oudheid opgedolven en gevonden voorwerpen van oudheidkunde, zo dienstig en onontbeerlijk tot opheldering van de geschiedenis, en aan andere dingen van die aard, teveel om te noemen, vooral ook om hun veelvuldige verscheidenheid.

OUDSTE BEWONERS VAN DRENTHE

Wie de eerste of oudste bewoners van Drenthe waren is niet bekend. Zij, waarvan men enig spoor meent te hebben gevonden, worden door sommige deskundigen gehouden voor Kimbren of Cimbren van de Keltische of Celtische stam en ook voor de stichters van de geweldige steenhopen, welke Hunebedden worden genoemd en die in groter aantal in dit gewest, dan elders, werden en nog worden aangetroffen.

Toen de Romeinen, enige jaren voor de geboorte van de Zaligmaker van de wereld, tot deze oorden waren doorgedrongen, met verbazing op die reusachtige werken staarden en ze daarom de *zuilen van Hercules* noemden, hadden de vroegere bewoners, wie weet hoe lang reeds, misschien wel eeuwen, plaatsgemaakt voor de Friezen, een niet onaanzienlijke volksstam, behorende tot het grote volk van de Germanen, die wij beschreven vinden, als in de eerste eeuw van onze tijdrekening, bewoners van het uitgestrekte land, dat omgeven was door Gallië, Rhetië en Pannonië en door de rivieren de Rijn en de Donau; dat door wederzijdse vrees van de landzaten, misschien ook door hoge bergen, gescheiden was van de landen bewoond door de Sarmaten en de Daciërs; en dat voor het overige werd bespoeld door de Oceaan⁴ en brede zeeboezems, net als zeer grote eilanden in die Oceaan.

De Germanen werden door de Romeinse schrijver Tacitus, die

stede, Heilige plaats, Heilige steden, Heilige plaatsen, tussen Ruinen, Anholt en Pesse. Bij een aldaar gedane opgraving, nu een vijftiental jaren geleden, werden een ijzeren zwaard, een koperen offermes, koperen armbanden, witte en blauwe glazen kralen, sommige van de laatste met ingewerkte gele ruiten en andere figuren versierd, benevens doodsbeenderen, as en houtskool, ongeveer anderhalve el beneden de oppervlakte opgedolven.

4De Noordzee. Vergelijk Tacitus: *de Moribus Germanorum*.

omstreeks 60 à 70 jaren na de geboorte van Christus over hun zeden en gewoonten en over de ligging van hun land, Germanië genaamd, heeft geschreven, gehouden voor oorspronkelijke inboorlingen van hun eigen land, waarmee hij bedoelde, dat zij destijds nog niet met vreemde volkeren vermengd waren, veroorzaakt, volgens zijn schrijven, doordat er over zee nog geen vreemde horden of volksstammen in Germanië waren aangekomen, omdat de bij de Romeinen nog onbekende Oceaan toen nog zeldzaam werd bevaren, en vermits,⁵ om niet te spreken van het vreselijke en gevaarlijke van deze niet-bekende zee, geen bewoners van Afrika, Azië en Italië neiging voelden, om zich te vestigen in het weinige of geen genoegens aanbiedende Germanië, dat niets aanlokkelijks had, aangezien daar het aardrijk ongedaan, het luchtgestel ruw en het land, – dat ten dele met bossen was bedekt, vele waterpoelen in zich bevatte en een treurig aanzien had, slecht om te bebouwen was.

Even weinig is het bekend welke de grenzen van Drenthe waren tijdens het verblijf van de Romeinen hier te lande. Het is meer dan vermoedelijk, dat er in de eerste zes of zeven eeuwen van de Christelijke jaartelling geen afzonderlijke landstreek werd gevonden, welke die naam droeg, of daaronder bekend was.

Om onderscheidene redenen, teveel om hier te ontvouwen, menen wij het ervoor te mogen houden, dat ten tijde van Tacitus en nog enige honderdtallen jaren later Drenthe niet door een afzonderlijke volksstam is bewoond geweest,⁶ en dat gedurende die tijd de inwoners van dit gewest niet de naam van Drenten of Drenthenaren, maar, gelijk hun noordwestelijke en noordelijke naburen, die van Friezen hebben gedragen, en dat de benamingen van Drenthe en van Drenthenaren eerst omstreeks het einde der zevende of in de eerste jaren van de achtste eeuw na Christus zullen zijn opgekomen.

GRENZEN VAN DRENTHE

Omtrent de grenzen van Drenthe, zoals die geweest zijn

⁵ Aangezien, doordat, want, vanwege.

⁶ Rond het jaar 800 waren er naar schatting 300 – 500 boerderijen in Drenthe. Met gemiddeld 10 personen zou de bevolking dan 3000 – 5000 inwoners tellen. <https://www.provincie.drenthe.nl/regionaallandschap/landschapsbiografie/landschapsbiografie/hoofdstuk-3/>

gedurende enige honderden jaren nadat dit landschap of gewest die naam had verkregen, valt ook met zekerheid niets op te geven. Dat het toenmaals veel groter was, dan tegenwoordig, valt niet te betwijfelen en is ten dele bewijsbaar, en, vermits kunstmatige grensscheidingen van latere tijden zijn, bestaan er vele redenen voor om aan te nemen en als zeker te stellen, dat het ten oosten werd bepaald door de uitgestrekte moerassen en venen, welke ten westen van de rivier de Eems zijn gelegen, zonder dat in die toenmaals nietswaardige gronden en plassen de grenzen juist afgebakend waren, en dat deze in meergevorderde tijden verder oostwaarts werden gevonden, dan sedert de jongst verlopen driehonderd jaren het geval is; ten zuiden door de stromen de Reest, het Meppelerdiep en het Zwarte Water; ten westen, immers voor een aanzienlijk gedeelte, door bossen, meren, moerassen en poelen, welke ten westen van het woud Vollenhove⁷ waren gelegen en later door het inbreken van de Zuiderzee zijn verdwenen, mitsgaders door de stromen of rivieren de Cuinder⁸ of Tjonger en de Lauwers, die vroeger in de moerassen of venen ten oosten van de Zevenwouden in elkanders nabijheid ontsprongen en, hoezeer⁹ in verschillende richtingen, de eerste zuidwestelijk de andere noordelijk, aflopend, door een waterplas éénmaal misschien verenigd waren; en ten noorden tot aan de kleigronden in het tegenwoordige Groningerland, of wel tot aan die plaatsen aldaar, welke dagelijks door de Noordzee werden belopen,¹⁰ vóórdat de zeedijken of zeeweringen in de tegenwoordige Provincie Groningen, het voormalige Friesland tussen de Lauwers en de Eems, waren daargesteld.¹¹ Deze stelling wordt versterkt door het thans algemeen als waarheid erkend – hoezeer vroeger meermalen tegengesproken –, feit, dat de stad Groningen op Drents grondgebied is gebouwd, en dat zowel die stad als het gedeelte van de Provincie Groningen, dat oudtijds

7 De stad Vollenhove en de gemeente het Land van Vollenhove zijn gesticht op de plaats waar vroeger het woud van die naam werd gevonden. De Stad en het Land zijn thans tot één gemeente verenigd.

8 Kuinder en Tjonger. stroompjes ('grensriviertjes') in de Stellingwerven. Lauwers; 'grensriviertje' huidige Friesland en Groningen.

9 In de betekenis van hoewel.

10 Onder invloed van eb en vloed.

11 Darstellen (Duits): maken.

Drentherwolde, later het Goorecht¹² werd genoemd, vóórdat zij tot laatstgenoemde provincie behoorden, een gedeelte van Drenthe hebben uitgemaakt.

OORSPRONG VAN DE NAAM DRENTHE

Ook de oorsprong van de naam van dit gewest ligt in het duister. Lang heeft men het woord Drenthe gehouden voor een samentrekking van Drie-Enthe: het derde einde of deel, gelijk Twenthe van Twee-Enthe: het tweede einde of deel. Een Drents geleerde van onze tijd¹³ acht echter het woord Drenthe te zijn een inéénsmelting van *Der-Enthe* of wel *Ter-Enthe*: ter einde, ten einde, aan het einde, op het einde, hetwelk dan zou aanduiden, dat het een aanhangsel van Friesland was, ofwel dat het ten einde, aan het einde of op het einde van Friesland, of van Friesland en Groningen,¹⁴ was gelegen.

Wij willen gaarne aannemen, ook uit overweging dat ons gewest in de middeleeuwen Trenthe, Thrente, Threnthe en Trente werd geschreven, dat deze laatste uitleg de beste en de ware is, doch wensden dan wel te weten, in verband daarmee, waarvan dan toch het woord Twenthe een inéénsmelting of samentrekking zou kunnen zijn. Het ware te wensden, dat door voldoende oplossing van dit vraagpunt, de alsnog bestaande onzekerheid omtrent de oorsprong van de benamingen van ons gewest en van genoemd kwartier van Overijssel kon worden opgeheven.

Met betrekking tot de naamsoorsprong van Drenthe en Drenthe, zijn wij zo vrij het volgende in overweging te geven:
Sedert overoude tijden was het zogenaamde Bovensticht van het Utrechtse Bisdom, wat het Wereldlijke gebied van de Bisschop betreft, in drieën verdeeld: in Salland, Twenthe en Drenthe.

12 Gho-recht. Rechtsgebied het Gho.

13 Namelijk Mr. Sijbrand Gratama, President van het Provinciaal Gerechtshof in Drenthe, te Assen, die over de naamsoorsprong van dit gewest een Verhandeling schreef, welke in het *Mengelwerk van de Vaderlandse Letteroefeningen* voor April en Mei 1828, blz. 227-236 en 275-283, is opgenomen. Delfther.nl en www.dbnl.org

14 Friesland tussen het Vlie – een riviertje in Friesland richting (huidig) Vlieland – en de Lauwers en Friesland (nu Groningen) tussen de Lauwers en de Eems.

Zou niet Salland (*Isala*-land: het land aan en bij de stroom Isala, aan en bij de Isel, de Issel, de IJssel, de IJssel) het eerste einde of gedeelte; Twe-enthe, bij samentrekking Twenthe, het *tweede einde* of gedeelte; en Drie- of Dre-enthe, bij samentrekking Drenthe, het *derde einde* of gedeelte van het Bovensticht zijn geweest? Zouden hiervan de beide laatstgenoemde landschappen niet hun benamingen ontlelen? Opmerkelijk is het, dat in Drenthe een één-jarig rund, paard, schaap enz. enz. een Enter en een twee-jarig steeds een Twenter wordt genoemd.¹⁵

VROEGE OORLOGEN EN VRIJHEID

Het is als hoogstwaarschijnlijk aan te nemen, ja als zeker te stellen, dat Drenthe met alle overige Friese landen heeft gedeeld in de oorlogen, die in het begin van de zevende eeuw gevoerd werden door de Franken tegen de Friezen en Saksers, zonder destijds reeds een landschap of gewest op zich zelve te zijn geweest; en hoezeer wij gaarne willen toestemmen,¹⁶ aangezien onze Provincie zeker sedert twaalfhonderd jaren, misschien wel langer, in Marken¹⁷ was verdeeld, dat de Drenthenaren de benaming van Marken van hun Saksische naburen in het tegenwoordige Hannover en Twenthe kunnen of zullen hebben overgenomen, ook wel zich met hen zullen hebben verbroederd en vermaagschapt¹⁸ en zich sommige Saksische gewoonten en gebruiken zullen hebben eigen gemaakt, of zich daarnaar geschikt, stellen wij niettemin vast, dat zij nimmer door de Saksers zijn overheerst, noch door hen onderworpen en vernederd geworden, omdat in Drenthe geen spoor van leenrecht of hofhorigheid, lijfeigendom, slavernij enz. enz. wordt gevonden;¹⁹ omdat de inwoners van ons landschap, evenmin als de overige Friezen, nimmer tot slaven zijn gemaakt,

15 Later door Magnin vermeld in *Bijvoegingen en verbeteringen* van dit boek.

16 Zouden willen geloven.

17 Soort gemeente, kerspel, parochie, gemeenschap, rechtsgebied; analoog gebieden in Duitsland.

18 Verwantschap; onderling gehuwd (al is de vorm van die relaties onbekend).

19 Met uitzondering echter van de Heerlijkheid Ruinen en Ruinerwolde; doch eeuwen lang is door de Heeren van die Heerlijkheid volgehouden, dat deze, hoezeer van alle zijden van Drents grondgebied omgeven, evenwel niet tot Drenthe behoorde. [Heerlijkheid, gebied bestuurd door een Heer. Heer betekent ook: leger.]

toen, in latere tijd, de Franken zowel Friezen als Saksers aan zich onderwierpen en de laatsten het slavenjuk oplegden, hun goederen onder zich verdeelden en de voormalige eigenaren of bezitters als horige of eigene lieden eraan verbonden en hen met diensten van verschillende aard belastten; omdat uit dien hoofde, volgens een algemeen aangenomen spreekwijze;

de persoonlijke vrijheid in Drenthe zo oud is als Drenthe zelf.²⁰

OORIJZER

Volksgebruiken dienen ook – toch in niet geringe mate – om de vroegere staat van zaken te leren kennen, – naar onze wijze van zien – ook in het algemene gebruik van het oorijzer van de vrije Friese vrouwen, waarschijnlijk ingesteld om zich van hare naburinnen, de vrouwen der lijfeigene Saksers, te onderscheiden. Ze zijn een aanwijzing van de grenzen van het aloude Friesland.

De bedenking daartegen, die zou kunnen worden geopperd, dat hier en daar, ten zuiden van de stroom de Reest, het Meppelerdiep, zijnde een verlenging van die stroom, het Zwarte Water en, op de grenzen van het voormalige West-Friesland, beneden de beek Kinhem,²¹ in de nabijheid van Alkmaar, ook oorijzers worden gedragen, valt gemakkelijk te weerleggen: die enkele plaatsen of streken van ons vaderland toch, waar, met uitzondering op de regel, het oorijzer, van welke soort van edelmetaal en van welke vorm dan ook, de gewone dracht van de vrouwen is of was – men kan men er zich van verzekerd houden, – zijn oorspronkelijk door Friese kolonisten bevolkt, meestal om de eertijds in en nabij die plaatsen aanwezige venen en woeste gronden te ontginnen, enkelen ook om zich aan visserij en zeevaart te wijden.²²

Opmerkelijk is het mede, dat volgens de overleveringen, welke

20 Wel werden vroeger in Drenthe enkele boerenplaatsen gevonden, tot het bisdom of tot de tafelgoederen van de Bisschop van Utrecht hebbende behoord, welke door eigene lieden werden bewoond en gebruikt, doch het is bewijsbaar, dat deze uit het naburige Munsterland, Twenthe enz. op die goederen waren overgebracht.

21 Kennemerland.

22 Vergelijk ons *Geschiedkundig Overzicht*, Ie Stuk, blz. 47 en elders meer, mitsgaders het voorbericht van hetzelfde werk, IIe Stuk, Ie gedeelte, blz. VIII en volgende.

alsnog zowel in het noorden van Drenthe als in het naburige Oost- en Weststellingwerf, Provincie Friesland, in zwang zijn, de vroegere bewoners van deze oorden een herdersleven leidden, immers in de eerste en voornaamste plaats van veeteelt, en voorts, behalve van jacht en visserij, van een weinig landbouw leefden, en dat zij in de zomer naar de zeekant afzakten om zich met de visvangst en met het inzamelen van wintervoeder voor hun vee onledig te houden, doch dat zij tegen de winter naar het hooggelegen en bosrijke Drenthe en de omstreken terugkeerden, alwaar hun een overvloed van veelsoortig grof en klein wild de schoonste gelegenheid tot uitoefening van de jacht aanbood, en alwaar zij bovendien beschutting en brandstoffen, mitsgaders²³ veiligheid voor zee- en watervloeden vonden.

Die overleveringen schijnen de onmiddellijk voorgaande stellingen en gevolgtrekkingen niet weinig te versterken, en de veelvuldige begraafplaatsen van verschillende inrichting, in dit gewest eertijds en nog voorhanden, brengen ons onwillekeurig op de gedachte, dat de oude bewoners van deze streken het zo hoog gelegen Drenthe steeds tot rustplaats van hun afgestorvenen zullen hebben gekozen, en dat zij hun doden derwaarts zullen hebben overgebracht, verbranden²⁴ hun as aan de aarde toevertrouwd, al ware het ook, dat zij gedurende hun zomertochten en hun verblijf aan de zeekusten waren overleden. Zodanige handeling moet ons allerm minst vreemd toeschijnen, want het is bekend, dat zelfs de wildste en onbeschaafde volkeren en horden alle mogelijke zorg voor de overblijfselen van de afgestorvenen en voor het in eer houden van hun nagedachtenis dragen.

AFBAKENING VAN HET GRONDGEBIED VAN DRENTH

Hoe lang Drenthe, nadat het die naam had aangenomen of verkregen en begrensd zoals bereids door ons is opgegeven, tot het oude Friesland is blijven behoren, ligt, bij gemis aan oorkonden, welke dienaangaande enig licht zouden kunnen verspreiden, almede in het duister.

Uit het bekende voorval, dat de Frankische Koning Pepijn, bijgenaamd de Korte of de Kleine, in de oorlog welke hij in

23 Ook, bovendien.

24 Gecremeerde doden. Verbranden als zelfst. nmw.

het jaar 746 tegen de Saksers voerde door Friese hulpbenden werd ondersteund, en dat zeven jaren later, namelijk in 753, de Frankische Hertog Wijdenking,²⁵ die zich toenmaals ten oosten van de Lauwers bevond en van daar naar Oostergoo en Westergoo²⁶ trok, tot het tuchtigen van de inwoners van die landschappen, welke deelgenomen hadden aan een destijds onder de Friezen uitgebarsten opstand, menen wij te mogen besluiten, dat reeds toen het oude Friese Koninkrijk was uitéengescheurd en gedeeltelijk versnipperd; dat Drenthe bereids omstreeks de helft van de achtste eeuw, immers tijdelijk, van Friesland was afgescheiden en aan het grote Frankische rijk gehecht; en dat destijds niet alleen ons gewest tot het hertogdom van Wijdenking behoorde, maar dat ook de tegenwoordige provinciën Friesland en Groningen een gedeelte van dat hertogdom uitmaakten.

KRIMPEND LAND

Langzamerhand zijn de door ons opgegeven grenzen van het oude Drenthe aan de oost-, zuidwest-, west- en noordzijden ingekrompen. Bij verschillende grensverdragen, gedurende de jongst verlopen driehonderd jaren tussen ons Gewest, Nederland, het Bisdom Munster, het Graafschap Bentheim en het Koninkrijk Hannover gesloten, heeft telkens het Landschap of de Provincie Drenthe een niet onaanzienlijke streep²⁷ grond aan de oostkant verloren; aan de zuidwestelijke en westelijke zijden is zij de hoek grond kwijt geraakt, welke, in Overijssel en Friesland, ten noorden van het Meppelerdiep en het Zwarte Water is gelegen, ten noorden door de stroom de Lende²⁸ wordt bespoeld en vroeger, wat het Overijsselsche gedeelte betreft, onder de naam van *Kwartier van Vollenhove* bekend was, en volgens een akte van het jaar 1328²⁹ – waarin wordt gezegd, dat twaalf kerspellen zich van Drenthe afgescheiden en bij de Friezen van Stellingwerf aangesloten hebben, – mag men aannemen, dat die afscheiding enige

25 Wiedekind.

26 Go, goo, gau, gauw; benaming voor landstreek. Vgl. Het Gooi.

27 Strook.

28 Linde.

29 Zie deze brief bij Driessen: *Monumenta Groningana veteris aevi inedita*, pag. 102-109, en vergelijk voorts ons *Geschiedkundig Overzicht*, blz. 102 tot en met blz. 107.

jaren vroeger heeft plaatsgevonden, terwijl het zeker is, dat de bovenvermelde hoek grond is bedoeld, ook omdat destijds daarop juist twaalf kerspellen³⁰ of kerkgemeenten werden aangetroffen, en omdat er geen andere twaalf parochiën kunnen worden aangewezen, aan welke het mogelijk was, zich bij de Friezen van Stellingwerf aan te sluiten. Nog zijn die Friezen de noordelijke naburen van die twaalf kerspellen: aan andere parochiën was het niet doenlijk, zich gevoegelijk met hen te verenigen en duurzaam van Drenthe afgescheiden te blijven.

STAD GRONINGEN: DRENTS DORP

Het noordelijke gedeelte van het aloude Drenthe bestond uit het huis, later de stad Groningen en uit Drentherwolde, dat vervolgens ook wel het Goorecht werd genoemd. Dit laatste was een uitgestrekt landgoed (*predium*), eigendom van de Duitse Keizer, behoord hebbende tot, bij en onder Groningen; dat in 1040 slechts een enkel keizerlijk huis of paleis, de hoofdhof, het rechthuis en tevens de rentekamer³¹ van het voormelde landgoed was, hetwelk in gemeld jaar, met al zijn gronden en rechten en met het huis Groningen, door de Roomsche-Koning, later Keizer, Hendrik III, in vol en vrij eigendom aan de Kerk of het Bisdom van Utrecht werd weggeschonken en overgedragen.

Uit de oorspronkelijke brief van die schenking en overdracht³² blijkt, dat in het jaar 1040 het huis (*villa*) Groningen en het daaronder behorende landgoed (*predium*) Drentherwolde een gedeelte uitmaakten van Drenthe, dat destijds tot een afzonderlijk graafschap van het grote Duitse Rijk was verheven; en later heeft dat huis Groningen zich langzamerhand uitgebreid tot een aanzienlijke stad, welke zich met het onder haar behorende landgoed van Drenthe heeft afgescheurd, bij de Friezen, of wel bij Friesland tussen de Lauwers en de Eems,³³ heeft aangesloten en niets onbeproefd heeft gelaten, om zich aan het wereldlijke gezag en

30 Ook: kerspel.

31 Om pachtgelden en -goederen, belastinggelden, af te leveren,

32 Voorhanden op 's Rijks Archief, te 's Gravenhage. Zie ook ons m. a. w., Deel I, blz. 137, noot No. 77.

33 Het landsdeel tussen Lauwers en Eems heette oorspronkelijk ook Friesland. Later is dat Groningen geworden. In Duitsland heet die streek nog Ostfriesland, terwijl het aan de westgrens van Duitsland ligt.

de wereldlijke macht der Bisschoppen van Utrecht te onttrekken, die dan ook meermalen tevergeefs hebben beproefd, niet alleen door middelen van overreding maar ook door geweld van wapenen, hun wereldlijk gezag in Groningen en Drentherwolde of het Goorecht te handhaven en te doen eerbiedigen.

AFBAKENING VAN ONS BOEK

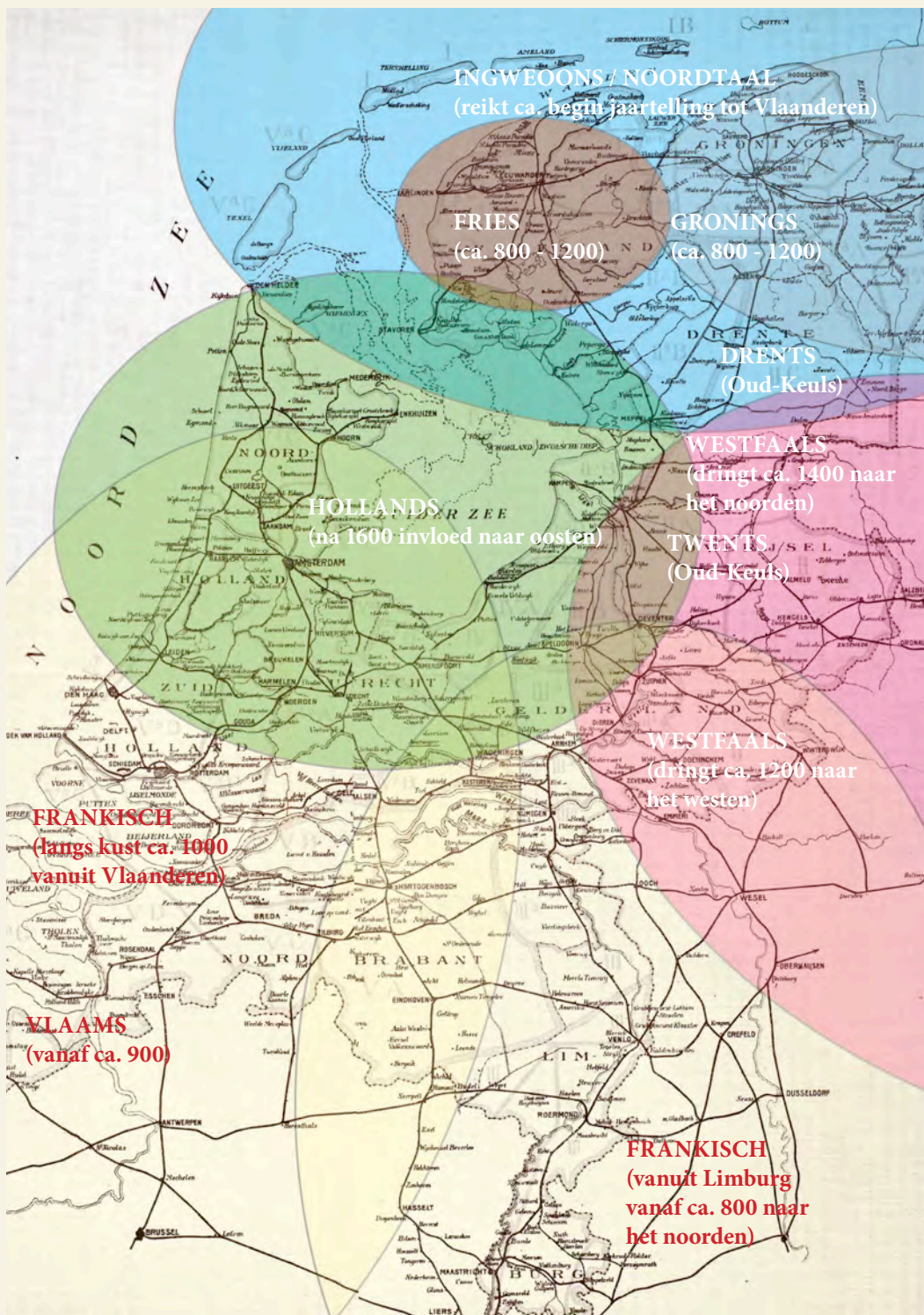
Na deze inleiding te hebben doen voorafgaan, achten wij het nodig, op te merken, dat wij bij de beschouwing van de Heidense Eredienst het landschap Drenthe bedoelen in dien omvang welke het had toen het nog tot het onverdeelde Friese Rijk behoorde,³⁴ doch dat wij na die tijd van lieverlede ons zullen moeten beperken binnen de grenzen welke ons gewest na verloop van tijden heeft bekomen, nadat de afscheidingen ten oosten, zuidwesten, westen en noorden, zo-even vermeld, hadden plaatsgevonden.

En hiermede gaan wij tot de beschouwing van de inrichting van de Heidense Eredienst over.

Taalkaart met globale aanduiding van de diverse dialecten.

Uit *Poze* nr. 16

³⁴ Dus over geheel (huidig) Noord-Nederland en een deel van Duitsland. Na de kerstening beperkt Magnin zich voornamelijk tot het huidige Drenthe.

INGWEONS/NOORDTAAL
(reikt ca. begin jaartelling tot Vlaanderen)

FRIES
(ca. 800 - 1200)

GRONINGS
(ca. 800 - 1200)

DRENTS
(Oud-Keuls)

WESTFAALS
(dringt ca. 1400 naar
het noorden)

TWENTS
(Oud-Keuls)

HOLLANDS
(na 1600 invloed naar oosten)

WESTFAALS
(dringt ca. 1200 naar
het westen)

FRANKISCH
(langs kust ca. 1000
vanuit Vlaanderen)

VLAAMS
(vanaf ca. 900)

FRANKISCH
(vanuit Limburg
vanaf ca. 800 naar
het noorden)

Legenda

Magnin start zijn verhaal rond het begin van de jaartelling.

Drenthe bestond nog niet als geografische aanduiding. Noord-Nederland en een deel van het huidige Duitsland werd bevolkt door Friezen, en naar het oosten door Saksen

Enkele geografische aanduidingen zijn: het riviertje Vlie in het westen, dat richting het huidige Vlieland stroomde, daarnaast was er de Lauwers; dit riviertje bestaat nog en is de grens tussen het huidige Friesland en Groningen. De rivier de Eems was de begrenzing in het oosten. Die rivier stroomt in het huidige Duitsland.

Deze noordelijke regio werd bevolkt door Friezen. Naar het zuiden en het oosten noemen we de bewoners Saksen. Na verloop van eeuwen krijgen de bewoners tussen de Lauwers en de Duitse grens de naam Groningers. Aan de overzijde van de grens ligt Ostfriesland, een op het eerste oog een vreemde benaming voor een regio die in het westen van Duitsland ligt.

Enkele verouderde woorden die regelmatig in de tekst terugkomen: *moer* is een oude naam voor moeras, veen, turf. De geografische aanduiding Oostermoer verwijst naar het moeras in het oosten. Het Bourtanger moor.

Bestuurlijke eenheden werden aangeduid met Kerspel/Kerspil en met Dingspil. De benamingen verwijzen naar de kerk, en naar *geding*, naar rechtspraak. De rechters zijn bekend onder de naam Etten. De bijeenkomsten werden aangeduid met Etstoel.

Het woord *heer* komt voor in de betekenis van leger, van krijgsmacht. Verheerd/Beheerd betekent; overwonnen, verslagen door een leger. Heer is te vinden in Heereweg, Herendijk. De weg waar het leger gebruik van maakte.

Een Heerman is een soldaat, dat woord is veranderd in German, in Herman, in Arman.

In de vroege tijden was er geen strikte scheiding tussen religie en staat. Die nauwe relatie tussen staat en religie komt nog veel voor.

Wat we nu heidense godsdiensten noemen was vooral gebaseerd op de – onbegrepen en gevaarlijke – natuur. Opkomst van natuurwetenschappen en Verlichting hebben daar enige verandering in aangebracht.

Bewoners brachten offers aan natuurgoden. Afdrachten aan de priesters werden geregeld via pachten, tienden, breuken, cijnsen, tijnsen enzovoort. Tienden verwijst naar 10% van de oogst. Breuken verwijst naar een andere verhouding, een ander percentage.

Op de kaart op de volgende pagina's staan jaartallen 'in de Noordzee'.

Ameland

A° 839

Vlie R.

Wiericholling

LAUWERS

Lauer R.

Ooster,

Wester,

go

Groninge

OO ST FRIESL.^D

Vlie R.

FRIESL.^D

TUSSEN VL. EN L.^R

Eems R.

VLIE

edemelek R.

W. FRIESL.^D

Chimenolofare R.

TJONGER

Hindeloheim

LINDE ---

Kuine

Stavoren

EEMS

--- **ZWARTE WATER**

--- **REEST** ---

Veelt R.

ysfel R.

Eem R.

oy

Veelt R.

Derenter

Zutfen

Doesburg

Gracht v. Drusus

Duirstede

Node R.

Betuwe

Waal R.

Tiel

Nymegen

Kleef

ysfel R.

Maas R.

's H. bosch

Rhyn R.

Heidense eredienst

Aangezien Drenthe, volgens de inleiding, tot het oude Friesland behoorde, gaan we ervanuit, dat de heidense bewoners van dit gewest dezelfde afgoden hebben aanbeden, geëerd en gediend, als waaraan godsdienstige hulde werd gebracht door hun naburen in de tegenwoordige provinciën Friesland en Groningen, waaraan Drenthe paalde³⁵ en waarmee het met andere Friese landstreken, één geheel uitmaakte. Hier, in Drenthe, en dáarbuiten was de heidense eredienst op dezelfde of op gelijke voet ingericht.

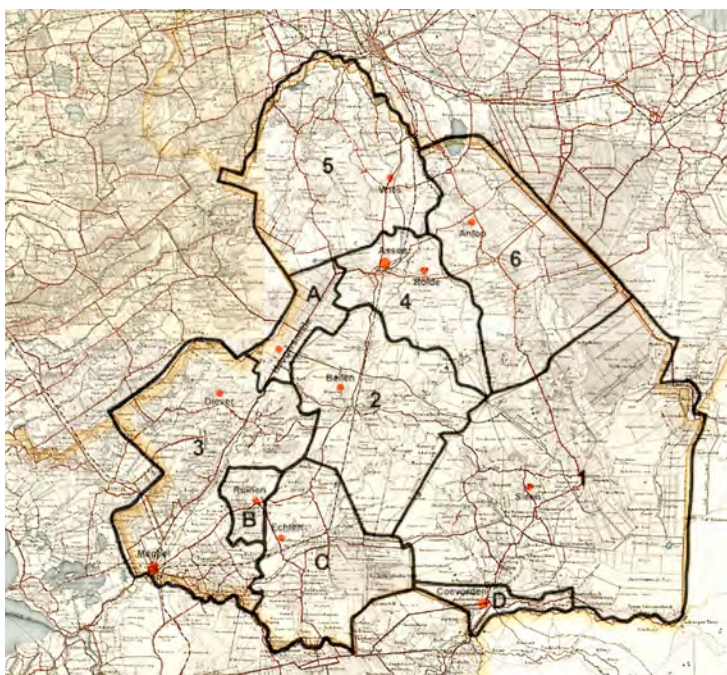
PRIESTERS, PRIESTERESSEN, GODEN EN HUISGODEN

Die eredienst vinden wij beschreven als in het oude Koninkrijk Friesland, dat een goed en welbestuurd geheel was, met een Opper- of Hoge priester aan het hoofd, die met de Friese Koning in aanzien, hoogheid en rang gelijk stond en, tot het verrichten van de godsdienstige plechtigheden, tot het uitoefenen der godsdienst, ondersteund of bijgestaan werd door onder hem geplaatste Druïden of Priesters, allen welgemaakte en welopgevoede lieden van een voorname of edele geboorte. Ook waren er Priesteressen, welke mede uit de aanzienlijkste geslachten waren gesproten.

De god Thor en de godin Foste of Fosete³⁶ worden gehouden voor de hoofdgodheden, voor de voornaamste god en voor de opperste godin van het oude Friese rijk. Zij werden dan ook door de gehele Friese volksstam aanbeden, gediend en gehuldigd; doch in de bijzondere afdelingen of gewesten van dat rijk

³⁵ Grensde.

³⁶ De Jupiter van de Noordsche volkeren. Misschien Hertha, de godin van de aarde.

DINGSPILLEN IN DRENTHE

1. Zuidenveld 2. Middenveld /Beiler 3. Dieverderdingspil
4. Rolderdingspil 5. Noordenveld 6. Oostermoer.

Heerlijkheid A. Hoogersmilde B. Ruinen C. Echten D. Coevorden

schijnen, in ieder van deze, een andere god en een andere godin aan het hoofd te hebben gestaan, die, minder dan de hoofdgod en hoofdgodin van het rijk, van deze afhankelijk waren, en voor de hoofd- of opperste godheden en voor hun verering zorgden. Bovendien mag men aannemen, dat elk gewest was ingedeeld in onderafdelingen, districten of uitgebreide heidense kerspellen, in elk van welke een eigen eredienst werd uitgeoefend, ondergeschikt aan die van het gewest en, in verband daarmee, aan die in het gehele rijk. Uiteindelijk schijnt ieder huisgezin zijn afzonderlijke beschermheiligen, zijn afzonderlijke mannelijke of vrouwelijke beschermende godheid te hebben gehad, die het aanbad, diende, offerde en vereerde.

ONTSTAAN VAN DINGSPILLEN

Van dergelijke districten of heidense kerspellen zijn er slechts zes in het tegenwoordige Drenthe geweest. Wij veronderstellen dat deze heidense kerspelverdeling de grond heeft gelegd tot de splitsing van dit gewest in zes burgerlijke en rechterlijke districten, welke later onder de benaming van Dingspillen³⁷ bekend waren, en het Oostermoerse-,³⁸ het Zuidenveldsche-, het Rolder-, het Beiler-, het Dieverder- en het Noordenvelder-dingspil genoemd werden.

GODEN IN DRENTHE

Behalve aan Thor en Foste, schijnt door de oude Friezen in meerdere of mindere mate ook godsdienstige hulde en eerbied te zijn bewezen en eer betoond aan Wodan³⁹ de god van vele herdersvolken, waartoe ook de toenmalige Friese bewoners van Stellingwerf en Drenthe hebben behoord. Hulde, eer en eerbied werden vooral betoond – door priesteressen en vrouwen –, aan Freija,⁴⁰ de godin der liefde – door gewapende legers of benden, in tijden van oorlog en gevaar –, aan Odin,⁴¹ de god des krijgs; en wijders aan de godin Medan,⁴² met wie misschien de maan werd bedoeld.

Eindelijk vindt men nog opgegeven en aangetekend, dat in enigszins latere tijd, ook Irmenzuil, de voornaamste afgod van de oude Saksers, door de bewoners van Drenthe en Twente werd aanbeden, geëerd en gehuldigd. Hoogst waarschijnlijk, ja bijna zeker is het, dat de Friese Drenthenaren die godheid hebben leren kennen door hun Saksische naburen in wat later bekend werd als Munster, Bentheim en Twenthe. Met deze naburen hebben zij zich, immers stellig gedeeltelijk, verbroederd en vermaagschapt, waarschijnlijk het een en ander van hun wetten, zeden, gewoonten en gebruiken, en van hun godsdienst en wijze van godsverering overgenomen.

Sommige deskundigen en schrijvers houden Irmenzuil voor de zuil van Hermes, welke godheid bij de Grieken dezelfde was

37 Dingspel, dingspil. Ding: geding, rechtspraak.

38 Moer = veen. Veengebied in het oosten.

39 Mercurius.

40 Venus.

41 De Noordse Mars (Noordse = Scandinavische).

42 De godin Diana, immers een godin van dezelfde stempel.

als Mercurius bij de Romeinen; anderen zijn van mening, dat Irmenzuil verkorting of samentrekking is van *Ieder mans suil*, de zuil van de godheid welke door iedereen, dus door allen, werd vereerd, geëerbiedigd en gehuldigd. Anderen oordelen of zijn van gedachten; in het woord Irmenzuil de betekenis of aanduiding te vinden van *Ieder mans heul*, in dat geval het beste toepasselijk op de god Mars. Deze god van de oorlog is voor de strijdbare en kampzuchtige Germanen de laatste toevlucht; heul en troost in de krijg, in nood en in alle benarde omstandigheden.

HERMANN GERMANN EN GERMANEN

Andere deskundigen denken dat deze zuil is opgericht ter ere van Apollo of van Hercules, en dat men een van die heidense godheden in die zuil goddelijke eerbied heeft bewezen; terwijl weer anderen beweren dat Irmenzuil betekent: de zuil gesticht ter ere van van Arminius, Hermann of Germann,⁴³ om deze Germaanse held goddelijke eer en hulde te bewijzen. Deze laatste geleerden beweren dat de Germanen aan het woord *Hermann* of *Germann*, – dat krijgsman, held of strijdbare bij uitnemendheid betekent – hun naam hebben ontleend en dat zij in de aan Arminius, Hermann of Germann gewijde zuil de krijgsgod Mars, of wel de god van de sterkte, Hercules, hebben gediend en aanbeden.

Aan deze heidense eredienst waren, behalve priesters en priesteressen en behalve een sleep van hogere en lagere mannelijke en vrouwelijke bedienden, die het priesterschap in de uitoefening van haar ambtsplichten ondersteunden, ook tovenaars en tovenaarsters, waarzeggers en waarzegsters verbonden. In de regel werden de genees-, heel- en vroedkunde door de priesteressen uitgeoefend. Bij alle Germaanse volksstammen, ook bij de Friezen, waren de mannelijke en vrouwelijke tovenaars en waarzeggers, vooral de laatsten, ten hoogste geacht, geëerd en ontzien. In alle enigszins belangrijke omstandigheden werden zij gehoord, ondervraagd en geraadpleegd, en hun raadgevingen, terechtwijzingen en antwoorden werden voor godspraken gehouden.

43 De letters H en G zijn min of meer inwisselbaar. En als de medeklinker aan het begin van de naam verdwijnt, zoals nu in Hoogetveen e.o. (Ogevene) blijft van Germann de naam Arman, Arminius, over.

GODSDIENST EN STAAT IN ÉÉN HAND

De priesterschap bezat uitgestrekte landerijen, wateren, wouden, gronden en andere vaste goederen, van welke haar de pachten, huren of renten en daarenboven tienden,⁴⁴ cijnsen en andere uitkeringen toevloeiden. Buitendien ontving zij van haar leken schattingen, breuken,⁴⁵ geschenken en offeranden. De ruime inkomsten, welke zij door dit een en ander genoot, stelde haar in staat tot het houden van altaar-, tempel-, huis- en lijfbedienden, en tot het op prachtige wijze viëren van verschillende godsdienstige en kerkelijke plechtigheden, van openbare spelen, van feesten en van allerlei volksvermaken, waardoor de luister van de eredienst niet weinig werd vergroot.

Staatsinrichting en wetgeving waren met de godsdienst verenigd en als inééngeweven. De sporen daarvan zijn zichtbaar in de wetten, zeden en gewoonten, de Drenthenaren tot in de negentiende eeuw van onze tijdrekening bijgebleven.

Scholen en andere inrichtingen van onderwijs, kunsten en wetenschappen stonden onder het beheer en het toezicht van de priesters en priesteressen. Niet alleen de geleerde geestelijken en kerkelijken, maar ook de staatslieden en wereldlijke geleerden zijn uit hun midden voortgekomen. In de raads- en staatsvergaderingen werden zowel de priesters en verdere geestelijken of kerkelijken als de wereldlijken vertegenwoordigd, en beide handhaafden in hun districten, kerspellen of andere afdelingen of onderafdelingen, ieder voor zoveel hem aanging of betrof, de godsdienst, de rust, de maatschappelijke orde en de veiligheid van personen, eigendommen en bezittingen. Bovendien werd door hen voor een behoorlijke rechtsbedeling gezorgd.

RELIGIEUZE RITUELEN

Hoewel in het oude Friese rijk, over zijn geheel oppervlakte, de hoofdgodheden en de godsverering dezelfde waren, was er echter onderscheid in de wijze waarop die verering plaatsvond, of liever, in de wijze op welke aan die godheden de verschuldigde eer en eerbied werd bewezen en de voorgeschrevene hulde gebracht of gedaan.

⁴⁴ 10% van de oogst. Cijns: accijns: belasting.

⁴⁵ Schattingen: belasting. Breuk, bijv. eenderde, eenvierde van de oogst.

Op het eiland Fosteland⁴⁶ vond men een prachtige tempel, welke aan de godin Foste was geheiligd. Te Stavoren was een godshuis, aan de god Stavo gewijd en toegeëigend. Tempels waarin Odin, Thor, Foste, Meda en Vesta – de godin van de kuisheid, bij de Germaanse vrouwenschaar zo hoog geschat – werden gediend en aanbeden, werden op de eilanden Ameland en Helgoland aangetroffen. De oude kerk te Rottum, in Groningerland, de latere Sunte Walburgskerk, te Groningen, en andere meer, zijn buiten twijfel heidense kerken of tempels geweest, vóór ze aan de dienst van de ware God en van Christus werden geheiligd.

In Drenthe, dit is ten minste het algemene gevoelen, waren onderscheidene uitgestrekte bossen of wouden tot uitoefening van de heidense eredienst dienstbaar gemaakt, welke uit dien hoofde voor heilig werden gehouden. Zodanig geheiligde bossen of wouden, meestal van opgaand eikenhout, denkt men op goede gronden dat gevonden werden te Balloo, Grolloo, Weerdinge, Odoorn, Anloo, Sleen, Rolde, Beilen, Diever, Vries en op andere plaatsen. De zes laatstgenoemde dorpen waren in latere tijden de hoofdplaatsen van de Drentse Dingspillen, welke al door ons zijn opgenoemd.

NATUURRELIGIE

Dat de inwoners van het gehele aloude Friesland, voordat zij tempels tot uitoefening van hun eredienst hadden gesticht, hun godheden dienden in deze geheiligde bossen of wouden, valt

46 Fosite(s)land wordt genoemd in de heiligenlevens van Willibrord en Liudger. Op Fositesland zou de missionaris volgens zijn latere hagiograaf Alcuinus de door heidenen als heilig beschouwde waterbron, Fosite en het vee hebben onteerd. Volgens de hagiograaf Altfridus reisde circa 785 de missionaris Liudger af naar dit eiland en vernielde daar alles wat met de verering van de god Fosite te maken had, bouwde er een kerk en kerstende het eiland inclusief de heidens heilige waterbron. De schatten uit de tempel nam hij in beslag; een derde daarvan schonk hij ter ere van Willibrord aan het bisdom Utrecht.

Er is een brede consensus dat met Fositesland het rotseiland Helgoland wordt bedoeld. De taalkundige Hans Kuhn heeft op grond van de regels van de klankverschuiving in de Germaanse talen aannemelijk gemaakt dat de Friese naam is ontleend aan de Griekse godennaam Poseidon; dit moet naar zijn idee al zijn gebeurd voordat deze klankverschuiving plaatsvond, mogelijk als gevolg van de Griekse barnsteenhandel rond Helgoland.

niet te betwijfelen. Niets toch is natuurlijker, dan dat op die ruwe en onbeschaafde mensen, wier geestvermogens weinig of niet waren ontwikkeld, de ontzag inboezemende onafgebroken stilte, welke in die uitgebreide en door de natuur daargestelde bossen en wildernissen heerste, een diepe indruk op hun gemoed moest maken en in niet geringe mate bijdragen, om hun geest tot hogere sferen te verheffen, en dat zij in die bossen de meest geschikte plaatsen moesten zien, om hun goden te dienen, te vereren, hun smeekgebeden en dankzeggingen tot hen op te zenden, hun offeranden te doen, hun tovenaars en waarzeggers te raadplegen; met één woord, om alles te verrichten en te doen verrichten, wat met de uitoefening van hun eredienst in verband stond.

Na verloop van tijden meer beschaafd en zachter van zeden geworden, zullen ze kerken, tempels of bedehuizen hebben gebouwd, die eerst van hout waren opgetrokken, doch vervolgens door stenen gebouwen zijn vervangen. Volgens Picardt⁴⁷ zouden de heidense Drenthenaren aan Wodan (Mercurius) levende mensen, aan Odin (Mars) en aan Hercules levende dieren ten offer hebben gebracht, en zouden zij hun godsdienstoefeningen, offeranden en andere kerkelijke plechtigheden steeds gewapend hebben bijgewoond. Dit laatste is zeer aannemelijk, omdat de Germanen in het algemeen hun raadsvergaderingen en andere bijeenkomsten niet anders hielden, dan van kop tot teen gewapend.

Met een enkel woord dienen wij nog te moeten aanstippen, dat, naar het oordeel van sommigen, Wodan en Odin voor één en dezelfde godheid moeten worden gehouden,⁴⁸ doch dat wij, op de gronden door wijlen Westendorp in zijn werken aangevoerd, ons met dat gevoelen niet hebben kunnen verenigen.

En hiermede zullen wij van de heidense eredienst afstappen, om in de volgende afdeling te onderzoeken, op welke wijze en wanneer de duisternis van het heidendom, voor het licht van de waarheid heeft moeten wijken.

⁴⁷ *Antiquiteiten van het oude Friesland*, ed. in 4°, blz. 66, 67 en elders meer. Vergelijk ook E. Roelants: *Twee Verhandelingen*, blz. 26 en volgende.

⁴⁸ Zie b. a. w. Van E. Roelants, blz. 11.

Legenda bij II

Bekering van de heidense Friezen is een moeizaam proces. Bonifatius, Willehardus, Willebrordus en andere predikers riskeren hun leven. Pas met het optreden van Keizer Karel de Grote, rond 800, lijken de katholieken het van de heidenen te winnen. Ook Groningers en Drenthe bekeren zich tot het christendom. Drenthe komt onder invloed van het Frankische Rijk. Drenthe maakt deel uit van het bisdom Munster.

Bekering tot het christendom was geen vrijblijvende zaak, wie niet horen wilde, die moest voelen. Het zwaard was een goed middel om de heidenen te overtuigen om christen te worden.

* Wereldlijke priesters zijn geen lid van een kloosterorde.

* Collatierecht: recht om een predikant te benoemen.

* Waardeel: aandeel in gemeenschappelijke bezittingen.

Wie minstens een kwart waardeel – waar – had hoorde tot de eigenerfden en had daarmee zeggenschap.

* Landschapsbestuur; 'Provinciebestuur'.

hoezeer: hoewel

denkelijk: waarschijnlijk

onderscheidene: diverse

mitsgaders: ook, bovendien

Lange zinnen, interpunctie aangepast.

Naamvallen deels verwijderd.

II

Invoering van de christelijke godsdienst

Reeds in het eerste vierde gedeelte van de zevende eeuw ontstond er een felle oorlog tussen de Franken, ter ene, en de Friezen en Saksen, ter andere zijde.

FRANKEN VERSLAAN FRIEZEN EN SAKSEN 623 – 625

Onder Dagobert, door afstand (van de troon) van Chilperik, in 622 door de Oost-Franken tot hun Koning aangenomen, ondergingen Friezen en Saksen beide, in het volgende jaar 623, aanmerkelijke verliezen, en werden de Saksers voornamelijk diep vernederd, terwijl de krijgsgevangenen, voor zover ze niet werden gedood, in alle oorden van het Frankische rijk als slaven werden verkocht. Ten gevolge van herhaalde nederlagen, werd de Friese Koning, Ridserd genoodzaakt zijn zetel, die destijds meer zuidelijk schijnt te zijn gevestigd geweest, naar Medemblik over te brengen, en hoezeer een paar volgende veldslagen niet gelukkig voor de Franken uitvielen, en zij uit Friesland verdreven werden, kwamen zij echter in 625 met een grote macht terug, de Friezen zowel te water als te land grote afbreuk doende, en de landen of landstrekken heroverend, die zij korte tijd tevoren voor de wapenen van de Friezen hadden moeten ruimen.

MISLUKTE KERSTENING DOOR WILFRED

Een veertigtal jaren later, onder de regering van de Friese Koning Aldgil of Aldegil, kwam de na zijn overlijden heilig verklaarde Wilfred of Wilfried, Bisschop van York, in Friesland om er

de ware God en Zaligmaker te verkondigen. Hij was de eerste, die de Friezen de christelijke godsdienst leerde kennen. Door Koning Aldgil, een voor zijn tijd beschaafd, goed en vredelievend Vorst, die het christendom niet ongenegen was, werd hij gastvrij ontvangen, en onmiddellijk daarna begon hij zijn bekeringswerk. Zijn pogingen, de eerste in Friesland, om aldaar het christelijke geloof te planten, schijnen echter weinig of geen gunstig gevolg te hebben gehad, hoezeer ook hier en daar een enkele Fries de heidense eredienst voor die van de Heiland verwisselde.

WILFRED, BISCHOP VAN YORK

Wilfred was geboren in Brittannië, alwaar het geloof aan God en Christus reeds vroeg was verkondigd en aanmerkelijke vorderingen had gemaakt. In zijn prille jeugd moederloos geworden, gevoelde hij vroegtijdig neiging en roeping tot het geestelijke leven en, na daartoe de toestemming van zijn vader te hebben bekomen, liet hij zich in een klooster op het eiland Lindisfarne⁴⁹ onder de monniken opnemen.

Hij had een uitmuntend verstand, was zeer godvruchtig en bovendien in de heilige schriften goed ervaren, zodat hij die zelfs gedeeltelijk uit het hoofd kon opzeggen, lang vóór hij het monnikenleven had omhelsd. Na vervolgens priester te zijn geworden, en na te Rome de Paus te hebben bezocht, werd hij in 669 in Frankrijk tot Bisschop van York gewijd, doch hier werd hij in vele en grote onaangenaamheden gewikkeld en onderging hij herhaalde vervolgingen, zowel van de kant van de Engelse Koning Egfried als van de zijde van Ebroïnus, opperhofmeester (*Major domus*) van Frankrijk.

In die tijd schijnt hij Engeland te zijn ontvlucht en de bekering van de Friezen te hebben beproefd. Zelfs zijn rechtzinnigheid in de leer van het Evangelie werd in twijfel getrokken, doch zich bij en voor de Paus te Rome gerechtvaardigd hebbend, werd hij in zijn bisdom bevestigd. Enige weinige jaren nadat hij, na die bevestiging, weer bezit van de bisschoppelijke zetel te York had genomen, werd hij nogmaals vandaar verdreven, zodat hij zich al weer genoodzaakt zag, te Rome de tussenkomst van de toenmalige

⁴⁹Op de kusten van Northumberland, tussen Engeland en het oostelijke gedeelte van Schotland. Zie *Batavia Sacra*, ed. in 4*, blz. 17 en 26.

Paus, Johannes VI, in te roepen. Hij werd door deze in het gelijk gesteld. Op zijn terugreis, werd hij in 705 in Frankrijk plotseling door een hevige en gevaarlijke ziekte aangetast, misschien wel als een gevolg van zijn lijden en van de vele vermoeienissen, die hij op zijn tochten had doorstaan, doch daarvan buiten verwachting hersteld, kwam hij weldra in Engeland terug, alwaar hij in 709 in zesenzeventigjarige ouderdom is overleden.

WICBERT KOMT IN 688 NAAR FRIESLAND

Het door Wilfred aangevangen bekeringswerk der Friezen werd in het jaar 688 voortgezet, door een priester genaamd Wicbert of Wigbert, die in gemeld jaar binnen Friesland kwam, maar, door Radboud,⁵⁰ Koning van dat rijk, immers van een gedeelte daarvan, tegengewerkt wordende en dientengevolge niets van belang kunnende uitvoeren, twee jaren daarna weer vertrok en terugkeerde naar Ierland, vanwaar hij, door heilige ijver gedreven, herwaarts was overgekomen. Zijn verdere geschiedenis is niet bekend. Enige oude schrijvers verhalen dat hij, door bemoeiingen van Koning Radboud, op het eiland Fosteland de marteldood is gestorven, doch dat verhaal wordt tegengesproken door anderen, die beweren, dat dit droevige lot een ander met dezelfde naam heeft getroffen.⁵¹

RADBOUD, KONING VAN FRIESLAND 679

Zo-even noemden wij Radboud Koning van Friesland, immers van een gedeelte van dat rijk. Wij deden dat, omdat Friesland, zeker ten gevolge van veroveringen, vroeger naar het zuiden meer uitgebreid was, dan toen hij aan de regering kwam. Deze bekwame en dappere vorst, die in het jaar 679 de Friese troon had beklommen, een ijverig voorstander en voorvechter van het heidendom was en bleef, ten hoogste op de christenen was verbolgen en tegen hun leer ingenomen, en die niets onaangewend liet, om de uitbreiding van het christendom te keren, had door herhaalde overwinningen de grenzen van zijn rijk weer zover zuidwaarts verlegd, dat Utrecht binnen de palen van zijn gebied behoorde en door hem werd beheerst. Het schijnt dat hij er niet

⁵⁰ Magnin noemt hem Radbod.

⁵¹ Zie *Batavia Sacra*, Deel I, blz. 66-69.

alleen gedurende enige tijd verblijf heeft gehouden, maar dat hij zelfs zijn vaste zetel derwaarts heeft overgebracht. Een aldaar door de Frankische Koning Dagobert gestichte kleine christelijke kerk of kapel, aan de Heilige Thomas toegewijd, en bovendien een door hem in laatstgenoemde plaats opgerichte school ter opleiding en vorming van christen-leraren, werden gesloopt en vernietigd door Koning Radboud, die er de christenen vervolgde en verdreef, en het heidendom in alle luister herstelde.

WILLEBRORD NAAR DE FRIEZEN 690

Dit was de stand van zaken te Utrecht, toen Willebrord, vergezeld van tien anderen, allen zendelingen, in 690 aldaar uit Brittannië aankwam, met het doel om, van Utrecht uitgaande, de Friezen het woord Gods te verkondigen, in welk voornemen zij niet konden slagen, doordat hen door of vanwege Koning Radboud en de zijnen, die zij dáár in het geheel niet verwachtten en veel noordelijker dachten te vinden, alle mogelijke beletselen of hindernissen in de weg werden gelegd. Zij vertrokken dan ook spoedig en begaven zich naar het hof van de toenmalige Frankische groothofmeester Pepijn van Herstal, ten einde in het belang van hun godsdienst, de hulp en tussenkomst van deze christelijke staatsman en van zijn Koning in te roepen.

Dat aanzoek bleef niet onverhoord. Tussen de jaren 690 en 693 trok Pepijn met een geduchte en goed gewapende krijgsmacht op tegen Koning Radboud, die herhaaldelijk werd geslagen en – ten gevolge van ondergane nederlagen, eindelijk genoodzaakt, om niet alleen Utrecht, maar ook een gedeelte van het zuidelijke Friesland⁵² aan de Franken af te staan, terwijl hij bovendien moest beloven, met de zijnen⁵³ de christelijke godsdienst te zullen omhelzen.

Medemblik werd toen weer de hoofdstad of hoofdplaats van het Friese Rijk en de gewone verblijfplaats van Koning Radboud, die daar opnieuw zijn zetel vestigde, doch zich luttel stoorde aan de door hem gedane beloften, want hij vertrok weldra, denklijk door de Frankische wapenen er toe genoopt, naar het eiland Fosteland, om er de afgod Thor en de heidense godin Foste te dienen en

52 Denklijk de door zijn voorgangers en door hem veroverde landschappen, welke aan het Friese rijk onderworpen en daarbij ingelijfd waren geworden.

53 Het gezin van de Koning, of zijn landslieden, de Friezen, in het algemeen?

nieuwe toerusting en ontwerpen tot de krijg tegen zijn vijanden, de hem steeds vervolgende Franken, te maken. Van de ongunstige en vernederende toestand, waarin Koning Radboud destijds zich bevond, maakten Willebrord en de hem toegevoegde zendelingen gebruik om de Friezen het Evangelie te prediken.

AFGODEN GEBRUSKEERD

Door de Frankische Vorst of zijn staatsdienaar, denkelijk door beiden, aangezet en ondersteund, volgden zij de Friese Koning tot op het genoemde eiland, alwaar, door veel te ver gedreven ijver, niet alleen de tempels van de aldaar geëerde afgoden, een voor heilig gehouden bron en andere heidense voorwerpen van aanbidding werden geschonden en ontwijd, maar bovendien ook de aan de afgoden toegewijde dieren uit de weiden werden gevangen, geslacht en genuttigd. Koning Radboud beschouwde die handelingen als onvergeeflijke heiligschennis en als de grootste hoon, welke zijn goden en hem kon worden aangedaan, en het valt niet te betwijfelen, dat de onderdanen met de vorst hebben ingestemd en zijn gevoelen gedeeld. De Friese koning nam dan ook weldra Willebrord en enige van de hem vergezellende geloofspredikers gevangen, en door het lot, in een heidense tempel tot driemaal toe in een gewijde vaas geworpen, werd de laatstgenoemde vrijgesproken, doch één van zijn medezendingen, Wigbert genaamd, werd door de Friezen gemarteld en hun afgoden ter verzoening geofferd.

WILLEBRORD DRUIPT AF 696

Willebrord keerde daarna naar Utrecht terug, in welke plaats hij in 696 de aan de Heilige Maarten toegeëigende kerk stichtte, welke op dezelfde plek werd gebouwd, waar vroeger de door Radboud verwoeste Sunt Thomas-kapel had gestaan.

Willebrord was een Engelsman, geboren in Northumberland en van Saksische afkomst. Zijn vader, die zeer godvruchtig was en, na het overlijden van zijn vrouw, grote neiging tot een eenzaam leven gevoelde, stichtte aldaar een klooster, dat met veel beleid en wijsheid een reeks van jaren door hem werd bestuurd. Zijn zoon Willebrord, door de vader voor de geestelijke stand bestemd,

ontving van kindsbeen af zijn opvoeding in het monnikenklooster te Bije, alwaar hij zich door een uitstekend en godvruchtig gedrag onderscheidde, en buitengewone vorderingen in de godgeleerde en andere wetenschappen maakte. In datzelfde klooster werd hij, zeer jong, tot klerk en vervolgens tot monnik aangenomen. Om zich verder te oefenen en als godgeleerde te bekwamen, begaf hij zich naar Ierland, alwaar hij twaalf achtereenvolgende jaren verblijf hield. Op het voorbeeld, op aanhouden of op last van de monnik Egbert aldaar, die de titel van Bisschop schijnt te hebben gevoerd, vertrok hij als dertigjarige naar Utrecht en Friesland, om zo mogelijk te bewerken, dat aldaar het heidendom door het christendom werd vervangen.

Behalve het bekeren van de Friezen, had hij zich ook het verkondigen van Gods woord in Denemarken voorgenomen. Door de Frankische groothofmeester Pepijn naar Rome gezonden, werd hij door de Paus Sergius tot Bisschop en tot Aartsbisschop over de Friezen gewijd, tevens, in plaats van zijn gewone tot dusver gevoerde naam, die van Clemens aannemend of verkregen hebbend, onder welke hij echter minder bekend is. Op zijn terugreis van Rome, wees Pepijn hem het kasteel Willenburg, het tegenwoordige Utrecht, tot zijn gewoon verblijf en tot de zetel van zijn bisdom of aartsbisdom aan. Hij is daarmee de eerste Bisschop of Aartsbisschop van Utrecht geworden.

Door de groothofmeester Karel Martel niet minder hooggeschat, dan door zijn ambtsvoorganger Pepijn van Herstal, en zo door deze als door onderscheidene Frankische Vorsten en andere voorname personen met aanzienlijke goederen en andere giften beschenken, stichtte Willebrord, behalve de aan Sunt Maarten geheiligde kerk te Utrecht, enige mannen- en vrouwenkloosters, onder andere ook het rijke monnikenklooster te Epternach,⁵⁴ in het Luxemburgse, waarvan hij steeds Abt of Overste is gebleven.

Hij overleed binnen dat klooster, in meer dan tachtigjarigen ouderdom, en hoewel zijn sterfjaar niet met volkomen zekerheid bekend is, wordt het door enigen ervoor gehouden, dat zijn dood in het jaar 739 is voorgevallen. Na zijn overlijden werd hij onder het getal van de Heiligen opgenomen.⁵⁵

54 Echternach is de oudste stad in Luxemburg, gelegen aan de Sûre of Sauer aan de oostgrens van het groothertogdom.

55 Levensbeschrijving meer uitvoerig in *Batavia Sacra*, Deel I, blz. 70 en v.

WITTE EN SWARTE EWALD

In deze oorden schijnen, omstreeks het einde der zevende eeuw, of liever enigszins vroeger, met het bekeringswerk van de Friezen ook belast en bezig te zijn geweest twee priesters of monniken, die beide de naam van Ewald of Ewoud droegen en, ter onderscheiding, naar de kleur van hun hoofdhaar, de witte en de swarte Ewald of Ewoud werden genoemd. Zij waren in Engeland geboren, maar hadden, denkkelijk om zich te bekwamen en in godsvrucht te oefenen, lange tijd in Ierland vertoefd, van waar zij, ter medewerking aan de uitbreiding van de dienst van God en Christus, naar deze Gewesten overkwamen. Zij zijn vermeld als te hebben behoord tot de zendelingen, welke Willebrord vergezelden. Door de oudste Kroniekschrijver van onze Provincie wordt stellig opgegeven, dat zij te Coevorden, dus ook in Drenthe, met vrucht hebben gepredikt en de ongelovigen bekeerd, en dat zij in het Laar (Graafschap Bentheim, Koninkrijk Hannover) gekomen zijnde, door de heidense bewoners van dat dorp zijn aangevallen, mishandeld en doodgeslagen; doch andere oude schrijvers maken van hun verblijf in Friesland en Drenthe niet het minste gewag, en verhalen alleen, dat zij aan de bekering van de Saksers hebben gearbeid en door deze, ten jare 690, zijn vermoord.⁵⁶

56 Vergelijk *Batavia Sacra*, Deel I, blz. 148-151, en Picardt: *Kronijk der Stad en Heerlijkheid Coevorden*, blz. 288 der uitgave in 4*. Uit Deel I van de Podagrsten (1843). www.nedersaksisch.org De twee Ewalden (?-3 oktober ca. 695) waren twee missionarissen in Westfalen die de marteldood stierven. Ter onderscheiding worden ze naar hun haarkleur blonde of witte Ewald en zwarte Ewald genoemd. De oudste gegevens over de beide Ewalden staan in de *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* van Beda. Van afkomst waren ze volgens hem Angelen.

Ze behoorden tot de eerste metgezellen van Sint-Willibrord. Zij trokken naar Westfalen om de heidense Saksen te bekeren. Toen zij trachtten tot een aanvoerder van de Saksen door te dringen en in de woning van diens rentmeester de eucharistie vierden, werden zij door de heidenen overvallen en ter dood gebracht. Hun lichamen werden in de Rijn geworpen, maar op wonderbare wijze teruggevonden.

Picardt, a.w., 112. *Chronicon auctius Joa. de Beka*, in *Matthaei Anal.*, III.20.

85 Zie p. c. Molhuysen, de Angelen aan den Neder-Rijn, in de *Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk.* Van J. A. Nijhoff, III. 125. Hierdoor wordt opgehelderd, 't geen Ds. Visch schrijft, in 't a. W. bl. 48.

FRIEZE KONING RADBOUD VERLIEST DE STRIJD 700

Nog in gemeld jaar 696, of wel in het volgende, werd de bekering van de heidense Friezen opnieuw beproefd en met kracht doorgezet, doch Radboud, die dat grotelijks verdroot en die de geloofspredikers streng liet vervolgen, verdrijven en martelen, viel met zijn weer verzamelde macht de Franken aan, deed een aanval op Utrecht, overheerde⁵⁷ de nabijgelegen landstreken, drong tot Nijmegen door en verontrustte zelfs de Frankische grenzen, met zijn gedurige gewapende invallen en strooptochten; doch Pepijn, die ook niet stil zat, versloeg omstreeks het jaar 700 het gehele Friese leger dat door de Hertog Gerlacius werd aangevoerd en in de nabijheid van Wijk bij Duurstede was gelegerd. Radboud werd daardoor genoodzaakt tot een voor hem nadelige en zeer vernederende vrede, die weldra tot stand kwam en waarbij onder anderen door de Franken werd bedongen, dat een dochter van de Friese vorst, Theutsuinde genaamd, tot het christendom zou overgaan, de Heiligen Doop ontvangen en aan de zoon van Pepijn van Herstal, genoemd Grimoald, uitgehuwelijkt zou worden. Die echtvereniging werd nog voltrokken vóór dat de zevende eeuw ten einde was gesnel. Grimoald werd ten jare 714 door de Fries Rungar, één van de krijgslieden van Koning Radboud, in de Sunt Lamberts-kerk te Luik vermoord. Of zulks op last of met voorkennis en goedgevinden van de laatstgenoemde geschiedde is niet stellig bekend. Denkelijk stond die moord in verband met de volgende gebeurtenissen.

STRIJD IN HERHALING 716

Enige tijd daarna beklom Dagobert III de Frankische troon, nadat Theodorik, Klovis III en Childerik III korte tijd vóór hem hadden geregeerd, en overleed de groothofmeester Pepijn van Herstal, ten gevolge van wiens dood twist en onenigheid onder de Franken ontstond, waaraan Radboud, ertoe aangezocht, deelnam en zich aan de zijde van de misnoegden schaarde, waardoor hij zich in een oorlog wikkeld, die in de beginne gunstig voor hem scheen te zullen uitvallen, aangezien in 716 de Franken, onder bevel van Karel Martel, die Pepijn als groothofmeester was opgevolgd, in de

⁵⁷ Heer = leger.

nabijheid van Keulen een slag tegen de Friezen verloren en door hen bijna geheel werden verslagen.

Die voorspoed van Radboud werd echter niet door andere voordelen van die oorlog gevolgd, want Karel Martel, die zich spoedig van zijn ondergane verliezen had hersteld, versloeg de Friezen herhaaldelijk en bracht Koning Radboud zó in het nauw, dat hij opnieuw moest beloven tot het christendom te zullen overgaan en de invoering van de christelijke eredienst in zijn rijk te zullen gedogen.

De geloofsverkondigers werd daardoor weer de weg tot bekering van de inwoners van Friesland geopend, en een monnik van voorname huize in Schotland, Winefried genaamd, doch meer algemeen onder de naam Bonifatius bekend, vertrok van daar in 717, eerst naar Utrecht en vervolgens meer noordelijk, om de heidense Friezen te bekeren. Koning Radboud schond echter de meermalen door hem gedane beloften, duldde de christenen in zijn rijk niet, bleef het heidendom met hart en ziel aankleven en legde Bonifatius allerlei beletselen in de weg, zodat deze weldra het steeds heidens gezind blijvende Friesland moest verlaten en onverrichter zake terugkeren.

Een ander zendeling, Wigbert genaamd, die een aan de godin Meda⁵⁸ gewijde tempel had doen vernielen, viel het geluk van de Friezen te ontkomen niet te beurt: bij de terugkomst van de Koning in zijn hoofdplaats Medemblik, liet hij hem deswege ter dood brengen.⁵⁹

GELOOFSVERKONDIGER WULFRAM

Dat voorbeeld schrikte echter andere dienaren van de christelijke kerk niet af. Tengevolge van het laatste vredesverdrag, tussen de Franken en de Friezen gesloten, en ten gevolge van de verbintenissen, door Koning Radboud plechtiglijk aangegaan, begaf Wulfram, door Karel Martel ertoe aangezocht, zich naar Friesland, om er het christelijke geloof te prediken.

Reeds dadelijk bij zijn aankomst aldaar, wist hij, door zijn beden en vertogen, het leven te redden van een door de Friezen

⁵⁸ Medea? Vergelijk een eerdere noot.

⁵⁹ Deze zal de andere Wigbert zijn geweest, van wien wij vroeger hebben gesproken. Misschien was hij een derde van dezelfde naam.

als offer aan hun afgoden bestemde jongeling, Ovo genaamd, die door hem bekeerd en gedoopt is, later tot priester is gewijd en als zodanig is gestorven; vervolgens lukte het Wulfram nog andere personen, eerst twee veroordeelde Friezen, vervolgens twee kinderen, van de offerdood te redden. Rusteloos ging hij voort met het bekeringswerk van de heidenen hier te lande, dat hem was aanbevolen en dat hij zo moedig op zich had genomen.

Wulfram was een Frankisch edelman, die, na de geestelijke stand te hebben omhelsd, en na gedurende enige tijd de kerkelijke bedieningen aan het hof van de Frankische Koningen Klotharius en Theodorik te hebben waargenomen, onder de regering van laatstgenoemde Vorst tot Bisschop van Sens werd aangesteld en, omstreeks het jaar 690, zich te Fontanelle onder de monniken liet inlijven. Ten einde in Friesland te kunnen werkzaam zijn, zag hij zich verplicht, om tijdelijk afstand van zijn bisdom te doen. Of hij, na te zijn teruggekeerd, zijn bisdom en zijn bisschoppelijke waardigheden weer heeft aanvaard, is niet bekend, wel, dat bij in 720 in het klooster, waar hij gedurende zijn laatste levensjaren verblijf heeft gehouden, is overleden.

Zijn onvermoeide pogingen tot bekering der heidense bewoners van het Friese rijk, de wonderwerken, welke hem werden toegeschreven, en de reuk van heiligheid, waarin hij tijdens zijn leven bij zijn geloofs-, land- en tijdgenoten stond, hebben hem na zijn dood een plaats onder de Heiligen doen verwerven.⁶⁰

Krachtens de tussen Karel Martel, namens de Koning van de Franken, en Koning Radboud getroffen overeenkomsten of bedingen, konden de verspreiders van de christelijke eredienst in Friesland zich nu vrijer bewegen, dan vroeger. Van de Frankische zijde werd vooral vastgehouden aan de inlossing van de door de Friese Koning gedane beloften; namelijk zijn toetreding tot de christelijke kerk en de invoering van deze in zijn staten.

MISLUKTE DOOP VAN KONING RADBOUD

Op aandringen van Wulfram, die niet ophield Radboud aan zijn verplichtingen te herinneren, werd eindelijk de dag vastgesteld, waarop de Vorst de heilige doop zou ontvangen en in de gemeenschap der christenen zou worden ingelijfd. Om

⁶⁰ Vergelijk *Batavia Sacra*, Deel I, blz. 40-46.

de overgang van de Konings tot het ware geloof met gepaste luister te doen plaatshebben, was alles tot het houden van deze plechtigheid in de vereiste orde gebracht, doch men is het oneens over de plaats, waar dit geschiedde. Sommigen zijn van mening dat het te Medemblik, anderen dat het te Hoogwoude is geweest.

Op het punt staand in de doopvont te stappen, en op een vraag van Radboud, aangaande de leer van de voorbeschikking, gaf Wulfram als antwoord, dat de voorouders van de Koning niet in de hemel waren. Radboud trad dadelijk terug, met de verklaring, dat hij zich niet wilde laten dopen, omdat het zijn wens was, na zijn overlijden bij zijn vaderen en niet zonder hen in de hemel te willen zijn.

Dat, op zijn minst, hoogst onvoorzichtige antwoord van Wulfram was zeer nadelig aan de bekering van de Friezen, die, het voorbeeld van hun geliefde Koning volgden en weinig tot verandering van godsdienst geneigd waren. Ze bleven, evenals hun Vorst, bij hun voorvaderlijke heidense opvattingen.

Kortelings daarna overleed koning Radboud. Het is twijfelachtig, wáár hij uit het leven scheidde. Enigen menen, dat dit te Medemblik is voorgevallen, doch door anderen is te boek gesteld, dat hij aan het Boerdiep (*Burdo*), waar eerst te land en later te water tussen Franken en Friezen werd gestreden, op een van zijn schepen, omstreeks 718, misschien een jaar vroeger of later, de heldendood is gestorven. De aldaar geleverde gevechten vielen zeer ten nadele van de Friezen uit. De ingewanden van de overledenen Vorst werden te Medemblik begraven, doch zijn lijk werd te Stavoren ter aarde besteld.⁶¹

NA DE DOOD VAN KONING RADBOUD

Bij zijn overlijden liet Radboud vier kinderen na, namelijk drie dochters en een zoon, die de naam van Aldegil of Aldgil droeg. Over de dood van Radboud verheugde zich de ganse christenheid, want hij was de algemene en bitterste vijand van de ware kerk

61 Analooq aan conserveren van mummies. Ingewanden bevatten veel bacteriën, die zorgen voor snelle lijkontbinding. Het resterende deel van het lijk werd gedroogd, gepekeld, gerookt om bederf tegen te gaan. In Drenthe: veenlijken in zuur veenwater.

en de grootste voorstander, beschermer en voorvechter van het heidendom, dat hij, gedurende zijn gehele leven en tot zijn laatste ademtocht toe, manmoedig en met opoffering van alles, wat in zijn vermogen was, in stand hield, voorstond en verdedigde. De vreugde over zijn afsterven was onder de christenen zelfs zo groot, dat, onder andere, de Bisschop van Utrecht daarmede schriftelijk werd gelukgewenst.

Zijn tijdgenoten hebben koning Radboud geschetst als een man van een vast en gezond gestel en van een meer dan gewone gestalte, als dapper, oorlogszuchtig en onrustig van aard, als werkzaam en onvermoeid, als schrander van begrip en als doorziend van oordeel, doch als ontbloot van geleerdheid en van wetenschappelijke kennis, ofschoon hij in zijn vaderlandse wetten en instellingen zeer goed was ervaren, en een matige kennis van het Frans had opgedaan.⁶²

ALDGIL II OPVOLGER VAN RADBOUD

Aldgil II volgde zijn vader op de Friese troon. Hij sloot vrede met de Franken, liet de zendelingen gerust en ongestoord hun gang gaan, stond het weer opbouwen van de verwoeste christelijke kerken in zijn rijk toe. Hij nam er volkomen genoegen mee, dat het Evangelie onder de Friezen werd verkondigd en uitgebreid. Gedurende zijn regering nam de christelijke godsdienst aanmerkelijk toe, en niet alleen de Koning, maar ook zijn oom, een bastaardbroer van wijlen koning Radboud, werden door het ontvangen van de heilige doop het heidendom ontruikt en onder de belijders van Christus opgenomen.

Aldgil II stierf te Stavoren, in 730. Hij liet twee zonen achter, Gondobald, die geruime tijd aan het Frankische hof had verkeerd, en Radboud, die zich sedert lang aan het hof in het Noorden⁶³ ophield, aangezien een dochter, Cromella, met Adelbrik, een Fries van hoge adel, was gehuwd, en op het slot van haar echtgenoot te Sexbierum, tussen het Vlie en de Lauwers, woonachtig was.

62 Vergelijk *Batavia Sacra*, Deel I, blz. 42, 45, 79, 107; 108 en elders meer, en Westendorp. *Jaarboek van en voor de Provincie Groningen*, blz. 40 en volgende.

63 Scandinavië.

RADBOUD II HERSTELT HEIDENSE EREDIENST 730

Gondobald volgde wijlen zijn vader Aldgil II als Koning van Friesland⁶⁴ op, doch hij sneuvelde nog in hetzelfde jaar 730, in een veldslag, welke nabij Ronceval werd geleverd. Met de dood van Aldgil II schijnt de goede verstandhouding, die gedurende zijn leven tussen de Franken en Friezen had geheerst, te zijn geëindigd.

Onmiddellijk na het overlijden van Gondobald werd zijn broeder Radboud, de tweede met die naam, uit het Noorden teruggehaald en, op twintigjarigen ouderdom, op de Friese troon geplaatst. Hij had veel van de denkwijze en het karakter van zijn grootvader, Radboud I, want hij herstelde de heidense eredienst en haar tempels in de vorige luister, mitsgaders⁶⁵ de verering van de godin Foste en van andere godheden, welke op het eiland Fosteland werden gediend en aanbeden. De grote toeloop van heidense Friezen, daardoor teweeggebracht, was oorzaak, dat genoemd eiland, dat door de uitroeijing van het heidendom aldaar aanmerkelijk had geleden, weer begon te bloeien.

Radboud II, minder zacht van aard dan wijlen zijn broer Gondobald, vernietigde alles, wat door deze gedurende zijn korte regering was tot stand gebracht, onder anderen ook personen en geslachten, die door de laatstgenoemde bevoorrecht en verheven waren geworden, vervolgend, dodend en vernederend. Hij brak dan ook weldra de verdragen, door zijn vader Aldgil II gesloten, en de oorlog tussen Franken en Friezen berstte weer met vernieuwde woede los.

De Friese hertog Richold⁶⁶ die op een burg nabij Lingen woonde en daar en in de omstreken uitgebreide bezittingen, regalia en enig gebied schijnt te hebben gehad,⁶⁷ schond mede zijn vroeger gedane beloften, om de christelijke godsdienst te zullen aannemen, immers, hij bleef er niet in volharden.

64 Hoog-Friesland leest men in sommige oude Kronieken. De zuidelijke landstreken, welke door veroveringen aan het Friese rijk waren gehecht, doch destijds weer in het bezit van de Franken waren gekomen, schijnen de naam van Neder-Friesland te hebben gedragen, zolang als zij de Friese Koningen onderworpen waren.

65 Met samen; Benevens, Alsmede, Bovendien, Daarenboven, Evenals, Ook.

66 Krijgsbevelhebber, Veldheer?

67 De Richoldsberg, in het ambt Lingen (Hannover), is alsnog onder die naam bekend.

Op het voorbeeld van Koning Radboud II, keerde hij tot het heidendom terug, sloot zich bij deze vorst aan en nam met hem deel aan de nieuwe strijd tegen de Franken, die zeer verbolgen waren over het schenden van eed, plicht en verdragen en over de wreedheden, welke de Friezen zich jegens hun vijanden veroorloofden.

KAREL MARTEL VERSLAAT DE FRIEZEN 734

Hevige klachten werden hierover door de Franken gedaan aan de groothofmeester Karel Martel,⁶⁸ die niet in gebreke bleef afdoende maatregelen te nemen, om de Friezen tot hun plicht te brengen en hen voor hun euvelmoed te straffen. Gedurende vijf of zes jaren schijnt met afwisselend geluk te zijn gestreden, zonder dat één van de partijen belangrijke verliezen onderging, of de overhand kreeg, maar in het jaar 734 en volgende rustte Karel Martel een sterk bemande en welvoorzene oorlogsvloot uit, waarmee hij drie jaar later het Borndiep,⁶⁹ tussen Oostergoo en Westergoo, invoer. Daar ontscheepte de groothofmeester zijn krijgsmacht, en kwam het tot een treffen, dat ten nadele uitviel van de Friezen, die, door hun Koning aangevoerd, hier een zware slag verloren en geheel werden verslagen.

Bij deze gelegenheid sneuvelde Radboud II, zevenendertig jaar oud, nadat hij gedurende zeventien jaren van onrust de scepter over het Friese koninkrijk had gevoerd. De door Frieslands ingezetenen ondergane verliezen waren zo sterk, dat zij aan de vaste wal zich nergens staande konden houden en de wijk moesten nemen naar de tot hun rijk behorende eilanden, waar zij door de Franken werden gevolgd, aangevallen en omgebracht. Daarna keerde de vloot, met rijke buit beladen, naar Frankrijk terug, en Karel Martel, die op deze tocht onverwelkelijke roem en eer had verworven, keerde zegevierend in zijn vaderland en aan het hof van de Frankische koning terug.

68 Karel Martel (Herstal, circa 689 – Quierzy, 22 oktober 741) was hofmeier van het Frankische Rijk. Hij reorganiseerde het Frankische leger en bestuur en wist daarmee met succes binnenlandse als buitenlandse tegenstanders, met name de Arabieren, Friezen en Saksen het hoofd te bieden.

69 Burdone, Burdine.

NA PLUNDERINGEN DE LUSTEN VAN DE KERSTENING

Sedert deze tijd werd Friesland meer onderdanig aan – en afhankelijk van – de Franken, door wie de heidense tempels en andere heiligdommen werden neergeworpen en vernietigd, terwijl bovendien de gewijde bossen of wouden werden omgekapt en uitgeroeid, en het land voortdurend aan plundering en verwoesting door de Frankische krijgsbenden werd prijsgegeven. Deze, voor wie niets heilig was, liepen geheel Friesland af, offerden alles aan de vlammen op en eigenden zich alles toe, wat maar enige waarde had, zodat de ongelukkige heidense Friezen door hen geheel werden uitgemergeld en tot de bedelstaf gebracht.

Hoe ongelukkig de afloop en de gevolgen van dit een en ander ook voor de stoffelijke belangen van het Friese koninkrijk mogen geweest zijn, zij waren daarentegen van grote en weldadige invloed op de geestelijke belangen, de beschaving en de verbetering der zeden van de Friezen, want daardoor werd opnieuw de gelegenheid tot verspreiding van de christelijke leer en tot vernietiging van het heidendom onder hen geboren.

Om opnieuw de verkondiging van het Evangelie in Friesland op te vatten, werd de christenleraar Marcellus, door de Utrechtse Aartsbisschop of Bisschop Willebrord, naar deze oorden gezonden. De geschiedenis zegt, dat hij zich ongeveer zeventig jaren met het verkondigen van het woord Gods aan de Friese heidenen en christenen heeft onledig gehouden, en dat hij, bijzonderlijk te Oldenzaal en in de nabijheid van die plaats, in Twenthe, mitsgaders te Dokkum en omstreken, in Friesland tussen het Vlie en de Lauwers, dus ongetwijfeld ook in het tussen beide gelegen Drenthe, veel goeds heeft gesticht en aanmerkelijk tot verbreiding der waarheid en tot uitbreiding van de christelijke kerk heeft toegebracht en bijgedragen.

PREDIKER MARCELLUS

Marcellus was een geboren Engelsman, die door Willebrord te Utrecht grondig was onderwezen in de godgeleerde en andere wetenschappen, waarin bij spoedig buitengemeen vorderingen maakte. Na te Rome tot priester gewijd en van daar naar Utrecht teruggekeerd te zijn, werd hij, vóór zijn zending naar Twenthe en naar het tussen het Vlie en de Eems gelegen gedeelte van

Friesland, door Willebrord gebruikt tot het onderwijzen van jongelieden, die in Utrecht tot geestelijken en predikers werden gevormd. Hij is, zoals het algemene gezegde is, in zeer hoge ouderdom te Oldenzaal overleden, en nadat hij onder de Heiligen was geplaatst, is zijn nagedachtenis in hoge eere gehouden.

Zijn stoffelijk overschot is later in de Grote of Sunt Lebuinuskerk te Deventer overgebracht.⁷⁰ Terwijl Marcellus, door andere zendelingen of predikers bijgestaan, al zijn krachten inspande, om de heidense bewoners van de gemelde gedeelten of gewesten van Friesland te bekeren, stierf Willebrord, als Bisschop van Utrecht in het jaar 737 opgevolgd door de reeds door ons genoemde Winefried, later Bonifatius genaamd, wiens levensgeschiedenis wij hier in korte trekken zullen laten volgen.

BONIFATIUS

Reeds op vijfjarigen leeftijd werd deze geloofsprediker door zijn ouders, die zo al niet van adellijke, dan toch van aanzienlijke geboorte waren, naar een klooster in Engeland, het land van hun verblijf, gezonden, om er te worden opgevoed en onderwezen. In zijn vroege jeugd bereids tot het geestelijke leven genegen, en voorzien van een uitmuntend verstand, van veel aanleg en van spoedige bevattingsvermogen,⁷¹ waaraan hij buitengemene godsvrucht paarde, was hij na verloop van weinige jaren zodanig in de wetenschappen doorkneed, dat hij niet alleen tot voorbeeld van anderen strekte, maar zelfs tot het onderwijzen van zijn medeleerlingen werd gebezigd, wier opleiding volkomen aan hem werd toevertrouwd. Hij werd vervolgens onder de monniken opgenomen, doch onthield zich van prediken tot aan zijn dertigste jaar, het jaar waarin hij tot priester werd gewijd en toen het predikambt opvatte. Vervolgens gevoelde hij zich opgewekt om de heidenen in Friesland te bekeren; van zijn reis derwaarts en van het mislukken van zijn eerste pogingen, om aldaar de leer van het kruis over het heidendom te doen zegevieren, hebben wij reeds enige woorden aangestipt.

⁷⁰ Zie *Batavia Sacra*, Deel I, blz. 467 en volgende, alwaar bij niet Marcellus, maar Marcellinus of Marchelmus wordt genoemd, en voorts Westendorp; *Jaarboek*, Deel I, blz. 43.

⁷¹ Snel van begrip.

In het jaar 718 begaf hij zich naar Rome, ter bekoming van vergunning, om Christus onder de West-Saksers te verkondigen, welke vergunning hem door de toenmalige Paus, Gregorius II, werd verstrekt. Hij vertrok naar zijn bestemming, van onderscheidene aanbevelingsbrieven voorzien, en slaagde vrijwel in de bekering van de Saksers, welke weldra echter gedeeltelijk weer van het nieuwe geloof afvielen, met als gevolg dat Bonifatius, die zich inmiddels naar de Bisschop Willebrord had begeven, en te Utrecht bleef vertoeven, herhaaldelijk naar het Saksische gebied moest terug keren, om de door hem bekeerden in het christelijke geloof te sterken, en de priesters onder hen, die een berispelijk leven leidden, of in het voldoen aan hun verplichtingen tekortschoten, te tuchtigen en tot hun plicht terug te brengen.

Doordat de taak, die hij zichzelf had opgelegd, voor hem alléén te zwaar was, nam hij enige medehelpers aan, waartoe hij te eerder moest besluiten, omdat hij bijziende was, immers ongemak aan de ogen had. De voorschriften, door hem aan andere geloofspredikers gegeven, doen zien, dat hij zeer geschikt en toegevend was, want hij verbood de zendelingen, door het doen van geleerde en ingewikkelde vragen, de heidenen de overgang tot de gemeenschap van de christenen ongemakkelijk te maken.

Zowel met genoemde Paus, als met zijn opvolger, Gregorius III, voerde hij aanhoudende briefwisselingen, uitsluitend tot toelichting en uitlegging over de Heilige Schrift.

Ook met andere hoge geestelijken behandelde hij de duistere plaatsen van de Bijbels, en hierdoor werd hij zoo vermaard, dat hij tot opvolger van Willebrord op de Utrechtse Bisschopszetel werd bestemd. Intussen stichtte hij een paar kloosters en verdeelde hij Beijeren, daar⁷² hij zich niet geringe moeite gaf om de zeden van geestelijken en leken te verbeteren. In vier bisdommen wijdde hij vervolgens priesters en andere geestelijken en keerde daarna naar Utrecht terug, om er de door het overlijden van Willebrord opengevallen bisschopsstoel in te nemen.

Van zijn latere verrichtingen onder de heidenen in Friesland en van zijn ongelukkig uiteinde aldaar zal nader door ons worden gehandeld.

72 Waar.

HARDNEKKIGE AFGODERIJ ONDER DE FRIEZEN 742

Ook na zijn verheffing tot Aartsbisschop of Bisschop van Utrecht, bleef Bonifatius, vooral door het herhaaldelijk zenden van geloofspredikers naar deze oorden, zich onafgebroken met de bekering van de heidense Friezen bezig houden. Wel bleef de overgang tot het christendom in Friesland toenemen, doch de eerste christenen aldaar waren zulks meer in naam, dan in van de daad.

Gedurende geruime tijd bleef bij hen het christendom met het heidendom en met zijn instellingen en gebruiken vermengd en als inéengeweven. Dit blijkt onder anderen uit de omstandigheid, dat Bonifatius in 742 zijn hoogste ongenoegen te kennen gaf over de afgodische gebruiken van vele nieuwbekeerde christenen, die steeds voortgingen met het offeren van stieren en bokken aan de god Stavo⁷³ en aan andere afgoden, terwijl zij bovendien zich niet ontzagen, deel te nemen aan offermaaltijden, aan het eten van vlees van wilde en tamme paarden, aan het nuttigen van rauw spek, aan het de heidenen verkopen van slaven, om te worden omgebracht en de afgoden geofferd, aan de offeranden, welke, op de heidense wijze, naast of in de nabijheid van de kerken, aan of ter ere van de christelijke belijders en martelaren werden gedaan, aan het branden van noodvuren en aan andere misbruiken, die niet alleen door de Bisschop maar ook op een Synodale Vergadering strengelijk werden verboden.⁷⁴

BONIFATIUS STERFT BIJ DOKKUM 753

Langer dan honderdvijftig jaar had men, nu eens met meer dan weer met minder nadruk, zich met de vernietiging van het heidendom in Friesland bezig gehouden, doch, dat lange tijdsverloop in aanmerking genomen, had de bekering van de Friezen tot het geloof aan Christus betrekkelijk geringe schreden voorwaarts gedaan, volgens het getuigenis van de Bisschop Bonifatius, die zulks in het jaar 753 aan Paus Sergius verklaarde en klaagde, dat destijds Friesland voor het grootste gedeelte nog heidens was. Om de invoering van het Christendom met meer kracht door te zetten, vertrok Bonifatius zelf derwaarts, sommigen schrijven

⁷³ Dezelfde als Thor, of Jupiter.

⁷⁴ Vergelijk Westendorp, *Jaarboek*, Deel I, blz. 44 en 45.

in hetzelfde jaar 753 doch anderen stellen een jaar of twee later, vergezeld van en ondersteund door een aanmerkelijk getal aan hem ondergeschikte zendelingen, priesters en monniken.

Nabij Dokkum onder tenten vertoevende, met het doel, om in een heilige bron aldaar, enige bekeerde Friezen de doop toe te dienen, werd hij door een hoop heidense landslieden overvallen en met een vijftigtal van zijn volgelingen gedood. Onder de met hem omgekomenen worden genoemd de geloofspredikers Wintrung, Walker, Adulheri, Harmand, Skerbald, Bderso, Waccar, Gundichar, Willeheri en Hadhoulf.

Men houdt het er voor, dat destijds op die plek een vergadering van Friezen werd gehouden, ofwel dat er een groot heidens offerfeest werd gevierd, omdat de eerste christenzendingen van zodanige gelegenheden steeds gebruik maakten tot verkondiging van het Evangelie en tot bekering van de ongelovigen, hoezeer dat ook van groot gevaar vergezeld ging, zoals de mededeling van het droevige uiteinde van Bonifatius en enige van de zijnen ons heeft doen zien.⁷⁵

Hebzucht van de heidense Friezen schijnt de oorzaak van de aan Bonifatius gepleegde moord te zijn geweest, immers het wordt ervoor gehouden, dat zij, verblind door de pracht van de priesterlijke kleding en sieraden, op de Bisschop en de zijnen zijn aangevallen, in de hoop een rijke buit te bekomen.

Na het ombrengen van Bonifatius en na de vlucht van hen die niet gedood werden, begonnen de heidenen dadelijk te plunderen, doch niets dan boeken en overblijfselen van heiligen vindende, die voor hen niet de minste waarde hadden, in plaats van zilver, goud, edelgesteenten en andere kostbaarheden, waarop zij hadden gevlamd, werden zij weldra onenig en, zich aan drank te buiten gegaan hebbende, handgemeen, met het gevolg, dat velen door hun eigen makkers werden omgebracht. Het overschot van de moordenaars werd daarna aangevallen door de Friese Christenen, die een gedeelte van hun heidense landgenoten versloegen en de overigen uiteéndreven. De geschiedenis zegt, dat later vele van de overgeblevenen tot het christendom zijn overgegaan.⁷⁶

75 Vergelijk Westendorp, *Jaarboek*, blz. 49 en 50.

76 Zie *Batavia Sacra*, Deel I, blz. 261 en 262.

EERSTE CHRISTENKLOOSTER IN FRIESLAND

Ter plaatse waar Bonifatius het leven had gelaten, werd vervolgens een klooster gebouwd; het eerste of oudste christenklooster in Friesland tussen het Vlie en de Lauwers. Te Dokkum werden sedert die tijd bewaard, tot aan de kerkhervorming toe, enige overblijfselen van het lijk van Bonifatius, een door hem geschreven Grieks testament, vijf door hem in stenen veranderde broden, zijn zilveren drinkbeker, zijn bisschoppelijke kleding, de tekenen van zijn kerkelijke waardigheid en andere heilige of eerbiedwaardige voorwerpen, van hem en van de hem vergezellende zendelingen. Zolang de kerkhervorming in Friesland niet was ingevoerd, gingen jaarlijks duizenden mensen naar Dokkum ter bedevaart, tot het brengen van hulde aan gemelde heiligdommen, welke alsdan ten toon werden gesteld en later naar Duitsland zijn vervoerd.⁷⁷

WILLEHAD IN 755

Korte tijd na het ombrengen van Bonifatius, vertrok de priester Willehad, op last van de Paus Gregorius, naar Friesland ten oosten van het Vlie, om aldaar, in de nabijheid van Dokkum, het christendom te verbreiden. Hij kwam er aan in het jaar 755, en bleef er geruime tijd, met goed gevolg het Evangelie predikend en veel bekeerlingen makend.⁷⁸

Willehad was een Engelsman, in Northumberland geboren. Van zijn jeugd en opvoeding is alleen met zekerheid bekend, dat hij op jeugdige leeftijd in zijn geboorteland het kloosterleven heeft omhelsd, en er later tot priester is gewijd. Na verloop van enige jaren was Willehad in groot aanzien bij de Frankische Koning Karel, die vervolgens de bij- of erenaam van de Grote verkreeg. Karel de Grote werd door Paus Leo III in het jaar 800, onverwacht en vóór het altaar, uit dankbaarheid als Keizer van de Romeinen en als beschermheer van de ganse christenheid gekroond en, onder grote toejuiching van het volk, wegens bewezen diensten en weldaden aan Paus Leo III, die door de oproerige ingezetenen van zijn zetel verdreven en door de Frankische Vorst en zijn legermacht daar weer op geplaatst en in het pausdom was hersteld.

Behalve om zijn vroomheid en deugdzaamheid, was Willehad

⁷⁷ Vergelijk Westendorp: *Jaarboek*, Deel I, blz. 50.

⁷⁸ Zie hetzelfde werk, blz. 50.

ten hoogste geacht om zijn onthouding en matigheid, want hij heeft nimmer wijn of enig ander geestrijk vocht gebruikt, en zijn spijs bestond alleen uit brood met honing, mitsgaders uit groenten en ooft.⁷⁹ Vlees nuttigde hij nooit, en toen hij door aanhoudende en zich steeds herhalende ziekten uiterst zwak was geworden, was er zelfs een pauselijk bevel nodig om hem tot het gebruiken van een weinig vis te noodzaken.

WILLEHAD BEKEERT FRIEZEN 779

Tot omstreeks de jaren 778 en 779 heeft Willehad zich met de bekering van de Friezen bezig gehouden. Hij was vergezeld van een aanzienlijke schaar jongelieden uit de aanzienlijkste en voornaamste geslachten, welke door hem werden opgekweekt en onderwezen. De eerste christenzendingen, welke in deze oorden de leer van den Zoon Gods plantten, waren meestal niet enkel van adellijke en hoge geboorte, maar dikwijls zelfs van vorstelijke bloede. Franken en Engelsen, de volkeren welke ons het eerst en het meest het beschavende en zegenende christendom hebben gebracht, stelden daarin zo groot belang, dat alleen de zonen uit de voornaamste families werden waardig gekeurd, om te worden opgeleid tot de dienst van God, de verbreiding van zijn leer onder de ongelovigen en het vervangen van de heidense eredienst door de leer der waarheid, die, door de nimmer verflauwende ijver van Willehad, in Friesland tussen het Vlie en de Lauwers bij aanhoudendheid aanmerkelijke vorderingen maakte.

EENVOUDIGEN VAN GEEST

Vooraf ook door de inschikkelijkheid van de zendingen, die het niet op een geleerd en uitvoerig onderricht bij de bekeerde heidenen aanlegden. Ze waren met weinig vergenoegd en zeer tevreden, wanneer deze slechts de nietigheid van de heidense afgoderij en de dwaasheid van hun plechtigheden inzagen en daarvan afkeer gevoelden, en met een vroom en gelovig hart de leer van de Heilige Drieëenheid, de Tien Geboden, de Geloofsartikelen en het Gebed des Heeren kenden en oprecht geloofden.

⁷⁹ Fruit.

GRONINGERS GEHECHT AAN HEIDENSE GODEN

Na enige jaren zich in Friesland ten oosten van het Vlie met het heilige dienstwerk te hebben onledig gehouden, begaf hij zich naar Friesland tussen de Lauwers en de Eems, de tegenwoordige Provincie Groningen, waar hij, vooral in Humsterland,⁸⁰ de afgodendienst door de christelijke waarheid trachtte te verdringen.

Willehad en zijn medezendingen zagen zich echter hier in hun verwachtingen ten hoogste teleurgesteld: de Humsterlanders waren geheel anders van denkwijze, ten opzichte van het godsdienstige, dan hun naburen ten westen van de Lauwers, en zo gehecht aan de heidense eredienst en instellingen, dat de prediking van Christus niet alleen niet de geringste invloed op hen had, maar hen zelfs zodanig in woede bracht, dat zij Willehad en de zijnen aanvielen, met het bepaalde doel, om zich door moord van hen te ontdoen. Slechts met grote moeite gelukte het Willehad te ontkomen en, door zich meer zuidelijk te begeven, al vluchtende het betreurenswaardige lot van Bonifatius te ontgaan.

DRENTENAREN BEKEREN ZICH 779

Op deze wijze kwam hij in Drenthe, bij de Drentse Friezen, om deze, door de prediking van het Woord van de Zaligheid, tot het geloof aan de ware God over te halen. Al dadelijk slaagde hij hier beter, dan meer noordelijk, want een gedeelte van de Drentenaren omhelsde de christelijke godsdienst, en enigen van hen waren met zodanige ijver voor de nieuwe leer vervuld, dat zij op vele plaatsen de tempels, gewijde bossen en andere voorwerpen, aan de dienst van de afgoden geheiligd, ternederwierpen, uitroelden en vernietigden. De heidense ingezetenen van dit gewest namen echter dit een en ander zo euvel, dat zij met stokken en ander wapen- of moordtuig aanvielen op Willehad, die, na als door een wonderwerk een op hem gemunte dodelijke aanval of slag te zijn ontkomen, alweer zijn heil in de vlucht moest zoeken.

Hij schijnt tot omstreeks 779 in deze oorden te hebben vertoefd en, zijn leven niet meer veilig achtend, niets van belang tot verdere uitbreiding van het rijk Gods meer kon doen. Hij begaf zich naar het hof van de toenmalige Frankische Koning, later

80 Hummerke: het later zogenaamde Wester-Kwartier.

Roomsch-Keizer, Karel de Grote, rustte daar enige tijd uit van de doorgestane vermoeienissen.

WILLEHAD IN VRIES

Willehad is daarmee de eerste van de geloofspredikers, van wie wij met zekerheid weten, dat hij de Drenthenaren het christendom heeft leren kennen en getracht heeft, hun de zegeningen van de leer van God en Christus deelachtig te maken.

De overlevering zegt, dat hij in de regel zijn verblijf hield te Vries; dat hij de heidense kerk aldaar in een christelijke kerk heeft veranderd, of wel zodanige kerk heeft doen bouwen; en dat deze de eerste aan de ware God en Zaligmaker gewijde tempel in Drenthe is geweest, die uit alle oorden of streken in de nabijheid door de bekeerden en gelovigen werd bezocht.

Aan de waarheid van die overlevering wordt vrij wat kracht bijgezet, doordat ook nu nog enige oude wegen en paden kunnen worden aangewezen, welke uit verschillende richtingen, op het dorp Vries en mitsdien ook op de kerk aldaar aanlopen.

Uit hetgeen door onderscheidene oudere en jongere schrijvers, omtrent Willehad, zijn verrichtingen, de gevolgen daarvan en hetgeen daarmee in verband staat is te boek gesteld, is bewijsbaar, dat in zijn tijd Drenthe en de Drenthenaren bij die namen bekend waren, en een gedeelte van Friesland en van de Friezen uitmaakten.⁸¹

WILLEHAD BISSCHOP VAN BREMEN

Omstreeks het jaar 782 ontstonden er grote onenigheden onder de Saksers. De heidenen van die landaard, onder aanvoering van hun Hertog Wedekind of Wittekind, vervolgden hun christelijke landgenoten en martelden de zendelingen, die ten dele ontvluchtten. Willehad begaf zich dientengevolge naar Rome, om van de Paus hulp ten behoeve van de verdrukten en vervolgden te verzoeken. Van die reis teruggekomen, onthield hij zich in het klooster Epternach, alwaar hij een voorbeeldig godvruchtig leven leidde, doch hij werd vervolgens, ter beloning voor zijn vele verdiensten, door of op last van de Frankische Koning Karel (de

⁸¹ Zie *Batavia Sacra*, Deel I, blz. 437 en volgende, en Westendorp's m.a.w., Deel I, blz. 52 en 53.

Grote), naar Worms ontboden, en tot eerste Bisschop van het door die Vorst gestichte bisdom Bremen aangesteld, alwaar ook de eerste zaden van het christendom door hem zijn gestrooid.

Hij schijnt een acht- of tiental jaren de bisschoppelijke waardigheid met lof te hebben bekleed, en is in hoge ouderdom in zijn bisdom overleden. Zijn nagedachtenis werd zeer in ere gehouden en werd hij onder de Heiligen geplaatst.⁸²

KAREL DE GROTE VERSLAAT KONING RABOUD 774

Al sedert onderscheidene jaren verkeerden de Friezen in een staat van vernedering en van afhankelijkheid van – en onderworpenheid aan – de Franken, toen Karel, in 771, de regering over het laatst gemelde volk en het uitgestrekte Frankische gebied aanvaardde. Een tiental jaren eerder was in Friesland, bijzonderlijk in Drenthe en Groningerland, de heidense eredienst nog in volle bloei en de christelijke eredienst gans en al versmaad, terwijl de bekeerden door hun heidense landgenoten, die verreweg de overmacht hadden, werden mishandeld en veracht; en de uitbreiding van de christelijke leer had, sedert het jaar 760 tot aan de troonsbeklimming van Karel de Grote, weinige of geen, immers geen belangrijke stappen voorwaarts in deze oorden gedaan, vermoedelijk doordat zich geen Evangelie-predikers er zich durfden ophouden, uit vrees voor Koning Radboud II, die tot aan zijn laatste ademtocht een vurig aanhanger van zijn voorvaderlijke godsdienst en zijn heidense onderdanen in de hoogste graad genegen is gebleven, terwijl hij daarentegen een onverzettelijke haat koesterde tegen het christendom, de belijders daarvan en de Franken, welke laatsten hij de bitterste vijandschap toedroeg, in die hoge mate zelfs, dat hij veel liever zijn rijk en vaderland verlaten, afstand van kroon, goederen en verdere bezittingen doen en de wijk naar Denemarken nemen wilde, dan zijn afgoden verloochenen en een afhangeling of ondergeschikte van de Frankische vorst en van zijn rijksgroten of gezagvoerders worden.

82 Het sterfjaar van Willehad is niet bekend. Westendorp stelde zijn dood op het jaar 768; zie zijn *Jaarboek*, Deel I, blz. 55. Dit schijnt geheel mis te zijn, in verband met de troonsbeklimming van Karel de Grote, de stichting van het bisdom Bremen en Willehads benoeming tot Bisschop aldaar. Hij zal vermoedelijk een twintigtal jaren later, 788 of daaromtrent, overleden zijn. Vergelijk *Batavia Sacra*, Deel I, blz. 440 en 441.

In 774 trok Koning Karel naar Rome, om Paus Adriaan tegen zijn vijanden te beschermen en te ondersteunen, en van daar teruggekeerd, viel hij aan met zijn legers in Friesland, om Koning Radboud, zijn doodsvijand, te tuchtigen. In twee veldslagen, bij welke gelegenheden de Koningen persoonlijk hun gewapenden aanvoerden, delfde de laatstgenoemde telkens het onderspit, om de zeer natuurlijke reden, dat de woeste Friezen, hoe dapper ook, in krijgzsaken en de kennis daarvan verre bij de meer beschaafde Franken ten achter stonden.

OP ÉÉN BEEN STAAN ALS GODSOORDEEL

De gevolgen van zijn tegenspoeden waren, dat Koning Radboud II zich genoodzaakt zag, zijn rijk te ontruimen en het aan zijn overwinnaar over te laten. Sommigen hechten geloof aan de overlevering, bij de Friezen alsnog in zwang, dat Karel hun rijk heeft verkregen ten gevolge van een list, welke hij zou hebben in het werk gesteld, ter gelegenheid dat door wederzijdse gevolmachtigden van beide Vorsten was bepaald, dat de tussen hen bestaande geschillen, inzonderheid die over het bezit van Friesland, door een Godsoordeel (*ordalium*), en wel door het kruis-oordeel (*ordalium crucis*), waarbij hij, die, in het gezicht en in de nabijheid van een opgericht kruis, het langste op één been kon staan, in het gelijk werd gesteld, zou worden beslecht, doch door anderen wordt dit betwijfeld,⁸³ en wij achten ons niet bevoegd, gerechtigd of geroepen, dienaangaande te oordelen, hetgeen ook niet nodig of noodzakelijk is, omdat het tot de hoofdzaak, de afstand van Friesland aan Koning Karel, of wel de in bezitneming van dat land door dien Vorst, welke buiten alle twijfel is, niet het geringste afdoet.

FRANKISCH HERTOGDOM

Nadat Koning Radboud zich uit zijn rijk had verwijderd, kreeg alles in deze oorden een ander aanzien. Friesland, waaronder ook Drenthe, werd thans een Frankisch Hertogdom, waarin alles werd verdeeld en geregeld op Frankische wijze en aan koninklijke ambtenaren van deze landaard onderworpen. Heidense tempels, altaren, gewijde bossen, kapellen, met één woord, alle voorwerpen,

83 Vergelijk Westendorp's m. a. w., Deel I, blz. 57 en 58.

welke tot de afgodendienst werden gebezigd, werden verwoest en vernietigd, en in hun plaats verrezen christelijke kerken, die uit de bezittingen van de heidense priesterschap van goederen en inkomsten werden voorzien.

De christelijke godsdienst werd echter destijds op verre na nog niet bij de Friezen algemeen, want vele van hen volhardden bij het heidense geloof en in hun verbittering tegen Friesland's overheersers, mitsgaders in het vervolgen, mishandelen en doden der kruispredikers, die gestadig werden omgebracht en dieningevolge verdwenen.

Koning Radboud II is kort na zijn vlucht of verwijdering buiten 's lands overleden. De herinnering aan deze laatste Friese Koning is tot heden toe bij zijn landgenoten levendig gebleven, ook door bergen of heuvels, terpen en wegen in onderscheidene gedeelten van zijn voormalig koninkrijk, welke naar hem zijn genoemd. Maar met dat alles waren de zaken in Friesland nog geenszins tot rust gebracht. In het jaar 779 voerden de heidense Friezen, met de Saksers verenigd, een gemeenschappelijk oorlog tegen Koning Karel en zijn Franken, tegen wie zij ook nu weder niet waren opgewassen.

Na ondergane nederlagen voor hun vijanden moettende bukken, werden vele Friezen genoodzaakt, zich te laten dopen en zich het aannemen van christelijke priesters en andere geestelijken te laten welgevalen. De heidense partij in Friesland was daardoor wel gefnuikt en verdeemoedigd, doch geenszins vernietigd. De Friezen en Saksers herstelden zich weldra van hun verliezen, vielen, voor zoveel zij tussen het Vlie en de Wezer woonden, in 783 weer de Franken aan, door de reeds genoemd Saksische Hertog Wedekind daartoe aangespoord of overgehaald, vernietigden de door de christenen gebouwde kerken en andere heiligdommen, vervolgden de zendelingen en noodzaakten deze, voor zoveel ze niet werden omgebracht, om, evenals de wereldlijke Frankische ambtenaren, hun heil in de vlucht te zoeken. Deze staat van zaken was echter van korte duur.

KERSTENING VAN FRIEZEN IN 785

In het jaar 785 werden de Friezen door Koning Karel overwonnen en strengelijk getuchtigd, en alstoen gingen vele van hen, in

navolging van de naburige Saksers, tot het christendom over.

Om hen daartoe te brengen, werden zowel vrees en bedreigingen, als beloften en geschenken gebezigd. Door eigenbelang en hoop, meer dan door overtuiging, werden zij genoopt het heidendom te verzaken, en zich door de doop in de christelijke kerk te doen inlijven.

Sedert zeven jaren was een geloofsprediker, Ludger genaamd, met vrucht onder de Friezen ten westen van het Vlie aan de uitbreiding van het christendom werkzaam geweest. Hij vernietigde de tempels en andere heiligdommen van de heidenen aldaar, en bekwam daaruit veel goud, zilver en andere kostbaarheden, welke door hem naar Utrecht werden opgezonden en gedeeltelijk ten behoeve van de kerk aldaar, gedeeltelijk tot stijving van de schatkist van de Frankische Koning, werden aangewend.

Frieslands heidense ingezetenen werden daardoor zo oproerig en in toorn ontstoken, dat alles in opstand kwam en Ludger dat land ruimen moest, immers tussen het Vlie en de Lauwers niet veilig was. Die opstand kwam de Friezen echter duur te staan, want Koning Karel kwam weldra met zijn leger opdagen, herstelde met zijn krijgsmacht en door de scherpste van het zwaard de gestoorde rust onder de Friezen, die hij gevoelig tuchtigde, en deed hen bovendien zijn wraak strengelijk gevoelen, door hen een gedeelte van hun burgerlijke rechten te benemen, inzonderheid door hun het recht op de nalatenschap van de vaste goederen van hun ouderen te ontfangen, welk recht zij niet terugverlangden, dan lang nadat Karel ten grave was gedaald, en door zijn zoon, Lodewijk de Vroome, in het Romeinse Keizerrijk was opgevolgd.

LUDGER 746

De zo-even genoemde Ludger, een Fries van afkomst en geboorte, werd in 746 te Wierum, in de nabijheid van Dokkum, onder West-Dongeradeel, uit adellijke ouders geboren. Hij was de kleinzoon van zekeren Wrisung, die, omdat bij de Franken en het christelijke geloof welgezind was, door Koning Radboud uit Friesland ten oosten van het Vlie werd verdreven. Hij vestigde zich toen aan gene zijde van het Vlie, alwaar hij het christendom onder zijn mede-ingezetenen trachtte bekend te maken, en zond zijn zoon Tjadgrim naar Utrecht, om daar te worden onderwezen.

Tjadgrim, tot mannelijke leeftijd gekomen, huwde met Liatburg, uit welke echt drie zonen zijn voortgesproten, Hildgrim, Tjadgrim en Ludger genaamd. De grootmoeder aan moeders zijde van deze drie broeders, welke het heidendom beled, gelastte een van haar slaven, om haar kleinzoon Ludger, kort na zijn geboorte, in een put te werpen, en zo aan haar afgoden te offeren, doch de slaaf spaarde het kind en gaf het over aan een buurvrouw, die het in het geheim opvoedde en vervolgens de toedracht van de zaak voorzichtig aan de ouders openbaarde, die met blijdschap hun zoon weer tot zich namen.⁸⁴

Naar zijn naam te oordelen, want hij is eigenlijk Liütger genaamd geweest, dat in de oud-Duitse taal *krijgsman* betekent, schijnt Ludger door zijn vader voor de krijgsdienst te zijn bestemd, doch zijn stille en afgetrokken gemoedsaard, zijn lust tot leren en de aandacht, waarmede hij op reeds jeugdige leeftijd naar de verkondigers van de waarheid luisterde, werden al spoedig opgemerkt door zijn ouders, die tot het christendom waren overgegaan, bij wie de zendelingen meermalen hun intrek namen en in wier huis ook Bonifatius zich enige tijd schijnt te hebben opgehouden.

Daar Ludger mitsdien blijken gaf van mindere aanleg en van mindere genegenheid voor het beroep van krijgsman te hebben, dan voor die van geestelijke, werd hij op twaalfjarige leeftijd voor onderricht en opleiding naar Utrecht gezonden. Daar ontwikkelden spoedig zijn heerlijke geestvermogens, legde hij zich met ijver op de kennis der Latijnse taal toe, oefende hij zich vlijtig in de heilige schriften en in die van de kerkvaders, en werd hij zo tot een vroom christen en bekwaam godsdienstleraar gevormd. Nauwelijks twintig jaren oud, namelijk in het jaar 766, werd hij in de geestelijke stand opgenomen, dat het doel van al zijn streven was geweest.

LUDGER VIA YORK EN DEVENTER NAAR FRIESLAND

Twee jaren later vertrok hij naar York, in gezelschap van de leermeester van Karel de Grote, de met roem bekenden Aleuinus, Abt van het monnikenklooster te Utrecht, wiens onderricht hij genoot en aan wie hij zich met de innigste vriendschap hechte,

84 Analooq Mozes in een mandje. Er zijn meer van dit soort historische voorvallen.

uit welke hoofde hij dan ook herhaaldelijk naar Engeland reisde en aldaar bij zijn vriend verbleef. Van zijn laatste reis derwaarts naar Utrecht teruggekeerd en geordend zijnde, werd hij eerst naar Deventer gezonden, om er de door de Noormannen verbrande kerk weer te doen opbouwen en de christenen in hun geloof te sterken, en vervolgens, nadat hij tot priester was gewijd, naar Friesland tussen het Vlie en de Lauwers, vooral om de heidense bewoners van Oostergoo tot de christelijke kerk te bekeren, en het reeds vermelde klooster in de nabijheid van Dokkum te besturen, waartoe hij zich telkens enige tijd in beide plaatsen ophield. Van zijn verrichtingen aldaar en van de redenen, waarom hij van daar moest vertrekken, hebben wij reeds gesproken. Hij moet bijzonder bedreven in de Friese, de Engelse, de Frankische en de Latijnse talen zijn geweest.

LUDGER IN DRENTHE

Later ontving Ludger van de Frankische Koning Karel de Grote zijn aanstelling tot herder en leraar van de vijf Friese landschappen of districten Humsterland, Hunsego, Fivelgo, Emisgo en Federgo, grotendeels tussen de Lauwers en de Eems, gedeeltelijk ten oosten van laatstgenoemden stroom gelegen. Een twintigtal jaren bleef hij met vrucht in genoemde landschappen en ook in Drenthe⁸⁵ werkzaam aan de uitroeiing van de heidense eredienst, die door zijn ijverige bemoeiingen, welke met de beste uitslag werden bekroond, voor de leer van de ware God en Christus moest onderdoen. De heidense tempel te Rottum,⁸⁶ met zijn honderd afgodsbeelden en luisterrijke pracht, de plaats van samenkomst der ongelovige menigte, tot het doen van offeranden aan haar gewaande goden en tot het vieren van grote en kostbare feesten ter hunner ere, werd door Ludger in een christelijk bedehuis herschapen, en maakte later een gedeelte van een op die plaats gestichte abdij en van het daarbij behorende kerkgebouw uit.

LUDGER BISSCHOP VAN MUNSTER 805

Karel de Grote, tot Roomsche-Keizer verheven, stichtte in het jaar 805 het bisdom Mimigardevord,⁸⁷ en plaatste Ludger op

⁸⁵ Vergelijk Picardt: *Kronijk van het Landschap Drenthe*, blz.162.

⁸⁶ Dorpje in Noord-Groningen. Dus niet het eiland van die naam.

⁸⁷ Munster.

de bisschoppelijke zetel aldaar. Groningerland, het toneel van zijn veelvuldige werkzaamheden, daar hij zo veel goeds had gesticht, maakte een gedeelte van gezegd bisdom uit, en bleef diensgevolge onder de herderlijke zorg van de nieuwe Bisschop, die geduriglijk derwaarts reisde, ook op het eiland Fosteland het heidendom uitroeide, de eilanders aldaar de christelijke godsdienst deed omhelzen, en zelfs de zoon van de Heer van dat eiland bewoog, niet alleen om christen, maar zelfs om priester te worden, en het herdersambt onder de Friezen te bekleden.

De aan de god Thor en de godin Foste gewijde heiligdommen werden door hem verwoest, en met die verwoesting ging de aan hen geheiligde eredienst geheel verloren. Wanneer de Munsterse Bisschop Ludger zich ten westen van de Eems bevond, maakte hij meermalen van die gelegenheid gebruik, om zijn zuster Heribert, of Herberta, te Wierum, in Dongeradeel, misschien op de voorouderlijke goederen woonachtig, te bezoeken, en om zowel haar als zijn vroegere gewestgenoten in het ware geloof te sterken en van nut te zijn. Met recht mag hij de Apostel van de Friese Ommelanden van Groningen worden genoemd, maar die zelfde eretitel komt hem ook toe met betrekking tot Drenthe, daar het boven alle twijfel is verheven, dat hij ook de laatste hand aan de bekering van de Drentse Friezen en aan hun inlijving bij de christelijke gemeenschap heeft gelegd.

DRENTHE EEN CHRISTENGEWEST 800

Toen Ludger op de bisschoppelijke stoel van Munster werd verheven, was Drenthe, zowel als het naburige Groningerland, van een heidens in een christengewest veranderd; en geen wonder, want Keizer Karel had, tussen de jaren 801 en 804, de Friezen en Saksers, die immer onrustig bleven en telkens weer gewapend tegenover de Franken stonden, om hun vorige vrijheid en onafhankelijkheid te herkrijgen, na herhaalde bloedige gevechten geheel ten onder gebracht, ze toen volslagen met de Franken verenigd en hun landen bij zijn Keizerrijk ingelijfd.

Bij die inlijving kwam het tot een minnelijk verdrag, waarbij de nog aanwezige heidense Friezen en Saksers beloofden, het christendom te omhelzen en de christelijke instellingen te zullen naleven.

OVERREDING DOOR HET ZWAARD

Strengere bepalingen werden gemaakt, zelfs de doodstraf werd vastgesteld, tegen hen die zich niet wilden laten dopen, de grote vasten niet hielden en zich schuldig maakten aan de overtreding van het verbod om de lijken der afgestorvenen op heidense wijze te verbranden.⁸⁸ Aan hetgeen overreding niet tot bekering van de afgodendienaars tot de leer van Christus in deze oorden had kunnen uitwerken, werd door het bloedige zwaard van de Keizer de laatste hand gelegd.

DRENTHE VRIJ VAN HEIDENEN 808

Toen de Bisschop Ludger in het jaar 808 of 809 stierf, werden er in deze streken, ook in Drenthe, geen heidenen meer gevonden, immers het getal van hen, die geen christenen waren, was zeer gering, en die weinigen durfden niet van hun gezindheid doen blijken, uit vrees voor de wraak des Keizers, die hen zeker niet zou hebben gespaard, indien zij zich openlijk hadden onttrokken aan, of verzet tegen, de christelijke eredienst, waarvan die vorst gedurende zijn gehele leven de algemene voorstander en beschermheer was en is gebleven. [Zie de analogie met gebeurtenissen rond de hervorming in 1598.]

En hiermede zijn wij zo ver gevorderd, dat wij kunnen overgaan tot de derde afdeling van het onderhavige werk, waarin de inrichting en voortgang van de Roomsche-Catholieke kerk in Drenthe geschiedkundig zal worden beschouwd en behandeld.

⁸⁸ Tot 1963 gold een verbod op crematie binnen de katholieke kerk. Toch wil het Vaticaan meegaan met de tijd, omdat steeds vaker gekozen wordt voor een crematie. Daarom staat het Vaticaan dit toe in de nieuwe instructie, mits dit niet wordt gedaan "als antireligieuze daad".

Voorwaarde voor een katholieke crematie is dat de as op een heilige plek bewaard moet worden. Dat wil zeggen dat de urn moet worden bijgezet op een begraafplaats of een andere gewijde plek.

In de instructie staat dat het verstrooien van de as, het mee naar huis nemen van de urn of het verdelen van de as onder de nabestaanden niet is toegestaan. Ook het verwerken van de as in sieraden of andere memento's wordt nadrukkelijk verboden door het Vaticaan.

Legenda bij III

De rooms-katholieke kerk trekt van het jaar 800 tot ongeveer 1600 aan de touwtjes. Iedereen in het land is katholiek. Er is nauwelijks onderscheid tussen kerk en staat. Kerkleiders zijn evenzogoed legeraanvoerders. Diverse kerkelijke ambtenaren zorgen ervoor dat de gelovigen zich aan de kerkelijke regels houden. Zo zijn er zendgraven. Het ongeschreven gewoonterecht verandert langzamerhand in kerkelijke en burgerlijke wetgeving. Kerkbelasting zorgt voor de nodige inkomsten. Drenthe is vooral een wingewest en jachtterrein voor edelen. Het graafschap Drenthe wordt rond het jaar 1000 onderhorig aan het bisdom Utrecht. Tijdens synodale zittingen of *Zeenden* vindt rechtspraak plaats.

Drenten bezaten vanaf het jaar 1000 het zogenaamde *Jus de non evocando* in geestelijke en kerkelijke aangelegenheden. Dat betekende dat Drenten niet buiten de Landschap voor een rechter hoefden te verschijnen.

De Landschap was de bestuurlijke aanduiding voor Drenthe. De naam provincie is pas na 1800 voor Drenthe in gebruikgenomen.

Op 31 oktober 1517 openbaart Maarten Luther zijn 95 stellingen in Wittingen. Zijn actie is het begin van de Reformatie. Het duurt bijna 100 jaar voor de reformatie in Drenthe een feit is. De katholieke kerk probeert met de vorming van nieuwe bisdommen het tij te keren. Drenthe komt in 1561 onder het gezag van nieuwe bisdom Groningen. Alle acties zijn tevergeefs.

In 1598 verordonneert Graaf Willem Lodewijk van Nassau dat de hele provincie protestants is. Niet alle pastoors worden dominee. Alle katholieke kerken gaan over naar de protestanten. Katholieke erediensten worden verboden en de enkele roomsen

die nog over zijn worden uit de Landschap gejaagd. Drenthe is protestant. Pas na het einde van de Bataafse republiek, na het vertrek van Napoleon, komen katholieken mondjesmaat terug in de Landschap. Pas na 1850 komen katholieken in grote aantallen naar Drenthe, vooral uit het naburige Munsterland (Duitsland). Ze komen voor de vervening van het Bourtanger Moor onder meer in Zuidoost-Drenthe. De bevolking is in die regio's vooral van Duitse origine.

Duitsland bestaat als land sinds de Frans-Duitse oorlog. 1870. Rond die tijd trokken katholieke Duitsers (Munsterland, Koninkrijk Hannover, Graafschap Bentheim) naar Drenthe om de militaire dienst onder de protestante Bismarck te ontvluchten.

(De Frans-Duitse of Frans-Pruisische Oorlog was een gewapend conflict tussen Frankrijk en een door Pruisen aangevoerde coalitie van de Noord-Duitse Bond en een aantal Zuid-Duitse koninkrijken dat duurde van 19 juli 1870 tot 10 mei 1871. Het eindresultaat was een overwinning voor Pruisen en zijn bondgenoten. Dit leidde tot de val van het Tweede Franse Keizerrijk, de afzetting van de Franse keizer Napoleon III en de oprichting van het Duitse Keizerrijk.)

De ontwikkeling van de katholieke kerk in Drenthe tussen 1853 en 1953 is uitgebreid weergegeven door pater Willehad Kocks, verderop in dit boek.

III

Roomsch-Catholieke Kerk

Keizer Karel de Grote, met Friesland geheel aan zich onderworpen en bij het zo uitgebreide Frankische Rijk ingedeeld, was niet alleen het opperhoofd van de staat, maar ook van de kerk, en dientengevolge stichtte hij graafschappen en bisdommen, en werden niet alleen de Graven, maar ook de Bisschoppen door hem benoemd en aangesteld. Aanvankelijk behoorden Friesland tussen het Vlie en de Eems⁸⁹ en Drenthe tot het in het laatst van de zevende eeuw opgerichte bisdom van Utrecht, doch toen de Keizer het bisdom van Mimigardevord (Munster) instelde, en Ludger daarmee begiftigde, werd Friesland tussen de Lauwers en de Eems⁹⁰ bij Munster gevoegd en afgescheiden van bisdom Utrecht. Op enkele meer zuidelijk gelegene landstreken na, kwamen Friesland tussen het Vlie en de Lauwers en Drenthe, benevens Groningen en Drentherwolde – het Goorecht –, bij Munster.

DRENTHERWOLDE EN GOORECHT

Reeds vroeger hebben wij gezegd, dat het huis, later de stad Groningen, mitsgaders het tot of onder dat huis behoord hebbende landgoed (*predium*) Drentherwolde, of het Goorecht, een gedeelte van Drenthe heeft uitgemaakt. Neemt men nu aan,⁹¹ dat Drenthe een verkorting of samentrekking is van Der-Enthe, Ter-Ente, *ten einde, aan het einde, op het einde*, dan zal men naar ons inzien daardoor hebben verstaan of bedoeld; niet dat dit landschap op of

89 Huidig Friesland en Groningen.

90 Huidig Groningen (en Ostfriesland).

91 Vergelijk hier voren (Inleiding).

aan het einde van Friesland of van Friesland en Groningen, maar op of aan het einde van het Bisdom van Utrecht was gelegen, ter plaatse alwaar dit aan het Bisdom van Munster paalde.⁹²

WERELDLIJKE EN GEESTELIJKE ZENDGRAVEN

Toen, door of op last des Keizers, de door hem overheerde⁹³ Friese landen in het wereldlijke in *graafschappen*, in het geestelijke of kerkelijke in *bisdommen* waren verdeeld, stelde Keizer Karel zogenaamde Zendgraven in,⁹⁴ die jaarlijks de hun daartoe aangewezen districten, graafschappen of landschappen bezochten. Gewoonlijk waren de Zendgraven voor iedere afdeling van het Rijk twee in getal, namelijk een wereldlijk en een geestelijk of kerkelijk persoon. Jaarlijks hielden de Zendgraven, op daartoe bepaalde plaatsen en tijden, openbare zittingen, waar alle edele en vrije ingezetenen, van welke rang of stand ook, moesten verschijnen. Door de wereldlijke Zendgraaf werden, met de keizerlijke ambtenaren en de voormelde ingezetenen, de wereldlijke aangelegenheden, en door de geestelijken Zendgraaf, met de Priesters, Abten, Prelaten en andere voorname geestelijke personen, de kerkelijke en geestelijke zaken behandeld.

Na afloop van hun zending brachten de Zendgraven verslag van hun bevindingen en verrichtingen aan de Keizer uit, onder bijvoeging van al zodanige voorstellen of voorstellen, als zij meenden in het belang en ten behoeve van de door hen bezochte graafschappen of landstreken te moeten doen.

De betrekking van Zendgraaf was slechts tijdelijk. Zolang deze Afgevaardigden van de Keizer als zodanig werkzaam waren, was de wereldlijke in rang aan een Hertog, de geestelijke aan een Aartsbisschop gelijk. Hoe lang Karel de Grote en de hem opgevolgde Duitse Keizers van Zendgraven hebben gebruik gemaakt, is niet met zekerheid op te geven. Naarmate de wereldlijke en kerkelijke zaken in het overheerde Friesland beter en op vastere voet werden geregeld, kwam er minder noodzakelijkheid aan het afvaardigen van de bedoelde keizerlijke Legaten, die dan ook na verloop van tijd geheel zijn afgeschaft.

⁹² grensde.

⁹³ Overheerde; door een heer (leger) onderworpen.

⁹⁴ Missi, Legaten, Boden, Afgevaardigden des Keizers.

Dat, in de eerste tijden na de instelling van de Zendgraven hier te lande, toen hun werkzaamheden nog niet op een voldoende wijze waren geregeld, en nog niet bepaaldelijk was vastgesteld wat tot de kennisneming van de wereldlijke en van de geestelijke afgevaardigde van de Keizers behoorde, weldra geschil van gevoelen ontstond over de grenzen, binnen welke ieder van hen zich in de uitoefening van zijn ambtsplichten behoorde te bepalen, of te beperken, is gemakkelijk te bevroeden, en daaraan is het, naar ons gevoelen, toe te schrijven, dat door de Keizer het zogenaamde Zeendrecht, het Synodale recht, werd ingesteld.

ZEENDRECHT, HET SYNODALE RECHT

Dat recht, de wettelijke en rechterlijke bepalingen behelzende, waarvan de uitoefening aan de geestelijke en kerkelijke macht was toevertrouwd, bevatte tevens een juiste aanwijzing van de palen⁹⁵ binnen welke die macht zich moest houden. Het Zeendrecht, of Synodale recht, hield strafbepalingen in omtrent de misdrijven, door en aan geestelijke en kerkelijke personen gepleegd, zoals beroving, belediging, verlamming, verblinding en gevangenneming; omtrent het doden van zodanige personen en omtrent grafroof, kerkroof, het plegen van gewelddadigheden in kerken en op kerkhoven en het in brand steken van kerken, pastorijen en andere kerkelijke gebouwen; omtrent het schenden van de zon- en feestdagen enz.

Ook waren er bepalingen in opgenomen omtrent de beslechting van geschillen over kerkelijke tienden⁹⁶ en kerspel-inkomsten, mitsgaders omtrent het onderhoud van onechte⁹⁷ kinderen, de bevordering van de belangen van weduwen zonder zonen, en van wezen, die geen voogden hadden; voorts omtrent klachten en geschillen over huwelijkszaken, echtbreuk, bloedschande,⁹⁸ gevaderschap, namaagschap,⁹⁹ overspel van bloedverwanten, meened en eerloosheid.

Het Zeendrecht behelsde bovendien het stellige verbod,

95 Grenzen. Grenspalen.

96 10% belasting op goederen/oogsten.

97 Buitenechtelijke.

98 Incest.

99 Verwantschap.

om veroordeelde misdadigers, gehangenen, onthoofden, geradbraakten, verdrinkenen, zelfmoordenaars en ongeborene en ongedoopte kinderen¹⁰⁰ op de gewijde kerkhoven te begraven.

Hoewel dit Synodale recht voor het gehele Keizerrijk op dezelfde grondslagen of op gelijke grondbeginselen rustte, verkreeg echter ieder bisdom zijn afzonderlijk Zeendrecht, in de bijzonderheden en in enkele opzichten gewijzigd naar de plaatselijke en andere omstandigheden.

Dat van het bisdom van Utrecht, uitgevaardigd nadat Groningerland onder het bisdom van Munster was gebracht, is, in de Friese taal geschreven, in het oude Friese Landrecht opgenomen en reeds vroeger door de druk openbaar gemaakt,¹⁰¹ een verbeterde uitgave van dat stuk is laatstelijk medegedeeld in het IIe Deel, Ie Stuk, van de *Oude Friesche Wellen*, ten jare 1847 door het Friese Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde uitgegeven, en daar het met het door ons behandeld wordende onderwerp in het nauwste verband staat, hebben wij gemeend ons te mogen veroorloven, er mede een afdruk van hier achter te doen voegen, als Bijlage n° 1.¹⁰²

Ter uitvoering van de voorschriften, bij dat Zeendrecht gegeven, moest de Bisschop elke vier jaren zijn Zeend of synodale terechtzitting houden, naar het schijnt in elk Aartspriesterschap, waarin het bisdom aanvankelijk werd verdeeld. Mocht hij belet of verhinderd worden, zulks persoonlijk te doen, dan kon hij daartoe zijn Koor- of Wijbisschop zenden. In dit laatste schijnt echter,

100 Tot 1963 gold een verbod op crematie binnen de katholieke kerk. Toch wil het Vaticaan meegaan met de tijd, omdat steeds vaker gekozen wordt voor een crematie. Daarom staat het Vaticaan dit toe in de nieuwe instructie, mits dit niet wordt gedaan “als antireligieuze daad”.

Voorwaarde voor een katholieke crematie is dat de as op een heilige plek bewaard moet worden. Dat wil zeggen dat de urn moet worden bijgezet op een begraafplaats of een andere gewijde plek.

In de instructie staat dat het verstrooien van de as, het mee naar huis nemen van de urn of het verdelen van de as onder de nabestaanden niet is toegestaan. Ook het verwerken van de as in sieraden of andere memento's wordt nadrukkelijk verboden door het Vaticaan.

101 Onder anderen ook door Schotanus. *Beschrijving van Friesland*, uitg. in folio, bladzijde 71 en volgende. Vergelijk Westendorp's a. w., blz. 77, noot No. 23.

102 Zie de pdf op het web. Kennis van (Oud-)Fries handig voor begrip.

voor zoveel Drenthe aanging, reeds korte tijd later verandering te zijn gekomen.

ZEENDZITTINGEN; VERKAPTE RECHTSPRAAK

Op deze bisschoppelijke terechtzittingen, welke met de wereldlijke lands- of gerechtsdagen in nauw verband schijnen te hebben gestaan, moesten alle geestelijken, edelen en vrijen¹⁰³ verschijnen. In beroep werd hier geoordeeld over geestelijke en kerkelijke uitspraken, door de Dekens in hun Zeenden of synodale vergaderingen geweest,¹⁰⁴ waarop wij later zullen terugkomen. Ook werden dan beoordeeld de gepleegde misdaden en wanbedrijven, welke tot de kennisneming van de Bisschop behoorden, de niet voor of door de Deken afgedane kerkelijke en geestelijke geschillen van onderscheiden aard, zoals over kerken, patronaatrechten en andere soortgelijke zaken.

Ook werden bij deze gelegenheid de kerkelijke boeten bepaald en uitgesproken wegens misdaden en wanbedrijven, waarvoor zowel wereldlijke als kerkelijke boeten of breuken waren belopen, onverschillig of de wereldlijke rechter in zodanige zaken al dan niet zijn vonnis had gevelde, en of de wereldlijke boeten en breuken¹⁰⁵ al dan niet waren betaald. Voorts werden er de belangen der kerken, kloosters en andere geestelijke gestichten en instellingen behandeld, overwogen en beoordeeld.

PROOST, PROOSDIJ, DEKANAAT, DEKENSCHAP

Veel schijnt er voor te pleiten, dat de eerste Aartspriesters, onder welke het grondgebied van het Utrechtse Bisdom was verdeeld, de priesters, pastoors of voornaamste geestelijken of kerkelijken zijn geweest van de kerken te Utrecht, de zetel van het bisdom. Die personen kregen in het vervolg de benaming van Proosten (*Prepositi*), en werden de Ambtslieden (*Officiales*) van de Bisschoppen, wat de geestelijke en kerkelijke aangelegenheden betrof, ieder in zijn Aartspriesterschap of in zijn Proosdij. Later vervielen die aartspriesterschappen of proosdijen en werd het bisdom verdeeld in Dekanaten of Dekenschappen, waarover de

103 Vrije boeren en burgers; niet onderhorig.

104 Gewezen; van wijzen. Recht gesproken. Vonnis.

105 Geldstraffen.

hoofden van de verschillende kerken te Utrecht, die voortdurend de titel van Proost (*Prepositus*) bleven voeren, steeds enig oppergezag hebben behouden.

Tot in de tweede helft van de zestiende eeuw toe, bleef de Deken van Drenthe, over wie wij later zullen handelen, onderworpen of ondergeschikt aan de Proost van de Heilige Maria-kerk te Utrecht, door wie ook, voor zoveel zulks niet door de Bisschop zelf geschiedde, de Pastoors, Kapelaans en Vicarissen van de kerspelkerken, kapellen en altaren in Drenthe, welke niet door de Utrechtse kerkvoogd, maar door daartoe gerechtigde bijzondere personen of corporaties, die daartoe het *Jus Collationis of Patronatus*¹⁰⁶ bezaten, werden benoemd of aangesteld, in de aan hen opgedragen betrekkingen werden bevestigd.

Stukken van latere tijd zeggen met ronde woorden, dat de Proost en Aartsdiaken van de St. Maria-kerk te Utrecht steeds een Overste van de Deken van Drenthe was, en bewijzen bovendien, dat er ten aanzien van geestelijke en kerkelijke aangelegenheden in dit landschap weinig of niets van enig belang werd uitgevoerd of tot stand gebracht, dan nadat dienaangaande vooraf het gevoelen en de welmening van de bedoelde Proost waren gevraagd, en zijn toestemming of goedkeuring was verkregen.

WAPEN VAN DRENTHE

De ondergeschiktheid van de Drentse Deken aan genoemde Proost, ofwel aan de Heilige Mariakerk te Utrecht, heeft gemakkelijk, naar het gevoelen van Schrijver dezes, de oude Drenthenaren aanleiding gegeven, om het beeld van de Heilige Moedermaagd in het wapen, het zegel en de banieren van hun Landschap te voeren. Het wapen van dit gewest, dat in de jongstverlopen zes eeuwen geen verandering heeft ondergaan, bestond bewijsbaar vóór zeshonderd jaren en bestaat nog heden uit een Maria-beeld, zittende in een Gotische tempel, met het kind Jezus op de linker knie.

106 *Jus collationis*: wettelijk recht op benoeming van geestelijken en inzameling (van belastingen). Het recht op patronage (in het Latijn *jus patronatus* of *ius patronatus*) in het rooms-katholieke canoniek recht is een reeks rechten en plichten van iemand, bekend als de beschermheer in verband met een schenking van land (*benefice*). Het is een schenking die door de kerk wordt gedaan uit dankbaarheid jegens een weldoener.

Wapenschild en tempel zijn beide van goud en de twee beelden met gouden kroon en versierd; zijnde het kind Jezus tot aan het middel in het hemelsblauw (azuur) en van onderen in het wit. (zilver) gekleed, terwijl de Maagd Maria, mede een kleeid van hemelsblauwe kleur of azuur dragende, bovendien omhangen is met een van voren opengeslagen mantel van scharlakenrode kleur (keel) welke, door middel van een gouden haak op de borst. wordt samengehouden. Het aan St. Maria toegeheiligde klooster Maria's-Kamp,¹⁰⁷ te Assen, voerde hetzelfde wapen.

De Abten van het klooster der Heilige Maria, eerst te Ruinen, later te Dikninge, hadden een staand beeld van de Moedermaagd in hun zegel. In het bezit van het wapen, zoals het hierboven is omschreven, doch gedekt met een Hertogelijke kroon, is de Provincie Drenthe in 1829 door de Hoge Raad van Adel van de Nederlanden bevestigd geworden.

Denkelijk¹⁰⁸ is de plaatsing van de Hertogelijke kroon boven het Drentse wapen afkomstig van Gozelo of Gozelijn, Hertog van Opper-en Neder-Lotharingen, die bovendien de laatste Graaf van Drenthe is geweest, vóórdat in 1046, omstreeks welke tijd hij overleed, het wereldlijke bewind of gebied over genoemd graafschap, landschap of gewest aan de toenmalige Bisschop van Utrecht, voor zich en voor zijn ambtsopvolgers, werd overgedragen.¹⁰⁹ Drenthe, samengesteld uit het tegenwoordige gewest van die naam, uit de Stad Groningen en het Goorecht of Drentherwolde, mitsgaders uit de hoek van de tegenwoordige provincie Overijssel, welke ten zuiden door het

¹⁰⁷ Mariënkamp. Nu deel van Drents Museum en Drents Archief.

¹⁰⁸ Waarschijnlijk.

¹⁰⁹ Dus niet langer onder Munster.

Meppelerdiep en het Zwarte Water, ten noorden door de Lende¹¹⁰ wordt bespoeld, maakte aanvankelijk, onder de benaming van Dekenschap van Drenthe, een afzonderlijk Dekanaat van het Utrechtse bisdom uit.

PRECARIE; KERKBELASTING

Uit dat Dekenschap werd de Bisschop, denkkelijk tot tegemoetkoming in de kosten, welke hij tot het houden van zijn Zeenden in Drenthe telkens vier jaren moest aanwenden, een vierjaarlijks inkomen van honderdvijftig marken sterlings toegelegd,¹¹¹ welke gelden door de ingezetenen werden opgebracht en ieder schultjaar (dat is ieder schrikkeljaar) aan de Bisschop uitbetaald. Nadat de afscheiding had plaats gevonden van de twaalf kerspellen, die zich van Drenthe hebben afgescheurd en bij de Friezen van Stellingwerf aangesloten,¹¹² werd deswege de voormelde opbrengst, welke onder de naam van Precarie bekend is, voor het Dekenschap van Drenthe, dat na die tijd uit het hedendaagse Drenthe, de Stad Groningen en het Goorecht, of Drentherwolde bleef bestaan, met acht marken en vier schellingen sterlings, en dus voor ieder schrikkeljaar tot 141 marken en 8 schellingen verminderd.¹¹³

DRENTHE KRIJGT VORM

Tot deze vierjaarlijkse uitkering aan de Bisschop van Utrecht hebben de Drenthenaren, de stedelingen van Groningen en de ingezetenen van Gho en Wold (het Goorecht of Drentherwolde) zich herhaaldelijk en bij vernieuwing verbonden, onder anderen,

110 Linde.

111 Betaald.

112 Zie hiervoor blz. (Inleiding).

113 Elke mark werd gerekend op 12 schellingen en elke schelling op 12 penningen of deniers. Die berekening schijnt echter van latere tijd te zijn. Volgens de door Keizer Karel de Grote gemaakte instellingen, stonden 20 schellingen met een pond zilver gelijk. Volgens Westendorp, *Jaarboek*, Deel I, blz. 115, had, ten tijde van die Vorst, het zilver achtmaal meer waarde dan thans, kocht men voor een penning, zijnde het twaalfde gedeelte van een schelling, dertig ponden roggebrood, en stond een zilveren schelling omstreeks met twee Nederlandsche guldens gelijk. Zie hetzelfde Werk, blz. 71.

behalve in het reeds vermelde stuk van het jaar 1328, in geschriften van de jaren 1344 en 1380, waarin telkens gewaagd wordt van de afscheiding van de bedoelde twaalf kerspellen, welke afscheiding dan ook niet tijdelijk heeft plaatsgevonden, maar steeds is blijven standhouden.¹¹⁴ Wanneer en ten gevolge waarvan die kerspellen weer van Stellingwerf zijn afgescheurd, en bij de later dusgenoemde Provincie Overijssel ingelijfd, is ons niet gebleken.

Hoe deze precarie over Drenthe, de stad Groningen en Gho en Wold werd verdeeld, blijkt uit een daarvan omstreeks het jaar 1546 vervaardigde lijst, waarin wordt aangewezen, welk aandeel ieder dorp en gehucht heeft bijgedragen tot deze geestelijke of kerkelijke belasting, welke tot het jaar 1520 ten behoeve van de tijdelijke Bisschoppen van Utrecht, van die tijd tot en met het jaar 1536 tot stijving van de schatkist van Karel van Egmond, Hertog van Gelre, die destijds Drenthe had overheerd en Heer en Beschermer van de stad Groningen was, werd geheven.

Wij hebben het dienstig geacht, de lezer die lijst niet te moeten onthouden, en laten haar uit dien hoofde hierachter volgen, als Bijlage No. 2, onder opmerking, dat zij in totaal een bedrag van slechts 141 marken 6 schillingen en 1 penning of denier aanwijst, en dat ons geen redenen voor het geringe verschil van 1 schelling en 11 penningen bekend zijn. Misschien schuilt het in de aftrekking, met zeer onduidelijke Romeinse getalletters¹¹⁵ op de lijst ten behoeve van de Buren (Cives, Eigenerfden) van Annen gedaan.¹¹⁶

WINGEWEST EN JACHTTERREIN VOOR EDELEN

Latere Duitse Keizers, opvolgers van Karel de Grote, hebben de tijdelijke Bisschoppen van Utrecht, zowel ten behoeve van het bisdom als ten behoeve van die kerkvoogden, met niet weinig

114 Vergelijk ons *Geschiedkundig Overzicht* enz., Ie Stuk, blz. 102-107.

115 Cijfers.

116 Deze lijst is niet in dit boek opgenomen. Zie origineel. In deze voetnoot de Inleiding bij deze lijst:

LISTE van de Precariën in Drenthe, die men placht te maenen tot alle scholtjaerenn, deweleke men reeckent bij Marcken, Schillinghen ende Penninghen, elcken Marek tot twalf Schillinghen, elcken Schillinck tot twalf Penninghen offte Deniers; – ende men heft te betaelen twee Cromsterden voer een Schillinck, ende elcke Marek voer XVI Aerents guldens.

goederen, inkomsten, rechten en voorrechten beschonken. Keizer Otto I, in 943 nog Koning van de Oost-Franken, schonk in dat jaar aan de Utrechtse Bisschop het recht van hoge jacht in de Woudstreek (*in, pago Foresiensi*), destijds gelegen in het Graafschap van Everhard, onder bepaling, dat het aan niemand anders, dan aan de Bisschop, ook niet aan Graven of andere personen, vergund zou zijn, aldaar te jagen op herten, beren, wilde geiten, wilde zwijnen of op de beesten welke in het Duits *Elc* en *Schele*¹¹⁷ werden genoemd. Bij de openbrief van gemeld jaar, door laatstgenoemde Vorst afgegeven, verkreeg de Utrechtse kerkvoogd een gelijk jachtrecht in het bos of woud Fulnaho,¹¹⁸ over de gehele uitgestrektheid van dat bos en van de genoemde Woudstreek, tot aan de naburige landstreken toe, en in het volgende jaar, 944, werd deze schenking door dezelfde Vorst nader bevestigd. Datzelfde geschiedde opvolgelijk ook in de jaren 1006 en 1025, door de Koningen, later Keizers, Hendrik II en Coenraad II. Uit de daarvan afgegeven brieven bleek, dat Drenthe destijds in het wereldlijke tot het gebied van de Graven Balderik en Temmo behoorde.¹¹⁹

GRAAFSCHAP DRENTHE 1024

In het jaar 1024 gelukte het Adelbold, de negentiende Bisschop van Utrecht, te bewerken, dat Keizer Hendrik II het landschap (*pagus*) Drenthe, dat tot die tijd toe slechts een gedeelte van een graafschap (*comitatus*) had uitgemaakt, tot een afzonderlijk graafschap verhief, en er de belofte bijvoegde, dat de kerk van St. Maarten, te Utrecht, in het vervolg dat graafschap zou hebben of verkrijgen (*deinceps habendam*¹²⁰).

De zoon van laatstgenoemden Keizer, namelijk Hendrik III, in het jaar 1048 nog Rooms-Koning, schonk in dat jaar aan dezelfde kerk de uitgebreide landgoederen (*predia*) Uphelte, Witthelte en Pithelo (Uffelte, Wittelte en Peelo), in het graafschap Drenthe gelegen, welke zekere Ulffo en zijn broer in eigendom

117 Elch en Schelch: de Eland en het Brandhert.

118 Of Fulanho: Vollenhove.

119 Vergelijk Heda: *Historia Episcoporum Ultraiectensium*, pag. 83, 84, 101 en 114, en ons *Geschiedkundig Overzicht*, Ie Stuk, blz. 91 en volgens.

120 Zie Heda's a. w., pag. 113.

hadden bezeten, doch die zij door hun laakbaar gedrag jegens de Koning hadden verbeurd, mitsgaders de landgoederen (*predia*) Lintherunge en Even, in het graafschap van Rudolph, welke mede aan Ulffo en zijn broeders hadden toebehoord, doch waarvan tot dusver de ligging niet bekend is. Al die goederen verkreeg de kerk of het bisdom van Utrecht als eigendommelijke (*allodiële*) bezittingen, met alles wat daarbij behoorde en wat er toekomstig bij zou kunnen worden verkregen.

VERDELING VAN LANDGOED EN VAN MACHT 1040

Hoe mild de Roomsche-Koning, later Keizer, Hendrik III jegens de Bisschop van Utrecht was, blijkt onder anderen daaruit, dat die Vorst, behalve met de genoemde vijf landgoederen, op dezelfde dag, namelijk de 21 Mei 1040, de kerk van de Heilige Maarten te Utrecht, ook nog beschonk met alzodanig landgoed, als hij eigendommelijk (in *allodiälen* eigendom) bezat op het Huis Groningen, in het Graafschap Drenthe, mitsgaders met al de daartoe behorende hofsteden of erven, gebouwen, lijfeigenen, (eigene lieden, hofhorigen) bebouwde en onbebouwde of braak liggende akkerlanden, hooilanden, velden en weidelanden, wateren en waterlossingen, recht van visserij, wel¹²¹ en niet wel onderhouden wegen (misschien grotere en kleinere wegen, of wegen en paden), en: met alle inkomsten of opkomsten, welke destijds daaruit werden ingevorderd, of na verloop van tijd daaruit konden en mochten ingevorderd worden.¹²²

De van Ulffo en de zijnen afkomstige goederen werden onder dezelfde omschrijving en op gelijke wijze aan het bisdom of de kerk van Utrecht gegeven, doch ten opzichte van het huis Groningen en van het daartoe behorende landgoed¹²³ werd die kerk bovendien beschonken met de gehele macht in halszaken, binnen de omtrek van het landgoed, zoals die macht, in naam van de Konings, binnen het graafschap Drenthe werd uitgeoefend; voorts met het recht om te munten¹²⁴ en om tollën te heffen; met

121 Goed.

122 In dezen brief wordt niet van het jachtrecht gewaagd, denkelijk omdat reeds in 943 dat recht aan de tijdelijken Bisschop van Utrecht geschonken was.

123 Zijnde Gho en Wold, of Drentherwolde.

124 Munten te slaan. Halszaken (doodstrafzaken, hals afsnijden, ophanging.)

de rechtsmacht in burgerlijke zaken, over de gehele uitgestrektheid van het landgoed, en met alles, wat destijds kon geacht worden tot dat goed te behoren, of, na verloop van tijd, met Gods hulp erbij zou kunnen worden verkregen.

Door de Koning werd wijders bepaald, dat uit de inkomsten van dit landgoed, door de Proost (*Prepositus*, de Bisschop) van de St. Maartens-kerk te Utrecht jaarlijks aan de broeders, welke God en die kerk zouden dienen (de Domheren) zouden worden uitgekeerd dertig karraden wijn,¹²⁵ en dat het overschietende mede getrouwelijk ten hunnen behoefte zou worden aangewend, hetgeen wel bijzonderlijk aan de zorg van de Proost (Bisschop) werd aanbevolen.

Uiteindelijk beval de Koning, dat niemand (behalve de Utrechtse kerk) uit de inkomsten en voordelen van het landgoed iets zou mogen trekken; dat deze gift ten eeuwigen dage stand zou houden; en dat geen Keizer, Koning, Bisschop of openbaar Ontvanger zich immer of ooit zou mogen veroorloven, om het gezag en de waarde van deze koninklijke schenking aan te randen of te verbreken.

Tot staving van dat alles werd de betreffende brief met 's Konings eigenhandige naamtekening voorzien en, ter meerdere bevestiging, met zijn uithangend gouden zegel bekrachtigd.¹²⁶

GRAAFSCHAP DRENTHE ONDER BISDOM UTRECHT 1046
Koning Hendrik III gaf in het jaar 1046, kort vóór hij door Paus Clemens II tot Roomsche Keizer werd gekroond, gevolg aan de belofte, ten jare 1024, met betrekking tot het graafschap Drenthe, door Koning Hendrik II gedaan. Dat graafschap, door het overlijden van de Hertog Gozelijn of Gozelo opengevalen en ter beschikking van de Koning gekomen, werd alsnu door hem aan

125 Dertig wagen- of karrenvrachten, elk van 892 (en 1/2) Ned. Kan (volumemaat, ca. 1 l.). Zie de *Verhandeling* van wijlen Professor Ypey en Mr. Feith over dezen giftbrief, blz. 296.

126 De brief is voorhanden op 's Rijks Archief te 's Hage, doch het zegel ontbreekt er aan. De woorden van de schenking van het landgoed, zijn omschrijving behelzende, luiden: "tale predium, quale visi fuimus tenere in villa Cruonina nuncupata, in comittu Trente situm." Zie dien brief, in steendruk uitgegeven, achter Driessen's *Monumenta*, IVe Stuk, en vergelijk voorts ons *Geschiedkundig Overzicht*, blz. 135-137.

de kerk van de Heilige Maarten, te Utrecht, en aan de Bisschop Bernold aldaar afgestaan en overgedragen, met alle daaraan verbonden voordelen en onder bepaling, dat die Bisschop en zijn opvolgers het graafschap en zijn aanhorigheden ten eeuwig en dage zouden bezitten, met zodanige uitgestrekte macht, dat geen Graaf, noch enig ander meerder of minder persoon, zonder bewilliging van de Bisschop van de meergemelde kerk daarin enig bewind zou mogen voeren, of enige macht uitoefenen.¹²⁷

Door deze gebeurtenis werd de Bisschop van Utrecht behalve dat hij geestelijk Heer over Drenthe was, tevens wereldlijk Heer of Graaf over dat landschap of graafschap, en omstreeks 500 jaren hebben Bernold en zijn opvolgers op de bisschoppelijke zetel die waardigheid bekleed, hoezeer ook de stad Groningen en het Goorecht meermalen zich feitelijk aan het wereldlijke gezag van de Bisschoppen hebben onttrokken, en zich bij de Friezen tussen de Eems en de Lauwers hebben aangesloten, waaromtrent wij echter, als niet tot ons tegenwoordig bestek behorende, in geen bijzonderheden zullen treden.¹²⁸

De voormelde bezittingen en rechten maken echter op verre na niet alles uit, wat de Bisschoppen van Utrecht voor zich en voor het bisdom in Drenthe verkregen. Uit hetzelfde handschrift, waaruit wij de lijst van de precariën hebben getrokken, zullen wij hierachter, als Bijlage no. 3, een opgave laten volgen van de overige goederen, mitsgaders van de pachten, tienden, huren, renten en andere inkomsten van het bisdom en van die welke de Bisschoppen, als tot hun tafel behorende, uit dit gewest hebben getrokken.¹²⁹

127 Zie de betreffende brief bij Heda, pag. 124 en 125.

128 Het boek gaat vanaf nu grotendeels over (het huidige) Drenthe.

129 Hier niet opgenomen. Pdf van het origineel via Delpher.nl

Hierna het totaal aan opbrengsten.

Saementreckinge.

Rogge 1040 Mud, 0 Scat, 3 Spint.

Garste, Haver ende Molt, 345 Mud, 2 Scat, 2 Spint.

Gansen, 22 Stucks.

Hoenders, 175 Stucks.

Wasse, 9 Ponden.

In ghelde,

216 Daeler.

42 Goldtgulden.

Hoelang de Bisschoppen van Utrecht, op de voet en volgens de instellingen van het voor dat bisdom vastgestelde oude Zeendrecht, binnen Drenthe hun Synodale zittingen en terechtzittingen hebben gehouden, is ons niet gebleken. Het is echter met zekerheid bekend, dat de Bisschop Boudewijn van Holland, evenals zijn ambtsvoorganger Herbert van Bierum vroeger had gedaan, in het jaar 1187 naar onderscheidene gedeelten van Drenthe trok, om er recht te spreken; dat hij daarmede zich zes weken onledig hield en dat het ontvangen van belopen boeten en breuken het gevolg van zijn terechtzitting was. Dat tijdsverloop van zes weken, in verband met de verdeling van het Graafschap of Gewest in zes Dingspillen, doen geredelijk denken aan de wereldlijke terechtzittingen, welke in ieder Dingspil werden gehouden en later onder de benamingen van Ding¹³⁰ en van Goorsprake bekend waren, doch dat de Bisschop, die zich zolang in Drenthe ophield, behalve dat hij recht sprak in wereldlijke zaken, of in de wereldlijke rechtsvergaderingen voorzat, ook in geestelijke en kerkelijke zaken zal hebben recht gesproken, invoege bij het Synodale recht aan hem was opgedragen en voorgeschreven, valt naar ons gevoelen in gene deel te betwijfelen.

Bisschop Boudewijn ontving hij deze gelegenheid, behalve de boeten en breuken, waarvan wij zo even hebben gesproken, rijke geschenken en bovendien een som van driehonderd of vierhonderd ponden, welke hem te Coevorden werden ter hand gesteld door de Drenthenaren, door de Groningse meijers en door de andere dienstbare, eigene of hofhorige lieden, welke onder het Ambtmanschap of de Prefecture van Groningen woonachtig of gezeten waren. Deze betaling geschiedde ter vergoeding, of liever ter vervanging, van een algemene dienst, waartoe gemelde personen jegens de Bisschop waren verplicht.

10 Olde Hollants.

18 Olde Vleemsche.

22 Placken.

3 Groninger Stuvers.

3 Grootkens.

3 Braspenincks.

3 Arents Gulden.

130 Geding.

BOETEN EN BREUKEN ALS PRECARIE

Niets belet, om aan te nemen, dat de bedoelde boeten en breuken zowel wegens geestelijke en kerkelijke als wegens wereldlijke misdaden, misdrijven en overtredingen moesten worden opgelegd; dat de rijke geschenken, welke werden uitgekeerd, eigenlijk zogenaamde Beden of belastingen waren, die de Utrechtse Bisschop als Graaf of wereldlijk Heer van Drenthe, door de ingezetenen waren ingewilligd, en dat de betaling van de 300 of 400 ponden zal gestrekt hebben tot voldoening van de vierjaarlijkse precarie, welke genoemde Kerkvoogd, ter vergoeding van de kosten van zijn Synodale zittingen, als geestelijk en kerkelijk opperhoofd van dit gewest had te eisen.¹³¹

In het oude Zeendrecht was bepaald, dat de Bisschop, indien hij in persoon niet kwam, om de Zeende te houden, daartoe dan zijn Koor-, of wel zijn Wij-Bisschop moesten afvaardigen. Het schijnt dat deze bepaling niet langdurig van kracht is geweest voor Drenthe, omdat uit onderscheidene stukken is te bewijzen, dat de Drenthenaren niet tot betaling der precarie waren verplicht, indien de Bisschop niet in persoon zich naar dit gewest begaf, om deze kerkelijke belasting of inkomst te ontvangen.

ONVERPLICHTE PRECARIE

In de veertiende eeuw en later vinden wij niets vermeld omtrent kerkelijke terechtzittingen, door de Utrechtse kerkvoogden in Drenthe gehouden, doch die ongeacht werd de precarie telkens aan hen uitbetaald, maar zij moesten daarentegen schriftelijk verklaren, dat hun afwezig blijven uit Drenthe de landzaten niet tot nadeel zou strekken, dat de precarie onverplicht was uitgekeerd en dat de uitbetaling daarvan was geschied zonder dat daaruit, voor het toekomstige, enig gevolg ten nadele van de Drenthenaren zou kunnen worden getrokken; en deze verzuimden niet bij elke

131 Men dient hierbij op het oog te houden, dat de Bisschop in Drenthe twee Ambtmannen, Rechters of Prefecten had, die namens hem het wereldlijke gebied voerden, namelijk één te Groningen en één te Coevorden; Door het Ambtmanschap of de Prefecture van Groningen hebbe men te verstaan de stad van die naam, waar de Ambtman zijn verblijf hield, en het onder zijn beheer gestelde predium, dat in 1640 aan het bisdom was geschonken, waarover wij reeds hebben gehandeld, en dat Drentherwolde, Gho en Wold of het Goorecht was geheten.

voorkomende gelegenheid zodanige verklaring van hun Bisschop te vragen. Had de Utrechtse Mijtervorst zijn Koor- of Wijbisschop naar Drenthe mogen zenden, tot het verrichten van hetgeen de Bisschop bij het Zeendrecht was voorgeschreven, aanbevolen of opgedragen, en alzo om deze te vertegenwoordigen, dan ware de afgifte van de bedoelde verklaringen niet te pas gekomen.

SYNODALE ZITTINGEN

Behalve de Synoden of Zeenden, welke de Bisschoppen in de eerste tijden hielden of waarin zij voorzaten, werden er ook driemaal 's jaars Zeenden of Synodale terechtzittingen gehouden door de onderscheidene Dekenen, ieder in zijn Dekanaat. Deze kerkelijke personen waren met een groot gedeelte van de herderlijke zorg van de Bisschop in hun districten belast, hoofdzakelijk ten aanzien van de leken en ten opzichte van geschillen, welke tussen deze en kerkelijke of geestelijke personen en gestichten bestonden.

In de eerste Zeend moesten allen verschijnen, die onder het Dekenschap behoorden, voornameren en minderen, kerkelijke, geestelijke en wereldlijke ambtenaren en personen, raden, rechters, kerkvoogden en gezworenen uit de kerspellen, die aangifte van gepleegde misdaden of misdrijven moesten doen, waardoor kerkelijke straffen, boeten of breuken waren belopen.

ZEENDEN VOOR AANGEKLAAGDEN EN KLAGERS

De beide andere Synodale zittingen waren bedoeld voor de aangeklaagden, die voor verhoor en ter verantwoording waren opgeroepen, en voor hen, die er iets te doen, te klagen of te verzoeken hadden. Zij konden zich voor deze Zeenden aanmelden.

Aangezien de Zeenden van de Dekens op verschillende plaatsen werden gehouden, onderzochten zij bij die gelegenheid tevens, in tegenwoordigheid van de kerkvoogden en daartoe gemachtigden van de kerspellen; de kerken, de sacramenten, de kerkhoven en hun omheiningen, de pastoriën, kosterijen en andere kerkelijke gebouwen en eigendommen.

Ook werd bij die gelegenheid het beheer van de kerkelijke inkomsten en uitgaven en alles, wat de kerkvoogden was aanbevolen en opgedragen, opgenomen en nagezien, en werden alsdan aan priesters, vicarissen, kapelaans, kerkvoogden en

allen, die het aanging, de nodige inlichtingen, terechtwijzingen en voorschriften verstrekt. Met zekerheid kan niet worden medegedeeld, of de Dekens van Drenthe door de Proosten van de kerk van St. Maria, te Utrecht, dan wel, op voordracht van deze, door de Bisschop aldaar werden aangesteld.

Zij werden slechts tijdelijk, naar het schijnt telkens voor vier jaren, uit de gewone Drentse kerselpriesters of pastoors gekozen,¹³² en waren na ommekomst van die tijd weer benoem- of verkiesbaar. Uitdrukkelijk rustte op hen de verplichting, om binnen Drenthe hun vast verblijf te houden, doch daar zij als pastoors verplicht waren om in hun kerspellen te wonen,¹³³ was dit volstrekt geen bezwaar voor hen.

Een kerkelijk persoon, meestal een kapelaan of vicaris, en dus van mindere rang, was de Deken als Schrijver (Secretaris) toegevoegd. Ook deze werd uit de in dit gewest gevestigde kerkelijken genomen, en was in gemelde betrekking de Deken volkomen onderworpen. Hij was tevens Notarius, doch alleen in geestelijke en kerkelijke zaken: in wereldlijke aangelegenheden mochten in Drenthe geen andere dan wereldlijke ambtenaren en personen handelen, akten verlijden, enz. Welke rechten of voorschriften de Drentse Dekenen in de eerste tijden van hun instelling hebben gevolgd, of moeten volgen, is niet bekend.

LANDRECHT EN GEWOONTERECHT 1412

Het wereldlijke landrecht van Drenthe, tot in de vijftiende eeuw alleen een gewoonte-recht, op overleveringen en op vroegere voorbeelden rustend, dat in latere zaken en omstandigheden van gelijke aard werd nageleefd, opgevolgd en toegepast, werd eerst in 1412 in schrift gesteld, door de zorg van de toenmalige Bisschop Frederik van Blankenheim en in 1447 door zijn ambtsopvolger Rudolph van Diepholt verbeterd en vermeerderd.

Ook de Zeendrechten van Drente, welke de Deken aldaar tot richtsnoer moesten strekken, waren evenmin beschreven, doch

132 Slechts één Vicaris hebben wij als Deken van Drenthe genoemd gevonden.

133 Er zijn voorbeelden van, dat pastoors hun wedemen of pastorijen en de daarbij behorende landerijen verhuurden of verpachtten, en bij anderen hun intrek namen, of wel andere woningen betrokken. Zij verlieten echter hun kerspellen niet om elders te wonen.

de laatstgenoemde kerkvoogd zorgde in de jaren 1451 en 1454 ervoor, dat zulks geschiedde, vooral ook omdat de Dekenen de ingezetenen bezwaarden, waaromtrent klachten aan genoemden Bisschop waren ingeleverd of bekend geworden.

Die Zeendrechten, hoewel als bijlage achter het 2e gedeelte van het eerst stuk van ons *Geschiedkundig Overzicht van der Besturen in Drenthe* medegegedeeld, menen wij, dat niettemin ook in dit werk een plaats behoren te vinden, en uit dien hoofde worden ze hierachter gevonden, als bijlage No. 4.¹³⁴

De Deken van Drenthe, die uit echtelieden binnen dat landschap geboren moest zijn, bezat de volle bisschoppelijke macht tot het geven van absolutie aan alle Drenthenaren, die zulks mochten behoeven. Zijn Dekenschap was verdeeld in zogenaamde Zeendstoelen of Zeenddistricten, in elk van welke hij verplicht was zitting te houden. Hij moest ten volle alles vergoeden, wat hij ten onrechte van geestelijken, kerkelijken en leken had genoten,

134 In origineel. Via delpher.nl Hier de openingspagina. Lees letter u ook als v.

“Wij Rudolphus van Dieffholt, van der genaedean Goedes, Bisscop toe Wtrecht, doen kundich unde kentlyck allen luiden, mit desen openen brieuen, dat wy hebben vernomen voele beswaringne unde ongenaeden, onsen Seentdeecken unde hoer Schryuers onsen ondersaeten onses lande van Drenthe overkieren unde belasten, als mit naewroege, mit broecken, mit vyre unde voirt mit onredelycke bannen ende mit andere saecken, die openbaer tegen t recht unde priuilegiën ende olde gewoenten onsser ondersaeten voerscr. sint. Omme alle beswaeringhe ende alle ongenaede aff toe doen ende sich toekoemende schelenghen (ende) geweltlycken onrechten toe verholden, soe hebben wy die olde priuilegiën ende seentrechten onsen ondersaeten voirsr. eendeels onderwonden, die soe openbaer niet en sint verclaert, noch nae den besten Rechten niet gesadt, als t wal oepenbaerlieken van noeden were. Hyromme soe hebbe wy, by raede eerbaeren bescheyden luden van Drenthe, unsen ondersaeten openbaerliek verclaert ende gesadt, van punct toe poncten hyr nae volgende, alse unse Dekens unde Schryuers yaerlix toe ewyghen daeghen onsen seendrechten in onsen lande van Drenthe soelen richten unde regieren, sonder wedersegghen, toe ewyghen daeghen. Van elcken saecken, bey de Deken ende Seryuer, wes sie onreches doen, sullen sie in der tydt voerscr. goetlyck wedergeuen, sunder argelist. Item soe sollen alle unse Sentdeeckens in den lande echte kinderen wesen van vaeder ende van moeder in onsen lande, ende soelen oick toe allen tyden persanaliter in Drenthe wonen, ende soelen hebben Biscopes macht, om onse ondersaeten toe absolueren, die ghene die des van noeden ys, omme Godes wille, als die olde priuilegiën holden.

en daarvoor twee genoegzaam bemiddelde eigengerfde¹³⁵ ingezetenen, in ieder Zeenddistrict woonachtig, tot borgen stellen. In iedere Zeendstoel had hij wijders een Commissaris, die, in dringende aangelegenheden, de taken van de Dekens waarnam en aan deze verantwoording van zijn handelingen en van de bij hem ontvangen gelden moest doen.

Wijders rustte op hem de verplichting, om jaarlijks aan alle Drentse kerkelijke personen, die tot dat einde van de Donderdag na Pasen te Rolde moesten samenkomen, de Heilige Sacramenten toe te dienen¹³⁶ en om ieder jaar voor de Proost van de St. Mariakerk te Utrecht te verschijnen, ten einde rekenschap van zijn handelingen af te leggen en verslag omtrent de kerkelijke en geestelijke aangelegenheden en personen in en onder het Dekenschap van Drenthe te doen.

De juiste verdeling van dit landschap in Zeendstoelen hebben wij niet kunnen opdiepen. Uit de stukken, welke ten onzen dienste waren, hebben wij gezien, dat de verschillende Dekens hun zittingen hebben gehouden te Vries, te Anloo, te Zuidlaren, te Emmen, te Beilen, te Ruinen, te Dwingeloo, te Sleen, te Rolde en te Diever. Men schijnt het er voor te moeten houden, dat elk kerspel, op zijn beurt, het Zeendgerecht in zijn kerk heeft gehad.

Door de macht, aan de Dekens verleend, en door de verplichting, aan hem opgelegd, om jaarlijks te Utrecht verantwoording, van zijn verrichtingen te doen en opening van de staat van de geestelijke en kerkelijke aangelegenheden in Drenthe te geven, was de noodzakelijkheid tot het houden van Zeendrecht door de Bisschop in dit landschap, of het zenden van een Koor- of Wijbisschop herwaarts, zo al niet geheel dan toch grotendeels vervallen. Alleen tot het wijden van kerken, altaren en versierselen werd nu en dan, op daartoe gedane aanvraag, een Wijbisschop naar dit gewest gezonden, in overeenstemming met hetgeen Bisschop Frederik van Blankenheim op 14 Augustus 1395 de Drenthenaren had beloofd.¹³⁷ Of zulks vóór die tijd ook

135 Bewoners met een eigen erf, dus (een beetje) bemiddeld. Met een eigen boerderij.

136 Dit deden vroeger de Bisschoppen – zelve, toen ze nog persoonlijk de Zeenden in Drenthe hielden.

137 Vergelijk van Idsinga, *Staatsregt*, Deel II, blz. 8, en Dumber, *Analecta*, Deel II, blz. 243 en volgende.

geschiedde, ofwel dat de Bisschoppen zelf die wijdingen deden, is ons niet gebleken.

JUS DE NON EVOCANDO

Sedert onheuglijke tijden, en zeker sedert de elfde eeuw van onze jaartelling, bezaten de Drenthenaren het zogenaamde *Jus de non evocando* in geestelijke en kerkelijke aangelegenheden, daarin bestaande, dat zij buiten hun landschap niet voor enig geestelijk of kerkelijk Rechter mochten worden geroepen of gedaagd, noch voor de zodanige behoeften te verschijnen of terecht te staan.¹³⁸ Zij hadden daarentegen het recht, om zich bij 's Bisschops Officiaal, te Utrecht,¹³⁹ bij de Aartsbisschop van Keulen en bij de Paus, te Rome, te beklagen en in beroep te komen, voor het geval dat zij meenden door de Deken ten onrechte veroordeeld, of door hem op enige wijze bezwaard te zijn.

Aan dit recht schijnen de landzaten van Drenthe steeds veel waarde te hebben gehecht, want zij namen elke gelegenheid te baat, om zich door de Utrechtse Bisschoppen in het bezit daarvan te laten bevestigen. Zulks geschiedde onder anderen ten jare 1344 door Jan van Arkel, en 40 jaren later door Florens van Wevelikhoven, die echter dat recht aanmerkelijk heeft besnoeid en het hun gaarne, indien hij kon, had ontnomen, tot straf, omdat zij de zijde hadden gekozen van Groningen, Gho en Wold, in geschillen, welke tussen deze en de laatstgenoemden Kerkvoogd waren ontstaan.¹⁴⁰ Op de laatste bevestiging van de Drenthenaren *Jus de non evocando* zullen wij later terug komen.

BISSCHOPSBERG

Als de uiterste punten, waar de ingezetenen van Drenthe terecht konden worden geroepen en verschijnen moesten voor de Deken, als 's Bisschops gemachtigde of vertegenwoordiger in geestelijke en kerkelijke zaken, worden Hulsvoord en de Bisschopsberg in de voorhanden oude charters genoemd.

138 Drenten hoefden enkel bij Drentse rechtbanken te verschijnen. Dat maakte vervolging van misdaden buiten Drenthe gepleegd, lastig.

139 In dezen de Proost en Aartsdiaken van de kerk van de Heilige Maria aldaar.

140 Zie ons *Geschiedk. Overz.*, IIe Stuk, Ie ged. blz. 99-103.

Hulsvoord was een kapel van die naam, onder Coevorden, doch onmiddellijk op of aan de grensscheidingen tussen het rechtsgebied van die stad of heerlijkheid en het kerspel Dalen. In deze kapel werd de Bisschop van Utrecht, zodra hij, na de bisschoppelijke stoel te hebben bestegen, zich daartoe persoonlijk aanmelde, als Leenheer van de Heerlijkheid Coevorden erkend.

Op de Bisschopsberg, een tamelijk hoge zandheuvel in de nabijheid van Havelte, werd hij als Heer of Graaf van Drenthe uitgeroepen, gehuldigd en beëdigd, in tegenwoordigheid van de aldaar samen gekomen landzaten. Van de ons in oude stukken voorgekomen Pastoors, die vóór de invoering van de Kerkhervorming (voor 1598) in dit gewest Dekens van Drenthe waren, en van de jaren gedurende welke zij het Dekenschap hebben bekleed, is hierachter een opgave geplaatst, als bijlage no. 5.¹⁴¹ Wij dienen hierbij op te merken, dat sommige van hen zich Deken van Drenthe, Groningen, Ghoe en Wold hebben genoemd, zoals zij ook inderdaad zijn geweest, zolang als Drenthe onder het bisdom van Utrecht heeft behoord.¹⁴²

Thans zullen wij, in alfabetische orde naar de plaatsen in deze provincie, alwaar zij werden gevonden, laten volgen een opgave van de geestelijke en kerkelijke stichtingen, welke in Drenthe hadden bestaan en nog bestonden, toen (1598) aldaar tot de kerkhervorming werd overgegaan.

141 In het origineel voor de lijst met pastoors. Delpher.nl

142 Ook in de stad Groningen hielden de Drentsche Dekens Synodale terechtzittingen.

Legenda bij de kerken

Bij elke kerk in Drenthe hoorde een of meerdere vicariaten. Een vicarie bestond uit onroerend goed, bijvoorbeeld een boerderij, waarvan de boer pacht betaalde aan de kerk. Ook naburig dorpen moesten vaak pacht aan de kerk betalen. De jaarlijkse betalingen waren veelal in natura, in landbouwproducten, rogge, haver, mout, honing, kippen, zelfs een witte valk, maar ook in geld. Bij elke kerk staan de vicarie-verplichtingen vermeld.

De verplichte afdrachten zijn veelal vermeld in volumematen; bij gebrek aan weegtoestellen. Graan gaat per mud. Een mud is ongeveer 100 liter. Soms gaat het om schepel of spind (spint). Ook oppervlaktematen (morgen, juk, roe) en werkuren (dagwerk) zijn vermeld. Er was geen uniforme maatgeving, zowel volume als dagwerk kon per dorp en per streek verschillen. Dat gold ook voor de diverse munten. Vandaar de grote diversiteit aan geldsoorten. Pas met de Bataafse Republiek, na 1800, is het metrieke stelsel ingevoerd, met de daarbij horende centimeters, decimeters, meters, hectometers, kilometers, kilogrammen, ponden en grammen.

Het volgende is een inventarisatie van kerkbezit op het moment van de overgang van rooms-katholiek naar hervormd.

Naslagwerken uit de voetnoten zijn vaak te vinden via Delpher.nl

D. O. N. I. I. O. R. E. N. T. I. A.
C. O. M. I. T. A. T. V. S.
G. r. a. n. s. i. f. u. l. a. n. z. e. T. a. b. u. l. a. I. I.
A. u. t. h. o. r. C. o. r. n. e. l. i. s. P. y. n. a. c. k. e. r. L. C.

RODEN • RODERW
PEIZE • BUN

NORG • V

WESTERBOR

VLEDDER • DIEVER • DWINGELOO

WAPSERVEEN • NIJEVEEN • KOLERVEEN • HAVELTE • RUINEN • RUINERWOLD • KOEKANGE • DIKNINGE

ZU

Anloo

Zoals wij reeds hebben gemeld, was het huis te Anloo omstreeks het jaar 821 bekend. Dat huis was de hoofdhof van een aanzienlijk landgoed toebehorend aan de bisschoppen van Utrecht, die toen zelf nog in Drenthe het Zeendrecht uitoefenden, naar verkiezing te Anloo of te Rolde de Drentse kerspelpriesters elk jaar op de tweede dinsdag na Pasen bij elkaar riepen om hun bevelen te geven en het heilige sacrament toe te dienen, tegen betaling door elk van de deelnemers van een penning sterling, die jaarlijks door hen aan de bisschop moest worden uitbetaald.

In dat huis namen de bisschoppen van Utrecht hun intrek, wanneer zij zich in het noordoostelijk gedeelte van Drenthe bevonden. Godfried van Rhenen hield er voor korte of lange tijd zijn verblijf in 1169. Het bedoelde landgoed schijnt in het jaar 1223 nog een geheel te zijn geweest maar is later bij gedeelten verkocht, waarna het huis werd veranderd in een zogenaamde spijker,¹⁴³ waarin de huur, pacht, rente, tienden, cijns enzovoort, die in natura aan of voor de bisschop of het bisdom moesten worden opgebracht, werden ontvangen en bewaard, om vervolgens te worden verkocht of vervoerd.

Ook was er in Anloo een parochiekerk, die tot een van de oudste van Drenthe en voor de moeder van de kerspelkerken van Gasselte, Gieten en Zuidlaren wordt gehouden¹⁴⁴ en vermoedelijk al bij of kort na de invoering van het christendom in dit gewest gesticht zal zijn.

143 Spicarium: rentekamer en bergplaats van koren en andere voortbrengselen van landbouw.

144 Vergelijk de *Oudheden en Gestichten van Groningen en Drenthe*, ed. In 4to, bladzijde 576.

Die kerk was verplicht, jaarlijks op Sint Jacobsdag¹⁴⁵ aan de Utrechtse bisschop te betalen: acht penningen sterling, welke uitkering in 1139 door bisschop Andreas van Kuik, afgestaan werd aan de Sint Plehthalmus-kerk te Oldenzaal, die de afdracht in 1256 aan de Sint Clemens-kerk te Steenwijk overdroeg. Aan deze kerk in Steenwijk, die in 1295 tot een collegiale kerk werd verheven, moest de kerk te Anloo elk jaar een valk leveren voor de Deken en de Kanunniken te Steenwijk, die zich niet weinig met de jacht verlustigden, zoals nog af te leiden is bij de naam van een oud gebouw, nabij de kerk aldaar, dat de Valkenij heet en de woning van de valkenier of jagermeester van de kapittelheren is geweest.

In de kerk te Anloo was een vicarie gesticht, waarvan de pastoor de inkomsten kreeg. Volgens een register uit het jaar 1598 werden de volgende goederen en inkomsten bij de pastoor van Anloo gebruikt en genoten, als:

- a. Huis, hof en 18 mud bouwland, met een waar “te holte ende te velde”.
- b. Een stuk hooiland in de Marke van Zuidlaren, groot vier dagmaat.
- c. Een mud rogge, elk jaar op Sint Pieter¹⁴⁶ door de ingezetenen van Gieten en Bonnen te voldoen.
- d. Het recht om jaarlijks twee dagwerk turf te laten graven, in de venen van Herman Papinge en van de gemeene¹⁴⁷ Buren van Anloo.
- e. Zes huisplaatsen, te Anloo, ieder voor een daler (daalder; anderhalve gulden) per jaar in pacht afgestaan.

Tot de vicarie behoorden:

1. Een hof, te Anloo.
2. 4 bouwakkers, op de Ooster- en Zuider-essen te Anloo, de es te Gasteren en de es te Eext samen groot ongeveer acht mud.
3. Een stuk groenland, te Eext, jaarlijks verhuurd voor twee Emders gulden.

¹⁴⁵ Dat is 25 juli.

¹⁴⁶ Sint-Petrus' Banden of Sint-Pieters Banden is het feest van de bevrijding van Petrus. Het wordt gevierd op 1 augustus.

¹⁴⁷ Gemeenschappelijke.

4. Enige rente over kapitaal, ieder jaar voor het bedrag van 4 1/2 daler, negen Emder gulden en 15 Arends gulden.
5. Een pacht van een kan wijn per jaar, door de Buren van Gasteren te betalen.

Assen

De bisschoppen van Utrecht, inmiddels wereldlijke heren van Drenthe, stelden in die hoedanigheid twee hoge ambtenaren te Coevorden en te Groningen aan, die als rechters of stedehouders, de titel van Ambtman, Burggraaf, Prefect of Kastelein voerden.

Enige voorname burgers van Groningen, die steeds weigerachtig waren en ook bleven, om de bisschop als hun wereldlijk Landheer te erkennen, vormden een partij, de Gelkingen genaamd,¹⁴⁸ die al in het begin van de 12e eeuw gewapend aanviel op de bisschopsgezinde partij, die de naam droeg van Groenenbergen of de Groenenbergers,¹⁴⁹ met aan het hoofd de Ambtman van de bisschop in Groningen. Die vijandschap woedde in meer of mindere heftigheid, maar heeft bijna vijf eeuwen geduurd en is pas voorgoed geëindigd toen het werelds gezag over Drenthe van de bisschoppen van Utrecht op de keizer Karel V was overgegaan.¹⁵⁰

Vanaf het begin kozen de Burggraven of Kasteleins van Coevorden, die tevens Rechters of Drost van Drenthe waren, de zijde van de Gelkingen. Toen deze vete reeds meer dan 180 jaar had geduurd, werd op 1 augustus 1227, tussen Ane en Gramsbergen, een slag geleverd, waar de Gelkingen door Rudolf of Roelof, Kastelein van Coevorden, de Groenenbergers of bisschoppelijken door de Utrechtse Bisschop Otto II (van der Lippe), werden aangevoerd. De bisschop, door Rudolf van Coevorden in een moeras gelokt, werd bij deze gelegenheid met meer dan 500 van zijn manschappen verslagen.

148 Zij hadden die benaming aangenomen of verkregen naar of van het voorname Groningse geslacht Gelkinge.

149 Enige Groningse prefecten waren Van Groenenberg genaamd.

150 Rond 800.

Otto van der Lippe werd op de bisschoppelijke zetel gevolgd door Willebrand van Oldenburg, die Rudolf van Coevorden onderwierp en hem onder andere dwong tot het stichten, op zijn kosten, van een klooster van 20 Prebenden,¹⁵¹ als zoenoffer voor de zielen van de gesneuvelde bij Ane.¹⁵²

Dat klooster schijnt echter niet tot stand te zijn gekomen. Rudolf werd in 1229 omgebracht, Willebrand overleed vier jaren later, en inmiddels werd de oorlog voortgezet door wijlen Rudolfs broer Frederik van Coevorden en de hem toegedane Drenten, die met bisschop Otto III (van Holland) in het jaar 1233 een vrede sloten. Een van de vredesvoorwaarden was dat de landzaten van Drenthe tot boetedoening voor de aan Rudolf en Frederik verleende ondersteuning een nonnenklooster van de cisterciënzer orde zouden stichten en dat met genoegzame goederen en inkomsten begiftigen.¹⁵³

Dat klooster werd gebouwd in de Heerlijkheid Coevorden, in de nabijheid van het gehucht Weijserswold, tussen Coevorden en Schoonebeek, op een stuk grond de Hildebrandskamp genaamd. Het klooster werd Heilige Maria ten Kampen of Maria's kamp genoemd.

Doordat echter de kloosterlingen met een abdis aan het hoofd, voortdurend overlast leden door overstroming van de Schoonebeker A, besloten zij met goedkeuring van de bisschop van Utrecht, hun gesticht over te brengen naar het gehucht Duurse, ruim drie kwartier gaans ten westen van Rolde. Ook daar werd de bouw na korte tijd gestaakt omdat men ook daar tegenslagen ondervond. Men koos toen westwaarts, op een half uur gaans, een stuk grond op een hoogte gelegen, met een laag groenland omgeven, in het kerspel Rolde gelegen. Deze plek droeg de naam Assen. Daar werd het klooster tussen 1254 en 1257 tot stand gebracht, de naam Maria's kamp blijft behouden. In 1259 of 1260 zijn de abdis en haar onderhorigen naar hun nieuw verblijf verhuisd, terwijl inmiddels ook enige nonnen uit het Bernardijner klooster te Adewerd (Aduard) daarin waren overgeplaatst.

151 Prebende: iemand die studeert voor pastoor (geestelijke).

152 Een uitgereide geschiedenis van Coevorden e. o. is te vinden in de Podagristen. Deel I. www.nedersaksisch.org

153 Cisterciënsen of Bernardijnen waren dezelfde. Bernardijnen waren hervormde Benedictijnen. Later verhuisd naar Assen. Mariënkamp. Maria in Campis.

De bevolking van het klooster te Assen bestond uit een Abdis, een Keldermeesteres, een Kapelaanse en 12 nonnen, waaronder doorgaans vele van adellijke en voorname geboorte. Als gevolg van kloosterlijke regels, volgens welke elk nonnenklooster onder het toezicht van de abt van een monnikenklooster van dezelfde orde moest staan, was dat toezicht of het gevaderschap over het klooster of de abdij te Assen aan de abt van Adewerd opgedragen.

De kerkdienst in de kloosterkerk werd verricht door een priester, die tevens biechtvader van de nonnen was. Hij hield zijn verblijf in een woning, die voor hem buiten, maar in de onmiddellijke nabijheid van het klooster was gebouwd.

Op 30 januari 1602 werd het klooster opgegeven, en op dezelfde dag werden de Abdis, de Keldermeesteres, de Kapelaanse, zeven nonnen en vier werkzusters destijds de kloosterbevolking, gepensioneerd. De kleding van deze kloosterlingen was van wit want en anders wollen stoffen van dezelfde kleur, door hen zelf vervaardigd, waarvoor een volmolen¹⁵⁴ werd gebezigd, die zich in de nabijheid bevond en tot het gesticht behoorde.

Door de elkaar opgevolgde oorlogen, waarvan Drenthe in de 16e eeuw maar al te dikwerf het toneel is geweest, heeft de abdij de Assen aanmerkelijk in haar bezittingen en inkomsten geleden, doch desalniettemin bezat het in het laatst gemeld jaar, behalve enige losse landerijen, in de verschillende Drentse kerspellen verspreid, en behalve het gehucht Witten, uit negen boerenerven, het grote bos Geelbroek, uitgestrekte heidevelden en de Kloosteren- en Vrouwenvenen bestaande, – in Drenthe 30 boerenerven en aanhorigheden.

In de provincie Groningen 275 jukken¹⁵⁵ en 14 grazen hooi- en

¹⁵⁴ Voor vervilten van wol.

¹⁵⁵ Een juk (van het Latijnse iugerum) was ook een oppervlaktemaat, namelijk de grootte van een stuk land dat in één dag kon worden geploegd door een span ossen. Dit kwam neer op ongeveer een halve hectare, of ongeveer 240 tot 300 vierkante roeden (een niet meer gebruikte maat). Een roe uit mijn jeugd is 100 m². De rekensommen kloppen niet. Er zijn er meerdere afmetingen van roe.

De roede (ook: roe) is een oude oppervlaktemaat en een oude lengtemaat (zie roede), die van plaats tot plaats verschilde. Een vierkante roede wordt gevormd door een vierkant oppervlak met een lengte en een breedte van een strekkende roede. Ofwel was een roede 14 à 15 vierkante meter groot en gingen er 600 roedes in één morgen, ofwel was een roede eerder dubbel

weideland, en voorts 35 mudden¹⁵⁶ roggepacht en verschillende geldrenten, tot een bedrag van 19 Emder guldens en 21 Groninger stuivers per jaar. Zij was daarentegen belast met een jaarlijkse uitkering van f 416,25 en van 16 mudden rogge, vanwege rente van opgenomen geld, en had bovendien f 4.036 losse schulden, waarop destijds 183 mudden rogge in mindering waren gegeven.

Het klooster was een vierkant stenen gebouw, met een ruime binnenplaats, met rondom een met gotische kruisbogen gewelfde gang, met aan de oost-, zuid- en westzijde de vertrekken van de kloosterlingen, terwijl de abdijkerk gebouwd was ten noorden van de noordelijke gangmuur, die daarmee de zuidelijke muur van de kerk is geweest.

Na de invoering van de kerkhervorming¹⁵⁷ is de oostelijke vleugel ingericht tot woning van de predikant, waartoe hij thans nog dient; de zuidelijke is veranderd in een Hôtel voor de commissaris van de Koning in Drenthe; in de westelijke zijn de bureaus van het gewestelijk bestuur gevestigd; de kerk is, naar eerst als zodanig voor de hervorming van Assen te hebben gediend, tot Gemeentehuis vertimmerd; en op het westelijke gedeelte der binnenplaats is een vergaderzaal voor de Staten van dit gewest gebouwd.¹⁵⁸

Ons bestek gedooft niet, ten aanzien van dit geestelijke gesticht meer breedvoerig te zijn. Meer bijzonderheden dienaangaande zijn vervat in een door ons geschreven *Geschiedkundige Beschouwing der voormalige Kloosters in Drenthe*,¹⁵⁹ waarnaar wij daarom moeten verwijzen.

zo groot (32 à 33 m²) en gingen er 300 roedes in één morgen. In sommige gebieden in Nederland bestond een morgen uit minder (150) of meer (900) roeden. De Rijnlandse roede werd het meest gebruikt en werd uiteindelijk de standaard in Nederland. Deze Rijnlandse roede mat 14,19 vierkante meter. Hierbij gingen 600 (vierkante) Rijnlandse roedes in één morgen of gemet (iets minder dan één hectare). Wanneer de Rijnlandse roede vandaag nog gebruikt wordt, wordt een hectare gelijkgesteld aan 700 vierkante roedes.

156 Mud, mudde, is een volumemaat. Ca. 100 liter.

157 Rond 1598. Zie verderop.

158 In 2022 deel van Drents Museum en Drents Archief.

159 Uitgegeven in 1835, bij J. Oomkens, de Groningen; verbeterd en vermeerderd in 1845, bij F. Hessel, te Heerenveen. Pdf op Delpher.nl

Beilen

Te Beilen, de hoofdplaats van het Beiler-dingspil, werd ook een van de oudste kerspelkerken van Drenthe gevonden. Zij was de moeder van die te Westerbork en te Zuidwolde, waarover later zal worden gehandeld.

De kerk te Beilen was belast met een jaarlijkse uitkering van acht penningen sterling aan de Bisschop of aan het bisdom van Utrecht, welke inkomsten in het jaar 1139 door de bisschop Andries van Kuik aan de kerk van de heilige Plechelmus te Oldenzaal werd afgestaan.

De kloosterlingen van Ruinen, die in het jaar 1141 de kerk te Steenwijk van de bisschop Herbert van Bierum ten geschenke hadden ontvangen, verruilden die in 1206 aan de bisschop Dirk van der Aare, voor de kerk te Beilen, en de daarbijhorende Kapel te Westerbork en enige tienden¹⁶⁰ in Westerbork en de Wijster.

Evenals de kerk te Anloo, was, in latere tijd, de kerk te Beilen verplicht jaarlijks een valk aan de deken en de Kanonniken te Steenwijk te leveren. In 1369 kocht ze dat bezwaar af, voor “10 loet lodich zilver”¹⁶¹ per jaar; in 1500 en later werd die valk jaarlijks met 4¾ goudgulden betaald, waartoe de kerk de Westerbork eenderde gedeelte moest bijdragen. Deze valkenpacht werd nog in het jaar 1606 vanwege de toen reeds hervormde kerk te Steenwijk gevorderd, doch zij is noch toen, noch later betaald.

Krachtens de vermelde ruiling van 1206, hebben de Abt en de kloosterlingen van Ruinen het *Jus patronatus* of Collatiereg¹⁶² der

160 Een soort belasting, bijvoorbeeld 10% van de opbrengst van de oogst.

161 Dat is, fijn zilver.

162 Recht van benoeming.

pastorie van Beilen verkregen, dat vervolgens op het convent te Dikninge en, na de kerkhervorming, als gevolg van de opheffing van dat klooster, aan het Landschaps-Bestuur van Drenthe overgegaan.

De kerk te Beilen was de heilige Stephanus toegeheiligd. Op het altaar, aan die heilige gewijd, was een vicarie¹⁶³ van dezelfde naam gesticht, waarvan de inkomsten werden genoten door de tijdelijke pastoor, die sinds het jaar 1206 steeds een Monnik van de Benedictijnenorde uit de kloosters te Ruinen en te Dikninge is geweest.

Volgens een daarvan in het jaar 1598 door de kerspellieden gedane opgave, behoorden tot de pastorie, behalve huis en tuin, tussen de 30 en 40 mud bouwland¹⁶⁴ en omtrent 20 dagwerk hooiland, doch de kloosterlingen van Dikninge hebben destijds geweigerd de verdere inkomsten en bezittingen op te geven.

Voorzover men in het laatstgemelde jaar kon nagaan, behoorde bij de Sint Stephanus-vicarie te Beilen ongeveer drie mud bouwland op de es in Beilen, ruim vier mud bouwland en een halve mud gerstland op de es te Wijster en 25 daalders (anderhalve gulden. Eén gulden 50) in geld, die voor de destijds overleden pastoor Johannes Tissinck op rente waren gezet.

163 Diverse bezittingen. O.a. boerderijen, land, enz als inkomstenbron van pacht, enz.

164 Een mud is een volumemaat van circa 100 l. De graanopbrengst is indirect een oppervlaktemaat voor het bouwland. Dagwerk is ook een oppervlaktemaat, het is de grootte van het perceel dat op één dag door één persoon bewerkt kan worden.

Borger

Te Borger werd een parochiekerk gevonden, die vermoedelijk een dochter van die te Sleen zal zijn geweest.

Uit de voorhanden stukken zijn weinig of geen bijzonderheden omtrent deze kerk op te geven. Bij een testament van 1431 door de heer Johannes, pastoor te Dalen, gemaakt, werd de heer Willem Sporck, destijds pastoor te Borger tot een van de executeurs van gemeld testament benoemd.

De tijdelijke bisschoppen van Utrecht hebben steeds, in hun hoedanigheid van wereldlijk Heer van Drenthe, het collatierecht van de pastorie te Borger bezeten en zijn daarin door keizer Karel V en door koning Philips II opgevolgd. Volgens de jaaropgave van 1597 behoorden tot deze pastorie:

1. Huis, tuin, kooltuin en hofstede, met 25 of 26 mud bouwland;
2. Vier dagwerk hooiland;
3. Een volle waar¹⁶⁵ in de Marke van Borger;
4. Een pacht van 8 mud rogge per jaar, “soe die van Gasselte den Pastoor moeten betalen op daege Emerentianii.”
5. Nog zeven spind¹⁶⁶ rogge jaarlijks, welke door onderscheiden

165 Waardeel of waar is de naam voor de eenheid van aandelen in een boermarke, de gemeenschappelijke bezittingen van een buurschap. De zelfstandige boeren in een buurschap, en indien aanwezig ook de adel, de kerk of een klooster, konden waardelen bezitten. Eigenaars van een gewaard erf, zelfstandige boeren met meer dan een kwart waardeel (eigenerfden) werden “geërfde”.

166 Spint, spind. Volumemaat voor droge stoffen (graan). Een kwart schepel. Een schepel is een schep. (Een schop). Een schep om graan mee op te scheppen. Een schep is een volumemaat. Ik schat 1 – 2 liter. Zie etymologiebank.nl

ingezetenen van het kerspel ten behoeve van de pastoor moesten worden opgebracht;

6. De tienden van een huisplaats te Borger, van een stukje lijnland, van twee kleine hoekjes grond en van zes bouwakkers aldaar;

7. Van elke oude buurstede een half mud rogge, dat aan de pastoor jaarlijks moest worden betaald in plaats van brood en eieren, die vroegere pastoors van de kerspellieden hadden genoten.

Bunne

Een Drents edelman, Ludolf van Bunne, woonachtig in het gehucht Bunne dat steeds kerkelijk en wereldlijk onder het kerspel Vries heeft behoord, begaf zich in de tweede helft van de 13e eeuw in de Duitse of de Teutonische ridderorde. Hij werd vervolgens ridder en commandeur van die orde bij de Balije¹⁶⁷ van Westfalen en in 1288 of 1289 landcommandeur van de Balije van Utrecht, waar hij twee jaar later overleed.

Zijn huis en landerijen schonk hij aan de orde en op die bezittingen werd omstreeks het jaar 1271 een klooster van Jufvrouwen of Zusters van de Duitse orde gesticht. Die orde werd weldra in een Kommandorij veranderd onder de naam *Duitse huis der heilige Maria te Bunne*. Het huis bleef de eerste jaren onderdeel uitmaken van de Balije van Westfalen. Tussen 1340 en 1347 werd het huis door de toenmalige Landkommandeur van Utrecht, Goossen van Ghernaer of Van Gaarne, voor een som van 1500 ponden aangekocht en bij zijn balije ingeleefd.

Dat gesticht schijnt eerder een geestelijke dan een wereldlijke instelling van de Teutonische orde te zijn geweest, hoezeer er ook ridders onder de broeders of priesters waren vermengd, en het beheer door een Kommandeur werd gevoerd. Bij deze Kommanderij behoorden aanzienlijke goederen, rente, tienden en andere inkomsten en eveneens enige rechten van verschillende aard, maar in 1560 waren de bezittingen aanzienlijk met schulden bezwaard en de inkomsten zodanig verminderd, dat enige ridders en geestelijken in stilte het gesticht verlieten en zich bij de hervormden in Friesland voegden. Dat gebeurde nadat ridder

¹⁶⁷ Provincie van een geestelijke orde. “Kerkprovincie” voor bv. Tempeliers.

Pieter van Hemert, die destijds Kommandeur te Bunne was en ook vertrok, schriftelijk afstand van zijn Kommanderij had gedaan ten gunste van de toenmalige Landkommandeur te Utrecht, Frans van der Loë.

De Kommanderij te Bunne werd toen ondergebracht bij Kommandeur Melchior de Grote, afkomstig uit Schoten of School, in Friesland. Het beheer schijnt hem niet goed te zijn bevallen en op zijn voordracht werd besloten, dat de orde zich van het huis in Bunne en behorende goederen zou ontdoen.

Weldra waren er twee kopers namelijk jonkheer Victor Freeze, – ook wel Vrieze of Vriezen genaamd – in Oost-Friesland, en jonkheer Jan of Johan van Eussem, heer van den Nijenoord¹⁶⁸ en eigenaar van het huis te Roden. De commandeur Melchior de Grote was het meest op de hand van Johan van Eussem, die dan ook de commanderij te Bunne verkreeg bij akte van overeenkomst van 29 november 1563, tegen afstand van enige aan hem behoren de landerijen, gelegen te Ipecolsga¹⁶⁹ en te Woudsend, in de Grietenij Utingeradeel, en tegen een jaarlijkse uitkering aan de balije van Utrecht van 185 Karolingische guldens en twee Brabantse stuivers. Meer berichten over deze commanderij zijn in onze *Geschiedkundige Beschouwing der voormalige Kloosters in Drenthe* te vinden. (Tweede druk, bladzijde 289 tot 320.)

Te Bunne was, door en op een stuk grond van het Duitse huis een kapel gebouwd waarin door een van de in de Kommanderij wonende priesters de dienst werd verricht, ten behoeve van de ingezetenen van de gehuchten Bunne en Winde. Zij bestond nog in 1580, maar is kort daarna afgebroken. De grond waarop zij stond werd toen tot begraafplaats voor genoemde ingezetenen en als zodanig nog gebruikt in het jaar 1602.

¹⁶⁸ Nienoord, Leek.

¹⁶⁹ Ypecolsga is een dorp in de gemeente Súdwest-Fryslân, in de provincie Friesland. Het ligt ten noordoosten van Balk, ten noordwesten van Sloten en ten zuidwesten van Woudsend.

Coevorden

In vroegere tijden vond men te Coevorden twee kerken, de oude en de nieuwe Kerk. Bij de eerste die de eigenlijke parochiekerk was en aan de westzijde van de stad stond hoorde een kerkhof van grote omvang dat de ingezetenen tot de algemene begraafplaats strekte. In of rond het jaar 1231 toen Coevorden door de Utrechtse bisschop Willebrand van Oldenburg werd ingenomen, werd de oude Kerk door brand vernield. De afgebrande kerk werd niet herbouwd en sinds die tijd is de nieuwe Kerk de kerspelkerk van Coevorden.

Op het hiervoor genoemde kerkhof werd later een gasthuis of een hospitaal gesticht. In dat gasthuis was een aan de heilige Geest gewijde kapel. Een aan de kerspelpriester ondergeschikte vicaris, die tevens het beheer over het gasthuis had, zorgde voor de diensten in deze kapel. In 1410 en 1411 ontving dit gasthuis van ridder Reynolds van Coevorden, de Utrechtse bisschop Frederik van Blankenheim en van 12 burgers van Coevorden aanzienlijke goederen en inkomsten. In 1560 had jonkheer Seine Mulert het recht van collatie¹⁷⁰ van deze stichting. Het Heilige Geest gasthuis te Coevorden bestaat nog steeds en is nog steeds bij die naam bekend.

Tot de kerspelkerk van Coevorden, die aan de Heilige Maagd Maria was gewijd behoorden de volgende vicariën, die alle door afzonderlijke vicarissen werden vertegenwoordigd, en dat zijn:

- a. De Sint Odulphus-vicarie, waarvan in het jaar 1517 de priester Johannes van Zegen vicaris is geweest, volgens wiens opgave destijds tot zijn altaar behoorde:

¹⁷⁰ Recht van benoemingen.

1. Het erf Stocking, te Emlenkamp (Emlichheim).
2. Een tuin, gelegen bij de Sallandse poort;
3. Een tuin, buiten de poort;
4. Twee dagwerken hooiland, buiten Coevorden.
5. Vier dito, maar bij Schoonebeek;
6. Een stukje hooiland, achter het oude kerkhof;
7. Een huisplaats, die verpacht was voor zeven Cromesterten;
8. Verscheidene pachten, welke jaarlijks opbrachten 15 drie achtste mud rogge en zeven mud gerst.

b. De Sint Sijlvester-vicarie, waartoe in het jaar 1516 behoorden:

1. Huis en tuin van de vicaris;
2. Drie dagwerken hooiland;
3. Een in pacht uitgegeven huisplaats;
4. Drie bouwakkers, op de es te Sleen;
5. Een stuk groenland en de twee hoven;
6. Verscheidene parten, waarvan jaarlijks werd ontvangen $19\frac{1}{4}$ mud rogge en vier mud gerst.

c. De Sint Antonie-vicarie, gesticht op Hemelvaartsdag 1478 waartoe in het jaar 1516 behoorden:

1. Een huis, met hofstede en toebehoren, nabij het Heilige Geest-gasthuis te Coevorden;
2. Drie dagwerken hooiland;
3. Het erve Nijsing, te Gees;
4. Negen verschillende pachten, welke jaarlijks opbrachten 35 mud roggen, twee mud gerst en een mud haver.

d. De Sint Maria-vicarie, waaraan in 1515 door een zekere Aesken Schroers een rente van twee Groninger stuivers werd geschonken, gevestigd op zijn tuin buiten de Twentepoort te Coevorden.

e. De Heilige Sacrament's vicarie, welke mede krachtens testament van genoemde Aesken Schroers vanaf het jaar 1515 een jaarlijkse geldrente van twee Groningse stuivers bekwam.

f. De Heilige Geest-, ook de Sint Anna-vicarie genaamd, welke op het jaar 1516 is opgegeven als destijds reeds lange jaren te hebben bestaan.

De Vicaris die het Sint Anna-altaar bediende, was tevens kapelaan van de pastoor te Coevorden.

Het heeft ons niet mogen gelukken, opgaven te bekomen van de goederen en inkomsten, welke door de pastorie en de drie laatstgenoemde vicariaten hebben behoord.

De pastorie stond ter begeving van de tijdelijke bisschop van Utrecht, in zijn hoedanigheid van Leenheer van de Heerlijkheid Coevorden.

Onder de kerspelkerk aldaar behoorde mede een kapel genaamd Hulsvoord of Hulsvoorde, die gestaan heeft in de Heerlijkheid Coevorden, op of aan de grensscheiding met het kerspel Dalen. In die kapel werden de Utrechtse bisschoppen als Leenheeren van genoemde Heerlijkheid gehuldigd zoals wij reeds hebben gemeld, doch dat is het enige wat wij ervan hebben kunnen vinden.

Dalen

Al in de 12e eeuw werd de parochiekerk te Dalen vermeld. We hebben niet kunnen opsporen aan wie zij was toegeheiligd. De pastorie aldaar bezocht in het jaar 1597 de navolgende goederen en inkomsten:

1. De pastoorswoning, met tuin en hofstede, waarop destijds een klein hutje stond;
2. 22 ½ mud bouwland;
3. 11 dagwerk hooiland;
4. Drie roggepachten, jaarlijks goed voor twee mud rogge.

Tot deze kerk behoorden twee vicariaten, als:

a. De Sint Anna-vicarie, die bewoond werd door een vicaris, die tevens kapelaan van de parochiepriester te Dalen was;

b. De Sint Martens, ook de Barthold van Beijlens-vicarie genaamd. Van de inkomsten van deze vicarie werd eenderde getrokken door de pastoor te Dalen. De overige twee derde dienden tot prebende¹⁷¹ voor een arme student, die tot het priesterambt werd opgeleid.

Naschrift

c. Er bestond te Dalen nog een derde vicarie, de Heilige Sacraments-vicarie.

¹⁷¹ Jaarlijks inkomen van een geestelijke.

Diever

De parochiale kerk te Diever, de hoofdplaats van het Dieverdingspel, was een van de zes oudste christelijke kerken van Drenthe. Zij wordt gehouden voor de moeder van de kerspelkerken te Dwingeloo, Vledder en Wapserveen, waarvan de pastoor door de tijdelijke parochiepriester van Diever werd aangesteld. De kerk was de heilige Pancras toegewijd.

In de kerk te Diever werden acht altaren gevonden, namelijk: het Sint Pancras-altaar dat het voornaamste was, het Heilige Kruis-altaar, het Sint Anthonie-altaar, het Sint Stephanus-altaar, het Heilige Sacramentsaltaar, het onze Lieve Vrouwen-altaar en een altaar dat aan de Heilige Maarten was opgedragen. Op elk van deze altaren was een vicarie gesticht. Het achtste altaar was Sint Anna toegeheiligd. Volgens opgave, in januari 1598 gedaan, behoorden destijds:

a. Tot de pastorie te Diever:

1. Huis, hof en gerechtigheid of aandeel in de ongescheiden marke;
2. 12 stukken bouwland, welke bij naam zijn genoemd, doch waarvan de grootte niet is opgegeven;
3. Ongeveer 15 dagmaat hooiland;¹⁷²
4. Enige roggepachten, gezamenlijk bedragende acht $\frac{3}{4}$ mud per jaar;

¹⁷²Een dagmaat (ook dagmat, dagmad, mad, mat of dagwerk) is een historische Noord-Nederlandse oppervlaktemaat. Een dagmaat stond voor de hoeveelheid land (doorgaans hooiland) die één maaier op een dag tijd kon maaien met de zeis. De conventionele grootte van een dagmaat verschilde van streek tot streek. Een dagmaat kwam op verschillende plaatsen overeen met een halve bunder. Bunder = hectare.

5. Onderscheidene geldpachten, jaarlijks belopende *f* 15.

Uit gemaakte aantekeningen blijkt, dat enige goederen en inkomsten waren vervreemd, andere verzwegen.

b. Tot de Heilige Kruis-vicarie, die volgens een akte van het jaar 1503 toen reeds zeer lang had bestaan:

1. Huis en tuin;
2. Een halve kooltuin;
3. Ongeveer 30 mud bouwland en 14 dagmaat hooiland;
4. Vier geldpachten, jaarlijks te samen bedragende vijf goudgulden en een halve oud schild;
5. Diverse roggepachten, ten bedragen van 15 ½ mud per jaar;

c. Tot de Sint Anthonie-vicarie:

1. Huis, tuin en aandeel in de marke van Diever;
2. Twee pachten, waarvan jaarlijks werd ontvangen een mud rogge;
3. Enige geldpachten, gezamenlijk ten bedragen van zes gulden per jaar;
4. Drie stukken groenland groot vier roeden, en een stukje land bij de molen te Diever gelegen.

De overige bezittingen en inkomsten van deze vicarie konden niet worden opgegeven, omdat de laatste vicaris, Herman Alers, “hebbende gedaen een nederslach,” was gevlucht en alle boeken en papieren had meegenomen.

d. Tot de Sint Stevens-vicarie:

1. Huis en tuin;
2. Een hof, Sint Stephens hof genaamd;
3. 27 stukken land onder Diever en 13 stukken land onder Wapse, waarvan de grootte niet is vermeld;
4. Vijf mud bouwland, onder Leggeloo;
5. 6 ½ mud dito, onder Eemster;
6. Een dagmaat en 28 opgaande roeden hooiland, onder Eemster en Wapse;

7. Enige roggepachten, ten belope van acht mud en een halve schepel per jaar;
8. Jaarlijks een hoen uit elk huis te Vledder;

Van de andere vicariaten zijn de bezittingen en inkomsten niet opgegeven.

De vicariaten gewijd aan het Heilige Kruis, aan Sint Antonius en aan de Sint Stephanus werden bediend door vicarissen, die tevens kapelaan waren van de pastoor. Uit hen werden de parochiepriesters van Dwingeloo, Vledder en Wapserveen benoemd.

De laatste pastoor, Andries Veenraet, vluchtte in het jaar 1594¹⁷³ en voegde zich bij de Spanjaarden en Spaansgezinden, die de bezetting van Lingen¹⁷⁴ uitmaakten. Jonkheer Evert van Ensse, door de koning van Spanje als drost van Drenthe en hoofd-officier bij gemelde bezetting benoemd, die in het jaar 1606 een gewapende inval en een strooptocht in dit landschap deed, wendde bij die gelegenheid nog pogingen aan, om de ingezetenen van het kerspel Diever tot het doen van betalingen aan hun voormalige pastorie te dwingen, en schijnt daarin, immers voor een deel, ook zijn geslaagd.

173 Net voor de reformatie in Drenthe. 1598.

174 Lingen: in Duitsland net over de grens ter hoogte van Hardenberg.

Dikninge

Even ten westen en in de onmiddellijke nabijheid van het dorp te Wijk bevond zich een boerenplaats die Dikninge werd genoemd. Van deze hoeve, die een leengoed schijnt te zijn geweest van de heren van Coevorden en door deze in leen uitgegeven, werden in de jaren 1247 en 1261 enige novale¹⁷⁵ en andere tienden geschonken en verkocht aan het klooster van de Heilige Maria van de orde van de Benedictijnen te Ruinen, waarover later meer. Op het eind van de 13e eeuw is de hoeve Dikninge in eigendom aan voornoemd klooster overgegaan.

Het dorp Ruinen was, door de aldaar heersende drukte en door de grote toevloed van mensen die zich daar vestigden, voor het verblijf van de kloosterlingen ongeschikt geworden. Op hun verzoek verleende de Utrechtse bisschop Jan van Diest, in het jaar 1325 aan hen de nodige vergunning om het klooster van Ruinen met zijn bevolking en met al zijn vrijheden, voorrechten en gerechtigdheden over te brengen naar Dikninge, dat in de betreffende brief een stille en afgezonderde, doch aangenaam gelegen plaats wordt genoemd.

Als gevolg van die brief werd op die plek al snel met de bouw van een nieuw klooster begonnen, dat naar de boerenwoning, die vroeger op die plek stond, de naam Dikninge droeg. Na de voltooiing zijn de bewoners van het convent van Ruinen er naar verhuisd.

Deze stichting was, evenals vroeger het convent te Ruinen, een Benedictijnenklooster waarin geen andere dan dochters van adellijke en voorname geboorte werden geplaatst.

¹⁷⁵ Nieuw ontgonnen land.

Paus Bonifacius IX bepaalde in 1399 het getal van de geestelijke dochters dat de Dikninge mocht worden toegelaten op de hoogste 25, maar paus Eugenius IV stond in 1437 toe het aantal met drie of vier te verhogen. Bovendien waren er enige Benedictijner monniken in het klooster opgenomen, zodat dit convent een zogenaamd dubbelklooster, van monniken en nonnen is geweest.

Eerst was het bestuur van deze stichting aan een abt toevertrouwd, in de 16e eeuw had men een abt en een abdis van Dikninge tegelijkertijd; doch bij de invoering van de kerkhervorming in Drenthe¹⁷⁶ was de abt al geruime tijd gevlucht, en werden de kloosterlingen door de abdis bestuurd, terwijl een rentmeester, die aan de conventuelen rekenplichtig was, het beheer over de goederen en inkomsten van het klooster voerde.

De tijdelijke abt van Dikninge was *unicus collator*¹⁷⁷ van de pastorieën te Beilen, Ruinen, Ruinerwold en Westerbork. Het schijnt dat het getal van monniken dat op Dikninge werd toegelaten, steeds beperkt werd tot zoveel als toereikend was om de genoemde vier dorpen van kerspelpriesters, kapelaans en vicarissen te voorzien, voor zoveel deze beide laatsten vanwege het convent konden worden aangesteld.

In de klooster- of abdijkerk te Dikninge bevond zich een altaar, dat aan de Heilige Maagd Catharina was gewijd. Jan van Diest, bisschop te Utrecht, zegde in 1338 dertig dagen aflaat¹⁷⁸ toe aan alle gelovigen in Christus, die met waarachtig berouw zouden hebben gebiecht en met gepaste aandacht de op dat altaar gevierde mis aanhoorden.

De abdij van de heilige Maria te Dikninge was bijzonder rijk.

¹⁷⁶Rond 1598.

¹⁷⁷Enige met recht tot benoeming.

¹⁷⁸Een aflaat (Latijn: *indulgentia*) is de kwijtschelding voor God van tijdelijke straffen voor zonden die, wat de schuld betreft, reeds vergeven werden. Volgens de Katholieke leer moet elke zondaar namelijk een straf ondergaan voor zijn zonden, om de ziel te zuiveren en de morele orde en de eer van God te herstellen. Aflaten konden ook worden gekocht. Luther begon zijn hervorming o.a. vanwege deze handel.

Dertig dagen verwijst (mijn herinnering) naar verkorting van de wachttijd in het Voorgeborchte. Afhankelijk van het (zondig) even, moest de ziel dagen wachten op toegang tot de hemel. Wie veel had gezondigd, moest lang in de hemelse wachtkamer verblijven.

Zij bezat vele rechten en voorrechten, en haar vaste goederen waren door geheel Drenthe en Overijssel verspreid. Aanmerkelijk waren de huren, pachten, renten, tienden enzovoort, welke jaarlijks moesten worden opgebracht aan de kloosterlingen, die zich met land- en tuinbouw, hout- en veeteelt en vetweiderij¹⁷⁹ op uitgebreide schaal onledig hielden.

Uitvoeriger berichten over deze abdij zijn te vinden in onze reeds vermelde *Geschiedkundige beschouwing der voormalige kloosters in Drenthe*, die eveneens vermeldt, dat deze stichting in 1603 is opgeheven. De Landschap Drenthe,¹⁸⁰ dat door het klooster was benaderd, heeft zorg gedragen voor de pensioenen van de aanwezige abdis Euphemia van Langen en van de aan haar ondergeschikte kloosterlingen. De abdis en de nonnen die geen onderdak kregen en later niet huwden, zijn tot een einde in het kloostergebouw gebleven. Naast hun pensioenen genoten ze nu en dan enige ondersteuning uit de Landschapskas, vooral toen door een verbeterd beheer, de opbrengsten van de geestelijke goederen vermeerderden.

179 Vleeskoeien houden.

180 Het provinciebestuur.

Dwingeloo

In een akte uit 1036 wordt al melding gemaakt van het huis in Dwingeloo. (“de domo in Twinglo.”) Dat huis is zonder twijfel hetzelfde huis dat later het huis Batinge werd genoemd, en dat een leengoed was van de bisschop of liever van het bisdom van Utrecht. Eerst door het geslacht de Vos van Steenwijk in leen, en later in leen aan George Schenck van Tautenburg, die met erfdochter uit het gemelde geslacht was gehuwd. Na het overlijden van zijn zoon Carel Schenck, die geen kinderen naliet, is het huis Batinge aan de adellijke familie Van den Boetzelaar toegekend na een rechterlijk vonnis, na een langdurige rechtszaak die in Overijssel over de nalatenschap van Carel Schenck is gevoerd.

Aan het huis Batinge heeft het dorp Dwingeloo zijn oorsprong te danken. Het is gesticht op gronden die oorspronkelijk tot en onder dit huis behoorden en daaraan schat- of tiendenplichtig waren.¹⁸¹

Uit de goederen van de kerk te Diever en door schenkingen van de leenbezitters van Batinge werd een kerspelkerk in Dwingeloo gesticht die aan de heilige Nicolaas was gewijd. Aan deze kerk waren twee kapellen gebouwd, met altaren, waarvan het ene aan de Heilige Maagd Maria en het andere aan Sint Maarten was gewijd. Op beide altaren waren de Vicariaten van die namen gesticht.

Behalve deze bezat de kerk van Dwingeloo nog vier vicariaten, namelijk die van Sint Antonius, van Sint Stephanus, van Sint Catharina en van het Heilige kruis.

181 10% van de opbrengsten naar het huis Batinge.

Volgens opgave van 4 januari 1598 behoorde destijds:

a. Tot de pastorie te Dwingloo:

1. Huis, hof en aandeel in de ongescheiden marke;
2. $9\frac{1}{4}$ mud bouwland en 13 dagwerk hooiland;
3. Een jaarlijkse rente van een kwart daalder.

b. Tot de heilige Maria-vicarie:

Diverse roggepachten, jaarlijks tezamen bedragende 11 mud, drie schepels en $2\frac{1}{2}$ spind.

c. Tot de Heilige Kruis-vicarie:

1. Een jaarlijkse geldrente van 12 goudguldens;
2. Twee roggepachten, elk van een mud per jaar.

Van de overige vicariaten zijn de bezittingen en inkomsten niet opgegeven.

Het patronaatrecht van Sint Maria of onze Lieve Vrouwen-vicarie, en eveneens van de Sint Catharina-vicarie, behoorde aan de Heeren van Batinge. Beide werden bediend door een en dezelfde vicaris, die tevens kapelaan van de pastoor was en bovendien de dienst op het huis Batinge moest doen.

Van de Heilige Kruis-vicarie behoorde het collatierecht voor de helft aan de Heeren van Batinge en voor de wederhelft aan de eigenaren van het adellijke huis Entinge, dat ook te Dwingloo heeft gestaan. De vicaris van het Heilige Kruis was tevens bezitter van de vicariaten van Sint Antonius, Sint Stephanus en Sint Martinus en hij was verplicht tot het doen van de dienst op het huis Entinge. Van de Heilige Kruis-vicarie en Sint Maartens-vicarie genoot hij alle opkomsten, doch van de andere twee slechts een gedeelte. Door enige vicariaten werden in latere tijd prebenden of toelagen aan een arme student in de godgeleerdheid verleend. De opbrengsten van de Sint Antonius-vicarie werden deels uitgekeerd aan de armen. Van deze vicarie is afkomstig de thans nog bestaande inrichting ten dienste van de armen te Dwingeloo, welke de Sint Anthony-broederschap of het Sint Anthony-gilde wordt genoemd.

Eelde

De parochiekerk te Eelde, die reeds in een aangehaalde akte van het jaar 1139 is vermeld als destijds met twee schellingen Sterling per jaar pachtplichtig te zijn geweest aan de Sint Plechelmus-kerk te Oldenzaal, was aan de Heilige Maagd Maria en aan de Heilige van Gangulphus¹⁸² toegewijd. In die kerk bevonden zich drie altaren, naar voornoemde heiligen en Sint Catharina genoemd.

Gijsbert van Buchorst, schildknaap, schonk in 1289, met toestemming, bewilliging en op verzoek van zijn broer Walter, die in de Teutonische ridderorde zou treden, het *Jus patronatus*¹⁸³ van de kerk te Eelde, met alle daartoe behorende rechten en aanhangselen, aan de balije van de Duitse orde te Utrecht. Sinds die tijd werden de pastoors de Eelde door de landcommandeur van de gemelde balije benoemd. Bij de reeds vermelde ruiling van de commanderij van de Duitse orde te Bunne in 1563, die destijds door de toenmalige landcommandeur Frans van der Loë werd aangegaan en in het volgende jaar door de Spaanse koning Philips II werd goedgekeurd, ging het collatierecht van Eelde aan jonkheer Jan van Eussum tot den Nijenoord over. Eerst verbleef dat recht aan de Heeren van Bunne; later is het, door verkoop, aan de eigenaren van Havezathe Oosterbroek gekomen, na eerst

182 Gangulphus komt voor op talrijke lijsten van martelaars in de 10e en 11e eeuw eerst in Frankrijk en Duitsland en later ook in Engeland en Italië. Zijn heiligenleven werd waarschijnlijk te Varennes geschreven.

183 Het collatierecht, naar het Latijn “*præsentatio sive collatio*”, in het katholiek kerkelijk recht “*jus patronatus*”, is het recht om een geestelijke, een pastoor of een dominee voor te dragen ter benoeming. Het recht was erfelijk en werd in Nederland in 1922 afgeschaft met de bepaling dat de eigenaar het recht tot zijn of haar dood mocht blijven uitoefenen.

onderscheidende keren in handen van anderen te zijn geweest.

Jonkheer Steven ter Borch stichtte in 1512 de Sint Gangolfs-vicarie op het altaar met die naam. Hij schonk aan die vicarie ook een jaarlijks inkomen van 100 goudgulden. Hij en zijn erfgenamen zijn steeds collatoren van die stichting gebleven. Of er vaste goederen of meer inkomsten en waren verbonden, is ons niet gebleken.

Ook op het aan de Heilige Catharina gewijde altaar werd een vicarie van die naam gesticht, maar wanneer en door wie vonden wij niet vermeld.

Tijdens de invoering van de kerkhervorming was de edelman Onno Boltha er collator en tevens eigenaar van.

In 1598 werd opgegeven dat tot de pastorie van Eelde behoorden, behalve huis, hof en een waar waardeel in de Marke:

1. Omtrent 20 mud bouwland;
2. Een tuin en enige hoppekampen;¹⁸⁴
3. Omtrent 16 mat¹⁸⁵ hooiland.

Onder het kerspel Eelde behoorde een kapel te Paterswolde, bediend door een kapelaan, die daar op het goed de Weeme¹⁸⁶ zijn verblijf hield en aan de pastoor van Eelde ondergeschikt was. Hij schijnt een gedeelte van de inkomsten van de Sint Gangolf-vicarie te hebben genoten.

184 Hop voor bereiding van bier.

185 Wellicht een maat voor hoeveelheid hooi op het land.

186 Weeme = pastorie.

Emmen

In de vroegste tijden van het christendom in deze oorden bezat de bisschop of het bisdom van Utrecht een uitgestrekte hoeve of een landgoed, waarvan de hoofdhof, met reken- en rentekamer te Emmen was gevestigd. Dat gebouw, dat steeds de naam van het hof of het Heerenhof te Emmen bleef dragen, was de plaats waar eeuwenlang de precariën, de tienden, pachten, huren, cijzen en tijsen,¹⁸⁷ op de later gesplitst de gronden van dat landgoed ten behoeve van de bisschop of het bisdom geheven, moesten worden opgebracht. Ook uit andere plaatsen in de nabijheid werden de bisschoppelijke inkomsten op het hof te Emmen ontvangen:

a. De zogenaamde Nemans-vicarie, die door een lid van de adellijke familie van Steenwijk tot de Grote Scheer was gesticht, en door een afzonderlijke vicaris, tevens kapelaan of medehelper van de pastoor te Emmen werd bezeten en bediend.

b. De Sint Anna ook wel genaamd de Campen- of Campers-vicarie, gesticht door een lid van het adellijke geslacht Van den Kamp, die evenals de familie van Steenwijk, in de nabijheid van Coevorden woonachtig was. De inkomsten van deze vicarie

187 De cijns of tijs is een aan onroerend goed gerelateerde jaarlijkse betaling aan de grondheer. Meestal betreft het landbouwpercelen, maar soms ook andere onroerende zaken, zoals molens. Het recht om cijzen te innen, het zogenaamde cijnsrecht, is een van de heerlijke rechten. Het is ontstaan in de vroege middeleeuwen en werd opgeheven na de val van het ancien régime. Met het ancien régime wordt de periode aangeduid waarin het Franse koninkrijk door absolute vorsten werd geregeerd, vóór de Franse Revolutie van 1789. In Nederland en België wordt met ancien régime doorgaans de oude maatschappelijke organisatie bedoeld die door de Franse invasie van 1794-1795 en de Bataafse Republiek werd opgeheven.

werden door de kerspelpriesters van Emmen aan arme studenten gegeven en pastoor Willem Heminge schonk die in het jaar 1594 aan een zekere Conste van Selbach, te Emmen, die uit deze stichting zijn zoon tot de priester liet studeren. Hierover ontstond later een rechtsgeding, waarbij jonkheer Johan van Steenwijk tot de Grote Scheer optrad als eigenaar van het jus Collationis van de Campers-vicarie. Dat recht werd hem echter betwist en hij werd niet als collator van deze stichting erkend.

Op 24 december 1597 werd opgegeven, dat behoorde:

a. Tot de pastorie de Emmen:

1. Huis, tuin en ongeveer 30 mud bouwland;
2. Omstreeks 10 dagwerk hooiland;
3. Een volle waar in de Marke van Emmen;
4. Diverse rogge pachten, te samen jaarlijks opleverende negen mud;
5. Enige geldpachten, te samen opbrengende twee dalers¹⁸⁸ en 25 Brabantse stuivers per jaar;
6. Van ieder buurhuis, voor de vier getijden,¹⁸⁹ driekwart mud rogge jaarlijks.
7. Eene zoogenaamde ijzeren koe.¹⁹⁰

b. Tot Nemans-vicarie:

1. Nemans-erve, met 20 mud bouwland en vier dagwerk hooiland;
2. Een derde in een dagwerk hooiland;
3. Eentwaalfde waar waardeel in de marke van Emmen;
4. Uit het erve Hovinge, te Westenesch, jaarlijks een mud rogge;

188 Daalder, f 1,50

189 Vier getijden is een jaar. Misschien een kwart mud rogge. Niet goed leesbaar.

190 Een ijzeren koe was een bepaalde som geld, toereikende tot het kopen van een koe. Die geldsom werd de pastoor bij zijn intrede ter hand gesteld, om ze renteloos te gebruiken, zolang hij zijn betrekking in het kerspel bekleedde. Bij zijn vertrek of overlijden moest dat geld, door hem of door zijn erfgenamen, aan de opvolgende pastoor worden uitgekeerd.

5. De smalle tienden van de erven Lokinge, Dillinge, Harkinge, Ovinge, Hovinge en Schirringhe. “Dese vgevennhet twintichste schaep, bigge, ime,¹⁹¹ calver.”

c. Tot de Sint Annen- of Camper-vicarie:

1. Campers-erve, met 26 mud bouw- en vijf dagwerk hooiland;
 2. Een halve waar waardeel;
 3. Nog vier dagwerk hooiland, “an de Ulenbeke, bij Roswinckel.”
- De pastoor Willem Heminghe had uit de opkomsten van deze vicarie tot priester gestudeerd.

¹⁹¹ Bijen; honing, was.
Emmen

Gasselte

Een der drie parochiekerken, bereids opgegeven als die waarvan de parochiale kerk te Anloo de moederkerk is geweest, was de kerspelkerk te Gasselte, welke aan de Heilige Moedermaagd Maria toegewijd.

Zekere Wermold van Gasselte, een vermogend man, te Gasselte woonachtig, stichtte in of even vóór het jaar 1362, in de kerk van zijn woonplaats een aan de Heilige Belijder Nicolaas en aan de Heilige Maagd Catharina toegeheiligd altaar. Bij uiterste wilsbeschikking besprak hij aan dat altaar¹⁹² een hofstede en tien mudden bouwlands te Gasselte, mitsgaders een jaarlijks inkomen 30 mud rogge en 10 mud haverhout, welke hij aanwees op onderscheidene erven en landerijen, hem in eigendom toebehoorend, alles ten behoeve van priester, die dat altaar zou bedienen en daarop de mis doen, biddend voor de zaligheid der zielen van de stichter en van al zijn vrienden; – onder bepaling, dat hij, Wermold van Gasselte, voor zich en zijn nakomelingen, het recht tot begeving van deze kapellanie of vicarie aan zich behield.

Wermold van Gasselte, in het begin van gemeld jaar overleden, liet een bij zijn vrouw Wibbe verwekte dochter na, Lamme genaamd, een enig kind, dat reeds vóór 's vaders afsterven gehuwd was met Arent Huijs, die in tweede echt huwde met Jonkvrouw Agnes de Vos van Steenwijk, en in het laatst van de 14e eeuw Heer van de heerlijkheid Ruinen en Ruinerwold is geworden.

Arent Huijs, zijn vrouw Lamme en Wibbe, de weduwe van wijlen Wermold van Gasselte, bevestigden de voormelde

192 Vastgelegd in een testament.

stichting en schenking bij een open brief van 5 Mei 1362, waaraan Johannes, Bisschop van Utrecht (Jan van Arkel) op 15 September daaropvolgend zijn goedkeuring schonk.

Op deze wijze verkregen de tijdelijke Heeren van Ruinen het Jus Collationis van gemelde vicarie, welke korthedshalve de Sint Catharina-vicarie werd genaamd, en door onderscheidene leden van de adellijke familie van Ruinen met inkomsten is beschonken.

Tot aan de invoering van de kerkhervorming (1598) toe, hebben de bedoelde Heeren het patronaatrecht van deze vicarie ongestoord uitgeoefend.¹⁹³ De tijdelijke Vicaris, een wereldlijk Priester, was aan de Pastoor te Gasselte tevens als medehelper of Kapelaan toegevoegd.

Bovendien was in de parochiekerk te Gasselte een vicarie gesticht ter ere van Onze Lieve Vrouwe en van de Heilige Nicolaas, welker geringe inkomsten door de kerspelpriester aldaar werden genoten, doch waaromtrent wij verder niets hebben kunnen opsporen. De goederen en inkomsten van de pastorie te Gasselte en van de Sint Catharina-vicarie aldaar werden op 19 December 1597 aldus door de ingezetenen opgegeven:

a. de pastorie:

1. huis, en hofstede, met omtrent 26 mud bouwlands, alles vrij van schattingen en schulden;¹⁹⁴
2. erve en een weidekamp, ten noorden van het pastorie – erve gelegen;
3. twee stukken hooilands, jaarlijks gevende omstreeks zes voeder hooi;
4. het regt om vee te weiden op eenige akkers van den esch, nadat er het koren was afgemaaid en ingehaald;
5. de zoogenaamde Koevenne, weide opleverende voor twee runderen;
6. het regt om vier varkens in de buurbosschen te jagen, ten einde zich met eikelen te voeden;

193 Vergelijk ons *Geschiedk. Overzicht*, Ite Stuk, Ie ged. bladz. 144-147, onze *Kloosters van Drenthe*, 2de druk, bladz. 88 en 89. In laatstgenoemd werk, noot No. 36, is verkeerdelijk opgegeven, dat het halve Collatieregts van deze vicarie in de 16de eeuw aan den Abt van Dikninge en aan Jonkvrouw Suzanna Mulert toebehoorde.

194 Dat is: vrij van alle belastingen.

7. een half mud rogge, jaarlijks door de kerkvoogden uittekeeren;
8. van 23 buursteden te Gasselte, elk mud rogge 's jaars.

b. de vicarie:

“Heer Jacop,¹⁹⁵ die Vicarius toe Gasselt, heft iaerlicx incomen tot sin viccarie aldaer tusschen tsoeventich ende tachtentich mud. De rogge, met een staetlicke behuisinge. Refereere tot die Heer van Ruine, daeroff bescheet¹⁹⁶ te vertoenen. ”

195 Namelijk Jacob van den Utloë, of van den Utlo, de laatste Vicaris, die na de hervorming het huis bleef bewonen, doch afstand van de inkomsten deed, ten behoeve van zijnen buiten huwelijk verwekten zoon Gerrit, aan wien ze door Hendrik van Munster, Heer van Ruinen, werden geschonken, tot bestrijding der kosten van zijne studiën.

196 Bescheid (Duits). Laten zien.

Gieten

De kerspelkerk te Gieten was aan de Heilige Maagd Maria toegewijd. Van het haar toebehorend Onze Lieve Vrouwen-erve aldaar was zij tiendplichtig aan de moederkerk te Anloo, aan welke zij bovendien jaarlijks een pacht van 15 mud rogge moest uitkeren.

Op het aan de Heilige Maria Magdalena toegeëigende altaar in de kerk te Gieten was een vicarie van dezelfde benaming gesticht, welke bediend en bezeten werd door een wereldlijk priester, die daarvan Vicaris en tevens Kapelaan van de Pastoor aldaar was. In het jaar 1524 werd zij bezeten door een Vicaris, Heer Lutien Alinghe genaamd, die destijds de vicarie bij testament met een jaarlijks inkomen van een mud pachtrogge beschonk, welk voorbeeld in het volgende jaar 1525 door de Heer Johan Huijsinge, Pastoor te Gieten, werd nagevolgd.

Op 18 December 1597 werd door de kerkvoogden en Buren van Gieten opgegeven, als te behoren:

a. tot de pastorie aldaar:

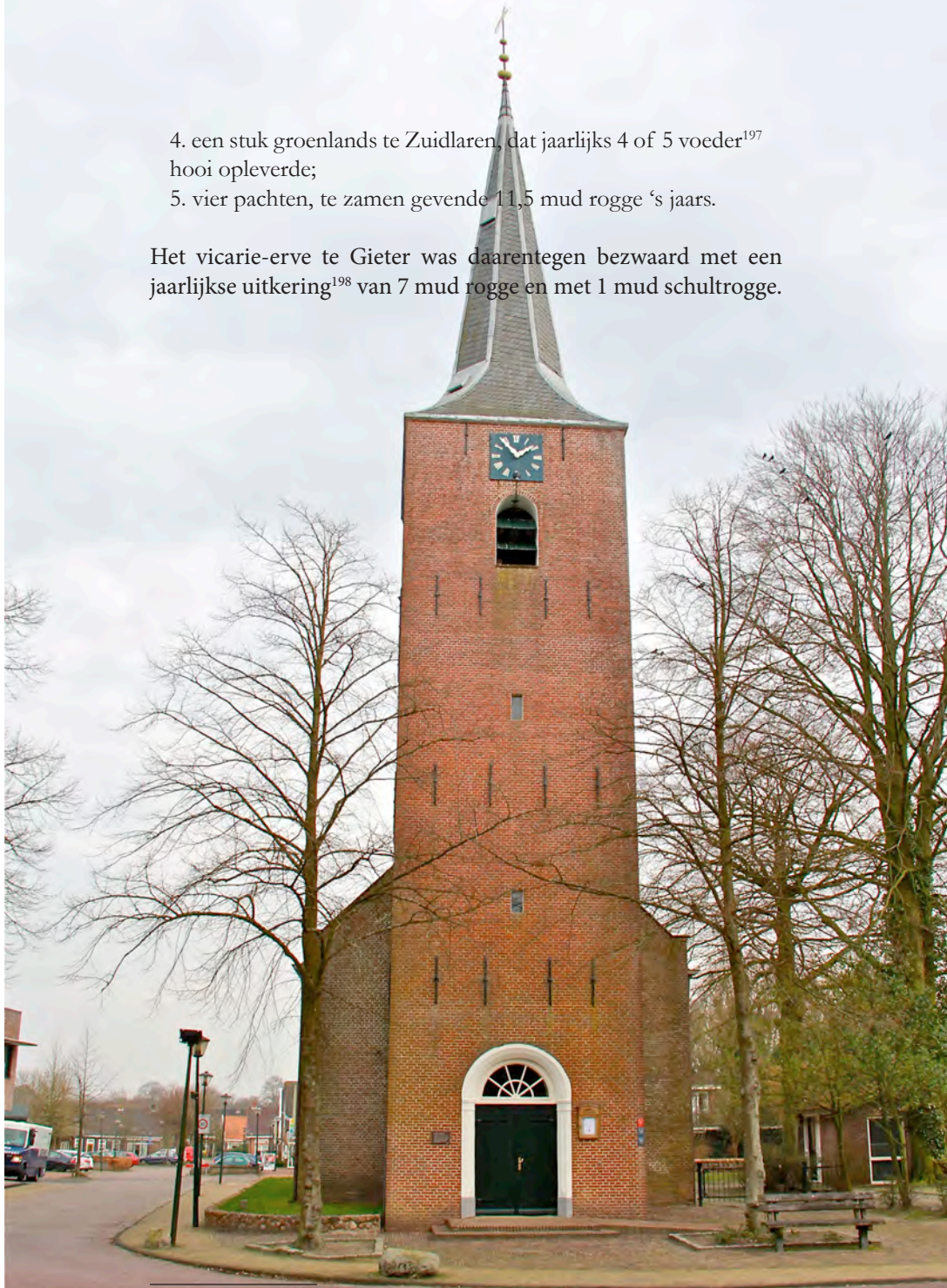
1. huis, erve en tuin, met 25 of 26 mud zaadlands;
2. 15 of 16 voeder hooilands;
3. het regt om den noodigen turf te graven in het Bonnerveen.

b. tot gemelde vicarie:

1. huis, erf, tuin en waar waardeels in de marke van Gieten;
2. het erve Jobinge, te Eext, groot 20 mud lands, en eene volle waar in de marke aldaar;
3. een stuk van het Gieterveen, dat verpacht was voor 1,5 schuitvracht turf 'sjaars;

4. een stuk groenlands te Zuidlaren, dat jaarlijks 4 of 5 voeder¹⁹⁷ hooi opleverde;
5. vier pachten, te zamen gevende 11,5 mud rogge 's jaars.

Het vicarie-erve te Gieter was daarentegen bezwaard met een jaarlijkse uitkering¹⁹⁸ van 7 mud rogge en met 1 mud schultrogge.

197 Waarschijnlijk (winter)voer voor 4-5 koeien.

198 Levering.

Havelte

Havelte, vroeger Hesselte en, ter onderscheiding van Oosterhesselen, dat ook eertijds wel Hesselen of Hesselt werd geheten, Westerhesselen genaamd, behoorde, met het in de nabijheid gelegen gehucht Uffelte, dat, zoals wij vroeger opgaven, een uitgestrekt landgoed is geweest, hetwelk in het jaar 1040 aan de kerk of het bisdom van Utrecht werd geschonken, onder de parochiekerk van Steenwijk.

In het jaar 1309 werden die beide gehuchten en het onder Havelte of Hesselte behorende Hesselterveen van de kerkgemeente te Steenwijk afgescheiden en tot een afzonderlijke kerkgemeente verheven. In hetzelfde jaar werd voor haar een kerk te Havelte of Hesselte gebouwd, die aan de Heilige Clemens werd gewijd. Bij de voorwaarden, bij deze afscheiding vastgesteld, die in ons *Geschiedkundig Overzicht van de Besturen in Drenthe*, Ie Stuk, bladz. 123 en volg., noot No. 74, zijn opgegeven, was bepaald, dat het nieuwe kerspel steeds zijn pastoor van de moederkerk te Steenwijk zou ontvangen. De Deken en het Kapittel aldaar benoemden als gevolg daarvan de Pastoor van Havelte, waartoe in de regel één van de Kanunniken van Steenwijk werd genomen.

In de kerk te Havelte waren, reeds kort na haar stichting, twee altaren gevestigd, het ene aan Sint Clemens, het andere aan de Heilige Maagd Maria opgedragen. Aan beide was een vicarie verknocht. Die van Onze Lieve Vrouwe werd bezeten door een wereldlijk priester, die aan de Pastoor als Kapelaan of medehelper in de uitoefening van zijn bediening was toegevoegd.

De inkomsten van de St. Clemens-vicarie werden door de kerspelpriester genoten, doch in de zestiende eeuw werd te Havelte geen Vicaris of Kapelaan meer gevonden. De goederen en opkomsten

van laatstgenoemde vicarie werden toen gedeeltelijk gebruikt tot bezoldiging van de Koster, en die van Onze Lieve Vrouwen-vicarie strekten tot prebende voor een behoeftig student, die voor het priesterambt werd opgeleid. In het jaar 1598 werden de goederen en inkomsten der kerk en vicariën te Havelte aldus opgegeven: pastorie:

1. huis, erf en tuin;
2. pacht of huur van een stukje hooilands, bij Meppel gelegen, jaarlijks 3 dalers;
3. $\frac{3}{8}$ waar waardeels, zijnde paardeweide;
4. 6 koeweiden;
5. ruim 12 dagmaat hooilands;
6. 7 mud bouwlands;
7. jaarlijks 168 pond pachtboter;
8. onderscheidene pachten, tot een gezamenlijk bedrag van 40 mud. 1 schepel en 3 spind rogge 's jaars.

b. St. Clemens- vicarie:

1. huis, erf en tuin;
2. ruim 20 mud bouwlands;
3. 9,5 dagmaat hooilands en geregtigheid in het zoogenaamde Slag, te Havelte;
4. 6 dagmaat en een klein stukje hooilands, te Uffelte;
5. $\frac{5}{8}$ waar waardeels, zijnde paardeweide, te Havelte;
6. $\frac{1}{4}$ waar waardeels in de marke van Uffelte;
7. de tienden van ruim 25 mud bouwlands;
8. onderscheidene pachten, opbrengende 7 mud, 2 schepel en 3 spind rogge, benevens 168 boter 's jaars.

Uit de opkomsten dezer vicarie moest jaarlijks een schepel rogge aan de kerk te Steenwijk worden uitgekeerd.

c. Onze Lieve Vrouwe-vicarie:

1. huis, erf en tuin;
2. ruim 20 mud bouwlands;
3. 13,5 dagwerk hooilands, benevens 2 “goerslaegen” in de Toerydt, 2 dito in het Broek en 2 dito in het Sagersbroek;
4. zes koe- en drie paardeweiden;
5. eenige pachten, jaarlijks opbrengende 21; mud rogge, 211 ponden boter, 1 hoen en in geld 1 daler en 1,5 goudgulden;
6. de tienden van ruim 9,5 mud bouwlands.

Koekange

Onder het kerspel Ruinerwold, waarover later zal worden gehandeld, behoorde een vrij uitgestrekte veenvlakte, Koekange genaamd, welke de adellijke Heeren van Echten toebehoorde, en aan Huize Echten tiendplichtig was.

Ten behoeve van de ingezetenen van dat veen, dat in het begin van de veertiende eeuw in 19,5 boere was verdeeld, welke door genoemde Heeren of in koop of in pacht waren uitgegeven, schijnt destijds aldaar een kapel te zijn aanwezig geweest. Enige tijd vóór het jaar 1331 (het juiste jaar is niet bekend), verscheen voor de toemalige Bisschop van Utrecht de Deken van Drenthe en de ingezetenen van Koekange, en vroeg vergunning voor het stichten van een nieuwe kerk aldaar, omdat zij 's winters, wegens overlast van water en andere beletselen en gevaren, ook tot het begraven van lijken, de moederkerk te Ruinerwold niet konden naderen.

Dat verzoek werd ingewilligd, blijkens een acte dienaangaande, op 24 Augustus van gemeld jaar door genoemde Deken afgegeven; de gebroeders Egbert en Menso van Echten schonken, behalve meer, een halve hoeve aan de pastorie-erve, waarvoor zij het Collatierregt verkregen van de nieuwe gemeente, welke herhaaldelijk in latere tijd werd bevoordeeld door de tijdelijke Heeren van Echten, die ongestoord Unici Collatores¹⁹⁹ van de kerk en pastorie te Koekange zijn gebleven.²⁰⁰

199 De enigen bevoegd om te benoemen.

200 Vergelijk onze *Kloosters in Drenthe*, 2de uitgave, bladz. 287–289, en ons *Geschiedk. Overzicht*, Deel I, bladz. 33 en volg., noot no 15, alwaar eene oude vertaling der akte van 24 Augustus 1331 is medegeedeeld.

Bij haar inwijding, werd de nieuwe parochiekerk te Koekange aan de Heilige Johannes de Dooper toegeëigend. In die kerk bevonden zich twee altaren, het ééne aan de Heilige Anna, het andere aan de Heilige Moedermaagd Maria gewijd. Van beide zijn de Heeren van den Huize Echten Collatoren geweest.

Op die twee altaren waren vicariën gesticht, door Vicarissen bediend wordende. Die van het Sint Anna-altaar was de kerspelpriester te Koekange als Kapelaan toegevoegd.

Van deze stichting vonden wij voor het laatst melding gemaakt op het jaar 1533. Het Onze Lieve Vrouwen-altaar werd ten jare 1551 door priester Johan Lenten bezeten. Op de Vicaris, die laatstgenoemd altaar bezat, rustte de verplichting tot het doen der dienst in een kapel, welke de Heeren van Echten in het Huis van die naam ten behoeve van zich, van hun huisgenooten en van hun meijers²⁰¹ en onderhorigen aldaar hadden doen stichten.

Van de bezittingen en inkomsten van deze vicariën is ons niets gebleken, dan alleen, dat ze voldoende waren tot onderhoud van de Vicarissen.

In het jaar 1598 werd door de ingezetenen van Koekange opgegeven, dat de Pastoor aldaar, die een woning, met tuin en de daarbij behorende landerijen, uit een halve hoeve, zes koe- en twee paardeweiden en het nodige zaai- en hooiland bestaande, in gebruik had, bovendien van de ingezetenen aldaar jaarlijks ontving:

1. ongeveer 32,5 mud rogge en 7 mud gerst;
2. een schepel haver;
3. 48 ponden boter;
4. de rente van 11 rijder – guldens, welke op interest waren uitgezet.

201 Pachtopziener, rentmeester.

Kolderveen

Ongetwijfeld is de kerk te Steenwijk een der oudste in deze oorden en het kerspel van dien naam, zoals het oorspronkelijk was, van buitengewoon grote omtrek²⁰² geweest. Immers, behalve Uffelte, Havelte of Hesselte en Hesselterveen, later Nijeven genaamd, waren de gehuchten Dinxterveen,²⁰³ Kolderveen en Meppel onder Steenwijk kerkhorig en aan de St. Clemens-kerk aldaar pachtplichtig.

Lang vóórdat, door afscheiding van Steenwijk, de kerkgemeente Havelte was daargesteld, bestond de kerk te Kolderveen en het kerspel van die naam, uit Dinxterveen, Kolderveen en Meppel zamengesteld. Bij de moederkerk te Steenwijk behoorde het recht tot benoeming van de Pastoor te Kolderveen, die dan ook eerst uit de Steenwijker Kapelanen en Vicarissen, later doorgaans uit de Kanunniken van Steenwijk werden gekozen.

Aan wie de parochiekerk te Kolderveen geheiligd was, is ons niet gebleken. Behalve het hoofdaltaar, bevonden er zich twee mindere altaren in, gesticht ter ere van de Heilige Moedermaagd Maria en van de Heilige Antonius. Aan beide waren vicariën verknocht, naar gezegde altaren genaamd. De Onze Lieve Vrouwen-vicarie, naar de stichter ook wel de Heer Barteld 's-vicarie geheten, werd bezeten door een Vicaris, die tevens de Kapelaan van de Pastoor was.

202 Omvang. Heel groot.

203 Burgerlijk onder Wanneperveen, Provincie Overijssel, doch alnog kerkelijk onder Kolderveen behorende; immers, aldaar kerkhorig zijnde, en, met dat dorp vereenigd, gezamenlijk de Hervormde kerkgemeente van Kolder- en Dinxterveen uitmakende. Zie voorts onze *Kloosters in Drenthe*, 2de uitgave, bladz. 155.

De voordelen van de Sint Antonie-vicarie, voor welke geen afzonderlijk priester schijnt te zijn geweest, werden gedeeltelijk genoten door de pastoor, gedeeltelijk besteed tot ondersteuning van een arm student, die zich tot het priesterambt bekwaamde.

Het recht tot begeving van deze halve vicarie, prebende of beurs, behoorde in de tweede helft der 16de eeuw aan een zekere Jonkhr. Gooijer, te Zwolle woonachtig, die, bij verkoop, omstreeks het jaar 1570, zijn recht aan de kerk of de pastoor te Kolderveen schijnt te hebben afgestaan. Later werden de goederen en inkomsten van deze vicarie ten dele ten behoeve van de koster aldaar aangewend,

Te Meppel bevond zich een kapel, bediend door een aldaar wonende Kapelaan, die aan de Pastoor te Kolderveen ondergeschikt was.

In het jaar 1422 werd Meppel van Kolderveen afgescheiden tot een afzonderlijk kerspel gevormd, en de bedoelde kapel tot parochiële kerk verheven, met beding, dat de kerk te Kolderveen de moederkerk van die te Meppel zou blijven, en dat de ingezetenen aldaar jaarlijks 10 mud rogge, Kolderveensche maat,²⁰⁴ aan de tijdelijke Pastoor van Kolderveen zou moeten uitkeren.

In stukken der 16e eeuw worden de goederen en inkomsten van de kerk en de vicariën te Kolderveen opgegeven als volgt:

a. van de pastorie:

1. huis, tuin en erve van 8 akkeren lands;
2. de 10 mud rogge van Meppel;
3. van de volle Buren te Kolder- en Dinxterveen jaarlijks 9 mud rogge en 18 “olde vleemschen”,²⁰⁵
4. van elken keuter aldaar telken jare 2 gelijke vleemschen;
5. zeven mud rogge, die jaarlijks op bepaalden tijd, bij kleine gedeelten of hoeveelheden, aan de huizen moesten worden opgehaald;
6. onderscheidene pachten, elk jaar te zamen opleverende 18,25 mud rogge, 24 boter en 1,5 goudgulden.

204 Tot invoering van het metrieke stelsel onder Napoleon had elke streek en elk dorp eigen volume- en gewichtsmaten. Ook het geld was niet overal gelijke munt.

205 Waarschijnlijk een munt. Oude Vlaming. delpher.nl

Van Onze Lieve Vrouwen- of Heer Bartelds-vicarie:

1. huis en erf van 4 akkeren lands;
2. nog 2 akkeren lands, afzonderlijk gelegen;
3. onderscheidene jaarlijksche pachten, ten bedrage van 40 eenachtste mud rogge, 136 pond boter en in geld 3,5 Heerenpond, 3,5 ligte pond, 1 oude Arentsgulden en eenkwart Philips gulden.

c. Van de Sint Antonie-vicarie:

1. huis, erve en de daarbij behorende landerijen;
2. eenige pachten, welke gezamenlijk jaarlijks opbragten 22 vijfachtste mud rogge, 28 pond boter en in geld 1 Goudgulden en 4 stuivers.

Meppel

In het gehucht Meppel, zoals we reeds hebben gemeld, een gedeelte van het kerspel Kolderveen uitmakende, bestond een kapel, door een Pastoor ter laatstgenoemde plaats ondergeschikte Kapelaan bediend. Met toestemming van de Deken en het Kapittel te Steenwijk, werd Meppel en aanhorigheden van Kolderveen afgescheiden en tot een afzonderlijk kerspel verklaard, terwijl gezegde kapel tot parochiekerk werd verheven.

Dat alles blijkt uit de akte van afscheiding van het jaar 1422,²⁰⁶ op 4 Augustus van dat jaar door de Utrechtsche Bisschop Frederik van Blankenheijm goedgekeurd.

De voorwaarden, bij deze afscheiding bepaald, waren, dat de ingezetenen van Meppel verplicht zouden blijven tot medeonderhoud van de kerk, de kerktuin²⁰⁷ en het pastorie – huis te Kolderveen; dat de Deken en het kapittel te Steenwijk het Jus Collationis van de kerk te Meppel zouden hebben en behouden; en dat de kerspellieden aldaar voor hun afscheiding aan de Pastoor te Kolderveen jaarlijks 10 mud rogge zouden moeten opbrengen. Zij mochten die opbrengst vestigen op goederen ter laatstgenoemde plaats gelegen, doch zouden in dat geval niet tien maar elf mud rogge moeten aanwijzen en jaarlijks betalen. Frank Jacobsz., de laatste kapelaan, werd de eerste pastoor van het nieuwe kerspel.

In de kerk te Meppel, die aan de Heilige Moeder Maagd schijnt te zijn toegeheiligd geweest, bevonden zich zes altaren, welke hierna zullen worden opgenoemd. Bij de vijf eersten behoorden

206 Medegedeeld in ons *Geschiedkundig Overzicht*, Stuk I, bladz. 131 en volg. Vergelijk ook onze *Kloosters in Drenthe*, le druk, bladz. 137 en volg. Delpher.n

207 Dat is: de omheining van het kerkhof.

woonhuizen te Meppel, gebruikt door de Vicarissen, welke die altaren bedienden, en de inkomsten van de daaraan verknochte vicariën trokken. Van vier dezer stichtingen werden in 1597 de bezittingen en inkomsten opgegeven, doch het is blijkbaar, dat daarvan veel vervreemd was, of verzwegen werd.²⁰⁸

Wij laten de opgave daarvan volgen, zoals wij die uit de voorhandene stukken hebben kunnen opnemen en zamentrekken.

1. Het Altaar en de vicarie van St. Maria:

- a. twee pachten, jaarlijks te zamen opleverende 1 mud rogge:
- b. onderscheidene geldrenten, waarvan de jaarlijksche opbrengst was:

4,5 Heeren pond,
8 driekwart Goudgulden,
20 Ligte Stuivers,
4 Car. Guldens, 9 stuiv. en 4 Plakken Brab.,
3 Arentsguldens,
1 Philipsgulden,
2 Horenguldens,
5 Gosselaars.

Deze inkomsten werden genoten door de Vicaris, die de Pastoor als Kapelaan was toegevoegd. Reeds in 1457 was er een Kapelaan te Meppel, onder het pastoraat van de tweede kerspelpriester aldaar Johan Woltersz., die vroeger Pastoor te Koekange was geweest.

2. Het Altaar en de vicarie der Heilige Cecilia:

- a. 5 mud pachtrogge 's jaars,
- b. de volgende jaarlijksche geldrenten:
4 Rijders, ieder van 42 stuivers,
1 Heeren pond,
5 Carol. Gulden en 1 Brab. stuiver,
4 Arentsguldens,
2 Emderguldens,
0,5 Philipsgulden,
15,5 Goudgulden.

208 1598 hervorming. Bij de verandering van katholiek naar protestant is wellicht een en ander vervreemd.

3. Het Altaar en de vicarie van St. Anna en St. Nicolaas, meestal de Sint Nicolaas-vicarie genoemd.

- a. 21,5 mud rogge 's jaars,
- b. jaarlijks 2 vierendeelen boter, verscheidene jaarlijksche geldrenten, bedragende:
13 Goudguldens,
13 Car. Gulden, 16 stuiv. en 4 Plakken Brab.,
1 en een kwart Horens gulden,
10 driekwart Arents gulden,
6 driekwart Heeren pond,
55 en een half Gosselaar,
3 Kromstaarten,
2 Rijdergulden.

4. Het Altaar en de vicarie van St. Jakob, ook later Onze Lieve Vrouwen-altaar en vicarie geheten:

1. de huur van 3,5 dagwerk hooilands,
2. 1,5 mud rogge 'sjaars,
3. verschillende renten jaarlijks bedragende:
8 en een kwart Goudgulden,
4 Arents gulden,
1 Horens gulden,
1 Carol. gulden, 15 stuiv. en 4 plakken Brab.,
11 driekwart Heerenpond.
0,5 Ligt pond,
18 Ligte stuivers,
15 Kamper Kromstaarten,
10 Stichtsche Butkens.

5. Het Altaar en de vicarie van het Heilige Kruis. Van deze stichting behoorde het recht van collatie aan de Heeren van het adellijke Huis Vledderinge, in latere tijd ook Rechteren geheten. De Priester, met deze vicarie begiftigd, was verplicht, behalve tot het bedienen van het Heilige Kruis-altaar, ook de kerkdienst in genoemd huis te verrichten, op daartoe vastgestelde tijden.²⁰⁹

209 Vergelijk onze *Kloosters in Drenthe*, 26 uitgave, bladz. 150 en volg.

6. Het Altaar en de vicarie van de Heiligen Antonius.

De inkomsten dezer vicarie, welke steeds door de Kerkvoogden schijnen te zijn ontvangen, werden tot ondersteuning van de armen aangewend. Uit enige aantekeningen is afte leiden, dat daartoe behoorden:

1. een kapitaal van 200 Goudgulden, dat op rente was uitgezet,
2. jaarlijks 3 mud rogge en 1 vierendeel boter,
3. eenige renten, ieder jaar bedragende: 2 driekwart Goudgulden,
1 Heeren pond,
2,5 oude Arentsgulden,
1 Philipsgulden van 25 stuivers,
1 Rijder van 24 stuivers.

Van de goederen en inkomsten van de pastorie te Meppel is ons tot nog toe geen opgave in handen gekomen.

Norg

De parochiële kerk te Norg vonden wij in een akte van het jaar 1139, met meer andere Drentse kerspelkerken, als pachtschuldig aan de St. Plechelmus-kerk te Oldenzaal opgegeven. Zij was verplicht, daaraan jaarlijks op St. Jacobs-dag twee penningen sterlings uittekeeren, en die te Anloo te leveren. Wanneer de kerk te Norg is gesticht, hebben wij niet kunnen opsporen; ook niet welke Heilige haar patroon is geweest.

Zij bezat een altaar, dat aan de heilige Nicolaas en de Heilige Maarten was toegeëigend. Er was een vicarie aan verbonden, welker goederen en inkomsten bezeten werden door een Vicaris, die het genoemde altaar bediende, de Pastoor als Kapelaan was toegevoegd en bovendien de dienst moest verrichten in een aan de kerspelkerk te Norg ondergeschikte kapel te Veenhuizen.

De eigenerfde familie Lunsche, eigenlijk, immers volgens stukken van de 17e eeuw, Lunsingh, bezat in 1567 en later het recht van collatie van deze vicarie, waarmee in dat jaar de Priester Jan Falke of Valke, uit Ruinen herkomstig, door de toenmalige Collatrix Hendrika Knasse, weduwe van Joachim Lunsche of Lunsingh, werd begiftigd.

Over dat recht is echter destijds geschil tussen haar en de overige erfgezetenen van Norg ontstaan.²¹⁰ De Vicaris had een afzonderlijke woning aldaar, met bijbehorende landerijen.

De Kapel te Veenhuizen is gedurende de Spaanse oorlogen, 1580-1594, onder de voet geraakt. Korte tijd na de invoering

210 Vergelijk ons m.a.w. over de *Kloosters in Drenthe*, bladz. 293 en volge., noot 125.

van de kerkhervorming, (rond 1600) werden de overgeblevene metselstenen van de voormalige kapel van daar naar Norg gevoerd, en tot de bouw van een nieuwe predikantswoning in dat dorp gebezigd.

Volgens de daarvan in 1597 gedane opgave, behoorden destijds, behalve de huizen van de Pastoor en de Vicaris en de daarbij behorende tuingronden, bij de pastorie 25 mud bouwland, 8 mat hooilands en een waar waardeels in de ongescheiden marke van Norg, en bij de vicarie 27 mud bouwland en ongeveer 3 mat hooilands aldaar, mitsgaders 7 mud bouwlands, 7 mat hooiland en een tuin te Veenhuizen, van de vroegere kapel aldaar afkomstig.

In het Synodale protocol leest men:

“Tot Norch was een kerckenbecker gecoft in den jaere – 1627
-, waerop waren gesneden dese letteren:

SANTE MARGRITA PATRONA TOT NORGH”

Op grond hiervan zal men kunnen aannemen, dat de Roomsche-Catholieke kerk te Norg aan de Heilige Magaretha was gewijd.

Nijeveen

Het gehucht of de veenstreek Hesselterveen, onder het kerspel Westerhesselen of Havelte kerkhorig, werd met toestemming van Pastoor Wolter Berendsz. Regelinck aldaar, ten jare 1477, toen het in 27 erven was verdeeld, onder de naam van Nijeveen (het Nieuwe Veen), van Havelte afgescheiden en tot een afzonderlijke kerkgemeente verheven. Bij de akte der stichting van dit nieuwe kerspel²¹¹ werd bepaald, dat de Pastoors te Nijeveen, gedurende het leven van de toenmalige Scholtus Harm Pouwelsz, aldaar, door deze zouden worden benoemd, doch dat zij, na zijn overlijden, steeds door de tijdelijke Kerkheer d. i. pastoor of kerspelpriester, van Havelte en twee kerkmeesters of kerkvoogden van Nijeveen gemeenschappelijk zouden worden aangesteld. Hendrik Adriaansz., Vicaris te Kolderveen, is de eerste geweest, die van Schout Harm Pouwelsz. zijn aanstelling als Pastoor van Nijeveen heeft erlangd.

Bij de afscheiding werd bedongen dat de Buren van Nijeveen, vanwege hun 27 erven, jaarlijks aan de kerspelpriester van de moederkerk te Havelte zouden moeten uitkeren 27 schepel²¹² rogge, met bovendien een half schepel rogge telken jare van elk keutershuis,²¹³ dat op die erven zou worden gebouwd, en dat zij wijders tot onderhoud van die kerk zouden bijdragen, enz., volgens een daaromtrent gesloten overeenkomst.

Tot de kerk te Nijeveen behoorden twee vicariën. De inkomsten van de ene, waarvan ons de benaming onbekend is, werden getrokken door de Pastoor aldaar; die van de andere, de St. Teunis-

211 Zie deze akte in ons *Geschiedk. Overzicht*, Stuk I, bladz. 81 en volg.

212 Schepel: schep vol.

213 Keuterij, keuterboer; kleine boerderij.

of St. Antonie-vicarie genaamd, werden gedeeltelijk genoten door dezelfde pastoor en ten dele tot ondersteuning van de armen aangewend. De goederen en inkomsten van de pastorie en van beide vicariën te Nijveveen werden op 8 Januari 1598 aldus opgegeven:

a, de pastorie:

1. huis en erve van vier akker lands, met het daarbij behorende hooi- en weideland;
2. 8,5 mud rogge en 7,5 boter.

b. de vicarie, bij den Pastoor in bezit:

1. huis en erve van drie akker lands, met hooi- en weideland;
2. jaarlijks 10,5, mud rogge en 8,5 goldgl. in geld.

c. de St. Teunis of St. Antonie-vicarie:

1. vier akker lands en 2,5 dagmaat hooilands;
2. jaarlijks 13 mud rogge en 3 vierendeel²¹⁴ boter;
3. onderscheidene geldrenten, telken jare opbrengende:
6 Carol. gulden en 2 stuiv. Brab., 1 Philipsgulden,
1 Arentsgulden, 2 Ligte Rijders, 9 Botjes of Butkens, 9
Cromsterten.

214 Via delpher.nl In de tekst van Magnin staat een teken. Het betekent Amsterdamse pond.

Gewichten en maten verschilden per regio en per stad. De Amsterdamse Pond was gangbaar in Noord-Nederland (het huidige Nederland). In en na de Bataafse Republiek is het decimale metrieke stelsel (kg, gram, milligram...) ingevoerd met wetgeving uit 1815 en 1816.

De Amsterdamsche Pond werd vervangen door de Nederlandsche Pond. De Nederlandse Pond woog vrijwel evenveel als twee Amsterdamse Ponden.

De Nederlandsche Pond is de huidige kilogram. De gewichten waren als volgt. 1 Nederlandsche Pond (dus 1 kg) = 10 ons (100 gram) = 100 lood (10 gram) = 1000 wigjes (1 gram).

De vicariepacht van 80 Amsterdamse Pond boter was vrijwel gelijk aan 40 kilogram in huidige gewicht.

Inlichtingen over het invoeren en het gebruik van het Nederlandsch pond en uitlegging eener tafel, bevattende de vergelijking van de Nederlandsche en Amsterdamsche ponden Door J.H.van Swinden. 1821 Brochure via delpher.nl Een Hollands vierendeel boter is 80 pond, een Stichts (Utrechts) vierendeel boter is 70 pond. Zoek "vierendeel boter". In een recept uit 1743 voor amandeltaart staat, naast drie eieren, een half vierendeel boter als ingrediënt. Misschien werd de aanduiding in meerdere betekenissen gebruikt.

Odoorn

Te Odoorn bestond een kerspelkerk, waaromtrent het ons niet heeft mogen gelukken enige bijzonderheden op te sporen. Het oudste stuk, waarin wij van de kerkgemeente Odoorn vinden melding gemaakt, is een stokleggingsbrief²¹⁵ van de laatste April 1376, waarbij de Ridder Johan, Heer van Ruinen, enige pachten aan Johan de Vos van Steenwijk en Arend Huijs, later Heer van Ruinen, heeft overgedragen.²¹⁶

De Bisschoppen van Utrecht hadden, in hun betrekking van Heer of Graaf van Drenthe, het recht tot benoeming van de Pastoors te Odoorn. Later schijnt dat recht aan de eigenerfde ingezetenen aldaar te zijn overgegaan.

De goederen en inkomsten der pastorie werden op 25 December 1597 aldus opgegeven:

1. huis en erf, met 25 mud zaadlands, 2,5 mat hooilands en waar waardeels;
2. onderscheidene pachten, jaarlijks opbrengende 6 mud, 2 schat en 3 spint rogge; van elk huis driekwart mud rogge 's jaars, strekkende ter vervanging van eijeren en andere eetwaren, welke de pastoors vroeger van de ingezetenen hadden genoten.

215 Akkoord. Bij overdracht van onroerend goed werd een stok op de grond gelegd ter bekrachtiging,

216 Deze brief is medegedeeld in Driessen's *Monumenta Groningana*, pag. 762—764.

Oosterhesselen

In een akte van de Utrechtse Bisschop Theodericus (Dirk van der Aare) van het jaar 1207, vonden wij voor het eerst van Oosterhesselen gewag gemaakt. Bij die akte werd het klooster te Ruinen bevestigd in zijn recht op onderscheidene goederen, die het destijds langer dan dertig jaren had bezeten. Daaronder werd ook een huis in “Desier hiesel” opgenoemd.²¹⁷

In dat dorp bestond een parochiekerk, die moederkerk van Zweelo is geweest. Uit dien hoofde waren de kerspelpriesters aldaar steeds Collatoren van de pastorie Oosterhesselen, omtrent welk kerspel het ons niet heeft mogen gelukken, meer bijzonderheden te ontdekken.

Volgens een daarvan op 30 December 1597 gedane opgave, behoorde destijds tot gezegde pastorie niets anders dan een huis en erve met 28 mud zaadland en 5 dagwerk hooiland, benevens een jaarlijkse pacht van 2 mud rogge. Het schijnt echter, dat de tijdelijke pastoor van Oosterhesselen ook de kosterij aldaar in gebruik had, waartoe 15 mud bouwland en 3 dagwerk hooiland behoorde.

Tot de kerk te Oosterhesselen hebben behoord twee vicariën, de ééne de Heilige Sacraments-vicarie, de andere de St. Anna-vicarie genaamd geweest.

²¹⁷ Medegedeeld door Driessen: *Monumenta Groningana*, pag. 13 en 14.

Peize

Het dorp Peize heeft ongetwijfeld zijn ontstaan te danken aan het adellijke huis van die naam, dat in de eerste helft van de 12e eeuw door de Utrechtse Bisschop Herbert van Bierum werd geschonken aan zijn broer Lambert, die daardoor Heer van Peize werd.

Aldaar bevond zich een parochiekerk, van welke wij de tijd van stichting niet hebben kunnen opdiepen. Zij bestond in de eerste helft van de twaalfde eeuw reeds, en was aan de Heilige Johannes den Dooper gewijd. Op het altaar van die naam was een vicarie gesticht, waarvan de inkomsten, die van geringe betekenis waren, door de pastoor werden genoten.

In het jaar 1582 werden te Peize de kerkklokken uitgenomen, uit vrees dat ze door de krijgsbenden, die het land afliepen, zouden worden geroofd of vernield, en overgebracht naar Groningen, alwaar ze aan een zekere Hendrik Helmers, die 50 Emders gulden van de kerkvoogdij te Peize had te vorderen, in bewaring werden gegeven.²¹⁸

De bezittingen en inkomsten van deze pastorie aldaar werden in het jaar 1598 opgegeven als te bestaan uit:

1. een huis, met eenen grooten tuin en appelhof;
2. drie zaai- of weidekampen;
3. zes hoppekampen;
4. 14 mud bouwlands;
5. 30 mat hooilands;
6. eene waar waardeels;

²¹⁸ De geschiedenis van de dorpskerk staat in *Peizer dorpskerk* P. Kodde Ter Verpooring. Pdf op www.nedersaksisch.org

-
7. van elk buurhuis, ruim 40 in getal, ieder jaar een daler;
8. twee geldrenten, respectievelijk bedragende 40 Emders
gulden en 12 stuivers brab. 's jaars.

Roden

Onder de parochiekerken in Drenthe, in een bereids opgegeven akte vermeld, als in 1139 pacht schuldig te zijn geweest aan de kerk van de Heilige Plechelmus te Oldenzaal, wordt ook genoemd die te Roden, uit welker goederen en inkomsten jaarlijks twee schellingen sterlings te Anloo moesten worden betaald.

Op het Sint Catharina-altaar in de kerspelkerk te Roden was een vicarie gesticht, door de familie van Eussum, die eigenares van het Huis te Roden is geweest en het recht van begeving van die vicarie heeft gehad. In het laatste tiental jaren van de zestiende eeuw, genoot Vrouwe Anna van Ockinga, weduwe van Eussum, de inkomsten van deze stichting, die vroeger voor 1/4 werden genoten door de Pastoor te Roden, voor de helft werden gegeven aan student, die zich tot het priesterambt bekwaam maakte, voor het overige werden aangewend tot onder steuning van zekere instelling van liefdadigheid, die wij beschreven vonden als “seecker Gasthuus tot behoeff van den wechveerdigen armen, mit bibehoerenden coelgaerden, to Roeden.” Volgens een in het jaar 1593 gedane opgave, behoorde destijds:

a. tot de pastorie:

1. huis, hof en 1/8 van een houtdeel in Suydtholt yn Barrynger -waer, myt syn annecx unde vene;
2. een kamp op den Ooster-esch;
3. 15,5 mud bouwlands en 2 mud haverlands;
4. 8,5 gras en 3 dagwerk hooilands;
5. van iederen vollen buur 6, van ieder die twee paarden en eenen wagen hield van elken keuter 2 spind rogge ‘s jaars.

b. tot de vicarie:

huis, hof en landerijen; deze laatste jaarlijks verpacht voor 16 dalers, 22 Emders guldens, 15 Brab. stuivers en 1 mud rogge. Vele der landerijen schenen destijds verdonkerd of verzwegen te zijn.

Ter Heil,²¹⁹ in het kerspel Roden, is een buitenplaats van de Abt van Adewert,²²⁰ later een ridderhofstad of havezathe van die naam geweest.

219 Terheijl, tussen Roden en Leek.

220 St. Bernardusklooster te Aduard.

Roderwolde

Te Roderwolde bevond zich een kerspelkerk, die aan de Heiligen Jacobus was toegewijd. In het jaar 1139 was zij pachtplichtig aan de St. Plechelmus-kerk te Oldenzaal, met 2 schellingen sterlings,²²¹ die jaarlijks in de Hof te Anloo moesten worden betaald. Vanaf haar stichting, die, als van vele andere parochiale kerken in Drenthe meer, zich in de oudheid verliest, hebben wij niets kunnen ontdekken.

Op het aan de patroon St. Jacob gewijde altaar in deze kerk was een vicarie gesticht, aan welke, “op dach Jacobi Apostoli 1538,” door eene weduwe, Geye Tymenss genaamd, bij testamenten werden geschonken “sou en grasen hoylandes, vp de zuedzijde van den Matsloet.” Haar vooroverleden echtgenoot, Boke geheten, had reeds vroeger zes daaraan zwettende²²² grazen aan de vicarie gegeven. In dat zelfde jaar ontving “het St. Jacobs-altaer toe Roewolde,” van zekeren Lutghert Harmens aldaar, “gras landes vp de korte Maden.”

De inkomsten van deze vicarie werden door de tijdelijke pastoors van Roderwolde genoten. Waaruit, behalve “huys ende heem,” de goederen en inkomsten der pastorie en vicarie aldaar hebben bestaan, hebben wij niet kunnen ontwaren. Uit enige aantekeningen kan worden afgeleid, dat de laatste pastoor,²²³ die

221 In het jaar 1573 was Johan Bartelsz. Pastoor te Roderwolde. Hij, de kerkvoogden en de kerspellieden namen den 28n Junij van dat jaar, onder verband van eenige kerkelijke landerijen, 200 Emder guldens op, tot vertimmering der kerk en “Weme” (pastorie) aldaar, welke in zeer vervallen toestand waren.

222 Grenzend.

223 Zijn naam is ons niet bekend geworden. Uit eenige aantekeningen blijkt, dat hij der kerkhervorming en der staatsgezinde partij even vijandig was.

de Spaanse legerbenden schijnt te zijn gevolgd, toen deze Drenthe moesten ruimen, alle boeken, registers en verdere papieren, tot de kerk, de pastorie en de vicarie betrekkelijk, heeft meegenomen.

Hoofdstraat

Pastorie

Rolde

Te Rolde, de hoofdplaats van het Dingspil van die naam, werd al zeer vroegtijdig een kerspelkerk gevonden, die voor een van de zes oudste parochiekerken van Drenthe wordt gehouden.

Het klooster te Assen en daaraan grenzende bezittingen, waarover we reeds hebben gehandeld, waren in het kerspel Rolde gelegen. Dat klooster had de vierde voet in dat kerspel, dat is, deelde voor 1/4 in de lasten en lusten van de burgerlijke en kerkelijke gemeente. Het collatieregts van Rolde behoorde van ouds aan de kerspellieden aldaar.

Tot deze kerk behoorde een vicarie, die eerst door een afzonderlijk priester, Kapelaan van de Pastoor, werd bezeten. Later echter werden de vicarie- en kosterijgoederen gebruikt en de inkomsten daarvan genoten – door de pastoor, die geen kapelaan meer had, en met het onderwijs van de jeugd was belast. De pastoors Warmold Blochuys, 1580, en Johannes Bysterveldt, 1590, waren tevens vicarissen en kosteren.²²⁴

Omstreeks het laatstgemelde jaar vluchtten enige kerspellieden van Rolde naar Groningen, de kerkklok met zich nemende, die zij aldaar verkochten voor f 850,00. Deze gelden werden later gebruikt tot betaling van gelden, wegens belastingen door het kerspel verschuldigd.

In het jaar 1598 was de pastoorswoning verbrand en woonde de pastoor in de kosterij, waarin hij school hield. Destijds waren kosterij en vicarie, die vroeger één waren geweest, gescheiden. Tot

²²⁴De laatstgenoemde, die de laatste Pastoor van Rolde is geweest, leefde nog in 1608, als ambtloos persoon. Na de reformatie in Drenthe (1598) waren er geen pastoors meer.

de pastorie behoorde een huisplaats met 30 mud bouwland, vier dagwerk hooiland en een volle waar in de marke; tot de kosterij huis en hofstede, met 8 mud bouwlands en 2 dagwerk hooilands, tot de vicarie 10 mud bouw lands, 4 dagwerk hooiland en een jaarlijkse pacht van 1 kan olie, uit het erve Weyleringhe, doch de vicarie-goederen waren voor f 1500,00 verpand, en bij de geldschieter in gebruik.

Roswinkel

Te Roswinkel, een kerkdorp dat thans onder de burgerlijke gemeente Emmen behoort, werd een kerspelkerk gevonden, waarvan wij met zekerheid niets anders hebben kunnen ontdekken, dan dat ze reeds in het begin der 13e eeuw bestond. Het is vermoedelijk, dat zij de parochiekerk te Emmen tot moederkerk heeft gehad, doch zulks kan niet als stellig worden opgegeven. Van bijzondere stichtingen of instellingen, aan de kerk te Roswinkel verbonden geweest, is ons niets gebleken.

De eigenerfden van Roswinkel, opgeroepen om op te geven welke goederen en inkomsten tot de pastorie aldaar behoorden, verklaarden 26 December 1597, dat zij die opgave niet nauwkeurig konden doen, omdat zij geen boeken of papieren daarvan hadden, en hun “Pastoor geheel van zin sinnen was ende gesloten zat,”²²⁵ maar dat, naar hun beste kennis en wetenschap, door hem werden gebruikt en genoten:

1. huis en erve van ongeveer 5 mud rogge en 1 mud haverlands; zooveel groenlands, dat het toereikende was tot weide en hooi voor 20 koeijen en 4 paarden;
3. eenige roggepachten, jaarlijks te zamen opbrengende 14 mud, 2 schepel en 1 spind;
4. eenige geldrenten, gezamenlijk belopen de 3 Arentsguldens, 28 Emderguldens, $\frac{3}{4}$ Philipsgulden, 20 Rijderguldens en 10 Groninger stuivers ‘s jaars;
5. uit elk huis in het kerspel jaarlijks 4 brooden. Deze uitkeering was onder den naam van “des Pastoers Sielenbroodt” bekend.

²²⁵ De geestelijke was geestelijk gestoord.

Ruinen

Reeds in het jaar 1036 bestond te Ruinen een Klooster of een Abdij van de Benedictijnerorde, aan de Heilige Moedermaagd Maria toegewijd. Tot het jaar 1211, of enigzins later, werd dat gesticht alleen door monniken bewoond, doch na die tijd werden er monniken en nonnen beide in gevonden. Sedert is het hoofdzakelijk een vrouwenklooster van genoemde orde geweest, hoezeer er ook, behalve de Abt, steeds enige weinige monniken in aanwezig waren en bleven. In het jaar 1325 werd dit klooster naar Dikninge overgebracht. De redenen voor die verplaatsing zijn onder Dikninge door ons opgegeven. Nadat de kloosterbevolking derwaarts was overgegaan, werd de kloosterkerk te Ruinen, die aan de Heilige Maria toegeëigend was en bleef, veranderd in een parochiekerk, waarvan de tijdelijke Abten van Dikninge het Jus Collationis hebben bezeten en uitgeoefend, tot aan de kerkhervorming in Drenthe toe.

Sedert de vroegste tijden zijn de tijdelijke Heeren en Vrouwen van de Leenheerlijkheid Ruinen en Ruinerwold eerst het klooster, later de kerspelkerk te Ruinen bijzonder genegen geweest, blijkens de vele schenkingen, door hen aan die instellingen gedaan, en de veelvuldige gunsten, aan haar bewezen. Jan, Heer van Ruinen, Ridder, en zijn vrouw Zwedera van Rechteren, die slechts één kind, een dochter, hebben gehad, Berta genaamd, welke als non is overleden, en geen mannelijke nakomelingen hebben achtergelaten, lieten aan de zuidzijde van het koor van de parochiale kerk te Ruinen een kapel bouwen, waarin door hen in 1375 een aan de Heilige Maagd Maria en de Heilige Jonkvrouw Catharina toegewijd altaar werd gesticht. De priester, die dat altaar als Vicaris zou bedienen, – ofwel de kerk te Ruinen, welke

die Vicaris zou bezoldigen, – werd daarvoor door hen toegelegd, behalve de hofstede Ludgeringe, te Ruinen, welke de Vicaris tot woonstede zou verstrekken, een jaarlijks inkomen van 48 mud winterrogge en 24 mud haver, uit zes aldaar gelegen erven te ontvangen. Door Ridder Jan en de latere Heeren en Vrouwen van Ruinen, bij welke het recht van collatie dezer vicarie is verbleven, werd daarmede in de regel een wereldlijk priester begiftigd. De kapel werd doorgaans, korthedshalve, de Kapel der Heeren of der Heeren Kapel (van Ruinen) genaamd.

Door de Abt en het Convent van Dikninge werd de kerk te Ruinen, met alles wat daartoe behoorde, steeds als een aanhangsel of een bezitting van hun klooster beschouwd. In het jaar 1377 werd door hen bepaald, dat die kerk voor het toekomstige zou worden bediend door twee monniken van Dikninge, waarvan de één Pastoor en de andere Kapelaan zou zijn. Beide zouden, als evenveel werk en moeite hebbende, gelijke eer en voordelen genieten, doch de laatste moest de eerste in alles ondergeschikt, gehoorzaam en behulpzaam zijn. Deze twee kerkdienaren werden bezoldigd door het klooster, dat de inkomsten van de kerk en de daarbij behorende bezittingen trok. Soms werden de bedoelde bezoldigingen bij akte van overeenkomst tussen de Conventualen, door de Pastoor en door de Kapelaan bepaald en geregeld. Na het jaar 1500 schijnen er geen Kapelanen te Ruinen meer te zijn aangesteld geworden. In 1547 werd het altaar “in der Heeren van Runen-capelle” nog door een afzonderlijk Vicaris bediend of bezeten.

Behalve dat altaar, vonden wij ook nog melding gemaakt van in de kerspelkerk te Ruinen aanwezige altaren aan St. Maria (denkelijk het hoofd-altaar), aan St. Anna en aan het Heilige Kruis gewijd.²²⁶ In het gehucht Pesse was een kapel, bediend door een aldaar wonende Kapelaan of Vicaris, die steeds een wereldlijk priester en aan de Pastoor te Ruinen, als kerspelpriester, ondergeschikt is geweest. In het jaar 1390 was Hermanus Ahues Kapelaan te Pesse. De laatste was Heer Evert..... die op 22 Augustus 1581 aldaar overleed.²²⁷ Sedert die tijd is de kapel te Pesse in verval geraakt,

226 Vergelijk onze m.a. *Kloosters in Drenthe*, bladz. 75 en volg.

227 Uit aantekeningen van de toenmalige Kerkvoogden van Ruinen, welke een Register van de begrafenissen aldaar hielden. In de jaren 1580—1582

doordat er geen nieuwe kapelaan voor aangesteld en geen dienst meer in gedaan is. Het Armbestuur te Pesse, van dat te Ruinen afgescheiden en alnog op zichzelf bestaande, is vermoedelijk zijn oorsprong aan gemelde kapel verschuldigd.

Van de pastoralia te Ruinen kan geen opgave worden gedaan, omdat ze met de bezittingen en inkomsten van het klooster te Dikninge waren vermengd; ook niet van de inkomsten van de kapel van de Heeren van Ruinen, omdat in het laatst der 16e eeuw de toenmalige collator Hendrik van Munster, Heer van Ruinen c. a., dienaangaande geen opening wilde geven.

schijnt in het kerspel Ruinen eene kwaadaardige ziekte te hebben geheerscht, die vele menschen ten grave sleepte. Alleen in het gehucht Pesse stierven in den loop der maand Augustus 1581 niet minder dan 19 personen, waaronder behalve den Kapelaan Evert, in vier dagen tijds 5 leden van één huisgezin, Oosteringe genaamd. Eene dochter van dezen naam was 10 à 12 dagen vroeger overleden.

Ruinerwold

Op het gedeelte der gemeente Ruinerwold, dat eertijds Blidenstat, Blidenstede en Blydensteden werd genaamd en thans nog Blijdenstein heet, was een kerk gebouwd, die aan de Heilige Maria Magdalena was toegewijd. Zij wordt als zodanig vermeld in een open brief van het jaar 1152, waarbij de Utrechtse Bisschop Hermannus van Hoorn zekere schenkingen heeft goedgekeurd en bevestigd, die door zijn ambtsvoorganger Herbert van Bierum aan de ter ere van genoemde Heilige te Blidenstat gestichte kerk waren gedaan.

Ruinerwold maakte, zoals wij reeds hebben meegedeeld, een gedeelte van de voormalige Heerlijkheid Ruinen uit. Te Blijdenstein was een gebouw, waarin de Heer van die heerlijkheid somtijds zijn verblijf en, met zijn bijzitters of Etten, rechterlijke terechtzittingen hield.

Oorspronkelijk schijnt de kerk te Blijdenstein of Ruinerwold te hebben behoord bij een klooster van monniken van de Benedictijner-orde aldaar, dat van betrekkelijk kleine omvang is geweest, vermoedelijk aan dat te Ruinen ondergeschikt was, en in een van de eerste jaren van de 14de eeuw schijnt te zijn opgeheven. Denkelijk zijn de kloosterlingen in het destijds nieuw gestichte convent te Dikninge overgegaan. In het jaar 1277 was de kerk te Ruinerwold klooster- en parochiekerk. Na het vertrek van de monniken van is zij alleen parochiekerk gebleven, waarvan de Abt van Dikninge Unicus Collator was. Uit dien hoofde werd dan ook steeds een Dikninger monnik tot pastoor van Ruinerwold aangesteld.

Johan Hyddyng (Hiddingh), kerspelpriester aldaar en conventueel van Dikninge, beschonk in 1419 het aan de Heilige

Catharina toegewijde altaar in de kerk te Ruinerwold met onderscheidene landerijen en korenpachten, tot onderhoud of bezoldiging van een wereldlijk priester, die de tijdelijke Pastoor als Kapelaan in het uitoefenen van zijn ambtsplichten zou moeten ondersteunen, of behulpzaam zijn. In de stichtingsbrief van deze kapellanie is bepaald, dat de Kapelaan bij de Pastoor zou inwonen, door deze zou worden aangesteld en aan hem geheel onderworpen zou zijn.

Of Johan Hiddingh en enige van zijn ambtsopvolgers kapelanen hebben gehad, is ons niet gebleken. In 1560 en volgende jaren is er geen kapelaan te Ruinerwold geweest.

De St. Maria Magdalena-kerk aldaar is in het laatst van de 15e of in het begin der 16e eeuw door brand vernield, en na haar wederopbouw is zij aan de Heiligen Bartholomeus toegewijd. In onderscheidene stukken van laatstgemelde eeuw wordt zij de St. Bartelds-kerk genoemd, en wordt die Heilige als haar en van het kerspel als schutspatroon opgegeven. Meer bijzonderheden omtrent deze kerk zijn opgenomen in ons werk over de Kloosters in Drenthe, waaraan wij zo vrij zijn te verwijzen.²²⁸

Volgens de stichtingsbrief bestonden de vaste goederen der kapellanie uit twee opgaande erven²²⁹ en uit 17,5 opgaande roeden land te Ruinerwold, mitsgaders uit enige pachten, met een gezamenlijk beloop van 7 3/4 mud rogge en 3/4 mud gerst of haver 'sjaars; en uit een compromissoriale uitspraak van het jaar 1566 blijkt, dat de Pastoor elk jaar van ieder huis²³⁰ had te ontvangen 1 schepel of 1/4 mud rogge, doch van de eigendommen, die hij, behalve zijn woning, in gebruik had, en van de vaste inkomsten, die jaarlijks door hem werden genoten, hebben wij geen opgave kunnen vinden.

Toevoeging

Bij de kapel te Pesse behoorden enige vaste goederen aldaar, onder andere een stuk hooiland ter grootte van twee dagmaten, "die Papenmaet" genoemd.

228 Zie het in den text aangehaalde werk, 2de uitgave, blad.. 270 en volgende.

229 "Weeren."

230 "Wt allen hofsteden, dar vuir ende roick wt geit, ende auer dartich jaren ene olde hofstede gewest js."

Schoonebeek

Mede te Schoonebeek, burgerlijk onder de gemeente Dalen behorend, bestond eertijds een parochiekerk, waarvan wij voor het eerst vonden melding gemaakt in een aktestuk van het jaar 1419. Zij schijnt de kerspelkerk te Dalen tot moederkerk te hebben gehad. De adellijke bezitters van het huis, later de havezate, de Klenke, onder de gemeente Oosterhesselen, waren Collatoren van de kerk te Schoonebeek. Bij die ridderhofstad, in de 13e eeuw reeds het eigendom van de adellijke familie Clencke of Clencken, die aan de edelste en voornaamste geslachten van Drenthe was vermaagschapt,²³¹ is het collatierecht van Schoonebeek steeds verbleven.

Dit weinige is alles, wat wij van de Roomsch-Catholieke kerk te Schoonebeek en van het oude kerspel van die naam hebben kunnen ontdekken. Uit enige oude aantekeningen, welke echter in sommige opzichten elkaar tegenspreken, menen wij te kunnen opmaken, dat bij de pastorie aldaar de volgende goederen en inkomsten hebben behoord:

- a. pastorie-woning, met ruimen hofgrond;
- b. 18 dagwerk hooilands, van meer of minder goede hoedanigheid;
- c. 8 koeweiden;
- d. 5 mud bouwlands;
- e. eenige jaarlijksche pachten, gezamenlijk hebbende bedragen 10 3/4 mud rogge en 5 1/4 mud haver;
- f. de zoogenaamde Vijf Getijden, bestaan hebbende uit zestien

²³¹ Verwant.

- proeven, elk van 4 brooden en 7 eijeren, welke de kerspellieden jaarlijks betaalden;
- g. de zoogenaamde Jaarproeven, waarvoor jaarlijks door de ingezetenen aan den pastoor werden uitgekeerd 44 kleine brooden en 44 pond boter;
- h. twee geldrenten, jaarlijks opgebragt hebbende 1 Braspenning²³² en 1 Witte stuiver;
- i. twee zoogenaamde IJzeren Koeijen.

Een ijzeren koe was een bepaalde som geld, toereikende tot het kopen van een koe. Die geldsom werd de pastoor bij zijn intrede ter hand gesteld, om ze renteloos te gebruiken, zolang hij zijn betrekking in het kerspel bekleedde. Bij zijn vertrek of overlijden moest dat geld, door hem of door zijn erfgenamen, aan de opvolgende pastoor worden uitgekeerd.

²³² Penning ter waarde van accijns op een vroegere ketel bier.
Etymologiebank.nl

Sleen

Te Sleen, de hoofdplaats van het voormalige Dingspil Zuidenveld, bestond een kerspelkerk, welke geacht wordt een van de zes eerste christenkerken in Drenthe te zijn geweest. Men meent op goede gronden te mogen aannemen, dat zij de moederkerk van de parochiële kerken te Oosterhesselen en te Zweeloo was. Wie haar patroon is geweest, hebben wij niet kunnen ontdekken.

In het jaar 1338 werd de parochiekerk te Sleen door zekeren “Heer Steven.....” bediend, en op het jaar 1525 vonden wij Arnold of Arend Roodegold, Pastoor te Sleen, genoemd als mede-uitvoerder van de uiterste wilsbeschikking (Executeur – Testamentair) van Johan Huysinghe, Pastoor te Gasselte.

Tot de kerk te Sleen behoorde een vicarie, waarvan de goederen en inkomsten gebruikt en genoten werden door een afzonderlijk Priester, die aldaar Vicaris en tevens medehelper of Kapelaan van de kerspelpriester is geweest. Geen andere bijzonderheden zijn ons ten aanzien van deze vicarie voorgekomen, dan dat omtrent enige daartoe behoord hebbende bezittingen, die verdonkerd waren, in het jaar 1603 getuigenis werd afgelegd door Johannes Steenbergen, die de laatste Pastoor te Sleen en als zodanig 37 achtereenvolgende jaren werkzaam was, en in het jaar 1608 nog leefde.

Volgens opgave van 26 December 1597, behoorden destijds:

a. tot de pastorie te Sleen:

1. 33 mud bouwlands;
2. twee stukjes zaadlands, waarvan de grootte niet is vermeld;
3. ruim 7 1/2 dagwerk hooilands;
4. een stukje hooilands, bij Coevorden, dat de pastoor had verhuurd;

5. onderscheidene pachten, gezamenlijk opleverende 40 mud rogge 's jaars.

b. tot de vicarie aldaar:

1. ongeveer 11 mud bouwlands;
2. ruim 4 dagwerk hooilands.

Kerk te Sleen

Vledder

Van de kerspelkerk, welke te Vledder werd gevonden, hebben wij reeds met een enkel woord gesproken en gemeld, dat zij die van Diever tot moederkerk had. Tot de kerk te Vledder hebben drie vicariën behoord, welke de Onze Lieve Vrouwen-, de Heilige Kruis- en de Sint Anna-vicarie waren genaamd. Van de beide eerstgenoemde is melding gemaakt in een brief van het jaar 1431, door Wilhelmus Mynen, destijds Pastoor te Vledder, afgegeven. De weinige goederen en inkomsten van de vicarie van het Heilige Kruis werden gebruikt en genoten door de kerspelpriester alleen; die van Onze Lieve Vrouwe of Sint Maria voor 1/3 door deze en voor 2/3 door een Vicaris, die de Pastoor tot medehelper was toegevoegd.

De vicarie van de Heilige Anna schijnt te zijn gesticht door ingezetenen van het gehucht Nijensleek, met het doel, om aldaar een kapel en een Kapelaan te verkrijgen. Die kapel is echter niet tot stand gekomen, hetwelk ten gevolge heeft gehad, dat de St. Anna-vicarie is vernietigd of opgeheven, en dat de daaraan verknochte bezittingen tussen de kerk, de pastorie en de beide andere vicariën zijn verdeeld. Zulks geschiedde omstreeks het jaar 1520.

Het is vermoedelijk, hoezeer wij het met zekerheid niet kunnen opgeven, dat de Deken en het Kapittel van Steenwijk het collatieregts van de kerk van Vledder hebben bezeten; immers, dat zij er inzage in- of invloed op- hebben gehad, menen wij te mogen aannemen, op grond dat enige Pastoors van Vledder tevens Kanonniken van Steenwijk zijn geweest.

Op 16 Januarij 1598 werden de pastorie- en vicarie- goederen aldus opgegeven:

a. van de pastorie:

1. woning en tuin, 14 mud bouwlands en 0,5 waar te veen en te velde;
2. 4 dagmaat hooilands, en 2 roeden dito in de Meente;
3. eenige pachten, jaarlijks opbrengende 6 mud rogge;
4. de zoogenaamde “Ghetijden- ende Beghanckenisse – brooden”,²³³ waarvan het bedrag of vermoedelijke bedrag niet is vermeld;
5. jaarlijks van iederen buur in het kerspel een brood van acht, en van elken keuter een brood van vier ponden;
6. van de gezamenlijke kerspellieden telkenjare 8 mud zoogenaamde klok-rogge, waarvoor de pastoor verplicht was de klokketouwen (“clockreepen”) te onderhouden.

b. van Onze Lieve Vrouwen-vicarie:

1. huis en hofgrond, met 19 1/2 mud bouwlands, 1 1/2 dagmaat hooilands, 5 roeden dito in de Meente en 3/8 waar weide;
2. eenige roggepachten, te zamen jaarlijks 3 mud bedragende;
3. de getijde – brooden van de buren en keuters, ter halve zwaarte van die voor den pastoor.

c. van de Heilige Kruis-vicarie:

1. 3 mud bouwlands;
2. onderscheidene pachten, telken jare opleverende 5 mud, 1 schepel en 1 spind rogge, 4 1/2 Goudgulden, 2 Keizersguldens en 1 Daler.

²³³Deze laatste werden, gedurende eenen bepaalden tijd, op vastgestelde dagen, door de erfgenamen van elk overledene aan den pastoor gegeven, tot vergoeding voor het doen van zielmissen en gebeden voor den doode.

Vries

Volgens het erfgerucht is de kerspelkerk te Vries de eerste christenkerk in Drenthe geweest. Aan de waarheid van die overlevering, we hebben het reeds gezegd, valt niet te twifelen. Ten jare 1139 was zij met 4 penningen sterlings 's jaars pachtschuldig aan de St. Plechelmus-kerk te Oldenzaal.

In de 13e en het begin van de 14de eeuw was de St. Clemens-kerk te Steenwijk in het bezit van het recht van collatie van de parochiële kerk te Vries, welke dientengevolge dan ook herhaaldelijk kanunniken van Steenwijk tot pastoor heeft gehad. Later is dat collatierecht aan de Kommanderij der Duitsche orde te Bunne gekomen en door deze, in 1563, aan Jonkhr. Johan van Eussum tot den Nyenoord,²³⁴ eigenaar van het Huis te Roden, overgedragen.

De Deken en het Kapittel van Steenwijk hadden elk jaar een witte valk van de kerk te Vries te vorderen. Deze pacht werd eerst in natura, doch later in geld betaald, in het jaar 1466 met een gouden Rijnschen gulden, in 1496 en vervolgens met drie enkele gouden Rijnsche guldens en vier Oude Vleemschen per jaar. Bij akte van dat jaar werd bepaald, dat de pachtsom op laatstgemeld bedrag zou blijven, zolang Geert van Onderwater, die destijds kerspelpriester van Vries was en tot de Duitse orde schijnt te hebben behoord, pastoor te Vries zou zijn. Later werd die pacht op nieuw in natura gevorderd; vervolgens werd er weer een jaarlijkse afkoopssom voor vastgesteld.

Het aan de Heiligen Stephanus gewijde altaar in de kerk te Vries werd bediend door een afzonderlijk priester, die Vicaris

²³⁴Nienoord in Leek.

van dat altaar en medehelper of kapelaan van de pastoor aldaar is geweest. Hij bezat de goederen en trok de inkomsten tot de St. Stevens-vicarie behorend, doch na het jaar 1550 was er geen Vicaris te Vries meer, en was de pastoor aldaar de gebruiker van de voordelen, die de vicarie afwierp.

Op 22 Januari 1598 werden de bezittingen en inkomsten van de pastorie en vicarie te Vries aldus opgegeven:

a. van de pastorie:

1. huis en erf te Vries, met 30 mud bouw lands en 9 dagmaat hooilands;
2. drie huisplaatsen aldaar, te zamen verpacht voor 6 dalers ‘ s jaars.

b. van de vicarie:

1. 18 mud bouwlands en eene halve waar waardeels, in de marke van Vries;
2. 18 mud bouwlands te Yde en eene waar waardeels in de marke aldaar;
3. 3 1/2 mud bouwlands te Zeijen;
4. onderscheidene pachten en renten, welke jaarlijks op bragten 16 1/2 mud rogge, 2 1/2 schepel havermout, 5 Arentsguldens en 1 Horentjesgulden;
5. een kapitaal van 45 dalers, dat bij twee personen op rente was uitgezet.

Wapserveen

Te Wapserveen bestond een parochiekerk, die wij voor het eerst als zodanig in een open brief van 1285 hebben genoemd gevonden. Zij had die te Diever tot moederkerk. Van de tijd van haar stichting is ons niets gebleken, ook niet welke Heilige zij tot patroon heeft gehad.

Tot de parochiekerk te Wapserveen behoorde een vicarie, bezeten door een afzonderlijk priester, die het in de kerk aldaar aanwezig geweest zijnde Onze Lieve Vrouwen-altaar bediende, en aan de pastoor als medehelper of kapelaan was toegevoegd. Deze vicaris had een van de pastorie afgezonderde woning. Omstreeks het midden van de 16e eeuw was er geen kapelaan of vicaris te Wapserveen meer. De goederen en inkomsten van de vicarie werden destijds en later gebruikt en genoten door de tijdelijke pastoor van deze gemeente, die niet onder de voornaamste parochiën van Drenthe kan worden geteld, vermits de inkomsten van het pastoraat, in verhouding tot die van andere in de nabijheid, steeds bekrompen schijnen te zijn geweest.

De laatste pastoor van Wapserveen was Antonie Veenraet, die bij de Roomsch-Catholieke kerkleer bleef volharden en, weinige jaren na de invoering der reformatie, ten laste van het Landschap Drenthe werd gepensioneerd. Op 15 Januari 1598 werd door hem en door de Kerkvoogden van zijn gemeente opgegeven, dat tot de pastorie en vicarie de navolgende goederen en inkomsten behoorden, tot de pastorie:

a. tot de pastorie:

1. het pastorie – erve, ter breedte van 20 roeden, op en neder, en de behuizinge van den pastoor;
2. twee stukken gronds, ter breedte van 9 roeden, op en neder;
3. eenige pachten, jaarlijks opleverende 15 mud rogge;
4. jaarlijks uit elk huis in het kerspel 1 schepel rogge.

b. tot de vicarie:

1. een erve lands van 24 roeden, op en neder;
2. 3 roeden hooilands, onder Wittelte;
3. onderscheidene pachten, welke telken jare opbragten 12 mud rogge;
4. jaarlijks uit ieder huis 1 Vleemsche.

Eenige jaren te voren was het vicarie-huis, dat in staat van verval verkeerde, verkocht. De opbrengst werd besteed tot het doen verbeteren van het kerkgebouw.

Westerbork

Reeds in de twaalfde eeuw bestond er een kapel te Westerbork, De Abt en de Monniken van het klooster te Ruinen, die in het jaar 1141 de kerk te Steenwijk ten geschenke hadden gekregen, verruilden deze in 1206, tegen de kerspelkerk te Beilen en tegen gemelde kapel, welke daaronder behoorde.

Later, het jaar is ons niet bekend geworden, doch het was omstreeks 1240, werd de kapel te Westerbork tot parochiekerk verheven. Zij had de Heiligen Stephanus tot schutspatroon, en was een dochter van die te Beilen. Van beide bezaten de Abt en het Convent te Ruinen, later te Dikninge, het collatierecht, ten gevolge waarvan dan ook alle pastoren van Westerbork monniken der Benedictijner orde uit Ruinen of Dikninge zijn geweest.

Ruim een eeuw later schonk zekere Ludolph Poppinge, te Westerbork woonachtig, een altaar met onderscheidene pachten in de kerk aldaar. Hendrik Schulte en daarna Derk Rotinge, eigenerfden te Orvelte, onder Westerbork behorend, opvolgelijk met de nagelaten dochter van Ludolph Poppinge gehuwd, vermeerderden de door wijlen hun schoonvader gedane schenking, tot een bedrag van 45 Groningse mudden rogge 's jaars, te ontvangen uit door hen aangewezen goederen, te Orvelte, Orvelterveen, Elp, Westerbork, Garminge en Hollen gelegen. Derk Rotinge bracht de pachten tot het gemelde bedrag, ten einde het bedoelde altaar, dat aan de Heilige Stephanus en aan de Heilige Christophorus was toegewijd, zou worden bediend door een afzonderlijk priester, die daarvan Vicaris en tevens Kapelaan van de Pastoor te Westerbork zou zijn.

Hij schonk bovendien een huisplaats aldaar, tot woonstede voor de Vicaris, en bedong, dat het Jus Collationis van deze stichting,

welke kortheidshalve de St. Stevens-vicarie werd genaamd, voor de helft aan hem en aan zijn erfgenamen zou verblijven en voor de wederhelft bij de tijdelijke Abt van Dikninge zou zijn, in diervoege, dat door hen beurtelings de benoeming van de Vicaris zou worden gedaan.

De priester Frederik Elbinge was de eerste, die door Derk Rotinge met deze vicarie of kapellanie werd begiftigd. Dit alles geschiedde in 1362, en nog in hetzelfde jaar hechtte de Utrechtse Bisschop Jan van Arkel zijn goedkeuring eraan.

De halve collatie der vicarie te Westerbork, van Derk Rotinge afkomstig, behoorde in 1569 aan Jonkvrouw Susanna Mulert. Destijds werd zekere priester, Cornelis van Wely genaamd, door Maximiliaan Morillon, Proost en Aartsdiaken van de St. Maria-kerk te Utrecht, tot Vicaris van het St. Stevens-altaar te Westerbork aangesteld, doch de gezamenlijke Collatoren, genoemde Jonkvrouw en de Abt van Dikninge, Hermannus van der Burcht, verzetteden zich tegen deze onwettige handeling, en begiftigden met onderling overleg de Dikninger Monnik Ludolph Cock met de Westerborker vicarie. Zulks had tengevolge, dat de aanstelling van Cornelis van Wely van onwaarde verklaard en weder ingetrokken werd.

Ludolph Cock werd gelijktijdig door de Abt van Dikninge tot Pastoor te Westerbork beroepen, waardoor hij de beide betrekkingen van Kerspelpriester en van Vicaris aldaar in zich verenigde. Van 1362 tot 1568 of 1569 was te Westerbork zowel een Vicaris of Kapelaan als een Pastoor van die kerkgemeente aanwezig. In 1574 werd Ludolph Cock als Pastoor naar Blijdenstein of Ruinerwold verplaatst. De pastoor werd bezoldigd uit de kloosterfondsen van Dikninge, en de inkomsten van de vicarie zijn vermeld. Op 31 December 1597 gaven de ingezetenen van Westerbork op, dat tot de pastorie aldaar behoorden omtrent 13 mud bouwlands, een waar waardeel in de marke, twee veldkampen, tesamen groot 5 mud, 4 dagwerk hooilands en twee pachten, waarvan jaarlijks 1 1/2 mud rogge werd ontvangen. Zij voegden erbij, dat de pastoorswoning was verbrand, zodat daarvan niets anders dan een huisplaats en een tuin was overgebleven, en dat de pastoor woonachtig was in het huis van de vicarie, waarbij 8 mud bouwland en 2 dagwerk hooiland behoorden. De kerk te Westerbork was verplicht, voor gedeelte bij te dragen tot het

geldelijke bedrag, dat jaarlijks door de moederkerk te Beilen, in plaats van een witte valk, aan de Deken en de Kapittelheeren van Steenwijk moest worden uitgekeerd.

In het gehucht Mantinge stond een kapel, die door de Vicaris van Westerbork werd bediend, en waartoe enige inkomsten behoorden, die door deze geestelijke werden genoten. Sedert 1580 raakte deze stichting in verval, en later waren de inkomsten vervreemd. In 1644 en 1647 heeft dienaangaande nog een onderzoek plaats gehad.

Zuidlaren

In het dorp Zuidlaren werd een kerspelkerk gevonden, waarvan, zoals we reeds vroeger hebben gezegd, die te Anloo de moederkerk is geweest. Tot de kerk te Zuidlaren behoorden twee vicariën, welke door afzonderlijke priesters werden bezeten. De een was de Onze Lieve Vrouwen-vicarie genaamd, waarvan de Vicaris de Pastoor in de uitoefening van zijn ambtsplichten als Kapelaan behulpzaam was. Hij woonde niet in de pastorie, maar op een erf te Zuidlaren, dat de naam Onze Lieve Vrouwen-erve droeg. De andere was de Hoytinge-vicarie. De Priester Johan Laxsteen, die in 1582 Pastoor werd van een gemeente in de Ommelanden van Groningen, later hervormd Predikant te Holwierda is geweest en deze betrekking in 1609 nog bekleedde, was de laatste Vicaris van de Hoytinge-vicarie, met welke goederen en inkomsten de Deken van Drenthe, Ludolph Alingh, Pastoor te Gieten, dadelijk na het vertrek van Johan Laxsteen, de Klerk Ludolph Hoytinge heeft begiftigd, tot het bekostigen van de voortzetting van zijn godgeleerde studiën.

Gedurende de Spaanse oorlogen, 1580-1592, werden de kerkklokken te Zuidlaren uitgenomen, naar Groningen vervoerd en daar verkocht. De opbrengst werd gebruikt tot betaling van lasten, door de kerspellieden of het kerspel aan de Ontvanger der Contributien van Drenthe verschuldigd.

Tegen het einde der zestiende eeuw was de Pastoor te Zuidlaren tevens koster en schoolmeester, waarvoor hij het gebruik en genot had van de goederen en inkomsten, welke aan de kosterij aldaar waren verknocht.

Op 12. December 1597 werd door de kerspellieden aangegeven als te behoren:

a. bij de pastorie en kosterij;

1. huis, erf en 37 of 38 mud bouwlands;
2. twee hoven, bij de pastorie en kosterij behorende;
3. een stuk hooilands, de “Haevekamp” genaamd, groot vier mat;
4. zoodanig aandeel in de gemeene made, dat daarvan in het jaar 1597 ruim 21 voeder hooi was verkregen;
5. eenige renten, jaarlijks opleverende 3 mud rogge, 5 Emders – guldens en 12 Groningsche stuivers.

6. bij de vicarie:

1. eenige bouwakkers, te zamen groot 33 à 34 mud;
2. ruim 25 voeder hooi;
3. twee stukken weidelands, te zamen groot 2 spind, volgens het waardeel van de vicarie;
4. eenig veen, tot het graven van turf, waarin ook de pastorie tot dat einde was geregtigd;
5. het vicarie-erf, dat echter bezwaard met 5 mud rogge ‘s jaars aan de kloosterlingen te Warffum en met een opgenomen kapitaal van 50 dalers, waar van jaarlijks de rente moest worden betaald.

Vroeger had nog een bouwakker te Zuidlaren tot de vicarie aldaar behoord, doch die was verkocht, tot bekoming van de nodige gelden, om de kerkklokken te laten afnemen, naar Groningen te brengen en aldaar te doen bewaren.

Zuidwolde

Te Zuidwolde, dat een leengoed was, als zodanig bij het adellijke geslacht van Echten bezeten, is een aan de Bisschop en Belijder Sint Maternus geheiligde kerspelkerk gebouwd, waarvan de tijdelijke Heeren en Vrouwen van het huis Echten het Jus Patronatus hebben gehad. In 1417 werd, met goedkeuring van de toenmalige Collator jonkheer Johan van Echten, tussen de Pastoor Hendrik Bruynsteyn en de kerspellieden bepaaldelijk geregeld, welke jaarlijkse renten, pachten en kerkrechten genoemde pastoor zou genieten. In de daarvan opgemaakte akte²³⁵ wordt gezegde edelman Leenheer van de kerk te Zuidwolde genoemd.

Vóór te Zuidwolde een kerk werd gevonden, waren de ingezetenen aldaar kerkhorig onder Beilen. Het erfgerucht meldt, dat de dienstbaren te Zuidwolde in overoude tijden aan hun meesters en meesteressen vroegen: “Moeten wij naar de kerk; mogen wij te huis blijven, om het vee te voederen en het noodige huiswerk te verrigten?” Hun woonplaats was omstreeks 5 uren gaans verwijderd van de kerk te Beilen, die de moederkerk van die te Zuidwolde is geweest.

Tot die kerk behoorde een vicarie, waarvan de inkomsten en bezittingen genoten en gebruikt werden door de pastoor, die verplicht was, daarvoor schoolonderwijs aan de kinderen van het kerspel te geven.

Omstreeks het midden van de 15e eeuw wees de Pastoor Rudolph of Roelof ten Utloë, te Zuidwolde, die in dat kerspel geboren en een man van een aanzienlijk vermogen was, op zijn

235 Opgenomen in ons *Geschiedkundig Overzicht*, IIe. Stuk, Ie gedeelte, bladz. 24 en volg.

aldaar gelegene goederen enige jaarlijkse uitkeringen aan, om te strekken tot beurs, prebende, beneficium of stipendium, voor een behoeftig jongeling, die te Erfurt in de godgeleerdheid wilde studeren. Bij de instelling werd bepaald, dat de tijdelijke pastoor van Zuidwolde het recht zou hebben van begeving van deze beurs, welke bij voorkeur aan een lid der familie van de stichter zou worden geschonken.

Dien overeenkomstig werd dan ook gehandeld door allen, die Roelof van den Utloë in het pastoraat te Zuidwolde zijn opgevolgd; maar kort na de invoering der kerkhervorming is er geschil over dat recht ontstaan.

In het jaar 1603 schonken de Drost van Drenthe, Caspar van Eussum, namens het Landschap, en Patroclus Romelingh, Predikant te Ruinen, die als zodanig gemeenschappelijk aanspraak op het recht van begeving maakten, het beneficium tot studie te Erfurt aan zekeren Fredericus Giltius (Frederik Gils). De toenmalige Predikant te Zuidwolde, Johannes Hoff, begiftigde daarentegen Gerhardus of Gerrit van den Utloë, bastaardzoon van de laatste Vicaris Jacobus van den Utloë, te Gasselte, ermee. Hierover ontstond een rechtsgeding, dat door Drost en Gedeputeerde Staten van Drenthe op 20 April 1609 in het voordeel van Gerrit van den Utloë en van den Predikant te Zuidwolde werd beslist, nadat Jacobus van den Utloë, door overlegging van de betreffende bescheiden, het recht van zijn zoon en van laatstgemelde Predikant had bewezen. In stukken van latere tijd is ons betrekkelijk dit stipendium niets meer voorgekomen,

Op 6 Januari 1598 gaven de ingezetenen van Zuidwolde op, dat de pastoor aldaar in gebruik had een huis met een halve hoeve, benevens vier koeweiden, enig zaailand en zoveel hooiland, dat daarvan het nodige hooi tot voeding van vier koeijen kon worden gewonnen; dat de pastoriepachten jaarlijks beliepen 33 1/4 mud rogge en 7 3/4 mud mout; en dat de bezittingen van de vicarie bestonden uit een huisplaats en hofstede, het recht om twee koeijen naar de buurweide te zenden, en twee dagmaat hooiland, “so goet ende quaet dselve sin.”

Zweelo

Te Zweelo bestond een parochiekerk; welke wij als zodanig voor het eerst hebben gemeld gevonden in een geschrift van het jaar 1248. Zij heeft die van Sleen tot moederkerk gehad. Aan welke Heilige het patronaatschap over haar was opgedragen, hebben wij niet kunnen ontdekken. In een akte van het jaar 1335, een ruiling van goederen en pachten behelzende, vonden wij zekere priester Gerardus..... als Pastoor te Suele (Zweelo) genoemd.

Het Jus Collationis van de kerk te Zweelo behoorde aan de Bisschoppen van Utrecht, in hun hoedanigheid van Graven of wereldlijke Heeren van Drenthe; later aan Keizer Karel V²³⁶ en aan Koning Philips II, toen deze de Bisschoppen in het wereldlijke gebied over dit gewest waren opgevolgd.

Uit twee adressen, door de Pastoor te Zweelo, Johannes Lamberti, in de jaren 1586 en 1587 aan de Spaansgezinden Drentse Drost Jonkh. Evert van Ensse ingediend, – waarbij wordt geklaagd, dat een vroeger Pastoor, Berend van Swinderen genaamd, zijn eigendommelijke bezittingen had bevrijd van lasten, welke door hem op de pastoriegoederen waren overgebracht, blijkt dat destijds de laatstgenoemde Vorst nog als Unicus Collator van de kerk van Zweelo werd erkend. De Pastoor van die kerk had een Kapelaan, die tevens Vicaris was van een daarin gesticht altaar, dat de Heiligen Stephanus was toegewijd. Onder het pastoraat van Hendrik Elskamp, die in het jaar 1585 te Zweelo overleed, was de priester Jonkh. Johan de Mepsche bezitter van de St. Stevens-vicarie aldaar, welke in het volgende jaar met de pastorie werd verenigd, of daarbij ingelijfd.

236 Vanaf het jaar 1500.

Op 28 December 1597 werden de bezittingen en inkomsten der pastorie aldus opgegeven:

1. huis, erf, hofstede en 21 mud zaadlands;
2. 6 dagwerk hooilands;
3. 2 mud bouwlands, te Oosterhesselen;
4. de tienden van eenige landerijen te Aalden, Meppen, Oosterhesselen, en Weerdinge;
5. eenige pachten, welke jaarlijks opleverden 16, mud rogge en 3 mud haver. Bij de opheffing der vicarie, had de kerkvoogdij daarvan 16 1/2 mud bouwlands verkregen.

Meer kerken, kapellen, kloosters, vicariaten en andere stichtingen, dan de voren staande, hebben wij uit de ons ten dienste staan de stukken niet kunnen ontdekken, dat voor de invoering der kerkhervorming in Drenthe hebben bestaan.

Op de volgende pagina's een

INTERMEZZO

met delen uit

DE VOORMALIGE KLOOSTERS IN DRENTHÉ

DE
Voormalige
KLOOSTERS

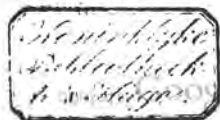
door

J. S. MAGNIN,

Archivist bij het Provinciaal Gouvernement van Drenthe

Te Groningen, bij
J. OOMKENS,
1835.

Inleiding

Het is genoegzaam bekend dat tot aan de staatsomwenteling van 1795 de ingezetenen van de provincie Drenthe over het algemeen en met uitzondering van weinige Israëlieten, welke in de onderscheidene kerspellen werden geduld, de Hervormde Eeredienst waren toegedaan.

De overlevering zegt, dat op één en dezelfde dag alle Drenthenaren tot het Hervormde Kerkgenootschap zijn toegetreden, terwijl echter uit de voorhanden oorkonden van die tijd voldoende is te bewijzen, dat van de destijds in Drenthe aanwezige 32 Pastoors en Vicarissen aanvankelijk slechts 2 en na verloop van enige tijd nog 7 tot het predikambt bij de hervormden zijn toegelaten nadat zij omtrent hun godsdienstige gevoelens, hun gedrag en hun bekwaamheden, nauwkeurig waren onderzocht.

De overigen, aan de drang der omstandigheden toegevend, hebben in het vervolg weinig of niet van zich doen horen, met uitzondering echter van Stephen of Steven Sasse, Pastoor te Ruinen. Deze, een Monnik van de Benedictijner Orde en Conventueel van de abdij te Dikninge, wilde zich volstrekt niet onderwerpen, maar weigerde volstandig om afstand van zijn betrekking als Kerspil-priester te Ruinen te doen, verzette zich tegen 's Landschaps Regering en gedroeg zich zo oproerig, dat deze laatste, na herhaalde vruchteloze pogingen om hem te doen bedaren, besloot om die geestelijke door de gewapende macht uit zijn pastorij te zetten, hem voorts te doen oplichten²³⁷ en aan handen en voeten geboeid in de kerker te doen werpen, ten einde hem alsoo tot zijn plicht te brengen.

²³⁷ Van zijn bed lichten. Oppakken.

Hij werd vervangen door een zekere Adolph of Alef van Besten, destijds Hervormd Leeraar op een dorp in de Ommelanden van Groningen, die voorlopig de dienst te Ruinen heeft waargenomen en later als Predikant te Wapserveen heeft gestaan.²³⁸

Het blijkt wijders dat men al dadelijk, op last der regering, vrij strenge middelen heeft gebezigd tegen hen, die de kerkhervorming verhinderden of trachtten tegen te werken en hierin is de voornaamste reden te zoeken, waarom de Hervormde Drenthenaren, van den beginne af, zo sterk waren ingenomen tegen allen, die een ander kerkgenootschap waren toegedaan, inzonderheid²³⁹ tegen de Roomsche-Katholijken; een vooringenomenheid, waarvan hun naneven zelfs heden ten dage nog niet geheel zijn vrij te pleiten. – Men wil zelfs dat het de Roomsche Priesteren was verboden om zonder daartoe bekomen verlof binnen het landschap te overnachten, en hoezeer mij geen wettelijke verordeningen van dien aard zijn voorgekomen, is het echter wel mogelijk en niet onwaarschijnlijk, dat men zodanige maatregel nuttig en noodzakelijk heeft geacht ten tijde van de hervorming, tot voorkoming en afwering zoveel mogelijk van alles wat daaraan nadelig kon zijn.

Hoe dit ook wezen moge, het blijkt in alle gevallen, dat zich in Drenthe, ook in veel latere tijd, geen Roomsche-Katholieke geestelijken mochten ophouden zonder voorkennis van de plaatselijke besturen, welke in last hadden, om op derzelver handelingen een wakend oog te houden en hen zoveel mogelijk te weren.

Immers, op de ter Landschaps Synodale Vergadering van 4 Junij 1683 gedane vraag:

238 Het oorspronkelijke protest van den Priester Stephen Sasse, tegen het ontruimen zijner pastorie en het daarop gesteld antwoord van den Predikant Alef van Besten, medeverteekend door den toenmaligen Schultes van Ruinen, Jan Kist (1599), is nog onder de gewestelijke archieven aanwezig. Het schijnt, dat de eerstgemelde, in stilte, door den toenmaligen Heer van Ruinen werd ondersteund en tegen het Landschaps Bestuur opgezet, misschien uit naijver over de magt, welke dat bestuur zich, in kerkelijke zaken, binnen de palen der Heerlijkheid Ruinen aanmatigde.

Wat de uitgestrektheid en andere zaken dezer heerlijkheid betreft, hierop zal nader worden terug gekomen.

Wapserveen is een kerkdorp, gemeentelijk onder Havelte behorende.

239 Vooral. Met name.

“Of een Rooms Priester of geestelijke, vrijgeleide verkregen hebbende van een Militair Commanderende Officier, om hier of daar in deze Landschaps districten te mogen zig ophouden, daarmede zoude kunnen bestaan?”

van regeringswege werd geantwoord²⁴⁰

“dat de politique Overheid of Schulten, ter plaatsen waar zodanige Priesters zig zouden mogen ophouden buiten kennis en weten van hem, hieraan niet zal gehouden wesen, en dat zig na de Placcaten van Haar Hoog Mogenden, als ook deser Landschap, zig zal mogen en moeten reguleren, en zodanig een saiseren en vast maken.”

Deze, en misschien meer andere strenge handelingen en maatregelen konden derzelver doel niet missen, en moesten natuurlijk, in de door de regering verlangde strekking, van invloed zijn op de bevolking. Geen enkel Edelman werd er in Drenthe gevonden, die niet belijder was van de Hervormde Eeredienst. Deze was de heersende, de Katholijke volstrekt niet geduld en op de Staten Vergadering van 6 Maart 1674, – misschien had zich, gedurende de inval van de Bisschop van Munster, (Rampjaar 1672) de een of andere Roomschegezinde met ‘s Landschaps zaken bemoeid, – werd herhaald:

“dat niemant, ‘t zij onder ‘t lidt van de Heeren van de Ridderschap; off onder de Heeren Eigenerffden, op Landsdagen off Lottingen sal mogen compareren, die niet sij een lidtmaet en communicant van de gereformeerde religie.”

Sedert het begin der 17e eeuw was er dan ook geen Roomsche Katholijke Gemeente, Kerk, of Stichting in dit Gewest aanwezig en eerst op 14 Maart 1786 vergunden Ridderschap en Eigenerffden, de Staten van dit Landschap, inzonderheid op herhaalde aandrang van de Officieren van het garnizoen der Vesting Coevorden, de

240 De Synodale besluiten waren niet van Kracht voordat ze door het landschaps-bestuur waren goedgekeurd; eerst daarna mocht er Uitvoering aan worden gegeven.

Roomschgezinde Ingezetenen aldáár, om een pastoor te mogen hebben en derzelver godsdienst, binnen de Vesting, in alle stilte te verrichten. Twee jaren later bouwden zij aldaar een bedehuis, en dit bleef het enige in de provincie, tot na de vestiging van de Koloniën van Weldadigheid, als wanneer, tendienste van de koloniële bevolking, een kerk en gemeente te Veenhuizen werden gesticht, terwijl de dienst ten behoeve van de Katholieke ingezetenen te Frederiksoord, welke onder de parochie van Steenwijk, Provincie Overijssel, behoren, door een Kapelaan, in een van de gebouwen van de Maatschappij van van Weldadigheid wordt verricht. Eindelijk²⁴¹ is in het jaar 1833, een Roomsch-Katholieke Gemeente te Assen gevestigd; meer Gemeenten, Kerken of Stichtingen, ten dienste der Roomschgezinden, worden tot nog toe in Drenthe niet gevonden.

Geen wonder derhalve, dat in dit gewest, – alwaar, zoals reeds gezegd is, met alle zorg werd gewaakt tegen de wederinvoering en uitbreiding van de Katholieke Eeredienst; waar regering en bevolking beide de hervorming niet alleen waren toegedaan, en met alle mogelijke middelen ondersteunden en bevorderden, maar bovendien, van den beginne af, met een soort van afkeer tegen de Roomschgezinden schijnen te zijn bezielde geweest, – weldra alles werd vernietigd wat naar het pausdom zweemde; zodat zelfs, ook doordat de geschiedenis van de provincie nimmer nog opzettelijk en naar waarde is behandeld, de geheugenis van de in vroegere eeuwen alhier bestaan hebbende kerkelijke inrichtingen bijna geheel is verloren geraakt, vooral ook ten aanzien van de voormalige Kloosters of Abdijen, enz. – En het is omtrent dezen dat ik enige, meest uit echte bronnen geputte, narigten²⁴² zal trachten medeteden, mij vleijende, dat ik mijne landgenoten, vooral de bewoners van Drenthe zelve, daarmede geen ondienst zal doen. Het zij mij intussen vergund, alhier kortelijk melding te maken van het voorval hetwelk mij daartoe aanleiding heeft gegeven.

241 Uiteindelijk.

242 Nachricht, boodschap (Duits).

AANLEIDING

Toen onze geëerbiedigde Koning, bij besluit van 23 December 1826 no. 186 beval, dat de Nederlandsche geschiedenis, zoveel mogelijk, uit de nog aanwezige oorkonden nader zou worden opgehelderd en dien overeenkomstig opnieuw bewerkt, viel mij de eer te beurt van, door het toenmalig hoofd van het gewestelijk bestuur, aan mij opgedragen en toevertrouwd te zien, het klasseren en in bruikbaren staat brengen van 's Landschaps oude Archieven, welke, eerst bij de dreigende Keizerlijke oorlog en later bij den inval der Fransen in 1794, werden opgepakt en verzonden naar de stad Groningen, van waar dezelve later, namens de Representanten van het Drentse volk, zijn teruggehaald en, weinige jaren daarna, nedergeworpen op een zolder van 's Landshuis te Assen, alwaar zij sedert die tijd, in een staat van volslagene onbruikbaarheid, waren verbleven. Hierdoor werd ik in de gelegenheid gesteld, om mij met de voorhanden stukken, waaronder vele van de voormalige geestelijke gestichten²⁴³ dezer provincie, bekend te maken.

Na aan deze, mij destijds geheel vreemde arbeid, gedurende drie jaren te hebben besteed, de tijd, die mij overbleef na het verrichten der gewone bezigheden aan mijn ambtsbetrekking verknocht, mogt ik overtuigende blijken ontvangen, dat ik de bedoelde schifting, klassering en rangschikking der oude Charters tot genoegen van mijn superieuren had voleindigd. Ik kan niet voorbij, te dezer gelegenheid openlijk mijn dank te betuigen aan de Wel Eerwaardigen Zeer Geleerden Heer Dr. Nikolaas Westendorp, predikant te Losdorp, welke niet alleen de goedheid heeft gehad, mijn te weinige kennis van het Latijn tegemoet te komen, en alzo het mij opgedragen werk te verlichten, door de inhoud van een aanzienlijk getal in die taal geschrevene stukken op te geven, maar mij bovendien alle terechtwijzingen en inlichtingen heeft verstrekt, welke ik, zo toen als in latere tijd, van Z. W. Eerw. heb verlangd, en die mij daardoor ten duurste aan zich heeft verplicht; alsmede aan de Hoog Edel Gestrenge Heeren Mr. Petrus Hofstede. voormalige – en Mr. Daniël Jakob van Ewijck, tegcnwoordige Gouverneur dezer Provincie, welke mij goedgunstiglijk hebben gelieven toe te staan, om, ter vervaardiging van het onderhavige werkje, van de voorhanden gewestelijke stukken gebruik te mogen

243 Kloosters enz.

maken, terwijl de laatstgenoemde mij bovendien, in meer dan één opzicht, ten dezen bevorderlijk is geweest.

ONTSTAAN VAN KLOOSTERS

Men vergeve mij deze kleine uitweiding. Plicht en erkentenis dringen mij, om dit een en ander niet stilzwijgende voorbij te gaan.

Veel, zeer veel is er reeds geschreven, over het ontstaan der kloosters en geestelijke orden in het algemeen, over de redenen die daartoe aanleiding hebben gegeven, over het goede en kwade, door de kloosterlingen gesticht, over kloosterlijke gebruiken, misbruiken, geloften, tucht, zelfpijnigingen en andere dingen meer. Het zou derhalve overbodig wezen, zulks over te nemen en alhier te herhalen.

Alleen wil ik dan ook maar aanstippen, dat in de 13e en 14e eeuw het aantal kloosters van allerlei orden aanmerkelijk vermeerderde, en dat de adellijken en aanzienlijken van die tijd daarbij belang hadden, doordien men, na het eindigen der kruistochten, en ook toen de zucht om de Keizers en andere Vorsten in hun oorlogen steeds te volgen afnam en men de daartoe bestaande verplichtingen wist te doen wijzigen en verzachten, met de jonge lieden verlegen raakte en derzelve niet overeenkomstig hun stand wist te plaatsen.

ERFENISSEN

Men wilde ook, zoveel doenlijk, de geslachten in aanzien staande houden, om die reden ging het vaderlijke erfgoed, de burg of hofstede, in handen van één der zoons over, en de anderen zochten een bestaan, of de aanverwanten zochten het voor hen, en wanneer zulks niet spoedig: of niet naar genoegen gelukte, nam men aldra zijn toevlucht tot een der kloosteren.²⁴⁴ Ook hebben

244 De Drentsche Landregten, door de Bisschoppen van Utrecht, Frederik van Blankenheym en Rudolf van Diepholt, in de jaren 1412 en 1447 gegeven, behelzen volstrekt geene bepalingen ten aanzien van het Jus Civile Privatum. Die van 1614 en 1712 houden dat: "erfgoed blijft bij de stamme, en dat der dochters staan onder afkoop." Deze regel schijnt ook vóór het landregt van 1614 te zijn gevolgd geweest, want volgens de mij bekende oudste ordelen werd altijd uitgegaan van het beginsel, dat het erfgoed bij de stam moest verblijven, ten gevolge waarvan de oudste zoon, tegen afkoop zijner zusters

de Kruistochten, de Oorlogen en de menigvuldige Veten van die tijd niet zelden en niet weinig nadelig gewerkt op het aangaan van huwelijken; en wanneer men daarenboven in aanmerking neemt, dat het, vooral in talrijke huisgezinnen, moeilijk viel, om de dochters enig belangrijk uitzet te geven en alzo aan de man te brengen, en dat door dit een en ander het getal der ongehuwden van beide kunne, welke geen of geen genoegzaam bestaan hadden, zeer vermenigvuldigde, dan wordt het tevens begrijpelijk, waarom in die tijden zo vele jonge lieden van goeden huize (behalve de zodanigen, welke zulks deden uit een godsdienstig beginsel) tot het kloosterleven overgingen, en dat niet alleen destijds het bestaan der kloosters, maar ook de vermeerdering van het getal van die stichtingen, nuttig en noodzakelijk was.

En hiermede deze inleiding sluitende, zullen wij al dadelijk overgaan tot de beschouwing der kloosters, welke vroeger in de tegenwoordige Provincie Drenthe aanwezig waren. Terwijl ik ten slotte meen, alhier te moeten vermelden, dat alle oude oorkonden, waarvan hierna zal worden gewaagd, voor zoveel zulks niet uitdrukkelijk anders wordt opgegeven ter griffie van gemelde provincie berustende zijn.

LEKENKLOOSTERS

Volgens de overlevering, of het algemeen erfgerucht, zou er eertijds in Drenthe een vrij aanzienlijk getal kloosters hebben bestaan, namelijk te Ruinen; te Dikninge, onder de gemeente de Wijk; nabij Schoonebeek, onder het gebied der stad Coevorden; te Assen; te Blijdenstein, in de gemeente Ruinerwold; te Bunne,

en jongere broeders, al het ouderlijke erfgoed aan zich konde trekken. Die afkoop bepaalde zich, voor zoo veel de dochters betrof, tot zoodanige som, als daarvoor bij *manden vrienden-raad* werd vastgesteld. Of ook de jongere zoons op gelijken voet werden behandeld, en of zij daarin genoeg moesten nemen, durf ik niet stellig bepalen. Ook is mij niet voorgekomen, dat er, ten aanzien van het Burgerlijke Regt, enig onderscheid heeft bestaan tusschen Adellijken en Onädellijken. Ordelen is de oude Drentsche benaming van Oordeelen, Vonnissen of Gewijsden. Het register waarin de Vonnissen werden aangeleekend of opgeschreven noemde men Ordelboek. *Manden Vrienden-raad* [Mandielig = gemeenschappelijk] is gemeenschappelijk of gezamenlijk overleg der naaste bloedverwanten, denkelijk van vaders en moeders zijde.

een gehucht onder de gemeente Vries; te Rheebruggen (een onlangs afgebroken ridderhofstad) onder de gemeente Ruinen; te Dryber, een gehucht onder Beilen; te Meppel; en eindelijk²⁴⁵ te Klooster en te Padhuis, twee gehuchten, onder de stadsban van Coevorden gelegen. Bij zodanige overleveringen dient men op het oog te houden, dat een zamenwoning van geestelijke personen of lekenbroeders, ofschoon geen convent noch abdij geweest zijnde, door het volk meermalen te onrechte een klooster wordt genoemd, zoals vermoedelijk ook het geval zal wezen met enige der zo-even opgegeven plaatsen, alwaar misschien enige geestelijkheid of lekenbroeders, hebben verkeerdt, welke de daaromtrent gelegene landerijen bebouwden, ten behoeve van de Conventen, welke die gronden in eigendom hadden. En zij alhier tevens opgemerkt, dat de door mij voortaan te bezigen benamingen van; Abdij, Convent of Klooster, waarin volgens onderscheidene oude oorkonden geen verschil bestaat, vermits deze daarin afwisselend worden gebruikt, om hetzelfde onderwerp aan te duiden, ook een en dezelfde betekenis hebben.

Dat er vroeger enige Abdijen, Conventen of Kloosters gevonden werden te Rheebruggen, te Dryber, te Meppel, te Klooster en te Padhuis, is mij evenmin gebleken, als dat de voormalige Havezathe Rheebruggen zou zijn geweest een Optrek of zogenaamde Uithof van de Abten te Ruinen, waarvoor het door sommigen wordt gehouden. En tot de mededeling van het meest aanmerkelijke, dat mij ten aanzien van zodanige gestichten in de zes eerstgenoemde plaatsen is voorgekomen, zal ik alsnu overgaan, in de eerste plaats beginnende met het Klooster of De abdij te Ruinen.

Hierna volgt de beschrijving van de diverse kloosters.

HET SLOT VAN HET BOEK GAAT ALS VOLGT:

Van het goede, door de kloosters in deze streken veroorzaakt, heeft voorzeker Drenthe ook zelf een aandeel gehad. Immers aan de Conventen, aan deszelver bewoners en aan hen die tot de gestichten behoorden, heeft men buiten twijfel te danken het

245 Uiteindelijk, tenslotte.

ontstaan van dorpen en gehuchten, of wel het uitbreiden van de zodanige, welke tijdens de daarstelling der Conventen reeds bestonden. Men denke slechts aan Ruinen, De Wijk, Assen, Witten, Bunne en Winde en andere gehuchten meer, in de nabijheid der plaatsen van de voormalige kloosters gevonden wordende. De kloosterlingen mag men bovendien dank weten het ontginnen van een gedeelte des Drentschen bodems, op derzelver eigendommen begonnen en voortgezet, en door andere grondeigenaren in de nabijheid nagevolgd; voorts het maken van waterleidingen,²⁴⁶ het daarstellen van wegen en stegen. Eindelijk mag men ook veilig vaststellen, dat de Conventuälen gunstig hebben gewerkt op de verlichting²⁴⁷ en de beschaving van de voormalige ruwe bewoners dezer oorden, zodat de kloosters in onderscheidene opzichten, ook voor Drenthe voordelig zijn geweest.

WEINIG GRONDBEZIT ONDER BOEREN EN BURGERS

Maar derzelve waren daarentegen schadelijk aan de voortgang, de bloei en de algemene welvaart van de provincie en derzelver bewoners, doordien de kloostervoogden en hun onderhorigen zich meester maakten van alle vaste goederen, welke zij konden machtig worden. De meeste grondeigendommen bevonden zich in het bezit van de Kloosterlingen, de Kerkelijken en de Edelen, zodat er, tijdens het bestaan der Conventen, in Drenthe slechts weinig grondbezitters waren, welke tot de burger- of boerenstand behoorden.

GEEN VERHEFFING

Zij, die het land bebouwden, waren hofhorigen, pachters en huurders, gedrukt²⁴⁸ door geestelijke en wereldlijke lasten en diensten, door cijnsen, tienden, pachten en andere bezwaren meer, waarmee de adel en de geestelijkheid zich verriikten, doch daardoor tevens de Drentse landman beletteden, om te geraken tot die trap van welgesteldheid, welke hij in latere tijd heeft bereikt en waarop hij, over het algemeen genomen, thans nog staat.

Zij, die geen erfgezetenen waren (en het getal van dezen was

246 Kanalen.

247 Verlichting. Verstandelijke ontwikkeling. Zelf nadenken.

248 Onderdrukt.

niet gering, in verhouding tot de bevolking, de adel van die tijd en de geestelijkheid, want men vindt tegenwoordig in sommige gemeenten méér eigenërfden, dan vroeger in geheel Drenthe), hielden voor zich zelve, in dit schrale oord, ter nauwernood het nodige om te leven over; en voorzeker heeft het, bewustzijn, dat alles wat er gedaan werd ten voordele van de landheer en de zijnen strekte, en dat er weinig of geen kans was, om zich te verheffen boven de staat van afhankelijkheid, waarin men zich zag geplaatst, menige nijvere hand welke reeds tot het verrichten van enige nuttige arbeid of, tot het doen van verbeteringen was opgeheven, weder moedeloos doen nederzakken en tot werkeloosheid terug gebracht.

VOORINGENOMENHEID

Kwalijk geplaatste begrippen, vooringenomenheid en vooroordelen, door de geestelijkheid van vroegere tijd, in derzelve belang, ingeboezemd en gevoed, hebben het hunne gedaan, om de afhankelijke en ongunstige staat van de Drentse landman te doen voortduren, om Drenthe te doen blijven in de staat van vernedering, waartoe hetzelfde, wegens de woeste, ruwe en onvruchtbaren bodem, scheen veroordeeld te zijn.

KERKHERVORMING BRACHT VERLICHTING

Maar de kerkhervorming, in Drenthe, méér dan elders, algemeen noodzakelijk geoordeeld, nuttig erkend, aangenomen en in de gevolgen gezegend, heeft ook in Drenthe vele kwalijk geplaatste begrippen, vooringenomenheid en vooroordelen doen ophouden, de Drenthenaar meer heldere denkbeelden doen verkrijgen, hem gered uit zijn afhankelijke staat, allergunstigst gewerkt op de nijverheid en alle takken van welvaart, en Drenthe doen worden wat het thans is, namelijk, een niet onaanzienlijk gewest van Oud Nederland,²⁴⁹ voor nog meer ontwikkeling vatbaar, vooral bij aanmoediging van de afgraving der hoge venen en de daarop volgende ontginning van woeste gronden, welke aanmoediging men, onder het weldadig bestuur der Vorsten van Nassau, veilig mag verwachten.

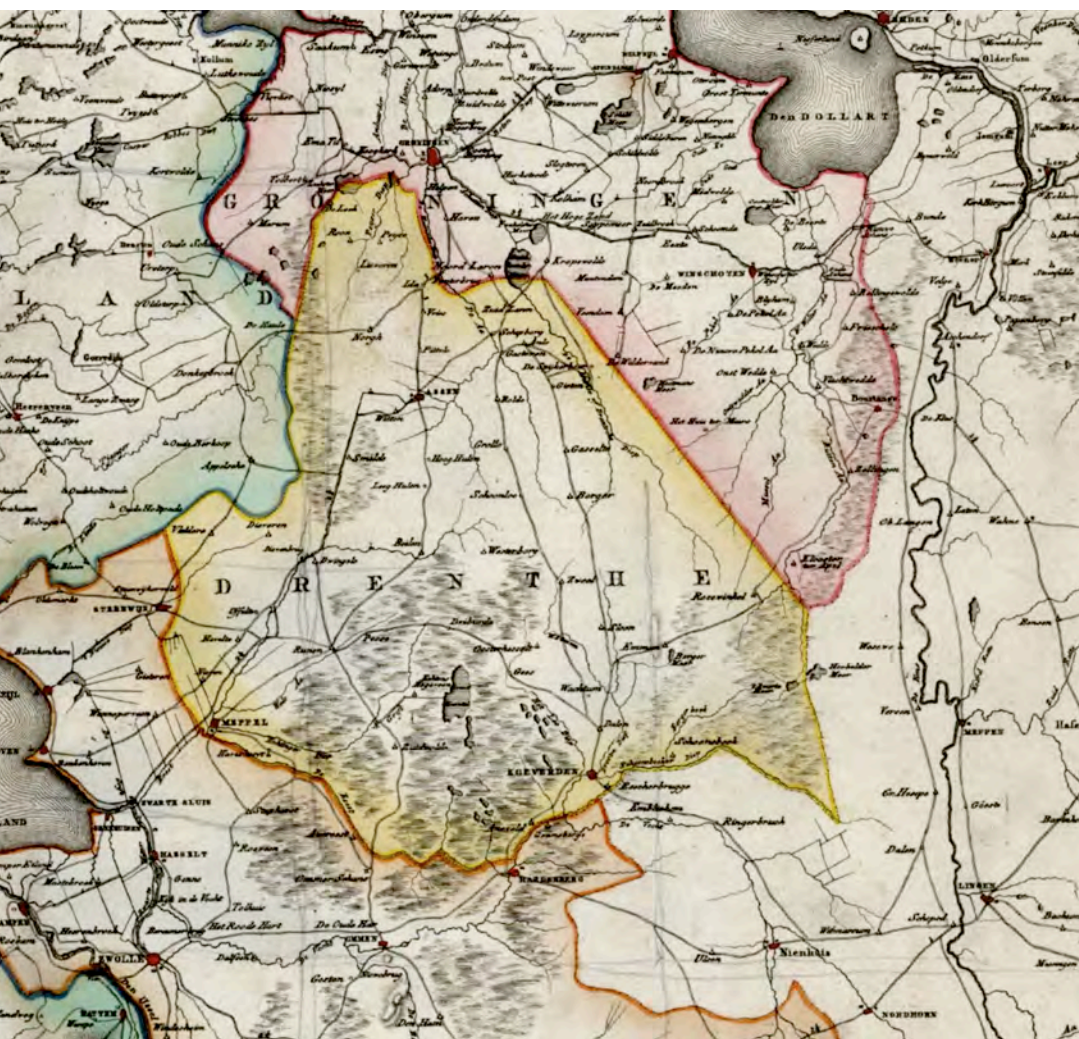
249 Oud Nederland. Wellicht verwijzing naar vroege middeleeuwen? 500-1200.

BLOEI ONDER PROTESTANTISME

Men denke niet dat hiervan te veel wordt gezegd. Een vergelijking van de provincie Drenthe, zoals die thans is en zoals zij kortelings na de kerkhervorming was, zal ons aldaar overtuigen, dat in de laatste tweehonderd jaren, onder de belijdenis van de Hervormde Christelijke leer en onder een gematigd bestuur, tot bloei der provincie en tot welzijn van haar inwoners, oneindig meer is verricht en tot stand gebracht, dan in de vele eeuwen, gedurende welke de Geestelijkheid, over de Katholieke Ingezetenen van dit gewest, de herderlijke staf en de wereldlijke schepter²⁵⁰ heeft gezwaaid.

250 Scepter, heersersstaf.

Kaart: DRENTHÉ 1830

ZIELEN EN LAND IN 1835

De provincie Drenthe telt tegenwoordig bijna 70,000 zielen en heeft een oppervlakte van 264,375 bunders,²⁵¹ zich verdelende in de navolgende verschillende soorten van gronden als :

Bouwlanden	23,243 bunders.
Hooilanden	28,323 «
Weidelanden	31,455 «
Heidevelden	118,123 «
Veenen	57,762 «
Andere soorten van Gronden, Wegen, Wateren, Bosschen enz.	<u>10,469 « +</u>
Te zamen	264,375 bunders

En hieruit blijkt, dat een derde gedeelte der oppervlakte als ontgonnen en vruchtbaar kan worden gerekend. Veel, weliswaar, zeer veel laat de Drentse bodem nog te wensen over, maar ook zeer veel zal er nog kunnen worden gedaan, vooral door ontgroning der hoge venen en door het graven van onderscheidene kanalen, welke niet alleen tot afvoer van de turf, maar ook tot het ontginnen van de onafzienbare Drentsche heidevelden, immers van een groot gedeelte derzelve, dienstbaar kunnen worden gemaakt.

Mocht dit een en ander éénmaal worden verwezenlijkt, dan zou wellicht het graan welig golven, ter plaatse waar thans alleen de heidestruik bloeit en het eertijds zo schrale Drenthe zou misschien worden de stapelplaats,²⁵² waaruit men de overige gewesten van het nodige koren kon voorzien, zonder genooddaakt te zijn, om hetwelke uit vreemde rijken in te voeren.

Laat ons thans kortelijk nagaan, in welke staat zich deze provincie bevond in het begin der 17e eeuw, weinig tijds nadat de kerkhervorming had plaatsgehad. In zekere Deductie,²⁵³ over het drukkende der Oorlogs- en Generaliteitslasten, onder de provinciële Archieven berustende, vindt men:

²⁵¹ Bunder = hectare = 10.000m².

²⁵² Overslagplaats van voedselgewassen.

²⁵³ Afleiding, voorspelling.

* dat het geheele Landschap Drenthe destijds bestond uit 1110 ploegen of volle erven, elk erve gerekend tot 32 mud of 1 last²⁵⁴ zaaikoren, en dat het koren gewoonlijk drievoudig²⁵⁵ opbracht, waarvan één derde voor den eigenaar en twee derde gedeelten voor den huurder of meijer; dat in het jaar 1617 van de voorschrevene 1110 erven 199 woest lagen; [5000-6000 inw. ?]

* dat het duizendste gedeelte van de oppervlakte des gronds nog niet vruchtbaar was, en dat de ingezetenen kommer en gebrek leden. Terwijl in een ander stuk, op het jaar 1621, wordt gezegd: dat een jaar voor vruchtbaar werd gehouden, wanneer het uitgezaaide koren viervoudig weder gaf;

* dat vijf gedeelten der inwoners meijers waren en een zesde gedeelte eigenerfden;

* dat er in het laatstgemelde jaar zoodanig gebrek aan koren is geweest, dat vele menschen van honger stierven;

* dat het gebrek aan beestenvoeder zoo groot was, dat men de rieten daken der huizen vervoederde, om het vee in het leven te houden;

*dat, zoo wegens volstrekt gemis van voeder als door de vee ziekte, de *Gal* genaamd, zijn gestorven bij de 2,500 paarden, ruim 10,000 runderen en ongeveer 50,000 schapen; en

* dat destijds wel een derde gedeelte van het aanwezige bouwland, wegens gebrek aan mest, onbebouwd moest blijven liggen.

Welk een onderscheid! Welk een verandering ten goede in de jongstverloopen tweehonderd jaren! De Almagtige doe dezelve in verdubbelde mate voortduren, opdat Drenthe eenmaal worde, wat het eigenlijk worden kan.

En hiermede vermeen ik de taak te hebben afgedaan, die ik mij zelven heb opgelegd. Mocht ik hier of daar hebben misgetast, dan vergeve men het de ongeletterde schrijver, aan wien alle heusche terechtwijzingen aangenaam zullen zijn, en door wie dezelve met dankbaarheid zullen worden aangenomen.

254 Geladen boerenwagen?

255 De opbrengst was zeer gering. Van het web haal ik recente gegevens. (Zoek op zaaigoed (winter)rogge per hectare). Voor 1 hectare is ca. 100 kg rogge nodig. Dit zaaigoed levert tussen de 5000 en 7000 kg rogge. [50-70x] <https://edepot.wur.nl/252959>

EINDE INTERMEZZO KLOOSTERS

VERVOLG INZICHT

Na het kerken overzicht gaat Magnin verder met de reformatie.

Ook tot Drenthe was reeds betrekkelijk vroegtijdig de leer van Luther,²⁵⁶ Calvin,²⁵⁷ Zwingli²⁵⁸ en andere hervormers doorgedrongen, zoals onder anderen blijkt uit zeker adres,²⁵⁹ door de Abdis en de Kloosterlingen te Assen tussen de jaren 1522 en 1536 ingediend aan Jonkh. Johan van Selbach, Maarschalk van Karel van Egmond, Hertog van Gelre, en, vanwege deze Vorst, die dit Gewest gewapenderhand aan zich had onderworpen en als een wingewest beschouwde en behandelde, Kastelein van Coevorden en Drost van Drenthe. In gemeld adres, reeds vroeger door de druk gemeen gemaakt,²⁶⁰ wordt onder meer door de bedoelde Conventuälen gezegd en voorgedragen:

“soe nue heyden, nae den tydtverloep en Luetteriaensscher Ketterye, alle Geestelyckeyden verdrukt ind vernedert woerden, hebben wij nyemants, buten Godt Almechtych, dan Zyne Furst. Gen. inde lwer Lyeften toe voerstanders.”

Die voordracht diende tot inleiding van een klacht tegen de toenmalige Hertogelijke Rentmeester Johan van Metelen, te Groningen, die Luthers gezind schijnt te zijn geweest en pogingen

256 Maarten Luther (1483-1546) openbaart op 31 oktober 1517 zijn 95 stellingen in Wittigen. In de stellingen uit hij onder meer zijn ongenoegen over het aflaatstelsel van de katholieke kerk.

257 Johannes Calvin (1509-1564), geboren als Jehan Cauvin, was een Frans-Zwitserse christelijke theoloog tijdens de reformatie, naar wie een protestants-christelijke stroming, het calvinisme, is genoemd.

258 Huldrych Zwingli (ook Ulrich Zwingli 1484-1531) was een van de leiders van de Zwitserse Reformatie. Min of meer onafhankelijk van Maarten Luther kwam hij door het bestuderen van de Bijbel vanuit humanistisch oogpunt tot vergelijkbare conclusies aangaande kerk en geloof.

259 Bericht, mededeling, brief.

260 In onze *Voormalige Kloosters in Drenthe*, 2de druk, blzz. 256 en 257. Gemeen = gemeenschappelijk = openbaar.

aanwendde, om het klooster te Assen uit het bezit te dringen van een stuk grond, onder de stadsban van Groningen gelegen, dat door de overleden non Hebele ter Bruggen aan het Convent schijnt te zijn geschonken.²⁶¹

Het zou overbodig zijn, te herhalen, hoe de Vorsten van deze landen Keizer Karel V en zijn zoon Koning Philips II tegen de hervorming waren ingenomen, en dat zij geen middelen onbeproefd en onaangewend hebben gelaten, om haar te keren, en om niet alleen de hervormers, maar ook allen, die de nieuwe leer waren toegedaan, ten onder te brengen.

NIEUWE BISDOMMEN IN DE STRIJD TEGEN HERVORMING
Een van de beste middelen, om te bevorderen, dat hun onderzaten bij het Roomsche-Catholieke geloof bleven volharden en niet tot de hervormde eredienst overgingen, werd door hen geacht een vermeerdering van bisdommen in de Nederlanden te zijn. Dat denkbeeld werd gedeeld door Paus Paulus IV, welk Opperkerkvoogd, op herhaaldelijk aanhouden en op dringend verzoek van laatstgenoemde Vorst in zijn hoedanigheid van Graaf van Holland en Zeeland en van Landsheer van de overige Nederlandsche Gewesten, bij een bul van 12 Mei 1559 Utrecht tot een Aartsbisdom verhief en vijf nieuwe Bisdommen, namelijk Haarlem, Middelburg, Deventer, Groningen en Leeuwarden instelde, ten einde meer strenge kerkucht te kunnen doen houden en alles, wat van de Moederkerk, haar leer en haar dienaren hinderlijk of nadelig mocht zijn, te weren.

Volgens een bul van 7 Augustus 1561,²⁶² door zijn opvolger Paus Pius IV te Rome afgegeven, werd het nieuwe bisdom van Groningen samengesteld, behalve uit de stad van die naam en het Goorecht, uit Drenthe en uit Groningerland, het zogenaamde

261 Daar de non Hebele of Hebbeler ter Bruggen, ter Brugghe, van der Brugghe, ther Bruggen, die tot het oude en voorname Groningse geslacht van die naam ("de Ponte,") behoorde, in het jaar 1514 nog leefde, en in het adres wordt gezegd; dat het bedoelde stuk lands omstreeks 24 jaren in het bezit van de Conventuālen was geweest, mag men aannemen, dat deze in het jaar 1535 of 1536 hun klaagschrift hebben ingeleverd.

262 Zie *Oudheden en Gestichten van Groningen en Groningerland*, mitsgaders *van het Land van Drent*. Uitg. in klein 4*, bij Christiaan Vermeij, te Leiden., 1724, blz. 6 en volg.

voormalige Friesland tussen de Eems en de Lauwers, dat van het bisdom Munster werd afgescheiden en bij dat van Groningen ingedeeld. Bij deze verandering van zaken werd de stad Groningen tot de gewone verblijfplaats van de Bisschop, van zijn gevolg en van zijn hofhouding bestemd, en de aldaar aanwezige St. Maartens-kerk tot Cathedrale kerk verheven.

KERSPELLEN EN KLOOSTERS IN BISDOM GRONINGEN

In laatst gemelde bul worden bij name opgegeven alle in het Graafschap of Landschap Drenthe en in de Heerlijkheid Coevorden gelegene kerspellen en kloosters, welke onder het Groningse bisdom werden gebracht, doch de nauwkeurigheid van die opgave, immers zoals ze in de Oudheden en Gestichten van Groningen en Drenthe is overgenomen, laat veel te wensen over.

Kaine en Elenhuys, in de bul genoemd, zijn ons niet bekend; Havelte is tweemaal opgegeven, onder deze naam en onder Westerhesselen; voor Asselen moet Gasselte, voor Vroezen moet Vries worden gelezen; Dalem behoort Dalen te zijn; Apel (Ter Apel), Weerdenbras (niets anders dan een schans of redoute), Noordlaren, Haren, Essen, of Yesse, Helpen en Horen of ten Horen waren niet onder Drenthe, maar onder Groningen gelegen; en Staphorst, Roveen, of Rouveen, Uwerst (IJhorst) en Oeverreijst (Avereest) hebben steeds tot en onder Overijssel behoord.

Hoewel ook, in meergemelde bul, de vier laatstgenoemde kerspellen zijn beschreven als tot het Dekenaat van Drenthe te behoren, is ons echter niets voorgekomen, waaruit blijkt, het gevolg kan worden getrokken, of zou kunnen worden afgeleid, dat de tijdelijke Dekenen van Drenthe zich immer met die kerkgemeenten hebben bemoeid, noch daarin, of haar betrekkelijk, zeendrecht of synodale terechtzittingen hebben gehouden.

MOEIZAME VORMING BISDOM GRONINGEN

Intussen heeft de bul van Paus Pius IV in het jaar 1598 aanleiding gegeven, dat in stukken van die tijd, tot regeling van het kerkwezen van de Hervormden in Drenthe betrekkelijk (bij welke gelegenheid men enige geringe pogingen heeft aangewend, om

Staphorst, Rouveen, IJhorst en Avereest in het kerkelijke onder laatstgenoemd gewest te trekken), de bewoners van die kerspellen als “Kerkelijke of Geestelijke Drenthenaren” zijn beschreven, en dat omstreeks het midden der zeventiende eeuw meermalen werd beweerd, dat het voormalige kruisbroederen-klooster te Ter Apel, dat de naam van Huis des Lichts heeft gedragen, op Drents grondgebied werd gevonden. Het daarmee beoogde doel van de toenmalige Drenthenaren, en om hun kerkelijk gebied ten koste van de Provincie Overijssel uit te breiden, en om, ten nadele van hun naburige Groningse gewestgenoten, zich de goederen van het opgeheven klooster Ter Apel toe te eigenen, is echter niet door hen bereikt. Nog zeven jaren na de instelling van het bisdom van Groningen hield het aan, eer dat tot stand kwam, en de eerstbenoemde Bisschop, Johan Kijff, een Utrechenaar van geboorte en Monnik van de orde der Minderbroederen, zijn hoge betrekking aanvaardde. (1561 + 7, dus in 1568.)

HERTOG VAN ALVA EN EIGENZINNIGE DRENTEN

Ferdinand Alvarez van Toledo, Hertog van Alva, vanwege de Spaanse Koning Philips II Landvoogd van de Nederlanden, schreef bij brief van 25 Augustus 1568 aan de toenmalige Stadhouder van Drenthe, Karel van Brimeu, Graaf van Megen, onder anderen het navolgende:

“Ende want syne Con. Mayt verstaat ende geresoluertt hefft, die voerss. (dat is: de nieuwe) Bysdommen tott effecte te laten bringen, ende onder anderenn tbisdoem van Groningen, daer onder syne Pausseliche Heillicheit voir 166 guet angesien hefft, dat ‘t laut van der Drenthe voirtaen resorteren soude, om dair soe by gelegen synde. Sall daeromb van noden wesen, dat ghy de Drossart van Couordenn en den vierendetwintich Etten desselfs tantz terstondtt verwittigett van deze syne May-ts menonge ende resolutie, umb den onderdanenn aldair tselfde voirts antegeuenn ende seeckere gedeputerde te vorordonnerenn, umb by der Incompste ende Introductie van den vorgen. Bisscop sich te vinden ende ouer staenn, eude denseluen alle chre, reuerentie ende gehoorsaemheit te bewysen ende te biedenn, gelick se thott heer toe den Bisscop van

Wtrechtt gedaen hebben, dewelck ein Erstzbisscop gemaect is, ende sal de voersz. Bisscop van Gronningen onder hem bliuen als een van synen suffraganen, sulks dat hy altijt die ouerheitt aldaer behouden sall.”

De Stadhouder, Graaf van Megen, deelde dat stuk in afschrift mede aan de Drost Jarich van Botnia en aan de vierentwintig Etten van Drenthe, bij een schrijven van 13 September van het laatst gemelden jaar. Beide brieven zijn, in hun geheel, reeds vroeger door ons in druk uitgegeven.²⁶³ Met hun genoemden Bisschop geraakten de Drenthenaren weldra in geschillen over het zogenaamde *Jus de non evocando*,²⁶⁴ welke zo hoog liepen, dat Koning Philips tussen beiden moest treden. Die Vorst zond ten jare 1572 het Lid van zijn geheime Raad Johan Fonck, Proost van de Maria-kerk te Utrecht, naar Drenthe, en na lange beraadslagingen werd, door tussenspraak van dezen, tussen de Bisschop en de Landzaten van dit Landschap overeengekomen:

a.) dat de Bisschop zoude hebben en behouden de gehele rechtspraak in lijfstraffelijke zaken, met den aankleve van dien, voor zoveel het geestelijke rechtsgebied betrof, ongeacht van de Drenthenaren oud privilege de *non evocando*, dat mitsdien aanmerkelijk werd besnoeid;

b.) dat de uitspraak van de vonnissen in matrimoniale en beneficiale zaken zoude geschieden binnen Drenthe, door de Deken of zijnen Commissaris, die aldaar ze ook zoude instrueren ten einde toe, en dan de stukken gesloten overbrengen bij ‘s Bisschops Officiaal te Groningen, door wien ze zouden worden onderzocht en met wiens raad en advies de vonnissen binnen Drenthe zouden worden uitgesproken en ten uitvoer gelegd;

263 Namelijk in ons *Geschiedkundig Overzicht* enz., Ie Stuk, blz.. 30-32, noot No 13. Pater H. Van Rijn heeft in de Oudheden en Gestichten van Groningen en Drenthe, blz 80 en volg., de invoering van Bisschop Johan Knijff zeven jaar te vroeg gesteld, en bovendien de namen der Pausen Paulus IV en Pius IV met elkander verward.

264 Dat Drenten niet buiten de Landschap voor de rechter konden worden gebracht.

c.) dat de Bisschop een Deken of Commissaris in Drenthe zou mogen aanstellen, die dáár, te Groningen, of in de nabijheid zoude moeten wonen en binnen Drenthe (over Drentse zaken) zijn werkzaamheden verrichten. De vroegere bepaling, dat hij pastoor van een der Drentse kerspellen moest zijn, werd mitsdien opgeheven;

d.) dat de zaken, welke, tijdens het sluiten van deze overeenkomst, voor de Officiaal te Groningen aanhangig waren gemaakt, door dezen zouden worden ten einde gebracht, niettegenstaande gemeld recht of voorrecht de non evocando, waarin de Drenthenaren zonder de minste inbreuk zouden worden en blijven gehandhaafd.

Deze overeenkomst Verwierf de goedkeuring van Koning Philips, die daarvan verklaring gaf met een open brief van de 22 December 1573, welke in 1847 in druk is uitgegeven.²⁶⁵

NA 1573 BISSCHOPPELIJK GEZAG GRONINGEN

De Proost en Aartsdiaken van de Sint Martenskerk te Groningen was de Officiaal van de Bisschop aldaar. Op hem gingen over alle inzage in- en bemoeiingen met de geestelijke en kerkelijke aangelegenheden in Drenthe, welke vroeger aanbevolen of opgedragen waren aan de Proost en Aartsdiaken van de Sint Maria-kerk te Utrecht, wiens gezag in dit Landschap na de instelling van het Groningse bisdom geheel had opgehouden, waarvoor onder anderen het bewijs wordt gevonden in de reeds medegedeelde aanstelling en het ontslag van de Utrechtse Priester Cornelis van Wely, als Vicaris van het Sint Stephanus-altaar te Westerbork, wiens opvolger zijn bevestiging als zodanig niet van de Proost en Aartsdiaken van Sint Maria te Utrecht, maar van dien van Sint Maarten te Groningen ontving.

EERSTE BISSCHOPPEN IN GRONINGEN

De Bisschop Johan Knijff overleed in het jaar 1578, en in zijn plaats werd aangesteld Johan van Bruhesen, een Brabants Edelman,

²⁶⁵In ons *Geschiedkundig overzicht*, IIIde Stuk, Ie gedeelte, blz. 245 en volgende.

geboren te Breda, die echter tot Aartsbisshop van Utrecht werd benoemd vóór dat hij het bisdom van Groningen had aanvaard.

Deze werd vervangen door Arnold Nijlen, eerst Monnik en Prior van de orde van de Predikheren en vervolgens Pastoor te Groningen, die het bisdom aldaar heeft bezeten tot het jaar 1594, als wanneer hij, nadat de stad uit de macht van de Spaansgezinden in die van de Staatsgezinden was overgegaan, gedrongen was zich hij de Spaanse krijgsbenden te voegen en met deze, zijn bisdom en de Nederlandse bodem te ontruimen. Hij is negen jaar later te Brussel overleden, en met hem weken vele Drentse Pastoors, Vicarissen enz., die een paar jaren vroeger binnen Groningen waren gevlucht, toen Drenthe en Coevorden door macht van wapenen, onder het beleid van Prins Maurits van Oranje en van Graaf Willem Lodewijk van Nassau, aan de zijde van de Algemeene Staten werden gebracht.

Meest alle gevluchte priesters hebben de tot hun gemeenten behorende papieren en stukken met zich genomen, en het is meer dan vermoedelijk, dat die bescheiden, immers gedeeltelijk, nog te Brussel, te Emmerik, te Keulen en elders aanwezig zullen. zijn, voor zoveel ze niet, tot onherstelbaar verlies voor de wetenschap, zijn vernietigd geworden.

Bijlage 10.²⁶⁶

Wilhelm Ludwig, Graeff toe Nassau, Catzenelnbogen, &, Stadtholder over Vrieslandt, Stadt en de Ommelanden van Groningen & c., doen te weten: Dat die Heeren Generaele Staeten van de vereenigde Nederlandsche Prouintien belijft heft, ons toe belasten, om die reformatie ende Christelicke bestellinge van Kercken ende Schoelen in die landschap Drente, die duslang, niet uit geringe ergernis van veele vroeme ende goethertige luyden, verwylt is, eerstes daeges by die hand toe nemen, geuende ons daertoe behoerlicke autorisatie, om soedanig werck te berichten, met raedt ende bystandt van eenige voerneme persoenen, uyt gedachte landschap by ons te verkiesen. – Naer voergaende communicatie ende aduys van die welcke Wy voor allen dingen noedig geuonden hebben, allen Pastoren, Priesters, Vicarissen, Schoolmeesters -ende andere

266 Lees letter u als letter v. & c. = etcetera.

Geestelicke, die duslang in den pawsdom den kerckdienst in der landschap Drente voorn: Versocht hebben, te beuelen mits desen, dat sie sich nu datelich des kerckdiensts onthouden ende sich deselven gans und gar niet meer aennemen noch onderwinden.

Oock voorts haere saecken daernae stellen, dat sie binnen drie weken die woeninge ende goederen van den pastorien ende kercken moegen ruymen ende daarvan aftrecken, ende ouerleueren aen die kerckvoegden ende oldsten van den kerspel. Des sullen Wy, ter eerster bequaemor gelegenheit, gemelden Pastoren ende Geestelicken eenen eigentliken dach ende plaets bestemmen, alwaer die geenige, die geneigt mochten zijn, sich tot die reine bekentenis ende leer des Euangelii toe begeuen, sullen verschijnen, om verhoert ende op hare gaeuen, leuen ende geschiktheid gelet toe worden.

Ende sullen Wy soedane, als tot bekentenis der waerheid van herten geneigt ende tot den gereformierden kerckdienst bequaem sullen beuonden worden, daertoe in eenige kerspelen van Drente nieuwe beroepinge verleenen ende benefens andere gereformierde gebruycken.

Des in oorkonde hebben Wy dese geteekent, ende onsen zegel daerbeneuens opt spatium drucken laten, Gedaen tot Groningen,
den Xn May 1598.

Wilhelm Ludwig,
Graff zu Nassau.

1594 DRENTHE HERVORMD VERKLAARD

Het is een eigenaardige trek van de Drenthenaren, dat zij lang blijven vasthouden aan het oude en daarvan niet gemakkelijk afwijken, maar dat zij, éénmaal tot verandering overgegaan zijnde, met gelijke geestdrift zich hechten en verknocht blijven aan het nieuwe, als waarmede zij het oude hebben aangehangen.

Zo is het onder anderen zeker, dat, toen bijna overal elders in Nederland de kerken werden geschonden, de beelden gebroken, de versierselen in kerken en kloosters vernield en ontvreemd, de ingezetenen van het Landschap Drenthe, die, immers voor het

uiterlijke, aan de Roomsch-Catholieke kerk, de voorvaderlijke eredienst, getrouw en steeds rustig bleven, zich niet aan de beruchte beeldenstorm hebben schuldig gemaakt

Hoogst opmerkelijk is het, dat dezelfde Drenthenaren, die zo lang, ja veel langer dan hun landgenoten in de aangrenzende en andere Provinciën, bij het oude geloof hadden volhard, na het tot stand brengen van de hervorming in dit gewest, over welke invoering wij later zullen handelen, eenpariglijk en met de meeste nadruk hoogst gestrengte maatregelen namen en verordeningen vaststelden tegen hun landgenoten, die, – en dat getal was uiterst gering, ja niet noemenswaardig, – niet tot de Hervormde kerk overgingen, maar aan de Roomsch-Catholieke kerk, aan haar leer en aan haar instellingen getrouw bleven.

VOORINGENOMENHEID TEGEN ANDERE RELIGIES

Niet zodra was de kerkhervorming ingevoerd en algemeen aangenomen, of hij be Ingezeten en de Regering van Drenthe beide ontstond een verregaande vooringenomenheid tegen allen, die een ander kerkgenootschap, dan dat van de Hervormden, waren toegegaan. Ze waren in het bijzonder bevooroordeeld tegen hun oude geloofsgenoten, de Roomsch-Catholieken, en over het algemeen zijn ze daarvan thans zelfs nog niet vrij te pleiten.

Sedert het jaar 1603 was de Hervormde Eerdienst de heersende in dit gewest, en de Roomsch-Catholieke werd niet alleen volstrekt niet geduld, maar en Regering en bevolking beijverden zich om het zeerst, in het nemen van maatregelen, om de pausgezinden te weren, en zij ontzagen zich in genen deel, om zelfs openlijk te doen blijken van de innigsten afkeer, waarmee zij in de uitgestrektste zin van het woord tegen de belijders van de Roomsche kerkleer, en in mindere mate ook tegen de aanhangers van andere kerkgenootschappen, bezield waren.

EREDIENSTEN VERBODEN, ROOMSCHEN VERJAAGD

Joden waren minder veracht, dan Roomsch-Catholieken: deze laatstgenoemden werd zelfs oogluikend het oefenen van hun godsdienst in stilte en in het verborgen niet toegelaten; niemand werd de vrije en openbare godsdienstoefening naar hun aartsvaderlijke gebruiken en instellingen toegestaan. Israëlieten

verkregen somtijds gunsten van het Landschaps-Bestuur, doch Roomsch gezinden nimmer.

Het gevolg van dat alles was, dat bijna allen van laatstgenoemde gezindte, de één vóór de andere na, Drenthe verlieten en hun woning elders vestigden. Zeer enkelen, die nog bleven, waren onder de Protestanten verscholen en als verloren. Hoezeer²⁶⁷ er niets van in de voorhanden staatsstukken wordt aangetroffen,²⁶⁸ is het echter een stellige waarheid, dat het van regeringswege de Roomsche Priesters was verboden, zonder vergunning binnen de grenzen van het Landschap te overnachten, en dat de Schouten in de onderscheidene kerspellen dienaangaande geheime instructies hadden.

Ook blijkt het, dat in 1615 een Roomsch Geestelijke, die in het kerspel Roden zich ophield en aldaar in stilte enige weinige kinderen had gedoopt, deswege strengelijk werd vervolgd, en zich gedrongen zag, het Landschap te verlaten, vermits hem het verblijf aldaar was ontzegd, onder bedreiging van lichamelijke straffen en eeuwigdurende verbanning.²⁶⁹

STIEKEME ROOMSCHE DIENSTEN IN COEVORDEN

Intussen begaf zich nu en dan een Geestelijke naar Coevorden, ten einde de aldaar overgeblevene Pausgezinden en de Roomsche Officiëren van de bezetting in het verborgene te leren, te stichten en te bedienen, en somtijds hield een Monnik of Priester, als krijgsman vermomd en van een door een Officier afgegevene verlofpas of vrijgeleidebrief voorzien, zich elders binnen Drenthe op, om zijn weinige verdrukke geloofsgenoten te helpen, te sterken en te troosten, doch deze kunstgreep werd bekend en gaf aanleiding, dat ter Synodale Vergadering, op 4 juni 1683 in Assen gehouden, de vraag werd gedaan:

“Of een Rooms Priester of geestelijke, vrijgeleide verkregen hebbende van een Militair Commanderende Officier, om hier

267 Hoewel.

268 Bestaan hebbende registers, de geheime handelingen van het Landschaps-bestuur hebbende vervat, zijn in het Gewestelijk Archief niet aanwezig.

269 Hij heette Johan Krythe, wordt in de betreffende stukken “Officiaell” genoemd en was te Roden geboren.

of daar in deze Landschaps districten te mogen zig ophouden, daarmede zoude kunnen bestaan?”

van regeringswege werd geantwoord²⁷⁰

“dat de politieke Overheid of Schulten, ter plaatsen waar zodanige Priesters zig zouden mogen ophouden buiten kennis en weten van hem, hieraan niet zal gehouden wesen, en dat zig na de Placcaten van Haar Hoog Mogenden, als ook deser Landschap, zig zal mogen en moeten reguleren, en zodanig een saiseren en vast maken.”

Naar die uitspraak werd voor het toekomstige stiptelijk gehandeld, zonder dat daarvan in het minste werd afgeweken; overal en uit alles werden de Roomsche gezinden geweerd, en zelfs in burgerlijke, boetstraffelijke en lijfstraffelijke zaken konden zij niet volstaan met het afleggen van de eed, op gelijke waarschuwing tegen meened als de Protestanten werd voorgehouden. Voor hen werd die waarschuwing vastgesteld als vermeld is in de bijlage gevoegd onder No. 6. (In de voetnoot.²⁷¹)

Ter vergadering van Ridderschap en Eigenërfden, de Staten van het Landschap Drenthe, werd meermalen bepaald en herhaald:

“dat niemant, ‘t sij onder ‘t lidt van de Heeren van de Ridderschap,

270 De Synodale besluiten waren niet van Kracht voordat ze door het Landschaps-bestuur waren goedgekeurd; eerst daarna mogt er Uitvoering aan worden gegeven.

271 In het origineel. Delpher.nl

WAARSCHOUWINGE

voor den Meenedt van de Papisten.

Voor te stellen dit:

Ingevalle N. N. in dese navolgende poincten anders getuigt, dan na syn/haar regie wetenschap ende waarheit, zonder op elken poinckt ‘t minste te verzwijgen ‘t gene hem/haar bewust is, in alles sonder alle valsheit, argwaan ofte bedrog; dat N. N. van nu voortaan afstaat ende renuncieert van alle privilegiën, gratiën ende pardonnen van alle Priesteren in ‘t geeneeraal ofte in ‘t particulier, so hem/haar door de absolutie van de Bieghte mogte verkregen worden ofte verhopende syn, jae zelfs van de Dispensatie van de Paus van Romen, in wat fatzoen ofte maniere die ook bij hem/haar verkregen ofte geöbtineert magh worden.”

off onder de Heeren Eygenerffden, op Landtsdagen off Lottingen sal mogen compareren, die niet sy een lidmaet en communicant van de gereformeerde religie.”

DRENTHES VRIJ VAN ROOMSEN

Geen Roomsche gezinde had stem of iets te zeggen in kerspels- of markezaken, en tot de minste handeling in openbare aangelegenheden was hij niet bevoegd. Dat alles werkte samen, om de Roomsche-Catholicken en hun eredienst uit dit Gewest te doen verdwijnen. Van de laatste werd dan ook weldra in Drenthe geen spoor meer gevonden. De enige Drentse edelman, die bij de Roomsche-Catholieke kerkleer bleef volharden, was Jonkh. Evert van Ensse tot de Havixhorst²⁷² Kastelein van Coevorden en Drost van Drenthe, vanwege de Koning van Spanje, die hij tevens als Overste-Luitenant diende. Na het verliezen van zijn burgerlijke ambten en het verlaten van de militaire dienst, vestigde hij zijn woonplaats te Zwolle, alwaar hij is overleden, tot aan zijn dood toe Koning Philips en de Godsdienst van zijn vaderen getrouw gebleven zijnde.

Alleen de vesting Coevorden maakte uitzondering op de algemene regel. Behalve onder de krijgslieden van de bezetting,²⁷³ werden aldaar doorlopend enige Roomsche-Catholieke ingezetenen gevonden, wier getal steeds toenemende bleef, doordat gehuwde en ongehuwde militairen, na de dienst te hebben verlaten, hun woonplaats in die stad vestigden.

Uit het Brabantse Monniken-klooster van de orde van de Franciscanen of Minderbroeders te Megen, werd steeds een geestelijke naar Coevorden gezonden, om in het verborgene aldaar in verdrukking levende geloofsgenoten te leren, te stichten en geestelijke hulp en troost toe te dienen. Door deze omstandigheden is de orde van de Heiligen Franciscus in het bezit geraakt van de inzage, welke zij later in de aangelegenheden van de Roomsche-Catholieke gemeente te Coevorden heeft verkregen, en van het recht van collatie van de pastorie van die gemeente, dat

272 Hij had dat Riddergoed verkregen door zijn huwelijk met Jonkvrouw Johanna van der Clooster. Zijn vader, Jonkheer Engelbert van Ensse, eerst Raad des Konings in Overijssel en vervolgens van 1557 tot 1567 Kastelein van Coevorden en Drost van Drenthe, was uit Zwolle herkomstig.

273 Van het garnizoen.

al nog uitgeoefend wordt door het Convent van Megen, waaruit steeds een Pastoor van Coevorden wordt gekozen en derwaarts gezonden.

DESERTIE VAN ROOMSE SOLDATEN

Tevergeefs wendden bij herhaling Hoofd- en mindere Officieren, in overleg en met medewerking van belanghebbende ingezetenen, alle mogelijke pogingen aan, tot het erlangen van vergunning, om te Coevorden een Roomsche-Catholieke kerk en gemeente te stichten, immers om aldaar vrijelijk de godsdienst van die gezindte uit te oefenen; tevergeefs was het, dat door hen werd gewezen op de veelsoortige en grote nadelen, zo²⁷⁴ door het Gemeenbest van de Verenigde Nederlanden in het algemeen, als door het Landschap Drenthe en particuliere personen in het bijzonder, wegens gemis van een Roomsche kerk te Coevorden geleden wordende, doordat vele militairen van de bezetting aldaar, des zondags met verlof naar een of andere Roomsche kerk in het Graafschap Bentheim gegaan zijnde, om hun godsdienstplichten te vervullen, van daar niet terugkeerden, omdat ze, verrast door Duitsche wervers,²⁷⁵ die ook op hun godsdienstig gevoel werkten, bij vreemde Mogendheden in dienst traden, en naar Pruisen en elders werden opgezonden: het Landschaps-Bestuur bleef onverwrikt vasthouden aan de bestaande bepalingen en volstandig weigeren, de Roomsche-Catholiek-gezinden de vrije uitoefening van hun eredienst binnen de aloude veste, of elders in haar nabijheid op Drents grondgebied toe te staan.

SCHERPE KANTJES VERDWIJNEN

Maar de tijd, die zoveel verandert, die ijzer en staal doet slijten en de hardste steen vermurwt, had langzamerhand de zeden en denkwijze verzacht, en meer toegeeflijkheid en verdraagzaamheid bij volken regering doen ontstaan. Na herhaalde mislukte pogingen en bekomene afwijzingen, gelukte het eindelijk de toenmalige Gouverneur of militaire Commandant van Coevorden, wiens verzoek door enige burgers van die stad werd ondersteund, door de welwillende tussenkomst en door voorschrijven van de Raad

²⁷⁴ Zowel.

²⁷⁵ Ronselaars voor het leger.

van State van de Verenigde Nederlanden aan Ridderschap en Eigenerfden, de Staten van het Landschap Drenthe, in 1786 van 's Landschaps regering vergunning te erlangen

“om op hun eigene kosten binnen meergemelde stad, in het een of ander particulier kerkhuis, de Roomsche Catholieke eredienst in alle vereiste stille te mogen doen uitoefenen, zonder nochtans aan andere gezindten enige redenen of aanleiding tot ergernis te geven.”

Onmiddellijk daarna werd een Roomsche-Catholieke kerkgemeente te Coevorden tot stand gebracht en één van de kloosterlingen van Megen tot haar Pastoor aangesteld. Twee jaren later verleende het Bestuur van het Landschap Drenthe vrijstelling van de betaling van de overgangsrechten van een pand, dat tot daarstelling van kerk en pastoorswoning was aangekocht, en tevens vergunning, om, tot gedeeltelijke bestrijding van de kosten van timmering van die gebouwen, gedurende vier maanden een inzameling van gelden langs de huizen van 's Landschaps ingezetenen te doen, zo als blijkt uit de drie stukken, welke als bijlage, onder de Nummers 7, 8 en 9, hierachter zijn opgenomen.²⁷⁶ Aan het pastoraat van Coevorden is een Rijks jaarwedde van f 400,00 verbonden.

Door de Drost van Coevorden en Drenthe werd in 1786 een “Reglement opzigtelijk van de oeffening von de Roomsche Godsdienst te Coevorden” vastgesteld, Van dat stuk volgt hier een afdruk. (In boek als Bijlage No. 40.)

Reglement opzigtelijk der oeffening van de Roomsche godsdienst te Coevorden.

1.

Het huys, schuire of vertrek, door de Roomsgezinden ingezetenen te Coevorden tot verrigtinge hunner godsdienst geschikt of nieuw te timmeren, zal van buyten het aansien niet mogen hebben van een kerk of publicq gebouw, maar als een gewoon huys met vierkante vengsterramen en deuren voorzien weezen, en van binnen met een egale solder beschooten, en

²⁷⁶ Origineel via Delpher.nl met bijlagen.

eencouleurig geverfd moeten worden, zonder eenig schilder-, pleisterwerk of andere ornamenten daar by te voegen.

2.

De ingezetenen boven genoemd, zullen, alvorens eenige timmerage of verandering van een huys, schuire of vertrek, ten einde daar in hunne godsdienst te oeffenen, ondernemen, gehouden zyn een naauwkeurig plan en beschryving van die timmerage of verandering, zoo wel binnen als buiten huys, aan den heer Drossard te overgeeven, en daar op approbatie versoecken, en na die bekomen te hebben, mogen voortwerken, mits, het werk afgelopen zynde, daar van ten eersten kennisse worde gegeven aan den heer Drossard om te laten examineeren, of alles conform het overgegeeven plan en beschryving gemaakt is, welke inspectien voorts zoo dikwyls namens den heer Drossard zal geschieden als dienstig zal worden geoordeelt.

3.

Het huys, schuire of vertrek in voegen voorschreven voltooyd en goedgekeurd zynde, zal daar van in het vervolg geen vernieuwing, verandering of vergrooting, onder welk een voorwensel of hoe gering ook, geschieden mogen, zonder toestemming van den heer Drossard van Coevorden, aan wien de Roomsche Gemeente ingevalle van noodige Reparationen zig zal moeten adresseeren, met overgave van een specifieke Lyste der defecten, en versoeck van goedkeuring der voorgeslagen Reparationen, zonder inmiddels, by aldien de Reparationen van dien aart mogten weesen, dat daar door de vrye oeffening van de godsdienst belemmert wierde, ergens anders buiten toestemming als vooren dien dienst te verrigten.

4.

Tot het waarnemen van de Pastorale functien in dit kerkhuys en gemeente zal niemand bevoegt weezen als een Roomsch wereldlyk Priester, die bewysen kan een gebooren onderdaan van den staat te zyn, en daar en boven een schriftelyk admissie op zyne zending of Commissie van den heer Drossard van Coevorden bekomen heeft.

5.

De Priester in manieren voorschreven geadmitteerd, zal voor het dadelyk aanvaarden zyner bedlening, op zyn Priesterlyk Woord, in plaats van Eede, voor den heere Drossard of zyn gemagtigde verklaren, dat de gemeente niet zal leeren de onbepaalde magt van den Paus, om de onderdaanen van den plicht en gehoorsaamheid aen hunne wettige overheid verschuldigt, te kunnen ontslaan, of dat zy geen onderdanigheid schuldig zyn aan een overheid buiten de Roomsche kerk zynde, maar het tegendeel by alle gelegenheid de gemeecote tragten in te scherpen.

6.

Dat hy Priester ook belooven zal, generhande absolutie nog dispensatie van den Paus of iemand anders deezen rakende te zullen verzoeken of aanneemen, en in gevalle by anticipatie eenige dispensatie of absolutie tegens zyne boven gemelde verklaringe of eenig lid van dien verzogt, verkregen ofte aangenoomen mogten hebben, daar van te Renuntieren, en de zelve zonder eenige mentale reservatie voor nul en nietig te houden.

7.

Dat hy geene Bullen, Brevetten of Decreten, Mandamenten of andere beveelen, hoe ook genoemd, van den Paus of andere geestelyke Overigheid, aan zyne gemeente zal communiceren, voordat hy de zelve in originali aan den heer Drossard zal vertoond, en daar op agreätie bekoomen hebben.

8.

Voorts zullen de Priesters en in het generaal alle Roomsche ingezetenen van Coevorden zig zorgvuldig hebben te wagten, door het verrigten van bygeloovige plegtigheden, aanstoot en ergernisse aan de Belyders van de openbare godsdienst te geeven.

9.

Dat de Roomschgezinden op Zon-, Feest en Beede-dagen hunnen godsdienst niet zullen moogen beginnen of eindigen op

den zelven tyd als die van de Gereformeerden begint en eindigt, alles in ieder artikel by de boete van 25 goud-guldens, sluyting van het kerkhuys en dadelyke intrekking deser concessie.

HERRIJZENIS VAN ROOMSCH-CATHOLIEK DRENTHE

Meer dan dertig achtereenvolgende jaren bleef in Drenthe de kerk te Coevorden het enige gebouw, waarin de Zaligmaker van de wereld volgens de instellingen van het Roomsch-Catholieke kerkgenootschap werd aanbeden en gediend, doch toen, door en voor de Maatschappij van Weldadigheid, de Kolonie Frederiksoord, onder de gemeente Vledder, was gesticht, werd aan de daarin geplaatste Roomsche gezinde kolonisten de gelegenheid verschaft, om op de bij hen gebruikelijke wijze de Almachtige, de Zoon Gods en de Heilige Moedermaagd te huldigen. Tot dat einde werd ten hunnen behoefte tijdelijk een schoolgebouw in genoemde kolonie afgestaan, waarin de dienst werd verricht door een Kapelaan, ondergeschikt aan de Pastoor van Steenwijk en Steenwijkerwold, Provincie Overijssel, onder wiens kerspel de kolonisten van Frederiksoord vooreerst bleven parochiëren.

KOLONIEKERK IN FREDERIKSOORD

Na verloop van enige tijd werd het plan gevormd, om aldaar een afzonderlijke Roomsche kerkgemeente te vestigen, en toen ten jare 1837 de Roomsche gezinde bevolking van genoemde kolonie tot meer dan 350 zielen was aangegroeid, verzocht het inmiddels zich aldaar gevestigd hebbende Kerkbestuur een som uit 's Rijks kas, toereikend om er een kerk van zijn gezindheid en een daaraan gehechte pastoorswoning te bouwen.

Volgens een daarvan gemaakte begroting van kosten, werd het benodigde tot de daarstelling van die gebouwen aanvankelijk begroot op f 11.830,00 doch later werd van het eerst ontworpen plan afgeweken en dit vervangen door een minder kostbaar, waarvan de kosten eerst op f 7.995,00 en vervolgens op f 8.395,00 werden geraamd. Vrij lang bleef deze zaak aanhangig, doch nadat de Permanente Commissie van de Maatschappij van Weldadigheid zich bereid had verklaard, behalve de vereiste grond voor kerk, pastorie en tuin, een bijdrage van f 1.395,00 tot de kosten van de bedoelde bouw te leveren, vond wijlen zijn Majesteit Koning

Willem II bij besluit van 21 Junij 1844 No. 35 goed, tot bestrijding van het tekortkomende, ten beloop van f 7.000,00, een subsidie van dat bedrag uit 's Rijks schatkist te verlenen.

Weldra volgde toen de aanbesteding: van de beide gebouwen, en op 25 September 1845 werd de kerk te Frederiksoord plechtstatiglijk ingewijd, door Zijn Hoog Eerw. de Heer C. L. Baron van Wijkersloot van Schalkwijk, die door de Paus was benoemd tot Bisschop *in partibus infidelium*,²⁷⁷ onder de titel van Bisschop van Curium, en aan wie bij koninklijk besluit van 10 Juli 1833 No. 86 vergunning was verleend, om die waardigheid aan te nemen.

Doordat tijdens de wijding de bouw nog niet was voltooid, ontstonden dienaangaande geschillen, welke nog niet zijn geëindigd, en vermits alle zaken, tot de Roomsch-Catholieke kerkgemeente te Frederiksoord betrekkelijk, nog niet zijn geregeld, wordt de dienst door een waarnemend priester (*Deservitor*) verricht, totdat in de aanstelling van een Pastoor zal worden of zijn voorzien. De Deservitor te Frederiksoord trekt jaarlijks f 600,00 uit 'Rijkskas.

De kerkelijke aangelegenheden van de Roomsch-gezinden in de kolonie van de Maatschappij van Weldadigheid te Veenhuizen werden geregeld bij Koninklijk besluit van 8 April 1825 No. 89. Daarbij werd de Permanente Commissie van die Maatschappij gemachtigd tot het stichten van een kerkgebouw en van een daarbij behorende pastorie voor de Roomsch-Catholieke Koloniale Gemeente van Veenhuizen en Norg, onder toekenning van een subsidie uit 'Rijkskas, ten bedrage van f 14.389,10, ten einde die gelden tot bestrijding der kosten van daarstelling van de gebouwen en tot betaling der verdere kerkelijke benodigdheden aan te wenden.

Deze gemeente wordt bediend door een Pastoor en door een aan hem toegevoegde Kapelaan. Het jaarlijks inkomen uit 's Rijks Schatkist voor de eerstgemelde is laatstelijk geregeld bij Koninklijk besluit van 27 Junij 1833 No. 27 en bepaald op f 1.200,00, onder

²⁷⁷ Aartsbisschoppen en bisschoppen in partibus infidelium was tot 1882 in de Rooms-Katholieke Kerk de formele benaming van de titulaire bisschoppen. Deze Latijnse woorden betekenen „in het gebied der ongelovigen”, zonder bisdom. De term werd meestal afgekort tot in partibus, IPI of IP.

voorwaarde, dat de Pastoor voortdurend belast zal zijn en blijven met de zorg voor de voeding en huisvesting van zijn Kapelaan, aan wie bij Koninklijk besluit van 1 April 1833 No. 26 een Rijks jaarwedde van f 200,00 is toegelegd.

ROOMS-KATHOLIEKE KERK IN ASSEN 1832

Reeds in de jaren 1815 en 1816 werd van hogerhand de wens te kennen gegeven dat te Assen een Rooms-Catholieke gemeente werd opgericht. Dit plan vond echter weinig bijval, noch bij de bevolking noch bij de Gewestelijke en Plaatselijke Besturen. De verbazende snelheid, waarmede de bevolking van Assen en de bijgelegen plaatsen in enige daarop volgende jaren zich had uitgebreid, maakte het echter dringend noodzakelijk, dat aan de zich daar gevestigd hebbende Roomsgezinden de gelegenheid tot het vieren van hun eredienst werd verschaft. Na vele daarover gevoerde briefwisselingen verklaarde de Raad der Stad Assen, bij zijn resolutie van 6 October 1832, No. 112, eindelijk zich genegen en bereid, tot vestiging van een kerkgebouw voor de Rooms-Catholieken aldaar, een daartoe geschikt erf gratis af te staan, en voorts binnen de tijd van twee jaren, ten koste van de stedelijke kas, te zullen leveren een geschikte pastoorswoning, onder voorwaarde, dat van 's Rijks wege een subsidie tot daarstelling van een kerk, alsmede een vaste jaarwedde tot bezoldiging van een te benoemen Pastoor werd verstrekt.

Die verklaring werd gevolgd door een Koninklijk besluit van 24 April 1833 No. 187, waarbij van 's Rijks wege werd toegestaan een som van f 1.000,00, om daaruit te voldoen de huurpenningen van een gebouw, dat tot hulpkerk van de bij dat besluit gestichte nieuwe gemeente en tot voorlopige woning van haar Pastoor zou dienen, zolang de te timmeren kerk en pastorie niet in gereedheid zouden zijn, mitsgaders de kosten van de inrichting van de kerk en van de aanschaffing van de kerkelijke behoeften.

Bij datzelfde besluit werd aan de te benoemen Pastoor een Rijks jaarwedde van f 800,00 toegekend, en nadat het Stedelijk Bestuur het door hem beloofde erf voor kerk, pastorie en tuin had aangewezen en beschikbaar gesteld, volgde een Koninklijk besluit van 29 September 1836 No. 87, waarbij aan de Rooms-Catholieke gemeente van Assen en bijgelegen plaatsen een

subsidie van f 8.000,00 werd verleend, tot tegemoetkoming in de bekostiging van de door haar benodigde gebouwen. Thans volgde spoedig de openbare uitbesteding van de bouw van de kerk en pastorie. Weldra waren beide gebouwen voltooid en 12 September 1837 werd de kerk te Assen, evenals de vroegere kloosterkerk aldaar aan de Heilige Maria toegeheiligd, door de Bisschop van Curium ingewijd.

KATHOLIEKEN UIT MUNSTERLAND NAAR DRENTHE

Doordat sedert enige jaren uit het naburige Munsterland vele Roomsche-Catholieke huisgezinnen zich op de zuidoostelijke venen van deze Provincie nederzetterden, en het getal van de zodanige dagelijks toenam, werd het nuttig en nodig geacht, dat aan hen de gelegenheid werd verschaft om op Nederlandse bodem hun godsdienstplichten te kunnen vervullen. Zulks heeft de stichting van twee nieuwe gemeenten en kerken ten gevolge gehad; de ene op de zogenaamde Schaalberg of Zandberg, onder de gemeente Odoorn, de andere te Nieuw-Schoonebeek, in de venen die tot het oude kerspel Schoonebeek behoorden en, evenals het laatstgenoemde kerkdorp, een gedeelte van de burgerlijke gemeente Dalen uitmaken.

De machtiging tot stichting van de gemeente en kerk te Zandberg, waaronder de Roomsche ingezetenen van enige nabij gelegene veenstreken behoren, werd verleend bij Koninklijk besluit van 30 December 1842 No. 75, en daarbij werd tevens, tot gedeeltelijke bestrijding van de kosten van daarstelling van de benodigde gebouwen, een toelage van f 5.800,00 uit 's Rijks kas geschonken. Tot plaatsing van kerk en pastorie en tot aanleg van een tuin voor de pastoor en van een begraafplaats, werd een stuk grond ter grootte van een bunder,²⁷⁸ aldaar aan de Valtherweg gelegen voor een som van f 800,00 aangekocht. Die aankoop, door het kerkbestuur te Zandberg ten behoeve van de Roomsche-Catholieke gemeente aldaar gedaan, erlangde de goedkeuring van de Konings bij Hoogstdeszelfs besluit van 14 April 1843 No. 79. De inwijding van het kerkgebouw en van de begraafplaats heeft op 19 October daaraanvolgende plaats gehad.

²⁷⁸ Hectare. 10.000 m².

NIEUW-SCHOONEBEEK

De veenstreek of het gehucht Nieuw-Schoonebeek werd bij Koninklijk besluit van 16 Februarij 1849 No. 75 als een zelfstandige Roomsche-Catholieke gemeente erkend.

De grond, tot plaatsing van kerk, pastorie en aanhorigheden benodigd, werd aangekocht voor f 370,00, en tot gedeeltelijke vinding der stichtingskosten van gemelde gebouwen werd bij gemeld besluit een Rijks subsidie van f 4.500,00 verleend. Zo tot die kosten, als tot de aanschaffing van de kerkelijke benodigdheden, hadden de belanghebbende ingezetenen een som van f 6.500,00 samengebracht. Op 16 October van laatstgemeld jaar werd het kerkgebouw ingewijd. Evenals de Pastoor te Zandberg, geniet ook die te Nieuw-Schoonebeek een jaarwedde van f 800,00 uit de inkomsten van de Staat.

Op dit oogenblik²⁷⁹ bestaan er mitsdien zes Roomsche-Catholieke gemeenten in de Provincie Drenthe, welke in haar geheel onder het Diocees van Utrecht behoort. In het jaar 1853. werd, door de instelling van dat Diocees, het Aartspriesterschap van Salland en Drenthe, waaronder de bedoelde gemeente tot die tijd toebehoorden, opgeheven en wijders bepaald, dat de gemeenten Assen, Veenhuizen en Zandberg onder het nieuwe Dekenaat van Groningen en Assen, de gemeente Frederiksoord onder dat van Heerenveen en de gemeenten Coevorden en Nieuw-Schoonebeek onder dat van Zwolle zullen zijn gevestigd.

En hiermede zullen wij deze afdeling sluiten.

²⁷⁹In 1855.

BIJLAGE 36

OPGAVE DER BEVOLKING
van de
PROVINCIE DRENTHE
naar de onderscheidene Godsdienstige gezindten;
zoals die was

op 1 Januarij **1854** en **1855**

Nederduitsch Hervormden	71865	72938
Waalsche of Fransche Hervormden	5	2
Evangelisch-Lutherschen	263	247
Herstelde Lutherschen	19	15
Doopsgezinden of Mennonieten	222	206
Remonstranten	7	4
Christelijke Afscheidenen	5704	5796
Roomsch-Catholicken	3372	3421
Oud-Roomschen	3	3
Hoogduitsche Israëlieten	1846	1850
Tot geene der bovenstaande gezindten behoorende	83	70
Totalen	83389	84552

Onder de bovenstaande getallen zijn niet begrepen de buiten Drenthe te huis behoorende personen, die door of van wege Gemeenten of Instellingen, buiten dat gewest gelegen, in de stichtingen der Maatschappij van Weldadigheid te Veenhuizen (Gemeente Norg), Wateren (Gemeente Diever), en Frederiksoord (Gemeente Vledder) zijn uitbesteed, of worden verpleegd.

Kaart: Nederland in 1850
(topotijdreis.nl)

SE KAAFT

het

R NEDERLANDEN,

eld en uitgegeven

eghen

MULLER,

der Druk van Breda

ge: aangekocht en by

en Topographisch Bureau

in reekstied

1800.

Legenda bij IV

De strijd tussen de Spaanschen en de Staatsen was een strijd tusen katholieken en protestanten. De protestanten wonnen. Drenthe werd een wingewest zonder enige zeggenschap. Pogingen van dominees, van Ridderschap en Eigenerfden om zelf de Landschap te besturen liepenop niets uit.

Pas na het einde van de Bataafse Republiek kwam er ruimte voor andere kerkgenootschappen. Drenthe was, vanuit Rooms perspectief, tot 1853 een missiegebied.

HOOFDSTUK IV

Invoering der kerkhervorming

Een dertigtal jaren was in Nederland gestreden tussen Spaans- en Staatsgezinden, of, wat bijna hetzelfde is, tussen Rooms-Katholieken en Protestanten.

Langzamerhand delfde de Roomse of Spaanse partij het onderspit. In het jaar 1592 ging de vesting Coevorden, twee jaren later de Stad Groningen aan de Protestantse of Staatse zijde over.

Graaf Willem Lodewijk van Nassau, Stadhouder van Friesland en van de Stad en Ommelanden van Groningen, werd in 1596 tevens tot Stadhouder van Drenthe aangesteld, door de Staten-Generaal van de Vereenigde Nederlanden, die het laatstgenoemde Landschap, dat sedert het jaar 1580 van de geünieerde Provinciën was afgescheurd geweest, en veelal onder Spaans beheer had gestaan, als overwonnen land, als een wingewest beschouwden.

MENSO ALTING

Graaf Willem Lodewijk, van hogerhand tot de hervorming der Godsdienst in Groningen en de Ommelanden gelast of gemachtigd, begon daarmee reeds weinige weken nadat die Stad voor de zegevierende wapenen van de Generaliteit had moeten bukken. Menso Alting, beroemd Predikant te Emden, in Oost-Friesland,²⁸⁰ werd door de Vorst de 11 Juli 1594, toen hij met zijn

280 Hij was te Eelde, in Drenthe, geboren, en, stamde af uit een voornaam Drents geslacht van eigenerfden, dat reeds in het begin der 14de eeuw met ere bekend was, en waaruit bijzonder veel geleerde mannen zijn voortgesproten, wier werken nog ten huidig en dage met recht worden hooggeschat. In het

leger te Peize lag, uitgenodigd, om de hervormde predikatie te doen, welke voor het eerst te Groningen zou worden behouden, nadat die stad door de Spaanse en Spaansgezinde krijgsbenden was ontruimd en onder de macht van de Algemene Staten gebracht, en later werd genoemde geestelijke door de Stadhouder meermalen gebruikt, om aan het tot stand brengen van de kerkhervorming in Groningen en de Ommelanden mede te werken, waartoe de Kerkenraad van Emden, uit Predikanten, Ouderlingen en Diakenen bestaande, aan hem vergunning en het benodigde verlof tot afwezigheid had verleend,²⁸¹ niet alleen op verlangen en verzoek van Graaf Willem Lodewijk, maar ook van de Raad van State en van Prins Maurits van Oranje.

Tot groot genoegen van die beide Vorsten, heeft Menso Alting belangrijke diensten bewezen, in opzicht tot de invoering van de hervorming: der kerken en scholen in de Ommelanden van Groningen, welke, volgens verklaring van de Stadhouder, zwarigheden van verschillenden aard ondervond, doch dien ongeacht tegen het einde van het jaar 1597 was tot stand gekomen.²⁸² Zo uit dien hoofde, als wegens het belang, dat Menso Alting natuurlijk in het gewest van zijn geboorte, in zijn aldaar wonende bloed- en aanverwanten en in zijn landgenoten moest stellen, werd de alom geachte prediker dan ook door Graaf Willem Lodewijk verzocht, tot hervorming van het kerk- en schoolwezen in Drenthe mee te werken.

VOORTVARENDE AANPAK

Reeds kort na zijn aanstelling tot Stadhouder van dat gewest, was de Vorst die taak door de Staten-Generaal opgedragen en aanbevolen. Bij brief van de 11d November 1597 deelde Graaf Willem Lodewijk aan Menso Alting mee, dat, vermits Drenthe

jaar 1575, destijds Predikant te Heidelberg, naar Drenthe reizende, ten einde zijn bloedverwanten te bezoeken, trok hij door Emden, bij welke gelegenheid hij aldaar tweemaal predikte en zóveel algemeen genoegen gaf, dat bij er tot Leraar beroepen werd. Hij deelde, om zijn grote geleerdheid, zijn handel en zijn wandel, in hoge mate de gunst der Graven en Gravinnen van Oost-Friesland en van alle naburige protestantse en hervormingsgezinde Vorsten.

281 Zie Mr J. A. C. van Heusde: *Diatriben in Guilielmi Lodovici Nassavii vitam, ingenium, merita*, pag. 274 el seq.

282 Zie van Heusde, a. w., pag. 277.

destijds van overlast der Spaansgezinden bevrijd was, hij het voornemen had opgevat, aan de reformatie van dat Landschap de hand te slaan. Bij dezelfde brief werd meergenoemde Predikant verzocht, om met enige spoed zich naar Groningen te begeven, ten einde, in overleg met 's Stadhouders Raad en Secretaris Everard van Reidt, gemeenschappelijk de middelen te beramen, welke tot bereiking van het beoogde doel dienstig en nodig zouden worden geacht.

Mocht hij intussen nog nuttige wenken en goeden raad in het belang van de zaak kunnen verstrekken, zulks zou de Vorst bijzonder aangenaam zijn.²⁸³ Dat de Predikant Menso Alting aan 's Graven verzoek heeft voldaan, en dat de Stadhouder zich al dadelijk onledig hield met het nemen van voorbereidende maatregelen tot het aanvangen van de hervormingswerkzaamheden in het Landschap Drenthe, is voldoende af te leiden uit een schrijven van de Vorst van 9 Februari 1598,²⁸⁴ waarin aan meergenoemde Emders kerkdienaars wordt meegedeeld, dat, na gedaan onderzoek, in Drenthe zeven kerspellen werden gevonden, die rijkelijk een predikant konden onderhouden, en dat de Stadhouder het voornemen had opgevat, de hervorming met deze kerspellen te beginnen en die in de andere vooreerst uit te stellen, totdat de nodige middelen zouden zijn gevonden, om ook daar de vereiste voorzieningen te kunnen nemen.

Wijders werd Menso Alting verzocht, indien hij enige godzalige en bekwame mannen kende, die als Predikanten in Drenthe zouden kunnen worden gebruikt, daarvan alsdan opgave te doen aan Doede van Amsweer, te Groningen, die, als 's Stadhouders bedoelingen kennende, inlichtingen zou kunnen geven.²⁸⁵ In een naschrift van die brief, dat ten duidelijkste doet uitkomen, welk groot belang Graaf Willem Lodewijk in de hervorming van het Drentse kerkwezen stelde, werd aan Menso Alting gezegd :

“Wilt doch bequame personen van onstraffelyken leven

283 Zie van Heusde, l. c., plg. 277 en 278.

284 Zie van Heusde, a. w., bladz. 278.

285 Doede van Amsweer, was Gedeputeerde der Staten van Groningen, een vertrouwde van Graaf Willem Lodewijk, die veel ijver voor de hervorming heeft aan de dag gelegd en ze door woorden, daden en geschriften heeft bevorderd, vooral wat de Stad en Ommeland van Groningen betreft.

uitsoeken, ende liever des te langer tyd daartoe nemen, welk raadsamer is, als in haast met onbequame sich te behelpen.”

De zeven kerspillen, in de brief van 9n Februari 1598 bedoeld, waren Meppel, Diever, Havelte, fris, Kolderveen, Anloo en Coevorden, voor welke dan ook weldra predikanten door de Stadhouder werden aangesteld. Het door hem aan Menso Alting gedane verzoek, om opgave van meer geschikte en bekwame kerkdienaren voor Drenthe, schijnt niet het gewenste gevolg te hebben gehad, want zes maanden later waren er nog niet meer predikanten, dan de bedoelde zeven, van akten van aanstelling voorzien.

ONTRUIMING KERKELIJKE GOEDEREN

Nadat de noodzakelijk geachte voorbereidende maatregelen waren genomen, gaf de Stadhouder Graaf Willem Lodewijk van Nassau aan de hem door de Algemene Staten gedane opdracht voor het eerst gevolg bij een aanschrijving aan het Landschaps-Bestuur van Drenthe van 10 Mei 1598.

Daarin zei hij, door de Generaliteit te zijn gelast, om het reeds te lang uitgestelde werk der hervorming van kerken en scholen eerstdaags bij de hand te nemen, en om aan de bij hem ontvangen bevelen te voldoen, beval hij alle Pastoors, Priesters, Vicarissen, Schoolmeesters en andere Geestelijken, die de Rooms-Katholieke godsdienst beleden en leerden, zich dadelijk van hun dienst te onthouden, binnen drie weken de kerkelijke goederen en hun woningen te ontruimen of te verlaten, en dat alles ter beschikking van de Kerkvoogden en van de oudsten in ieder kerspel te stellen.

Voorts beloofde hij de Pastoors en andere Geestelijken, die oprecht en van harte tot de hervorming geneigd en tot overgang daartoe gezind waren, dat een bepaalde dag zou worden vastgesteld, waarop zij zouden kunnen worden onderzocht, wat de zuiverheid van hun leer, hun gaven voor het predikambt, hun geschiktheid daarvoor en hun levensgedrag en hun zeden betrof, en dat hij, bij voldoende uitkomsten, nevens andere gereformeerde kerkdienaren, ook hen tot hervormde Predikanten in Drenthe zou aanstellen of beroepen. In gemelde aanschrijving, die in de vorm van afkondiging schijnt te zijn uitgevaardigd, wordt door de Stadhouder gezegd, dat hij de hervorming in

genoemd Landschap zou tot stand brengen met raad en bijstand van enige voorname Drentenaren, tot dat einde door hem te kiezen. Volgens de voorhanden bescheiden waren het in de eerste en voornaamste plaats Jonkhr. Coenraad de vos van Steenwijk tot Ansen, drost van Coevorden in Drenthe, en jonkheer Johan van Echten tot Echten, uit de edelen, Herman Harckens, Rentmeester der Drentse Domeinen, en de eigengeërfde ingezetenen Lambert Oosting en Herman Paping, die bij dit belangrijke werk de Vorst ondersteunden en ter zijde stonden.

Ook de Gedeputeerden jonkheer Steven Horenkens en Hendrik van Selbach, mitsgaders de Eigenërfden Bastiaan Hidingh en Johan Lunsche (eigenlijk Lunsingh immers in latere tijd) zijn de kerkhervorming in Drenthe bijzonder van dienst geweest.

Coenraad de Vos van Steenwijk overleed echter in September 1598, zodat hij het voltooiën van de destijds onlangs aangevangen arbeid niet beleefde, en werd in Februarij van het volgende jaar door zijn ambtsopvolger Jonkhr. Casper van Ewssum tot den Nijenoord en Vredewold vervangen. De aanschrijving of bekendmaking van 10 Mei 1598 is bereids door ons,²⁸⁶ en later ook door een ander,²⁸⁷ in druk uitgegeven, doch het is ons voorgekomen, dat zij aan deze onze verhandeling niet behoort te ontbreken, en uit dien hoofde hebben wij het nodig geacht, haar hierachter ook te doen plaatsen, als Bijlage No. 10.

HERVORMING IN GANG GEZET

Op 15 van laatstgemelde maand, dus vijf dagen later, schreef Graaf Willem Lodewijk aan Menso Alting, te Emden, dat hij in de toen lopende week de reformatie van kerken en scholen in het Landschap Drenthe had aangevangen; dat hij zich tot de uitvoering van dat werk door enige voorname ingezetenen, welke hij daartoe het meest bekwaam achtte, zou doen bijstaan, ten einde alles gelijkvormig en in goede orde te doen geschieden; dat het zijn voornemen was, voor de eerste maal zelve de predikanten aan te stellen, doch later de beroepingen door de gemeenten en de examina door de Classen te laten doen; dat volgens verslag van de

286 Zie onze *Drentsche Kloosters*, 2, de druk, bladz. 254 en 255.

287 Namelijk door Do. A. H. Pareau: de Oude Kerk te Assen bladz. 48 en 49.

Rentmeester,²⁸⁸ die de kerspillen was rondgereisd en de kerkelijke bezittingen en inkomsten had opgenomen, de gemeenten vrijwel in staat waren, om in het onderhoud van haar predikanten te voorzien; en dat de kerspillieden, waar het noodzakelijk mocht worden bevonden, zich bereid hadden verklaard tot aanvulling van hetgeen daaraan mocht ontbreken; dat weliswaar bij de eerste navraag in sommige plaatsen van de kerkelijke goederen en inkomsten wel het één en ander zou zijn verzwegen, doch dat dit later wel aan de dag zou komen, als de predikanten hun vast verblijf in de kerspillen hadden gevestigd.

EXAMENS

Wijders deelde de Stadhouder mede, wat in de bekendmaking van 10 Mei was opgenomen, ook dat bij de Rooms-Katholieken Geestelijken, die niet geveinsd, maar van harte hervormingsgezind mochten zijn, de gelegenheid zou geven, om, na bij gedaan onderzoek bekwaam en geschikt te zijn bevonden, tot Predikanten te worden aangesteld. Hij was er echter beducht voor, dat het getal van de zodanigen zeer gering zou wezen, en gaf aan Menso Alting zijn wens te kennen, dat deze de

“eersten Classicali conventu und examine,”

na verloop van ten minste nog drie weken te houden, mocht kunnen bijwonen, er bijvoegende, dat bij, om het in- of opdringen van onbekwame personen te weren, bij de eerste beroeping alle Collatoren zou voorbijgaan, doch dat hij aan hen, die zich daarover mochten beklagen, ten antwoord zou geven, dat uit zijn handelingen geen nadelige gevolgtrekkingen voor het toekomstige zouden mogen worden gemaakt, maar dat eens ieders rechten onverkort zouden blijven.

WERVING VAN PREDIKANTEN

Eindelijk gaf de Vorst te kennen, dat zich de meeste zwarigheden zouden opdoen met de Patronen of de Collatoren van de vicariën, welker inkomsten hij tot vermeerdering van de bezoldigingen van de predikanten, of tot onderhoud van de schoolmeesters

²⁸⁸Herman Harckens.

wilde aanwenden, en sluit wijders met de raad van Menso Alting te vragen in deze gewichtige zaak, waarin deze, uit natuurlijke genegenheid tot het gewest van zijn geboorte, belang moest stellen, en met het verzoek, om, indien hij nog enige oude en geoefende predikanten beschikbaar mocht hebben, die alsdan over te zenden, bij 's Stadhouders afwezigheid aan Herman Harkes, Rentmeester van Drenthe, die voor dat geval de nodige inlichtingen zou ontvangen.

Deze brief, ofschoon meermalen in druk uitgegeven,²⁸⁹ wordt dien ongeacht hierachter een plaats gegund, als Bijlage No. 11.

KERKELIJKE VERGADERING

Niet ruim drie weken, maar drie maanden duurde het, eer de in die brief bedoelde eerste kerkelijke vergadering in Drenthe samenkwam, en Menso Alting, aan wie het niet gelukte, in dat tijdsverloop enige bekwame predikers te doen overkomen, is zeker verhinderd geworden, de bedoelde vergadering bij te wonen, want ze werd op 12 Augustus 1598 en volgende dagen gehouden, zonder dat hij erbij tegenwoordig was.

Het dorp Rolde werd als plaats van samenkomst bestemd. Door de Stadhouder werden derwaarts afgevaardigd zijn Raad en Secretaris Everhard van Reidt, Jonkh. Coenraad de Vos van Steenwijk, Drost van Coevorden en Drenthe, Feiko Ruardi en Joachim Warmeri, Predikanten in de Stad Groningen, en Hermannus CoIde, Predikant te Leeuwarden. Uit deze en uit de in zeven kerspellen van Drenthe reeds benoemde Predikanten zou deze eerste kerkelijke vergadering worden samengesteld, doch van hen zijn alleen verschenen Simon Johannes Phileus en Johannes van de Beveren, beroepen predikers te Meppel en te Coevorden.

Die van Diever, Havelte en Vries hadden voor hun beroepingen bedankt, immers hun bedieningen niet aanvaard, die van Kolderveen was overleden en die van Anloo bleef afwezig. De vergadering bestond mitsdien uit twee wereldlijke en uit vijf kerkelijke personen, waarvan slechts twee uit Drenthe. Na gedaan gebed werd Do. Ruardi (Ruurds,) tot Voorzitter en Do. Phileus tot Scriba verkozen en onmiddellijk daarop besloten, de

289 Onder anderen door van Heusde, I. c., pag. 279-281.

Roomse Priesters en verdere Geestelijken, die tot dat einde waren opgeroepen, te horen en met hen te handelen.

Deze binnen gekomen zijnde, werd door Everhard van Reidt, die hun bekend maakte met de op Graaf Willem Lodewijk verstrekte last, aan hen voorgedragen, dat zij waren opgeroepen, om zonder geëvindsheid en als voor de ogen en in de tegenwoordigheid van God, te verklaren, of ze gezind waren, zich overeenkomstig Gods woord te laten reformeren; of ze zich wilden onderwerpen aan de in de Verenigde Provinciën in gebruikte kerkenorde, en of ze zich wilden laten examineren in de voornaamste artikelen van het Christelijke geloof.

Na onderling te hebben geraadpleegd, vroegen de Priesters schriftelijke opgave van de punten, waarover zij zouden worden geëxamineerd, en zes weken uitstel, om zich daarop te kunnen bedenken. Daar dit laatste hun werd geweigerd, liep de zaak zó af, dat slechts twee van hen zich bereid verklaarden, om tot het kerkgenootschap der Hervormden over te gaan.

HALSSTARRIGE PRIESTERS

Overigens werden maatregelen beraamd, om de halsstarrige priesters de pastorijen en kerkengoederen, vicariën, prebenden enz. te doen ruimen, volgens het bevel van de Stadhouder, op 10 Mei tevoren uitgevaardigd. Hun werd wijders opgelegd, om zich onder ede te verbinden, zich te zullen stilhouden, hoegenaamd geen kerkdienst meer te doen en niemand in het geheim of in het openbaar te zullen opstoken. Daarna werd de eerste zitting gesloten.

In de tweede zitting werd de naamlijst der toenmaals aanwezige Drentse Roomse Priesters vastgesteld en aan hen voorgelezen, Daarop werd aangetekend, wie van hen afwezig waren gebleven, en wijders bepaald, welk aandeel zij zouden genieten van de vruchten der door hen bezaaide landerijen, en aan wie zij af- en overdracht van de overige vruchten, mitsgaders van de kerkelijke bezittingen zouden moeten doen. Een veldprediker, die een predikantsplaats verzocht, werd afgewezen. Enige schoolmeesters werden als zodanig toegelaten. De dag werd bepaald, waarop de twee priesters, die de Roomse kerk wilden verlaten, en nog drie andere kandidaten zouden worden geëxamineerd.

Eindelijk werd besloten, de Pastoors te Ruinen en te Ruinerwold aan te schrijven, om zich 14 Augustus 1598 mede te Rolde te doen vinden, en daarmee was deze zitting geëindigd.

In de namiddag van die dag werd de derde of laatste zitting gehouden. Twee kandidaten werden gehoord, doch niet tot predikanten aangenomen. De twee pastoors, die zich voor de hervorming hadden verklaard, mitsgaders een schoolmeester, die in één der kerspillen de kerkdienst waarnam, werden vervolgens geëxamineerd en voorlopig gemachtigd, om het volk enige teksten, de uitlegging van een goed schrijver, mitsgaders de Catechismus voor te lezen, doch het prediken en het bedienen der Sacramenten werd hun vooreerst verboden, en zij vermaand en gelast, om vlijtig te studeren en zich aan een nader examen te onderwerpen.

In overleg met de Drost werd wijders bepaald, dat deze de nodige bevelen zou uitvaardigen, om de pastoors- of predikantswoningen, overal waar zulks nodig mocht zijn, te doen herbouwen of herstellen, in de eerste plaats te Diever, te Kolderveen, te Havelte, te Anloo en elders meer, waar de beroepene predikanten al dadelijk hun woonplaatsen dienden te vestigen. Eindelijk verscheen ter vergadering de schoolmeester te Meppel, zijn verlangen te kennen gevende, om in zijn betrekking bevestigd te worden. Dat verzoek werd echter afgeslagen en hij bovendien gelast, zich van de schooldienst in laatstgenoemde plaats te onthouden, het vicarie-huis aldaar te ontruimen en de opkomsten der vicarie niet langer te ontvangen.

Hiermede eindigde deze eerste vergadering, waarvan het verbaal is bewaard gebleven, dat in afdruk hierachter is opgenomen, als Bijlage No. 12. Ze schijnt echter niet als een vormelijke Drentse Klassikale Vergadering te kunnen worden aangemerkt, want alles werd behandeld door wereldlijke en vreemde kerkelijke gecommitteerden van de Stadhouder, in tegenwoordigheid van slechts twee Predikanten uit Drenthe, die maar tijdelijk of voorlopig waren aangesteld en alleen een lijdelijke rol vervulden.

GODZALIGE PREDIGERS

De Stadhouder schijnt tien dagen later nog niet te zijn onderricht geweest van hetgeen op de vergadering te Rolde was voorgevallen,

hetwelk is af te leiden uit een brief van 24 Augustus 1598, door hem aan de Classis van Franeker geschreven, want hij zegt daarin, niet meer dan zeven Predikanten te hebben, om de plaatsen der afgezette pastoors te kunnen doen innemen, terwijl echter uit het aangehaalde verbaal blijkt, dat aan dit zevental niet minder dan vier ontbraken. In die brief verzocht hij aan gemelde Klasse, één of twee “godzalige predigers” te zijner beschikking te stellen, om tijdelijk in door hem aan te wijzen kerspallen van Drenthe de predikdienst waar te nemen, ten einde meer tijd te winnen tot het omzien naar bekwame personen, aan welke vaste predikantsplaatsen in het genoemde Landschap zouden kunnen worden aangewezen.

Het blijkt uit dat stuk, dat in de boekerij der Hoogeschool te Leijden berust, in no. 17 van de *Algemeenen Konst- en Letterbode* van het jaar 1853 is medegedeeld en hierachter, sub, No. 13, onder de bijlagen is opgenomen, in de eerste plaats, dat Graaf Willem Lodewijk niets onaangewend liet, wat bijdragen kon, om het beëindigen van de in Drenthe aangevangen hervorming te bespoedigen, en ten andere, dat het de Stadhouder niet zo gemakkelijk viel, het voor Drenthe benodigde getal bekwame en geschikte hervormde predikers te bekomen, als hij, volgens zijn aan Menso Alting gerichte brieven, bij de aanvang zich schijnt te hebben voorgesteld.

TEKORT AAN PREDIKANTEN

Aanvankelijk kon dan ook slechts een gering getal hervormde Leraars naar Drenthe worden gezonden, en van die weinige waren er nog enige, die de hun opgedragen betrekkingen niet konden aanvaarden, omdat de Rooms-Katholieke Priesters en Schoolmeesters bleven weigeren, de door hen bewoonde huizen en de verdere kerkelijke goederen te verlaten, en bovendien tot noodzakelijke herstelling van pastoors-, vicaris- en schoolmeesterwoningen niets werd gedaan, waartoe, naar het schijnt, de ingezetenen door Roomse kerken schooldienaren werden opgezet.

De Stadhouder zag daardoor zich gedrongen tot het uitvaardigen van een nader bevelschrift van 17 Maart 1599 (hierachter te vinden als Bijlage No. 14), waarin, met strafbedreiging, de

bevelen van 10 Mei 1598 werden herhaald en de Schouten der kerspillen gelast, die bevelen zonder oogluiking ten uitvoer te leggen, en de zuimachtigen, ongeacht de verschoningen, die zij mochten inbrengen, of de uitvluchten, die zij mochten maken, tot gehoorzaamheid te dwingen. Aan de Kerkvoogden werd wijders opgedragen, het beheer van de kerkelijke goederen en inkomsten aan zich te trekken, en verboden, de Rooms en pastoren en verdere gebruikers van de kerkelijke goederen onder generhande voorwendsel van de veldvruchten en verdere baten iets te laten volgen, al ware het ook dat de landerijen door hen mochten zijn bezaaid, omdat zulks dan in strijd met de vroeger uitgevaardigde bekendmaking van 10 Mei 1598 zou zijn gedaan.

Kerkvoogden zouden alles moeten ontvangen en getrouwelijk bewaren, ten behoeve van de hervormde kerk- en schoolleraars, welke eerstdaags door de Stadhouder zouden worden gezonden; van hetgeen door Kerkvoogden werd ontvangen moest later behoorlijke rekening en verantwoording worden gedaan. Mochten zij ergens tegenkanting of beletselen ontmoeten, dan zou hun bijstand en hulp worden geboden door de Schulten, die daartoe bij hetzelfde stuk werden aangeschreven. Deze nadere bevelen schijnen de verlangde uitwerking te hebben gehad, want van lieverlede werden nu door de Stadhouder enige predikanten naar Drenthe gezonden, om de kerkdienst te verrichten.

Zij schijnen merendeels door Menso Alting de Stadhouder te zijn toegeschikt, want bijna allen waren ze uit het naburige Oost-Friesland en Munsterland, enkelen ook uit Oldenburg en Bentheim herkomstig. In de regel werden ze slechts voorlopig geplaatst, onder verplichting, om later examen te doen, bewijzen van bekwaamheid te geven en schriftelijke blijken van hun vroeger onbesproken gedrag te leveren. In de gemeenten daar de ingezetenen de hun gezonden predikers afwezen, of daar de pastoors, door de kerspillieden of anderen gerugsteund, hun beletselen in de weg legden, werden zij, op last van de Stadhouder, door de Drost, de Schouten, de Rentmeester Herman Harkens of de Landspander Karst van Lingen, somtijds door de gewapende macht geholpen, met geweld in de pastorieën geplaatst en de pastoors daar uitgejaagd.

Dit laatste vond onder anderen plaats in het dorp Ruinen, doordien Hendrik van Munster, Heer van de Heerlijkheid Ruinen

en Ruinerwold, een boezemvriend van de Spaanse Stadhouder François de Verdugo en gedurende nog geruime tijd een ijverig en trouw aanhanger en belijder van de Rooms-Katholieke kerkleer, de Pastoors van de beide kerspillen van zijn heerlijkheid, alwaar bij zich inzage in het de Kloosterlingen van Dikninge toebehorende recht van collatie aanmatigde, tegen de Stadhouder Graaf Willem Lodewijk opzette, uit naijver over de handelingen, die deze in kerkelijke zaken binnen de heerlijkheid zich aanmatigde.

Uit onderscheidene stukken is af te leiden, dat zulks plaatsvond in overleg met genoemde Kloosterlingen, waartoe ook de pastoors van Ruinen en Ruinerwold behoorden. Gedurig, en nog bijna een halve eeuw later, bestonden er onenigheden over het benoemen van predikanten in die kerspillen, tussen de Heeren van genoemde Heerlijkheid en het Landschaps-Bestuur van Drenthe, dat alle collatierechten van Dikninge aan zich heeft getrokken.

TOEREIKEND AANTAL PREDIKANTEN

In het jaar 1600 was men eindelijk zover gevorderd, dat het in Drenthe aanwezige getal hervormde predikanten toeliet of toereikende was, om de eerste vormelijke kerkvergadering in dit gewest te houden. Graaf Willem Lodewijk, die ze “eene classicale vergadering” noemde, riep de Drentse predikanten op, om 11 September van laatstgemeld jaar te Anloo samen te komen, en op de 6e van die maand vaardigde hij twee predikanten uit Groningerland af, om ter gemelde vergadering te verschijnen, daarin van zijnentwege “voor die eerste mael thoe presideren” en verder te verrichten hetgeen hun opgedragen werd hij een schriftelijke akte van volmacht of commissie van laatstgemelde dag, welke oorspronkelijk voorhanden is en in afdruk hierachter zal volgen, als Bijlage No. 15.

Ter dezer vergadering, welke op de bepaalden dag te Anloo werd gehouden, verschenen, behalve de Gecommitteerden van de Stadhouder, negen Predikanten uit Drenthe, die allen waren geëxamineerd, bekwaam geoordeeld en dien ten gevolge van vaste aanstellingen voorzien. Het voorzitterschap werd aan één van ‘s Stadhouders Gecommitteerden, Joannes Nicasius, Predikant te Appingedam, opgedragen, en Simon Johannes Philaeus, Predikant te Meppel, tot Scriba benoemd, Staande deze vergadering, welke

twee dagen duurde, ondergingen zes personen het examen, met het gevolg dat ze allen tot het predikambt werden toegelaten, namelijk drie van hen zonder aanmerkingen, één met last om nadere stukken betrekkelijk zijn studiën en zijn gedrag te vertonen en de overige twee slechts tijdelijk, onder bepaling, dat omtrent hen nader zoude worden beschikt. Stephanus Nicolai, door de Stadhouder naar Havelte gezonden, werd niet als vast predikant aldaar erkend, omdat hij zijn papieren niet bij zich had. Aan hem en aan de bereids erkenden predikant Johannes Meranus, te Kolderveen, van wien men wist dat hij de nodige bescheiden bezat, die hij echter had vergeten, werd opgelegd, om ze ter eerst te houden klassikale vergadering te vertonen; en de waarnemende predikant te Ruinen, wiens stukken van valsheid werden verdacht, immers niet in behoorlijke vorm waren afgegeven, werd in zijn dienst geschorst, totdat zijn zaak door de Stadhouder en de Classis onderzocht zou zijn.

KLASSIKALE VERGADERING

Op 30 September 1600 werd weder te Anloo, op 9 November daaraanvolgende te Gasselte een klassikale vergadering gehouden, waarbij geen Gecommitteerden van de Stadhouder tegenwoordig waren.

Ze strekten voornamelijk tot het onderzoeken en toelaten van enige schoolmeesters en het beslechten van kleine geschillen, welke, hoofdzakelijk over het niet betalen der toegezegde inkomsten en over het verdonkeren of terughouden van kerkelijke goederen, tussen predikanten, schoolmeesters, kerspillieden en bijzondere personen waren gerezen. Bij de afloop der zestiende eeuw waren in Drenthe 16 predikanten, waaronder enige die twee gemeenten bedienden.

De kerspillen, Oosterhesselen, Zweelo, Sleen, Odoorn, Roswinkel, Beilen, Ruinen, Blijdestein (Ruinerwold), Koekange, Norg, Roden, Roderwolde, Peize, Eelde en Zuidlaren bleven nog steeds van predikers verstoken, en te Peize, Roden en Eelde werd de kerkdienst voortdurend door Rooms-Katholieke priesters verricht, die er tot die tijd toe onafgebroken hun vast verblijf hadden gehouden en nog nimmer op enige klassikale vergadering waren verschenen.

Ook in andere kerspellen werd, zo al niet in het openbaar dan toch ter sluik, de Rooms-Katholieke eredienst uitgeoefend, want ter klassikale vergadering van 9 November 1600 werd geklaagd, dat hier en daar enige priesters en monniken, die vroeger door of op last van de Stadhouder waren verdreven, in stilte weder waren binnengeslopen en der hervorming uiterst nadelig waren, want dat zij meer afbraken, dan de predikanten konden slichten en opbouwen.

De Klasse gaf dientengevolge in overging, of er niet strenge maatregelen tegen de bedoelde priesters en monniken konden en behoorden te worden genomen; of de Roomsen geestelijken, die onderstand van de Stadhouder genoten, niet vaste verblijfplaatsen dienden te worden aangewezen, welke zij niet zouden mogen verlaten, en waar zij hun leven zouden kunnen eindigen; eindelijk, of de nog Roomse Landschaps-Gedeputeerden en Schulten niet door gereformeerde dienden te worden vervangen, en of niet de Schulten dienden te worden verplicht, de eed van getrouwheid aan de Staten-Generaal te doen en zich tot het bevorderen van de “gereformeerde religie” te verbinden.

ROLDE

Op 9 Juni 1601, toen weder een klassikale vergadering te Rolde werd gehouden, was het getal hervormde predikanten in Drenthe tot 27 geklommen, waaronder 8 die nog geen examen hadden ondergaan en slechts voorlopig als godsdienstleraren werden geduld. Menso Alting had nu gedurende enige tijd predikanten overgezonden, en bleef daarmee voortgaan. Ook in Friesland had men er een paar ter beschikking van de Stadhouder gesteld, om tijdelijk dienst te doen, en bood er zich één ter overplaatsing voor vast naar enige Drentse gemeente aan.

Maar onder de dienstdoende predikers in het Landschap Drenthe, waartoe naar het schijnt in het begin rijp en groen werd genomen, werden er gevonden op wier leer en leven vrij wat viel aan te merken, ja die zich hoogst berispelijk gedroegen. De Stadhouder, daarvan onderricht, zag zich dientengevolge gedrongen tot het nemen van maatregelen, om het kaf uit het koren te doen ziften, en also het personeel der kerkdienaren in genoemd Landschap te zuiveren.

Hij vaardigde in de zomer van het jaar 1602 vier Groningse en Groningerlandse predikanten naar Drenthe af, om, gezamenlijk met twee Gecommitteerden uit het Collegie van Gedeputeerden en met de Landsschrijver, narichten ten aan zien van de leer, het leven en de handel en wandel der aldaar aanwezige predikanten in te winnen, zoals blijkt uit een akte van commissie en uit een brief aan het Collegie van dagelijks bestuur in dit gewest van 24 en 25 Julij 1602, hierachter onder de bijlagen opgenomen en met de Nommers 16 en 17 gemerkt.

Nadat deze Commissie de nodige narichten ingewonnen en deswege verslag aan de Stadhouder uitgebracht had, besloot deze, door een gemengde Commissie, uit Leden van het Landschaps-Bestuur, uit Menso Alting en uit in Groningen en de Ommelanden geplaatste predikers samengesteld, alle Drentse predikanten, die tot dat einde zouden worden samengeroepen, te doen horen en beoordelen, zo ten aanzien van hun bekwaamheid en geschiktheid voor het Leraarsambt, als ten opzichte van hun zeden en gedragingen.

INMENGING VREEMDE PREDIKANTEN

De Gedeputeerden van Drenthe, die van oordeel waren, dat de Stadhouder hierin te ver ging; die begrepen, dat vreemde predikanten met de kerkelijke aangelegenheden van hun gewest niet hadden te maken; en die van mening waren, dat, wanneer de voorgenomen afzetting en bevestiging, van predikers doorgang zou hebben, men dan daartoe alleen personen uit hun gewest diende te nemen, verzetteden zich tegen het plan van Graaf Willem Lodewijk; doch tevergeefs, want deze, naijverig op zijn macht en immer vol zorg, om te verhoeden, dat daaraan de geringste krenking werd toegebracht, wees de Gedeputeerden herhaaldelijk op het besluit van de Generale Staten, waarbij uitsluitend aan hem, en aan niemand anders, het invoeren en tot stand brengen van de hervorming der kerken en scholen in het Landschap Drenthe was aanbevolen en opgedragen.

Onverholen gaf de Stadhouder bij onderscheidene brieven aan Gedeputeerde Staten te kennen, dat hem, niet hun, het werk der hervorming aanging, dat hij hen wel in daartoe betrekkelijke zaken van gering aanbelang gebruikte, doch dat het belangrijke van hem,

niet van hen, moest uitgaan, en dat hij de geringste aanmatiging van gezag of macht aan hun kant, ja de geringste handeling, welke zonder zijn last of buiten zijne voorkennis mocht plaatsvinden, niet zou gedogen en goedkeuren, noch daarin berusten. Uit vele stukken welke daarvan ten bewijze strekken, delen wij alleen mede een brief van Graaf Willem Lodewijk van op 17 Augustus 1602, als bijlage te vinden onder No. 18.

ZWIJGEN OPGELEGD

Daarmee was de Gedeputeerden van het Landschap Drenthe het zwijgen opgelegd in alles wat de hervorming van kerken en scholen in hun gewest betrof, en door de Stadhouder werd bepaald, dat de Klassikale Vergadering, waarin de reorganisatie van het personeel der Drentse predikanten zou worden tot stand gebracht, waarin het lot van deze zou worden beslist, waarin alles, hun betreffende, op een vaste voet zou worden geregeld, op 1 November 1602 in het klooster te Assen zou worden gehouden, Vanwege de Stadhouder werden daartoe gecommitteerd Menso Alting en, met uitzondering van de Landsschrijver Heimrich van Rossum, dezelfde wereldlijke en kerkelijke personen, welke de 24n juli tevoren met het inwinnen van berichten omtrent de gedragingen der predikanten waren belast.

Hun akte van commissie, de 31° Oktober 1602 door Graaf Willem Lodewijk afgegeven, is oorspronkelijk voorhanden en, als bijlage No. 19, hierachter geplaatst. Het Landschaps-bestuur liet zich daarbij vertegenwoordigen door de Gedeputeerden Jonkhr. Egbert de Mepsche en Harmen Paping, benevens zijnen Secretaris Hubertus Weinichman. Deze vergadering duurde zes dagen, Aan Menso Alting werd het voorzitterschap opgedragen; en aan Wigbold Homerus, tijdelijk prediker te Odoorn, de betrekking van Scriba aanbevolen.

Van de Drentse predikanten verschenen er 19 in de eerste zitting; later kwamen de ontbrekenden opvolgelijk opdagen, Ze werden allen, hoofd voor hoofd, strengelijk onderzocht en beoordeeld, wat hun geleerdheid, hun bekwaamheid en geschiktheid voor de predikdienst en hun zeden betrof. Het merendeel van hen werd nader, óf voor vast óf voorlopig, in het predikambt bevestigd, nadat enige hunner nadrukkelijk over misdragingen en over

misbruik van geestrijke dranken waren onderhouden, en tot verbetering van hun levensgedrag, mitsgaders tot voortzetting van hun studiën, waren aangemaand. Sommigen, die zich niet aan een nader examen wilden onderwerpen, of op wier gedragingen te veel te zeggen viel, legden hun betrekkingen neder, of werden daarvan ontzet. Aan enige voormalige Rooms-Katholieke pastoors en vicarissen, die zich tot schoolmeesters hadden opgeworpen, zonder een aanstelling als zodanig van de Stadhouder te hebben bekomen, werd het geven van onderwijs aan de jeugd verboden. In het belang van kerk en school werd bepaald, dat in alle kerspellen de schooldienst van het predikambt zou worden afgescheiden.

Wijders werden er enige bepalingen vastgesteld opzichtelijk het toekomstig van de dienst ontzetten der predikanten in Drenthe, en algemene voorschriften gegeven, waarnaar die predikers zich voorlopig in hun dienst en in hun levenswijze zouden hebben te gedragen. Eindelijk werd de tussenkoms van de Stadhouder en van het Bestuur van het Landschap Drenthe ingeroepen, ten einde te bewerken of teweeg te brengen, dat naar behoren werd voorzien in de bezoldiging en in de huisvesting van de meergemelde predikanten, welke bij handtasting beloofden,

“de van Syn Genaede”²⁹⁰ gepubliceerde und ingevorde Kerckenordnung, ock der Nederlandischen Kerckenbekentenis und Heidelbergischen Cathegisme tom besten flites²⁹¹ bij der thohoeren²⁹² tho beforderen.”

KRACHTIGE AANPAK

Al hetgeen ter dezer Vergadering was verricht, besloten en vastgesteld, werd onderworpen aan de nadere beoordeeling van de Stadhouder, die er zijn zegel van goedkeuring aan hechte. Intussen blijkt uit latere stukken, dat de aanstelling, beroeping en bevestiging der predikanten, tot dusver gedaan, slechts als voorlopig werden aangemerkt. Door de zorg van de Stadhouder Graaf Willem Lodewijk van Nassau en het Collegie

290 de Stadhouder.

291 op het vlijtigste.

292 behoorden.

der Gedeputeerden van Drenthe werd met kracht gewerkt op de overgang van de leken tot het hervormde kerkgenootschap, ten zelfden tijde dat het kerkwezen werd geordend.

EED VAN TROUW

Op 30 April 1602 hadden de meeste Drentse edelen en enige weinige eigenërfden de eed van trouw aan de Generaliteit gedaan, de Koning van Spanje, de Aartshertogen en hun aanhang afgezworen en de belofte afgelegd, dat zij alles, wat in hun vermogen was, zouden aanwenden

“tot handthoudinge van de waere gereformeerde Relligie, dewelcke in dese Landtschap (Drenthe,) als in den anderen Vereenichden Prouincien sall onderhouden worden.”

Geschillen, tussen de Gedeputeerden en het merendeel der eigenerfden ontstaan, over de macht en het gezag, dat het Collegie zich in regeringszaken aanmatigde, tegen de zin van de Drost Casper van Ewssum, die de partij der eigenerfden wat toegedaan,²⁹³ waren oorzaak, dat deze laatsten zich terughielden; maar in een daartoe opzettelijk uitgeschrevene Landsdags-veradering, op 29 December van laatstgemeld jaar in het Grollerholt belegd en gehouden, gingen de eigenerfden en verdere Landschaps ingezetenen in het algemeen tot het afleggen van gemelde eed en het doen van gezegde belofte over.

Door dit alles was, met de aanvang van het jaar 1603, de kerkvorming in Drenthe tot stand gebracht en overal ingevoerd.

Intussen bleven nog enige kerspillen herderloos, doch ze werden van lieverlede voorzien van predikanten, welke er heen werden gezonden door de Stadhouder, die, getrouw aan hetgeen hij éénmaal had bepaald en beloofd, alleen de eerste hervormde leraren in de onderscheidene kerspillen aanstelde, zonder de ingezetenen daarover te horen of te raadplegen, doch later, nadat enige vacature was ontstaan, geen benoeming deed, dan na de kerspillieden in de gelegenheid te hebben gesteld, om de

293 Bijna alle Drente edelen hielden in deze geschillen de zijde der Gedeputeerden. Zie ons *Geschiedk. Overzicht*, Stuk 111, 2” Ged., bladz. 82 en volg.

kandidaat te horen, en te verklaren, of hij hun beviel en of het hun aangenaam zou zijn, hem als hun predikant benoemd te zien en als zodanig te ontvangen. Men vergelijke onder anderen 's Graven brief van 30 Maart 1602, als bijlage hierachter voorkomende onder No. 20. Hoe de zaken der Hervormde Kerk in dit Gewest werden ingericht, zal uit de volgende afdeling blijken.

KARAKTERTREK DRENTHENAREN

Wij menen hier nogmaals te mogen herinneren aan de karaktertrek der Drentenaren, om gehecht te blijven aan het oude, zoals zij dan ook, immers voor het uiterlijke, zo lang mogelijk zijn blijven volharden bij de Roomse kerkleer, die zij echter niet zodra voor de Gereformeerde hadden verwisseld, of zij werden deze onverdeeld toegedaan en tegen gene ingenomen, doch wij houden het er voor, dat dit laatste meer aan de handelingen van de Regering en aan haar invloed op de bevolking, dan wel aan de innerlijke overtuiging van deze is toe te schrijven, en dat de hervorming niet zo spoedig en zo algemeen zou zijn omhelsd geworden, indien de burgerlijke wetten niet de belijders van alle andere gezindten, dan de gereformeerde, van aandeel in 's Landschaps regering en van inzage in de zaken van het wereldlijke bestuur hadden uitgesloten.

Legenda bij V

Drenthe is een wingewest. De Landschap staat onder gezag van stadhouder Willem Lodewijk van Nassau. Kerk en de Landschap hebben niets in te brengen, al proberen de Drenten veel om hun eigen gang te kunnen gaan.

Algemene Staten is de (huidige) Staten Generaal.
Ridderschap en eigenerfden; Landschapsbestuur.
14 Etten, dat zijn rechters.

In de documenten kunnen de letters v en u verwisselen.
Diverse woorden van Franse oorsprong komen voor in de brieven en resoluties.

Hervormde kerk

Wij zagen het reeds in de vorige afdeling, dat de Stadhouder Graaf Willem Lodewijk van Nassau volstrekt niet toeliet, dat iemand, buiten hem, zich met de invoering der Hervorming van Kerken en Scholen in Drenthe in het aller geringste bemoeide. Hij wilde niet, dat dienaangaande iets geschiedde of gedaan werd, dan op zijn last en zonder zijn goedkeuring. Meermalen verklaarde hij zulks aan de Drentenaren, aan hun Regering en aan hun Predikanten, die hij telkens liet voelen, dat aan hem, aan hem alleen, met uitsluiting van alle anderen, wie het ook zijn mochten, het hervormingswerk was aanbevolen, opgedragen en toevertrouwd, door de Staten-Generaal, van wie hij zijn aanstelling als Stadhouder van Drenthe hield. Wij zullen daarvoor meer bewijzen bijbrengen, dan de reeds door ons geleverde, en tevens nader doen uitkomen, dat genoemde Vorst de minste handeling van anderen niet duldde in zaken der hervorming van het genoemde Landschap, dat hij alleen bestierde.

DRENTHE: WINGEWEST ZONDER ZEGGENSCHAP

Aan de door hem bekomen lastgeving gaf de Stadhouder die uitleg, dat ze zich niet alleen bepaalde tot het invoeren der reformatie, maar dat ze zich ook uitstreckte tot de regeling van het kerkwezen in dit gewest en tot alles wat daartoe betrekkelijk was, of er mede in verband stond. Dat die wijze van zien gebillijkt werd door de Algemene Staten, valt niet te betwijfelen: deze beschouwden Drenthe als overwonnen land, als een wingewest, dat niet tot de Verenigde Nederlanden behoorde. Het grootste bewijs daarvoor is de benoeming van Graaf Willem Lodewijk tot

Stadhouder van dit Gewest. Die benoeming was uitgegaan van de Algemene Staten,²⁹⁴ terwijl in de overige provinciën de Staten van de gewesten hun Stadhouders kozen, benoemden en van akten van aanstelling voorzagen. In de laatste jaren der zestiende eeuw hadden de Drentenaren dan ook in en over de zaken van hun eigen landschap niets te zeggen; in de eerste jaren van de volgende eeuw zij, en hun pas tot stand gekomen Bestuur, bijna evenmin, ook in de kerkelijke aangelegenheden.

Wel beproefden soms een en andermaal de Staten en de Gedeputeerden, later ook het college van de Drost en gedeputeerden, ook wel de predikanten, óf in onderling overleg, of gemeenschappelijke, ofwel de laatstgemelde alleen, met voorkennis en goedkeuring van het landschapsbestuur, ofwel door dat bestuur ertoe uitgelokt, aangezet of ondersteund, om het kerkwezen in Drenthe te regelen, immers besluiten te nemen, of bepalingen te maken, welke tot die regeling betrekkelijk waren of daarmee in verband stonden; doch dat alles was vruchteloos: niets van dien aard vond bijval, noch mocht de goedkeuring verwerven van de Stadhouder, die de Predikanten steeds duchtig liet weten en telkens gevoelen, dat ze aan hem ondergeschikt en van hem afhankelijk waren, en aan het Landschaps-Bestuur meermalen te kennen gaf, dat het zich met de Kerkelijke Zaken niet verder had te bemoeien, dan wat de kleinigheden betrof, met welke behandeling zij door de Stadhouder waren belast.

VERGEEFS VERZET

Om zulks te staven, zullen wij het navolgende mededelen: De toenmaals in Drenthe dienstdoende predikanten, op 9 Juni 1601 te Rolde samengekomen en kerkelijk vergaderd, besloten eenpariglijk, dat dit Landschap in twee klassikale districten zou worden verdeeld, en tot dat einde werd door hen destijds besloten, als volgt:

“Is bei dem Classe eindrchtigen vnd mit vullen consent besloten, dat nun fortan 2 Classes in der lantschaft Drente sollen gehalten werden, deren eine Oster-, d’ander Westerclassis sal genomet werden. Osterclassis hat 3 dingsfel: Suidenfelt,

294 Staten Generaal in Den Haag.

Ostermor vnd Nordenfelt. Westerclassis hefft Rolde, Beilen, Deuren vnd die Herlicheit Ruinen. Die Classes sollen 4mal thom geringesten jm jhar gehalten werden, deren eine sal sein. Generalis. D'erste Classis soll gehalten werden int geheel, de ersten Montag in den Majo; die andere 3 Speciales: den ersten Montag in dem Julio; d'ander de ersten Montag in 7bri,²⁹⁵ der derde den ersten Montag in Martio. Der Classis Generalis sall gehalten werden im middel vom lande, nemblich tho Beilenn. (post alia.)²⁹⁶

Erster Osterclassis sall gehalten werden tho Borgher, de ersten Montag des monats 7bris, Westerclassis auerst binnen Beilen, am dage wie bouwen.”

De vergadering van de 9n Juni 1601 schijnt door de predikanten in Drenthe te zijn belegd en gehouden zonder last en buiten voorkennis van de Stadhouder, doch het is vermoedelijk, dat de Gedeputeerden van dit Landschap er niet onkundig van zijn geweest, en dat de instelling van gemelde twee Drentse Klassen is aangegeven door de Gedeputeerden, die, zoals uit de samenhang der stukken geredelijk is na te gaan; rechtstreeks en zijdelings er op werkten, om inzage in de kerkelijke aangelegenheden binnen het Landschap te verkrijgen, waartoe hun echter telkens door de Stadhouder de pas werd afgesneden. In verband hiermede trachtten ook de Drentse predikanten, gerugsteund door de Gedeputeerden, zich te onttrekken aan de afhankelijkheid, waarin zij door Graaf Willem Lodewijk werden gehouden, doch ook hun toeleeg mislukte en stuitte af op 's Stadhouders vasthoudendheid en onverzettelijke wil. Het volgende voorval levert daarvoor het bewijs op.

AANKLACHT TEGEN SIMON JOHANNIS PHILEUS

Ter gemelde Vergadering van 9 Juni 1601, waarin door Simon Johannis Phileus, Predikant te Meppel, werd voorgezeten, en de betrekking van Secretaris of Griffier (Scriba) door Heinricus Assuerus, Predikant te Emmen, werd bekleed, kwam in behandeling een door of namens de kerspellieden van

295 Februari?

296 Na elkaar.

Meppel ingediende klacht, over ongeoorloofde handelingen en gedragingen van hun Predikant.

Hetgeen in die zaak voorviel doet ons zien, dat zowel de speciale Classes als de generale Classis als zelfstandige en machthebbende vergaderingen trachtten te handelen, en het zal niet ondienstig zijn, daarover het volgende mede te delen, na echter in het voorbijgaan te hebben opgemerkt, dat ons van vergaderingen en handelingen der Ooster-klasse niets is voorgekomen. De te Rolde samengekomen predikanten benoemden op laatstgemelde dag enige uit hun midden, om de klachten tegen de Predikant Phileus te onderzoeken, en stelden, met een prijzenswaardig vertrouwen, de beschuldigde in de gelegenheid, om zich op zijn verdediging en verantwoording te kunnen voorbereiden, zoals blijkt uit de volgende verklaring, die in het verbaal van het verhandelde op 9 Juni 1601 is opgenomen:

“Simon Johannis begeert copiam des brefes der Twolff²⁹⁷ vund principalen van Meppel, tegen hem in Classe auergegeuen, wert hem deselue togestan, mits dem, dat he desuluen vur sich alleine verborgen sal holden, heth thor ankunfft der Commissarien tho Meppel. Bei faut van den, sal he betalen alle vncosten, so up verborunge der saken verlopen, und noch darenbouen arbitral straffe des Classis vnderworpen syn. Hirtho sall sich wolgem: Simon mit eigener hant verplichten.

Simon Joannis Phileus,
Attestor manu propria.”

Nadat het onderzoek, in deze verklaring vermeld, was afgelopen, en de zaak tegen genoemd predikant in staat van wijzen²⁹⁸ was gebracht, hield de Wester-klasse, die in de stukken ook de Klasse van het Westerkwartier wordt genoemd, haar eerste vergadering te Beilen, op 8 September 1601.

297 De regering of het plaatselijk bestuur van Meppel bestond uit den Scholtus en uit twaalf Gecommitteerden uit de burgerij, gekozen door en uit de ingezetenen der twaalf wijken, waarin de bebouwde kom der gemeente was verdeeld. Dat bestuur vindt men in de oude stukken “de Schulte ende Twaelfen van Meppel” genoemd.

298 Afronding, besluitvorming.

In die samenkomst werd Simon Johannis Phileus, als schuldig bevonden aan de hem ten laste gelegde feiten, van zijn predikants-betrekking te Meppel ontzet en hem bovendien de uitoefening van het predikambt in geheel Drenthe verboden, met bedreiging, dat hem zijn te Meppel tegoedhebbende gelden zouden worden onthouden en hij bovendien anderen ten voorbeeld zou worden gestraft, indien hij zich aan de omtrent hem genomen beslissing niet mocht willen onderwerpen. De predikanten der Westerklasse verbonden zich wijders onderling, om elkander de hand te bieden, te helpen en te ondersteunen, indien Simon Johannis Phileus zich tegen deze uitspraak mocht verzetten, of hun deswege enige moeilijkheden aandoen.

De veroordeelde bleef niet in gebreke, de gehele toedracht der zaak en de voor hem zo ongunstige afloop daarvan te brengen ter kennis van de Stadhouder, die de handelingen der Westerklasse geenszins goedkeurde, maar integendeel aan de Synode der Stad Groningen opdroeg, omtrent al het voorgevallene ten aanzien van de ontzette Meppelse predikant, die weldra een ander beroep in Overijssel kreeg, de stukken te onderzoeken, de zaak in gezette overweging te nemen en daarin opnieuw recht te spreken.

Nog éénmaal hielden de predikanten uit het Westerkwartier²⁹⁹ een Klassikale Vergadering, en wel te Ruinen, op 9 Februari 1602. In die samenkomst werd onder andere besloten, dat door hen ter zelfde plaats de 23e van die maand weder een klassikale bijeenkomst zou worden gehouden, doch het is onzeker, of zulks is geschied, hoezeer er redenen voor bestaan, om aan te nemen, dat de bedoelde predikanten ter genoemde plaatse en op de bestemden dag nader ter behandeling van kerkelijke aangelegenheden in hun district zijn bijéén geweest, èn op grond van de samenhang van verschillende stukken, én omdat in het betreffelijke register een paar bladen in blanco worden gevonden, welke vermoedelijk waren bestemd, om daarop het verbaal van het verhandelde ter Klassikale Vergadering van de 23 Februari 1602 in te schrijven. Van verdere verrichtingen der Drentse Westerklasse is ons niets voorgekomen.

299 Drenthe, dus niet het Groninger Westerkwartier.

INTERMEZZO

Phileus uit andere bron

Jean Samuel Magnin vermeldt niet wat de aanklacht was tegen dominee Phileus. Ik zocht en vond het volgende.

NEDERLANDSCHE SPECTATOR 1899

Acta der provinciale en particuliere synoden, gehouden in de noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572-1620. Verzameld en uitgegeven door dr. J. Reitsma en dr. S. D. van Veen. Deel VIII Drenthe Groningen, Wolters, 1899. Via delpher.nl

Dit achtste deel is gewijd aan het landschap Drenthe. Van synodale akten kan hier eigenlijk eerst naar de eerste jaren van de 17e eeuw gesproken worden, maar terecht hebben de uitgevers begrepen de akten van de oudste kerkelijke vergaderingen hier te moeten opnemen.

De organisatie van de hervormde kerk in Drenthe is vrij laat tot stand gekomen en van hogerhand doorgezet. Het was de stadhouder Willem Lodewijk, die de zaak krachtig ter hand nam en ten einde gebracht. Oorspronkelijk vormde Drenthe geen afzonderlijke synode, maar slechts een classis, die gerekend werd onder de Groningse synode te ressorteren. Gedurende een reeks van jaren zijn generale classes gehouden, waar alle predikanten verplicht waren te verschijnen, en die door Groningse predikanten, als gemachtigde van de stadhouder werden bijgewoond en eigenlijk geleid.

De eerste kerkelijke vergadering dagteekent van 1598; nog slechts twee of drie Drentse predikanten woonden haar bij; in het gehele

gewest waren nog slechts enkele predikers, daarentegen werden er des te meer katholieke priesters gevonden. Eerst langzamerhand veranderde dit. Naarmate het aantal van de predikanten toenam openbaarde zich een streven naar onafhankelijkheid van de Drentse kerk. Een eigenaardig staaltje daarvoor levert de classicale vergadering in september 1601 te Beilen gehouden.

KLACHTEN TEGEN PHILEUS

Door sommige leden van de gemeente van Meppel waren klachten ingediend over hun predikant Phileus. Ook onder zijn ambtsbroeders had deze blijkbaar zich vijanden gemaakt; het heet dat hij zich aanstelde,

“als hovet ende regenthe des gantzen predickampts,”

in Drenthe, ja, erger nog, hij werd beschuldigd dat hij

“met sijner duijvelscher hijpocrisije at predighaqmpt der landtschap Drenthe in den dreck der schanden onderdrucke ende sick daersulvest thoe eenen fundlingh des vervuleden. Pausdoms opwerken ende befestigen mochte.”

Daarom werd hij afgezet en,

“als een vuijl, verrot lidt verworpen.”

Daarmee waren nu echter de Drentse heeren hun boekje te buiten gegaan. De Groninger synode vernietigde niet alleen het vonnis als onrechtmatig, maar verklaarde tevens de classicale vergadering volstrekt onbevoegd een dergelijk vonnis te vellen. Tevens gelastte de stadhouder een gestrenge onderzoek naar de toestand van de kerk in het gewest.

VISITATIES

Die van hogerhand opgedrongen kerkvisitaties waren de Drentse predikanten niet naar de zin en zij trachtten wel eens in verzet te komen. Toen bij de kerkvisitatie van 1608 de predikant van Nijeveen was afgezet, kwam een afgevaardigde van de gemeente

zich hierover op de eerstvolgende kerkelijke vergadering beklagen, en verklaarde de vergadering op hoge toon geen “superiorem” boven zich te herkennen; liever als dat te doen zouden zij het landschap verlaten.

In 1610 daarover ter verantwoording geroepen, kropen de heren spoedig in hun schulp. Voorlopig bleef de zelfstandigheid van de Drentse kerk nog achterwege; wel verzette de landdag zich tegen de afhankelijkheid en kwam voor de vergadering langzamerhand de titel van synode in zwang, maar die van 1619 is de eerste die niet door een Gronings predikant werd geleid en gecontroleerd.

ONWETTIGE PREDIKANTEN EN DRONKENSCHAP

Wij zagen, dat op de vergadering van 1598 nog slechts zeer enkele predikanten aanwezig waren: het kostte heel wat moeite de gemeenten van leraars te voorzien. Langzamerhand nam hun aantal wel toe, maar er drongen allerlei vreemdsoortige elementen in de kerk binnen. In nagenoeg al de hier afgedrukte acten zijn kwesties over beroepingen en onwettig in dienst getreden predikanten hoofdzaak. Er gaat bijna geen vergadering voorbij of nieuwe predikanten moeten werden geëxamineerd en herhaaldelijk bleken de nieuwelingen volstrekt niet berekend voor hun taak. Anderen bleven in gebreke om de vereiste testimonia over te leggen of slaagden er niet in ze in bezit te krijgen. Behalve ongeschiktheid was ook het slecht gedrag van sommige aanleiding dat zij verwijderd moesten worden. Vooral dronkenschap kwam nog al eens voor.

PAAPSE STOUTIGHEDEN ONTBREKEN

Merkwaardig in deze akte is het, dat wij zo weinig vernemen van paapsche stoutigheden, wat te opmerkelijker is, aangezien er in 1598 nog zoveel priesters in Drenthe werden gevonden. Slechts sporadisch komen er klachten over “papen” voor en over volksgebruiken, die aan de Katholieke tijd herinnerden, zijn de akten zeer zuinig in mededelingen. Slechts een enkele maal komen gebruiken bij begrafenissen ter sprake. Over het algemeen wordt weinig over volkszonden geklaagd. Hoofdzaak is daarbij dronkenschap en het tappen en onordelijkheden tijdens de predikatie. In dit opzicht is er een groot verschil tussen deze acta en die der overige provinciën.

Ook de huwelijksaangelegenheden gaven de kerkelijke heren hier veel minder te doen dan elders. Wel hoort men nu en dan eens van een paar, dat samenleeft zonder dat aan alle formaliteiten is voldaan, maar veelvuldig kwam dat toch niet voor. Maar het onderwijs baarde meer hoofdbreken; het verkrijgen van een goede predikanten en schoolmeesters was en bleef in deze gehele periode hoofdzaak. Daarbij de geldzaken. Ook in Drenthe werd er van de kerkelijke goederen nog al eens iets verduisterd en menig predikant had slechts een zeer schraal inkomen. Ook over de bouwvalligheid van de pastorie en komen talrijke klachten voor.

REMONSTRANTEN

Van de Remonstrantse woelingen bleef Drenthe geheel verschoond. Als een nagalm van wat in andere provincies en gebeurde, besloot men in 1613 bij de examinandi ook goed te letten op zuiverheid in de leer; in 1616 en 1618 wordt gewag gemaakt van een paar predikanten, van wie de rechtzinnigheid verdacht was, maar gevolgen had de zaak niet en het landschap bleef onbesmet. Twee predikanten werden naar Dort afgevaardigd en de daar genomen besluiten werden op de volgende Drentse synode eenstemmig goedgekeurd.

In hun inleiding tot dit deel geven de heren Reitsma en Van Veen de wens te kennen, dat hun werk zal worden voortgezet. Daarbij sluit ik mij uit volle overtuiging aan. Men werkt niet herhaaldelijk in onze kerkelijke archieven zonder tot de slotsom te komen, dat daar schatten begraven liggen voor de geschiedenis van ons volksleven. (...)Laat ons hopen, dat het zo goed geslaagde voorbeeld van beide hoogleraren weldra navolging vinde.

W.P.C. Knuttel

Nederlandsche Spectator 5 augustus 1899 In: *Verzameling overdrukken, artikelen en brieven uit het bezit van J. Verdam, vooral betrekking hebbend op taalkunde, literatuur en geschiedenis* 1870.

EINDE INTERMEZZO

VERVOLG VAN INZICHT...

PREDIKANTEN IN VERZET TEGEN WILLEM LODEWIJK

De afzetting van Simon Johannis Phileus had vrij wat opzien gebaard, en de Predikanten in Drenthe bleven intussen handelen en zich met de regeling van het kerkbestuur in dit landschap onledig houden, zonder last van de Stadhouder en zonder zijn medeweten. Graaf Willem Lodewijk was echter op zijn hoede en belette hun weldra daarmee voort te gaan.

De Drentse predikanten hadden besloten, de 3e Mei 1602 een Synodale Vergadering te houden, tot het ontwerpen van een afzonderlijke Kerkenorde voor Drenthe, maar de Stadhouder verbood hun zulks, bij een aanschrijving van de 30 Maart te voren, waarvan hij de goede bezorging aan de Gedeputeerden opdroeg, onder mededeling van zijn verlangen, dat zij voor de naleving daarvan zouden waken.

De 8e April daaraanvolgende werd die aanschrijving met nadruk herhaald en opnieuw gedaan, zowel aan de Gedeputeerden als aan de meergemelde predikanten, welke laatsten tevens werden opgeroepen, om op een opgegeven dag in de eerst te houden Synodale Vergadering binnen Groningen te verschijnen, alwaar alles zou worden behandeld, wat tot regeling der kerkelijke aangelegenheden en tot bevordering der kerkhervorming in Drenthe zou worden geacht of bevonden oorbaar te zijn.

De predikanten van dit landschap verzetteden zich daartegen, immers zij maakten zwarigheden, om de Groningse Synode bij te wonen, en bovendien om te verschijnen vóór de Stadhouder, door wie ze waren opgeroepen, ten minste voor zoveel die hun betrof, waaruit de Wester-Klasse was samengesteld, ten einde rekenschap omtrent hun handelingen ten aanzien van Do. Simon Johannis Phileus te geven.

DRENTSE PREDIKANTEN TEGEN FUSIE MET GRONINGEN

Het verzet der predikanten ontleende zijn oorsprong uit de vrees, dat Drenthe in het kerkelijke met Groningen zou worden verenigd, en dat de Drentse Klassen aan de Groningse Synode zouden worden onderworpen. Dat dit het doel was van de Stadhouder

Graaf Willem Lodewijk van Nassau is even zeker, als dat de Staten van Drenthe en hun Gedeputeerden daartoe in genen dele wilden verstaan, en hun uiterste best deden, om ook in het kerkelijke de onafhankelijkheid van hun gewest te handhaven.

In hoever des Stadhouders doel in verband stond met een ontworpen vereniging van Drenthe en Groningen in het burgerlijke, een plan dat eerst door de Vorst zeer werd voorgestaan, doch, waarvan hij later heeft afgezien,³⁰⁰ durven wij niet beslissen, bij gemis van oorkonden, welke dienaangaande een zuiver licht zouden kunnen verspreiden; en hoezeer het ons ook aan stukken mangelt, om het daarmee te staven, menen wij echter voor waarheid te kunnen aannemen, dat Do. Phileus de kerkelijke vereniging van Drenthe en Groningen voorstond, dat hij die in de hand werkte en trachtte te bevorderen, dat dit een voorname reden was, waarom hij door zijn ambtgenoten zo streng werd behandeld, en dat daaraan mede is toe te schrijven de later gevolgde vernietiging van het tegen hem geslagene vonnis en de meer zachte uitspraak van de Groningse Synode, ongetwijfeld in overleg met de Stadhouder gedaan en door deze goedgekeurd.

Wij moeten echter in het voorbijgaan opmerken, dat, afgescheiden van het zo-even gemelde, vrij wat viel aan te merken op het bijzondere of persoonlijke gedrag van meergenoemde Leraar, en dat daaruit aanleiding is genomen tot reorganisatie van het personeel der Drentse predikanten in 1602, waarvan in de vorige afdeling dit boek melding is gemaakt.

Het is buiten tegenspraak, dat, wat het gemelde verzet betreft, door de predikanten werd gehandeld in overleg met het Landschaps-Bestuur, dat twee van zijn Gedeputeerden afzond tot het bijwonen een door de predikers aangestemde en door de Gedeputeerden van Drenthe uitgeschreven Synodale Vergadering, op 3 Mei 1602 en volgende dagen te Beilen gehouden, ongeacht dat het houden van afzonderlijke Synoden in Drenthe door de Stadhouder verboden was.

Wat in die vergadering voorviel en werd besloten, kan niet door ons worden opgegeven, omdat het verbaal van het aldaar

300 De redenen, waarom Graaf Willem Lodewijk ten deze van denkbeeld veranderde, laten zich, immers gedeeltelijk, wel gissen, doch met zekerheid is het niet op te geven, omdat er stellige bewijzen voor ontbreken.

verhandelde niet in het daarvoor bestemde register is ingeschreven, en uit dien hoofde niet ter onzer kennis is gekomen.

Het voornaamste doel van deze bijeenkomst was het ontwerpen en invoeren van een afzonderlijke Kerkenorde voor Drenthe, welke als het bolwerk der vrijheid en zelfstandigheid van dat Landschap in kerkelijke aangelegenheden werd beschouwd, en het was juist het invoeren van zodanige kerkenorde, dat de Stadhouder trachtte tegen te gaan en te keren, om de kerkelijke vereniging van Drenthe met Groningen te gemakkelijker tot stand te kunnen brengen. Wij zullen nader hierop terugkomen.

GRONINGER SYNODE BESLIST OVER DRENTEN

De zaak van de ontzette³⁰¹ predikant Simon Johannis Phileus, te Meppel, werd op 4 Juni 1602 behandeld door de Synode van de Stad en Ommelanden van Groningen, welke het vonnis of de uitspraak der Drentse Wester-Klasse, ten aanzien van genoemde prediker gevallen, vernietigde en, opnieuw recht doende, hem als predikant te Meppel afzette, zonder meer. Dat synodale vonnis erlangte 's Stadhouders goedkeuring de 24e Juli daaraanvolgende. Tot dit alles zijn betrekkelijk de zes stukken, hierachter geplaatst als bijlagen Nos. 21 tot en met 26.³⁰²

Uit dat vonnis blijkt, dat de Groningse Synode reeds destijds het gezag, de superioriteit, of de suprematie over de Drentse kerkgemeenten, predikanten en klassen door toelating van de Stadhouder had verkregen, of zich aangematigd, want die Synode beval, of vond goed,

“dat de Predigern in Drenthe solden vpholdenn van ehre classicale vergaderinge, bedt dat S. G. darin wider solde gedisponert hebben.”

Die nadere beschikking van de Stadhouder volgde weldra, zoals uit de medegedeelde akte van commissie en brief van 24 en 25 Juli 1602 is af te leiden. De instelling der twee Drentse Klassen, niet geschied op bevel of met voorkennis van Graaf Willem Lodewijk, mocht de goedkeuring van deze niet verwerven, want ter algemene

301 Afgezette.

302 In origineel. Delpher.nl

klassikale vergadering van 1 November 1602, te Assen gehouden en waarin de door de Stadhouder gecommitteerde Emdensche Predikant Menso Alting het voorzitterschap bekleedde, werden de Drentse kerkgemeenten in drie klassen verdeeld, blijkens het navolgende besluit:

“Iss ock mit gemeinen aduis besloten vnd uth krafft Graffliker³⁰³ commission verordnet, dat nu vordan in der Landtschap Drente sollen 3 Classen werden gehalten, an einen gewissen vnd dartho benomeden bequemen orde, welcker ock vp folgender wise affgedelet syn:

Erstlick sall ein Classis werden gehalten binnen Meppell in de pastorie, vnd ock darsuluest continueiren, Dartho de nafolgende Kercken vnd Dorper gehoren vnd versamelen sollen, als nemlick: Colderfeenn, Niefeen, Hauelle, Deueren, Ruinen, Dwingell, Blienstein, Suidwolde, Wapsterfeen, Fledder, Cokange.

De anderde Classis sall gehalten werden in des pastors huiss tho Rolde, daertho gehoren sollen: Beilen, Anloe, Suidtlaren, Westerborck, Friess, Norch, Peise, Elde, Rohen vnd Rohenerwolde. De darde Classis sall tho Emmen in dess pastors huiss werden gehalten, dartho sick versamlen sollen: Couerden, Dalen, Sleenn, Sweell, Hesselen,³⁰⁴ Rosswinckell, Schonebeke, Ohren,³⁰⁵ Borgher, Gethen vnd Gasselt.

Vnd sollen dese Classes alleine des Sommers, 6 manten³⁰⁶ lanck, vnd also 6 mall im Sommer, – vnd de erste vp negestkumpstigen 4 April des Jahrs 1603, – vnd also vordan de 1n mandach in der mante gehalten werden: beholtlick (wen de not mochte ereisen) ock im Winter tho versamlen, sall solckes frey stahn. In desen bikumpsten sollen de predigeren alle:

1. sick soberen vnd nuchtern holden, vnd de opentliken herbergen vermiden, darmit nene ergernisse vnd vnnodige vnkosten gemaket werden;

303 des Stadhouders. Grafelijk.

304 Oosterhesselen.

305 Odoorn.

306 maanden.

2. sollen in allen sick na der Kerckenordnunge S. G. Gubernaments richten;
3. sick vnder ein ander³⁰⁷ mit disputeren vod predigen so veele mogelyck ofnen;³⁰⁸
4. ernstlike censuram morum gebruken, besonderlick sick erkundigende, oft ock van einen iederen fliet gedahn wert, des Heren Auentmall tho stiften, de Catechismum tho lehren vnd ein besloten gemeine³⁰⁹ tho samelen, darvan ock de Classen geborlike³¹⁰ rekenschap sullen geuen;
5. jtem wat vor prediger se nielyck thom Kerckendenst annemen,³¹¹ vnd wo de in examine doctrinae et vitae bestanden³¹² darvan sullen se im Synodo ein Catalogum vnd gude rekenschap inbringen:
6. sall ock nen prediger sinen denst verlaten mogen one vorweten siner gemene ende gudtachten der Classis, by poena der suspensie;
7. vnd entlick sollen de Prediger vp Drente sick aller heimliken consultatien, conspiratien, substithuytien vnd ander dergeliken tho ehren ampt nicht geborigen dingen sick ontholdenn, vnd de Hn. Gedepden sampt andere ofte geborlike ouericheit rechtmetig respecteren.”

Dat het vorenstaande besluit de goedkeuring van de Stadhouder in alle opzichten wegdroeg, zal wel niet behoeven te worden vermeld. De daarin voorkomende bepaling

“dat de predigeren sich in allen “solden richten na der Kerckenordnunge van S. G. (des Stadhouders) Gubernament,”

dat is, met andere woorden, dat zij zich aan de Groningse Kerkenorde zouden onderwerpen, vond echter geen bijval bij het Bestuur van het Landschap Drenthe, dat met kracht en macht zich daartegen verzette.

307 onderling.

308 oefenen.

309 gemeente.

310 behoorlijke.

311 welke nieuwe predikanten tot de kerkedienst zijn aangenomen of toegelaten.

312 genoegen gegeven, voldaan hebben.

DRIE DRENTSE KLASSEN: GELOOF, HOOP EN LIEFDE

De drie klassen, welke in 1602 werden ingesteld, bestaan nog, met dat onderscheid alleen, dat niet meer te Rolde en te Emmen, maar, sedert de invoering van het Algemeen Reglement voor de Nederlandsche Hervormde Kerk, te Assen en te Coevorden de Klassikale Vergaderingen worden gehouden. In verband daarmee, worden dan ook de drie Klassen die van Meppel, van Assen en van Coevorden genoemd. Korte tijd na de instelling der oude Drentse Klassen nam die van Meppel het *geIoof*, die van Rolde de *hoop* en die van Emmen de *liefde* tot zinspreuk aan. De zinnebeelden dier christelijke beginselen werden ook in de wapens van gemelde klassen gevoerd.

Het plan van de Stadhouder, om deze drie Drentse Klassen aan de Groningse Synode te onderwerpen, om Drenthe in het Kerkelijke aan Groningen ondergeschikt te maken, een plan dat Graaf Willem Lodewijk gedurende bijna zijn gehele leven niet heeft opgegeven, maar getracht te verwezenlijken, leed schipbreuk op de vasthoudendheid der Drentenaren.

Op 15 Maart 1602 verschenen ter Vergadering van Gedeputeerden van Drenthe enige predikanten, daartoe gecommiteerd door de Klassikale Vergadering van het Westerkwartier, op 26 Februari tevoren gehouden, overgevende enige in schrift gestelde artikelen, waarbij werd;

“in de eersten versocht van de Classe, dat de Heren³¹³ wilde belieuen, een schriftmetige ende in Godes woertt gegrondete Kerckenordninge in de Landtschap Drente op tho richten.”

Hieromtrent werd door de Gedeputeerden besloten,

“dat in de generali synodo, so op de 3n May van den Classe angestembdt is, tho Beilen, de aanwasende predigers aldaer een Kerckenordninge sulden concipieeren ende deselue an de Collegie ouergeuen, om met den Heren Stadtholder ende de Landtschap³¹⁴ deselue t’corrigeeren (so nodich) ende volgens t’approbeeren.”

313 Het Collegie van Gedeputeerden.

314 De Vergadering der Staten van Drenthe.

De Gedeputeerden gelastten wijders:

“Sulden oick de predicanten niet naelaeten, om in de generali synodo, woe voerhaeltt, persoanlich verschynen, om een Kercklicke Ordninge t’helpen concipieeren.”

Dat zulks is geschied, is buiten twijfel, en dat de Stadhouder het houden van Drentse Synoden niet wilde, is uit zijn brief van 25 April 1602 gebleken. Reeds bij zijn schrijven van 30 Maart te voren had hij verklaard, geen afzonderlijke Kerkenorde voor Drenthe te zullen toelaten.

DOORZETTEND

Maar daarin werd niet berust door de Gedeputeerden. Deze bleven het houden van Drentse Synodale Vergaderingen verlangen, en in hun samenkomst van 19 Mei 1602 werd:

“verniers geresolveertt, dat de costen op de synodale vergaederingen, bi prouisie ende tot naerder dispositie, sulden betaelt worden bi de Kerckvoechden, wtth de middelen van de respectiue kercken, waarvan de Pastoeren comptabell³¹⁵ syn, op deselue synodale vergaederingen verschynen.”

Dat besluit viel even weinig in de smaak van de Stadhouder Graaf Willem Lodewijk van Nassau als in die van de Synode der Stad en Ommelanden van Groningen, welke bij het in de zaak van de Meppelse Predikant Phileus gevelde vonnis van 14 Juny 1602 tevens beval, dat de Drentse predikanten het houden hunner Klassikale Vergaderingen³¹⁶ zouden staken, totdat de Stadhouder dienaangaande nader zou hebben beschikt.

Dat bevel was de Drentenaren te erg, en inzonderheid³¹⁷ ook hun predikanten, want ter Vergadering van de Gedeputeerden

³¹⁵verplicht, gehouden.

³¹⁶Men lette vooral op de woorden: Klasse, generale Klasse en Klassikale Vergadering. In zijn stukken sprak de Stadhouder noch van een Drentse Synode, noch van Synodale Vergaderingen in Drenthe. Hij was tegen beide, en wilde ze niet noemen, veel minder erkennen. Hij droeg er bijzondere zorg voor die woorden steeds te vermijden.

³¹⁷Met name.

van 1 Juli 1602 werd;

“gelesen sekere missiue,³¹⁸ van de samptlicke predigers der Landschap Drente geteeckent, bi dewelcke deselue adverteerden, dat de predigers der Stadt Groningen ende Omblanden, bedacht haere Kerckenordninge in dese Landschap inthobringen ende dese Landschaps ministerium haere Classicaele ende Synodale Vergaederungen t'submitteeren ende onder sich te treeken, ende dat deselue den predicanten deses Landschap geboeden, bi sententie, op te holden van haere classicaele vergaederungen,”

waarop werd besloten,

“dat men den predikanten schriftelick hyr op sulde antwoerden, dat de Heren, om redenen Haer Ed. daer tho moueerende,³¹⁹ voer goet vinden, dat seluiden met de classicaele vergaederungen voer ditmaell sulden surseeren³²⁰ tot naerder verschryuinge, ende ingevalle enige Predigers buten de Prouincie haerluden enige perturbatie wilden doen, dat se tselue in tytts sulden remonstreeren, waerinne haerluyden alsdan de behulpelicke bandt sulde geleent worden; dat men verners geensints verstaet, dat de predigers van de Landschap Drenthe hem de Synodis ende Classibus van andere prouincien submitteeren, tot mercklicke praeiudicie van de Landschap, etc.”

Aan deze verklaring, welke door de Staten van Drenthe werd goedgekeurd, bleven zowel deze als de Gedeputeerden zich vasthouden, en volgens de laatste resolutie van 2 Juli 1602 werd

“wtt elcken quartiere een predicant verschreuen”

ter vergadering, welke volgens 's Stadhouders brief van de 25e van die maand in Drenthe zou worden gehouden,

318 missive: brief.

319 Moverende.

320 Surseance: uitstellen.

“om dair mede de Dominie der Predicanten van Groningen ouer deses Landtschaps ministerium voer te koemen.”

De Stadhouder, hiervan onderricht en de onverzettelijkheid der Drentenaren kennende, was dus genoodzaakt in zover toe te geven, dat hij zich vooreerst tot een voorlopige inlijving van de Drentse Klassen bij de Groningse Synode moest bepalen.

De door bedoelde vergadering is die, welke vooreerst werd uitgesteld, doch de 1e November 1602 te Assen onder het voorzitterschap van Menso Alting werd geopend en de 6e van die maand gesloten. In de 7de zitting

“iss de Ed. Erentf, Heren Gedepten (voor zoveel die derwaarts waren gecommiteerd) vnd samptlicken predigeren in Drente vorgeholden Syner Gen, aduis van bivoginge der Classen deser Lantschap tho de Synodum der Stadt Groningen vnd Omblanden, vpdat dardurch gude enicheit vnd correspondentie geholden, de Kerckenordnunge destobeter gehanthauet, vnd destomehr autoriteit bi dem ministerio mochte sin: vnd begeret, dat H. E. solckes ehren principalen cummuniceren, vnd ock by denseluen beforderen wolden, thom minsten op ein gewisse tidt van Jahren, vnd by reuocatie, offte bedt so lange dat anders in generali synodo worde besloten. Darin de Ed. Ho. Gedepten ehr devoir tho dohn belouet.”

Dat voorstel werd gedaan namens de Stadhouder, en het was op verzoek van dezen en van het “Ministerium van Groningen,” dat ter Landsdagsvergadering der Staten van Drenthe van 11 Januari 1603 werd besloten,

“dat de Classes deser Landtschap sich conformeeren sullen met de Synodo der Prouincie van Stadt Groningen ende Omblanden, ende enige Gecommitteerden vuith haeren middel aldaer op de naesten Synodo, binnen Gronningen te holden, deputeeren, om met deselue onder, reuersale acte de non praejudicando sich aldaer in te laeten, ende dat voer de tytt van twee yaeren, sonder praeiudicie van de Landtschap.”

DRENTSE SYNODE INGELIJFD BIJ GRONINGEN

In een vergadering der drie Klassen, door de Stadhouder uitgeschreven tot afdoening van hetgeen op 1 November 1602 en volgende dagen was onafgedaan gebleven, en gehouden werd te Beilen op 23 Maart 1603, onder het voorzitterschap van Joachimus Warmerus en in bijwezen van Joannes Acronius voornoemd, die door Graaf Willem Lodewijk waren gecommiteerd, om hem daarbij te vertegenwoordigen, werden ten voormelden einde³²¹

“vp negestkumpstigen Synodum (te Groning) tho erschinen gedeputert: ex Classe Meppelensi, Ds. Euerhardus Joannis; ex Emmensi, Hermannus Schonebeck; ex Roldensi, Joachimus Zor, de sick dar en iegen de 1° manedach in Maio erfogen solden”.³²²

Deze voldeden aan de op hen verstreken last, en diensgevolge werden de drie Drentse Klassen, voor de tijd van twee jaren, bij de Synode van Stad en Lande ingelijfd.

Ongeacht die inlijving werden echter mede in Drenthe jaarlijkse Synodale Vergaderingen gehouden, die ook “Generaele Classen” werden genoemd, waartoe reeds in 1602 door het Landschapsbestuur was besloten, namelijk te Assen, op 5 September 1603, en te Beilen, op 3 September 1604. Beide werden door de Gedeputeerden uitgeschreven en door Gecommitteerden uit hun midden bijgewoond. De Stadhouder liet bij de eerste zich door een Gronings Predikant vertegenwoordigen, doch bij de tweede niet, denkkelijk omdat de Vorst ervan was onderricht, dat de Drenten, die de suprematie van Groningen vreesden, de samenvoeging niet wilden laten voortduren, maar daaraan een einde maken, zodra de twee jaren, gedurende welke zij tot de vereniging waren getreden, ten einde waren gelopen.

Tevergeefs werden er pogingen aangewend, om, in alle gevallen voorlopig, de Drentse Klassen met de Groningse Synode verenigd te houden, zoals onder anderen blijkt uit een resolutie van de

321 Beoogde doel.

322 Deze waren eigenlijk Everhardus Joannis Campius of van Kampen, Predikant te Meppel; Hermannus Bredewech of Latavianus, Predikant te Schoonebeek, en Joachimus Zoor, Predikant te Anlo en Scriba in deze vergadering.

Staten van Drenthe, genomen op de te Assen gehouden Landsdag van 15 Februari 1606, aldus luidende:

“Opt versoeek van de Welgeboern Heren Stadtholder ende het Ministerium van de Prouincie der Stadt Groeningen ende Ommelanden, ten eynde de Classes der Landtschap Drenthe by de Synod. Groening, voer den tydt van vier naestcoemende jaeren gecombineert muchten worden; iss tselve versoeek by de anweesende van de Ridderschap ende Eygenerffden affgeslaegen, soe om de costen te beschoenen als om t’vermyden de consequentie, ende andere swaericheyden, die de Landtschap daeruyth bevruchten.”

SYNODE OP HET OOG WEER ZUIVER DRENTS

Sedert deze tijd hield alle verbinding met- en ondergeschiktheid aan- de Groningse Synode op, en werd het Kerkbestuur, in zijn gehele omvang, zuiver Drents.

Dat Drentse Kerkbestuur had echter, en vooral zolang Graaf Willem Lodewijk in leven was, weinig of volstrekt geen zelfstandigheid, noch ook enige eigen en vrij beheer. Bij alle Synodale vergaderingen, welke, op last van Ridderschap en Eigenerfden, door Drost en Gedeputeerden werden uitgeschreven, hadden de Hoge Staatsmachten, en inzonderheid³²³ Drost en Gedeputeerden van Drenthe, het Collegie van dagelijks bestuur in dit Landschap, recht van zitting, terwijl bovendien de tijdelijke Stadhouders niet in gebreke bleven, zich erbij te laten vertegenwoordigen.

Graaf Willem Lodewijk van Nassau bediende zich tot dat einde altijd van één of meer Groningse Predikanten; zijn opvolgers van een of ander voornaam edelman, binnen Drenthe woonachtig, aan wie telkens een akte van commissie werd uitgereikt, waarvan steeds kennis werd gegeven aan Drost en Gedeputeerde Staten, bij soortgelijke brief, als hierachter onder no. 27 van de bijlagen³²⁴ wordt ingelast, Eerst dan erlangden de synodale besluiten kracht, eerst dan mocht er gevolg aan worden gegeven, als ze door Ridderschap en Eigenerfden, de Staten van dit Landschap, of, namens deze, door Drost en Gedeputeerden waren goedgekeurd.

³²³ Vooral, ook.

³²⁴ In origineel. www.delpher.nl

Zelfs van het houden der gewone en buitengewone Klassikale Vergaderingen moest tijdig vooraf worden kennis gegeven aan Drost en Gedeputeerden, aan de leden van welk Collegie het altijd vrij stond, in die vergaderingen te verschijnen. Het toezicht op- en het gezag over- de kerkelijke aangelegenheden behoorde mitsdien grotendeels, zo al niet geheel, bij de Staat, bij de wereldlijke macht, van welke ook de kerkhervorming in Drenthe is uitgegaan, en die de Kerk en haar belangen ijverig voorstond, doch haar geen, immers zeer geringe macht tot handelen, en dan nog slechts onder goedkeuring van het Landschaps-Bestuur, verleende, maar integendeel steeds liet doorblinken, dat de Kerk aan de Staat ondergeschikt en daarvan volstrekt en geheel afhankelijk was.

We willen tot bewijs daarvan een kleine proeve leveren, na echter vooraf nog enige bijzonderheden omtrent de Drentse Synode en haar vergaderingen, handelingen en verdere aangelegenheden te hebben medegedeeld.

DRENTSE SYNODE

Eerst werden de Synodale Vergaderingen door of op last van de Stadhouder, vervolgens door of op last van het Landschaps-Bestuur uitgeschreven, op onbepaalde tijden en plaatsen, doch weldra steeds te Assen gehouden, en door alle predikanten in Drenthe, die daarin stem en zitting hadden, bijgewoond. De Stadhouder wilde echter het recht tot uitschrijving der Synoden aan zich behouden, maar zijn daartoe aangewende pogingen stuitten af op de onverzettelijkheid van het Landschaps-Bestuur, dat aanspraak op dit recht had gemaakt en daarbij bleef volharden.

De briefwisseling hierover, tussen de Staten en de Stadhouder van Drenthe gevoerd, had ten gevolge een resolutie van Ridderschap en Eigenerfden, genomen op de Landsdag geopend te Assen op 24 februari 1617, waarbij:

“de Heeren Drost en de Gedeputeerden iss gelast, henvurners niet te procedeeen tot vythschryvinge van enige Synodale Vergaederungen der Predigers, voer ende al eer deselve speciale last ende consent van de Landtschap daartoe werde gegeven.”

Dat besluit was een volslagen verzet tegen de Stadhouder, die

weldra toefaf en aan de Regering van Drenthe het uitschrijven der Synodale vergaderingen overliet, blijkens resolutie van Ridderschap en Eigenerfden van 9 December van laatst gemeld jaar, welke aldus luidt:

“Opte anmaeninge van Syne Gen.; ten eynde t’ Synodus der Predicanten op gevoeglicken tydt jaerlyks wederom. moege gehouden worden; Iss geresolveert ende goet gevonden, dat hetselve by d’ Heren Drost ende Gedeputeerden ter gelegener tydt beschreven ende daerinne jaerlyks gecontinueert worde.”

Die zaak also gesleten zijnde in het voordeel van de Drenten, bleven de Staten niet in gebreke, meer afdoende beschikkingen in kerkelijke aangelegenheden te nemen en zich daaraan meer te laten gelegen liggen, dan vroeger het geval was geweest. Al dadelijk stelden zij andere verordeningen op het houden der Synodale Vergaderingen vast, want in het verbaal van het verhandelde bij Ridderschap en Eigenerfden van 23 Februari 1618 leest men:

”Alsoe by resolutie van de lest gehouden Lantsdach goet gevonden worde, dat het Synodus binnen deze Landschap (twelck om seeckere consideration³²⁵.) desen voerleden jaere niet en was gehouden) weederom geconvoceerd ende jaerlyks gehouden soude worden; Iss danner tot vermydinge van costen goet gevonden ende verstaen, dat de Ho. Drost ende Gedeputeerden, procederende tot uytschryvinge van t’ voerschr. Synode, opt selve gesonden sullen worden uyth yederen classe vyff van de bequaemste predigers, sonder meer.”

En bij deze vermindering van het personeel der Synodale vergaderingen bleef het niet, want 12 Februarij 1622 werd door de Staten van Drenthe het volgende besloten:

“Ende alzo hoeichnoedig bevonden wordt, dat volgens de resolutie van den lestgehouden Synodus de convocatie dess

325 Die redenen waren geen andere, dan de tussen de Stadhouder en het Landschaps-Bestuur bestaan hebbende geschillen over het recht van uitschrijving of bijeenroeping der Synodale vergaderingen.

synodi voertan geschiede ende gehouden worde,..... Is geresolveert, dat hetselve geconvoceert werde op anstaenden Mey, ende om excessive kosten te vermyden, goetgevonden, dat vuith iederen Classe de Visitator neffens drie predigers op denselven Synodum comparere, op d' oude dachgelden, hyrbevoerens daerop gestelt ende by de predigers genoeten".³²⁶

De Visitatoren waren predikanten, uit elke Klasse één, aan welke werd opgedragen, om gezamenlijk alle Drentse gemeenten te bezoeken en toezicht te houden op- en onderzoek te doen naar- alles, wat tot de goede orde, de leer, de Kerk, hare goederen, inkomsten en bezittingen, en het gedrag, de handelingen en de wijze van leven der Predikanten, Ouderlingen, Diakenen, Kosters, Organisten, Schoolmeesters enz. behoorde. Zij ontvingen hun aanstelling en instructie van Drost en Gedeputeerde Staten, aan wie zij ook telkens een omstandig verslag van hun verrichtingen, bevindingen en van hun wedervaren moesten uitbrengen. Gelijk verslag werd ook door hen ter Synode gedaan.

VISITATIEREIZEN

Gewoonlijk duurde hun commissie drie jaren, in welk tijdsverloop alle Drentse gemeenten driemaal door hen werden bezocht. Gedurende de dagen van hun reizen genoten zij een bepaalde schadeloosstelling; zij werden bovendien kosteloos met rijtuig van het ene naar het andere kerspel vervoerd.³²⁷

Eerst werden de Drentse synoden op onbepaalde tijden gehouden, van 1638 tot 1730 menigwerf jaarlijks, later om de drie jaren, hoezeer³²⁸ er somtijds acht, negen of meer jaren verliepen, zonder dat er Synodale vergaderingen werden belegd. Tot het tussentijds behandelen van spoed vereisende zaken, vooral tot het onderzoeken van tegen predikanten ingebrachte klachten, waarover in de Synode uitspraak moest worden gedaan, werden zogenaamde *Synodi Contractae* gehouden. Deze werden steeds door Drost en Gedeputeerde Staten uitgeschreven, een *Synodrus Contracta* was samengesteld uit de Vertegenwoordiger

³²⁶ Namelijk f 2,50 per dag.

³²⁷ Eerst ontvingen zij f 1,00, later f 1,50, vervolgens f 2,50 daags.

³²⁸ Hoewel.

van 's Landschaps Stadhouder, uit twee van de Gedeputeerden, uit de Landsschrijver of 's Landschaps Secretaris en uit drie predikanten, uit elke Klasse één, op de klassikale vergaderingen daartoe gecommiteerd. De kosten der Synoden werden over de onderscheidene kerspellen, naar hun betrekkelijk vermogen, omgeslagen.

De laatste Synode van Drenthe werd 17 Augustus 1809 te Assen geopend en de 19e daaraanvolgende gesloten. In deze vergadering, de eerste die alleen uit predikanten was zamengesteld, werden ook de Visitatoren benoemd. Later zijn er geen Visitatoren voor Drenthe meer benoemd. De inlijving van Nederland bij het Fransche Keizerrijk³²⁹ en de gevolgen daarvan deden de Drentse Synode en verdere Landschaps kerkelijke instellingen vervallen.

KERK ONDERGESCHIKT AAN DE STAAT

De ondergeschiktheid en afhankelijkheid der Drentse Hervormde Kerk aan en van de Staat, blijkt ten duidelijkste, zowel uit twee resoluties van Ridderschap en Eigenerfden van 14 Februari 1632 en 14 Februari 1633, waarbij herhaaldelijk werd afgewezen het verzoek van 's Landschaps Synode, dat de Visitatoren mochten assisteren bij de ratificatie der synodale akten door het wereldlijk Bestuur van Drenthe, als uit hetgeen is voorgevallen ten aanzien van de vaststelling en uitvaardiging der eerste eigenlijke Drentse Kerken-orde, waarvan wij hier het een en ander kortelijk zullen aanstippen.

Ter klassikale (eigenlijk synodale) Vergadering van het jaar 1602, waarvan wij vroeger melding maakten, werd door of op last van de Stadhouder ingevoerd een voor Drenthe eigen Kerkenorde, hoogstwaarschijnlijk opgesteld in de streng gereformeerden geest.³³⁰ Wij durven, daar we ongeacht alle aangewende moeite dat stuk, of een afschrift ervan, niet hebben kunnen machtig worden, niet beslissen, of die Kerken-orde³³¹ dezelfde was, welke door het gezag van de Graaf van Leycester voor de Verenigde

329 Napoleon, Bataafse Republiek in 1798. Scheiding van Kerk en Staat.

330 De Stadhouder Graaf Willem Lodewijk was daarvan geheel doordrongen, evenals de predikant Menso Alting. Beide behoorden tot de meest getrouwe en meest strenge volgers van Kalvijn.

331 Namelijk: voor Drenthe naar gelegenheid en omstandigheden zoveel mogelijk gewijzigd.

Nederlanden werd aangenomen, dan wel die, welke door Graaf Willem Lodewijk van Nassau 16 September 1594 voor de Stad Groningen, of op 17 Februari 1595 voor de Ommelanden werd vastgesteld en in werking gebracht. Wij geloven echter, dat men aan de laatste hebbe te denken, want de invoering der bedoelde Kerken-orde geschiedde tegen de zin der Drenten, die voor ondergeschiktheid van hun Landschap in het kerkelijke aan de Synode van hun Groningse of Ommelander naburen vreesden, doch zij durfden en konden het niet beletten.

Zowel het Landschapsbestuur als de Synode en de Klassen van Drenthe wendden van tijd tot tijd pogingen aan, om een door hen, of op hun last, vervaardigde Kerken-orde, welke zij als de grondslag van hun vrijheid en zelfstandigheid in kerkelijke aangelegenheden beschouwden, te bekomen, doch de Stadhouder, altijd getrouw aan zijn beginselen en zijn strenge begrippen, sloeg alle voorstellen af, welke de strekking hadden tot afschaffing, herziening of wijziging van de door hem ingevoerde Drentse Kerken-orde, of daartoe zouden kunnen leiden.

ZUCHT NAAR VRIJHEID VAN SYNODE

Intussen, bleef de Stadhouder zijn streng vasthouden, de Staten van Drenthe, hun Gedeputeerden en de Predikanten aldaar gaven het ook niet op, alles aan te wenden, wat mogelijk was, tot het verkrijgen een eigen Kerken-orde uit Drents boezem voortgesproten en geheel in hun geest gesteld; een geest die steeds zucht naar vrijheid en onafhankelijkheid zowel in het kerkelijke als in het wereldlijke ademde.

Nog bij het leven van Graaf Willem Lodewijk van Nassau, die toch eindelijk, zo al niet geheel immers ten dele, aan der Drenten vasthoudendheid en verlangen schijnt te hebben toegegeven, namelijk ter Landsdags-vergadering gehouden te Assen op 24 februari 1617, werd door Drost en Gedeputeerde Staten een ontwerp van een Kerken-orde voor het Landschap Drenthe ter tafel gebracht, dat door Ridderschap en Eigenerfden, ten einde te worden onderzocht, gesteld werd in handen van een uit hun midden benoemde Commissie, bestaande uit twee riddermatigen en zes eigenerfden, van welke laatsten één uit ieder Dingspil was gekozen.

Wat met dat ontwerp is gedaan, wat die Commissie heeft uitgevoerd, en of zij al dan niet verslag van haar verrichtingen en bevindingen heeft uitgebracht, is ons niet gebleken, doordien de notulen der Staten en de verdere aanwezige stukken dienaangaand zwijgen.

Eerst in het jaar 1633 werd deze zaak weer opgevat en een nieuw ontwerp van Kerken-orde, op last van de Synode door enige daarmee belaste predikanten vervaardigd, de Staten aangeboden, die het ter onderzoek in handen van Drost en Gedeputeerden stelden. Deze vroegen omtrent dat stuk het gevoel van de Groningse Hoogleraar H. Alting, aan wie, voor zijn werkzaamheden en voor het verstrekken van inlichtingen en terechtwijzingen, dien betrekkelyk, bij besluit van Ridderschap en Eigenerfden van 1 Maart 1636, uit 's Landschaps fondsen een honorarium van f 50 – werd toegekend.

Het ontwerp, overeenkomstig de aangegeven bedenkingen en raadgevingen van genoemde Hoogleraar gewijzigd zijnde, verwierf de goedkeuring van de Staten, die bij resolutie van 21 februari 1637 weder enige uit hun midden verkozen, tot onderzoek van het aanhangsel der Kerken-orde, bepalingen omtrent de Ambten van de Ouderlingen en Diakenen behelzende.

De gecommitteerden, waartoe ook het Lid van de Ridderschap Rutger Baron van den Boezelaer als Vertegenwoordiger van de toenmalige Stadhouders Graaf Hendrik van Nassau behoorde, volbrachten weldra de hun opgelegde taak, en bij resolutie van Ridderschap en Eigenerfden van 13 februari 1638 werd de bedoelde Kerken-orde van het landschap Drenthe vastgesteld en ingevoerd.

Van dat stuk, tot dusver nog niet door de druk gemeen gemaakt, volgt hierachter een afdruk, als Bijlage No. 28.³³² Maar het grote doel, jarenlang door de Drentse Predikanten, Klassen en Synode beoogd, werd door hen niet bereikt. Altijd naar meer zelfstandigheid, naar onafhankelijkheid van- en naar minder onderworpenheid aan- het wereldlijke Landschaps-bestuur hakende, was het steeds de wens van de kerkelijken in Drenthe geweest, dat de Kerken-orde van de Synode, dus van hen, zou uitgaan.

332 Bijlagen in origineel. www.delpher.nl

Bij het door haar aangeboden ontwerp van Kerken-orde, voegde de Synode ook dat een voorrede, in de door haar bedoelde en verlangde geest gesteld, maar Ridderschap en Eigenerfden, 's Landschaps Staten, hadden daar geen oren naar, zoals te zien is uit hun vóór de Kerken-orde geplaatste resolutie van 13 Februari 1638, waarbij door hun vergadering de uitvaardiging ervan geschiedde. Om het karakteristieke van het ontwerp der Synode, dat zo geheel de geest der kerkelijken van de toenmalige tijd ademt, laten wij een afdruk ervan hier achter plaatsen, als Bijlage No. 29.

VOORREDE.

“Alsoo God de Heere een Author is der ordeninge ende Onderhouder dersselver, soo is ter contrarie die Duivel een oorsaeke aller disordre ende confusie, gelyck dan Gods ryck mede door goede ordre moet bevoerdert, ende des Duivels gedestruert werden; – Soo is ‘t, dat het Erwaerdige Synodus deeser Landtschap (: naevolgende d’ exempelen der Kercken, niet alleen des ouden ende nieuwen testaments, ooc ten tyden der Apostelen, maer aller gereformeerder:) goedt gevonden heeft, uit den *actis synodicis* deser Landtschap van langher tydt geteekent ende gearresteert eenv ordre der kercken te colligeeren, met conferentie der Kerckenordeninge leestmael in *Synodo nationali* te Dordrecht gemaect, soo veel het de natuur deeser Landtschaps Kercken eenichsins heeft moegen lyden. Welcke het eerwaardige Synodus noodich geachtet heeft, dat van een yeder deeser Lantschap, dien ‘t aengaen magh, aal geachtervolght worden, gemerckt de roode groote draeck vol toorns synde, tegens Christi idier-gecochte Kercke in deese laetste swaere tyden (:nae de leere des Apostels Act. XX, I Tim. 3 ende elders:) deselve door valsche leer, dissoluit leven, so der dienaren als anderer ledemaeten der gemeente, onbarmherticheit tegens den armen, ten heftighst en sal bevechten: ten einde alles met goede ordre in Gods huis toegaende, de toehoorders tot de kennisse Gods, ‘t geloove in Christum moghen gebracht, ende een eerlyck godtsalich leven ende wandel geleydet werden, ter eeren Godts, vaestmaeckinge eens yderen beroeps ende stichtinge syns naesten.”

GELEIDELIJKE AANPASSING VAN KERKENORDE

De Kerken-orde van 1638 bleef bijna een eeuw van kracht en in werking, doch van tijd tot tijd werden door de Synode bepalingen vastgesteld, de strekking hebbende, om die, welke in de Kerken-orde waren vervat, te verbeteren en te vermeerderen. De meeste van de voorstellen dienaangaande, door de Synode gedaan, verwierven de goedkeuring van het wereldlijk Landschaps-bestuur en maakten daarna een gedeelte van de Kerken-orde uit. De wijzigingen en toevoegingen werden na verloop van tijd zo menigvuldig, dat men eindelijk toch genoopt zag, immers het dienstig, nuttig of noodzakelijk oordeelde, de Kerken-orde een gehele herziening te doen ondergaan.

Herhaaldelijk werd daartoe aanzoek gedaan door de drie klassen van Drenthe, die meermalen de wens te kennen gaven, dat ze na herziening mocht worden gedrukt en voor ieder verkrijgbaar gesteld, en de Synode, welk besluit door de Staten werd goedgekeurd, droeg het werk der herziening op aan het Collegie van Drost en Gedeputeerden, aan de drie Visitatoren en aan één Predikant uit iedere Klasse.

De genoemde Commissie bracht het aan haar opgedragen werk ten einde, deed daarvan mededeling aan de drie Klassen en deed vervolgens de nodige voordracht aan Ridderschap en Eigenerfden, die, na enige weinige bijvoegingen en veranderingen, het hun aangeboden ontwerp goedkeurden en vaststelden, bij Landsdags-besluit van 14 Maart 1730. In datzelfde jaar werd, ter vervanging der Kerken-orde van 1638, de nieuw vastgestelde ingevoerd en in druk uitgegeven. Ter meerdere volledigheid van dit ons overzicht, geven we hierachter een afdruk er van, als Bijlage No. 30.

OPNIEUW HERZIENING KERKENORDE

Ook deze Kerken-orde was noch voldoende noch volledig. Opvolgelijk werden, ter harer meerdere volmaking, aanvulling en wijziging, door de Synode bepalingen gemaakt en resoluties genomen, welke door het Landschaps-bestuur werden goedgekeurd, en die zo kracht van wet verkregen. Nauwelijks zestig jaren was de Kerken-orde van 1730 in werking geweest, of er werd dringende behoefte aan een gehele herziening van dat stuk gevoeld. Ter Landsdagsvergadering van 22 Maart 1791

besloten Ridderschap en Eigenerfden, dat de drie Visitatoren en één Predikant uit elke klasse zouden worden geëngementteerd,

“tot revisie der Kerkenorde, gelijk mede, om de nadere resolutien de text te insereren en daarna het alzoo verbeterde stuk aan het Collegie van Drost en Gedeputeerde Staten ter examinatie over te geven.”

Dat Collegie benoemde tot het verrichten van die werkzaamheden, behalve de Visitatoren, de Predikanten A. Beckeringh, J. A. Erkenzwyk en H. Dekker, te Coevorden, Kloosterenveen en Havelte. Daar echter het werk der herziening niet vorderde, werden in 1793 de Landsschryver en Landschaps-secretaris aan de Predikanten toegevoegd, om hun de behulpzame hand te bieden. Wat door hen is verricht is ons niet gebleken.

De kort daarna gevolgde staatsomwenteling³³³ van 1795 en de daaruit voortgevloeide gebeurtenissen schijnen de voorgenomen invoering van een nieuwe Kerken-orde van en voor Drenthe te hebben in de weg gestaan of belet.

VERDUISTERING VAN KERKELIJKE GOEDEREN

Sedert het begin der kerkhervorming (1598) werden er maatregelen genomen, om het lot der predikanten naar eis te verzekeren en hen in het genot van een behoorlijk toereikende jaarwedde te stellen. Van de gelegenheid misbruik makende, hadden enige Drenten zich niet ontzien, goederen en inkomsten van kloosters, kerken, pastorieën, vicariën enz. onder zich te slaan en die op allerlei wijze te verdonkeren, doch Stadhouder, Staten, Drost, Gedeputeerden en Scholten van Drenthe, allen deden hun best, om het ontvreemde aan de rechtmatige eigenaren terug te bezorgen.

Op 24 Augustus 1603 werd, namens Ridderschap en Eigenerfden, een overeenkomst getroffen tussen de Gedeputeerden van dit Landschap en de Advokaat Hermannus van Worms, te Groningen, dat deze, die in het laatst der 16e eeuw 's Bisschops geldelijke belangen in Drenthe als Advocaat-Fiscaal had waargenomen, als zodanig zich weder zou laten gebruiken, ten einde;

333 Napoleon. Begin van Franse Bataafse Republiek.

“de vicarieen, Prebenden- ende andere Giestelicke Goederen, so bi seeckere personen, onder t’ pretext van Jus patronatus &c., ad priuatos usus geconuerteert, midtsgaeters so bi stucken van de respectiue kercken veraliëneert, versettet, verkoft ende ondergeslaegen werden, wedderom werden gelecht bi der kercken, om deselue tot giestelicken gebruick ende onderholt der Pastoeren te bekeeren,” –

en zulks onder bepaling,

“dat men hem Hermanno dien aengaende commissie sulde passeeren, opt tractement van de derden penninck van een yaer vruchten det voerscr. goederen, so bi tot prouffyt ende dienst der kercken bi sententie wedderom sall werden inwinnen, midts dat de verbeterschap un syn tractement altyt sulde staen tot discretie van de Heeren Gedeputeerden, nae dat beuonden sall werden in de redelicheit te behoeren, ende dat syne proufyten sullen hebben connen vuitgebracht.”

Deze maatregel leverde gewenste uitkomsten op. Door de zorg van Hermannus van Worms, die na zijn overlijden door de Advokaat Mello Brunsema, te Groningen, als Advokaat-Fiscaal der Geestelijke en Kerkelijke Goederen in Drenthe werd opgevolgd, en door een aanzienlijk getal rechterlijke vervolgingen, welke deze instelde en voortzette, keerden vele der verduisterde eigendommen, pachten, renten, tienden en andere inkomsten aan de daarop recht hebbende Kerken en andere Instellingen terug, waardoor mede de geldelijke belangen der Predikanten werden bevorderd.

Dr. Mello Brunsema of Bronsema overleden zijnde, werd ter Landsdagsvergadering van 8 Februari 1611 bepaald, dat de door zijn dood opengevallene betrekking niet weer zou worden vervuld.

ONDERSTEUNING IN TIJDEN VAN OORLOG

Inmiddels bleef het Landschaps-bestuur niet in gebreke, tijdelijke hulp aan de des behoevende kerspellen en predikanten te verlenen, wanneer de laatstgemelde ondersteuning behoefden, en de gemeenten die niet konden verstrekken, hetwelk in de regel het

geval was gedurende het eerste vierde gedeelte der zeventiende eeuw,³³⁴ toen Drenthe bijzonder veel leed en uitgemergeld werd door herhaalde strooptochten, welke de Spaansgezinde bezettingen van Lingen, Oldenzaal en andere in de nabijheid gelegen vestingen in het onversterkte en openliggende Landschap deden; door de aanzienlijke brandschattingen, welke de Drenten, tot afkoop van die strooptochten, aan de Spanjaarden en hun aanhangers moesten opbrengen; door het opvoeren der Generaliteits-, Leger- en andere lasten, welke van hen werden gevorderd, en vooral ook door slechte tijden, het gevolg van mislukte oogsten, waardoor gedurende het voormelde tijdsverloop meermalen de ellende en het gebrek aan de eerste behoeften des levens ten toppunt werden gevoerd, zo zelfs, dat mensen en vee dikwijls wegens gemis van voedsel omkwamen.

Herhaaldelijk werden predikanten en kosters of schoolmeesters tijdelijk met geld uit 's Landschaps kas, of met rogge in natura, herkomstig van Domein- en Geestelijke pachten, beschonken, in afwachting dat hun lot meer bepaaldelijk zou worden geregeld.

Toen later de gepensioneerde kloosterlingen uitstierven, Nederland in het algemeen en Drenthe in het bijzonder van alle overlast der Spanjaarden bevrijd raakte, de inkomsten van de *ad pios usus*³³⁵ aangeslagen kloostergoederen vermeerderden, de lasten van verschillende aard waren geregeld, en door dit alles meer ruimte, meer welvaart in dit Landschap heerste, werden opvolgelijk aan vele predikanten, behalve hetgeen zij van hun kerspellen trokken, -vaste jaarwedden of toelagen vanwege het Landschap toegelegd, hetzij uit zijn algemene kas, hetzij ten laste van de beide Rentambten der geestelijke goederen en inkomsten.³³⁶

334 Tussen 1600 en 1625. Hoogtijdagen van de Tachtigjarige oorlog (1568-1648). Rond 1600 werden alle inwoners van Drenthe gesommeerd op de Landschap te verlaten om de (Spaanse) troepen geen toegang te geven tot oogsten. Zie ook bij de Podagristen. www.nedersaksisch.org Deel I.

335 Voor vroom (religieus/kerkelijk) gebruik.

336 Nadat Drenthe de Spanjaarden was ontruikt en de regeringszaken in dit Landschap op een en geregelde voet waren gebracht, werden drie afzonderlijke Rentambten ingesteld en voor elk van deze een afzonderlijk Rentmeester benoemd, namelijk één voor 's Konings, nu 's Landschaps Domeinen, één voor de goederen en inkomsten van het voormalige Klooster Dikninge en één voor die van het opgeheven klooster Assen. Wegens hun beheer waren de Rentmeesters van de Domeinen of Dominiën, van het

STEUN AAN PREDIKANTEN

Van de belangstelling der Regering van Drenthe in alles, wat de kerkelijke aangelegenheden betrof, zijn de bewijzen veelvuldig voorhanden, en dat ze niet karig was in het verzorgen der kerkdienaren, blijkt onder anderen uit de nagemelde resoluties van Ridderschap en Eigenerfden, waarbij de daarachter opgegeven vaste jaarlijkse toelagen of predikants-traktementen ten laste van het Landschap werden ingewilligd, als:

1. 2 Februari 1626: aan de predikant te Zuidwolde f 100. -, ten laste van het Rentambt Dikninge;
2. 2 Februarij 1626: aan dien te Koekange f 100.-;
3. 19 Februarij 1627: aan dien te Borger f 50. -, mits van wege het kerspel eene bijdrage van gelijk bedrag werd gegeven;
4. 19 Februarij 1627: aan het kerspel Meppel, voor een' tweeden predikant, f 300- uit de kloostergoederen van Dikninge, onder voorwaarde, dat hij zo nu en dan aldaar zoude moeten prediken, ten dienste van de Rentmeester, van zijn gezin en van de weinige nog levende kloosterlingen, en dat het landschap het recht van collatie of benoeming van de tweede predikant te Meppel zou hebben en behouden;
5. 12 Februarij 1628: aan de predikant te Schoonebeek f 100 -, ten laste van het Rentambt des Convents Assen;
6. 16 Februarij 1630: aan dien te Roderwolde f 99-, onder bepaling, dat de kerspellieden aldaar telken jare f 45- aan hun predikant zouden moeten uitkeeren.
7. 16 Februarij 1630: aan de Predikant te Echten f 250 -, uit de inkomsten van het Rentambt Dikninge te voldoen;
8. 16 Februarij 1630: aan de tweeden Predikant te Coevorden f 150 -;
9. 22 Februarij 1631: aan de Predikant te Oosterhesseln f 50 -, onder bepaling, dat van wege het kerspel bovendien aan hem zou moeten worden uitgekeerd alles, wat de kosterijgoederen aldaar meer dan f 100 – jaarlijks zouden opbrengen;
10. 14 Februarij 1632: aan de tweeden Predikant te Coevorden,

Stift Dikninge en van het Convent Assen rekenplichtig aan het Landschapsbestuur. Ten gevolge der inlijving van Nederland bij Frankrijk (1795) werden deze betrekkingen opgeheven.

- die geen woning van het kerspel had, voor huishuur, f 50 -;
11. 11 Februarij 1634: aan den Predikant te Koekange f 64 -, ten laste van het Stift Dickninge;
 12. 21 Februarij 1637: aan de Predikant te Nyeveen f 50 -, jaarlijks uit de inkomsten der kloostergoederen van Dikninge te betalen;
 13. 13 Februarij 1638: aan de tweeden Predikant te Meppel f 100 -, ten laste van dezelfde inkomsten;
 14. 24 Februarij 1640: aan de Predikant te Echten f 100 -, mede uit het Rentambt van Dikninge te voldoen;
 15. 16 Februarij 1648: aan dien te Roswinkel f 100 – uit hetzelfde Rentambt, onder bepaling, dat het kerspel bovendien telken jare f 50 – aan zijnen Leraar zou moeten uitkeeren;
 16. 22 Januarij 1656: aan dien te Anlo f 50 -;
 17. 22 Januarij 1656: aan dien te Vries f 50 – uit de kloostergoederen van Assen, onder bepaling, dat de kerspellieden van Vries mede jaarlijks f 50 – aan hunnen Leraar zouden moeten uitkeeren, behalve een gelijke som, welke zij reeds vroeger aan hem hadden toegekend;
 18. 27 Februarij 1666: aan de te beroepen Predikant te Gasselternyeveen jaarlijks f 125 -, uit het Rentambt Dikninge te betalen;
 19. 2 Maart, 1669: aan de Predikant te Westerbork f 50 -, te voldoen door den Rentmeester van het Convent Assen;
 20. 26 Februarij 1684: aan dien te Eelde f 50 -, mede ten laste van het Convent Assen en onder voorwaarde, dat het kerspel f 75 – jaarlijks aan de predikant zoude moeten uitkeeren;
 21. 26 Februarij 1684: aan dien te Peize f 50 -, onder dezelfde voorwaarde;³³⁷
 22. 11 Maart 1701: weder aan dien te Peize f 20 -;
 23. 16 Maart 1706: aan dien te Westerbork f 40, onder bepaling, dat de Gemeente aldaar telken jare eene gelijke som aan haren predikant zou moeten uitkeeren;
 24. 20 Maart 1725: aan dien te Roderwolde f 60-, uit het Rentambt Assen, onder bepaling, dat het kerspel eene gelyke som zou moeten geven. Daar de gemeente zulks weigerde, werd ook het Landschaps-subsidie weder ingetrokken;

337 Het schijnt, dat, wegens weigering van het kerspel, deze schenking als vervallen werd beschouwd.

25. 18 Maart 1760: aan dien te Peize f 50 -;
- 26, 22 Maart 1763: aan dien te Zweelo f 77 -, uit het Rentambt Assen te voldoen, mits het kerspel eene gelijke som jaarlijks uitkeerde;
27. 22 Maart 1768: aan dien te Oosterhesselen f 100 -, ten laste van de Convents-inkomsten te Assen, onder voorwaarde, dat telken jare door de kerspellieden aldaar f 50 – aan hun predikant zoude moeten worden gegeven;
- 28.14 Maart 1769: aan dien te Sleen f 100 -, mits de gemeente jaarlijks het *alterum tantum*³³⁸ aan haren predikant voldeed;
29. 20 Maart 1781: aan dien te Roden f 100-, ten laste van het Rentambt Dikninge;
30. 25 Maart 1783: voor eenen tweeden Predikant te Hoogeveen f 500 – ‘s jaars, uit de inkomsten van het Stift Dikninge te voldoen;
31. 23 Maart 1784: aan de Predikant te Diever f 60-;
32. 24 Maart 1789: aan dien te Schoonebeek f 58 -, met bepaling, dat het kerspel eene gelijke som zou moeten geven.

BATAAFSE REPUBLIEK 1795

De meeste der vaste Rijks-traktementen, aan de betrekkingen van predikant bij de opgenoemde gemeenten verknocht, ontlene hun oorsprong uit de bovenomschreven gunstige beschikkingen van het voormalige Drentse Landschaps-bestuur, doordien, ten gevolge der Staatsregeling van het jaar 1798, bij de overdracht der voormalige Geestelijke Goederen en verdere Domeinen van het Landschap Drenthe aan het Domein van de Bataafsche Republiek, des Landschaps schulden, waaronder ook de verplichte betaling van jaarwedden aan Predikanten, Kosteren of Schoolmeesters en Organisten, ten laste van de Staat zijn gebracht geworden.

Over de kerkgemeenten, welke na de invoering der hervorming in Drenthe zijn gesticht, en over de inkomsten der predikanten van die gemeenten, zullen enige nadere opgaven volgen, voor zoveel die uit de voorhanden stukken kunnen worden geput.

Herhaalde klachten van sommige predikanten, over te geringe inkomsten, van sommigen zelfs, dat zij gebrek leden, en dat de kerspellieden, kerkvoogden of kerkenraden hun onthielden

³³⁸ Het andere deel. De eigen bijdrage.

hetgeen hun rechtmatig toekwam, of waarop zij wettige aanspraak konden maken, brachten Drost en Gedeputeerden tot het besluit, om 24 September 1632 van de Schulten en Predikanten te vragen, ieder voor zoveel zijn kerspel betrof,

“een pertinent eride oprecht register, sonder int minste iets te verswygen, van all ‘t gene de respective Predigers tot haer jaerlix. tractement ende ooderholdt genieten, t’ sy pastoryen-, vicarieren, costeryen- opcompsten, ofte wat naeme de jaerlix opcompsten, revenuen ende profyten oeck moegen hebben, giene uythbesondert, ende sulx in dier vougen, dat men daer uyth sou de konnen maeken een pertinenten ende perfecten oeverslach van hoe veele de voerscr. opcompsten jaerlix connen doen ende opbrengen.”

Die registers of opgaven door de Predikanten ingezonden zijnde, werd daaruit 5 November 1632 en 13 Februarij 1633 opgemaakt een Algemene Staat der pastorie-goederen en inkomsten, hierachter in afdruk opgenomen als Bijlage No. 31, in welke staat echter geen melding is gemaakt van de voormelde Landschaps-toelagen en van de geldelijke bijdragen, welke door sommige kerspellen jaarlijks ten behoeve van hun predikanten werden uitgekeerd.

DIENSTREGELING VOOR PREDIKATIE

In de medegedeelde Kerken-orden vinden wij aangewezen, welke verplichtingen op de Drentse predikanten rustten, weshalve wij dien betrekkelijk ons aan die beide stukken gedragen, alleen nog aantekenend, dat Drost en Gedeputeerde Staten bij een rondgaanden brief van 3 Mei 1740 aan de predikanten hebben te kennen gegeven, dat Ridderschap en Eigenerfden hadden goedgevonden, aan elke predikant vrij te laten, te bepalen, wanneer iedere godsdienstoefening in de gemeente zou aanvangen, doch dat elke predikatie niet langer zou mogen duren dan twee uren, en dat de Predikant, die deze bepaling overtrad, telkens een Ducaton ten behoeve van de Diakonie zou hebben verbeurd.

Overigens was bepaald dat predikanten, die korter dan twee jaren op hun laatste standplaats hadden vertoeft, niet naar een

andere gemeente beroepbaar waren, en wijders werd ter Staten-vergadering van 21 Maart 1780 verstaan, dat elders woonachtige predikanten niet in enige Drentse gemeente zouden mogen worden beroepen, indien ze een hogere ouderdom dan die van twee-en-veertig jaren hadden bereikt.

ZWARIGHEDEN ROND INNING VAN PACTH

Menigvuldig waren de zwarigheden, welke de Kerkvoogdijen en Predikanten ondervonden in het innen der pastorie-pachten van verschillenden aard, gevestigd op boerenplaatsen en landerijen, welke later werden gesplitst of verdeeld. Die zwarigheden ontstonden, doordat de pachtschuldigen in de regel onderling overhoop lagen, óf over het al of niet verplicht zijn tot betaling van pacht, indien die bij verdeling of verkoop der goederen in percelen niet bepaaldelijk was bedongen of uitdrukkelijk ten voorwaarde gesteld, óf over het gedeelte dat ieder verkrijger van de gesplitste goederen tot de pacht moest bijdragen.

Vele zijn de rechtsgedingen, welke hierover werden gevoerd, doch er werd een einde aan gemaakt bij resolutie van Drost en Gedeputeerde Staten van 22 Augustus 1788, ter gelegenheid dat enige geschillen over gesplitste predikantspachten te Kolderveen werden beslecht. Bij die resolutie werd bepaald, dat van ieder perceel van een gesplitst boeren-erve de pacht zou moeten worden betaald aan de "Soltsteede:" het huis of de hofstede van het oorspronkelijke erve; dat van daar de aldus vergaderde pacht zou worden bezorgd aan de daartoe gerechtigde Predikant; en dat de Kerkvoogdijen of de Predikanten zouden zijn gemachtigd om, ingeval van verschil, naar verkiezing de Soltsteede³³⁹ of een ander gedeelte van het gesplitste erve, waarop oorspronkelijk de gehele pacht rustte voor die gehele pacht aansprakelijk te stellen, en de eigenaar van dat gedeelte tot de betaling daarvan te vervolgen.

339 De hoofdhof, het huis, of de huisplaats van het oorspronkelijke erf; eigenlijk de Reken- en Rentekamer van een landgoed (predium), de plaats waar de renten, cijnsen en tienden van het goed aan de eigenaar werden betaald, in natura of in geld, en van waar de verplichte uitkeringen aan de Landheer en aan de Geestelijkheid werden gezonden.

GESCHILLEN

Bij de afschaffing van de Rooms-Katholieke eredienst en van het Dekenaat over dit gewest, werden de rechterlijke betrekkingen van Deken van Drenthe, voor zoveel die de geestelijke en kerkelijke aangelegenheden betroffen, voorlopig aan de in 1600 ingestelde Gedeputeerden van dat Landschap opgedragen, die drie jaren later door het College van Drost en Gedeputeerde Staten werden vervangen.

Sedert zijn instelling sprak dat Collegie recht in alle geschillen over Armen-, Diakonie-, Kerkelijke, Financiële, Domein- en andere zaken en over Pachten, Cynsen, Tienden enz., ten welken einde het afzonderlijke rechterlijke bijeenkomsten of vergaderingen op gezette tijden hield, welke Rechtdagen werden geheten. Van de door Drost en Gedeputeerde Staten gewezen vonnissen in de voormelde aangelegenheden kon in beroep worden gekomen bij Ridderschap en Eigenerfden, de Staten van het Landschap, door welke in het hoogste ressort werd gevonnisd.³⁴⁰ Drost en Gedeputeerden beschikten wijders over de vacante predikants-plaatsen in Drenthe, van welke het Jus patronatus aan het Landschap behoorde; en geen beroep van enig predikant, in welke gemeente ook, door Collatoren of andere bevoegden gedaan, was van kracht, zolang het niet de goedkeuring van het Collegie van Drost en Gedeputeerde Staten van Drenthe had verworven.

ZIEKE EN ARME PREDIKANTEN

Verschillend was de wijze waarop voorzien werd in het lot van de predikanten, die door ouderdom en zwakheid van lichaam of geest hunne betrekkingen niet langer konden waarnemen, en van de zodanige, die tengevolge van ziekte of andere ongemakken, op jeugdige leeftijd van het predikambt moesten afstand doen.

Ter Synodale vergadering van 1629 gaven de predikanten Paulus Anthoni, te Beilen, en Eilardus Huisman, te Vries, te kennen, dat zij wensten:

“haere bedieninge, wegens olderdom ende impotentie, te

340 Vergelijk, onder andere stukken, meer, *Tegenwoordige staat van Drenthe* 1e Stuk. Bl. 33.

resigneren, mits ad tempus vitae jaarlix yeder f 250 – te genieten.”

Ter Landsdags-vergadering van 16 Februari 1630 werd aan die Predikanten het verzochte Emeritaat toegestaan en bepaald, dat aan ieder hunner de gemelde som jaarlijks door den Rentmeester van het Stift Dikninge op quitantie zou worden uitgeteld.

In dezelfde vergadering werd aan de wegens ziekte afgetreden predikant te Odoorn van 's Landschapswege toegelegd een schat rogge 's weeks, met bepaling, dat de kerspellingen aldaar hem telken week van een pond boter zou moeten voorzien. De rogge, aan die gewezen predikant uittekeren, werd echter bij resolutie van Ridderschap en Eigenerfden van 12 October 1630 verdubbeld.

Aan de bedoelde predikant, die weldra overleed, schijnt echter iets te hebben gehaperd, want enige tijd later werd aan anderen, die in gelijk geval verkeerden, het behoud hunner betrekkingen en van de daaraan verknochte voordelen vergund, en bovendien het gewone emeritus-tractement, inkomen of pensioen toegestaan, tot bezoldiging van een proponent of hulpprediker, die hen in de bediening van hun ambt zou helpen. De laatste, die deze gunst genoot was Do. Theodorus Zel, of Zelle, predikant te Koekange, aan wie ze werd verleend bij resolutie der Staten van 13 Maart 1736.

Ter Landsdags-vergadering van 22 Maart 1763 werd bepaald, dat een predikant, tot de vervulling van zijn bediening buiten staat geraakt zijnde, die zou moeten neerleggen en zich vergenoegen met het gewone emeritustractement, zonder enige subsidie uit 's Landschapskas tot onderhoud van een Hulpprediker, Proponent of Adjunct. Die bepaling was echter niet van toepassing op de tijdelijken predikant te Assen, omdat die geheel en directelijk van het Landschap en van het Collegie van Drost en Gedeputeerden afhankelijk was, en uit 's Landschapskas bezoldigd werd.

Ieder Emeritus-Predikant genoot jaarlijks f 250-. Het dubbele van die som werd echter, denkelijk bij uitzondering, bij resolutie van Ridderschap en Eigenerfden van 21 Maart 1780, verleend aan Do. Bernhard Alting, Predikant te Eelde. die wegens hoge ouderdom van zijn betrekking had moeten afzien. De nagelaten weduwe van een Emeritus-predikant bleef nog een jaar lang de

bedoelde f 250- behouden, te rekenen van het vierendeel jaars³⁴¹ waarin haar man was gestorven, volgens het bepaalde bij resolutie der Staten van 21 februari 1637.

WEDUWENPENSIOEN

Om in het lot der weduwen en verdere nagelaten betrekkingen der predikanten te voorzien, werd aan deze een jaarlijkse uitkering van een pond groot (f 6-) opgelegd, tot het daarstellen van een geldelijk fonds, dat op interest zou worden uitgezet, en waarvan de renten, die het afwierp, aan de rechthebbenden telken jare zouden worden uitgekeerd.

Tot stijving van dat fonds verleenden de Staten van Drenthe, bij hun resolutie van 17 Februarij 1614, een jaarlijkse subsidie van f 50 -, dat bij hun besluit van 22 Februarij 1631 werd verdubbeld. Reeds op 17 Februarij 1623 besloten zij dat het fonds, dat toen al aanzienlijk begon te worden, tegen zekerheid op rente zou worden uitgezet, en dat de interesten jaarlijks onder de daarop rechthebbenden zouden worden verdeeld. Dit bevel werd door hen 19 Februarij 1627 herhaald, met bijvoeging echter, dat geen kapitalen gelicht, noch renten gebruikt zouden mogen worden, dan met voorkennis van het Collegie van Drost en Gedeputeerden.

In de eerste jaren werden de Vidualia³⁴² beheerd door een daartoe ter Synodale Vergadering aangewezen predikant, laterdoor een afzonderlijk, daartoe door het Landschaps-bestuur aangesteld persoon, eindelijk door de Klerk van het Landschap,³⁴³ die rekening en verantwoording van zijn beheer aan de Synode deed.

De beloning, van de ontvanger der predikantsweduwen-gelden bedroeg jaarlijks f 50-, op welk bedrag ze bij resolutie der Staten van 13 Februarij 1638 was vastgesteld op 28 Februarij van het volgende jaar besloten deze, dat de gelden van het fonds der predikantsweduwen in Landschaps-obligatien zouden worden belegd, en dat geen betalingen uit dat fonds zouden geschieden

341 Gerekend vanaf het kwartaal.

342 Weduwen.

343 Aan de Secretaris en de Landschrijver was een ambtenaar toegevoegd, die de titel van "Premier Clercq van het Landschap Drenthe" droeg en genoemde twee ambtenaren, inzonderheid de Secretaris, in het verrichten van hun ambtsbezigheden behulpzaam was.

dan op last van 's Landschaps-regering, die op 12 Februarij 1661 de weduwenbeurs buitengewoon met f 150 – uit de inkomsten van het Rentamt Assen subsidieerde, wegens de min gunstige toestand, waarin het fonds destijds zich bevond.

Meermalen verzocht de Synode, dat aan elke predikantsweduwe een vaste jaarlijks toelage van f 100- van 's Landschapswege mocht worden verzekerd, in welk geval de kapitalen en renten van de weduwenkas aan het Landschap zouden kunnen overgaan, doch dat verzoek werd herhaaldelijk afgewezen, onder anderen bij de Landsdags-besluiten van 2 Maart 1669 en 18 Maart 1755.

Eerst bij resolutie der Staten van 14 Maart 1789 werd verstaan, dat elke weduwe f 100- 's jaars zou genieten, dat het tekortkomende aan de inkomsten van het fonds uit 's Landschapskas zou worden aangevuld en dat mede uit de Vidualia jaarlijks een pensioen van f 100- zou worden verstrekt aan de weduwen van de Rectoren der Latijnse school te Meppel, mits deze, evenals de predikanten en tot gelijk bedrag, de gewone jaarlijkse bijdrage ten behoeven van het fonds opbrachten.

KRANKZINNIGE PREDIKANTSZOOM

Alvorens van dit onderwerp af te stappen, willen wij nog even aanstippen, dat ter Synodale, vergadering van 1693 de krankzinnige zoon van een predikant, wiens, vader en moeder beide waren overleden, levenslang met het gewone pensioen of inkomen zijner moeder werd beschonken; dat vier jaren later ter Synode werd bepaald, dat, voor het geval dat een predikant, twee- of driemaal gehuwd geweest zijnde, overleed en, behalve een weduwe, kinderen uit meer dan één huwelijk naliet, alsdan de weduwegelden zouden worden genoten voor de helft door de weduwe en voor de wederhelft door de minderjarige kinderen, ieder voor een gelijk gedeelte; dat die besluiten de goedkeuring van 's Landschaps-bestuur verwierven; en dat omtrent het zogenaamde najaar (genadejaar, annus gratiae), dat de predikantsweduwen en kinderen genoten, bepalingen in de medegedeelde Kerken-orden worden aangetroffen. De 23e April 1678 werd ter Synode bepaald, dat elk genade-jaar zou eindigen op 2e Sunt Maartensdag (11 November), op het overlijden van de predikant volgende.

BEZOLDIGING SCHOOLMEESTERS

Ook voor behoorlijke bezoldiging van Kosters of Schoolmeesters werd gezorgd door het Landschapsbestuur, dat meermalen onderstand,³⁴⁴ zowel tijdelijk als voortdurend, verleende aan de Schoolonderwijzers in zodanige gemeenten, waar de ingezetenen te onvermogen waren, om, bij gemis van toereikende kosterijgoederen en inkomsten, naar eis in het onderhoud der Kosters te voorzien.

Bij de invoering van de Hervorming werd het minimum van de vaste inkomsten van iedere koster bepaald op f 100- 's jaars, behalve het schoolgeld der leerlingen en het gebruik van het kosterij-huis en de daarbij behorende landerijen. Later werden die inkomsten langzamerhand door Landschapstoelagen vermeerderd, doch vooral door de schoolgelden, die jaarlijks f 1,50 voor ieder kind beliepen en door vermeerdering der bevolking aanmerkelijk bleven toenemen.

KERKORGELS

Om het aanschaffen van orgels in de kerken te bevorderen, werd aan de Organist van elke plaats waar een kerkorgel bestond of aangeschaft werd, een jaarwedde van f 60- uit de Landschapsfondsen verstrekt. Ridderschap en Eigenerfden bepaalden zulks hij een Landsdags-besluit van 12 Februarij 1649.

Twaalf jaren later werd echter, bij uitzondering, het traktement voor de Organist te Coevorden op f 100- jaarlijks bepaald. Wel hield van 1672³⁴⁵ tot 1678, wegens de destijds plaats gehad hebbende oorlogen en de daardoor ontstane ongunstige gesteldheid der Landschapsfinanciën, de betaling van jaarwedden aan de Organisten op, doch later werd ten hun opzichte alles weder op de oude voet gebracht.

344 Ondersteuning.

345 Het jaar 1672 staat in de Nederlandse geschiedenis bekend als het Rampjaar. Volgens een Nederlands gezegde was "het volk redeloos, de regering radeloos en het land reddeloos". In dit jaar begon de Hollandse Oorlog en werd de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden aangevallen door Engeland, Frankrijk en de bisdommen Münster en Keulen.

DRENTEN NAAR SYNODE VAN DORDRECHT

De geschillen over enige leerstukken, in de eerste jaren der 17e eeuw bij het Hervormde Kerkgenootschap ontstaan, hadden het beleggen van een Nationale Synode ten gevolge, welke in de jaren 1618 en 1619 te Dordrecht werd gehouden.

Ter Synodale Vergadering van Drenthe van 1-4 September 1618, stelden Gecommitteerden uit het Collegia van Drost en Gedeputeerde Staten voor, derwaarts vanwege de Drentse Kerk te committeren Do. Themo van Asschenberg, Predikant te Meppel, en Do. Patroclus Römelingh, Predikant te Ruinen. De Synode verenigde zich met dat voorstel niet, maar besloot, onder nadere goedkeuring van Ridderschap en Eigenerfden, dat de laatstgenoemde en Johannes Antonides, Predikant te Havelte, in plaats van zijn Meppelse ambtgenoot T. van Asschenberg, ten vermelden einde naar Dordrecht zouden worden afgevaardigd.

Bij de ratificatie der handelingen van de Drentse Synode, welke ter Landsdagsvergadering van 14 September 1618 plaats vond, werd echter op het besluit der Synode niet gelet, en werden de genoemde Predikanten van Meppel en van Ruinen ter Synode~Nationaal afgevaardigd, met toezegging, dat zij gelijke daggelden zouden genieten als de Predikanten uit de Stad en de Ommelanden van Groningen, die tot het bijwonen van gemelde Synode zouden worden aangewezen. Gelijktijdig werd een Commissie uit het Landschaps-bestuur naar 's Gravenhage gezonden, met last, om bij de Staten-Generaal te onderzoeken, of men ook zwaarigheid zou maken,

“twe gequalificeerde politicque personen namens de Landschap Drenthe, zo als van andere Provintien, toegang tot de Nationale Synode te geven.”

Wat die Commissie is wedervaren en wat de uitslag harer zending is geweest, is ons niet voorgekomen. Uit het voorgevallene met betrekking tot de benoeming van Afgevaardigden ter Nationale Synode blijkt opnieuw ten duidelijkste, dat het Kerkbestuur van Drenthe aan het wereldlijke Landschaps-bestuur aldaar volkomen ongeschiedt en daarvan geheel afhankelijk was.

Nimmer bleven de Staten in gebreke, bij voorkomende

gelegenheden hun Gedeputeerden tegen Synode, Klassen en Predikanten te handhaven en in 't gelijk te stellen.

De afgevaardigde Drentse Predikanten brachten ter Synodale Vergadering, gehouden te Assen den 7e September 1619 en volgende dagen, verslag uit van hetgeen bij de Nationale Synode, in dat en in het vorige jaar, te Dordrecht was behandeld en besloten.

GEEN DRENTSE INBRENG BIJ STATENVERTALING

Dat verslag en de besluiten, door de Drentse Synode daarop genomen, zijn in het 6de Deel van het *Archief voor Kerkelijke Geschiedenis* van de Hoogleraren Kist en Roijaards afgedrukt, en leveren een voldoende bewijs op tegen hetgeen in de *Bijzonderheden betreffende de vervaardiging van de gewone Nederlandsche Bijbelvertaling* van de Hoogleraar Heringa is te boek gesteld, dat er namelijk geen Reviseurs van gemelde bijbelvertaling uit Drenthe zouden zijn benoemd geweest,

op grond dat de Drentse Afgevaardigden op de Nationale Synode zouden hebben verklaard, dat men in hun Landschap niet genoegzaam bekend was met de Nederduitsche taal.

Het gemelde verslag en de daarop gevallen Synodale besluiten zijn in de tijd door de zorg van wijlen G. Benthem Reddingius, Doctor in de Godgeleerdheid en laatstelijk Predikant te Assen, in gezegd Archief opgenomen geworden.

Het verhandelde en beslotene ter Synode-Nationaal werd door de druk gemeen gemaakt.³⁴⁶ Bij besluit van Ridderschap en Eigenerfden van 29 Januarij 1621 werd aan elk der Drentse Klassen een afdruk van de Akten der Nationale Synode geschonken, onder voorwaarde, dat ze voor Landschaps boeken of eigendom zouden worden gehouden, en dat ze zo dikwijls aan het Collegie van Drost en Gedeputeerde Staten zouden moeten worden ingeleverd of vertoond, als de Klassen daartoe door of van wege 's Landschaps Regering zouden worden uitgenodigd of aangeschreven. Aan de predikanten P. Römelingh en T. van Asschenberg werden mede exemplaren vereerd,

346 Het werd gedrukt en uitgegeven "tot Dordrecht, bij Isaac Jansen Canin, ende zijne Medestanders, 1619."

“als namens het Ministerium der Landschap Drenthe de Nationale Synode bygewoont hebbende.”

DRENTHE STRENG GEREFORMEERD

Na hetgeen we reeds vroeger hebben gemeld, omtrent de streng gereformeerde godsdienstige beginselen van de Stadhouder Graaf Willem Lodewijk van Nassau, wiens denkwijze vrij algemeen door bevolking, regering en predikanten in Drenthe was aangenomen of omhelsd, is het zo goed als overbodig, hier te zeggen, dat de besluiten der Nationale Synode zijn uitgevallen, zoals, op weinige uitzonderingen na, door alle Drenten werd gewenst, denkkelijk ook verwacht. Ook bijna alle predikanten in Drenthe verklaarden zich voor het streng gereformeerde, want ter Synodale Vergadering, geopend te Assen de 7e September 1619,

“syn na d’ anropungh des Nahmens Gouts opentlick in de Synodo vorgelesen die Canones Synodi Nationalis over de 5 controverse puncten, over de praedestinatie metten ancleve van dien: Die welcke by u’ anwesende Broders hovet voor hovet bekend syn geworden conform te wesen den worde Godts, met belofte van dieselve den tiet hares levends te willen predigen ende lehren, so in haere Gemeente als elders, waer sulckes sal te passe komen. Ende hebben die Canones, na luit het formulier in Synodo Nationali gestelt, hovet voor hovet geondertekendtt.”

Die ondertekening geschiedde onder een verklaring, geschreven achter het vonnis, door de Nationale Synode tussen de zogenaamde Remonstranten en Contra-Remonstranten over de bedoelde “5 controverse puncten” geveld, welk vonnis achter de overige geschriften van gezegde Synode is afgedrukt. Als Bijlage No. 32 van uit overzicht, delen wij deze verklaring mede, welke door alle predikanten in het Landschap Drenthe opvolgelijk is ondertekend geworden. De laatste ondertekening geschiedde ter Synodale vergadering gehouden te Assen 11 Junij 1805.

“Wy ondergeschr. Dienaeren des Goddelycken Woerds, resortierende onder den Synodo der Landschap Drenthe, verclaeren oprechtelyck, in goeder consiente, voer den HEERE, met dese onse onderteekeninge, dat wy van herten

gevoelen ende gelooven, dat alle de Articulen ende stucken der Leere, in dese Confessie ende Catechismo der Nederlandtsche gereformeerde kerken begrepen, midtsgaeters de verclaeringe oever eenige pointen der voerscr. Leere in de Nationale Synodo anno 1619 tot Dordrecht gestelt, in alles met Godts woerd oevereencoemen. Belooven derhalven, dat wy de voerschreeven Leere neerstelick sullen leeren ende getrouwelyck voerstaen, sonder yet tegen deselve, tsy oepentlick ofte besonder, directelick ofte indirectelick, te leeren ofte te schryven, gelyck oock dat wy niet alleen alle dwaelingen daer tegen strydende, ende naementlick die in den voerscr. Synodo gecondemneert syn, verwerpen, maer oock sullen tegenstaen, wederleggen ende helpen weeren. Ende indien het soude moegen gebeuren, dat wy nae desen eenich bedencken ofte gevoelen tegen de Leer, ofte eenich pointc derselver, soudens moegen krygen, belooven wy, dat wy tselve noch oepentlick noch heymelick sullen voerstellen, dryven, predicken ofte schryven, maer dat wy tselve alvoeren den Kerckeraedt, Classi ende Synodo sullen oepenbaeren, om vande selve geexamineert te worden; bereydt synde, het oordeel derselver altydt gewillichlick onss t' onderwerpen, op poene dat wy, hyr tegens doende, ipso facto van onsen dienst sullen syn gesuspendeert. Ende indien t' eenige tyden de Kerckenraedt, Classis off Synodus, om gewichtige oersaecken van naedeneken, soude moegen goetvinden, tot behoudlinge van de eenicheyt ende suyverheydt in de Leere, van ons te verheysschen onse naerder gevoelen ende verclaeringe over eenich Articul van de Confessie, Catechismus ende Synodale Verclaringe voerscr., soe belooven wy oock midts desen, dat wy daer toe tot allen tyden sullen bereydt ende willich weesen, op poene als boeven; behoudens t' Recht van Appel in casu van beswaeringe, geduyrende welcken tydt van Appel wy onss nae de uythspraekende ende ordre des Synodi Provincialis sullen reguleeren, Aldus gedaen ende by ons ondergeschr. geteekent opten Synodo gehouden binnen Assen den – 7 – Septemb. 1619 *).

(Volgen de onderteekeningen, in deze en latere Synodale Vergaderingen gedaen).

*) In margine van dit stuk is aangeteekend:

“In Synodo van den 23 Apr. 1678 is noch gearresteert en geconcludeert, dat tot Conservatie van enigheit de Novitii, voor en al eer tot membra Synodi sullen worden geadmitteert, dese volgende verklaringe sullen moeten doen, gelyck deselve in actis art. 156 conceptis verbis is uitgedrukt:

No excludo a satisfactione Christi, ejus antedecaneas passiones, sudorem sanguineum, mortem corpoream aut obedientiam activam.

P. S,

Op het Synode van den – 13 – Octob. 1739 is goetgevonden, dat hetgeene hierboven en in de kante in ‘t Latyn is bygevoegt geweest °), in het toekomende niet meer voorgelezen, maar gerojeert zoude worden.”

°) Het bijgeschrevene op den kant is tijdens het inschrijven van dit Naschrift doorgeslagen geworden.

SLECHTS TWEE REMONSTRANTSE PREDIKANTEN

Van slechts twee predikanten in Drenthe is ons gebleken, dat zij het gevoelen der Remonstranten waren toegedaan, of er toe overhielden; immers ervan verdacht werden gehouden.

Een hunner, Hermannus Jodoci, predikant te Wapserveen, verloochende zijn gevoelens niet, maar kwam er rond voor uit, en vóórdat hij van zijn betrekking werd ontzet, vluchtte hij naar elders, buiten Drenthe, met achterlating van vrouw en kinderen, die echter weldra de man en vader volgden. In een geschrift van het jaar 1621 wordt hij door Kerkvoogden en enige Kerspelliëden van Wapserveen “een vervloekte Arminiaan” genoemd.

De tweede was Johannes Rusius, predikant te Assen: Deze werd in 1618 van Arminianisme verdacht en, daarover aangeklaagd, werd hij onder censure gesteld, doch hij zuiverde zich (hoezeer toch flauwelijk) ter Synode van Drenthe, welke hem van de tegen hem ingebrachte beschuldiging vrijspak, en het Landschapsbestuur bleef in de uitspraak van de Synode berusten, denkelyk omdat er geen stellig bewijs tegen hem was.

De regering schijnt hem echter aanvankelyk verdacht te hebben gehouden, en 15 Februarij 1622 werd hem zijn dienst opgezegd, op

grond dat hij te Assen weinig nut kon stichten, doordien destijds, wegens herhaalde invallen der Spaansgezinde krijgsbenden, het Collegie van Drost en Gedeputeerde Staten aldaar niet veilig was, en uit dien hoofde binnen Groningen zijn zittingen moest houden.

Of die reden gegrond of gezocht was, willen we liefst onbeslist laten. Do. Johannes Rusius verliet Assen, voorzien van aanbevelingsbrieven aan de kerspellingen van Havelte en van andere plaatsen, alwaar predikanten ontbraken. Na verloop van korte tijd werd hij tot predikant te Ruinen benoemd, door Drost en Gedeputeerden, die aldaar, namens het Landschap, als het Convent van Dikninge in zijn rechten en bezittingen opgevolgd zijnde, het Collatierecht³⁴⁷ uitoefenden.

Do. Johannes Rusius was en bleef steeds sedert zijn vestiging te Ruinen een uiterst rechtzinnig predikant, geacht en geliefd in zijn kerspel en hooggeschat door 's Landschaps regering, vooral omdat het hem aan kundigheden en gaven voor het predikambt niet mangelde.³⁴⁸

Meermalen werd hij door zijn ambtsbroeders afgevaardigd tot het deelnemen aan de Synodale Vergaderingen, waarin hij bij afwisseling als Voorzitter, Assessor, Schrijver en Lid werkzaam was. De door hem, als Scriba, ingeschreven notulen leveren menigvuldige bewijzen van zijn bekwaamheid en geschiktheid op. Hij is op zijn laatstgemelde standplaats in hoge ouderdom overleden.

De archieven van de Dordsche Synode werden te 's Gravenhage, en de in die vergadering vastgestelde en goedgekeurde Bijbelvertaling werd te Leijden bewaard. Op aanschrijving der Synode van Zuidholland werden alle drie jaren ééns³⁴⁹ Gecommitteerden uit de verschillende Synoden en uit de Waalsche gemeenten derwaarts gezonden,

“om te visiteren die acten ende stucken Synodi Nationalis Dordracenae to 's Graeuenhaege, ende oock tot Leyden die originele stucken van die laeste oeversettinge van de Bibel.”

347 Recht van benoeming (van predikanten).

348 Mangeln: ontbreken. Duits.

349 Eenmaal in de drie jaar.

Uit Drenthe werd tot dat einde³⁵⁰ in de regel slechts één der predikanten afgevaardigd, die “Deputatus ad Autographa” werd geheten en door het Landschapsbestuur voorzien werd van een acte van commissie,

“om van wegen de Edele Mogende Heeren Drost ende Gedeputeerde Staeten der Landschap, nomine ministerii, mede te comparieren.”

Door de Deputatus ad Autographa werd verslag van zijn verrichtingen en van de gedane bevindingen op de eerstvolgende Synodale vergadering na het uitvoeren van zijn commissie uitgebracht.

NIEUWE PSALMBERIJMING

Toen de Staten-Generaal in 1772 hadden besloten tot het doen invoeren van een gehele nieuwe Psalmberijming, en door hen uit elke Synode in de onderscheidene provinciën een predikant naar ‘s Hage³⁵¹ werd geroepen, om de ingezonden proeven te beoordelen en daaruit een keuze te doen, werd tot dat einde door Drost en Gedeputeerde Staten derwaarts gezonden Do. H. J. Folmer, Predikant te Dwingeloo, die verslag van zijn verrichtingen en van het voorgevallene uitbracht op 21 September 1773.

Deswege werd aan genoemden predikant, voor 203 dagen afwezigheid, naar f 6 – per dag; een som van f 1218 - uit ‘s Landschaps kas als schadeloosstelling uitbetaald.

De invoering der nieuwe psalmen geschiedde in Drenthe, op last van Drost en Gedeputeerden, op 4 December 1774. Tot het vaststellen der Evangelische Gezangen, in 1805, werd afgevaardigd Do, G. Smit, Predikant te Meppel, die zijn commissie tot dat einde van de Drentse Synode had ontleend.

COLLATIERECHTEN

Met betrekking tot de collatierechten en de uitoefening daarvan valt weinig bijzonders medeteden. In geschillen tussen bijzondere personen of corporaties onderling, over het Jus

³⁵⁰ Tot dat doel. Daarom.

³⁵¹ Den Haag.

Patronatus³⁵² in enige gemeente, werd in het hoogste ressort recht gesproken door de Drentse Etstoel, het collegie van Drost en XXIV Etten of Rechters, dat onder anderen, bij vonnis van 4 October 1630, Jonkhr. Daniël van Wahren tot Bunne bevestigde in zijn recht van collatie te Eelde, dat hem door de gezamenlijke Edelen en Ge-erfden aldaar werd betwist.³⁵³

Het schijnt echter dat de Etstoel alleen over zaken betrekkelijk het Collatierecht vonnisde op machtiging of krachtens renvooi van Ridderschap en Eigenerfden, want deze besloten op 14 Februarij 1730, in een destijds aanhangig geschil over het Jus Collationis³⁵⁴ te Dwingeloo, dat die zaak

“in scriptis sal worden behandelt en aan onpartidige Regtsgelerden versonden, met magt cum plena aan de Etstoel, het versondene te openen en de sententie te doen pronuntiëren.”

Wijders werd door de Staten van Drenthe zelve vonnis geveld, op 28 Februarij 1699, in een geschil over het Collatierecht te Koekange, waarin de toenmalige Heer van Echten werd gehandhaafd, met verklaring, dat aan hem de unique collatie van het kerspel Koekange toebehoorde; voorts 11 Maart 1701, als wanneer Jonkhr. Roelof van den Clooster tot Vledderinge,³⁵⁵ die, “kracht zeekere donatie, sustineerde tot de halve collatie van Meppel geregtigt te zijn, in zijnen eisch ongefundeerd” werd verklaard; eindelijk 17 Maart 1739, op welken dag door Ridderschap en Eigenerfden werd verklaard,

“dat de Carspelluyden van Dwingeloo mede geregtigt zijn tot de collatie van de kostersplaetse van dat carspel, in dier voegen, dat de praesentatie ofte nominatie sal geschieden door de Heer van de havezathe Batinge aldaer, en de beroeping door de Caspellieden.”

352 Recht van benoeming (van predikanten).

353 Oorspronkelijk vonnis, op de Huize Oosterbroek, onder Eelde, bij de tegenwoordige Collator Mr. J. Rengers Hora Siccama berustende.

354 Recht om te benoemen.

355 Vroeger een havezate, even ten noorden van Meppel, thans een buitengoed, dat later de naam van Rechteren heeft bekomen, welken het heden nog voert.

ROOMSGEZINDEN BUITENGESLOTEN

Wijders besloten de Staten van Drenthe op de Landsdag van 19 Maart 1725,

“dat geen Roomsgezinde en voorts niemant, die de Gereformeerde Religie niet is toegedaan, enige stemminge in het kerkelijke of wereltlijke sal mogen inbrengen, voorbehoudens nogthans het recht van een Unicus Collator ter tijd van nadere dispositie, edog onder voorwaarde, dat, bij vacature van zoodane predikantsplaatsen,³⁵⁶ de verkiesinge door een Gereformeerde Volmacht zal moeten geschieden.”

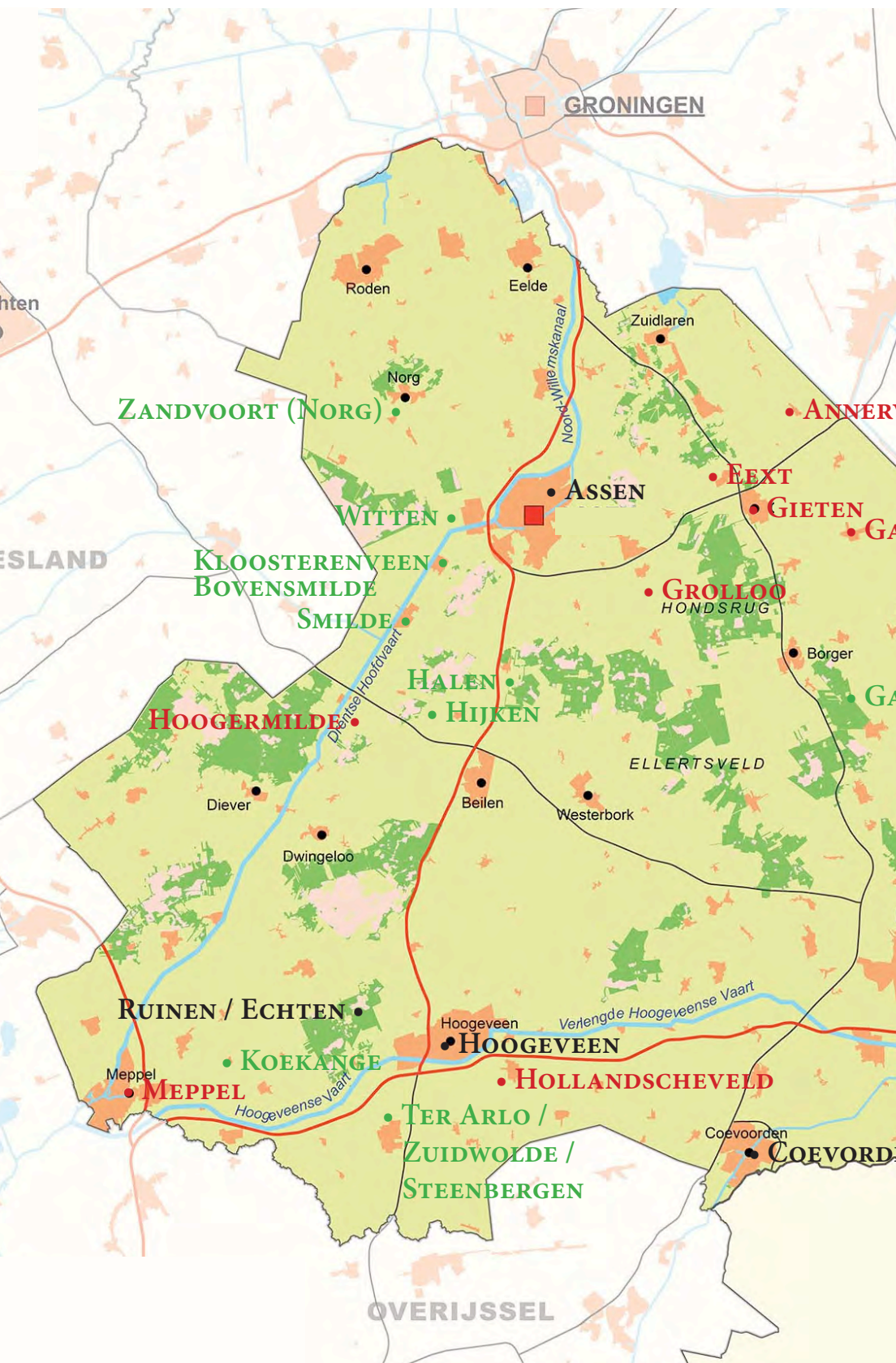
Wij hebben gemeend, hierbij nog het navolgende te moeten voegen: In de Roomse tijden behoorde het Jus Collationis van Schoonebeek aan de Heeren van de Ridderhofstad de Klenke, onder het kerspel Oosterhesselen. Later werd het daarvan vervreemd en in 1690 was daarvan Leenbezitter G. Baron Sloet tot Singraven, die het aan de Kapitein Jonkh. Rutger van Dongen tot de Klencke overdroeg. Volgens Landsdagsbesluit van 5 Maart 1700, werd

“de Landschaps Collatie van Oosterhesselen verwisselt met die van Schoonebeek, ten gevalle van Jonkhr. R. van Dongen voornoemd, mits de leenroerigheid, als een Agterleen van Overijssel; weder op Oosterhesselen, werde gelegd.”

Die leen-verlegging werd door Ridderschap en Steden, de Staten van Overijssel, kort daarna goedgekeurd.

356 De predikantsplaatsen van welke niet-gereformeerden Collatoren waren.

**HERVORMDE KERKEN
IN DRENTHE
NA DE HERVORMING
IN 1598**

**HERVORMDE KERKEN
IN DRENTHE
NA DE HERVORMING
NA 1800**

**OVERIGE PLAATSEN IN
DE TEKST GENOEMD**

PREDIKANTPLAATSEN NA DE HERVORMING

Thans zullen wij een kort overzicht laten volgen van de nieuwe gemeenten en predikantsplaatsen, welke na de invoering der kerkhervorming (na 1598) in Drenthe zijn gesticht geworden.

ASSEN

Het kloostergebouw te Assen had meermalen gediend tot het herbergen van reizende Vorstelijke personen en tot het houden van samenkomsten over aangelegenheden des lands. Op het einde der zestiende eeuw bestond Assen, behalve het klooster uit slechts drie daarbij behorende boerenwoningen en uit een op de kloosterplaats gebouwd huis, bewoond door de priester, die dagelijks de dienst in de kloosterkerk verrichtte en geestelijke hulp aan de kloosterzusters en conversen toediende. Het in 1600 ingestelde Collegie van Gedeputeerden van Drenthe bestemde het kloostergebouw tot het houden zijner vergaderingen, en stelde enige vertrekken daarin tot dat einde in gebruik, reeds een paar jaren voordat tot de opheffing van het Convent werd besloten. Aan deze omstandigheid heeft Assen zijn bestaan als gemeente, dorp en stad te danken.

Noodzakelijk diende er gelegenheid te worden gemaakt, niet alleen tot het huisvesten van de Gedeputeerden, die uit de aard der zaak met de (Roomse) Abdis en de Kloosterlingen niet op de beste voet stonden, maar ook tot het opnemen van andere personen, die genoodzaakt waren of beroepen werden, om voor de Gedeputeerden te verschijnen. Het eerste nieuwe gebouw, dat te Assen gezet werd, was een herberg, van een schuur tot het stallen van paarden voorzien.

Weldra vestigden zich andere personen in de nabijheid, daartoe uitgelokt door de tijdelijke drukte, welke het gevolg was der vergaderingen van het Collegie van Gedeputeerden, later van Drost en Gedeputeerde Staten. Zowel vóór als na de hervorming behoorde Assen onder het kerspel Rolde, en had het “een vierde voet” in dat kerspel.³⁵⁷

357 Dat is; deelde voor 1/4, in de lusten en droeg voor 1/4 in de lasten, zowel in kerkelijke als in wereldlijke aangelegenheden.

In 1615 was Assen reeds tot, een tamelijk gehucht aangegroeid. Tot die tijd toe kwam nu en dan de predikant van Rolde te Assen, om er niet alleen de leden van gemeld Collegie, maar ook de zich aldaar gevestigd hebbende ingezetenen te stichten, waarvoor hij meermalen enige tegemoetkoming uit 's Landschapsfondsen ontving.

Op de Landsdagsvergadering van 8 Augustus van laatstgemeld jaar te Assen gehouden, werd op voordracht van de Drost besloten, dat aldaar een bekwaam predikant zou worden beroepen, die uit 's Landschaps middelen zou worden onderhouden. Aan de eerst benoemden Leraar aldaar, Johannes Rusius, die het volgende jaar in dienst trad en tevens het schoolmeesterschap moest waarnemen, werd een inkomen van omstreeks f 450 - 's jaars toegelegd, dat echter ten jare 1621 werd vermeerderd met f 50 -, door de ingezetenen bij te dragen, onder bepaling, dat hetgeen door deze niet zou kunnen worden verstrekt uit de inkomsten van het Convent of Rentambt Assen zou worden betaald. Dat genoemde predikant in het jaar 1622 werd bedankt, of weggezonden, is bereids door ons vermeld.

De zeven daarop volgende jaren bleef Assen van een eigen predikant verstoken, en gedurende dat tijdsverloop werd aldaar door de predikant van Rolde, eerst om de 6, later om de 3 weken, een predikbeurt vervuld, waarvoor hij jaarlijks f 100 - uit de kas van het Landschap trok.

Assens bevolking was intussen zo toegenomen, dat er het aanstellen van een Onderwijzer der jeugd noodzakelijk was geworden. In 1629 werd de toenmalige Schoolmeester Samuël Brumlevius tevens tot Predikant bevorderd of benoemd, en sedert die tijd is Assen niet weder zonder een hervormd Leraar geweest.

Tot het jaar 1661 toe werden de godsdienstoefeningen gehouden in de vergaderzaal van het Collegie van Drost en Gedeputeerden, doch alstoen werd de oude en vervallene kloosterkerk vertimmerd, hersteld en de gemeente tot kerkgebouw aangewezen.

Tot die vertimmering, werd een som van ruim f 11.400 aangewend en uit 's Landschaps fondsen bestreden.

MEPPEL

Over de instelling, in 1627, van een tweede predikant te Meppel, aan wie de verplichting werd opgelegd om zo nu en dan, daartoe

verzocht zijnde, te Dikninge te prediken, is reeds gesproken. Aan de tweede Leraar te Meppel was in de eerste jaren tevens de betrekking van Rector der Latijnse School in die plaats opgedragen. De benoeming van een afzonderlijk Rector aldaar dagteekent van jongere tijd; zo mede die van een Conrector, die vervolgens aan de Rector werd toegevoegd.

COEVORDEN

Twee of drie jaren later, in 1629 of 1630, werd een tweede predikant te Coevorden aangesteld.³⁵⁸

Ook aan deze schijnt het rectoraat van de Latijnse School aldaar te zijn opgedragen geweest. De eerste die tot tweede Predikant te Coevorden werd benoemd was Do. Johannes Clopmeijer. Ter Synodale Vergadering van 9 November 1630 werd hij als Lid van de Drentse Synode aangenomen of toegelaten. De collatie van deze predikantsplaats behoorde aan het Landschap Drenthe, dat aanmerkelijk tot de bezoldiging van Coevorden's tweede Leraar bijdroeg.

ECHTEN

Bij de havezate Echten, gemeente Ruinen, oorspronkelijk een leengoed van de Gelderse Heeren van Borculo, behoorden enige duizenden bunders kostbare hoge ruwe venen. Deze, mitsgaders³⁵⁹ de uitgestrekte venen van Pesse, gemeente Ruinen, van Lhee, gemeente Dwingeloo, en van Zuidwolde waren bezwaard³⁶⁰ met grove en smalle tienden, aan de Heerlijkheid Borculo verschuldigd, doch waarmee de tijdelijke Heeren en Vrouwen van de ridderhofstad Echten van de dertiende eeuw af ten Zutphens recht³⁶¹ waren beleend. In het laatst van de zestiende eeuw was die

358 De juiste tijd van instelling kan niet door ons worden opgegeven, en even weinig kunnen zulks de overige betrekkelijke bijzonderheden worden gedaan, omdat de protocollen of registers bevattende de handelingen van Drost en Gedeputeerde Staten van het Landschap Drenthe over een reeks van vijftig jaren, namelijk van 1629 tot 1679, sedert ongeveer een eeuw in het provinciaal archief ontbreken.

359 En bovendien.

360 Belastingplichtig.

361 Zutphen kreeg de baten.

leenroerigheid vervallen en behoorden gemelde venen en tienden in volle en vrije eigendom aan Baron Johan van Echten tot Echten, die destijds eigenaar en bezitter van de havezate van die naam en van haar aanhorigheden was.³⁶²

De oudste zoon van deze, Roelof baron van Echten tot Echten, een zeer vermogend en ondernemend man, die later Drost van Coevorden en het Landschap Drenthe werd, ontwierp het plan, om de Echtense venen te ontginnen.

ONTGINNING VAN ECHTENER VEENEN

In 1625 stonden de Markgenoten van Steenberg en Ten Arlo gemeente Zuidwolde, een streek van hun venen aan hem af, daarvoor vrijdom van tienden³⁶³ van hun overige venen bedingende en tevens, om, tegen betaling van eenmalig afvaartsgeld, die te mogen afvoeren langs een kanaal naar Meppel, dat door genoemden edelman zou worden daargesteld.³⁶⁴

Die overeenkomst verwierf de goedkeuring der Staten van Drenthe, welke bij een openbrief van 30 Maart 1626 octrooi tot de bedoelde verving verleenden, vrijdom van onderscheidene lasten, voor de tijd van vijftig jaren, toestonden aan allen, die zich in de bedoelde venen zouden vestigen, en bovendien aan de Baron Roelof van Echten, voor zich en zijn nakomelingen, het voorrecht schonken van, naar Drents Landrecht,

“ter eerster instantie te verslichten³⁶⁵ ende te decideren alle quaestien ende verschillen, civil wesende, tusschen de veenluyden aldaer,³⁶⁶ vallende, alles sonder prejudicie van deser Landschaps souvereine hoocheyt ende superioriteyt, soo in cas van Appellatie als andersints.”

Door deze beschikking werd het Echtense Veen tot een Heerlijkheid en de tijdelijke bezitter van het Huis Echten tot Heer daarvan verheven, en zo ontstond de Heerlijkheid Echten

362 Vergelijk ons *Geschiedkundig Overzicht*, IIe stuk, Ie ged., bladz. 36, 37, 49 enz., en IIIe, IIe ged., bladz. 278, 279 enz.

363 Niet langer belasting betalen.

364 Gemaakt. (Duits).

365 Gelijkmaken, in der minne schikken. Glad strijken.

366 Dat is: op de Venen van Echten afkomstig, of daarbij behorend.

of Echtens Hoogeveen, ook wel de Jurisdictie van de Huize Echten genaamd. Vervolgens sloot Roelof Baron van Echten een vennootschap met enige vermogende lieden, grotendeels in Holland, gedeeltelijk ook in Overijssel en elders woonachtig, tot het ontginnen van 5000 morgens (4286 bunders)³⁶⁷ der Echtense venen.

HOOGVEEENSE VAART

Daarna werd het kanaal opgelegd, dat de Hoogeveense Vaart heet en sedert zijn daarstelling de scheiding tussen de venen van Echten en die van Steenberg en Ten Arlo uitmaakt. Weldra werd aan beide zijden de vervening aangevangen en met kracht voortgezet, en zetteden zich veenarbeiders en anderen neder in de nieuwe Veenkolonie, welke aan de ene kant van het kanaal Echtens-Hoogeveen, aan de anderen kant alleen Hoogeveen werd genoemd.

Met betrekking tot Echtens-Hoogeveen heeft het Huis Echten nog enige heerlijke rechten. Na verloop van tijd werd uit beide gedeelten de thans 9000 zielen tellende Burgerlijke Gemeente Hoogeveen samengesteld, welke mitsdien is gevormd geworden uit- of gesticht op gronden, oorspronkelijk onder de kerspellen Ruinen en Zuidwolde hebben behoord.

SCHENKING VOOR KERK TE HOOGVEEN

Om de nederzetting in de kolonie te bevorderen, schonk de Heer van Echten in 1631, van zijn overgehouden venen, 100 morgens, tot stichting van een kerk en school ten dienste van de Hervormden, die zich op Echtens-Hoogeveen zouden vestigen. Het te ontginnen morgental werd daarmee vermeerderd en alzo op 5100 morgens gebracht. De vennootschap ontving de benaming van *Hollandsche Compagnie van 5000 morgens Echtensene hooge veenen*; het terrein van haar ontginningen die van het *Hollandsche veld*.

Bij het doen van zijn schenking, bedong de Baron Roelof van Echten, voor zich en zijn afstammelingen, het *Jus Collationis* van de te stichten Hervormde gemeente, waaromtrent nadere bepalingen werden gemaakt bij een akte van overeenkomst van 22

³⁶⁷ Morgen: oppervlaktemaat. Bunder = hectare = 10.000 m².

October 1681, bij welke ook andere kerkelijke aangelegenheden werden geregeld. Die akte is hierachter te vinden, als Bijlage No. 33. Hierna volgend.

Sy kennelyck ende openbaar, dat, tot Godes eere ende voortsettinge van de ware gereformeerde religie, een wettelyck accoort getroffen ende gesloten is tusschen den Welgeb: Gestr: Heere Rudolph van Echten Heere tot Echten ende Echtsveen, de Heeren Directeuren in de Hooge Echtinger veenen, neffens de Jngesetenen van t' Hogevene, over het beroepen van een predicant aldaer, ende syn geaccordeert in voegen als volcht: Namentlyck, dat de kerckenraedt ende Acht geauthoriseerdens uyt de Gemeente hoofd voor hoofd, by de meeste stemmen, sullen hebben te nomineren twee bequame personen, t' sy predicanten oft te proponenten, soo als dieselve sullen goet vinden, ende dieselve nominatie te presenteren aen de Heeren Directeuren van de Echtsche veenen, diewelcke uit de twee genomineerde personen eene sullen eligeren, dewelcke geëligeerde persoon alsdan sal gepresenteert worden aen Syn Welgeb: Gestr: de Heere van Echten, om geaprobeert te worden, en moeten geschieden binnen den tyt van een maendt, ten sy daer wettelycke redenen van verweygeringe waren.

Soo de Heeren Directeuren de electie, ofte de Heer van Echten de approbatie langer mochten versuymen, ofte dilayeren te doen, sonder wettige redenen als boven, sullen diegeene die nominatie hebben gemaect met de verkiesinge mogen voortvaren ende den verkosenen beroepen.

Waer en tegens de ondergeschr: Volmachten, voor ende van wegen de Gemeente, belooft ende angenomen hebben, om te willen besorgen ende de nodige uitsettinge op de bequaemste ende beste maniere te doen, dat de Predicant jaerlyx tot tractement sal hebben te ontvangen Sevenhondert car: guldens. Edoch indien een Weeme voor de pastoor getimmet, ofte andersins gecoft worde, dat sy alsdan met Seshondert car: gold:³⁶⁸ sullen mogen volstaen, tot hetwelcke niemant van de jngesetenen onder dese kercke gehorende sullen wesen uytgesloten. Met expressen bedinge nochtans, dat de turff en

368 Carolische guldens.

vaste goederen hyr toe in geenen deelen sullen worden beswaert; welck tractement by de jngesetenen alle vierendeel jaers aen de Predicant in der tyt sal moeten worden betaelt, by de poene³⁶⁹ van parate executie.

Des soo hebben de Heeren Directeuren aen de saementlycke jngesetenen getransporteert ende mits desen overgedragen de kercke ende kerckenkavel, bestaende in hondert morgen veen, met syn recht ende gerechticheyt, lasten ende beswaer, daer toe behorende, over het welcke by de Heer van Echten, kerckenraet en Acht Volmachten uyt de gemeente sullen worden gekoren twee Kerckvooghdn, om de administratie van dien daer van te hebben, diewelcke jaerlyx sullen off ende aengaen, ende by 't affgaen gehouden wesen, aen de Heeren van Echten ende Directeuren te doen behoorlycke Rekeninghe, bewys ende relique; soo nochtans, dat de Heeren Directeuren by desen hebben beloofd, om tegens d' aenstaende Mey 's Comparitie de staet van de kercke en kerckencavel, soo veel mogelyck is, an deselve bekent te maeken ende insonderheyt by de Heeren hare mede-participanten die sacke daertoe te dirigeren, dat de voorschr: kerckencavel van alle omslagen*), bereyts gedaen ende incompstich noch te doen, sal syn ende blyven bevryt. Oick dat de kerckencavel een bequame uitvaert moge hebben; nae welcke gedaene verklaringhe de jngesetenen noch sullen vermogen vry te staen, om de kercke ende kerckenkavel te accepteren offte niet.

Belangende het verkiezen van de Kerckenraedt, dat deselve sal staen tot dispositie van de Heer van Echten ende de Kerckenraet in der tyt, volgenis Kerckenordre. Sullende van dit bovenstaende accoort ter eerster gelegentheyt van Hoger Overicheyt versocht worden behoorlycke approbatie ende ratificatie. Alles sonder arch ofte list. In waerheys oirconde syn hyrvan twee alleensluidende Contracten gemaekt en van parthyen Contrabenten eygenhandich geonderteeckent. Actum 't Hooge Echtense veen desen twee ende twintichsten Octobris Anno Sestynhondert een ende tachtentich.

369 Straf.

H. van Echten tot Echten.	Henr. Bentinck.
Cornelis Cnapius.	W. Camerling, Schults,
Jan ten Heuvel, Ouderlinck.	als Volmacht.
Jan Thomas, Ouderlinck.	Lyckle Oegges, als Volmacht.
Arent Clasen, Diaken.	Hermen Hendricks, als Volmacht.
Jan d' Vriese, als Volmacht.	
Jan d' Vos, als Volmacht.	G. Karsten, als Volmacht.
Jan Symens, als Volmacht.	
Peter Coers, als Volmacht.	
D. J. Loman, van de samentlicke Volmachten hyrtoe versocht.”	

De Erfgenamen van Steenberg en ten Arlo verzetteden zich tegen het bovenstaande contract, dat echter bij dispositie van Drost en Gedeputeerde Staten van Drenthe d.d. 9 December 1681 werd goedgekeurd en geratificeerd,

“alles nochtans boyten prejudicie en onverkort het recht dat de Erffgenamen van Steenberg ende ten Arloo daartegen muerthe competeren.”

*) Eene soort van grondlasten

Reeds in het jaar 1629 gaf meergenoemde Heer van Echten tien kolonisten gelegenheid tot het wekelijks bijwonen van godsdienstoefeningen, door tot dat einde een ruim vertrek op het Huis Echten, later een daarbij staand gebouw, denkelijk een zogenaamd schathuis,³⁷⁰ aan te wijzen, en in het volgende jaar een predikant te Echten te benoemen. Dat aan die predikant jaarlijkse inkomsten uit 's Landschapskas werden verleend, is bereids door ons vermeld.

De eerste Leraar te Echten was Do. David Franzius, die ter Synodale Vergadering van 9 November 1630 als Lid der Synode van Drenthe werd aangenomen. Hem was een boeren-erve te Echten tot woning en in gebruik gegeven. Deze staat van zaken duurde het derde gedeelte van een eeuw. In het jaar 1663

“stelden die vant Hooge Echter Veen voor, datse behoorden

³⁷⁰ Spicarium: Spijker; Bouwhuis.

een eygen prediger te hebben, van weege de veelheyt van haer Gemeynthe ende anwas van dien, als mede om krancken te visiteren ende anders, doch datse int minste niet de oude predicant³⁷¹ in syn tractament souden soeken te bekorten, maer dat syselve voor de nieuwe prediger gagie souden soecken te fourneren ende uytevinden.”

Op dit voorstel gaf de Prediger ten antwoord,

“dat hy nu wel ontrent 30 jaren de Gemeynthe gesticht, ende da’t hy gepredickt hadde in kamer, op solders, schuyren, selfs onder de blauwen hemel, tot dat de kercke aldaer³⁷² was gefundeert, desgelycks de Gemeynthe aldaer gevisiteert, ende dat hy stondt onder het resort van de Synode der Landtschap ende volgens onder de dispositie en goetvinden vant Landt. Voorts seggende, soo wanneer de Heeren Participanten van ‘t Hoogeveen een Predikant souden willen beroepen ende gagie toeleggen,³⁷³ dat hy selfs een sone hadde die een Proponent was, versien met seer goede getuychenissen,³⁷⁴ als oock met, goede gaven om te proponeren, versoeckende, dat d’selve andere mochte gepraefereert worden”.³⁷⁵

Op deze voordracht antwoordde de Synode, dat zij dan eerst zich zou kunnen verklaren, wanneer door die van Hoogeveen werd aangetoond, dat zij de nodige middelen bezaten, én om een eigen afzonderlijk predikant te bezoldigen én om Do. David Franzius volkomen schadeloos te houden.

371 Namelijk Do. David Franzius, vroeger vermeld.

372 De kerk op Echtener-veen, of Echtens-Hoogeveen, met welker opbouw men omstreeks 1658 of 1650 schijnt te zijn begonnen.

373 De Koloniërs van Echtens-Hoogeveen en van Hoogeveen schijnen gemeenschappelijk plan te hebben gemaakt, om met voorbijgang van Do. David Franzius, die oud begon te worden, en met voorbijgang van de Heer van Echten, die zij in allen gevallen trachtten in zijn recht van Collatie te beperken, een ander predikant, niet alleen voor Echtens-Hoogeveen (Ruinen), maar ook voor Hoogeveen (Zuidwolde), te bekomen. Wij komen later hierop terug.

374 Deze was Do. Christaan Franzius, die later door den Heer van Echten, Unicus Collator van Zuidwolde, tot Predikant aldaar werd beroepen.

375 De in de text gedane aanhaling is genomen uit het derde Synodale Protocol van Drenthe, lopende van 1640 tot 1769.

Zij waren hiertoe niet in staat, en verlangden twee jaren later,

“dat Do. Franzius locum domicilii mochte veranderen.”

Intussen was reeds destijds een soort van scheiding tussen Echten en Echtens-Hoogeveen ontstaan, want er bestonden geschillen tussen de Diakonen van beide plaatsen, over op rente belegde armengelden. De kerk op Hoogeveen, welke ten dele was opgetrokken, werd niet afgebouwd, en het lokaal waarin men te Echten godsdienstoefeningen hield raakte in verval.

Drost en Gedeputeerde Staten werden in het jaar 1668 door de Synode verzocht, om te zorgen dat voorzieningen in dit een en ander werden genomen. In 1671 werd dat verzoek herhaald, te meer omdat de kerk te Hoogeveen, welke bij gebrek aan Kerkvoogden aldaar buiten opzicht was, in verval begon te komen, doch Do. Franzius, die oud, zwak en sukkelende was, verklaarde zich tegen de verlangde verplaatsing, met betoog, dat hij alleen beroepen was om de dienst te Echten waar te nemen,

“consequentelick niet gehouden te zijn, om op ‘t Hoogeveen te predigen; ende dat hy tot noch aldaer de kerckendienst hadde versorcht, sulcks hadde hy gedaen uyt liefde, et non ex officio debito.”

Zes jaren later waren nog geen voorzieningen ten aanzien van het kerkgebouw te Hoogeveen genomen. In 1678 was Do. David Franzius, Predikant tot Echten, van daar verhuisd, en woonde hij “op het Veene.”

Door deze verandering van woonplaats was dan eindelijk een Hervormde Gemeente te Echtens-Hoogeveen tot stand gekomen.

De bewoners der venen van Steenbergen en Ten Arlo waren en bleven kerkhorig te Zuidwolde. Intussen bleef de predikantsplaats te Echten bestaan.

Het Landschap bedong op 18 April 1684 het recht van Collatie aldaar, daarvoor een jaarlijks traktement aan de predikant uitkerende, ten bedrage van f 250. – Ter vervanging van Do. D. Franzius, werd Do. Petrus Bloemert, op 1 December 1686, door Drost en Gedeputeerden, tot Predikant te Echten aangesteld.

Van 1683 tot 1693 werden in Drenthe geen Synodale vergaderingen

gehouden. Eerst ter Synode van laatstgemeld jaar werd bij “pro membro Synodi Drentiaë” aangenomen.

In het jaar 1698 werd Do. P. Bloemert beroepen tot Predikant te Koekange, bij welke gelegenheid de betrekking van predikant te Echten werd opgeheven, waartoe de Heer van Echten zijn toestemming gaf.

HOOGVEEEN

In het jaar 1683 verzochten de bewoners van Hoogeveen aan de Zuidwoldinger zijde, op hun gronden een kerk te mogen stichten. Dat verzoek, dat voornamelijk geschiedde, omdat zij niet de minste inzage hadden in de kerkelijke aangelegenheden op Echts-Hoogeveen en omdat hun, door het contract van 22 October 1681, alle uitzicht daarop was ontnomen, werd hun ingewilligd, onder voorwaarde, dat zij vooraf toereikende middelen tot behoorlijke bezoldiging van een predikant zouden moeten aanwijzen. Zij waren daartoe niet in staat en sloten later zich bij die van Echts-Hoogeveen aan. Op deze wijze ontstond het kerspel Hoogeveen. Van de instelling van een tweede predikantsplaats aldaar, in 1765, is reeds gesproken. Die zaak erlangde echter eerst in 1783 haar volle beslag.

GASSELTE

In het begin der tweede helft van de zeventiende eeuw werd door de kerspellieden van Gasselte het plan gevormd, om een gedeelte van de in hun marke gelegen venen te ontgronden, en de daarvan komende turf aftevoeren langs een kanaal, tot dat einde uit de stroom de Hunse of Oostermoerse Vaart op te leggen. De Staten van Drenthe verleenden daartoe het gewone octrooi en de gebruikelijke vrijdommen van lasten voor de tijd van 30 jaren, op hun Vergadering van 11 Maart 1662. Later werd dat octrooi meermalen verlengd; laatstelijk 21 Maart 1780, voor een termijn van 25 jaren. Die veenderij, eerst Nieuw-Gasselte en Gasselterveen genaamd, erlangde later de naam van Gasselternijveen.

Een der voornaamste deelhebbers in het Gasselternijveen was de vermogende predikant Bernhard Fabritius, te Gasselte, die weldra van zijn betrekking afstand deed, door zijn zoon Albertus Coenraad Fabritius werd vervangen en zich geheel wijdde aan de

turfgraverij, het ontginnen van gronden en het regelen van alles, wat strekken kon, om van het Gasselternijveen een geregelde en bloeiende Veenkolonie te maken. Zijn pogingen werden al spoedig met een gewenste uitslag bekroond.

Na verloop van een dertigtal jaren was Gasselternijveen van een ruwe heideplek in een welvarend dorp veranderd, waarvan bevolking de nodige gelden bijeenbracht tot het bouwen van een kerk, pastorie en kosterij, en tevens toereikende middelen kon aanwijzen tot het bezoldigen van een eigen predikant, waartoe bovendien jaarlijks f 125 – uit 's Landschapskas werd verstrekt.

In het laatst der zeventiende eeuw kwam deze nieuwe gemeente tot stand. De eerste predikant aldaar, Do. Gerhardus Cock, werd op 15 Juni 1697 als Lid van de Drentse Synode erkend. Volgens een in de kolonie gemaakte bepaling moest van elke schuitvracht turf die uit Gasselternijveen werd gevoerd, een Carolus gulden worden betaald, eerst tot het daarstellen van een kerkelijk fonds en vervolgens ten behoeve van de predikant aldaar. Later bepaalden de Kerspellieden, dat mede gelijke uitkering aan hem moest worden gedaan wegens elke afvarende schuit met heide, hout of steen beladen. Die bepaling werd door Ridderschap en Eigenerfden op 16 Maart 1734 goedgekeurd.

KLOOSTERENVEEN

Onder de geestelijke goederen, ten gevolge der Hervorming aan het Landschap Drenthe overgegaan, behoorden enige duizenden bunders hoogveen, in de marken van Halen en Witten gelegen. Dat blok veen was van de kloosters Assen en Dikninge afkomstig, werd uit dien hoofde het Kloosterenveen genoemd, strekte, van genoemde twee gehuchten af, westwaarts zich uit tot aan de Provincie Friesland, en paalde ten zuiden aan de venen van Hijken.

Op voordracht van Wolter Hendrik Hofstede, eerst Klerk, later Raad en Secretaris van het Landschap, besloten Ridderschap en Eigenerfden, het Kloosterenveen te doen ontginnen en aldaar een kolonie te stichten. In het jaar 1767 werd een plan voor die verdeling vastgesteld, en in 1771 werden de bedoelde venen, bij zogenaamde veenplaatsen van 4000 vierkante Drentse roeden³⁷⁶ of

³⁷⁶Elke roede van 14 Groningse voeten. Een (Nederlandse) roe(de) is 100 m².

daaromtrent, op gunstige voorwaarden aan bijzondere personen verkocht.

Gelijktijdig werd voor de afvoer van turf uit deze nieuwe veenderij, welke de algemene naam van de Smilde verkreeg, de zogenaamde Smildinger Vaart of Drentse Hoofdvaart gegraven. Alvorens dat kanaal het Kloosterenveen kon naderen, moest het de reeds vermelde venen van Hijken doorsnijden, waardoor deze mede konden worden ontgonnen en afgevoerd.

De nieuwe Veenkolonie, hierdoor ontstaan, werd later, door het meer noordelijk verlengen van de vaart, langzamerhand uitgebreid.

Aanvankelijk bestond de kolonie uit Hijkersmilde en Kloosterenveen, enige tijd later kwam de streek Bovensmilde er bij.

SMILDE

Uit die drie hoofddelen is thans de kerkelijke gemeente Smilde, ook somtijds nog de gemeente Bovensmilde en Kloosterenveen genoemd, samengesteld. Buitengemeen groot was de toevloed van mensen, vooral uit Friesland, die zich in deze kolonie vestigden.

Reeds op de Landsdag van 24 Maart 1778 werd voorlopig vastgesteld, dat aldaar een predikant zou worden beroepen, en op 23 Maart 1779 werd besloten tot het stichten van een Hervormde kerkgemeente aldaar en tevens tot het negotiëren, ten laste van het Landschap, van een som van f 40,000 -, ten einde daaruit de kosten van opbouw van een kerk, pastorie, school en koster- of onderwijzerswoning te Kloosterenveen te bestrijden. Voorts werd op 15 Januari 1788 de jaarwedde van de Predikant op f 650 – en die van de Schoolmeester op f 100 – vastgesteld, uit 's Landschapskas te voldoen.

In het begin der maand November 1788 werd de kerk ingewijd en Do. J. A. Erkenswijk als Predikant van Hijkersmilde en Kloosterenveen bevestigd. Twee jaren later werd bepaald, dat de ingezetenen jaarlijks aan de Predikant drie en aan de Koster twee dagwerken turf³⁷⁷ zouden moeten leveren.

10 x 10 m. De oppervlaktematen variëren per dorp en streek.

377 Een dagwerk bestaat uit 12000 stuks lange turven.

ASSEN

Door de bijzonder snelle toeneming van Assen's bevolking, deed zich in 1834 dringende behoefte aan een tweede Predikant bij de Hervormde Gemeente aldaar gevoelen. De Kerkeraad, Kerkvoogden en Notabelen verzochten dien ten gevolge aan Z. M. Koning Willem I, dat aan de gemeente een tweede predikant mocht worden toegevoegd, en dat de benoeming daarvan door de Koning mocht geschieden uit een daartoe voorgedragen drietal, tegen uitkering, door de gemeente, van f 200 – 's jaars voor huishuur.

Op dat verzoek werd beschikt bij Koninklijk Besluit van 27 Maart 1835 no. 96 en bepaald:

1. dat voortaan de Hervormde gemeente te Assen door twee Predikanten zal worden bediend;
2. dat de tweede predikant een Rijks jaarwedde zal genieten van f 700 -, waarbij door de gemeente tenminste f 300 – jaarlijks zal dienen gevoegd te worden;
3. dat deze tweede predikant, evenals de eerste, door de Koning zal worden benoemd, op voordracht van het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk.

Weldra werd aan dat Koninklijk besluit het nodige gevolg gegeven, en kreeg deze zaak haar volle beslag. Op 16 Augustus 1835 bezat de gemeente Assen twee predikanten. Later hebben de tractementen van de beide predikanten aldaar een nadere regeling ondergaan.

SNELLE BEVOLKINGSGROEI

De buitengewoon snelle aanwas van bevolking, waarover wij zo aanstonds spraken, bepaalde zich niet alleen tot Assen, maar vond in alle oorden van Drenthe plaats. Vooral werd daartoe ook bijgedragen door het sedert 1817 opleggen van de kanalen der stad Groningen in de Drentse Oostermoerse en Zuidenveldse Venen, welke daardoor aan de snede werden gebracht³⁷⁸ en ontgonnen, en waarop van tijd tot tijd koloniën ontstonden, die zich nog dagelijks door aanbouw uitbreiden. Bovendien namen overal

378 Aan snede brengen: ontginnen, turf steken. Ook overdrachtelijk: beginnen.

de ontginningen van woeste gronden toe, en is Drenthe sedert de herstelling van Nederland in 1814 zich veelzijdig beginnen te ontwikkelen. Door dat alles deed zich op verschillende punten der provincie behoefte aan Godsdienstig onderwijs of vermeerdering daarvan gevoelen, en binnen een betrekkelijk kort tijdsbestek werden nog zeven (acht?) nieuwe Hervormde Gemeenten op Drentse bodem in het aanzijn geroepen.

Dank zij de vrijgevigheid van de belanghebbende en de niet of minder belanghebbende ingezetenen; de mildheid van de Hooge Regeering en van het Gewestelijk Bestuur; de toelagen uit het Synodale Fonds verleend; en de welwillende medewerking van het Provinciaal Kerkbestuur van Drenthe, van de Klassikale Besturen in die provincie en van het sedert 1820 in dit gewest gevestigde Provinciaal Collegie van Toezicht op het beheer van de Kerkelijke Fondsen en de Kosten van de Eredienst bij de Hervormden.

1839 – GIETEN

Bij Koninklijk Besluit van 10. November 1839 no. 90, werden de gehuchten Gieterveen en Bonnerveen kerkelijk van de gemeente Gieten afgescheiden en, onder de naam van Hervormde Gemeente van Gieten, tot een afzonderlijke kerkgemeente verheven. Bij datzelfde besluit werd aan de predikant aldaar een Rijks jaarwedde van f 600 – verzekerd en wijders alles geregeld, wat de opbouw van een kerk en pastorie te Gieterveen betrof, en het onderhoud der armen, mitsgaders het scheiden en delen der kerkelijke bezittingen aanging. Het recht van benoeming: eens predikants aldaar verbleef aan Z. M. de Koning.

1840 – ANNERVEEN

De ingezetenen van de gehuchten Annerveen, Annerveensekanaal en Exterveen, gemeentelijk onder Anloo behorende, doch op aanzienlijken afstand van de kerk aldaar woonachtig, erlangden in 1836 een bijkerk te Annerveen en een hulpprediker, aan wie van 's Rijkswege een jaarwedde van f 500- werd toegelegd.

Op 25 April 1840 troffen Kerkvoogden der Hervormde gemeente van Anloo, ter enen Kerkvoogden van de bijkerk te Annerveen, ter andere zijde, een overeenkomst krachtens welke een scheiding

tussen hen zou plaatshebben. Aan die overeenkomst werd 's Konings goedkeuring geschonken bij besluit van 17 September daaraanvolgende no. 96, waarbij tevens werd bepaald, dat de Hervormde ingezetenen van Annerveen, Annerveenschekanaal en Eexterveen een afzonderlijke Hervormde gemeente, onder de naam van Hervormde Gemeente van Annerveen, zouden uitmaken. Gelijktijdig werd de hulpprediker aldaar door Z. M. de Koning tot predikant van de nieuwe gemeente bevorderd en aan hem, behalve vrije woning vanwege de gemeente, een jaarlijks inkomen van f 600- uit 's Rijks kas verzekerd.

1841 – EEXT

Nog geen maand was er verlopen, of de kerkgemeente Anloo werd op nieuw ingekort. Bij 's Konings besluit van 16 October 1840 no. 43, werd de Hervormden Ingezetenen van Eext, Anderen en Zandvoort, die tot het bouwen van een kerk en pastorie de nodige gelden uit eigen boezem hadden bijeengebracht, vergunning tot het stichten van die gebouwen verleend, met verklaring, dat zij met 1 januari 1841 zouden worden gehouden als gescheiden van Anloo, en alsdan een afzonderlijke gemeente, onder de naam van Hervormde Gemeente van Eext, zouden uitmaken.

Zij ontvingen daarbij tevens de toezegging, dat, zodra de gemeente van een geschikt kerkgebouw en van een voegzame pastorie-woning en tuin zou zijn voorzien, alsdan aan haar, door de Koning, een eigen, van de Lande bezoldigd, Leraar zou worden toegevoegd. Bij Koninklijk Besluit van 11 November 1841 no. 70 werd die bezoldiging op f 600 – 's jaars vastgesteld, met bepaling, dat de predikant van genoemde gemeente steeds door Z. M. de Koning zal worden benoemd, op voordracht van het Departement voor de Zaken der Hervormde kerk.

1841 – HOOGERSMILDE

Op reeds in het eerste vierde gedeelte van de zeventiende eeuw afgeveende gronden in de marken van Diever en Leggeloo vestigde zich een kleine kolonie, welke de naam van Hoogersmilde ontving en steeds te Diever kerkhorig was. Die kolonie werd ten jare 1633 door de Staten van Drenthe tot een Leenheerlijkheid met hoog, middelbaar en laag rechtsgebied verheven, ten behoeve van de

Ridder Adriaan Pauw, Heer van Heemstede en Raadpensionaris van Holland. De laatste, die met de Heerlijkheid Hoogersmilde werd beleend, was Mr. Martinus Alewijn, te Amsterdam. Zijn belening vond plaats op 25 Februarij 1793.

In het jaar 1811 werden Hoogersmilde, Hijkersmilde, Bovensmilde en Kloosterenveen, onder de benaming van Smilde, tot een Burgerlijke Gemeente verenigd.³⁷⁹

Op verzoek der Hervormde Ingezetenen van Hoogersmilde werd, bij Koninklijk besluit van 23 Maart 1841 no. 70, aan hen toegezegd, dat zij van Diever zouden worden afgescheiden en een afzonderlijke kerkgemeente uitmaken, welke de naam van Hervormde Gemeente van Hoogersmilde zou voeren, en dat zij een door het Rijk bezoldigde predikant zouden ontvangen, indien zonder bezwaar van den Lande aldaar een geschikt kerkgebouw en een voegzame predikantswoning werd daargesteld. De kerkgemeente van Diever zou alle kerkelijke bezittingen behouden, zo en in diervoege als die ten dage der afscheiding zouden bestaan.

Die van Hoogersmilde werden daarentegen vrij verklaard van de kerkelijke omslag ten behoeve van de gemeente Diever, in te gaan de 1 januari na het jaar waarin de kerk te Hoogersmilde zou zijn ingewijd. Die inwijding geschiedde nadat de gebouwen waren afgetimmerd en inmiddels bij Koninklijk besluit van 17 December 1844 no. 60, waarbij het jaarlijks inkomen van de predikant op f 600 uit 's Rijks Schatkist werd vastgesteld, was bepaald, dat zijn benoeming steeds zal geschieden door de Koning, op voordracht van de Minister voor de Zaken der Hervormde Kerk, die deswege telkens vooraf de Vertegenwoordigers der gemeente op de gewone wijze zal raadplegen.

1849 – HOLLANDSCHEVELD

Sedert geruime tijd deed zich grote behoefte aan godsdienstige onderwijs gevoelen op het gedeelte van het reeds vermelde Hollandscheveld, gemeente Hoogeveen, dat op verre afstand van het hoofddiep, de Hoogeveense Vaart, is verwijderd. Bij van zijn Majesteits besluit van 25 Maart 1849 no. 32, werd aan de

379 Bijzonderheden omtrent deze voormalige Heerlijkheid zijn te vinden in ons *Geschiedkundig Overzicht*, IIIe Stuk, 2e ged., bladz. 286 en volg.

Hervormde bewoners aldaar toegezegd een jaarwedde van f 600 – uit ‘s Rijks kas voor een eigen Leraar, ten einde zij, bij afscheiding van de Hervormde gemeente van Hoogeveen, onder welke zij behoorden, een afzonderlijke kerkgemeente zouden kunnen uitmaken.

Bij datzelfde besluit werd machtiging verleend tot het stichten van een voldoende kerkgebouw en een geschikte predikantswoning met tuin, waarin buiten bezwaar van de Lande zou moeten worden voorzien, en wijders bepaald, dat de predikant van de Gemeente Hollandscheveld steeds zal worden benoemd door de Koning, op voordracht van den Minister voor de Zaken der Hervormde Kerk, die de vertegenwoordigers der gemeente op de gewone wijze in de gelegenheid zou stellen tot het doen van een keuze uit een aan hen opgegeven nominatie.

Twee jaren later waren de bedoelde gebouwen afgetimmerd, was alles, tot de afscheiding betrekkelijk, geregeld, en werden de grenzen der nieuwe gemeente vastgesteld, bij Koninklijk besluit van 17 Julij 1851 no. 48.

1852 – GROLLOO

De ingezetenen van het zich steeds uitbreidende en welvarende Grolloo en van het nabij gelegene Schoonloo, welke gehuchten 1 1/4 en 2 uren gaans zijn verwijderd, van het dorp Rolde, waaronder zij kerkhorig waren, wendden in de jaren 1850 en 1851 zich tot Z. M., ter bekoming van een eigen Predikant, door het Rijk bezoldigd. Die verzoeken werden afgewezen. In het volgende jaar herhaalden zij hun verzoek, met aanbieding, om, tot bezoldiging van die predikant, jaarlijks f 150 – bij te dragen. Op 10 Augustus 1852 bood de intérimaire Minister voor de zaken der Hervormde Kerk enz. aan, om ten deze een gunstige voordracht aan de Koning te doen, indien de belanghebbenden f 300 – ‘s jaars ten behoeve van een Leraar konden bestemmen.

Die som werd toegezegd, en nu volgde een Koninklijk besluit van 13 November 1852 no. 82, waarbij Grolloo en Schoonloo tot een afzonderlijke Hervormde gemeente werden verheven; vergunning werd verleend tot de bouw van een kerk en pastorie te Grolloo; voorlopig een jaarlijkse som van f 300 – uit ‘s Rijks kas werd verzekerd, als het halve traktement van de te beroepen

predikant; en wijders bepaald, dat de gemeente Rolde alle kerkelijke goederen zou behouden, dat Grolloo en Schoonloo daarentegen niet meer in de kerkelijke omslag van Rolde zouden worden begrepen, en dat ze ook niet meer voor de bedeling der armen te Rolde zouden hebben te zorgen. De onderlinge scheiding kwam aldra tot stand, en nadat de bouw -van kerk en pastorie was voltooid, volgde de in- wijding van het kerkgebouw te Grolloo welke op 8 januari 1854 plaatsgreep.

1854 – NIEUW-BUINEN

Gelijke behoefte aan godsdienstig onderwijs, als te Hoogersmilde, werd ook ondervonden in de veenstreken onder de gemeente Borger. Om daarin voorlopig te voorzien, werd hij resolutie van de waarnemende Minister voor de Zaken der Hervormde Eredienst enz. van, November 1852 no. 3, bij f 200 -, door de ingezetenen aangeboden, f 300 – van Rijksweg voor de tijd van één jaar beloofd, tot bezoldiging van een hulpprediker te Nieuw-Buinen, voor dat gehucht en voor andere veenkoloniën in de nabijheid. Later werd deze Rijks toelage verlengd.

Bij zijner Majesteits besluit van 25 April 1854 no. 57, werd toegestaan de vestiging van een Hervormde Gemeente te Nieuw-Buinen c. a., bij afscheiding van Borger, als een zelfstandige Gemeente, met een eigen predikant, aan wie f 200 – 's jaars door de ingezetenen en een jaarlijkse wedde van f 400- uit 's Rijks kas zal worden verstrekt.

De handopening³⁸⁰ tot het beroepen van de predikant zou echter niet worden verleend, dan nadat de afscheiding, van Borger tot stand gebracht en de grensscheiding van de nieuwe gemeente bepaaldelijk geregeld en vastgesteld zou zijn. Eindelijk werd bij zijner Majesteits besluit van 4 November 1854 No, 63, de grensregeling dezer nieuwe kerkgemeente behelzende, vastgesteld, dat daaronder, behalve Nieuw-Buinen, zullen behoren de buurtschappen Buinerveen en Nieuw-Drouwen,

380 Handopening. De toestemming door de landsregeering aan den kerkeraad eener Hervormde gemeente gegeven, om over te gaan tot de beroeping van een predikant. Door die handopening heeft de kerkeraad zekerheid, dat aan den predikant een rijkstractement wordt toegekend en de Regeering heeft daardoor toezicht op de predikantsbenoemingen.

ook wel Drouwenermond genaamd, doch dat de veenstreek Drouwenerveen, welke men gewenst had er ook in te begrijpen, vooreerst met Borger verenigd zal blijven; en daar inmiddels de bouw van kerk en pastorie voortgezet en de afscheiding van Borger tot stand gekomen is, kan worden aangenomen, dat ook deze zaak haar volle beslag heeft erlangd.

1853 – MEPPEL

De Gemeente te Meppel, eindelijk, had behoefte gekregen aan een derde predikant. Naar aanleiding van een adres,³⁸¹ ter dezer zake door de Kerkenraad, de Kerkvoogden en de Notabelen aldaar ingeleverd, werd bij van zijn Majesteits besluit van 18 December 1853 no. 45 aan gezegde gemeente vrijheid verleend tot het beroepen van een derde Leraar, op een jaarwedde van f 900 -, waarvan 2/3 ten laste van de gemeente en 1/3 ten laste van het Rijk. Reeds bij Koninklijk besluit van 13 Februarij 1854 no. 42, werd de door de Kerkenraad te Meppel gedane beroeping van de derde predikant bij de Hervormde gemeente aldaar goedgekeurd.

Wij zullen ten slotte, als bijlage No. 34, hierachter laten volgen een staat van de thans aanwezige Hervormde Kerkgemeenten in Drenthe, en daarmee deze afdeling sluiten.

381 Brief, bericht.

Bijlage n°. 34.

Staat der Hervormde Gemeenten in de Provincie
Drenthe, zoo als die was op 31 December 1854.

Namen der Klassen	Namen der Gemeenten.	Getal Predikanten in elke Gemeente.	Wijze van beroep.	Aanmerkingen.
ASSEN.	Anlo	1	Eigen-geërfd.	
	Annerveen	1	Koninkl. Collatie.	
	Assen	2	id.	
	Beilen	1	id.	
	Eelde	1	partic. Collatie.	
	Eext	1	Koninkl. Collatie.	
	Gasselte	1	Eigen-geërfd.	
	Gasselterniveen.	1	id.	
	Gieten	1	id.	
	Gieterveen	1	Koninkl. Collatie.	
	Grollo & Schoonlo	1	Vrij beroep.	Vereischte om stem- ger. te zijn is aan- slag van f 6.- grondl. in hoofdsom. Aansl. van f 6 tot f 12 geeft eene; van f 12 tot f 18 - geeft twee stemm., en zoo bij opklimming.
	Hoogersmilde	1	Koninkl. Collatie.	
	Norg	1	Eigen-geërfd.	
	Peize	1	id.	
	Roden	1	id.	
COEVORDEN.	Roderwolde	1	Beperkt.	Geschiedt door de hoofden van huisge- zinnen.
	Rolde	1	Eigen-geërfd.	
	Smilde	1	Koninkl. Collatie.	
	Vries	1	partic. Collatie.	
	Zuidlaren	1	Eigen-geërfd.	
	Borger	1	Koninkl. Collatie.	
	Coevorden	2	id.	De Coll. van den oudsten predikant is twijfelachtig.
	Dalen	1	partic. Collatie.	
	Emmen	1	id.	
	Nieuwbuijen	1	Vrij beroep.	
	Odoorn	1	partic. Collatie.	
	Oosterhesselen	1	id.	
	Roswinkel	1	Eigen-geërfd.	
	Schoonebeek	1	Koninkl. Collatie.	
	Sleen	1	Eigen-geërfd.	
	Westerbork	1	Koninkl. Collatie.	
	Zweelo	1	id.	

Namen der Klassen	Namen der Gemeenten.	Getal Predikanten in elke Gemeente.	Wijze van beroep.	Aanmerkingen.
MEPPEL.	Diever	1	Eigen-geërfd.	
	Dwingelo	1	partie. Collatie.	
	Havelte	1	Eigen-geërfd.	
	Hollandsche Veld	1	Koninkl. Collatie.	
	Hoogeveen	2	id.	
			Comm. uit de Gem. en Kerkeraad.	
	Koekange	1	partie. Collatie.	
	Kolder- & Dinxterveen	1	Eigen-geërfd.	Eigen-geërfd. van Kolderv. en goedsheeren en erigenamen van Dinxterv.
	Meppel	3	Kon. Coll. 1 plaats. Vrijber. 2 pl.	
	Nyeveen	1	Eigen-geërfd.	
	Ruinen	1	Koninkl. Collatie.	
	Ruinerwold	1	id.	
	Vledder	1	Eigen-geërfd.	
	Waperveen	1	Beperkt.	Geschiedt door de hoofden van huisgezinnen.
	Zuidwolde	1	partie. Collatie.	

Bijlage n°. 35.

Extract

uit het Register der Resolutiën van
Ridderschap en Eigenërfdn, de Staten van het Landschap *Drenthe*.

Actum op den Landsdag gehouden tot Assen, den 14^{en} Maart 1730.

Op de Requeste van de Carspellieden van *Dwingeloo* of eygentlyk verre de pluraliteit van gemelte Carspellieden, vertonende, dat voor eenige jaren hier in de Landschap en elders gecollecteert is geworden een merkelyke summa van penningen, en wel *Zes Duizent Negen Hondert en Vier* gulden, volgens hierby getoonde *Collect-Cedulle*, om te dienen tot ophouwinge van een *Huis* voor enige

Waalse of Frans- gereformeerde kerk

Hendrik IV, koning van Frankrijk, vroeger hoofd van de hervormden aldaar, werd door staatkundige redenen gedwongen, zich van de hervormde kerk af te scheiden.

Op 21 juli 1593 sloot hij zich aan bij de rooms-katholieke kerk. Hij droeg echter zorg voor een vaste regeling van de kerkelijke en burgerlijke rechten van zijn vroegere geloofsgenoten, daartoe tekende hij in 1598 te Nantes het voor Franse hervormden zo belangrijke stuk, dat de naam van *Edict van Nantes* droeg en waarbij aan alle hervormde onderdanen van Frankrijk en hun leraren werd toegezegd:

- a. Veiligheid en rust, zonder vrees dat hun godsdienstige overtuiging zou worden bemoeilijkt;
- b. het rustig bezit van kerken, scholen, kerkhoven enz., en het recht om klokken te luiden;
- c. Vrijdom van openbare lasten voor hun geestelijken;
- d. het genot van gelijke rechten en voorrechten, als hun rooms-katholieke medeburgers;
- e. Het recht om twee afgevaardigden naar het hof te sturen, die elke drie jaar worden verkozen, teneinde deze de belangen van hun geloofsgenoten te kunnen laten behartigen.

Onder Lodewijk de XIVe werden de Hervormden in Frankrijk van tijd tot tijd verkort in hun rechten en godsdienstvrijheid.

Door die Vorst werd:

- a. op 12 October 1685 het Edict van Nantes opgeheven;
- b. de Hervormden het houden van godsdienstoefeningen verboden;
- c. het afbreken van hun kerken bevolen;
- d. de Predikanten, onder bedreiging van galeistraf, gelast, binnen 14 dagen het Koninkrijk te verlaten.

Bij dat alles was gevoegd:

- e. het strengste en stelligste verbod tegen alle landverhuizing, op straf van de galeien³⁸² voor de mannen en van verlies van vrijheid en bezittingen voor de vrouwen.

Zware vervolgingen van de Hervormde Fransen waren aan gemelde opheffing voorafgegaan, en nauwelijks was die bekend geworden, of duizenden en duizenden ontvluchtten, onder allerlei vermomming en velen met achterlating van al hun bezittingen, hun vaderland, zich naar onderscheidene rijken en landen begevende, ook naar de Republiek der Verenigde Nederlanden, waar ze met open armen werden ontvangen en liefderijk verzorgd.

Ook in het Hervormde Drenthe waren deze vluchtelingen (gewoonlijk Refugiés genoemd, ter onderscheiding van later om staatkundige redenen gevluchten uit Frankrijk, die doorgaans Emigranten worden geheten), welkom, bijzonderlijk in het dorp Dwingeloo, in welks nabijheid de ridderhofstad Batinge³⁸³ werd

382 Als (slaaf)roeier op een galei(boot).

383 Deze havezate was oorspronkelijk een leengoed van het Utrechtse Bisdom, waarmee het geslacht de Vos van Steenwijk was beleend. Georg Schenck van Tautenburgh, vanwege Keizer Karel V Stadhouder over onderscheidene Landschappen in het noordelijke gedeelte van Nederland, verkreeg het leen van Batinge door zijn huwelijk met Jonkvrouw Anna de Vos van Steenwijk, uit welken echt de Utrechtse Aartsbisschop Frederik Schenck van Tautenburgh is gesproten. Uit zijn tweede echt, met Gravin Johanna van Egmond, liet Georg Schenck een zoon na, Carel Schenck, die zijn vader in het genoemde leen opvolgde en kinderloos overleed. Na een buitengewoon langdurig rechtsgeding over de nalatenschap van den laatstgenoemde, werd onder anderen het leen van Batinge aan de familie Van den Boetzelaer toegewezen. Het huis Batinge is, nu ruim een twintigtal jaren geleden, ten

gevonden. Dat goed werd destijds bewoond door Elbert Anton Baron van Pallandt, Drost van Coevorden en het Landschap Drenthe, die het door aankoop op 4 Augustus 1685 van de Baron Joost Rudolf van de Boetzelaar had verkregen.

De Drost Baron van Pallandt, even rijk in tijdelijke middelen en goederen als in godvrezendheid, mededeelzaamheid en liefde jegens zijn arme en ongelukkige geloofsgenoten, was het vooral, die zich het lot der Franse vluchtelingen aantrok. Weldra was van hen een niet onaanzienlijk getal te Dwingeloo bijéén, waaronder van allerlei stand en rang, van allerlei ouderdom, van beiderlei kunne. Edellieden, Predikanten, Handwerkers, vrouwen en kinderen, allen werden door de Drentse Drost voorlopig op Batinge gehuisvest en van voedsel en deksel voorzien. Het merendeel van hen schijnt echter nog enige middelen te hebben gehad, de één meer, de ander minder.

FRANSE HUIZEN

Toen het getal Refugiés zo groot werd, dat ze niet langer naar behoren op de havezate konden wonen, en het weldra bleek, dat hun verblijf te Dwingeloo niet voor korte tijd maar blijvend zoud zijn, liet de Baron van Pallandt aldaar, op een aan hem toebehorend stuk vruchtbare grond uit door collecten samengebrachte gelden, een huis van acht of negen woningen bouwen, dat door een gelijk getal Franse huisgezinnen werd betrokken. De daarachter gelegen ruimte diende hun tot moestuin. Het gebouw, dat nog bestaat, hoewel inwendig veranderd, is nog ten huidige dage onder de naam van de Franse Huizen³⁸⁴ bekend. Bovendien woonden er al spoedig Fransen in andere huizen te Dwingeloo, te Lhee en in meer dorpen en gehuchten in de nabijheid.

FRANSEN EN DRENTEN KERKEN NIET SAMEN

Hoe groot hun getal is geweest, is niet mogelijk op te geven, Ook te Beilen, Vledder en elders waren, immers in enigszins latere tijd, Refugiés of afstammelingen van deze woonachtig. Het is niet te verwonderen dat lieden, die ter zake van hun godsdienstige begrippen hun vaderland, hun bezittingen, veel, sommigen

gronde toe afgebroken.

384 Denkelijk oorspronkelijk: der Franse Huizen; de Huizen der Fransen.

alles, van hetgeen hun dierbaar was, hadden verlaten, weldra grote behoefte gevoelden aan het bijwonen van hun gewone godsdienstoefeningen, waartoe hun, wegens onbekendheid met de Nederduitse taal, in hun nieuw Vaderland de gelegenheid ontbrak; dubbel jammer voor beide partijen: de streng gereformeerde Drenten en de streng Calvinistische Fransen, die in hun godsdienstige denkwijze en gevoelens zo bijzonderlijk strookten. Maar ook in dit opzicht werd hulp verschaft door de waarlijk vrome Drost Baron van Pallandt, die de naar Dwingeloo overgekomen Fransen Hervormden als een broeder beminde en als een vader verzorgde.

FRANS PREDIKANT

Hij stond de grote zaal op de tweede verdieping van het Huis Batinge af, tot het houden van godsdienstoefeningen voor en door de Franse vluchtelingen te Dwingeloo en omstreken, waartoe mede behoorde de predikant Isaïc Du Soul of Dessouls,³⁸⁵ die voor zijn landgenoten de dienst verrichtte, welke ook door de heer Van Pallandt en zijn echtgenoot getrouwelijk werd bijgewoond.

Weldra volgde nu de stichting van een Waalse of Frans-Gereformeerde gemeente te Dwingeloo, met Do. Dusoul aan het hoofd, die door het Landschaps-Bestuur van Drenthe als Frans predikant ter meergenoemde plaats werd erkend, aan welke betrekking, bij resolutie van Drost en Gedeputeerde Staten van 13 Juli 1686, een jaarlijks traktement van f 350 – uit de kas van het landschap werd verbonden. Buiten twijfel geschiedde dit laatste door de welwillende bemiddeling en de vermogende invloed van de Drost Vrijheer van Pallandt, die als de stichter moet worden erkend van deze nieuwe gemeente, de enige van het Waalse Kerkgenootschap, welke immer in Drenthe bestond.

Ridderschap en Eigenerfden, de Staten van dit gewest,

385 Zijn naam werd geschreven op de beide in de tekst vermelde wijzen; een in het provinciaal archief van Drenthe voorhanden stuk is echter eigenhandig door hem ondertekend, als volgt: "Isacius Dusoul, Eccl. Dwingeloens: Linguae Gallicae Pastor." Vermoedelijk is hij dezelfde geweest, die tijdens de opheffing van het Edict van Nantes predikant was te Fontenay le Comte, in Poilou, en toen naar Nederland is geweken. Zie M. H. J. Koenen: *Naamlijst van uit Frankrijk naar Nederland overgekomen Hervormde Predikanten, ten tijde van Lodewijk XIV*, blad. 395 en volg.

berustten in gemelde resolutie van Drost en Gedeputeerden, en daardoor wordt het zegel der waarheid gedrukt op de thans nog in zwang zijnde overlevering en volksverhalen, dat de Drenten en hun Regering de Refugiés in hoge mate genegen en in alle opzichten behulpzaam waren, ondersteunden en, als waren zij hun gewestelijke landgenoten, de broederhand reikten.

De Hervormde predikanten in Drenthe volgden dit voorbeeld ten opzichte van hun Franse Ambtgenoot te Dwingeloo na. Ter Synodale vergadering van 31 October 1693 werd omtrent Do. Dusoul het navolgende aangetekend:

“Do. Isaacus Du Soul, frans Predicant tot Dwingeloo, heeft een geleerde predicatie in het Latijn gedaan, uyt Actor: 20 vs. 28, die de Eerw. vergaderinge behaaght heeft. En dewyl syn testimonia, als oock syn acta nominationis et vocationis in Classe Meppelana gesien en gelesen waren, heeft daarop de Canones Syn: Dordr: als oock meergeseyden art,³⁸⁶ onderteekent, is pro membro Synodi aangenomen.”

De predikant Isaác Dusoul stierf in gevorderden ouderdom te Dwingeloo, in het laatst der maand Mei 1707.³⁸⁷ Hij bleef tot zijn einde toe de betrekking van Frans Leraar aldaar behouden, doch daar hij in de laatste jaren zijns levens zwak en sukkelende was, werd hem de predikant Laurent Le Brun als adjunct of medehelper toegevoegd. De laatstgenoemde komt als Gedeputeerde der Klasse van Meppel voor onder een akte van 30 Juni 1706, waarbij de Kandidaat tot de Heilige Dienst Do. Bernardus Sandijck tot Predikant bij de Nederduitse Hervormde Gemeente te Dwingeloo werd benoemd, ter vervanging van Do. Harmanus van de Wal, in dezelfde betrekking te Zutphen beroepen.

VERTREK PREDIKANT SANDIJCK

386 Namelijk. art. 156 der Synode van 1678, in margine van de medegedeelde verklaring gesteld, doch later weder doorgehaald. Zie bijlage No. 32 Het blijkt uit enige latere stukken, dat D°. Dusoul door Baron van Pallandt tot Frans predikant te Dwingeloo is bestemd geworden, en dat zijn ambtsopvolger, over wie later zal worden gehandeld, zijn aanstelling van de weduwe van genoemde edelman heeft erlangd.

387 Hij werd te Dwingeloo begraven, de 3e Junij 1707.

De predikant B. Sandijck bleef slechts weinge maanden zijn betrekking te Dwingeloo bekleden. Hij werd 2 Maart 1707 op zijn verzoek eervol ontslagen, onmiddellijk daarop vertrekkende naar Arnhem, in welke stad hem de ambtsbediening van vierde predikant was opgedragen. Zijn demissie werd door Drost en Gedeputeerde Staten van Drenthe “geapprobeert en geconfirmeert, om sonderlinge haar moverende redenen.” en met ontheffing van de bepaling, dat een predikant niet naar elders mocht worden beroepen, indien hij minder dan twee jaren in zijn laatste standplaats als Leraar had vertoeft.

Ter zijn vervanging werd de Franse Adjunct-Prediker Do. Laurent le Brun, die zowel de Hollandse als de Franse taal machtig was en beurtelings bij de beide gemeenten te Dwingeloo optrad, als predikant bij de Nederduitsche Hervormden aldaar, aangesteld, en na het overlijden van Do. Isaïc Dusoul, dat, zo als we reeds hebben gezegd, kort daarop volgde, erlangde hij ook de ambtsbediening van deze, waardoor de beide predikantsbetrekkingen te Dwingeloo, bij de Hollandse en Franse Gemeenten, in zijn persoon werden verenigd. Die gemeenten bleven echter van elkander afgescheiden en ieder op zichzelf bestaan. In plaats van Do. Laurent le Brun, die als Frans predikant te Maastricht werd beroepen en 1 Mei 1708 derwaarts vertrok, werd op 6 Februari van het volgende jaar, door Vrouwe Walburgh Baronesse Van Heeckeren, Vrijvrouw, Douairière³⁸⁸ Van Pallandt, Vrouwe van Voorst te Batinge en Oosterveen, Unica Collatrix van Dwingeloo, tot Predikant aldaar beroepen Do. Johan Erkenstwijk, destijds Candidaat tot de Heilige Dienst. Aan zijn benoeming werd de voorwaarde verbonden, dat hij,

“ingevalle een Tweede Predikant wierde beroepen, aan zijn amptgenoot jaarlijx sal hebben uittrekken een somma van Hondert Car: Guld.; en aan denselven laten het gebruik van de bewuste gaarden (hof, tuin) daar de Koster wedersyts aanbelen³⁸⁹ is.”

Dat de Collatrice door: “Tweede Predikant,” een Frans Predikant

388 Weduwe van...

389 Naastgelegen.

heeft bedoeld, is buiten allen twijfel.³⁹⁰

Op 19 Oktober 1710 werd nog voor de Franse Gemeente te Dwingeloo gepredikt, immers op die dag werd aan haar leden het Heilige Avondmaal toegediend. Of zulks door Do. Johan Erkenwijs of door een ander predikant is gedaan, is ons niet gebleken. In stukken van latere tijd wordt, voor zoveel ons is bekend geworden, van die gemeente geen gewag meer gemaakt.

Vijfentwintig jaren waren verlopen, sedert het Edict van Nantes was opgeheven, sedert de Refugiés zich te Dwingeloo hadden gevestigd, sedert ten hun behoefte een Waalse of Frans-Gereformeerde Gemeente aldaar was gesticht. Vele harer oudste en eerste leden waren gedurende dat vierde gedeelte een eeuw (1685 tot 1710) ten grave gedaald. Hunne zonen, dochteren en verdere afstammelingen hadden hollands geleerd. Drentse jongelingen huwden met dochters van de Dwingelose Fransen, de zonen van deze werden met Drentse meisjes door de echt verbonden, en weldra was de Franse gemeente te Dwingeloo met de Nederlandse aldaar verenigd, of er in opgelost.

AANSPRAAK OP 'FRANSE' HUIZEN

In 1730 waren de Franse Huizen te Dwingeloo nog gedeeltelijk bij Refugiés in gebruik. De kerspellieden aldaar, immers ver weg het merendeel van hen, maakten destijds aanspraak op die huizen, ten behoeve der Hervormde Diakonie of Kerk te Dwingeloo, op grond dat ze zouden zijn gebouwd uit gelden welke *ad pios usus*³⁹¹ waren

390 De Drost Elbert Anton baron van Pallandt overleed plotseling te Assen, op 28 Februari 1701 (oude stijl). Na de dood zijner in de tekst genoemde weduwe, is de havezate Batinge overgegaan op Elbert Anton Gerhard Baron van Heeckeren, die op 4° Augustus 1706 in de echt trad met Jonkvrouw M. D. Du Ryon, een dochter van Monsieur en Madame du Ryon (de Ryon, de Rion, du Rion), welke uit Frankrijk naar Dwingeloo waren geweken. De namen van vele Dwingelose Refugiés en van hun afstammelingen zijn door Do. C. van Schaick, vroeger Predikant te Dwingeloo, thans te Paramaribo, in de Drenthschcn Volksalmanak voor 1847, bladz. 111 en volg., opgegeven.

391 *Ad Pios Usus* is een in 1631 door de Compagnie van 5000 morgen gesticht fonds, waaruit bijdragen werden verleend aan kerken in het veengebied rond Hoogeveen voor religieuze activiteiten en aan diaconieën ten behoeve van de armenzorg. Ook: Tot een godsdienstig gebruik.

geschonken. Zulks blijkt uit een resolutie van Ridderschap en Eigen-erfden van 14 Maart van gemeld jaar, hierachter afgedrukt als Bijlage No. 35,³⁹² waaruit schijnt te kunnen worden afgeleid, dat men trachtte de toenmalige Heer van Batinge te beletten, voor het toekomstige bewoners in de genoemde huizen te plaatsen.

Die zaak heeft echter geen gevolg gehad, immers wij hebben er niets van gevonden. Gemelde resolutie houdt tevens in, dat gedane collecten, tot het verstrekken van woningen aan de naar Dwingeloo gevluchte Franse Gereformeerden, de niet onaanzienlijke som van f 6904- hebben opgebracht.

392 In origineel. Delpher.nl

Christelijke afgescheidene kerk

In de geschillen tussen Remonstranten en Contra-remonstranten, had de Synode-Nationaal in het voordeel van de laatstgenoemden beslist. De Remonstranten³⁹³ werden niet alleen om hun godsdienstige denkwijze, veroordeeld en gelaakt, maar vervolgd en verfoeid, door de Contra-remonstranten,³⁹⁴ die de overgrote

393 De remonstranten (of de Remonstrantse Broederschap, Arminianen, of rekkelijken zijn een afsplitsing van de (Nederduits) Gereformeerde Kerk, ontstaan in het begin van de 17e eeuw.

De remonstranten waren (en zijn) tegen bindende belijdenisgeschriften. Zij verzetten zich ook tegen de opvattingen van Calvijn, met name de leer van de predestinatie. Deze leer gaat ervan uit dat God van eeuwigheid heeft verkoren of verworpen. Een belangrijke theoloog aan het eind van de 16de en het begin van de 17de eeuw die deze opvattingen van een tolerant christendom verkondigde was Jacobus Arminius (1560-1609). Hij studeerde bij Theodorus Beza in Genève, was predikant in Amsterdam en van 1603 tot zijn dood in 1609 hoogleraar godgeleerdheid aan de Rijksuniversiteit Leiden. De volgelingen van Arminius werden Arminianen genoemd, ook wel de rekkelijken of remonstranten. Na hem was Conrad Vorstius de voornaamste vertegenwoordiger van de remonstranten aan de Universiteit van Leiden.

394 De opponenten van de remonstranten, contraremonstranten genoemd, onderschreven de leer van de predestinatie van Calvijn. De remonstranten beschuldigden hen ervan, dat zij God auteur van de zonde maakten. De mens had bij de remonstranten een vrije wil, in die zin dat de mens ten minste de bereidheid moet hebben om de redding door Jezus Christus zelf te aanvaarden. De contraremonstranten stelden dat dit standpunt Gods soevereiniteit te kort doet. Hij is niet afhankelijk van mensen. De mens is totaal verdorven en kiest zelf voor het kwade, aldus de contra-remonstranten. Toch blijft de mens ten volle verantwoordelijk. Dat zij niet zalig worden komt

meerderheid uitmaakten en in Nederland de heersende kerk, de kerk van de Staat vormden.

Maar ook onder de Contra-remonstranten, die zich rechtzinnig noemden, ontstonden omstreeks de helft der zeventiende eeuw hooglopende onenigheden van onderscheidene aard, te veel om in dit geschrift in al haar onderdelen en schakeringen te worden opgegeven; voornamelijk ook over de uitlegging van de Bijbel, welken sommigen naar de letter, anderen naar de geest of de zin verklaard wensten te hebben. Hetgeen de één voor rechtzinnig hield, en als zodanig wilde doordrijven, werd door de ander, met de hevigste verbittering, voor uiterst onrechtzinnig verklaard en verketterd.

Toen volgden er twisten over de wijze van uitlegging en verklaring van de Heilige Schrift en over de wijze van beoefening van de godgeleerde wetenschappen, waardoor weldra twee partijen in de Hervormde Kerk tegenover elkander stonden, die Voetianen³⁹⁵ en Coccejanen³⁹⁶ werden genaamd, naar haar twee

niet vanwege dat 'niet kunnen' maar vanwege hun ongelooft. Een bekende contraremonstrant was Franciscus Gomarus. De contraremonstranten werden ook wel gomaristen of preciezen genoemd.

395 Gisbertus Voetius, oorspronkelijk Gijsbert Voet (Heusden, 3 maart 1589 – Utrecht, 1 november 1676), was een Nederlands theoloog, hoogleraar, wetenschapper in Semitische talen en predikant van gereformeerden huize. Hij werd vooral bekend als hoogleraar theologie van de Universiteit Utrecht, waar hij van 1641 tot 1645 rector magnificus was. Voetius heeft grote invloed uitgeoefend door zijn vele leerlingen: een van zijn bekendste studenten was Jodocus van Lodenstein, terwijl ook Anna Maria van Schurman zijn colleges bijwoonde en met hem correspondeerde.

Voetius had een afkeer van veel vernieuwingen in de filosofie en de natuurwetenschappen omdat deze volgens hem zouden leiden tot atheïsme. Hij verwierp de leer van Copernicus dat de aarde om de zon draait en bestreed René Descartes omdat deze de aristotelische natuurfilosofie verwierp. Hij bestreed Baruch Spinoza en zijn volgelingen om hun afwijkende godsbegrip en Bijbelkritiek

396 Johannes Coccejus (eigenlijk Johannes Coch) (Bremen, 9 augustus 1603 – Leiden, 5 november 1669) was een theoloog en filoloog die een belangrijke rol speelde in het gereformeerd protestantisme van de 17e eeuw. Coccejus is vooral bekend geworden door zijn twist met Voetius over de verbondsleer en de sabbat. Dit conflict verdeelde de gereformeerde kerk tot ver in de achttiende eeuw in de elkaar bestrijdende partijen van Coccejanen en Voetianen.

voornaamste kampvechters: Voetius (Gijsbert Voet), Hoogleraar te Leiden, en Coccejus (Johan Kock), Hoogleraar te Franeker.

Voetius en zijn aanhangers oordeelden, dat de Heilige Schrift niet kon worden begrepen en uitgelegd zonder hulp en voorlichting van de wijsbegeerte van Aristoteles. Dat gevoelen werd niet gedeeld door sommigen, die aan enig ander stelsel van wijsbegeerte de voorkeur meenden te moeten geven.

Coccejus daarentegen was van een nog andere denkwijze, welke door Voetius en de zijnen, die verweg het talrijkste waren, werd beschouwd als remonstrants en als de strekking hebbende, om het gefnuikte en onderdrukte Arminiënisme met kracht te doen herleven. Bijna gelijktijdig rezen de bekende, hiermee in verband staande, geschillen over Cartesiaanse en Aristotelische wijsbegeerte, welke laatste Voetius en de met hem gelijk denkenden met hart en ziel bleven aanhangen, voorstaan en met kracht en macht verdedigen.

Zij waren doordrongen van het gevoelen, dat de godgeleerdheid der Hervormden met de wijsbegeerte van Aristoteles moest staan of vallen, en ze kreten de voorstanders van de wijsbegeerte van Des Cartes (de Cartesiaanse) voor godloochenars uit.

Coccejus schijnt hiermede zich minder te hebben bemoeid, doch hij was ingenomen tegen de Aristotelische wijsbegeerte, in haar toenmalige betrekking tot de Christelijke godgeleerdheid. Zijn oogmerk was de geloofswaarheden der Hervormde kerk voor te dragen in haar eenvoudig schoon, zo als ze, ontbloot van alle uit de wijsgerige scholen ontleende omkleedsels, rein en zuiver in de Bijbel werden gevonden.³⁹⁷ Hevig werd deze zienswijze door de Voetianen bestreden. De Bijbeluitlegging, op verschillende wijze bewerkstelligd, leverde, het kon niet anders, verschillende uitkomsten op, en die, welke de aanhangers van Coccejus verkregen en als de ware aanmerkten, werden door die van Voetius als onrechtzinnig verworpen, en als verfoeilijke en verderfelijke nieuwigheden geacht, welke de Hervormde Kerk met volslagen ondergang bedreigden.

397 Die hieromtrent meer wensen te weten, nemen wij de vrijheid, naar het 2de deel der *Geschiedenis van de Hervormde Kerk in Nederland*, door IJpeij en Dermaat, te verwijzen.

STRIJDENDE PARTIJEN; DRENTEN STRAK IN DE LEER

Overtollig is het bijna, te vermelden, dat de streng gereformeerde Drenten, hun regering en hun predikanten aanhangers van Voetius waren, en dat de weinigen onder hen, die naar de kant van Coccejus neigden, hun denkwijze verborgen en zich schuil hielden. Uit de voorhanden bescheiden van die tijd blijkt voldingend, dat zij, misschien uit vrees voor scheuring in de kerk, alle leringen, welke niet zuiver en volkomen de streng gereformeerden geest ademden, en niet letterlijk met de uitspraken der Dordtse Synode overeenkwamen, als voor de Hervormde godsdienst schadelijke nieuwigheden beschouwden, welke naar hun inzien op alle mogelijke wijzen dienden te worden geweerd. Tot dit laatste werd door de Regering en de Synode van Drenthe met kracht gemeenschappelijk gewerkt. Uit vele voorbeelden meer, die ten bewijze daarvan strekken, delen wij slechts het volgende mede.

SYNODAAL BESLUIT

In het verbaal van het verhandelde bij de Drentse Synode van het jaar 1678 werd aangetekend, dat alstoen is voorgedragen:

“Gemerckt veele Novatores³⁹⁸ daegelikx opstaen, de welcke door haer Nieuwicheden de oude fundamenten der waere Geref: Crist: religie om verre stoten, ende Godts Kercke ontrusten, – of niet ten hoogsten nodich was, dat eenighe ordre mochte werden beraemt ende vast gestelt, ten einde de geen, die welcke met sodanige Nieuwicheden besmet bevonden werden, tot den dienst van des Heeren Gemeente in geen kercken deeser Lantschap soudon toegelaten, maer selfs, genomineert synde, te rugge gesonden werden, op dat also de Loffelicke Eendracht in de leere, de welcke tot noch toe in de Kercke Godts in deese Lantschap heeft gebloet, in’t toekomstige verder moge onderhouden werden.”

Op die voordracht volgde een Synodaal besluit, dat destijds werd genomen, door ‘s Landschaps Regering werd goedgekeurd of bevestigd, en aldus luidde:

³⁹⁸ Nieuwlichters.

“Over het 4e Gravamen, spreekende van schaedelicke opkomende Novatores, verstaet het Synodus, dat de respective Collatores ten uystersten daer tegen hebben t’ in vigileren, op dat de loffelicke enicheit in de belydenisse der waerheit binnen de kercken deeser Lantschap door scheuringe, tot ontroeringe der ingesetenen, niet en werde verbroocken, en belast de respective Classes wel ernstelick, datt in omni Examine, tam praeparatorio quam peremptorio, deese belydenisse van de Examinandis, ontrent de grontartikell van Christus betaelinge voor onse schulden ende verdiensten van t’ewich leeven, zal moeten worden gedaen: “Non excludo a satisfactione Christi”” &c. &c.).³⁹⁹

DRENTEN RECHTZINNIG IN DE LEER

Dit enkele voorbeeld getuigt voldoende van der Drentenaren gehechtheid aan de besluiten van de Dordtse Synode, van hun zogenaamde rechtzinnigheid in de leer, van hun ingenomenheid met het oude, van hun zucht en hun pogen, om al wat nieuw was of nieuw scheen in kerkelijke of geestelijke aangelegenheden en in godsdienstige leerstukken, of dat daarnaar zweemde, in de kerken van het Landschap niet toe te laten, maar eruit te weren. Zij waren en bleven getrouw aan de leer, welke hun voorvaderen zestig jaren vroeger voor de ware hadden erkend, en gedoogden niet de minste afwijking daarvan.

DE TIJDEN VERANDEREN

Maar de tijden veranderen en de mensen met hen.

Langzamerhand werd men over het algemeen, ook in Drenthe, meer zacht van zeden, meer toegevend en vergevensgezind, niet alleen in het dagelijkse leven en in wereldlijke zaken, maar ook in geloofs-, geestelijke en kerkelijke aangelegenheden, en sletten de scherpste hoeken en kanten van het streng gereformeerde meer en meer af. In het jaar 1730 werd de in 1678 aan de door de Drentse predikanten afteleggen verklaring gedane toevoeging weer ingetrokken, van lieverlede werd aan sommige strenge geloofsbegrippen een minder strenge betekenis of uitlegging gegeven, en eer 3/4 gedeelten van de achttiende eeuw waren

399 Zie de Bijlage No. 32. In origineel via Delpher.nl &c = Etcetera.

voorbijgesneld, was de Hervormde Kerk in het Landschap Drenthe de Hervormde Kerk van 1618 en 1619 niet meer.

MINDERHEID BLIJFT STIJF IN DE LEER

Intussen bleven enige, die altoos een betrekkelijk gering getal uitmaakten, zoals elders in Nederland, ook in dit gewest, de godsdienstleer der Gereformeerden belijden en aankleven, zoals die in het laatstgenoemde jaar door de Nationale Synode was vastgesteld, zonder aan zichzelf of aan anderen de geringste afwijking daarvan in enig punt te veroorloven. Immer bij het oude volhardende, erkenden ze:

- * geen Bijbelvertaling voor echt, deugdelijk of goed, dan die in gemelde Synode was aangenomen en voor deugdelijk verklaard;
- * geen psalmen als overeenkomstig met de waren zin van het Oude Testament, dan zoals ze door Pieter Datheen waren berijmd;
- * geen geloofsbelijdenis voor zuiver, dan zo als die letterlijk in de Heidelbergse Catechismus is vervat.

Andere vertolking van de bijbel of gedeelten daarvan; psalmen in andere taal, of liever in meer gekuiste stijl, dan die van de eerste berijming;⁴⁰⁰ alle uitlegging of opheldering van de Heilige Schrift, welke in het aller geringste met de leer, de taal, ja de spelling en woordenschikking van die der Dordtse Synode verschilde, werd niet geduld, maar als verbastering van Gods Heilig woord aangemerkt en als strekkende, om de Gereformeerde godsdienst te ondermijnen en ten val te brengen.

RECHTZINNIGEN

Deze weinigen bleven steeds de zogenaamde rechtzinnige of streng-gereformeerde partij in de Hervormde Kerk uitmaken, welke dientengevolge feitelijk in tweeën was gedeeld. Hoewel de leden van die partij zich niet openlijk van het Kerkgenootschap der Hervormden afscheidden, hielden ze toch onderling godsdienstige bijeenkomsten en oefeningen, zonder geregelde openbare

400 Veel van hen hebben echter na verloop van tijd de verbeterde of nieuwe psalmberijming aangenomen.

predicatiën in de kerken te bezoeken. Enkelen hunner, de strengst denkenden namelijk, woonden ze in het geheel niet bij.

Bij sommige buitengewone gelegenheden, zoals bij de invoering van de nieuwe psalmberijming en van de Evangelische Gezangen, werden wel buitengewone bewegingen onder hen vernomen en gaven zij meer openbaar hun denkwijze te kennen, doordat ze weigerden aan het kerkgezag deel te nemen, van hun zitplaatsen opstonden en de kerkgebouwen verlieten; enige onder hen zongen psalmen, wanneer er van deze bestonden van gelijke zangwijze als de Evangelische Gezangen, welke door de gemeente, om te zingen, waren opgegeven; doch daarbij lieten zij het blijven: tot een openbare scheuring of vormelijke afscheiding kwam het niet.

WOELIGE STAATKUNDIGE TIJDEN

De staatkundige partijschappen, welke, vooral in het laatst der vorige eeuw, de ingezetenen der Republiek verdeelden, de daarop gevolgde staatsomwentelingen, mitsgaders de elkander vrij snel opgevolgde veranderingen van regering, welke ons Vaderland heeft ondergaan, en de gevolgen vandien, zijn onmiskenbaar daarop van grote invloed geweest.

Immers, zolang als Nederland een gedeelte van het Franse Keizerrijk (1795-1813) uitmaakte, viel er niet te denken aan een kerkelijke afscheiding bij het Hervormde Kerkgenootschap, zoals na de herstelling van Nederland (1815) en de later gevolgde afscheuring van de zuidelijke provinciën (België) van het Koninkrijk der Nederlanden (1830-1839) is tot stand gekomen.

GEEN HERSTEL VAN DE KERKORDE

Toen de staatsomwenteling van 1813 tot stand gebracht en het sedert 1795 in ballingschap geleefd hebbende Vorstelijke Huis van Oranje op vaderlandse bodem teruggekeerd was, verwachtte de streng-gereformeerde partij

- * dat het oude in alle opzichten het nieuwere zou verdringen;
- * dat de Hervormde Kerk tot die van 1618 en 1619 zou worden teruggebracht;
- * dat de op 1 Januari 1807 algemeen ingevoerde Evangelische Kerkgezangen zouden worden afgeschaft;

* dat de Soevereine Vorst, later Koning Willem I, zich bij haar zou aansluiten, vermits onloochenbaar de streng-gereformeerden, bijna zonder uitzondering, de Stadhouderlijke zijde hadden gehouden in de staatkundige partijschappen, welke in de vorige eeuw de Republiek der Verenigde Nederlanden hadden beroerd.

Weldra echter bleek van het tegendeel, want reeds in 1814 verklaarde de Soevereine Vorst, dat hij, na gedaan onderzoek, de overtuiging bekomen hebbende, dat de bedoelde Kerkgezangen voor de behoeften en de opbouw der Hervormde Kerk in Nederland zeer dienstig en bevorderlijk waren, ze niet alleen goedkeurde, maar zelfs wenste, dat ze, ter verering van God, door alle Ledematen der Kerk werden gezongen bij de openbare godsdienstoefeningen. Door de Vorst zelf werden ze hierin voorgegaan.

Die verklaring was voldoende, om de Nederlandse ingezetenen van alle gezindten ten stelligste te overtuigen, dat van zijde van de Hoge Regering geen medewerking was te wachten, tot bevordering, dat de denkwijze van de Dordtse Synode en hetgeen door haar was besloten opnieuw de grondslagen van de Hervormde Kerk in Nederland zouden uitmaken, noch dat daarin de streng-gereformeerden de overhand zouden verkrijgen.

SMEULEND VUUR ONDER DE AS

De laatst gemelden, tegen alle vermoeden aan in hun verwachtingen teleurgesteld, bleven, nog meer dan vroeger, het stilzwijgen bewaren, en dit werkte mee, om het gebruik van de Evangelische Gezangen meer algemeen te doen worden, dan tot die tijd toe het geval was geweest. Intussen smeulde het vuur onder de as.

De Predikant N. Schotsman, te Leijden, gaf aldaar in 1819 een werkje uit, getiteld: *Eerezuil ter gedachtenis van de voor tweehonderd jaren te Dordrecht gehouden Nationale Synode*, dat van zijn streng gereformeerde gevoelens getuigt.

Later schreven Mr. W. Bilderdijk, Mr. J. Da Costa en Dr. A. Capadose, enige werkjes in gebonden en ongebonden stijl, welke dezelfde geest ademden, en door anderen werden wederlegd. De genoemde drie begaafde dichters en schrijvers en allen, die hun godsdienstige overtuiging deelden, waren ten hoogste ingenomen

tegen het bij Koninklijk besluit van 6 Januarij 1816 goedgekeurde *Algemeen Reglement voor het bestuur der hervormde kerk van het Koninkrijk der Nederlanden*, dat als de destijds bestaande grondwet dier kerk werd aangemerkt,⁴⁰¹ en tegen de verordeningen ter bevordering van de liturgische inrichtingen, welke in 1817 door de Algemene Synode van gezegde kerk werden tot stand gebracht.

VERBROEDERING EN VERDRAAGZAAMHEID

Over het geheel viel daarentegen bij de gewone Hervormden de orde van zaken, in 1816 en 1817 ingesteld, vrij wat goedkeuring te beurt. Hervormde, Lutherse, Doopsgezinde en Remonstrantse Predikanten namen onderling liefdebeurten bij elkanders gemeenten waar. De grootste verbroedering ontstond onder hen, net als verdraagzaamheid tussen die verschillende kerkgenootschappen en hun leden, en velen voedden hoop op een uitwendige Vereeniging der verschillende protestanten in één kerkelijke gezindte.⁴⁰² Die hoop werd echter niet vervuld. Een kort tijdsverloop leverde geheel andere uitkomsten op.

VLUGSCHRIFTEN

De geest van Bilderdijk, Da Costa en Dr. A. Capadose, in hun werken bloot gelegd, hadden eerst enige vlugschriften van met hen gelijk denkenden ten gevolge, en in 1827 verscheen van de Haagsche Predikant D. Molenaar een te Amsterdam uitgegeven stuk, getiteld: *Adres aan alle mijn Hervormde Geloofsgenooten*. Daarin werd voorgesteld, door een te beleggen Algemene Kerkvergadering te doen onderzoeken, of de Dordtse Synode al dan niet had gedwaald; zo ja, om dan de leer te veranderen; eindelijk om, indien er waren, die zich met de in dat geval veranderde leer niet mochten kunnen verenigen, alsdan met deze de Hervormde Kerken en hare goederen eenvoudig en bedaard te delen, om langs die weg vrede en liefde te bevorderen.

401 Het is vervangen door een *Algemeen Reglement voor de Hervormde Kerk in Nederland*, dat op 9 September 1851 door de Synode werd vastgesteld en bij besluit van 23 Maart 1852 no. 3 met Zijner Majesteits goedkeuring is bekrachtigd.

402 Vergelijk *De bewegingen in de Nederlandse hervormde kerk, in de jaren 1833 tot 1839*, uitgegeven bij van der Meer en Verbruggen, te Rotterdam, 1841. Uit dat werk is ten deze het een en ander door ons overgenomen.

Dat adres, het eerste stuk waarin een vormelijke scheiding van Hervormden onderling ter sprake werd gebracht, werd in alle tijdschriften ongunstig gerecenseerd en door een paar schrijvers weerlegd. Het kwam weldra in vergetelheid, doordat de algemene aandacht werd gevestigd op de woelingen in de zuidelijke Provinciën, die door opstand (1830) en afval (1839) van België werden gevolgd.⁴⁰³

In 1832 en 1833, toen het Belgische Koninkrijk gevormd was uit de gewesten welke zich van de Nederlanden hadden afgescheurd, begonnen de voormelde kerkelijke bewegingen of woelingen te herleven, ook door de uitgifte van enige nieuwe vlugschriften van de tot afscheiding van het Hervormde Kerkgenootschap neigende partij, doch thans openbaar en met meer heftigheid dan vroeger, en nu volgde weldra een volkomen afscheiding of scheuring, welke nabij en in Drenthe een aanvang nam, en waaromtrent wij hier enige bijzonderheden en de uitkomsten daarvan in het genoemde gewest zullen laten volgen.

AFSCHEIDING DOOR HENDRIK DE COCK UIT ULRUM

In het dorp Ulrum, in de provincie Groningen, werd in 1829 tot Predikant bij de Hervormden aldaar beroepen Do. Hendrik de Cock, vroeger Leraar te Eppenhuisen, destijds te Noordlaren, aan de Drentse grenzen.

Te Ulrum was de gemeente openlijk verdeeld en stonden de beide partijen, die van verschillende godsdienstige denkwijze waren, vijandig tegen elkander over Do. de Cock, die eerst schijnt te hebben gewiefeld, voegde zich bij diegene welke de Dordtse leer waren toegedaan.

In 1831 veranderde hij zijn prediking, in hun geest; bij 1832 werd hij geheel- en- al een Calvinist. Toen begon hij leerlingen uit andere gemeenten op zijn Catechisaties aan te nemen en kinderen uit andere gemeenten te dopen. Dit laatste nam zo zeer toe, dat ten dien einde zelfs kinderen uit de Drentse gemeente Smilde, omstreeks 11 à 12 uren gaans van Ulrum verwijderd, tot hem werden gebracht.

Lang liet men Do. de Cock ongestoord zijn gang gaan, doch in

⁴⁰³ Pas in 1839 kwam er een officieel verdrag.

de nazomer van 1833 werd hij, door daartoe Gecommitteerden uit het Klassikaal Bestuur van Middelstum, waaronder Ulrum behoort, over zijn handelingen onderhouden, zonder dat zulks echter de geringste invloed op zijn doen en laten had. Naburige predikanten, die voor scheuring van hun gemeenten vreesden, achtten het nodig, daartegen voorzorgen te nemen en te waarschuwen.

Van twee verschenen, in Maart 1833, *Noodige Waarschuwing en heilzame raad aan mijne gemeente, in twee Leerredenen*, door L. Meijer Brouwer, predikant de Uithuizen, en *Brieven over de tegenwoordige verdeeldheden en bewegingen in de Hervormde Kerk*, door G. Benthem Reddingius, theol. Dr. en Predikant te Assen, welke geschriften in het laatst van gemeld jaar werden weerlegd in een *Verdediging van de ware Gereformeerde leer en van de ware Gereformeerden, bestreden en tentoongesteld door twee zogenaamde Gereformeerde Leraars*, of, *De schaapskooi van Christus aangetast door twee wolven en verdedigd door H. de Cock, Gereformeerd Leraar te Ulrum*. Dat stuk werd voorafgegaan in September 1833 door de laatstgenoemde uitgegeven *Leerregelen van de Dordtse Synode*, met een voor zijn tegenstanders bittere voorrede. Dit was te veel.

In December 1833 werd hij door het Klassikaal Bestuur van Middelstum, met behoud van traktement, in zijn dienstwerk geschorst, totdat hij schuld zou hebben beleden en van zijn dwalingen zijn teruggekomen. Weldra stond hij ook in briefwisseling met zijn partijgenoten in Holland, door welke hij werd aangevuurd.

DE STRIJD GAAT DOOR

Sttaande zijn schorsing verschenen onderscheidene werkjes door Do. de Cock geschreven, of door hem aangeprezen. Onder de laatstbedoelde behoorde één werkje, getiteld: *De Evangelische Gezangen getoetst en gewogen en te licht bevonden* door Jacobus Klok, Verwer⁴⁰⁴ en Koopman te Delfzijl, 1834, dat door de Predikant de Cock voorzien werd van een Voorrede, waarin die Gezangen worden verklaard voor strijdig met Gods woord;

404 Schilder.

een Gode onbehagend getier; een te zamen geflanste Alcoran;⁴⁰⁵ een geheel van 192 Sirenische Minneliederen, geschikt, om de Hervormden, al zingende, van de zaligmakende leer aftetrekken, en om een valse leugenleer in te voeren.

HENDRIK DE COCK UIT ZIJN PREDIKAMBT GEZET

Over die voorrede voor het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen gedaagd, werd Do. de Cock, na betuiging dat hij daarbij bleef volharden en niet langer kon dienen in een kerk waarin meergemelde Gezangen werden gebruikt, op 29 Mei 1834 van zijn predikdienst afgezet. Van dat vonnis beriep Do de Cock zich op de Algemene Synode, die laatstgemelde uitspraak verzachtte, bij een besluit van 16 Juli daaraanvolgende, dat hem een termijn van zes maanden schonk, om zich te bedenken en zijn aanvallen tegen de Evangelische Gezangen te herroepen.

In plaats van hieraan gevolg te geven, tekenden hij en het merendeel van de gemeente van Ulrum in Oktober 1834 een akte, waarbij ze zich voor gescheiden van de Nederlandsche Hervormde Kerk verklaarden. Op de 19e van die maand maakten Do. de Cock en de zijnen met geweld zich meester van het kerkgebouw aldaar, de Ringpredikant,⁴⁰⁶ die er de dienst moest waarnemen, verhinderend zijn plicht te vervullen. In plaats van deze trad hij zelf op, en hield toen een godsdienstoefening.

GEWAPENDE AANHANGERS

Een week later verschenen te Ulrum, van nabij en van verre, met messen gewapende aanhangers van Do. de Cock, ten einde hem, desnoods met geweld, in de kerk te brengen, om te prediken, doch zijn tegenstanders, op gelijke wijze gewapend, trachtten zulks te beletten.

Er ontstond een volslagen oproer, en toen dit op het punt stond van tot wederzijdse aanvallen en bloedstorting over te gaan, trad een afdeling soldaten tussen beide, welke intussen tot handhaving van orde en rust naar Ulrum was gezonden.

De Ringpredikanten vervulden nu aldaar hun beurten, door de militaire macht beschermd. Op 16 januari 1835 verviel de termijn

⁴⁰⁵ Verwijzing naar de Koran.

⁴⁰⁶ Groep van predikanten die om beurten voorgaan.

van zes maanden, die de Algemene Synode aan Do. de Cock tot terugkeer had gesteld, en de 20e van die maand volgde zijn gehele afzetting van het predikambt bij de Hervormden, niet om zijn gevoelens, maar om zijn verkeerd gedrag.

MEDESTANDERS VAN HENDRIK DE COCK

In het begin van 1834 had Do. Hendrik Peter Scholte destijds Hervormd Predikant te Doeveren, Provincie Noord-Brabant, die evenals Do. de Cock dacht, zich schriftelijk met deze in betrekking gesteld. In oktober van dat jaar naar Ulrum overgekomen, hield bij op vrijdag, de 10e van die maand, zonder toestemming van de Consulent, die wegens de schorsing van Do. de Cock als predikant van die gemeente moest worden beschouwd, in de geest van deze aldaar een predicatie en bediening van de Doop, aan het slot van zijn leerrede zeggende, dat twee dagen later het Heilig Avondmaal zou worden gevierd.

PREEK VANAF EEN BOERENWAGEN

Zulks hem echter belet wordende, en door de Consulent, die de predikdienst waarnam, en door de Kerkvoogd, die de benodigdheden tot het bedienen van het Heilige Avondmaal bewaarde, beklommen Do. de Cock, zijn echtgenoot en Do. Scholte een op het pastorieland geplaatste boerenwagen, waarop de laatste in de vrije lucht een leerrede voor enige honderden toehoorders hield, welke door psalmgezing werd afgewisseld en door de eerstgenoemde, ongeacht zijn schorsing, met een aanspraak aan de vergaderde menigte werd gesloten.

Door deze handelingen werd Do. Scholte bij uitspraak van het Klassikaal Bestuur van Heusden in zijn ambtsbediening geschorst en, na gedane afscheiding, evenals Do. de Cock, finaal ontslagen.

Evenzo handelden en een gelijk lot ondergingen de Predikanten Do. A. Brummelkamp, te Hattem (Gelderland), Do. J. Van Rhee, te Veen, en no, G. F. Gezelle Meerburg, te Almkerk (beide Noord-Brabant) benevens Do. S. van Velzen, te Drogeham (Friesland).

OP TOERNEE

Zowel na hun schorsing in het predikambt als na hun ontslag, reisden De Cock en Scholte het gehele land rond, de eerste

voornamelijk in de noordelijkste, de tweede in de meer zuidelijke gewesten, overal predikende, de Sacramenten bedienende, de zucht tot afscheiding bevorderend en alles tot het stichten van gemeenten van hun aanhanger voorbereidende.

De reeds ontworpen openlijke afscheiding werd op vele plaatsen aangevangen en voortgezet: daartoe strekkende akten werden opgemaakt, getekend en aan de Kerkenraden der Hervormden ingeleverd, zodat nu vormelijk en openbaar geschiedde hetgeen reeds vroeger feitelijk was gedaan.

Wegens het houden en leiden van, volgens de bestaande wetten, niet geoorloofde vergaderingen, werden gerechtelijke vervolgingen tegen De Cock en Scholte ingesteld, en in alle provinciën des Rijks werden ter dier zake strafvonnissen tegen hen uitgesproken, die doorgaans in hoger beroep werden bevestigd. Bovendien werd De Cock, wegens het voorgevallene te Ulrum, tot betaling van twee geldboeten, ten bedrage van f 150 – en van f 60 –, en tot gevangenzetting voor de tijd van drie maanden veroordeeld. Twee van zijn aanhangers, die bij die gelegenheid een Hervormd predikant uit de Ring hadden mishandeld, werden ieder met achttien maanden gevangenzetting gestraft.

MARTELAARS VOOR HUN GELOOF

Dat alles was echter niet van de minste invloed op De Cock en Scholte, die, als martelaars voor het geloof, waarvoor zij zich hielden en door hun volgelingen gehouden werden, zonder zich ergens aan te storen, zonder zich door iets te laten terughouden, rusteloos op de ingeslagen weg voortgingen.

Van een vormelijke afscheiding gaven Do. Scholte en zijn aanhangers te Doeveren, Genderen en Gansoijen op 1 November 1834 het eerste voorbeeld, dat de 24e van die maand door volgelingen van De Cock te Assen en in de daaronder behorende veenstreek Kloosterenveen, korte tijd daarna te Smilde en vervolgens op onderscheidene andere plaatsen in Drenthe werd nagevolgd. Door de bemoeiingen van De Cock werden nu op eigen gezag in dit gewest enige gemeenten van de met hem gelijk denkenden gevormd en daarbij Ouderlingen, Diakenen enz. benoemd. Eerst noemden die gemeenten zich *Gereformeerde*

Gemeenten onder het Kruis, later werden ze *Christelijke Afgescheidene Gemeenten* geheten.

BEZIT VAN DE KERKGEBOUWEN

Afgevaardigden uit onderscheidene gewesten hielden in Maart 1836 een Synode te Amsterdam, ten einde de belangen dezer nieuwe gemeenten te regelen. Uit verschillende oorden wendden die gemeenten zich tot de Koning, om vrijheid van Godsdienstoefening en om handhaving van die gemeenten in het bezit der kerken en kerkelijke goederen van het Hervormde Kerkgenootschap.

Die verzoeken werden van de hand gewezen, met verklaring,

* dat de naam van ware Geformeerde Kerk, die de afgescheidenen zich aanmatigden, aan hen niet kon worden vergund;

* dat zij tot het houden van vergaderingen binnen 's huis, uit meer dan 20 personen bestaande, de toestemming der Gemeentebesturen behoeften;

* en dat overigens, wanneer een enigszins aanmerkelijk getal personen mocht wensen, een gemeente van afgescheidenen te vormen en toelating tot vrije uitoefening van hun eredienst te erlangen, de belanghebbenden alsdan tot dat einde, met overlegging van ontwerpen van reglementen en van kerkelijke organisatie, zich tot de Koning zouden kunnen wenden.

* Bij individueel getekende adressen, de verklaring behelzende, dat zij zelf zouden zorgen voor de behoeften van hun eredienst en armen, zonder ooit aanspraak te zullen maken op onderstand van het Rijk, noch op enige bezittingen, inkomsten of rechten van de Hervormde (Gereformeerde) Kerk, of van enig ander in dit Rijk erkend kerkgenootschap.⁴⁰⁷

Lang aarzelden de afgescheidenen, met het indienen van adressen, de gevorderde ontwerp-reglementen geleidende en de geëiste verklaringen vervallende.

Do. Scholte, die zich te Utrecht had gevestigd, en enige hem toegedane inwonenden van die stad, gingen eindelijk er toe over, in December 1838. Bij Koninklijk besluit van 14 Februari 1839

⁴⁰⁷ Koninklijk besluit van 5 juli 1836 no. 75.

werd het bestaan vergund, binnen die stad, van een Christelijke afgescheiden gemeente, bestuurd volgens een bij dat zelfde besluit goedgekeurd reglement, waarvan het eerste artikel, dat ons in weinige woorden de grond des geloofs van genoemde gemeente en tevens van alle Christelijke Afgescheidene Gemeenten leert kennen, aldus luidt:

“De Christelijke Afgescheidene Gemeente te Utrecht houdt de formulieren van Eenigheid der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland voor de uitdrukking van haar gemeenschappelijk geloof. Die formulieren zijn:

* De Nederlandse Geloofsbelijdenis,

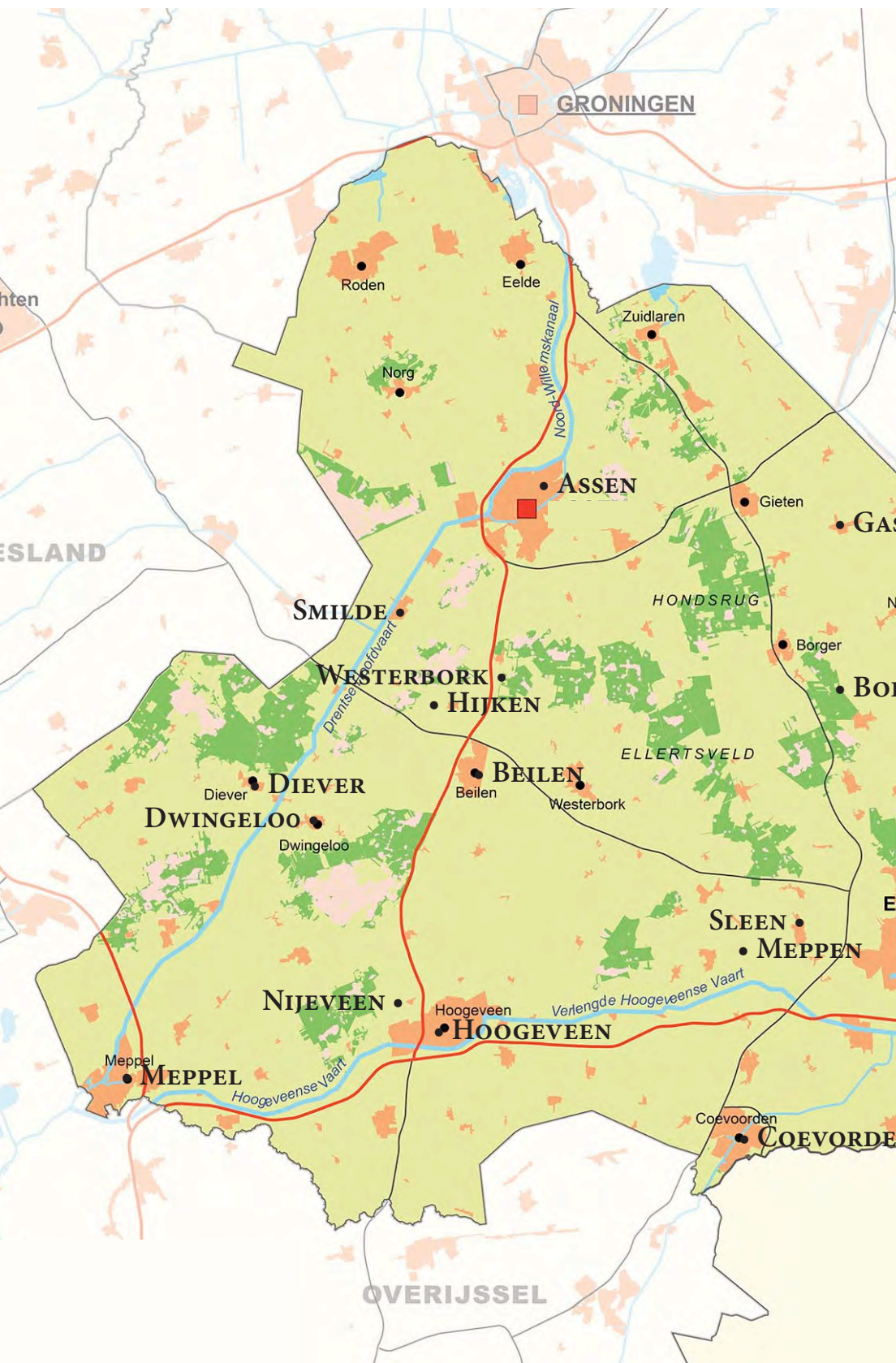
* de Heidelbergsche Catechismus en

* de leerregels der Dordsche synode van 1618 en 1619.”

Gelijktijdig werden als eerstbenoemde Opzieners van deze gemeente erkend vier personen, waarvan H. P. Scholte als tevens belast met de prediking en de bediening van de Sacramenten, benevens twee Diakenen. De Cock had zijn woonplaats naar Groningen overgebracht, en volgde daar het voorbeeld van Scholte, doch hij was zo voortvarend niet en ook minder bekwaam dan deze, ten gevolge waarvan dan ook daar eerst later een Christelijke Afgescheidene Gemeente tot stand kwam.

HENDRIK DE COCK IN DRENTHE

Meer nog, immers in den beginne, dan met de stad van zijn vast verblijf, bemoeide de Cock zich met Drenthe, alwaar hij vele aanhangers had en vele medewerking en toegenegenheid van deze ondervond, vooral met Smilde, dat hem bijzonder aan het hart lag, doordat hij van daar reeds dopelingen in niet onaanzienlijk getal had gekregen, eer van enige andere plaats uit Drenthe het volk om des geloofswille tot hem was gekomen, en vervolgens met Assen, omdat hij vrees koesterde voor de invloed van de predikant Dr. G. Benthem Reddingius aldaar, wiens door ons vermelde “Brieven” hem een doorn in het oog waren en, zoals we reeds hebben gezegd, in zijn geschrift “de Schaapskooi” waren weerlegd geworden.

GRONINGEN

Roden

Eelde

Zuidlaren

Norg

ASSEN

Gieten

GASSEN

ESLAND

SMILDE

HONDSRUG

WESTERBORK

HIJKEN

Borger

BO

ELLERTSVELD

Diever

DIEVER

DWINGELOO

Dwingeloo

Beilen

BEILEN

Westerbork

SLEEN

MEPPEN

NIEVEEN

Hoogeveen

HOOGVEEN

Verlengde Hoogeveense Vaart

Meppel

MEPPEL

Coevoorden

COEVRDE

OVERIJSSSEL

CHRISTELIJK
AFGESCHIEDEN KERKEN IN
DRENTHE
19E EEUW
(COCKSEN)

17 CHRISTELIJKE AFGESCHIEDEN KERKEN IN DRENTHE

Door het voorbeeld van Utrecht geleerd, kenden de Cock en de zijnen de weg, die men moest inslaan, om de door hem in Drenthe gestichte gemeenten als zodanig erkend te krijgen. Opvolgelijk kwamen in dit gewest 17 Christelijke Afscheidene Gemeenten tot stand, waarvan De Cock, voor zoveel ze gedurende zijn leven door het Algemeen Bestuur werden erkend, steeds de ziel bleef uitmaken.

Bij Koninklijke besluiten van 19 Augustus 1840 no. 96 en 97, werd vergund het bestaan van Christelijke Afscheidene Gemeenten binnen de stad Assen en gemeente Smilde. Voor Assen werd bij het eerst gemelde besluit goedgekeurd een door de verzoekers A. J. Mulder c. s. aldaar ingezonden reglement; tevens werden daarbij erkend als eerstbenoemde Opzieners der gemeente J. A. Smeedes en J. Koetsier, en als Diakenen A. J. Mulder en G. Dalman. Die gemeente bleef nog enige tijd daarna zonder Leraar. Gelijke beslissing werd bij het tweede besluit genomen omtrent Smilde, ten verzoeken van R. Strik c.s. Bij dat besluit werden de eerstbenoemde drie Opzieners en drie Diakenen als zodanig erkend, met bepaling, dat de prediking en bediening der Sacramenten zou kunnen worden opgedragen aan H. de Cock, door de Koning erkend als Opziener der gemeente van Afscheidene Christenen te Groningen, tevens belast met de prediking en de bediening der Sacramenten aldaar.

Wij geven die namen opzettelijk op, omdat deze personen de eerste waren, die overgegaan zijn tot een vormelijke afscheiding van de Hervormden te Assen en Smilde, al waar dan ook de eerste Gemeenten van Afscheidenen in Drenthe zijn tot stand gekomen. De genoemde Opzieners of Ouderlingen te Assen hebben later zich weder afgezonderd van hun gemeente, met enige weinige anderen bijzondere godsdienstoefeningen houdende.

TOELATINGEN

De toelating tot het bestaan van een Christelijke Afscheidene Gemeente te Hoogeveen geschiedde, ten verzoeken van K. S. van

der Schuur c.s. aldaar,⁴⁰⁸ bij besluit van Z. M. Willem II van 2 Juli 1841 no. 251, waarbij het door de Adressanten voorgedragen reglement voor die gemeente tevens werd goedgekeurd. Daarop volgde, bij Koninklijke besluiten van 28 Juli 1841 no. 69: 60, 61, 62 en 63, de toelating van nog vijf gemeenten, namelijk: 1. van Hijken en Halen, onder de burgerlijke gemeente Beilen; 2. van Beilen; 3. van Dwingeloo; 4. van Westerbork en 5. van Diever. Gelijke toelating werd verleend bij Koninklijk besluit van 2 September daaraanvolgende no. 99, van een gemeente van Afscheidene Christenen te Ruinerwold en te Koekange, welk laatstgenoemd dorp in de burgerlijke gemeente de Wijk is gelegen.

Vervolgens werd, bij Koninklijk besluit van 19 derzelfde maand no. 64, toegestaan het oprichten van een gelijke gemeente voor Borger, burgerlijke gemeente Borger, en tevens voor Exloo, burgerlijke gemeente Odoorn. Art., van dat besluit bepaalt, dat de Christelijke Afscheidene Gemeente van Borger en Exloo zal worden bestuurd volgens de bepalingen van het reglement voor de toegelaten gemeente derzelfde gezindte te Groningen.

Toen volgde, bij Koninklijk besluit van 16 oktober 1841 no. 82, de erkenning van een gelijke gemeente te Meppel, om te worden bestuurd volgens de bepalingen van het reglement, dat bij Z. M. besluit van 2 Juli te voren no. 251 voor de daarbij toegelaten gemeente van Afscheidene Christenen te Hoogeveen was goedgekeurd.

Het bestaan van een Christelijke Afscheidene Gemeente te Meppen, burgerlijke gemeente Zweeloo, werd daarop goedgekeurd bij Koninklijk besluit van 8 februari 1842 no. 60. Artikel, van dat besluit houdt in, dat die kerkgemeente zal worden bestuurd volgens de reglementaire bepalingen, voor het bestuur der gemeente van Christelijke Afscheidenen te Groningen vastgesteld.

Gelijke beschikking werd door de Koning genomen bij besluit van 15 Maart 1843 no. 104, opzichtelijk de toelating van een Christelijke Afscheidene Gemeente te Nijeveen, mede volgens het Reglement voor Groningen te besturen. Vervolgens werd nog vergund:

408 Hij werd de eerste Leraar dezer gemeente, doch is later als zodanig ontslagen.

- a. bij Koninklijk besluit van 16 Mei 1843 no. 66; het bestaan van een gelijke gemeente te Sleen, te besturen naar het reglement van die te Meppen;
- b. bij Koninklijk besluit van 14 Junij 1843 no. 661 het bestaan te Emmen van een Christelijke Afgescheidene Gemeente, te besturen volgens de bepalingen van het reglement voor gelijke gemeente te Groningen;
- c. bij Koninklijk besluit van 13 Augustus 1844 no. 82 ; het bestaan van een Christelijke Afgescheidene Gemeente te Gasselter-nijeveen, burgerlijke gemeente Gasselte, te besturen volgens een bij dat besluit goedgekeurd reglement;
- d. bij Koninklijk besluit van 6 Mei 1862 no. 85, het bestaan van een gemeente van Christelijke Afgescheidenen te Coevorden, te besturen volgens het reglement dat voor de gemeente der zelfde gezindte Hoozevee bestaat.

Wij hebben hier nog bij te voegen, dat de laatst genoemde gemeente (Hoozevee) sedert 1853 twee Leraren heeft. Elk van de opgegeven Christelijke Afgescheidene Gemeenten bestaat gemiddeld uit 341 zielen, terwijl elke Hervormde Gemeente in Drenthe gemiddeld 1686 zielen telt. Gedurende het jaar 1854 bedroeg, per honderd zielen, de aanwas der Christelijke Afgescheidenen 1,0161 en die der Hervormden 1,0493. Men vergelijke de opgave, hierachter gevoegd als Bijlage No. 36.

Zie pagina 230

Protestantse kerken of gemeenten

In de vorige afdeling is door ons vermeld, dat de door velen gekoesterde hoop en wens op een uitwendige vereniging der verschillende protestanten in dit Rijk in één kerkelijke gezindte in rook zijn opgelost geworden.

Intussen zijn in ons Vaderland drie gemeenten tot stand gekomen, in welker kerken de aanhangers of volgelingen van Zwingli, Luther, Calvijn, Menno Simons, Kock en Voet, Remonstranten, Contra-remonstranten en alle andere Christenen, niet tot het Roomsche-Catholieke Kerkgenootschap behorende, tegelijk en door één gemengd, naar één en hetzelfde Leerstelsel en door dezelfde Leraar worden geleerd en gesticht.

Van die gemeenten, protestantse gemeenten genaamd, telt Drenthe er twee binnen zijn grenzen. De derde is gevestigd te Ommerschans, Provincie Overijssel.

MAATSCHAPPIJ VAN WELDADIGHEID

Die gemeenten ontleen hun oorsprong uit de stichting der Maatschappij van Weldadigheid, welke in 1818, inzonderheid door de welwillende bemoeiingen van zijn Koninklijke Hoogheid Prins Frederik der Nederlanden is tot stand gekomen.

Het doel van die Maatschappij is algemeen bekend; het zou dienvolgens overtoollig zijn, ook dit geschrift is er de plaats niet voor, om dienaangaande in bijzonderheden te treden. Genoeg is het te vermelden, dat van haar stichtingen binnen de provincie Drenthe worden gevonden de vrije kolonie Frederiksoord, gemeente

Vledder, een Landbouwkundig Instituut voor jongelieden te Wateren, gemeente Diever, en gestichten ter verpleging van wezen en bedelaars te Veenhuizen, gemeente Norg.

Te Veenhuizen zijn bovendien zogenaamde veteranen- of militaire huisgezinnen geplaatst. Enige verspreide huizen en andere eigendommen, niet in de marke van Veenhuizen, maar in die van Norg liggende, behoren mede aan gezegde Maatschappij en worden door tot haar behorende personen en gezinnen bewoond en gebruikt. Deze worden dan ook steeds tot en onder Veenhuizen gerekend, en maken daarmee één geheel uit.

ONROOMSE CHRISTENEN

Op verzoek der Permanente Commissie van meergenoemde Maatschappij werd, ten dienste van de onroomsche christenen onder Veenhuizen, de vestiging van een Koloniale Protestantse Gemeente van Veenhuizen en Norg toegestaan, bij Koninklijk besluit van 6 April 1824 no. 167, bij welk besluit tevens een jaarlijkse som van f 1800 werd aangewezen ten laste van het Rijk, tot bezoldiging van één predikant bij gezegde gemeente, aan wie echter de verplichting werd opgelegd, om, ingeval van ziekte, op eigen kosten in de waarneming van de dienst te voorzien.

REGELGEVING

Een daarop gevolgd Koninklijk besluit van 13 September 1833 no. 107 bracht verandering in deze bepaling en hield in, dat voortaan de Protestantse Gemeente te Veenhuizen zou worden bediend door een bij haar gevestigd Predikant, op een jaarlijks Lands traktement van f 1200 -, met vrije woning in de pastorie aldaar, en door een aan hem toegevoegde Kandidaat of Adjunct-Predikant, door de Minister voor de zaken der Hervormde Kerk enz. te benoemen, op een jaarlijkse wedde uit 's Rijks kas van f 600, benevens vrije woning, door de Permanente Commissie der Maatschappij te verlenen. Van de beginne af werd de Predikant steeds door de Koning benoemd.

Nogmaals werd hierin wijziging gebracht, en wel bij Koninklijk besluit van de 17 Juli 1845 no. 82, volgens hetwelk meergenoemde gemeente steeds zal worden bediend door twee predikanten, beide door Z. M. de Koning aan te stellen, de eerste op een jaarwedde

van f 1000 en de tweede op een jaarlijks traktement van f 800 -. Behalve dat, geniet ieder van hen vrije woning.

Bij een Algemeen Kerkelijk Reglement voor de Protestantse Gemeente te Veenhuizen, dat 9 November 1827 door voornoemde Minister is bekrachtigd en goedgekeurd, werd bepaald,

* dat de bevestiging en intrede van de Predikant aldaar⁴⁰⁹ op de bij de Hervormde gemeenten gebruikelijke wijze zal moeten geschieden;

* dat de regeling van het openbare dienstwerk en van het Godsdiensstig onderwijs in de gestichten, wat tijd en plaats betreft, zal gedaan worden in overleg met en onder goedkeuring van de Permanente Commissie, welke jaarlijks, bij het bezoek der Koloniën, opzettelijk onderzoek doet omtrent de vervulling door de predikant van zijn verplichtingen en omtrent alles, wat het Godsdiensstig en zedelijk belang der gemeente betreft, en omtrent haar bevindingen verslag aan de Minister uitbrengt;

* dat de predikant overigens is gebonden aan de voorschriften vervat in de 4de afdeling van het Reglement op de samenstelling en de werkzaamheden der Kerkenraden bij de Hervormde gemeenten, met die uitzondering alleen, dat hij niet gehouden is, om de Heidelbergse Catechismus te prediken;

* en dat hij Lid van de Klasse van Assen zal zijn;

* Ouderlingen en Diakenen worden, uit een dubbeltal, voor de helft uit Ambtenaren der Maatschappij, voor de wederhelft uit hoofden van kolonisten-huisgezinnen bestaande, door de Permanente Commissie benoemd, evenals Kerkmeesteren, die met de waarneming der financiële kerkelijke belangen zijn belast en, gezamenlijk met de Predikant, de Ouderlingen en de Diakenen, de Kerkenraad uitmaken.

PROTESTANTSE KOLONIALE GEMEENTE

Tot de opbouw van een kerk voor de Protestantse Koloniale Gemeente van Veenhuizen en Norg werd, bij Koninklijk besluit van 19 Mei 1825 no. 135, een som van f 20.693,93, zijnde het gehele geraamde bedrag van de kosten, ten laste van 's Rijks

409 Destijds was er nog slechts één predikant te Veenhuizen. Dit en hetgeen volgt is van toepassing op beide predikanten aldaar.

Schatkist ingewilligd. Tot verzekering der Godsdienstige belangen van de Protestanten in de vrije Koloniën der Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord, gemeente Vledder (Drenthe), en de Willemsoord, gedeeltelijk gemeente Steenwijkerwold, (Overijssel) en gedeeltelijk grietenij, later gemeente Weststellingwerf (Friesland), werd bij Koninklijk besluit van 21 januari 1823 no. 45 onder anderen het volgende vastgesteld:

- a. Dat het Godsdienstig onderwijs en het overige Herderswerk, tot de bediening van een Protestantse Leraars behorende, voorlopig werd opgedragen aan de Predikanten bij de Hervormde gemeenten van Vledder en Steenwijkerwold, daaronder begrepen het wekelijks of meermalen catechiseren der aankomelingen tot het doen hunner belijdenis, het ten minste drie malen 's jaars doen van huisbezoeking en het bezoeken der zieken.
- b. Dat, behoudens hetgeen door het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk, in overleg met meergemelde Permanente Commissie, nader mocht worden bepaald, de sub a vermelde werkzaamheden in diervoege tussen gemelde predikanten werden verdeeld, dat ze zouden moeten worden waargenomen door dien van Vledder in de koloniën No. 1, 2 en 4, en door dien van Steenwijkerwold in de koloniën No. 3 en 6.
- c. Dat de Kolonisten van de Koloniën No. 1, 2, 4 en 7 te Vledder en die van de Koloniën No. 3 en 6 te Steenwijkerwold zullen parochiëren, en dat ze door de predikanten aldaar zullen worden behandeld als tot hun gemeenten behorende, even als andere leden hunner gemeenten, waarvan zij vaste Leraars zijn.
- d. Dat de Predikanten van Vledder en Steenwijkerwold verplicht zullen zijn, jaarlijks aan de Permanente Commissie een beredeneerd verslag in te zenden van de staat der onder hen parochiërende Koloniale Protestanten, met opgave van het getal der Ledematen, der Catechisanten, der aangenomenen tot het Lidmaatschap, der geborenen, der gehuwden en der overledenen in elk afgelopen jaar; met opgaven, in het algemeen, wegens het zedelijk gedrag der Leden en de staat der verlichting en beschaving van de Protestantse Kolonisten.
- e. Dat gemelde Predikanten, voor hun werkzaamheden en tot goedmaking van de daarmee verbondene onkosten,

voorlopig voor drie jaren, tezamen zullen genieten een Lands toelage van f 400 – 's jaars, onverminderd zodanige andere schadeloosstellingen, als ter zake voorgeschreven, zonder bezwaar voor de overige gewone leden hunner gemeenten, aan hen mochten zijn of worden toegelegd.

f. Dat de Koloniën No. 1, 2, 4 en 7 kerkelijk zullen behooren tot de gemeente van Vledder en de Koloniën No. 3 en 6 tot die van Steenwijkerwold, en dat de Protestantse Kolonisten in gezegde Koloniën, door de respectieve Kerkelijke Besturen, waaronder die gemeenten ressorteren, zullen worden aangemerkt als Leden en Kerkgenoten, van die gemeenten, en als gelijke rechten hebbende met hare overige Leden en Kerkgenoten.

Gelijktijdig werden soortgelijke voorzieningen genomen omtrent de Protestanten in de Kolonie No. 5, in Friesland gelegen. Vermits Drenthe daarmee echter niet in aanraking kwam, ligt zulks buiten ons bestek.

De toelage van de Predikanten van Vledder en Steenwijkerwold, hierboven sub *Ja-e* vermeld, bleef steeds onverminderd. Bovendien, ontvingen zij, vanwege de Maatschappij, voor ieder protestants kolonisten-huisgezin onder hun dienst-district f 1,50 's jaars.

Deze staat van zaken bleef voortduren tot 1851. Bij besluit van 9 juli van dat jaar No. 5 besloot Z. M., toelating te verlenen tot het bestaan van een Protestantse Gemeente in de gewone Koloniën der Maatschappij van Weldadigheid, met name Frederiksoord en Willemsoord, burgerlijk behorende onder de gemeenten Vledder (Drenthe), Weststellingwerf (Friesland), en Steenwijkerwold (Overijssel), met bepaling, dat die protestantse gemeente haar openbare eredienst zal uitoefenen in de twee daarvoor destijds in aanbouw geweest zijnde kerkgebouwen in die Koloniën, en dat ze zal worden bestuurd naar de grondslagen van het reglement voor de protestantse gemeente te Veenhuizen.

Wij hebben nog te vermelden, dat de predikant der protestanten te Frederiksoord en Willemsoord Lid der Klasse van Meppel is, en daarmee zullen wij deze afdeling sluiten.

Lutherse kerk

Gering was het getal volgelingen der leer van Luther, dat in de eerste 70 of 80 jaren na de invoering der Kerkhervorming in Drenthe in dit Landschap (1598) werd gevonden. Voor zoveel wij hebben kunnen nagaan uit de voorhanden bescheiden, was het te Coevorden, dat zich voor het eerst enige Lutheranen vestigden, merendeels gepasporteerde militairen van de bezetting van die vesting, uit Pruisen en andere Duitse staten afkomstig.

- * de inrichting van het Drentse Kerkwezen;
- * de streng-gereformeerde godsdienstige denkwijze van de Drenten;
- * de bepalingen omtrent het toedienen van de Kinderdoop;
- * het godsdienstig onderwijs der Hervormden, dat op de scholen werd gegeven,

dat alles was weinig aannemelijk voor de Lutherse en bevorderde hun nederzetting in Drenthe niet.

FORMULIER BIJ DE KINDERDOOP

Jarenlang wilde men, dat de kinderen zo spoedig mogelijk door de Heiligen Doop bij de Hervormde Kerk werden ingelijfd en dat de vaders van de dopelingen of andere doopgetuigen, al behoorden ze ook tot andere gezindten, ten aanhore van de verzamelde gemeenten stellig toestemmend zouden antwoorden op de drie vragen vervat in het voor de Doop bij de Hervormden vastgestelde formulier.

Dat gold onder anderen de verklaring van de doopgetuige inhoudende;

- * dat hij de leer van de Nederlandse Hervormde Kerk voor de waarachtige en volkomen leer der zaligheid hield en;
- * zijn belofte, dat hij de dopeling, als deze tot zijn verstand zou gekomen zijn, in gemelde leer naar zijn vermogen zou onderwijzen, of doen en helpen onderwijzen.

Meermalen waren hierover onenigheden ontstaan en, als de Lutherse te Coevorden, hun kinderen ongedoopt lieten, of die elders bij een Lutherse gemeente lieten dopen, omdat zij zwaarigheid maakten in het toestemmend beantwoorden van de vragen bij gemeld formulier vastgesteld, dat door de Predikanten in genoemde plaats klachten werden ingeleverd bij de Wereldlijke en Kerkelijke Besturen, die beide geruime tijd van de vastgestelde regel niet wilden afwijken, doch eindelijk een verzachtend besluit namen ter Synodale vergadering van 4 Juni 1683 en volgende dagen, waaromtrent het navolgende is aangetekend.

“Also de Lutheranen binnen Covorden, staende bij den doop, verweigeren op de woorden, staende in het formulier alhyr geleerd wordende, Ja te seggen, en... dat anders wel willen hare kinderen selfs praesenteeren en op alles antwoorden, dus verstaat de Christelijke Synodus, om niemant te dwingen in syn gemoet of tot meened te verpligten, dat men dese ‘sake sal laten an de voorsigtigheid der leraren aldaar, als die best weten hoe ver jemand daarmee gegraveerd word of niet.”

Dat besluit, bekend geworden zijnde en ook buiten Coevorden toegepast wordende, had ten gevolge, dat hier en daar zich Lutherse met der woon⁴¹⁰ in Drenthe nederzetterden; altijd echter in een bijzonder gering getal.

Met betrekking tot het onderwijs werd meermalen bepaald, dat de Lutheranen te Coevorden en in andere plaatsen, die hun kinderen op Lutherse scholen elders buiten het Landschap lieten onderwijzen, dien, ongeacht het gewone schoolgeld van

410 Te zijner tijd, op den duur.

die kinderen aan de Schoolmeesters der Hervormden, ieder in zijn kerspel, zouden moeten voldoen, ingevolge de bepalingen, dienaangaande bij 's Landschaps resolutiën vastgesteld.

Bijzonder weinig wordt in de voorhanden stukken omtrent de Luthersen in Drenthe aangetroffen. Door hun uiterst gering getal in meest alle kerspellen, waren zij onder hun Hervormde medeingezetenen als verloren. Slechts één Evangelisch-Lutherse Gemeente werd vroeger op Drentse bodem aangetroffen, die het echter nimmer zover heeft kunnen brengen, dat zij een eigen Predikant verkreeg. Alles wat ons in de archieven, die wij hebben kunnen onderzoeken, omtrent de in deze provincie gevestigde belijders van Luthers leer is voorgekomen, bepaalt zich tot de weinige, hierna volgende bijzonderheden.

Ter Landsdags-vergadering van 17 Maart 1685 verzochten enige ingezetenen van Hoogeveen, die de Augsburgse confessie waren toegedaan, dat aan hen verlof mocht worden verleend tot de

“vrye exercitie van haere religie.”

Dat verzoek werd voorlopig ingewilligd door Ridderschap en Eigenerfden, die aan de Adressanten toestonden de vrije uitoefening van hunne godsdienst,

“edogh in aller stilheyd en zedigheid, sonder de ingesetenen van de gereformeerde Kercke te mogen misleyden, of daertoe occasie te geven, alles by provisie en onder revocatie.”

Het komt ons waarschijnlijk voor, dat de hierboven bedoelde Lutheranen wel reeds vroeger te Hoogeveen zullen hebben gewoond, doch dat zij zich zullen hebben schuil gehouden, en eerst na het bekend worden der Synodale resolutie van 1683 openlijk als aanhangers en volgers van Luther zijn opgetreden en zich als zodanig hebben doen kennen.

Hoe de Drentse Synode in laatstgemeld jaar zo toegevend gestemd was jegens de Luthersen, moeten wij erkennen niet te begrijpen, als wij het oog slaan op twee beslissingen derzelfde Synode van de jaren 1730 en 1763, die een veel minder vrije en toegevende geest ademen, dan het Synodaal besluit van 1683. Ter Synodale vergadering van 1730 vroeg men:

“of aan een Lutheraan, die aan syne belydenis vasthoud, mag toegestaan worden op syn versoek, het H. Avondmaal met ons (de Hervormden), te houden, so als in onse Kerk gebruikelijk is?”

De Synode antwoordde daarop:

“dat sulks aan een Lutheraan, als Lutheraan, die aan syne belydenis vasthoud, in dese Landschap niet moet worden ingewilligt, ten sy hy vooraf in de fundamentele stukken van onsen godsdienst sig rechtsinnig verklare, insonderheit ten aansien van de leere der regtveerdigmakinge des sondaars voor God.”

Op de Synode van het jaar 1763 werd de vraag voorgesteld:

“of, een Lutheraan genegen zynde zyn kint in onze Kerke te laten doopen, men geen kleine veranderinge in de vraagstukken van het Doop-Formulier mochte maaken, met de woorden: de Leere die in dese Kerke geleert wordt, op deze of diergelijke wijze te veranderen: die in de Christelijke, of: die in de Protestantsche Kercke geleert wordt?”

Op deze vraag werd

“per plurima (met meerderheid van stemmen), beslooten, dat in dezen geen de minste veranderinge kon nog mochte gemaakt worden.”

Bij vergelyking van de drie door ons vermelde stukken, zal men bezwaarlijk kunnen geraken tot de overtuiging, dat het gros der Drentse Hervormde Predikanten in het tachtigtal jaren, 1683 tot 1763, wat inschikkelijkheid, toegevendheid en Christelijke liefde en verdraagzaamheid betreft, is vooruitgegaan. Het komt ons voor, dat de Synoden van die beide jaren zich geenszins zijn gelijk gebleven.

Onzes erächtens had men geheel tegenovergestelde handelingen en besluiten van dat Hoog-Eerwaardig Collegie mogen verwachten. In hoever de wereldlijke leden der Synoden van 1730

en 1763 tot het nemen der vermelde besluiten van die jaren hebben bijgedragen of toegestemd, is ons niet gebleken. De goedkeuring der betrekkelijke⁴¹¹ Synodale besluiten of akten door het wereldlijk Bestuur van Drenthe levert echter het bewijs op, dat dit er mede heeft ingestemd, immers erin heeft berust.

LUTHERANEN IN ASSEN

Behalve te Coevorden en te Hoogeveen, waren in de vorige eeuw ook enige Lutheranen gevestigd te Assen en te Meppel. Te Assen bepaalde hun getal zich tot vier huisgezinnen, welker hoofden alle enige openbare betrekking bekleedden.⁴¹²

Deze droegen, in 1787, in het belang van zich zelve, van hun huisgenoten en van enige in de omstreken van Assen wonende ledematen en belijders der Lutherse godsdienst voor, dat zij, aldaar geen gebruik kunnende maken van de bediening der Sacramenten, tot dat einde zich steeds moesten begeven naar Groningen, hetgeen voor enigen hunner een niet gering bezwaar opleverde, en dat het Generale Lutherse Consistorie te Amsterdam, met die bezwaren bekend gemaakt, daardoor was bewogen geworden, aan de Luthersen Predikant te Groningen een jaarlijkse geldelijke toelage te verlenen, ten einde hij zich twee- of driemalen 's jaars naar Assen zou kunnen begeven, om aldaar de uitdeling en bediening der Sacramenten te doen, waardoor veel werd tegemoet gekomen aan de bezwaren van de Adressanten, die aan Drost en Gedeputeerde Staten verzochten, dat tot dat einde aan hen het vrije gebruik van de kerk der Hervormden te Assen mocht worden toegestaan.

Dat verzoek werd door gemeld Collegie voorlopig en tot wederopzegging ingewilligd, onder voorwaarde,

- * dat de godsdienstoefeningen zouden moeten worden gehouden zonder voorafgaand klokkengelui;
- * dat de tijd wanneer te voren met de Predikant der Hervormden te Assen zou moeten worden overlegd en geregeld;

411 Deze.

412 De een was kapitein bij de militie, welke ter repartitie van het Landschap Drenthe stond, de tweede deurwaarder: de derde bode; de vierde kapitein-geweldiger. De drie laatsten waren gewezen militairen.

en

* dat alle gelden, welke bij het prediken en bedienen der Sacramenten zouden worden gecollecteerd, ten voordeel van de armen der gereformeerde kerk aldaar zouden worden aangewend.”

MEPPEL

Te Meppel had zich een groter aantal Lutheranen met der woon gevestigd. Deze hielden hun godsdienstige samenkomsten ten huize van één hunner, en dienden ter Landsdags-vergadering van 21 Maart 1747 een adres in, het verzoek behelzende, dat aan hen vergunning mocht worden verleend, om één-, twee- of meermalen 's jaars een Lutherse Predikant uit een gemeente in een naburige provincie te Meppel te laten komen, ten einde,

“er de communie uit te delen,”

ter woonstede van zekeren Willem Theöphilus Erdtwig, die bij en ten behoeve van zijn geloofsgenoten aldaar de betrekking van Voorlezer waarnam, zonder genot van beloning daarvoor. De hem opgevolgde Voorlezers genoten voor hun werkzaamheden een jaarlijkse bezoldiging van f 50, -.

Ridderschap en Eigenerfden willigden gemeld verzoek in, de Adressanten vergunnende, om ten vermelden einde zo dikwijls een Luthers Predikant te Meppel te ontbieden, als zij mochten goedvinden of nodig oordelen.

COLLECTES VOOR EEN KERK

Langzamerhand vormde na die tijd zich te Meppel een Lutherse gemeente, die omstreeks het jaar 1766 schijnt te zijn tot stand gekomen, en aan welke ter Landsdags-vergadering van 11 Maart 1788 vergunning werd verleend, om, gedurende de tijd van vier maanden, een collecte langs de huizen der ingezetenen in het Landschap te doen, ter inzameling van gelden tot de stichting van een kerkgebouw voor hun gezindte.

Ook elders werd tot dat einde⁴¹³ gecollecteerd. De inzamelingen brachten in Drenthe f 637 -, in andere gewesten f 678 -, in het

413 Met dat doel.

geheel f 1315- op. De gemeente nam daarbij een som van f 1300- op rente, en in het jaar 1790 werd haar kerkgebouw voltooid en vervolgens door de Lutherse Predikant van Zwolle ingewijd.

Opmerkelijk is een resolutie van Drost en Gedeputeerde Staten van Drenthe van 1 September 1789. Daarbij werd vastgesteld een Gebed voor de Lutherse gemeente te Meppel, om bij de openbare godsdienstoefening ten minste éénmaal 's Zondags te bidden. Die resolutie is hier(achter) afgedrukt, als Bijlage No. 37.

Extract uit het Register der Resolutien van Drost en Gedeputeerde Staten van het Landschap Drenthe.

“Veneris den 11 September 1789 a. m.

Is na deliberatie goedgevonden, te arresteren navolgende

Gebed

voor de Luthersche Gemeente te Meppel, om by de openbare Godsdienstoeffening ten minsten eenmaal des Zondags gebeden te worden.

Wy smeeken U, Almagtige Schepper van Hemel en Aarde, begunstige de Heeren Ridderschap en Eygenerfden, Staten deser Landschap,⁴¹⁴ met de keur Uwer zegeningen! Schenke hun den geest van kloekmoedigheid om de maatregelen, tot handhaving van de thans wederom bevestigde Constitutie genomen, standvastig antekleven en te beschermen! Bekroon alle hunne verdere raadslagen, tot welweesen van den Lande ingerigt, met een gezegende uitslag, en maak ze bestendig!

Zie ook in gunste neder op Zijne Doorlugtigste Hoogheid den Heere Prince van Orange en Nassau, Haare Koninklyke Hoogheid Hoogstdesselvs Gemalinne en de Vorstelyke spruiten! Weest hun tot een overdekkende schaduw, en bewaard se als het zwarte Uwes oogappels! Geef dat de uitmuntende hoedanigheden, die aan Dezelve zo eigen zyn, Hun meer en meer de toegenegentheid en hoogachting van 's Lands ingezetenen mogen verwerven, dat de wysheid van Zyne Doorlugtigste Hoogheids bestier tot een algemeene zegening

414 Bid voor ons.

voor Kerk en Staat verstrekken moge, en dat Hy de vergelding van Zyn onbaatzugtige arbeid en trouw in de dankbare erkennisse van een vry en gelukkig Volk vinden mag! Zegent ook het Collegie van de Heeren Drost en Gedeputeerde Staten deser Landschap! Laat de wysheid en bedagtzaamheid, gepaart met een belangeloze yver, alle hunne handelingen bestieren, en de bevorderin van het heil der Ingezetenen hunne enigste doelwit zyn.”

Denkelijk zullen enige Lutheranen te Meppel zich gemengd hebben in de kort te voren (1795) aldaar plaats gehad hebbende staatkundige woelingen en oproerige bewegingen. Met zekerheid kunnen wij zulks echter niet opgeven.

De geldelijke toestand dezer gemeente was nimmer bijzonder gunstig. In het jaar 1809 werd zij door Koning Lodewijk Napoleon met een gratificatie van f 500 voor eens beschonken.

DOOP EN AVONDMAAL

Voortdurend werden Doop en Avondmaal hij de Lutheranen te Meppel op bepaalde tijden, meestal in de maanden April of Mei en September van ieder jaar, bediend door Predikanten hunner gezindte te Zwolle, Groningen, Rotterdam, de Rijp, Zaandam, Utrecht, Deventer en elders, en werden de gewone godsdienstoefeningen door de gemeentelijke Voorlezer gehouden.

Na de herstelling van Nederland,⁴¹⁵ in 1814, nam de gemeente aldaar noch toe in leden, noch in vermogen. Zij verkeerde sedert die tijd in een staat van achteruitgang. bij Zr. Ms. besluit van 28 September 1820 no. 14, werd een som van f 100 – ‘s jaars uit ‘s Rijks fondsen ter beschikking gesteld van de Lutherse Kerkenraad te Meppel,

“ter voldoening voor de Leraarsdiensten bij die Gemeente.”

ten jare 1821 werd door de Synode der Evangelisch Lutherse Kerk aan Z. M. de Koning voorgedragen, om de Lutherse Gemeente te Meppel, tot die tijd toe steeds een zogenaamde filiale gemeente, welke slechts ettelijke malen in het jaar door een naburig Luthers

⁴¹⁵ Einde van de Bataafse Republiek.

Leraar werd gesticht, te doen erlangen een eigen vast Predikant, tegen genot van een landelijke bezoldiging. In het betrekkelijke adres werd Meppel voorgesteld als het enigste verenigingspunt van een vrij uitgebreide omtrek van die plaats,

“de eenigste in Drenthe waar een Lutherse Gemeente was, welke nabij grensde aan de Koloniën der Maatschappij van Weldadigheid, wier Godsdienstige vorming en stichting harer kwekelingen men beweerde, dat zeer nauw aan die van Meppel mochten gerekend worden verbonden te zijn, doordien zij gezegd werden, vele tot het Lutherse kerkgenootschap behorende kolonialeen te bevatten.”

LUTHERSE KOLONIALEN

Die voordracht verwierf bijval en ondersteuning bij de Plaatselijke Regering van Meppel en bij het Gewestelijk Bestuur van Drenthe, doch dien ongeacht werd in de door de Lutherse Synode gedane voordracht niet getreden.

Het schijnt, dat de Hoge Regering in het denkbeeld verkeerde, dat de Lutherse kolonialeen der Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord voldoende gelegenheid tot Godsdienstig onderwijs konden vinden bij de naburige Hervormde Predikanten, die, overeenkomstig de heersende Christelijke beginselen, hun zorg gaarne zouden uitstrekken tot alle protestanten, en zeker de Lutheranen in laatstgenoemde kolonie meer van dienst schenen te kunnen zijn, dan een in het meer verwijderde Meppel aan te stellen Kerkdienaar van Luthers leer.

OPHEFFING LUTHERSE GEMEENTE IN DRENTHE

De ongunstige afloop van deze zaak bracht de laatste slag toe aan de meer en meer kwijnende en vervallende Evangelisch-Lutherse Gemeente te Meppel, welke leden in het jaar 1825 hun voornemen te kennen gaven, om zich te verenigen met- en over te gaan tot de Hervormde Gemeente aldaar.

Z. M. Koning Willem I betuigde Hoogstdezelfs genoeg, zowel over dat voornemen als over de wederkerige gezindheid van de Hervormden te Meppel, om de Lutheranen aldaar in hun

gemeenschap op te nemen, bij een besluit van 8 februari 1826, waarbij die vereniging werd goedgekeurd en bepaald:

- a. dat ze zou plaats hebben in diervoege, dat al hetgene wat aan de Evangelisch-Luthersen, als Gemeente op zich zelve, destijds toebehoorde, zou overgaan aan- en gerekend worden te zijn het eigendom van de Hervormde Gemeente te Meppel;
- b. dat daarentegen alle voordelen en eigendommen, bij de laatstgemelde Gemeente genoten en bezeten, aan de tot haar overgekomen Evangelisch Luthersen zouden gemeen zijn;
- c. dat wederzijds alle baten en lasten, de gemeenten, diaconieën, armen en wat immer één van beide mocht aangaan, het zij vóór of na, één voor allen en elk voor ieder, gemeen zouden zijn, zo als in een christelijke gemeente behoort plaats te hebben;
- d. dat het bij Koninklijk besluit van 28 September 1820 no. 14 verleende jaarlijkse subsidie van f 100 -, te rekenen van, januari 1826, zoude worden voldaan aan de twee predikanten der Hervormde Gemeente van Meppel, wier traktementen daardoor werden verhoogd met f 50 – 's jaars voor elk hunner, onder voorwaarde echter, dat zij tezamen zouden hebben uittebetalen aan de toenmalige Voorlezer en Koster der Evangelisch Lutherse Gemeente aldaar, gedurende zijn leven, een som van f 25 – jaarlijks, ter erkenning van zijn diensten, in voorschrevene betrekkingen verricht.

Onmiddellijk daarna volgde, overeenkomstig die voorwaarden, de bepaalde vereniging, waardoor de enige Evangelisch-Lutherse Gemeente in Drenthe, welke meer of min 60 jaren had bestaan, werd opgeheven.

Israëlitische kerk

Wanneer voor het eerst zich Joden in Drenthe hebben nedergezet, is ons niet gebleken. Aanvankelijk werden in ieder kerspel, waar ze zich wilden vestigen, niet meer toegelaten dan drie Israëlieten; met hun huisgezinnen: een Slager, een Koopman en een Vilder. De laatste moest steeds aan het einde van het dorp of gehucht wonen, omdat hij binnen enige plaats zijn bedrijf niet mocht uitoefenen. Vermoedelijk zal dit zijn bepaald geworden als gezondheidsmaatregel, als voorbehoedmiddel tegen verspreiding van besmettelijke veeziekten en van, ook voor mensen, ongezonde en hinderlijke lucht. Het schijnt dat dit alles in de betrokkene kerspellen en gehuchten stilzwijgend als regel was aangenomen, voor zoverre het niet bij plaatselijke verordeningen, bij zogenaamde Boer-willekeuren,⁴¹⁶ voor ieder kerspel afzonderlijk is vastgesteld geweest.

JOOD-ONVRIENDELIJK

In sommige kerspellen schijnt men zich echter aan die regel niet te hebben gehouden, en uit onderscheidene omstandigheden is afte leiden, dat het Landschapsbestuur van Drenthe de Israëlieten niet bijzonder genegen was, immers hun nederzetting in dit gewest, ofschoon die hier en daar stilzwijgend duldend, noch bevorderde, noch begunstigde. Uit de voorhanden bescheiden is evenwel op te maken, dat men ten deze minder hebbe te denken aan het verschil van godsdienst, dan aan de vrees, dat vele arme Joden ten laste van de openbare liefdadigheid zouden komen. Vóórdat er Israëlitische Gemeenten in Drenthe waren gevormd, werden de arme Joden,

⁴¹⁶ Wetten, regels.

die in de onderscheidene kerspellen woonachtig waren, op gelijke voet met de Christenen, uit de gewone fondsen der Diaconieën van de Hervormden bedeed.

Lang bleef dan ook het getal Joden, dat zich in dit Landschap vestigde, betrekkelijk gering; en toen hier en daar de Israëlitische inwoners vermeerderden, besloten Ridderschap en Eigenerfden, de bijna overal bestaande gewoonte volgende, ter Landsdagsvergadering van 19 Maart 1782,

* dat in alle kerspellen, waar geen willekeuren⁴¹⁷ op het inwonen der Joden bestonden, aan slechts drie israëlitische huisgezinnen verlof tot inwoning zou mogen worden verleend, en

* dat in die plaatsen, waar meer dan drie belijders der Mozaïsche leer en hunne huishoudingen werden gevonden, ingeval zij door sterven, verhuizing of anderszins waren verminderd, dat getal niet weder zou mogen worden overschreden.

Kort daarna werd aan dat besluit uitvoering gegeven, bij een publicatie van Drost en Gedeputeerden van 20 November des zelfden jaar, in afdruk hierna. (Bijlage No. 38.)

Drost en Gedeputeerd Staten der Landtschap Drenthe, doen te weten, ingevolge resolutie en autorisatie, genomen op den Landsdag van den 19n Meert 1782, dat de Heeren Ridderschap en Eygenërfden hebben geresolveert:

Dat voortaan in geene deser Landtschaps Carspelen boven de drie Joodsche huisgezinnen zullen mogen inwoonen, en daar en boven niet vermenigvuldigen, des dat ter plaetsen, daar nu reeds een grooter getal huisgezinnen wonen, dezelve zullen mogen blijven in het getal waarin ze tegenwoordig zig bevinden, dog dat die huisgezinnen, 't zy door verstèrv, verhuisen of anderzints, opgebroken wordende, of verminderende, niet zullen mogen worden gesuppleert, maar in tegendeel, tot op drie huisgezinnen ingesmolten zynde, daar en bovens niet weder mogen komen. Zullende deese resolutie alleen betrekkinge hebben op de Carspelen waar in geen geapprobeerde willekeuren exteren, en alzoo de Carspellen, met willekeuren by de Heeren Staten

417 Wetten.

voorsien, verblijven by haar geaprobeerde willekeuren.
Gedaan te Assen, den 20 November 1782.

Z. C. van Schwartz.

Ter ordonn. van welgem. Heeren Drost en Gedept^{en},

C. W. Ellents.

1782

Evenals de Rooms-Katholieken, werden ook de Joden, ter zake van hun geloof, in rechtszaken en gerechtelijke aangelegenheden gewantrouwd. Als getuigen in burgerlijke, boetstraffelijke en lijfstraffelijke zaken werden zij niet geloofd, dan na het afleggen van een voor hen opzettelijk vastgestelde eed, van welks formulier hierna. (Bijlage No. 39) in een afdruk wordt aangetroffen.

Forma eener Joden Eedt.

“Gy sweerd by den Almagtigen en Levendigen God, die hemel en aarde geschapen, en door Mozem zyne wetten gegeven heeft, oprecht en waerachtigh te wesen ‘t geen u alhier gevraagt en voorgehouden word; en zoo gy in ‘t geheel of ten deele jiedts valselyks of te onregte verklaard, dat gy u alle tydelyke en eeuwige vermaledydigen, plagen en straffen onderwerpt, welke de God Israëls over die van Zodoma en Gomorra, ook Cora, Dathan en Abyram heeft gesonden, en allen den zodanigen gedreygd, die Zynen naeme valselyk en ligtveerdelyk anroepen en gebruiken.

Zo waerlyk helpe en straffe u den Alwetenden, Schepper des Hemels en der Aarden.

De Swerende antwoord met gedekten hoofde:

Amen!”

EERSTE JOOD IN DRENTHE IN 1724

Niet vroeger dan op het jaar 1724 vonden wij in de ons ter hand genomen stukken melding gemaakt van Israëlieten, die binnen Drenthe hun vast verblijf hielden. In dat jaar werd, ter Synodale vergadering te Assen, een te Coevorden woonachtige Jood aangeklaagd, “wegens profanatie⁴¹⁸ van de dag des Heeren.”

418 Ontheiliging. Profaan = volks.

De Drost van Coevorden en Drenthe, daartoe door de Drentse Synode verzocht, stelde, in zijn hoedanigheid van Hoofdofficier van Justitie, ter gemelde zake vervolgingen in tegen de bedoelde Israëliet, die wegens zijn handelingen, welke aanstoot onder de Hervormden te Coevorden hadden verwekt, tot betaling van geldboete en kosten werd veroordeeld.

Het schijnt dat de Joden, om te Coevorden te mogen wonen de toestemming van gemelde Drost behoefden.⁴¹⁹ Immers op 21 April 1760 werden de Israëlieten aldaar voor de Stedelijke Magistraat geroepen, tot vertoning van het bewijs, dat de Drost aan hen vergunning tot het houden van verblijf binnen die stad had verleend. Van de zeven, die voor het Stedelijk Bestuur verschenen, waren er drie, welke het gevorderde bewijs misten. De Drost liet 2 Mei daaraanvolgende deze en de overige Joden, die zonder vergunning daartoe gedurende de laatste tien jaren zich te Coevorden hadden nedergezet, door de Stadsregering aanzeggen, dat zij binnen drie maanden van daar moesten vertrekken, doch dat die hunner, welke er langer waren gevestigd geweest, onder overlegging van getuigschriften der Magistraat, nopens de tijd van hun verblijf te Coevorden en omtrent hun onberispelijk gedrag, ter bekoming van verlof om er langer te mogen blijven wonen, doch binnen acht dagen aan de Drost zouden kunnen wenden, op straf van verstek, indien die termijn werd overschreden. De Coevordense Joden werd tevens verboden, vreemde Israëlieten te herbergen, zonder daartoe telkens de toestemming van het Stedelijk Bestuur te hebben verzocht en verkregen.

TOESTEMMING OM TE BLIJVEN

Op de 29e van de laatstgemelde maand verleende de Drost aan zes Joden, met hun vrouwen en kinderen, de door hen verzochte toestemming, om te Coevorden met der woon te mogen blijven, doch slechts tot wederopzegging toe. Op 23 Oktober 1760, 28 November 1761 en 25 Maart 1763 werd telkens gelijke gunst aan één Israëlitisch huisgezin geschonken. Sedert die tijd vestigde zich een Joodse Gemeente te Coevorden, aan welke op 17 Mei 1768 door de Drost werd toegestaan, dat zij een aldaar aangekocht

419 Men lette er op, dat Coevorden stadsrechten bezat, en een afzonderlijke heerlijkheid (rechtsgebied onder een Heer) was.

huis en de daarbij behorende tuin tot kerk en begraafplaats voor de belijders der leer van Mozes zou mogen inrichten.

Aan die vergunning was evenwel de voorwaarde verbonden, dat de Joden aan anderen generhande redenen tot klachten zouden mogen geven, en dat zij gezamenlijk jaarlijks ten behoeve van de stad zouden moeten betalen een recognitie van vier zilveren ducats, of f 12,60.

Gedurende de eerst daarop gevolgte vijftien jaren schijnt het getal Joodse huishoudingen te Coevorden op dertien te zijn gebleven. Ter Landsdagsvergadering van 23 Maart 1784 gaven het merendeel van de Magistraat aldaar, benevens de gezamenlijke Kooplieden, Burgers en Ingezetenen, bij requeste te kennen, dat door versterf de Joodse families in hun stad met één waren verminderd, doch dat er zich weder een ander Israëlitisch huisgezin met der woon had gevestigd; en vermits te Coevorden geen willekeur⁴²⁰ op de inwoning der Joden bestond, verzochten zij, dat de vermelde publicatie van 20 November 1782 op hun stad mocht worden toegepast en stiptelijk nageleefd. Ridderschap en Eigenerfden besloten

“dat verzoek an de Heren Drost en Gedeputeerden te renvoyeren, met authorisatie, om hier in naar bevinding te disponeren,”

doch bij gedaan onderzoek in de betrekkelijke protocollen hebben wij geen beschikking op dat adres⁴²¹ kunnen vinden.

JODEN IN MEPPEL

Voor al te Meppel, door zijn ligging zo bijzonder voor handel en binnenlandse scheepvaart geschikt, daardoor bloeiende en zich steeds uitbreidende, zetteden in de eerste helft der achttiende eeuw zich Joden neder, wier getal zóó vermenigvuldigde, dat aldaar bij willekeur van 7 December 1742, op 21 Maart 1752 door de Staten van Drenthe goedgekeurd, werd vastgesteld, dat niemand aan een Israëliet, van buiten inkomende, een woning zou mogen verhuren, op verbeurte van een boete van tien Goudguldens (f 14), welke

420 Wet- en regelgeving.

421 Bericht.

door de overtreder zou moeten worden betaald, terwijl de Jood bovendien uit Meppel zou moeten vertrekken.

Over het rechte verstand der woorden: “van buiten inkomende,” verklaarden Drost en Gedeputeerde Staten zich bij een beschikking van 24 November 1757, volgens welke daarmee werden bedoeld Joden die van buiten Drenthe, niet Israëlieten die uit enig ander kerspel binnen dat Landschap te Meppel kwamen. Dezen laatsten, zich in die plaats vestigende, werd bij hun toelating ter inwoning de verplichting opgelegd, om het burgerrecht te kopen, dat in 1681 voor ieder persoon, man of vrouw, op vier Goudguldens (f 5,60) was gesteld.

“Om gemelde willekeur alsnu te eluderen,”

hieldden vreemde Joden zich eerst enige tijd hier of daar in Drenthe op, en vervolgens brachten zij hun woonplaats naar Meppel over, dat aanleiding gaf, om te klagen,

“dat het aldaer zo vol van Joden wierd, dat se op een eerlijke wyse onmogelyk aen de kost konden geraecken,”

en om 13 Maart 1769 een nadere willekeur vast te stellen, waarbij, weder op verbeurte eener boete van f 14 -, werd verboden, aan Joden of Jodinnen, ongeacht hun voorgeven dat ze elders in het Landschap woonachtig waren, huizen te Meppel te verhuren. De Kerspels-volmachten aldaar verzochten op 14 van laatstgemelde maand, dat deze nadere willekeur mocht worden goedgekeurd, met bepaling wijders, dat te Meppel voor het toekomstige niet meer huisgezinnen van Joden en Jodinnen ter inwoning zouden worden toegelaten, dan er destijds bestonden, doch op dat verzoek werd ten zelfden dage door Ridderschap en Eigenerfden afwijzend beschikt.

TIEN JOODSE GEZINNEN IN MEPPEL

In het jaar 1766 werden te Meppel tien Israëlitische gezinnen gevonden, waaronder één aan welks hoofd in dat zelfde jaar door Drost en Gedeputeerde Staten vergunning was verleend, om daar te wonen, nadat hij had verklaard, geen handel te willen drijven,

maar voornemens te zijn, om met vrouw, kinderen en verdere huisgenoten van zijn inkomsten te leven.

In het volgende jaar, toen het getal Joodse huishoudingen met twee was vermeerderd, vormden de Joden te Meppel zich tot een gemeente en verkozen zij hun eersten Diaken (Opzichter?). Tot die tijd toe werden de lijken der Meppelse Israëlieten te Zwartsluis ter aarde besteld, doch dadelijk na hare vestiging kocht de Joodse Gemeente te Meppel een stuk grond op het zogenaamde Boddenkampje aldaar, met het doel, om dat tot begraafplaats voor hare gezindte in te richten. Meppels bevolking verklaarde zich daartegen, en door tussenkomst van Scholtus en Volmachten, die door Drost en Gedeputeerden daartoe waren gelast, kwam een ruiling tot stand, waarbij de Joden aldaar verkregen een hoekje grond even buiten Meppel, aan de Zomerdijk, destijds onder het kerspel Nijveen, doch thans onder Meppel gelegen, dat tot begraafplaats der Israëlieten werd ingericht en thans nog daartoe dient.

REGLEMENT AFGEKEURD

Bij de oprichting hunner gemeente, in het jaar 1767, stelden de Meppelse Joden een Reglement op hun kerkdienst vast, welke vooreerst in een gewoon huis werd uitgeoefend, doch de Staten van Drenthe verklaarden in het volgende jaar, dat zij zwaarigheid maakten, dat reglement met hun goedkeuring te bekrachtigen.

In het jaar 1772, toen het getal hoofden van Joodse huisgezinnen te Meppel tot zestien was gestegen, vervaardigden en tekenden deze een *Huishoudelijk Reglement op de Godsdienstige en Ceremoniële Orde* in hun Kerk, en gelijktijdig benoemden zij hun eerste Koster, tevens Voorzanger, Onderwijzer en Beestensnijder, wiens bezoldiging, evenals de wijze waarop hij zou worden betaald, tevens werd geregeld.

Of dat Reglement aan de goedkeuring van het Landschapsbestuur is onderworpen geworden, is ons niet gebleken. Wij menen, zulks te moeten betwijfelen.

Ten jare 1769 klaagden de ingezetenen van Meppel over het vermeerderen der Joden aldaar, doordien vele vreemde Israëlieten, na enige tijd hun Meppelse geloofsgenoten als venten of knechts te hebben gediend, vergunning tot inwoning erlangden.

Die klacht werd in het jaar 1775 herhaald en, door Ridderschap en Eigenerfden, gerenvooid aan het Collegie van Drost en Gedeputeerde Staten, dat het betreffende adres echter buiten beschikking schijnt te hebben gelaten en tien jaren later aan de Israëlitische Gemeente te Meppel heeft opgelegd, om te voorzien in de huisvesting en verzorging van alle die plaats

“doorreizende vreemde impotente Joden,”

van wier oponthoud aldaar iedere keer aangifte aan het Kerspelsbestuur moest worden gedaan.

SYNAGOGES IN MEPPEL

Ruim dertig achtereenvolgende jaren werden de Israëlitische godsdienstoefeningen te Meppel gehouden in hetzelfde gewone huis aldaar, dat daartoe van het begin af had gediend. In 1798 begon men er een Synagoge te bouwen, welke in het volgende jaar plechtig werd ingewijd.

In het jaar 1791 had de Joodse gemeente te Meppel een zielental van 120 bereikt, dat in 1808 tot 178 en in 1811 tot 212 was aangegroeid.

HOOGVEEN WEERT JODEN

Te Hoogeveen, alwaar van tijd tot tijd enige Israëlieten zich met der woon hadden nedergezet, werden in de jaren 1744, 1756 en 1773 Boer-willekeuren vastgesteld, hoofdzakelijk de bepaling behelzende, dat niemand aan vreemde Joden, namelijk aan de zodanige die elders woonachtig waren en zich te Hoogeveen wilden vestigen, een huis, een woning of een kamer aldaar zou mogen verhuren, op een boete van 25 Carolus gulden, ten behoeve van de Diaconie der Hervormden aldaar te verbeuren. Een gelijke boete was bij de willekeur van 1744 vastgesteld voor elke Israëliet, die een woning te Hoogeveen zou betrekken, zonderdaartoe vooraf de vereiste vergunning⁴²² te hebben verzocht en verkregen.

Zekere Meijer Philip, die in dat geval verkeerde, betaalde deze

422 Ons is bij gedaan onderzoek niet gebleken, welke Autoriteit of Ambtenaar tot het verlenen van die vergunning gerechtigd was.

boete op 14 Mei 1773, en erlangde toen verlof van de Drost van Drenthe, om voortdurend zijn vast verblijf ter gemelde plaats te mogen houden. Het Plaatselijk Bestuur drong hem echter tot het verlaten van het kerspel, doch hij bezwaarde zich daarover bij Ridderschap en Eigenerfden, die ter Landsdags-vergadering van 22 Maart 1744 hem toestonden, met der woon te Hoogeveen te blijven.

Een in 1784 door de kerspellieden aldaar gedaan verzoek, dat een in het kerspel woonachtige Jood tot vertrek van daar mocht worden genoodzaakt, omdat hij arm was, vrouw en tien kinderen had en voor zijn talrijk gezin de kost niet kon winnen, werd door het Landschapsbestuur afgewezen.

SYNAGOGES IN HOOGEVEEN

Omstreeks het jaar 1755 werd te Hoogeveen een Israëlitische Gemeente gevestigd, welke hare godsdienstige samenkomsten in een gewoon huis aldaar hield. Geduriglijk hadden de leden dier gemeente onderling hooglopende geschillen over hun kerkelijke aangelegenheden, zodat meermalen de wereldlijke Overheid moest tussen beide komen, om rust en vrede te herstellen. Op verzoek der gemeente, werd de Scholtus van het kerspel door de Drost voorlopig gemachtigd, om dienaangaande de nodige voorzieningen te nemen; om toezicht te houden op, en te waken voor- een behoorlijke en zuivere verkiezing van de voor de kerkdienst benodigde personen; om te zorgen dat de goede orde in de Synagoge niet werd gestoord en dat de kerkelijke wetten of verordeningen stiptelijk werden nageleefd; eindelijk om, door het stellen van boeten op overtredingen, de leden der gemeente behoorlijk in de band te houden.

BOETES

Die voorlopige machtiging werd bestendigd bij resolutie der Staten van Drenthe van 22 Maart 1785. Bij ouden van dagen ligt nog in het geheugen, dat menigwerf, wegens verregaande onenigheden en twisten in de Israëlitische kerk te Hoogeveen, van sommige Joden aldaar geldboeten werden gevorderd door de plaatselijke Scholtus, die meermalen, bij niet-voldoening, de kerk liet sluiten: en daardoor de gemeente tot het bijéénbrengen der

verschuldigde gelden en de rustverstoorders tot plichtsbetrachting dwong. Het Landschaps-bestuur van Drenthe hechtte de 6 Juli 1806 zijn goedkeuring aan een weinige dagen vroeger vastgesteld Reglement van Orde op de godsdienstoefeningen der Joodse Gemeente te Hoogeveen.

JOOD IN ASSEN

Omstreeks het jaar 1750 zette zich een Jood met der woon te Assen neder, na daartoe vergunning te hebben bekomen van het Collegie van Drost en Gedeputeerde Staten van Drenthe. Hij en zijn vrouw bestonden van een kleine handel, en beide waren ze bij de bevolking hunner woonplaats buitengemeen geacht, en bij 's Landschaps Regering zó gezien, dat ze niet alleen alle voorrechten hunner Christelijke medeburgers deelden en met deze in alle opzichten op gelijken wet werden behandeld, maar zelfs, daar het te pas kwam, door het Landschaps-bestuur bevoorrecht werden met gunsten, die zij door hun gedrag en door hun handelingen zich alleszins waardig maakten.

TWEDE JOOD IN ASSEN

In het jaar 1774 wilde een tweede Jood zijn woonplaats te Assen vestigen, doch de bevolking was daar tegen, en nu wendden de Volmachten aldaar zich aan de Regering van Drenthe, met het verzoek, dat, tenminste voorlopig voor een zeker getal jaren, mocht worden bepaald, dat te Assen niet meer dan één Joden-huishouding zou mogen wonen. Dat verzoek, op 20 Mei van laatstgemeld jaar ingediend, werd de 24e van die maand afgewezen door Drost en Gedeputeerde Staten, die dezelfde dag vergunning verleenden aan de Joodse koopman Salomon Israëls, om zijn verblijf te Assen te vestigen, doch aan deze gunst werd, klaarblijkelijk ook in het belang van zijn reeds aldaar woonachtigen geloofsgenoot, de voorwaarde verbonden, dat hij niet zou mogen handelen in waren waarin door de Israëliet Meijer Israëls of door de Christenen te Assen handel gedreven werd.

Het duurde niet lang, of Salomon Israël stond in gelijke achting en genoot gelijke gunsten, als zijn oudere geloofsgenoot en medeburger Meijer Israëls. Zij en de leden van hun huisgezinnen bleven langer dan twintig jaren de enige belijders van de Mozaïsche

eredienst, die ingezetenen van Assen waren. Opmerkelijk is het, dat beide in tweeënnegentigjarige ouderdom zijn overleden.

JOODSE BEGRAAFPLAATS

In het jaar 1778 werd hun, door 's Landschaps Regering, een hoek grond, ongeveer een half uur gaans ten zuiden van hun woonplaats gelegen, tot een begraafplaats geschonken, dezelfde welke thans nog aan en bij de Israëlitische gemeente te Assen behoort.

In het jaar 1808 aangewende pogingen, om door het doen van collecten de nodige gelden tot de bouw van een Synagoge aldaar bijéén te brengen, werden niet met een gewenste uitslag bekroond.

JODEN IN SMILDE

In de jaren 1780 en 1781 zochten enige Joden zich in de veenkolonie Smilde te vestigen, dat de Christenen aldaar aanvankelijk bemoeiijkten en trachtten te beletten. Geschillen, hierover gerezen, en klachten, daarover aan het Bestuur van het Landschap Drenthe ingediend, gaven aanleiding tot het nemen der resolutie en tot het uitvaardigen der publicatie van het jaar 1782, waarvan we reeds hebben melding gemaakt.

Het getal Israëlietische huisgezinnen in de veenkolonie Smilde bleef dien ten gevolge enige jaren tot beperkt. In sommige andere Drentse kerpellen werden ook nog wel enkele volgelingen van Mozes gevonden, doch hun getal was uiterst gering.

Alle Drentse Israëlieten waren Hoogduitse Joden. Portugese Joden hebben, voor zoveel wij hebben kunnen ontdekken, nimmer zich in Drenthe nedergezet, met het voornemen, om er hun vast verblijf te houden.

VRIJHEID VAN GODSDIENST IN 1795

De staatsomwenteling van het jaar 1795, de daaruit voortgevloeide gebeurtenissen – en veranderingen – van verschillende aard en de emancipatie der Joden in de Bataafse Republiek, welke op 2 September 1796 plaats vond, deden de verordening op de inwoning van Israëlieten in Drenthe, vervat in de resolutie en in de daarop gevolgde publicatie van het jaar 1782, vervallen. Ten gevolge van dat alles kregen de Joden vrijheid, om zich met der woon neder te zetten waar zij verkozen. Wel trachtte men

hun dit somtijds te beletten, misschien in het denkbeeld dat de oude instellingen nog van kracht waren, maar in het jaar 1808 verklaarde het toenmalige Landschaps-bestuur, dat aan niemand kon worden belet, huizen of woningen aan Israëlieten te verhuren, en dat de Joden generhande beletsel mocht worden aangedaan, indien zij zich ergens wilden vestigen.

Twee jaren later berichtte de toenmalige Landdrost van Drenthe aan het Hoge Bestuur, dat in dit Departement tussen Joden en Christenen van alle gezindten in geen enkel opzicht enige onderscheiding meer werd gemaakt, en dat allen op dezelfde wijze werden behandeld, gelijke rechten en voorrechten genoten en gelijkelijk droegen in de laste. In die plaatsen, waar zich weinig Joden hadden nedergezet, kwamen deze steeds in een bepaald huis bijéén, om naar de Mozaïsche instellingen de Almachtige te dienen.

DRIE JOODSE GEMEENTEN IN DRENTHÉ

Eigenlijke Israëlitische Gemeenten, onder het opzicht en bestuur van daartoe uit en door de leden der gemeente gekozene Opzichters staande, waren er tot aan de inlijving van Nederland in het Franse Keizerrijk slechts drie, namelijk te Coevorden, te Hoogeveen en te Meppel. Ze bestonden ieder op zich-zelve, zonder in enigerlei opzicht met elkander verenigd, aan elkander onderworpen, of in het geringste jegens elkander verplicht te zijn.

Deze stand van zaken veranderde in het jaar 1811, toen een soort van regeling der Israëlitische Kerkelijke aangelegenheden tot stand kwam in de Franse Departementen, welke vroeger het Koninkrijk Holland hadden uitgemaakt. Bij die regeling werd een Kerkelijk Arrondissement gevormd, waarvan Meppel tot hoofdplaats werd verklaard. Onder dit Arrondissement, dat onder toezicht van een Israëlietisch Consistorie te Leeuwarden stond, behoorden alle Israëlieten in Drenthe en te Veendam, Oude- en Nieuwe Pekela en Wildervank, in de tegenwoordige Provincie Groningen.

Door deze inrichting werd de kerk te Meppel tot een Arrondissements- of Districts-synagoge verheven, die onder de Consistoriale Kerk van Leeuwarden behoorde, aan welker hoofd een Groot-Rabbin was geplaatst. De spoedig gevolgde herstelling

van Nederland⁴²³ bracht hier weer verandering in bij een besluit van de Souvereine Vorst der Verenigde Nederlanden van 12 Juni 1814 No. 58, werden in dit Rijk corresponderende of Hoofd-Synagogen ingesteld, waarvan één te Zwolle, onder welke de Israëlieten van Overijssel en Drenthe werden geplaatst.

De synagoge te Meppel werd daardoor tot kerk van een gewone Joodse gemeente teruggebracht. Gelijktijdig werd bepaald, dat er een Hoofd-Synagoge in de Provincie Groningen zou zijn, waarbij de Israëlieten te Veendam, Oude en Nieuwe Pekela en Wildervank, als in laatstgenoemde Provincie wonende, werden ingedeeld. Voor Overijssel, Gelderland en Drenthe werd een Opper-Rabbijn te Zwolle, voor Groningen en Friesland werd er een te Groningen of Leeuwarden benoemd.

REGELGEVING RINGEN OF KERKGANGEN

Ter uitvoering van gemeld besluit van 12 Juni 1814 No. 58, stelde de Commissaris-Generaal, provisioneel belast met de zaken, der Hervormde en andere Erediensten, behalve die der Rooms-Katholieke, bij resolutie van 21 Augustus 1816 No. 2398/1125 een Algemeen Reglement op het Kerkbestuur der Israëlitische Synagogale Ringen of Kerkgangen binnen het Koninkrijk der Nederlanden vast, en gelijktijdig werd door hem geregeld de verdeling van de Ressorten der Hoofd-Synagogen in Ringen. Bij die verdeling werden Assen, Borger, Coevorden, Dwingeloo, Hoozevee en Meppel aangewezen als de hoofdplaatsen der zes Ringen of Kerkgangen, waarin Drenthe werd verdeeld. Gezegd besluit hield wijders in, dat in het vervolg de juiste omschrijving der Ringen van de respectieve Synagogen of Kerkgangen nader zou worden bepaald,

Dat reglement werd vervangen door een nieuw Algemeen Ring-reglement, vastgesteld bij beschikking van de Staatsraad, Directeur-Generaal voor de Zaken der Hervormde Eredienst enz. van 20 September 1821 No. 2812/1427, dat de laatste December van datzelfde jaar gevolgd werd door een nadere verdeling van de Synagogale Ressorten der Hoofd-Synagogen en der Bijkerken in het Rijk.

Bij deze regeling werden de provincies Overijssel en Drenthe,

⁴²³ Einde van Bataafse Republiek.

onder de Hoofd-Synagoge te Zwolle behorende, als het Tiende Synagogale Ressort aangewezen. Elk Ressort was of werd uit Ringen samengesteld. De kerken werden in Ringkerken en Bijkerken verdeeld. De Ringen zouden uit één of meer kerkgangen bestaan.

Drenthe werd gesplitst in drie Ringen, die van Coevorden, Hoozevee en Meppel. De kerken aldaar werden tot Ringkerken, die te Assen en te Dwingeloo tot Bijkerken of Kerkgangen verklaard, met bepaling, dat deze beide Bijkerken of Kerkgangen onder de Ring van Hoozevee zouden behoren. Gemelde Ringen werden nu samengesteld als volgt:

1. Ring van Coevorden: één Kerkgang, bestaande uit de Israëlieten te Coevorden, Dalen, Oosterhesselen, Zwelloo, Sleen, Emmen, Odoorn, Roswinkel, Borger, Westerbork en Schoonebeek;
2. Ring van Hoozevee: drie Kerkgangen, die van Hoozevee, Dwingeloo en Assen, in dezer voege verdeeld:
 - a. Kerkgang Hoozevee, bevattende de Israëlieten te Hoozevee, Zuidwolde, Vries en Zuidlaren;
 6. Kerkgang Dwingeloo, bevattende de Israëlieten te Dwingeloo, Diever, Wapservee, Smilde en Vledder;
 - c. Kerkgang Assen, bevattende de Israëlieten te Assen, Anloo, Norg en Gieten.
3. Ring van Meppel: één Kerkgang, bestaande uit de Israëlieten te Meppel, Nijeveen, Havelte, Ruinen, Koldervee en Koekange. Ook behoren tot dezen Ring de Joden te Ruinerwold en de Wijk, hoezeer die plaatsen niet zijn opgenoemd in de betreffende naamlijst, waarin verkeerdelijk zijn vermeld het gehucht Oldenhaven, onder Ruinen, en het buitengoed Vledderinge of Rechteren, onder, Meppel. In dat gehucht en op dat goed waren nimmer Israëlieten woonachtig.

Grotendeels bestaat deze indeling nog, doch er werden enige veranderingen in gemaakt, daarin bestaande:

1. dat sedert enige jaren Dwingeloo, Sleen en Smilde voor Bijkerken of Kerkgangen worden gehouden, welker kringen zich echter alleen tot de grenzen der burgerlijke gemeenten

van die namen bepalen. Die drie bijkerken behoren nog tot de Ringen, waaronder ze in 1821 zijn gerangschikt geworden;
2. dat in 1840 aan de gemeente te Assen, tot dien tijd toe als Bijkerk aangemerkt, de naam en rang van een Ringsynagoge werden toegekend, onder bepaling, dat de gemeente voor het vervolg onafhankelijk zal zijn van de Ringkerk te Hoogeveen, doch dat geen andere gemeenten of Israëlieten onder de omschrijving dezer nieuwe Ringsynagoge zullen ressorteren, dan die in het jaar 1821 onder de kerkgang Assen werden begrepen.

De Israëlitische Gemeente aldaar verkreeg in 1832, toen zij 96 zielen telde, een fraaie nieuwe Synagoge. Tot bestrijding der kosten van haren bouw werd met gelijke ijver vrijwillig door Joden, Rooms-katholieken en Hervormden bijgedragen.

Door laatstgemelde verheffing werd het getal Synagogale Ringen in Drenthe met één, die van Assen, vermeerderd en van drie op vier gebracht. Bij besluit van z. M. dd. 12 December 1851 no. 15 werd, onder wijziging der organisatie vastgesteld bij besluit van de Soevereine Vorst van 21 Juni 1814 no. 58, bepaald, dat de Provincie Overijssel zal uitmaken een Opperrabinaat op zich zelf, en dat mitsdien de Israëlieten in Drenthe van het Opperrabinaat van Overijssel zullen zijn afgescheiden.

Daarop volgde een Koninklijk besluit van 19 September 1852 no. 57, waarbij, ten vervolge op dat van 12 December des vorigen jaars no 15, werd vastgesteld,

“dat de Nederlandsch-Israëlitische Gemeenten in Drenthe sullen uitmaken een zelfstandig Synagogaal Ressort, met een Hoofd-Synagoge te Meppel, als standplaats van de te verkiezen Opperrabbijn; een en ander onder voorwaarde van naleving der bestaande geldelijke verbindtenissen jegens het voormalige gemeenschappelijke ressort van Overijssel en Drenthe, speciaal betreffende het pensioen der weduwe van wijlen de Opperrabbijn Hertzveld en het traktement van de Ressortalen Secretaris te Zwolle, en wijders met dien verstande, dat de Israëlieten in de Koloniën der Maatschappij van Weldadigheid, als geen deel uitmakende van enig synagogaal ressort, ook, voor zo verre die Koloniën zich in het gebied der Provincie Drenthe

uitstrekken, niet tot het Synagogaal Ressort van Drenthe zullen behoren.”

Weldra werd dien ten gevolge de Rabbijn te Meppel tot Opperrabbijn van deze provincie verheven, en daarmee was de voormelde nieuwe regeling van het Israëlitische kerkwezen in Drenthe volkomen tot stand gebracht.

MAATSCHAPPIJ VAN WELDADIGHEID

Voor de belijders van de Mozaïsche leer, die zich in de Koloniën der Maatschappij van Weldadigheid te Veenhuizen bevinden, daarbij als Ambtenaren zijn aangesteld en bij de aldaar verblijf houdende Garnizoens Compagnie zijn ingelijfd, is een Israëlitische Gemeente gesticht, welker kerk in de maand Augustus 1839 op een plechtige wijze werd ingewijd. Die gemeente en haar Leraar staan onder onmiddellijk toezicht van de Hoofd-Commissie voor de Zaken der Israëlieten, welker zetel te 's Gravenhage gevestigd is.

Mennonieten

Ons werk spoedt ten einde. Wij hebben ons ten doel gesteld, in dit geschrift alle gezindten te behandelen, waarvan in Drenthe vroeger gemeenten bestonden, of thans nog bestaan, en door het geleverde kunnen wij het er voor houden, de ons opgelegde taak te hebben afgewerkt. Er is echter nog één punt, waaromtrent wij het één en ander dienen aan te stippen.

HET IS HET VOLGENDE.

Meermalen deed men de vraag: Waarom zijn er steeds zo weinige Mennonieten in Drenthe geweest; waarom is in dat Landschap nimmer een Gemeente van Doopsgezinden tot stand gekomen of gesticht, terwijl zodanige gemeenten in alle aangrenzende provincies in groter of kleiner aantal werden en nog worden aangetroffen?

Wij zullen trachten, die vraag te beantwoorden. Wij geloven, dat de reden daarvoor is te zoeken en te vinden in de godsdienstige denkwijze der Drentse Hervormden of Gereformeerden van de 17e en 18e eeuw, bijzonderlijk in hun even hard aandringen op een spoedige doopsbediening, als de Roomsgezinden, en in de door de, jaren en jaren achteréén, aangewende pogingen, om de Mennonieten te noodzaken, ja te dwingen, tot de kinderdoop, die de navolgers van Menno Simonsz. volstandig bleven verwerpen, uit welken hoofde zij de gemelde Hervormden een gruwel waren, ten dezen opzichte zelfs veel meer dan de Rooms-Katholieken, die ten aanzien der noodzakelijkheid van de doop der kinderen met hen eenstemmig dachten; in de vervolging, ter dezer zake de Mennonieten meermalen gedaan door de Drentse Gereformeerden, naar het schijnt tevens met het doel, om, hen tot

de kinderdoop dwingende of noodzakende, tevens proselyten⁴²⁴ onder hen te maken. Tot staving van dit een en ander, zullen wij pogen, bewijzen te leveren.

KINDERDOOP

De voorhanden schrifturen maken alleen melding van Doopsgezinden in de kerspellen Havelte, Eelde, Roden en Roderwolde. Dat ze ook in andere plaatsen van het Landschap Drenthe zouden hebben gewoond, is ons niet gebleken.

In de door de Visitatoren ingeleverde rapporten van gedane visitaties der kerken en gemeenten wemelt het van klachten over het aanwezig zijn van Mennonieten in genoemde kerspellen; over het door hen onderling voltrekken van huwelijken naar hun kerkelijke instellingen, zonder dat dit in de kerken van de Hervormde gemeente had plaatsgehad en zonder dat van die huwelijken afkondigingen in gezegde kerken waren gedaan; mitsgaders over het ongedoopt laten van hun kinderen.

Zodanige klachten werden ook ingeleverd ter Drentse Synode van 20 April 1608 en op die van 5 September daaraanvolgende herhaald. Tegen Doopsgezinden te Havelte werden destijds, wegens het niet laten dopen hunner kinderen, door de Drost van Drenthe vervolgingen ingesteld, en een Kerkvoogd van de Hervormden te Roderwolde, die niet doopsgezind was, doch zich had laten ontvallen, dat hij met de gevoelens der Mennonieten zich wel zou kunnen verenigen, werd, alleen uit dien hoofde, van zijn kerkelijke bediening of betrekking ontzet.

TIEN GOUDGULDENS BOETE BIJ NIET DOPEN

Op 28 oktober van hetzelfde jaar werd door het Landschaps bestuur een boete van tien Goudguldens bedreigd, tegen ieder, die binnen zes weken zijn kinderen niet zou laten dopen. Het toedienen van de doop aan de kinderen der Hervormden, in de huizen van deze, niet in de kerken, kwam ter sprake in de Synodale vergadering van 7 September 1612, als wanneer dienaangaande werd aangetekend hetgeen volgt:

⁴²⁴Proselyt (< Gr. prosēitos = pas aangekomene, vreemdeling). Het woord beteekent in het O. T. elke heiden, die zich blijvend in het land der Israëlieten gevestigd had en onder bescherming stond van vreemdelingenrecht.

“Also bevonden worde einige vnrichticheit int stuck van de kinderdoep, js geresolviert, das sich de predigers des angaende hinverners reguleren solden nach den articul von national Synodi gehalten binnen ‘s Gravenhagen Anno 1586, luitende als volgt: “Das verbond Gotts sal an de kinderen der Christen, mit de Doepe, so hast als man de bedeeening desaelven haben kan, hesegeit worden, vnd den in apenbaringe versamling, wanneer das Gotte Wort gepredigt werdt. Doch ter plaetzen, dar nicht so vele predication gedoen werden, sal man einen seeckeren dach zur weecke verordenen, vmb de doepe extraordenalichen bedienen, so nochtans das dasselve sonder predicatie nicht en scheidet.””

Bijna anderhalf jaar later, namelijk op 3 Februari 1614, werd een Landschaps-besluit uitgevaardigd, waarbij, met wijziging in zover van dat van 28 Oktober 1608 werd vastgesteld, dat de daarbij bedreigde boete van tien Goudguldens zou moeten worden betaald door een iegelijk, die verzuimen mocht, of in gebreke mocht blijven, zijn kinderen binnen veertien dagen de Heiligen Doop te laten toedienen.

In de jaren 1624, 1627 en 1630 werden, de vroegere klachten over de Mennonieten met nadruk hernieuwd. Vervolgingen voor de wereldlijke Rechter werden dien ten gevolge door de Drost van Drenthe, als Hoofdofficier van Justitie, ingesteld, over het ongedoopt laten van kinderen van Doopsgezinden te Havelte, te Roderwolde en te Roden, en over het trouwen van Mennonieten op de bij hun kerkgenootschap gebruikelijke wijze, welke huwelijken de Drentse Hervormden als onwettig beschouwden, omdat ze niet voor het oog der gemeenten van hun gezindte, meermalen bovendien buiten het Landschap, waren voltrokken en niet in de kerken van die gemeenten geproclameerd.

Ook Rooms-Katholieken en Lutheranen werden in rechten betrokken, indien ze buitenlands (dat is: buiten Drenthe) de doop aan hun kinderen lieten verrichten.

Steeds bleef in dit Landschap de ingenomenheid tegen de Doopsgezinden niet alleen bestaan, maar zelfs toenemen, en tevens de zucht, om hun leed aan te doen en hen te vervolgen, Ter Synodale vergadering van 1641 werd verklaard, dat volstrekt geen ongedoopte kinderen van Mennonieten binnen het Landschap Drenthe zouden worden gedoogd, en dat van hun aanwezen, dáár

waar ze waren, kennisgeving aan de Drost zou moeten worden gedaan, ten einde deze in de gelegenheid te stellen, om de ouders in rechten te betrekken. Vijf jaren later werd ter Synode besloten, dat de onderscheidene Predikanten alle vlijt zouden moeten aanwenden,

“om de Mennonieten, de hare kinderen ongedoopt laten: bij alle – gevoegelyke en goede middelen te gewinnen;”

dat is: tot toetreding bij het Hervormde Kerkgenootschap over te halen.

Dat Synodale besluit schijnt echter de gewenste gevolgen niet te hebben gehad, want de Staten van Drenthe, de resolutie van 3 februari 1614 herhalende, bepaalden opnieuw ter Landsdag van 1648, naar aanleiding van het verzoek, daartoe een jaar vroeger door de Synode gedaan,

dat de ouders, die hunne kinderen ongedoopt hadden gelaten, gehouden zouden zijn, ze binnen 14 dagen door de Hervormde predikanten te laten dopen, op verbeurte eener boete van tien Goudguldens. Van de zodanige, die hierin in gebreke bleven, zouden door de Schulten de namen aan de Drost moeten worden opgegeven.

In 1660 klaagden de Visitatoren weder over ongeoorloofde en onwettige huwelijken van Mennonieten, en in het jaar 1693 werd door hen ter Synode aangebracht, dat enige volgelingen van Menno Simonsz., te Roden woonachtig, naar hun kerkelijke instellingen, op de Leek, Provincie Groningen en Ommelanden, zich hadden laten huwen. Strengere vervolgingen door de Drost waren hiervan het gevolg, doch ze waren en bleven alle zonder de geringste uitwerking op de Mennonieten, die liever alles wilden verduren of lijden, dan hun godsdienstige beginselen verzaken en zich tot overgang bij de Hervormden laten dwingen of overreden.

SYNODALE VERGADERING

Met de zaak der Doopsgezinden schijnt in nauw verband te staan een ter Synodale vergadering van het jaar 1721 gedaan verzoek aan

het Collegie van Drost en Gedeputeerde Staten, om te bewerken,

“dat de resolutie van de Kerken-orde, nae welke sy (de kinderen) binnen- 14- daagen moeten gedoopt worden, verkort werde.”

Welk gevolg aan dat verzoek werd gegeven, is ons niet gebleken.

KATHOLIEKE DOOP BUITEN DRENTHE

Gelijktijdig werd door de Synode beslist, dat de Roomsgezinden, te Coevorden en elders woonachtig, niet moesten worden gedwongen tot het doen dopen hunner kinderen in de kerken der Hervormden, maar dat hun veeleer gelegenheid diende te worden gegeven, om buiten het Landschap, door Rooms-Katholieke priesters, de doop aan hun kinderen te laten verrichten. Uit dat alles blijkt voldoende, dat de toenmalige Gereformeerde Drenten meer verdraagzaam zijn geweest jegens de Rooms-Katholieke ingezetenen in dit gewest, dan jegens hun Doopsgezinde landgenoten. In de Kerken-orde van het jaar 1730 werd de oude bepaling ingelast, dat alle kinderen binnen 14 dagen zouden moeten worden gedoopt.

ONVERDRAAGZAME EN VERVOLGZUCHTIGE DRENTEN

Na dit alles in aanmerking te hebben genomen, zal het wel geen verwondering baren, dat eertijds steeds weinige Mennonieten in Drenthe hebben gewoond, dat geen enkele gemeente hunner gezindte in dit gewest heeft kunnen tot stand komen, en dat alle Drentse Doopsgezinden, die er maar gelegenheid toe konden vinden, niet aarzelden, door zich naar elders te verplaatsen, de ten hun opzichte zo onverdraagzame en vervolgzuchtige Hervormde Drenten te ontwijken.

En hiermede leggen wij de pen neder. Met nog hierachter te laten volgen enige weinige Bijvoegingen en Verbeteringen, meestal haar oorsprong ontleende uit stukken welke ons onder het afdrukken zijn ter hand gekomen, wordt het onderhavige werk gesloten.

100 jaar Hiërarchie in Drente

Uitgegeven onder auspiciën van het Drents genootschap

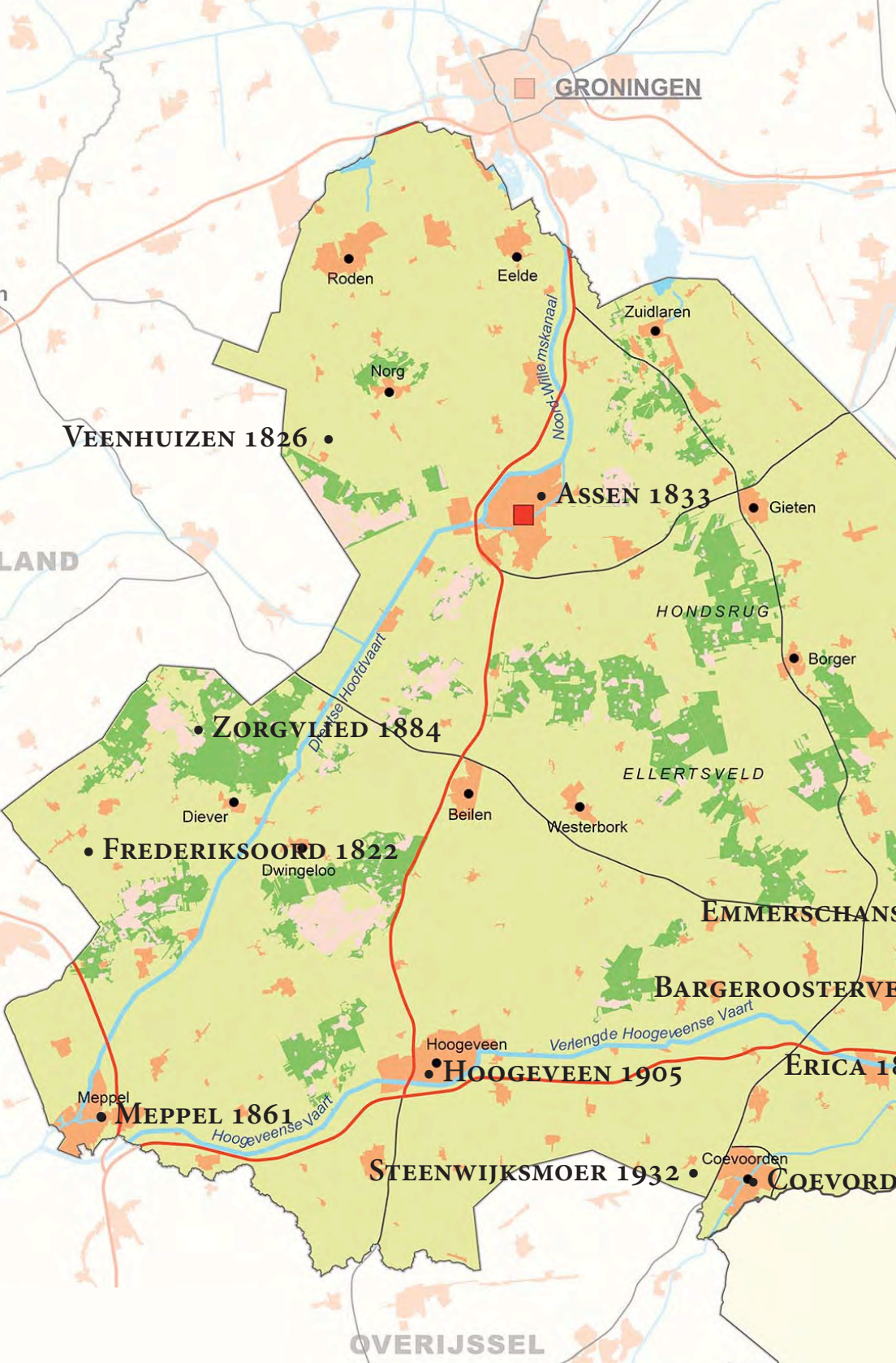
door

PATER WILLEHAD KOCKS O. CARM.

CARMELIETENKLOOSTER

Hoogeveen (Dr.)

1953

GRONINGEN

Roden

Eelde

Zuidlaren

Norg

VEENHUIZEN 1826 •

• ASSEN 1833

Gieten

HONDSRUG

Borgert

• ZORGVLEED 1884

Duitsel Hooftvaart

Diever

• FREDERIKSOORD 1822

Dwingeloo

Beilen

Westerbork

ELLERTSVELD

EMMERSCHANS

BARGEROOSTERVE

Hogeveen

• HOOGEVEEN 1905

ERICA 18

Meppel

• MEPPEL 1861

Hogeveense Vaart

STEENWIJKSMOER 1932 •

Coevoorden

• COEVORD

Verlengde Hogeveense Vaart

OVERIJSSSEL

**ROOMS-KATHOLIEKE KERKEN
IN DRENTHE
19E EEUW EN DAARNA**

TEN GELEIDE

Het eeuwfeest van het herstel der Bisschoppelijke Hiërarchie⁴²⁵ in Nederland was aanleiding om na te zoeken wat deze eeuw aan de Katholieken van Drente bracht. Het was goed dit voor een deel op schrift te stellen en omdat nog zo weinig werd vastgelegd en omdat regionale beschrijving zin houdt naast de landelijke geschiedschrijving over dit onderwerp. Vooral echter schreven we het neer opdat men God zal danken voor Zijn goedheid de Katholieken van Drente in deze eeuw bewezen. Veel gegevens in dit boek staan nergens beschreven doch beluisterden we bij bejaarde mensen in onze provincie die nog over een bijzonder geheugen beschikken. Hen en allen die ons gegevens verschaften zeggen we hartelijk dank voor hun medewerking.

DE SCHRIJVER.

425 De hiërarchie is de rangorde van waardigheidsbekleders. Het woord hiërarchie is uit het Grieks afkomstig en betekent 'heilige regering'. Oorspronkelijk is het een georganiseerde priesterstand. In de rooms-katholieke kerk zijn het de dragers van de macht, die Christus aan Petrus en de apostelen gegeven heeft.

Katholiek Drente vóór 1853

Z. H. Paus Pius IX stelde in zijn breve “Ex qua die”⁴²⁶ in 1853 vast, dat Nederland voortaan zou zijn een zelfstandige kerkprovincie, namelijk een aartsbisdom Utrecht, en 4 suffragaanbisdommen⁴²⁷ te weten Breda, Haarlem, ‘s-Hertogenbosch en Roermond.

Nederland, dat sinds de Hervorming⁴²⁸ niet meer normaal door Bisschoppen kon worden bestuurd, stond in kerkelijke zaken sindsdien onder Apostolische Vicarissen en Aartspriesters, en werd beschouwd als een Missiegebied der Katholieke Kerk. Reeds vanaf 1795⁴²⁹ hadden de Katholieken van Nederland pogingen in het werk gesteld, opdat de Hiërarchie wederom zou worden gevestigd. Het mocht hen pas gelukken in 1853. Dit feit, dat voor heel Nederland van zulk een grote betekenis is geweest, verdient ook bijzondere aandacht van de Katholieke Drent.

Katholiek Drente beleefde in de eeuw die daarop volgde zijn tweede lente. Immers het was niet de eerste vestiging van de Hiërarchie in deze streek. De eerste lente beleefde het toen St. Willehad, een angelsaksische monnik, hier het Geloof kwam verkondigen, in de 8ste eeuw na Christus.

426 Vanaf de dag. *Ex Qua Die* is een pauselijke bul van paus Pius IX van 4 maart 1853 waarmee de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland werd hersteld.

427 Een Suffragaan bisdom is een katholiek bisdom dat afhankelijk is van een aartsbisdom, dat geleid wordt door een metropoliet. Een Suffragaan bisdom staat onder leiding van een suffragane bisschop. Onderhorig.

428 In Drenthe in 1598.

429 De Bataafse Republiek.

MIDDELEEUWEN; ZOMER VAN HET KATHOLICISME

Daarop volgde de volle zomer der middeleeuwen. Er zijn er die beweren dat het katholiek geloof hier maar zeer oppervlakkig zou zijn gepredikt en beleefd, maar daartegenover staan talrijke gegevens, die getuigen van een groot geloofsleven van de Drent uit die dagen en waarom we die tijd graag de volle zomer van het Katholicisme noemen.

HERVORMING: BARRE WINTER 1598

De Hervorming is in dit verband niet anders te zien dan de barre winter. De Katholieke Geloofsbeleving werd in Drente – Willem Lodewijk van Nassau had aanvankelijk de leiding in dit vernietigingsproces – totaal onmogelijk gemaakt.

Slechts enkele gezinnen bleven in geheel de provincie trouw aan het Geloof der vaderen en leefden hier onder allermoeilijkste omstandigheden. Verschillende bewoners – we weten niet of het er weinig of veel waren – vertrokken buiten de grenzen waar zij hun Geloof vrij mochten beleven.

HEROPKOMST: TWEEDE LENTE 1853

De heropkomst van het Katholicisme in Drente rond de jaren 1853 mogen we dan ook gerust een tweede lente noemen, de hergeboorte van de Kerk in ons gewest. Nu na honderd jaren kunnen we nog eens terugzien.

De mislukkingen en het falen vallen nu beter in het oog als een les voor de toekomst, maar evengoed zijn de talrijke successen die behaald werden, een reden tot grote dankbaarheid. Van nauwelijks enkele tientallen gezinnen in 1853 uit te groeien tot 20.000 zielen in 1953, en dat terwijl we bijna steeds het getij tegen hadden, moet wel wijzen op een vruchtbare lente.

STATIES

De Staties⁴³⁰ Coevorden (1787), Nieuw-Schoonebeek (1849), Zandberg (1843), Frederiksoord (1824), Assen (1833) en Veenhuizen (1824), de ene Statie nog kleiner en armoediger dan de andere, dat was alles wat Katholiek Drente in die dagen kon opbrengen. Het feit zelf van de invoering der Hiërarchie mag al

430 parochie, gemeente, station.

indruk op de Drentse Katholieken hebben gemaakt, ze voelden praktisch geen verandering komen in hun schuilkerkenleven, zoals ze dat gewoon waren.

HENRICUS VAN KESSEL

De aartspriester Henricus van Kessel, aartspriester van Salland, Groningen en Drente, pastoor te Zwolle, een man waaraan katholiek Drente heel veel te danken heeft, tekende het met de volgende woorden aan in het parochie-archief te Zwolle:

“Hiermede zijn we genaderd tot aan de gewichtige gebeurtenis in 1853, toen de nieuwe Order in de Kerkelijke Zaken van het Koninkrijk der Nederlanden werd tot stand gebracht, waarbij de normalige Hollandsche Zending werd opgeheven en in het Aartsbisdom van Utrecht en het bisdom van Haarlem werd herschapen”.

Henricus van Kessel was in 1792 te Zwolle geboren en werd na zijn priesterwijding in 1818 in zijn geboortestad als kapelaan aangesteld. Slechts vier jaren, van 1833-1837, was hij buiten Zwolle werkzaam en wel als pastoor te Assen, daarna werd hij in dezelfde functie te Zwolle benoemd. Vanaf 1842 was hij tevens aartspriester van Salland, Groningen en Drente. Op zijn verzoek werd hem in 1866 eervol ontslag verleend van zijn pastoraat, terwijl hij tot zijn dood, 21 December 1870, het aartspriesterschap bleef vervullen. Hij was ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw en Geheim Kamerheer van Z.H. Paus Pius IX.

De kleine verstrooide kudde in Drente was hem goed bekend en het ontbrak hem evenmin aan apostolische ijver om voor deze katholieken te doen wat in zijn vermogen was. Tijdens zijn pastoraat te Assen leerde hij de buurtstaties Veenhuizen⁴³¹ en Frederiksoord⁴³² kennen en hij hoorde eveneens hoe vanuit Duitsland verschillende katholieke gezinnen de Oostkant van de provincie gingen bevolken.

Op zekere dag ontving hij te Assen enkele boeren van Nieuw-Schoonebeek, die hem raad kwamen vragen hoe men

⁴³¹ Strafkolonie.

⁴³² Kolonie van Weldadigheid.

moest komen tot de oprichting van een eigen katholieke statie. Schoonebeek telde namelijk veel katholieke immigranten en de verhouding met de parochies over de grens was wel zeer slecht te noemen.

De Nieuw-Schoonebeekers waren ten einde raad, want bij de aartspriester Muller te Zwolle hadden ze nul op hun request gekregen tengevolge van verkeerde inlichtingen van familie van de aartspriester van over de grens. Van Kessel toonde zijn volle belangstelling en sympathie en gaf hun de juiste weg aan om hun doel te bereiken. Toen hij in 1842 zelf aartspriester werd, was het niet zijn schuld dat het nog tot 1849 duurde voor Nieuw-Schoonebeek zijn kerk kreeg, doch de verdeeldheid van de Schoonebeekers onderling over de plaats van de kerk.

Zelf kwam hij in 1849 om de nieuwe statiekerk in te wijden. Zelf wees hij ook de plaats aan waar in Zandberg de kerk moest komen. Er was daar meer eensgezindheid en zodoende kon hij daar de nieuwe kerk reeds inwijden in 1843. Nauwkeurig volgde hij de groei van het aantal katholieken in het gewest Drente en voor hij stierf was ook de parochie Erica opgericht, welke samen met Coevorden, Nieuw-Schoonebeek en Zandberg de moederkerk werd van verschillende parochies in Drente.

KATHOLIEKEN VÓÓR 1853

Een citaat uit *“Drente’s katholieke verleden en heden”* van D. Hurdeman.

“In het jaar 1721 deed de Apostolische Vicaris, Joannes van Bijlevelt, een visitatiereis in de Noordelijke provinciën en bezocht ook Drente. Hij stelde bij die gelegenheid pogingen in het werk om de katholieken te ontheffen van de hatelijke last om voor elk kind, dat katholiek gedoopt werd, 25 gulden te betalen aan de drost. In het verslag, dat van Bijlevelt over zijn reis uitbracht, zegt hij, dat hij in die pogingen slechts gedeeltelijk geslaagd is. Naar men hem later berichtte, zou die grievende belasting slechts voor het kleinste gedeelte, maar dan ook voor altijd verminderd worden.

Wij mogen wel aannemen, dat bovengenoemd besluit der synodale vergadering in datzelfde jaar een uitvloeisel is van de

bemoeiingen van de Apostolische Vicaris, waarvan hij nog niet op de hoogte was, toen hij zijn verslag inzond. In het verslag, dat hij drie jaren later naar Rome zond, 18 Juli 1724, maakt hij er echter met blijdschap melding van, dat de predikanten thans oogluikend toelaten, dat de kinderen katholiek gedoopt worden, hetgeen van het begin der Hervorming af tot dan toe streng verboden was geweest.

De pastoor van Steenwijkerwold was dit jaar meermalen geroepen om in het Landschap Drente, acht, tien, ja zelfs twaalf uren van zijn pastorie kinderen te komen dopen. Hij maakte van die gelegenheid tevens gebruik om niet weinig volwassenen, die in het geloof waren verflauwd en weinig onderricht hadden genoten, het nodige onderwijs te geven.

De Vicaris hoopte zelfs met verloop van tijd in Drente nog een statie op te richten, vanwaar de bediening van de nog overgebleven katholieken gemakkelijker zou kunnen geschieden.

Het behoeft geen verder betoog, dat de katholieken hier in de eeuw voor de oprichting der hiërarchie allermintst vrij en blij leefden. Zij die prijs stelden op de beleving van hun Geloof verlieten ofwel de provincie en vestigden zich elders, ofwel ze namen ter wille van het dagelijks brood en hun heem, zware risico's.

Waar kwamen de Katholieken in Drente vandaan?

Als ergens veel volk van elders samenkomt, kan men erop rekenen, dat daar ook katholieken onder zullen zijn. Waar Drente derhalve werd opengelegd, daar kwamen de katholieken het eerst weer binnen de provincie, met uitzondering van de heel weinigen die trouw waren gebleven en het gewest nimmer verlieten.

VERVENINGEN

De verveningen aan de Smildervaart trokken talrijke katholieken uit Westfalen. De meesten kwamen alleen tijdens het seizoen, doch er waren er ook die zich blijvend vestigden. Door toedoen van Koning Lodewijk Napoleon kregen de katholieken van Assen en omgeving een kans. Het is bekend dat de plaats Assen veel aan deze vorst te danken heeft. Hij verhief Assen in 1807 tot zelfstandige gemeente, schonk de stad het beroemde Asserbos en vertoefde er graag.⁴³³ Vooral de niet-katholieke Asser middenstand zag graag dat de Westfalers die in de verveningen werkten bij hen kwamen kopen en ze waren er sterk voor, dat er voor de mensen een eigen kerk kwam.

Een poging echter van de Drentse Staten in 1819 om in Assen, Hoogeveen en Smilde een katholieke statie op te richten mislukte. De Staten achtten het nuttig voor “handel en nijverheid en landbouw, uitbreiding van bevolking, bloei en welvaart”.

433 Over Assen in die jaren. Deel IV van de Podagristen.
www.nedersaksisch.org

De gemeenten dachten er echter anders over, en de meeste verveners, werkgevers en werknemers, trokken uit de omgeving van Hoogeveen, Smilde en Assen naar Dedemsvaart, waar een katholieke kerk stond. Slechts enkelen bleven achter. Tussen hen vestigden zich ook handelslui uit Westfalen en elders welke tot op heden in hun nageslacht hier voortleven.

MAATSCHAPPIJ VAN WELDADIGHEID

In het begin der 19de eeuw liep de oud gouverneur-generaal van Indië, Generaal van den Bosch met grootse plannen rond. De vele armen in den lande wilde hij te hulp komen door hen op nieuwe ontginningen niet alleen werk te verschaffen maar ook een toekomst. Westelijk Drente bevatte enorme heidecomplexen en hierop viel zijn oog. In 1818 begon men te koloniseren te Frederiksoord. Deze kolonie van weldadigheid trok ook katholieken. Hun herkomst is echter niet tot een bepaalde streek te herleiden, van overal uit Nederland kwamen ze en zelfs treffen we er Franse namen aan. Er werd terstond een schoollokaal beschikbaar gesteld waar men voorlopig kon kerken en in 1824 kregen de katholieken te Frederiksoord en omgeving een eigen kerkje en sindsdien was er ook een priester woonachtig.⁴³⁴

STRAFKOLONIE VEENHUIZEN

Veenhuizen was bedoeld voor bedelaars die met de rechterlijke macht in aanraking waren geweest. Het was een strafkolonie. Ook onder deze gestraften, uit heel Nederland afkomstig, kwamen Katholieken voor, terwijl er bovendien in de geschiedenis van deze strafkolonie altijd enkele katholieken verbonden waren aan het ambtelijk apparaat. Ook zij kwamen van overal uit Nederland.

Meppel, het pittige handelsplaatsje in Zuid-West Drente, trok katholieke handelslui aan, terwijl ook aan het spoor aldaar altijd katholieken hun werkzaamheden hadden.

VEENKOLONIES IN MUNSTELAND

In het jaar 1784 gaf de Munsterse Vorstbisschop een decreet uit waarbij bepaald werd dat een veertiental bovenveenkolonies in

434 Zie ook: Reis door literair erfgoed over onderwijzer Jans Pol.
www.nedersaksisch.org

het leven zouden worden geroepen, waarvan een negental op het Munsterse gedeelte van het Boertangermoeras, dus zeer nabij onze landsgrenzen. Reeds vier jaar later waren deze kolonies werkelijkheid geworden. Dit vorstbisschoppelijk besluit is van enorm belang geweest voor de latere bewoners van Oost-Drente, immers via deze kolonies zijn honderdtallen Drente binnen getrokken. Deze kolonies werden bevolkt met mensen afkomstig uit alle mogelijke Duitse landen en vorstendommen en waren allen katholiek.

Gröninger vertelt in zijn *Geschiedenis van de Emsländische Moorkolonien*,⁴³⁵ dat er zelfs Hollanders en Brabanders onder waren. De Graafschap Lingen leverde echter verreweg de meeste pioniers voor deze veenkolonies.

De bewoners van deze kolonies – het waren: Rütenbrock, Lindloh, Schwartenberg, Hahnentange en Barnflair, Neurede, Neudersum, Neusustrum, Hebelermoor, Neuverszen met Tuntel, Heseperthwist, Rühlertwist, Schwartenpohl en het reeds eerder bij genade van de koning van Pruisen gestichte Neuringen in Bentheim – hadden als hoofdbestaansmiddel de wel zeer wisselvallige boekweitteelt.

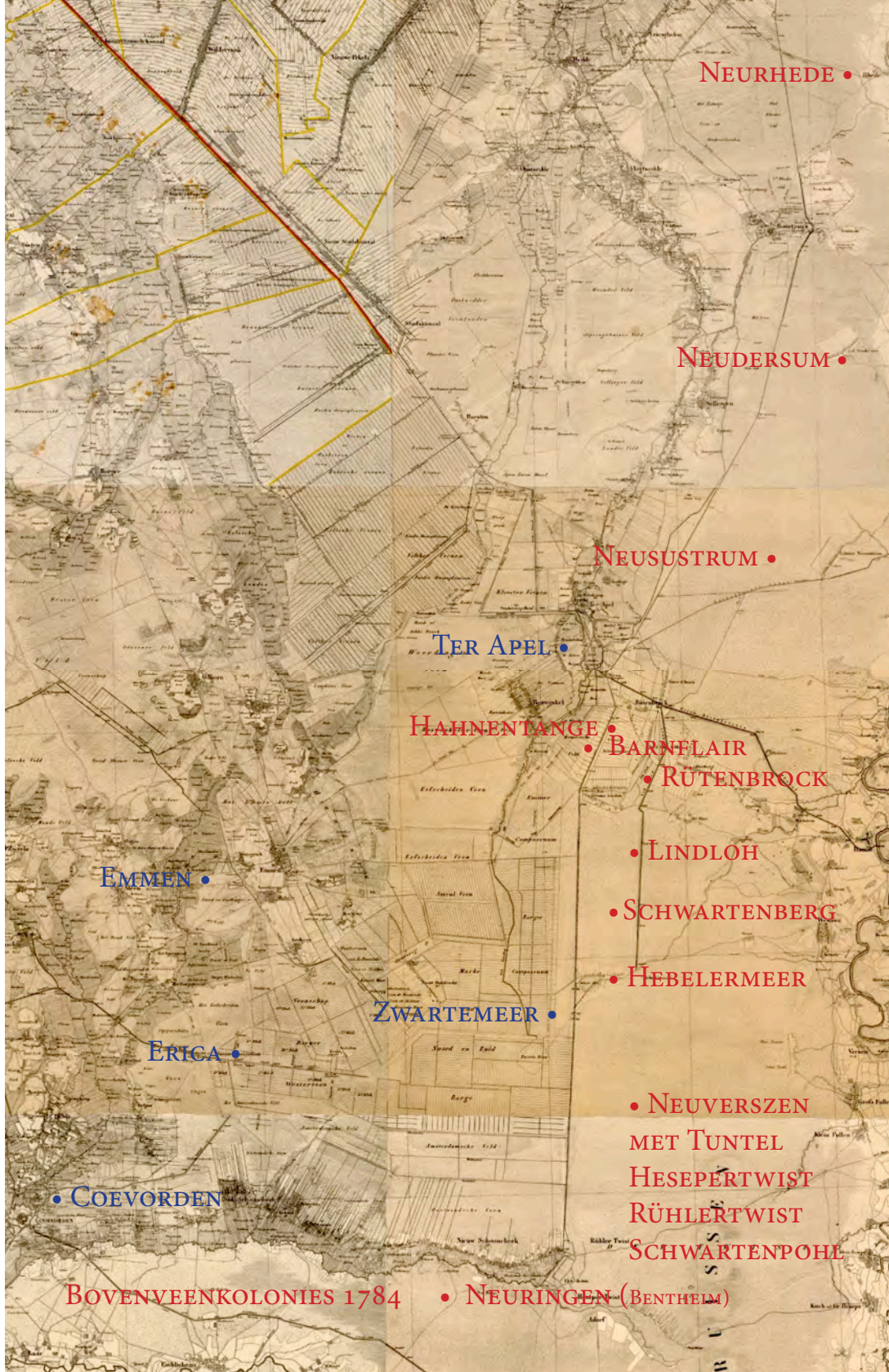
435 Op het web vind ik licht afwijkende documentatie.

175 Jahre Rütenbrock Lindloh Schwartenberg, *Festschrift zum Gedenkjahr* 1963, Carl Dirkers. Uitgever Jaar Kirchspiel Rütenbrock 1963

Bilder aus der Geschichte der Moorkolonien.

In 1788 zijn 14 Moorkolonien/veenkolonië gesticht en Plätzen/plaatsen/percelen verdeeld/uitgegeven:

-Neurhede	37 Plätzen	3-6-1788
-Neudersum	21 Plätzen	3-6-1788
-Neusustrum	12 Plätzen	19-6-1788
-Twist: Heseperthwist	36 Plätzen, Rühlertwist 17 Plätzen	
	incl. 1 Schulmeisterplatz	3-7-1788
	Schwartenpohl "8 Plätzen und Mühlengrabe mit 4 Plätzen, diese wurden schon vor 1788 verteilt"	
-Neuversen und Tuntel	12 Plätzen	13-7-1788
-Hebelermoor	12 Plätzen	15-7-1788
-Rütenbrock, Barenfleer, Hahnentange	36 Plätzen, Schwartenberg 18 Plätzen, Lindloh 36 Plätzen incl. 2 Schulmeisterplätzen	28-7-1788
-Neudörpen	16 Plätzen	19-8-1788
-Neuarenberg/Gelenberg	30 Plätzen	30-8-1788
-Neuvrees	6 Plätzen	1-9-1788
-Neubörger	18 Plätzen	13-9-1788
-Breddenberg	10 Plätzen	13-9-1788

NEURHEDE •

NEUDERSUM •

NEUSUSTRUM •

TER APEL •

HAHNENTANGE •

BARNFLAIR •

RUTENBROCK •

LINDLOH •

SCHWARTENBERG •

HEBELERMEER •

NEUVERSZEN •

MET TUNTEL •

HESEPERTWIST •

RÜHLERTWIST •

SCHWARTENPOHL •

NEURINGEN (BENTHEIM) •

BOVENVEENKOLONIES 1784

EMMEN •

ERICA •

COEVORDEN •

ZWARTEMEER •

BOEKWEITTEELT

Voor de teelt van dit gewas was het noodzakelijk, dat de bovenlaag van het veen ieder jaar opnieuw werd verbrand, hetgeen vruchtbaarheid gaf aan het niet veeleisend gewas. Na tien jaren was dit echter niet meer mogelijk en zo betrok men dan nieuwe veengedeelten in het omringende moeras.

In de eerste tientallen jaren van de vorige eeuw was reeds zoveel veen doodgebrand dat men naar andere gebieden uitkeek. En zo trokken dan de afstammelingen dezer pioniers op het Boertangermoeras ons gewest binnen.

NIEUWE PAROCHIES

In die tijd ontstond Slagharen, waar in 1832 de parochie werd gesticht. Het aantal parochianen van Dedemsvaart groeide jaarlijks met sprongen en eveneens kwam er een invasie in de Groningse gemeenten Onstwedde, Vlagtwedde. Terwijl Slagharen en Dedemsvaart hun bewoners hoofdzakelijk zagen komen uit de zuidelijke Moorkolonien en uit de verschillende plaatsen van de Graafschap Bentheim, kregen de Groninger plaatsen het grootste contingent uit Rütenbrock, Neudersum en Neusustrum.

Zo werd de grondslag gelegd voor de Katholieke boerenstand van Zandberg, Braamberg, Kopstukken, Horsten, Sellingerbeetse, Valthermond, de Maten en het latere Laundermarke.

Zandberg kreeg in 1843 voor deze talrijke kolonisten een eigen parochiekerk en in 1860 werd het Rectoraat Terapel gesticht dat in 1877 een zelfstandige parochie werd. We vertelden reeds dat de bewoners van Nieuw-Schoonebeek allereerst afstammen van Twist en Neuringen.

ERICA

De behoefte aan maagdelijke gronden voor de boekweitteelt deed zich na enige tijd wederom gevoelen zowel in de oorspronkelijke moederkolonies, als ook in de zojuist genoemde vestingen op Nederlands gebied. Weer werd naar nieuwe gebieden uitgezien en dan valt het oog op Erica, Nieuw-Dordrecht en het Compascuum.

Pastoor Vroom, de tweede herder van Erica, maakte waardevolle aantekeningen voor onze studie. Hij noteerde achter de namen van zijn parochianen bijna steeds de plaats van herkomst. Duidelijk

komt hierin tot uiting dat Erica een kolonie is van Slagharen.⁴³⁶
Via Slagharen vestigden zich in Erica o.m. de volgende geslachten:

Wehkamp uit Emsburgen, Veltrup uit Fürstenau evenals de familie Vaarweg, Sibum uit Haren, Montel en Vaarweg uit Wietmarchen, Moorman en Wesselink uit Meppen. Eveneens komen via Slagharen Berendsen, Middendorp, Scheepers, Beukers, Korterink, Moes, Schonewille en Peters. Via Dedemsvaart kwamen Kramer, Vinkers, van Os, Jansen en Tim. Via Coevorden kwamen Roeven, Leemhuis, Mastbroek, Wehkamp, Kuhl, Bruns en Lovers. Via Nieuw-Schoonebeek Thöller en Borgman.

Ook Zandberg leverde parochianen aan Erica in de dagen van pastoor Vroom. Er kwamen drie families, die de naam Heine droegen. Eveneens treft men naderhand drie Heine's aan te Barger-Compasuum, welke echter niet uit Zandberg, maar uit Steinbild komen. Uit Duitsland vestigden zich de volgende katholieken te Erica:

Hoge uit Laten, Binkhuis uit Fürstenau, Carpar Jusker uit Herzfeld, Seiders⁴³⁷ uit Althausen, Pahlman uit Quakenbrück, Mazenier en Veltrop uit Emmelkamp,⁴³⁸ Plas, Jörissen,⁴³⁹ Bakker en van der Zwaan uit 't Laar, Tappel, Peters, Nijenstein, Falke en Hofman uit Twist, Scheepers en Schnieders uit Hesepe, Bolmer en Broekman⁴⁴⁰ uit Wesuwe. Dan woonde er nog een Haverkort uit Geesteren en een Prinsen uit Oosterhout.

In die tijd keerden de boeren van Schwartsenberg, als Kessens, Schnieders en Hoge, hun plaatsen om⁴⁴¹ en gingen wonen aan het juist gereed gekomen Compasuumkanaal.

436 De eerste bewoners gaven hun nederzetting de naam Nieuw-Slagharen, naar analogie van Nieuw-Amsterdam, Nieuw-Dordrecht. De burgemeester van Emmen besliste anders: Erica. Heidebloem.

437 Misschien: Siebers.

438 Emlichheim.

439 Jeursen.

440 Broekmann.

441 Verhuisden.

De katholieken te Emmer-Compasuum kwamen grotendeels uit Duitsland ofwel waren het afstammelingen van Duitse kolonisten, die zich reeds in Drente hadden gevestigd.

Te Ter Apel vestigden zich Duitse ambachtslui of neringdoenden, o.a. smid Otten uit Meppen, timmerman Drexler uit Meppen, schilder Heijen, smid Hülck en koopman Hanekamp, eveneens van Duitse origine.

Pastoor Vroom tekende ook de katholieken en hun herkomst op van de plaats Nieuw-Dordrecht, waaronder toen ook het huidige Barger-Oosterveld behoorde. Hij vond er 19 gezinnen, waarbij weer de Duitse Moorkolonisten⁴⁴² de boventoon voeren.

Van deze gezinnen kwamen uit Rütenbrock Henricus en Johannes Nusse, Sturre en Jansen; uit Hebelermeer Hoge (die ook te Twist heeft gewoond), Mensing, Lubbers, Broekman, Jan Berend Gebbeken en Bernard Lucas Gebbeken. Uit Wesuwe komen Conen en Koop. Uit Twist komt een Veltrup en uit Slagharen een Lovers, uit Nieuw-Schoonebeek een Gosevoort, uit Haren een Wed. Wubkes en een familie Husers, deze laatste echter via Zandberg. Via Zandberg kwam uit Rütenbrock Cornelius Kocks, eveneens van Zandberg de familie ter Haar. Deze 19 gezinnen waren de pioniers van de latere parochies Klazienaveen en Barger-Oosterveld.

Te Barger-Compasuum is het beeld ongeveer hetzelfde. Hier wonen echter dan reeds 79 gezinnen.

Rütenbrock (Lindloh, Schwartenberg, Altensloot en Barnflair) staat aangetekend voor Sandmann, Haitel, Teijken, Brinkman, Keuter, Muller, Soelman, Többen, Tholen, Schulte, Schreurs, Wessels, Robben, Fischer, Berens, Hartmann, Book, Wubben, Bürmann en Gerdes.

Hebelermeer voor Wilken, Koops, Berendsen, Gebbeken, Reijs, Broekman en Bos.

Wesuwe is de doopparochie van Schulte, Rolfes, Hoffard, Kemper,

⁴⁴² Moor = moer = veen.

Lubbers, Pranger, Brummer, Jasken (via Zandberg) en Bolmer.
Twist is de bakermat van Feringa, Luttel, Albers, Eenthuus⁴⁴³
en Hemel.

Nieters⁴⁴⁴ komt uit Neusustrum,
Schulding uit Fürstenau,
Westen uit Haselunne via Hebelermeer,
Borgman uit Haren,
Gerwich uit Munster,
Kuhl uit Grosz Fullen,
Jansen uit Haren,
Rass uit Verszen,
Heile uit Steinbild, evenals zijn beide broers via Zandberg.
Uit Zandberg komt ook de familie Schoemakers naar Barger-
Compascuum, doch oorspronkelijk komen deze van Geesteren.
Eveneens uit Zandberg Kramer, Otten, Bentlage, Krieger,
Ameln⁴⁴⁵ en Lubbers.
Coevorden staat genoteerd voor Luttel,
Slagharen voor een Veltrup, nog een
Bos uit Veendam, een
Buter uit Kleinerneer en een
Feringa uit Groningen.

Al bovengenoemde gegevens zijn van pastoor Vroom en zijn aantekeningen gaan maar tot 1872. De trek uit Duitsland bleef echter aanhouden tot omstreeks 1900, toen weer velen van het Compascuum naar Barger-Oosterveld gingen verhuizen.⁴⁴⁶

Momenteel is het zo dat van genoemde namen meer worden aangetroffen te Barger-Oosterveld en Emmerschans dan in het Compascuum. Naast deze vestigingen uit Compascuum kenden Barger-Oosterveld en Emmerschans ook rechtstreekse vestigingen uit Duitsland.

DUITSE OORSPRONG

Kort resumerend mogen we zeggen dat de Katholieken in de

443 Einhaus.

444 Mijn oma van moeders kant.

445 Abeln?

446 Onder meer beschreven in de streekroman *Kleine Hein* van G.H. Vocks.

provincie Drente voor verreweg het grootste gedeelte hun stamhuis in Duitsland hebben staan. Voornamelijk zijn het boeren geweest die hier kwamen. Dit dient nog eens extra opgemerkt te worden. Zij kwamen hier niet allereerst als verveners doch als boeren op het bovenveen. Sommigen van hen moesten zich vanwege de moeilijke sociale omstandigheden later aan andere arbeid geven, doch deden dit omdat de nood hen dreef en niet omdat dit hun beroep was.

Zo groeide er ook een katholieke arbeidersstand, doch oorspronkelijk waren deze bijna allemaal kleine boer op het bovenveen. Tussen hen vestigden zich de oude marskramers en zakenlui, die niet alleen uit Duitsland doch ook elders uit Nederland kwamen en in die plaatsen van de provincie waar handel en nijverheid was gingen wonen. Ze behoren ook nu nog in die plaatsen tot de gegoede middenstand. Pas in latere tijden kwamen katholieke arbeiders zich rechtstreeks hier vestigen, aangetrokken door de veengraverijen en enkele industrieën.

Het herstel der Hiërarchie en de reacties daarop in Drente

29 September 1853, ontving het Provinciaal bestuur van Drente de volgende mededeling van de Regering.

“Als een vervolg op mijne circulaire van 28 Mei etc. heb ik de eer U. H. Edelgestrengte te informeren, dat de Regering op officiële wijze kennis draagt van de beschikkingen der Pauselijke breve van de 4e Maart 1853, waarbij hier te lande een Aartsdom van Utrecht en vier Bisdommen, als een van Haarlem, een van ‘s Hertogenbosch, een van Breda en een van Roermond zijn opgericht en dat Zijne Heiligheid Paus Pius de Negende heeft benoemd en aangesteld:

- 1) tot Aartsbisschop van Utrecht, den Hooogerwaarden heer Joh. Zwijsen, te Tilburg;
 - 2) tot Bisschop van Haarlem, den Hooogerwaarden heer Franciscus Jac. v. der Vree te Warmond;
 - 3) tot Apostolisch Administrator v. h. Bisdom van ‘s-Hertogenbosch, den Hooogerwaarden heer Johannes Zwijsen te Tilburg;
 - 4) tot Bisschop van Breda, den Hooogerwaarden heer Joannes van Hooydonk te Hoeven;
 - 5) tot Bisschop van Roermond den Hooogerwaarden heer Joh. Augustinus Paradis te Roermond;
- welke kerkvoogden hunnen betrekking hebben aanvaard. Ik

heb de behandeling der zaken van mijn Departement met die Kerkvoogden, dezer dagen begonnen, waarvan ik U. H. Edelgestr. verzoek te willen kennis nemen, met opmerking, dat U. H. Edelgestr. zich alsnu ook met de opgenoemde kerkvoogden, bij het behandelen der zaken van de R. K. Eredienst, voor zoveel uw provincie betreft, zal kunnen in aanraking stellen; daarbij de hierboven omschreven titulaturen bejegende, met vermelding van de geslachtsnaam der titularissen gelijk bij het 2de lid van art. 3 der wet van de 10 dezer is bevolen.

U. Hoogedelgestrenge gelieve van dit een en ander aan Heren Gedeputeerde Staten kennis te geven, teneinde dat collegie, ter gelegenheid dat het zich wegens dienstzaken, met kerkvoogden zal behoren in betrekking te stellen, insgelijks overeenkomstig de wet handele. Ik zal U Hoogedelgestr. nader bekend maken met de door de Kerkvoogden aan te wijzen en door den Koning goed te keuren vestigingsplaatsen, bedoeld bij art. 5 der bovengenoemde wet; brieven enz., kunnen geadresseerd worden op hun tegenwoordige woonplaatsen, welke hierboven zijn vermeld.

De Minister voor de Zaken der R.K. Eredienst,
(Get.) Lightenvelt.

Deze brief werd 20 Oct. 1853 gevolgd door de mededelingen.

U zal daaruit ontwaren, dat het in onze Provincie gelegen kerkelijk grondgebied van het Aartsbisdom van Utrecht, deel heeft uitgemaakt aan het door de instelling van dat Diocees opgeheven Aartspriesterschap van Drente. Achter op den hierbij gaanden Staat zal U. H. Ed. vermeld vinden de namen en betrekkingen der Dekens die aan het hoofd der Dekenaten, naar onder de in Uwe Provincie gevestigde Kerkgemeenten geplaatst zijn, door wier tussenkomst de Kerkvoogd van het Diocees, zijn kerkelijk bestuur in den regel uitoefent en aan welke door hem bepaalde bemoeiingen in betrekking tot de kerkelijke tucht en het toezicht worden opgedragen. Waarvan etc.”

Diocees Utrecht–Assen – Dekenaat Groningen- Assen:

F. W. A. Jansen, pastoor te Groningen.

Diocees Utrecht-Coevorden-Dek. Zwolle: H. van Kessel, pastoor te Zwolle.

Diocees Utrecht-Frederiksoord-Dek. Heerenveen: A. Erasburg, pastoor te Joure.

Diocees Utrecht-Nw. Schoonebeek-Dek. Zwolle: H. van Kessel, pastoor te Zwolle.

Diocees Utrecht-Veenhuizen-Dek. Groningen-Assen: F. W. A. Jansen, pastoor te Groningen.

Diocees Utrecht-Zandberg-Dek. Groningen-Assen: H. van Kessel, pastoor te Zwolle.

APRILSTORM

Deze bijzonder zakelijke en rustige mededelingen doen niet vermoeden dat er ook in de besloten gemeenschap van het Drentse volk van toen een Aprilstorm woedde. Al is deze dan ook niet van zulk een ernstige aard geweest als elders in den lande, toch bracht ze deining door de dorpsgemeenschappen.

De katholieken zelf in de provincie waren zo weinig in aantal, dat het nauwelijks nog controleerbaar is hoe zij op het herstel der hiërarchie reageerden. Het blijkt dat in de vijf nederige Statiekerkjes te Veenhuizen, Frederiksoord, Assen, Nw. Schoonebeek en Zandberg een plechtige H. Mis werd opgedragen uit dankbaarheid en dat een *Te Deum*⁴⁴⁷ werd aangeheven. De pastoors tekenden het met sobere woorden aan in hun parochiële archieven, waaruit echter een blijde toon, nu na een eeuw nog, te beluisteren valt. Hoe aartspriester van Kessel het neerschreef, vertelden we reeds eerder.

Maar hoe reageerden de Protestanten in de provincie? De *Provinciale Drentse en Asser Courant*,⁴⁴⁸ welke toen reeds haar

447 Het 'Te Deum' is een liturgische hymne ter verheerlijking van de Heilige Drie-eenheid. De benaming verwijst naar de eerste twee woorden van de Latijnse tekst 'Te Deum Laudamus' ('Wij prijzen U, o God'). De lofzang werd al in de 6de eeuw in het kerkelijke getijdenboek opgenomen en dateert wellicht uit de 4de of 5de eeuw.

448 Via delpher.nl zijn de kranten te vinden. Gebruik als zoekterm een zin uit het citaat + 1853 O.a. *Provinciale Drentse en Asser Courant* van 9 en 13 april 1853

Het volgende adres aan den Koning wordt ons ter plaatsing toegezonden, met de bijvoeging, dat men te Hoogeveen bezig is een soortgelijk adres door de ingezetenen, zoowel Hervormden als Afgescheidenen, te doen teekenen.

Sire!

Ook de Kerkeraad der Hervormde Gemeente te Hoogeveen in Drenthe waagt het, in deze voor de Protestantsche kerk in Nederland haghelijke dagen, met den meesten eerbied uwen Troon te naderen, opdat de aangekondigde bevestiging der Bisschoppelijke Hierarchie in onze vaderlandsche gewesten nog moge worden voorgekomen.

Ten einde hierin zoo kort mogelijk te zijn, verklaren wij ondergeteekende, volkomen in te stemmen, met hetgeen in het adres, uit de Stad Utrecht Uwe Majesteit aangeboden, over deze hooge aangelegenheid met vrijmoedigheid en waardigheid is aangemerkt, op gronden en beginselen, die wij niet schroomen ook de onze te noemen.

Sire! De Provincie Drenthe mag, in een geheel eenig opzicht, eene Protestantsche genoemd worden.

Voor weinige jaren bestond er alleen te Coevorden een Roomsche bedehuis. In onze gemeente, welker bevolking tot aan de 9000 reikt, zijn bij de laatste telling 40 belijders der Roomsche kerkleer hier en daar verspreid gevonden, terwijl voor weinige jaren zelfs het derde deel hiervan nog niet bestond. Sedert zijn er op verschillende plaatsen drie kerkgebouwen bijgekomen, zonder dat de bevolking er zich aan ergerde, schoon de kosten daartoe, ten behoeve van slechts zeer weinig belijders, ook uit 's Rijks en Provinciale fondsen bestreden

werden. Slechts weinigen zagen hierin geheime bedoelingen der Roomsche Propaganda.

Nu echter de komst van Metropolitaan- en Suffragaan-Bisschoppen, in de hooge beteekenis daarvan, in de dagbladen wordt aangekondigd, meent de eenvoudige Provinciaal in de aanwinst der Roomsche kerk, ook in deze Provincie verkregen, slechts voorbereidselen te zien, om ook hier de Roomsche godsdienst van lieverlede bedektelijk, en bij graden en trappen op nieuw in te voeren. Naar mate zich het gerucht verspreidt, worden bezorgdheid, angst en argwaan algemeen en velen zien in hunne verbijstering reeds om naar het zwaard, dat nog eens zal moeten aangegord worden, om het bezit van het dierbaarste, de godsdienst, te verdedigen.

Wat ons betreft Sire! Wij hebben meer vertrouwen op de dengdelijkheid onzer zaak, ja twijfelen zelfs niet aan de eindelijke volkomene zegepraal der rein Christelijke waarheid, maar toch heeft ons het hart op het denkbeeld, dat daartoe nog weder op nieuw een worstelstrijd, als die van den tachtigjarige oorlog zoude kunnen noodig zijn, waartoe toch naar ons oordeel, de herstelling der Bisschoppelijke Hierarchie in Nederland eene belangrijke doch droevige schrede zoude kunnen worden. God geve, dat wij ons hierin bedriegen; toch heeft ons het hart op het denkbeeld, dat wij in de schoone geschiedenis van ons vaderland en der Dijnastie van Oranje nog eenmaal moeten lezen: „Het hatelijk dwangjuk der Roomsche Hierarchie, onder, en met behulp van den Eersten Grooten Willem afgeschud, is weder hersteld onder en met behulp van:” Neen Sire! hier weigert onze pen haren dienst, en de begonnen zinsnede sta hier liever onvoltooid dan dat wij het zouden uitspreken.

Wij beschouwen, als de schitterendste kroon, welke Nederland bezit, Zijne Hervormde kerk, met

hare vrije geestes-ontwikkeling, ook onder het wisselen van zeer uiteenlopende wijsgeerige beschouwingen en opvattingen der christelijke waarheid in den tegenwoordigen tijd; altoos voortgaande met het ware leven, dat uit God is, door de zuivere kennis des Evangelies der menschheid mede te deelen, in eene mate en op eene hoogte, dat zelfs Buitenlanders zich gedwongen gevoelen, die kerk te erkennen als op een uitstekend standpunt gekomen van zuivere Evangelische ontwikkeling. Van hier dan ook die ontelbare inrigtingen, van liefdadigen en zedelijken aard, met het doel, om vrede en geluk alom te verspreiden.

Aan Haar en aan Hare heilzame werking, schrijven wij het naar onze innerlijke overtuiging ook toe, dat toen in het hagchelijke jaar van 1848 rondom ons, in Europa troonen verwoest werden, en staten waggelden op hunne grondvesten, de Troon van onzen geëerbiedigten en beminden Koning vast stond, bevestigd door liefde en Evangeliesch geloof, terwijl onder dien zelfden staatkundigen storm, een Roomsche Bisschop, met al zijne indruk- en eerbiedwekkende titels, onder al de pracht van zijn Priesterlijken opschik, staande op de barrikaden der hoofdstad van het Catholijke Frankrijk, zelfs voor zoo ver hij gehoord en gezien werd, geen oogeblik de woede des volks kon doen bedaren.

Sire! niet van Bisschoppen noch van de verblindende pracht van kerk-Ceremonieel, maar van de hart en leven vernieuwende Evangelische waarheid, en den Geest van Christus in ons, wachten wij heil voor Nederland!

Hierom leggen wij onze bekommelingen met de innige begeerte van ons hart, voor den Troon Uwer Majesteit neder, met de ootmoedige bede, dat het Hoogstdenzelfen behagen moge, om, volgens de magt

bij art. 65 der Grondwet den Koning toegekend, de vergunning *niet* te geven tot de voorgestelde verandering. De God van Nederland en der Doorluchtige Voorvaderen Uwer Majesteit schenke Uwe Majesteit in het beramen der middelen de noodige wijsheid, welke uit den grond onzes harten Uwe Majesteit wordt en blijft toegebeden.

HOOGVEEN 10 April 1853. *'t Welk doende enz.*

dertigste jaargang telde, twee keer per week verscheen en verreweg het meest gelezen, practisch het enige blad was in de provincie, is voor ons een goede meter om de stand van de verhitte gemoederen af te lezen.

Bijna elk Drents dorp geeft een verslag hoe des Zondags de Dominee preekte over het herstel der hiërarchie der R. Katholieke Kerk in Nederland en welke gevaren dit ging opleveren. Op hun instigatie en op die van de kerkeraad werden dan protestlijsten ter tekening aangeboden, welke aan Z. M. den Koning werden verzonden, om alsnog het dreigende onheil te keren. Er werd op deze lijsten druk getekend. Dikwijls wordt erbij vermeld, dat ook de Afscheidenen en de Israëlieten hun handtekening zetten en als curiositeit – zo zien wij het tenminste – dat ook in De Wijk een Rooms Katholiek het protest tegen de Hiërarchie ondertekende.

AGITATIE NIET AAN DE REDACTIE BESTEED

Toch was de redactionele leiding van het blad het allerminst eens met deze agitatie tegen het herstel van de hiërarchie. Twee keren wijdt ze heel de voorpagina van de krant⁴⁴⁹ er aan om duidelijk te maken, dat de Koning het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie niet mag tegenhouden. En waarom?

“Omdat het adres strijdt met de grondwet, omdat het steunt op gronden, waaraan de Koning geen gehoor mag geven, zonder den door hem afgelegden eed ter naleving der grondwet te schenden, en omdat hetzelfde hier te lande de Rooms Katholieken wil beperken in de vrije uitoefening hunner

449 Delpher.nl. Gebruik een zin uit het citaat als zoekterm + 1853.

Godsdienst, terwijl de Protestanten het zeer terecht als een grote grief tegen de R. Katholieken aan voeren, dat in sommige Roomse landen de Protestanten niet vrijelijk kerken mogen bouwen, godsdienstoefeningen houden, den Bijbel lezen etc.

Art. 164 der grondwet bepaalt:

“Teder belijdt zijne godsdienstige meningen met volkomen vrijheid”;

en art. 165:

“Aan alle kerkgenootschappen in het Rijk wordt gelijke bescherming verleend”;

er bestaat dus geen godsdienst van de Staat; de Grondwet en daarmede de Staat zijn in zaken van Godsdienst geheel kleurloos; hoe meer ook het Staatsbestuur zulks is, hoe meer het de Grondwet zal naleven.

De Bisschoppen nu behoren tot de inrichting der R.K. Kerk evenzeer als de Paus zelf, evenzeer als de Priesters en evenzeer als bij de Joden de Rabbijnen, en opperrabbijnen, bij de Protestanten de Leeraars. Ja de waardigheid der Bisschoppen is ouder dan die van den Paus. Sommige verrichtingen, als o.a. het uitdelen van het vormsel, mag, zijn wij wel onderricht, alleen door een Bisschop geschieden. Overal waar de R.K. kerk aanhangers telt, bestaan dan ook Bisschoppen, tenzij de omstandigheden zulks verhinderen. De Rooms Katholieken behoeven het daarom niet als een gratie te beschouwen, dat aan hen het hebben van Bisschoppen wordt toegelaten, met de grondwet in de hand kunnen zij het met alle recht vorderen, voor zoverre de Bisschoppen bloot kerkedienaars zijn.

VRIJHEID VAN GODSDIENST

Hadden de Protestanten hun het bezit van Bisschoppen willen beletten, dan had de grondwet niet zo vrijgevig moeten gesteld zijn. Om den Koning te bewegen, aan de R. Katholieken de toelating van Bisschoppen te weigeren, wijst men in het adres⁴⁵⁰ op den moeilijken strijd van het Protestantisme tegen

450 Bericht.

het Katholicisme en op hetgeen Zr. Ms. voorvaders voor het Protestantisme gedaan hebben; hierop mag de Koning niet letten, zonder aan zijn eed te kort te doen; als bijzonder persoon moge hij Protestant zijn, als hoofd van den Staat, behoort hij tot geen bepaald kerkgenootschap, hij moet alle kerkgenootschappen gelijkelijk beschermen, en mag daarvan niet afwijken uit beweegredenen, uit zijn eigen godsdienst of uit de daden zijner voorvaders ontleend. Het adres beoogt dus niets minder dan den Koning te bewegen, om aan zijn eed ontrouw te worden.

Maar als ijverige Protestanten hebben wij het meeste leedwezen gevoeld bij het lezen der zinsnede, dat de Koning aan de R. Katholieken het bezit van de Bisschoppen zou moeten weigeren, omdat hun aanwezen de Protestanten zou krenken.

Gij, die het adres getekend hebt, op welken grond zult gij nu voor het vervolg kunnen afkeuren, dat de Protestanten in sommige R. Katholieke landen niet vrijelijk hun godsdienst mogen uitoefenen en geen kerken mogen bouwen, den Bijbel niet mogen lezen; want dit alles krenkt de R. Katholieke bevolking dier landen en vooral de Geestelijkheid even zeer en zeker nog meer, dan u de toelating van Bisschoppen zou krenken? Wat zullen de Roomsgezinden wel moeten denken van argumenten als hier gebezigd zijn? Inderdaad de adressen hebben aan de zaak van het Protestantisme geen dienst gedaan!”

Verder betoogt hij dan in zijn artikel dat het herstel der hiërarchie allerm minst gevaarlijk is, daar voor het herstel de katholieken hier rechtstreeks door Rome werden bestuurd en het in het vervolg zal gaan via de Bisschoppen naar Rome.

“Thans lopen de draden, waarnaar de R.K. geestelijkheid in Nederland bestuurd wordt, direct uit Rome naar hier, dan zullen ze gelegd worden vanuit Rome naar de bisschoppelijke paleizen en van daar naar de zetels der aartsbisschoppen en bisschoppen. Men weet nu dat over hoe meer schijven een machine loopt, dezelve des te lichter is blootgesteld aan stremming en hokking”.⁴⁵¹

451 Ophokken, opsluiten?

1853.

DERTIGSTE

PROVINCIALE

ASSER C

De uitgave dezer COURANT geschiedt op **Woensdag** en **Zaterdag**. De prijs is per drie maanden te Assen f 1.60, buiten Assen franco per post f 1.75.

ZATURDAG

De COMMISSARIS DES KONINGS in de Provincie Drenthe verwittigt de Gemeente-besturen in dat gewest, dat op heden door hem aan den Heer Kolonel Directeur der Militaire verkenningen, op zijn verzoek, zijn toegezonden zes zoogenaamde *opene Orders*, ten behoeve der Officieren van den Generalen Staf en de daarbij gedetacheerden van het leger, welke met Mei aanstaande in deze Provincie de verkenningen voor de militaire topographische kaart van het Rijk zullen voortzetten, bij welke orders de gezegde besturen worden uitgenoodigd, om aan de genoemde officieren, in voegen daarin omschreven, de vereischte hulp en medewerking te verleenen.

Assen den 5 April 1853.

*De Commissaris des Konings vnd. afwezig,
Het Lid van Gedeputeerde Staten,
H. H. A. SLUIS.*

Herstelling der Bisschoppelijke Hierarchie in Nederland.

Adres uit Utrecht.

I.

In ons vorig no. hebben wij het adres medege-deeld, hetwelk, voorzien van 4528 onderteekeningen, uit Utrecht aan den Koning is opgezonden,

vervolg op pagina 424

bijzonder persoon moge hij van den Staat, behoort hij genootschap, hij moet alle lijkelyk beschermen, en m uit beweegredenen, uit zi uit de daden zijner voorva beoogt dus niets minde: d gen, om aan zijn eed o

Maar als ijverige Prote meeste leedwezen gevoeld de, dat de Koning aan het bezit van Bisschopper omdat hun aanwezig de P Gij, die het adres geteeker zult gij nu voor het vervol de Protestanten in somm landen niet vrijelyk hun g nen, geene kerken mogen mogen lezen; want dit a Catholieke bevolking dier l lijkheid even zeer en zek toelating van Bisschoppen

Wat zullen de Roomschg ken van argumenten als h Inderdaad de adressante

DRENTSCHE COURANT.

9 APRIL.

De prijs der Advertentien is van 1 tot 5 regels **75** cent en voor elken regel meer **10** cent, behalve 35 cent zegelregt.

hij Protestant zijn, als hoofd
hij tot geen bepaald kerk-
alle kerkgenootschappen ge-
mag daarvan niet afwijken
t zijne eigene godsdienst of
vaderen ontleend. Het adres
dan den Koning te bewee-
d ontrouw te worden.

Protestanten hebben wij het
eld bij het lezen der zinsne-
an de Roomsche Catholieken
ppen zou moeten weigeren,
e Protestanten zou krenken.
kend hebt, op welken grond
rvolg kunnen afkeuren, dat
mmige Roomsche Catholieke
n godsdienst mogen uitoefe-
gen bouwen, den Bijbel niet
it alles krenkt de Roomsche
er landen en vooral de Gees-
zeker nog meer, dan u de
en zou krenken?

schgezinden wel moeten den-
s hier gebezigd zijn?
anten hebben aan de zaak

testantisme niet van den Staat vragen, om meer
beschermd te worden, dan eenig ander kerkge-
nootschap, hetgeen het geval zou zijn, zoo, ten
behoefte van hetzelfde, de Roomsche-Catholieken
geene Bisschoppen mogten hebben.

Moeten de Protestanten zich dan maar lijdelijk
tegenover de onvermoeide inspanningen der Room-
sche kerk tot uitbreiding gedragen?

Verre van daar. Maar hulp in eigen kracht ge-
zocht, en deze niet gevraagd bij den Staat, die
ze niet mag verleen.

Rome is voor het Protestantisme niet alleen nu,
maar altijd erg te vreezen en te vreezen geweest.
Zoo de Roomsche-Catholieken naast ons leefden,
evenals de Israëlieten, zonder altijd en immer ge-
dreven te worden door die heete zucht tot uitbrei-
ding en zonder daartoe alle mogelijke pogingen,
edel of onedel, zedelijk of stoffelijk, aan te wen-
den, er was geen gevaar te duchten voor het Pro-
testantisme; het zou alleen door deszelfs meerdere
voortreffelijkheid den strijd tegen het Catholicisme
niet alleen volhouden maar daarin zelfs overwinnen.
De Roomsche geestelijkheid bevroedt dit ook, het
beseft, dat voor haar stilstand achteruitgang is;
daarom zal er strijd zijn, zoolang Protestantisme

gen, uit Utrecht aan den Koning is opgezonden, om de herstelling der Bisschoppelijke hiërarchie in ons Vaderland niet toe te staan; wij hebben dit gedaan, om onze lezers met dat adres bekend te maken, niet omdat wij daarmede instemden; integendeel wij betreuren het, dat men *op die wijze* het Protestantisme tegen de nimmer rustende pogingen tot uitbreiding der Roomsche Geestelijkheid wil beschermen.

En waarom?

Omdat het adres strijdt met de grondwet, omdat het steunt op gronden, waaraan de Koning geen gehoor *mag* geven, zonder den door hem afgelegden eed ter naleving der grondwet te schenden, en omdat hetzelfde hier te lande de Roomsche-Catholieken wil beperken in de vrije uitoefening hunner Godsdienst, terwijl de Protestanten het zeer te regt als eene groote grief tegen de R. Catholieken aanvoeren, dat in sommige Roomsche landen de Protestanten niet vrijelijk kerken mogen bouwen, godsdienstoefening houden, den Bijbel lezen etc.

Art. 164 der Grondwet bepaalt: „*Ieder belijdt zijne godsdienstige meeningen met volkomen vrijheid;*” en art. 165: „*Aan alle kerkgenootschappen in het Rijk wordt gelijke bescherming verleend;*” er bestaat dus geene godsdienst van Staat; de Grondwet en daarmede de Staat zijn in zaken van Godsdienst geheel kleurloos; hoe meer ook het Staatsbestuur zulks is, hoe meer het de Grondwet zal naleven. (Wijs en verstandig noemen wij deze bepaling, daar daarin de eenigste waarborg is gelegen, dat godsdiensttwisten, welke er wel altijd zullen zijn, niet weder tot bloedige botsingen aanleiding geven, dat er weder moordschavotten en brandstapels worden opgericht. De Staat moet aan de godsdienstige genootschappen vrijelijk de behandeling hunner geschillen overlaten, doch moet zorgen, dat de orde niet verstoord wordt, dat er geene daden van geweld geschieden, en moet bovendien een ieder in de vrije uitoefening zijner godsdienst beschermen.)

De Bisschoppen nu behooren tot de inrigting der R. C. kerk evenzeer als de Paus zelf, evenzeer als de Priesters en evenzeer als bij de Joden de Rabbijnen en opperrabbijnen, bij de Protestanten de

Inderdaad de adressanten van het Protestantisme ge

Wilde men zich aan zake der Bisschoppelijke het moeten doen als burger Protestanten, niet op grond ontleend, maar op grond Staat; hierop had de Koning inzien, kan er geene andere lating der Bisschoppen te evenzeer bij R. Catholieke Nederlanders zou moeten schoppen aangesteld en o gehoorzaamheid schuldig vorst, den Paus, die o voert, waardoor in den een ander gezag zou gel derlandschen Koning, in bepaald bij de grondwet. Inderdaad allezins overwogen hetgeen men van de toelating niet reeds sedert lang Wij gelooven ja. De R. Nederland ontvangt thans, meer onmiddellijk voorsch me dan wanneer dezelve Naar men ons heeft medeg Catholieke kerk in Neder de *missie* beschouwd, en door tusschenkomst van te 's Hage. Wanneer er wordt die kerk, hoewel al toch meer zelfstandig dan de draden, waarnaar de Nederland bestuurd worde hier, dan zullen ze geleg de Bisschoppelijke paleiz zetels der aartspriesters nu, dat over hoe mee loopt, dezelve des te li stremming en hokking. I groote spanning, welke th de hoogere geestelijkheid p en tot zekere hoogte e hebben en verstaan t

ssanten hebben aan de zaak
geen dienst gedaan!

II.

an den Koning wenden, ter
ijke hierarchie, dan had men
burgers van den Staat, niet als
ronden, uit het Protestantisme
onden van het belang van den
oning mogen letten. Naar ons
dere reden bestaan, om de toe-
te weigeren, dan deze, die
olijken als bij Protestantsche
eten wegen, dat nl. de Bis-
n ontslagen worden door- en
lig zijn aan een buitenlandsch
e ook een wereldlijk gebied
en Nederlandschen Staat nog
gelden dan dat van den Ne-
in voegen omschreven en
wet. Deze reden verdient in-
vogen te worden. Zou echter,
elating der Bisschoppen vreest.
ng in werkelijkheid bestaan?
e Roomsche geestelijkheid in
is, zijn wij wel ingelicht, zelfs
rschriften en bevelen uit Ro-
ve onder Bisschoppen stond.
degedeeld, wordt de Roomsche
derland als eene zoogenaam-
en direct uit Rome bestuurd,
van den Pauselijken Nuntius
er Bisschoppen komen, dan
el altijd afhankelijk van Rome,
dan ze nu is. Thans loopen
de R. C. geestelijkheid in
wordt, direct uit Rome naar
legd worden van Rome naar
leizen en van daar naar de
rs en priesters. Men weet
meer schijven eene machine
e lighter blootgesteld is aan
g. Men ziet het ook in de
ke thans in Frankrijk tusschen
heid heerscht, dat de Bisschop-
e een eigen gevoelen mogen

daarom zal er strijd zijn, zoolang Protestantisme
en Catholicisme naast elkander bestaan, een strijd
van duisternis tegen het meer en meer doorbre-
kende licht, van heerschzucht en dwang tegen
vrijheid en vrij onderzoek. Het is een strijd op
leven en dood. De Roomsche kerk gevoelt het,
dat het licht, op haren kandelaar ontstoken, min-
der zuiver, rein en helder brandt, dan dat het-
welk van den kandelaar der Protestantsche kerk
schijnt; doch daarom tracht zij haar licht niet te
reinigen en te zuiveren, maar zij wil den kande-
laar der Protestanten omstooten, het Protestantsche
licht moet uitgedoofd worden; de voor de R. C.
geestelijkheid zoo zalige middeleeuwen moeten te-
rugkeeren.

Daarom Protestanten in Nederland, waakt! be-
schouwt uwen vijand niet te ligt; gij hebt tegen
u over een goed georganiseerd leger, onder be-
kwame hoofden, die niets anders te doen hebben,
zich met niets anders behoeven bezig te houden,
dan om de glans der Moeder-kerk te behouden en
te verhoogen, die, zoo het dit doel geldt, ontsla-
gen zijn van de verplichting, om te bedenken, of
de aan te wenden middelen geoorloofd of niet ge-
oorloofd zijn. In de eerste plaats toont door uwe
daden, dat het Protestantisme een voortreffelijken,
een echt christelijken kern bevat; in de tweede
plaats weest ijverig, om de voorregten, van vrij
naar uwe overtuiging te kunnen leven, te behou-
den, weest bereid, daartoe ook door stoffelijke
middelen, zoo zulks gevraagd wordt, te helpen;
en in de derde plaats, vergeet, tegenover den ge-
meenen vijand, uwe onderlinge geschillen; gij al-
len staat toch vrij onderzoek en gewetensvrijheid
voor, en niemand uwer wil zich den Bijbel laten
ontnemen; inderdaad, meer dan immer is eendragt
noodig, Rome vindt haren krachtigsten bondge-
noot in de tweedragt, welke onder u heerscht.
Weest waakzaam! gij zijt het verplicht aan u zelve,
om te behouden, wat gij hebt, aan uwe kinderen
en nakomelingen, ten einde deze niet weder behoe-
ven te buigen voor priesterheerschappij en gewetens-
dwang, aan de nagedachtenis uwer voorvade-
ren, die goed en bloed veil hadden, om naar hun
geweten God te kunnen dienen.

Rabbijns en opperrabbijns, bij de Protestanten de Leeraars. Ja de waardigheid der Bisschoppen is ouder dan die van den Paus. Sommige verrigtingen, als o. a. het uitdeelen van het vormsel, mag, zijn wij wel onderrigt, alleen door een Bisschop geschieden. Overal, waar de R. C. kerk aanhangers telt, bestaan dan ook Bisschoppen, tenzij de omstandigheden zulks verhinderen.

De Roomsch-Catholieken behoeven het daarom niet als eene *gratie* te beschouwen, dat aan hen het hebben van Bisschoppen wordt toegelaten, met de grondwet in de hand kunnen zij het met alle regt *vorderen, voor zoo verre de Bisschoppen bloot kerkedienaars zijn*. Hadde de Protestanten hun het bezit van Bisschoppen willen beletten, dan had de Grondwet niet zoo vrijgevig moeten gesteld zijn.

Om den Koning te bewegen, aan de R. Catholieken de toelating van Bisschoppen te weigeren, wijst men in het adres op den moeilijken strijd van het Protestantisme tegen het Catholicisme en op hetgeen Zr Ms. voorvaders voer het Protestantisme gedaan hebben; hierop *mag* de Koning niet letten, zonder aan zijn eed te kort te doen; als

pen tot zekere hoogte een hebben en voorstaan, hetge gere geestelijkheid niet ge allen gevalle, of er Bissch zoo er strijd komt tusschen het wereldlijk gezag, tusschen den ketterschen Koning Roomsch-Catholiek, geestel van Rome kiezen.

Wij voor ons zien daarom stand van het R. Catholic tegenover het Protestantism der Bisschoppelijke hiërarc geworden is dan ze vroo juist thans zulk een groot g tantisme ontstaat. Het is w Nederland bekomt, door de a pen, een meer gevestigd v praal en luister zal daardoe aanwezen dier Bisschoppen rende aanmaning tot waak testanten zijn.

III.

Bij onze tegenwoordige C

De redactie is zelf allerminst pro-katholiek, en bovendien mist ze voldoende kennis van de katholieke leer hetgeen o.a. blijkt uit de volgende enormiteiten uit het vervolg van het zojuist geciteerde artikel.

“Rome is voor het Protestantisme niet alleen nu, maar altijd erg te vrezen en te vrezen geweest. Zo de R. Katholieken naast ons leefden, evenals de Israëlieten, zonder altijd en immer gedreven te worden door de hete zucht tot uitbreiding en zonder daartoe alle mogelijke pogingen, edel of onedel, zedelijk of stoffelijk, aan te wenden, er was geen gevaar te duchten voor het Protestantisme. daarom zal er strijd zijn zolang Protestantisme en Catholicisme naast elkaar bestaan, een strijd van duisternis tegen het meer en meer doorbrekende licht, van heerszucht en dwang tegen vrijheid en vrij onderzoek. Het is een strijd op leven en dood. De Roomse kerk gevoelt het, dat het licht

een eigen gevoelen mogen
 etgeen zekerlijk aan de la-
 geoorloofd zal zijn. In
 isschoppen komen of niet,
 hen het Hoofd der kerk en
 ischen den onfeilbaren Paus
 ing, dan zal ieder opregt
 stelijke of leek, de zijde

aarom niet in, dat de toe-
 olicisme in ons Vaderland
 tisme, door de herstelling
 rarchie, zooveel gunstiger
 roeger was, dat daaruit
 ot gevaar voor het Protes-
 s waar, de R. C. kerk in
 de aanstelling van Bisschop-
 l voorkomen; de uiterlijke
 rdoor toeremen, maar het
 pen zal ook eene voortdu-
 raakzaamheid voor de Pro-

III.
 ge Grondwet mag het Pro-

geweten God te kunnen dienen.

(Na het stellen van dit stuk, ontwaren wij, dat ook de Redactien van de Prov. Gr. Ct., van de IJsselbode en van de Kamp. Ct. in vele punten met ons instemmen.)

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's Gravenhage, 5 April. De koning gaat in de volgende week naar Amsterdam, den 12 zal Z. M. audientie verleen en op het paleis aldaar aan autoriteiten en den 15 aan commissiën en particulieren.

— De miliciens der reserve van de ligting 1852, die tegen 17 Mei e. k. in werkelijke dienst zijn opgeroepen, ten einde gekleed en in den wapenhandel geoefend te worden, zullen volgenderwijze onder de wapenen moeten blijven: 1o. infanterie vier maanden; 2o. kavalerie en artillerie één jaar; 3o. mineurs en sappeurs drie maanden.

Amsterdam, 7 April. In de heden gehouden raadsvergadering is goedgekeurd een reglement en vrachttarief van het beurtveer op Hoogeveen.

— Er is te Amsterdam in een besloten kring van notabelen en voornamen handelaren beraadslaagd en gesproken, om binnen die stad in 1854 of 1855

op haren kandelaar ontstoken, minder zuiver, rein en helder brandt, dan dat hetwelk van den kandelaar der Protestantse kerk schijnt; doch daarom tracht zij haar licht niet te reinigen en te zuiveren, maar zij wil den kandelaar der Protestanten omstoten, het Protestantse licht moet uitgedoofd worden; de voor de R.K. geestelijkheid zo zalige middeleeuwen moeten terug keren."

De redactie ziet dan verder als enige mogelijkheid dat de Protestanten meer hun geloof gaan beleven, meer een worden en samenwerken zoals Rome dat ook doet. Deze artikelen van de *Drentse Courant* vermochten het antipapisme niet te stuiten noch tot rust te brengen. Het bleef protesten regenen vanuit Drente en Hoogeveen liet 13 April 1843 het schrijven afdrucken dat door velen ondertekend aan Z. Majesteit werd aangeboden. We vinden het nu na 100 jaar nog voldoende interessant om er hier gedeelten van af te drukken:

“Sire! De Provincie Drente mag, in een geheel enig opzicht, een Protestantse genoemd worden. Voor weinige jaren bestond er alleen te Coevorden een Rooms bedehuis. In onze gemeente, welker bevolking tot aan de 9000 reikt, zijn bij de laatste telling 40 belijders der Roomse kerkleer hier en daar verspreid gevonden, terwijl voor weinige jaren zelfs het derde deel hiervan nog niet bestond. Sedert zijn er op verschillende plaatsen drie kerkgebouwen bijgekomen, zonder dat de bevolking zich eraan ergerde, schoon de kosten daartoe, ten behoeve van slechts zeer weinigen belijders, ook uit 's Rijks en Provinciale fondsen bestreden werden. Slechts weinigen zagen hierin geheime bedoelingen van de Roomse Propaganda.

Nu echter de komst van het Metropolitaan en Suffragaan Bisschoppen, in de hoge betekenis daarvan, in de dagbladen wordt aangekondigd, meent de eenvoudige Provinciaal in de aanwinst der Roomse kerk, ook in deze provincie verkregen, slechts voorbereidselen te zien, om ook hier de Roomse godsdienst van lieverlede bedektelijk, en bij graden en trappen opnieuw in te voeren. Naar mate zich het gerucht verspreidt, worden bezorgdheid, angst en argwaan algemeen en velen zien in hun verbijstering reeds om naar het zwaard, dat nog eens zal moeten aange gord worden, om het bezit van het dierbaarste de godsdienst te verdedigen.

...Sire! niet van Bisschoppen noch van de verblindende pracht van kerk-ceremonieel, maar van de hart en leven vernieuwende Evangelische waarheid en den Geest van Christus in ons, wachten wij heil voor Nederland.

Hierom leggen wij onze bekommelingen met de innige begeerte van ons hart, voor den Troon Uwer Majesteit neder, met de ootmoedige bede, dat het Hoogstdenzelven behagen moge, om volgens de magt bij art. 65 der Grondwet den Koning toegekend, de vergunning niet te geven tot de voorgestelde verandering. De God van Nederland en der Doorluchtige Voorvaderen Uwer Majesteit schenke Uwe Majesteit in het beramen der middelen de nodige wijsheid, welke uit den grond onzes harten Uwe Majesteit wordt en blijft toegebeden.

Hoogeveen 10 April 1853. ‘t Welk doende enz.

Nog weken houdt het herstel der hiërarchie de gemoederen in Drente bezig niet minder dan elders in den lande. 23 April geeft de provinciale pers nogmaals als haar mening te kennen dat de adressenactie aan den Koning onjuist is, omdat men hem iets vraagt in strijd met de grondwet, maar daarnaast verheugt het haar dat bij de Protestanten nieuw leven is gekomen en wordt hun toegeroepen “Protestanten waakt en blijft waken!” Daarnaast beveelt de krant nogmaals aan dat de Protestanten meer één zullen worden om met meer succes de strijd voor hun beginselen te kunnen voeren.

Ondanks de Aprilstorm werd de hiërarchie in Nederland hersteld. De Aartsbisschop en de Bisschoppen namen de hun toekomende zetels in. De strijdbijl werd voor het oog althans begraven. Nog jarenlang echter hadden de onjuiste ideeën, de verkeerde voorstellingen van de katholieke leer, die ofwel uit onwetendheid ofwel uit verhitte geponeerd werden – maar in elk geval onjuist waren – aanhang bij talrijken van de Drentse bevolking.

En wanneer we nu in 1953 nog vragen krijgen als: Is de Katholieke Kerk tegen de Bijbel? – Heiligt het doel de middelen? – Wil Rome Ons met alle middelen uitroeien? – Is Rome machtswellustig? en zovele anderen, die de leer van Jezus Bruid beschuldigen van dingen die haar volkomen vreemd zijn, dan weten we dat een georven last van 100 jaar en ouder wordt megedragen. Dan wordt het ons scherp duidelijk dat nu in deze 100 jaren de beschuldigingen wel 1000 keren zijn weerlegd, niet het redeneren alleen ons dichter bij elkaar zal brengen, maar dat wij door het goede te doen het onverstand van anderen tot inkeer moeten brengen. Dat we steeds meer moeten leven, naar Jezus woorden: God boven alles lief te hebben en onze naaste – dat zijn alle mensen – te beminnen als onszelf.

Dat beminnen was nog ver weg. Enkele maanden na de Aprilstorm drukt de *Provinciale Drentse en Asser Courant* een verslag af van een weduwe van een dominee op bezoek bij de paus in Rome. Een persiflage. Het intermezzo op de volgende pagina's heb ik toegevoegd. Meer reacties zijn via Delper.nl te vinden.

INTERMEZZO

Bezoek aan de paus

PDAC Zaterdag 23 juli 1853

DE VERTELLER ENZ.

Een bezoek, aan de paus gebracht door de weduwe van een Nederlandse Evangeliedienaar. Door haar zelf beschreven.

Ik begaf mij enige jaren geleden, na in gezelschap van mijn neef, verscheidene landen van Europa bezocht te hebben, naar Italië 's hoofdstad. Al spoedig naar mijn komst te Rome, raakte ik in kennis met een op kosten van de koning van Pruisen aldaar aangestelde en dienstdoende predikant. Met warme belangstelling in het lot van mijn protestantse geloofsgenoten bezield, had ons gesprek weldra hun toestand aldaar, ten onderwerp.

Ik vernam toen van die achtenswaardige man, hoe hij vroeger in de gevangenis, bij zieken van zijn geloofsbelijdenis geroepen, hun diep treurig lot door kleine versnaperingen, zoals snuif, tabak, enzovoort had trachten te verzachten: en hoe daaruit de gevolgtrekking gemaakt of liever het voorwendsel gezocht was, hem de toegang tot de gevangenis te ontzeggen, onder de valse beschuldiging, dat hij daar proselieten⁴⁵² wilde maken. Zodra was de protestantse leraar niet verwijderd of men begon de gevangenen over te halen door allerlei schoonschijnende beloften, door het aanbieden van beter voedsel, ja zelfs door vier- en zesjarige vermindering van gevangenisstraf, zo zij tot de zogenoemde zaligmakende kerk wilden overgaan. Blevén zij

452 'valse profeten'.

evenwel standvastig weigeren, zo onthield men ze hun bijna al het nodige en liet hen gebrek leiden, terwijl men hen op allerlei wijzen bemoeilijkte.

Wel begrijpende hoe een opzichzelfstaande protestantse leraar, te midden van een rooms-katholieke bevolking en onder een achterdochtig bestuur levend, niet gaarne aan een, mij in vertrouwen medegedeelde zaak ruchtbaarheid zou willen geven, zo vond ik die toch te belangrijk om er in te berusten, en meende ik in de geest van mijn waardige, mij destijds kortelings ontvallen echtgenoot te handelen, zo ik mij dat betreurenswaardig lot van mijn geloofsgenoten zonder enige mensenvrees aantrok.

Ik wenste er alzo de hoofdpersoon, de Paus zelf over te spreken en verzocht dientengevolge onze Nederlandse gezant, aan wie ik door onze toenmalige minister van Binnenlandse Zaken meer bijzonder aanbevolen was, de beleefdheid te hebben, mij toelating bij Zijne Heiligheid tot een mondeling onderhoud te verschaffen; terwijl ik de redenen verzwegen, die mij hiertoe noopten, te wel bewust dat ik alsdan van onze Rooms-Katholieke ambassadeur zeker op geen medewerking tot de bereiking van mijn oogmerken zou kunnen rekenen.

Zijne excellentie hij scheen echter vooraf te willen weten, waarom ik toch zozeer op dat onderhoud bleef aandringen. Te veel hoveling om zelf mij dat te vragen, vervolgde hij zich hiertoe bij een van mijn bekenden, die de graaf, onder andere, ten antwoord gaf: "dat het de paus zeker niet onaangenaam zou wezen, als de vrouw van een beroemde en algemeen geachte Nederlandse protestantse leraar, zoveel belangstelling in Zijne Heiligheid toonde, maar dat zij buitendien, ook een onderdaan van de door hem vertegenwoordigde vorst was, aan wie, zonder grondige redenen, het verzoek van toelating moeilijk geweigerd kon worden. Zeer kort daarna ontving ik een op groot formaat, in het Italiaans geschreven toegangsbewijs; waarin mij bericht werd, dat ik op de bepaalde tijd in het Quirinaal, het toenmalige verblijf van de paus, tot de *voetkus* werd toegelaten.

In het vereiste hofcostuum, bestaande uit een zwartzijden kleed en het haar met een achter afhangende sluier gekapt, begaf ik mij, door mijn mede in het zwart geklede neef vergezeld, op de bepaalde tijd derwaarts. Daar het aan geen vrouwenvoet vergund wordt het binnenste van het paleis, zolang zich de paus daar bevindt, te

betreden en dit slechts bij gunstige uitzondering aan hare Majesteit onze tegenwoordige koningin-weduwe was toegestaan, moesten wij ons vergenoegen de komst van de Heilige Vader af te wachten alwaar wij door een ceremoniemeester ontvangen werden, die evenals de verschillende wachthebbende manschappen, alvorens zij ons rijtuig door de poort van het voorhof binnenlieten, het mij vanwege Pius IX toegezonden toegangsbewijs inzag en ons daarop een plaats aan het bovineinde van de zaal aanwees, waardoor wij de eerste zouden zijn die door Zijne Heiligheid bij diens binnentreden opgemerkt moesten worden.

De zaal werd allengs met de belangstellenden gevuld, waaronder ook enige vrouwen die als gebukt gingen onder de last van een menigte, ter pauselijke wijding meegebrachte *paternosters*⁴⁵³ enzovoort. Weldra was het getal van de samengevloeiden, tot wel 200 à 300 geklommen. Na enige tijd wachten stond de Paus, zonder door iemand voorafgegaan te worden eensklaps voor mij.⁴⁵⁴

Het hoofd van de kerkelijke en wereldlijke vorst was gedekt met een rood vilten, met gouden koorden opgetoomde en met golvende, witte struisvederen versierde hoed, veel kleiner dan de grote ronde naar onze voormalige boerinnenhoeden zwemende, die tot de kardinaalscostuum behoren. De pauselijke kleding bestond uit een van de voren openslaande rode mantel, waaronder een blinkend witte satijnen en mede met rood omzoomde tunica,⁴⁵⁵

453 Rozenkrans. Kralensnoer om het aantal Onzevaders (gebed) te tellen.

454 Gelukkig herkende ik de Paus, doordat ik enige dagen vroeger toevallig bij het paleis, aan de hem ter begeleiding dienende erewacht bevel had horen geven, dat deze, de daar wachtende pauselijke staatsiekoets naar enige kerken zou vergezellen, alwaar de heilige vader zijn godsdienst ging uitoefenen. Daar een kortere weg derwaarts ons bekend was, bereikten wij gelijktijdig met de paus de deur van de kerk Sint Giovanni in Lateano (Lateranen), welke eerst bij de aankomst van Zijne Heiligheid geopend werd. Ons spoedig onder het gevolg vermengende, gelukte het ons daardoor met hetzelfde, de achter ons geslotenwordende kerkdeur binnen te treden. Wij stonden toen voor verschillende altaren, vlak achter of naast den bij dezelve enige tijd geknield liggende paus; terwijl wij de enige vreemdelingen waren, die die plichtigheid bijwoonden.

455 Mannen en vrouwen in het Romeinse Rijk droegen een tunica. De tunica was een lang kledingstuk van linnen, wol en/of katoen dat rond het middel met een gordel was vastgesnoerd. Bij de mannen hing de tunica op de knie,

waardoor het gunstig voorkomen van de Paus nog meer verhoogd werd; terwijl zijn rijk met goud geborduurde rode pantoffels de luister van dat kostbaar en smaakvol costuum vermeerderden.

Bij het binnentreden van de paus vielen alle aanwezigen ter aarde; terwijl mijn neef en ik, die als protestanten voor geen *mens* de knie wilde buigen, bleven staan. Ik was de eerste tot wie de paus naderde. Ik verwachtte dat hij zoals het bij vorsten gebruikelijk is, mij het eerst zou toespreken., Maar bemerkende, dat hij zijn schreden verder wilde richten, trad ik naar Zijne Heiligheid toe met het verzoek, dat mij de vergunning mocht worden toegestaan, enige woorden tot hem te richten. Pius IX, de voormalige hoveling voldeed met de grootste welwillendheid aan mijn verzoek, plaatste zich voor mij en hield zijn donkerbruine sprekende ogen met de grootste opmerkzaamheid op mij gevestigd, terwijl alle aanwezigen steeds geknield bleven.

Bij de diepe stilte, die in de zaal heerste, begon ik op bedaarde en vastberaden toon te zeggen wie ik was. Op de woorden: *la veuve d'un ministre de l' Evangile des Pas-bas*⁴⁵⁶ veranderde het hoffelijk, innemende en de grootste schranderheid verradende gelaat, en kon ik een diepe ontroering duidelijk bemerken. Die hij voor zoveel blikken, als thans op ons gevestigd waren, trachtte te verbergen.

Meer en meer doordrongen van het gewicht van mijn taak, zei ik: "Dat ik mij verplicht achtte, een zo verlichte Paus (het was in 1847 voor de aflaatverkondiging van 1853) op wie geheel Europa staarde, dringend te verzoeken dat hij aan mijn ongelukkige gevangen geloofsgenoten, onder zijn dynastie, wat men zelfs een Jood niet kon weigeren, toch ook de toespraak van een leraar⁴⁵⁷ van hun kerk niet zou onthouden, wanneer zij die, zoals zelfs bij zieken reeds zo menigmaal vergeefs had plaatsgehad, mochten verlangen."

De Paus bleef enige ogenblikken nadenkend staan, zonder mij te antwoorden. Zich inmiddels als in gedachten verzonken verwijderend, keert hij eensklaps terug, en plaatste zich opnieuw voor mij met de vraag: "Of die gevangenen niet grotendeels

maar voor de vrouwen was deze langer.

456 De weduwe van een evangeliedienaar uit Nederland.

457 Dominee.

Zwitsers⁴⁵⁸ waren?”

Ik beantwoordde zulks toestemmend, erbij volgende: “Dat mijn verzoek voor alle geloofsgenoten, zonder onderscheid tot welke rijk zij behoorden, gedaan was.”

“Welnu,” antwoordde de Paus, “wij zullen zien, de zaak in overweging nemen en er nog eens ernstig over nadenken.”

Inmiddels trad er iemand van het gevolg naar mij toe, mij in het Italiaans vragend: “Of ik de pantoffels⁴⁵⁹ van de heilige vader niet kussen wilde?”

Ik geraakte daardoor in enige moeilijkheid; om het te weigeren was onbeleeft, terwijl ik als ijverig protestante, toch alles, behalve op die hoge eer gesteld was. Ik wist er dus niets beters op, dan me te houden, alsof ik geen Italiaans en dus ook de aan mij gerichte vraag niet verstond.

Intussen waren de met *paternosters* beladen vrouwen Zijne Heiligheid genaderd en maakten het hem, door onophoudelijke aanvallen, tot het kussen van zijn pantoffels, (de kardinalen was vergund dit de hand van de Paus te doen) zo lastig, dat hij in het Italiaans zei: “Dat het nu toch genoeg was en dat zij hem zouden loslaten.”

Ik nader de nu nogmaals de Paus, en vroeg hem te willen vervullen het verzoek, dat ik zo-even gedaan had, ter betere herinnering, hem schriftelijk te overhandigen. De Paus boog toestemmend, waarop een kardinaal het papier van mij meende aan te nemen. Zijne Heiligheid echter wenkte deze zich te verwijderen, kwam weer naar mij toe en nam het stuk aan een der punten van mij aan, het, misschien uit vrees van vergiftiging, steeds onophoudelijk en sterk heen en weer waaiend. Het papier aan ditzelfde uiteinde maar even in de hand vasthoudend, besteeg de paus daarop een hem wachtende, met vier paarden bespannen, rijk versierde staatsiekoets, begeleid door een uit adellijke personen samengestelde erewacht te paard, tot het doen van een kerkelijke visitatie.

Ik reed nu onmiddellijk van het paleis naar onze Nederlandse Gezant, deelde Z. Exc. mee, waarom ik met zoveel aandrang een onderhoud met de Paus verzocht had, en ontving daarop het

⁴⁵⁸ Calvinisten.

⁴⁵⁹ Ironie: pantoffelheld.

volgende antwoord: “Wel mevrouw! Wat durft gij u aanmatigen, om hier over protestantse gevangenen te komen spreken; weet ge niet, dat geen enkele protestantse Kerk in de gehele kerkelijke staat geduld wordt; dat men de Engelsen verplicht heeft hun godsdienstige bijeenkomsten buiten Rome’s muren te houden? Dat alléén in een vertrek van de Pruisische legatie uw godsdienst oogluikend wordt toegelaten? Enz.”

“Ja, Uwe Exc!” zei ik, “dat weet ik helaas! maar al te goed; maar juist, omdat ik dit weet, omdat ik meer weet, dan ik aan u zeggen zal, daarom heb ik partij voor mijn geloofsgenoten getrokken, waarop ik de hulp van de Almachtige afsmeek.”

De gezant werd daarop zo in het ooglopend koel, en ingetrokken, dat ik mijn rijtuig liet voorkomen en vertrok. Natuurlijk had ons onderhoud in een vreemde taal plaats, want noch de Nederlandse ambassadeur, noch de Nederlandse secretaris, een geboren Italiaan, verstonden één woord van de taal van het volk, door het welk zij beschuldigd te worden. Zelfs verhaalde men mij dat een schipbreuk geleden hebbende Hollandse matroos, die zich tot ondersteuning tot onze legatie wendde een geruime tijd wachten moest, tot men eerst een Hollander gevonden had, welke voor tolk kon dienen, om de belangen van de Nederlander aan de Nederlandse vertegenwoordiger kenbaar te kunnen maken.

EINDE INTERMEZZO

Coevorden 1787

St. Willibrord

Het zwarte figuurtje midden op de Drentse vlag beduidt de poort van Coevorden. Dat een aparte plaats wordt ingeruimd voor Coevorden op Drente's vlag, geeft duidelijk aan van welk een grote betekenis deze plaats is geweest voor het Olde Landschap en hoe nauw de geschiedenis van Coevorden met die van de provincie is verbonden. (Vlag pag. 633)

COEVORDEN GEKERSTEND

Toen venen en moerassen heel de Zuidkant van Drente vormden was alleen Coevorden de plaats langs welke men ons gewest binnenkwam. De naam “poort van Drente” bezit ze reeds eeuwen. Wie zal zeggen hoe oud haar geschiedenis is?⁴⁶⁰ In elk geval bestond de naam Coevorden reeds in de 8ste eeuw, vanaf die tijd bleef de plaats een rol spelen in Drente's wederwaardigheden. Marcellus zou er het Geloof hebben gepredikt evenals Lebuinus, volgens anderen waren het Willibrord, Willehad en Ludger. Het is moeilijk hiervan de geschiedkundige juistheid te bepalen. Genoemde geloofsverkondigers zullen, wanneer zij in deze streken kwamen, Coevorden minstens zijn gepasseerd en er is alle reden voor aan te nemen dat zij in deze sleutelplaats ook gemissionieerd hebben. Zeker is dat in de 9de eeuw Coevorden voor Christus was gewonnen.

In de 12de eeuw bezat het zelfs twee kerken, aangeduid met Oude en Nieuwe Kerk. Ook hier kwam in 1596 de Hervorming.

460 Zie deel I van de Podagrissen. www.nedersaksisch.org

Zoals overal in ons gewest werd deze ook hier gebracht met dwang van boven. Coevorden is echter de enige plaats in Drente waar altijd katholieken zijn blijven wonen, al was hun getal op een bepaalde tijd dan ook maar tot één familiestam terug te voeren.

KATHOLIEKE MILITAIREN

Coevorden was een vestingplaats en onder de daar gelegerde militairen waren ook steeds enkele katholieken. Hun geestelijke verzorging moest in het geheim geschieden, want het stadsbestuur wenste geen katholiek priester in de plaats. Wel kwam er door illegale acties van trouw gebleven katholieken af en toe een Pater Franciscan uit hun klooster te Megen, als marskramer verkleed, de enkele katholieken opzoeken en hen de H. Sacramenten toedienen, doch deze geestelijke bediening moest wel gebrekkig blijven in haar omvang.

Wanneer deze militairen geen dienst hadden, trokken ze veel naar de katholieke parochiekerk te Laar over de grens. Hier was een klimaat van godsdienstig leven dat hen meer lag, en dikwijls aangetrokken door de godsdienstvrijheid die te Laar heerste, alsook door de schone vrouwen die daar waren, keerden ze niet terug naar de Vesting Coevorden en deserteerden. Zeker zag de militaire leiding dit met lede ogen, doch Coevorden wenste nog niet aan de verlangens der katholieken tegemoet te komen. In 1785 werd het anders. Weer keerden verschillende soldaten die te Laar gekerkt hadden niet terug,

“sodanig, dat in t’ laatste afgelopen jaar alleen van t’ 2de Battaljon van t’ Regiment van Generaal Major Dopff, 56 man waren gedeserteerd”.

De meeste van deze soldaten deserteerden

“onder pretext van naar de kerk in het Bentheimse te gaan”.

Zo ging het niet langer. 14 Maart 1786 werd dan ook op de Landsdag te Assen op last van de Raad van State der Verenigde Nederlanden, de volgende resolutie aangenomen:

“Op den requeste van den Goeverneur der stad Koevorden, F. de Jensen, alsmede op het verzoek van enige Burgers en Inwoners der stad Koevorden, den Roomschen godsdienst toegedaan en voorschrijvinge van Hun Edele Mogende, Heeren Raden van State der Nederlanden, – Hebben de Heeren Ridderschap en Eigenerfden, an de Roomschgezinden gepermitteerd en toegestaan, om op hare kosten binnen de stad Koevorden in het een of ander particulier kerkhuis haren Godsdienst in alle vereischte stilte te mogen oefenen, zonder nogtans an andere gezindheeden eenige reden of aanleiding tot ergernissen te geven; en hebben verders den Heere Drost verzogt en geauthoriseert, om van tijd tot tijd een wakend oog te houden, ten einde alle ongeregeldheden hieromtrent worden geprevenueert,⁴⁶¹ en in gevalle onverhoopt van deze Concessie eenig misbruik mogte worden gemaakt, daar in door het verleenen van de nodige order behoorlijk en krachtdadig te voorzien”.

Nergens kan men beter de mentaliteit tegenover de Katholieken in Drente, ruim honderd jaren geleden leren kennen dan in het reglement dat de Land-Drost op 1 Nov. 1786 uitgaf met betrekking tot de uitoefening van de Katholieke godsdienst te Coevorden. We laten hier enkele punten uit dit reglement volgen.⁴⁶²

“Het huys, schuire of vertrek, door de Roomschgezinden ingezetenen te Koevorden tot verrigtinge hunner godsdienst geschikt of nieuw te timmeren, zal van buyten het aansien niet mogen hebben van een kerk of publicq gebouw, maar als een gewoon huys met vierkante yengsterramen en deuren voorsien weesen, en van binnen met een egale solder beschooten, en eencouleurig geverfd moeten worden, zonder eenig schilder, pleisterwerk of andere ornamenten daar bij te voegen. Tot het waarnemen van de Pastorale functien in dit kerkhuys en gemeente zal niemand bevoegt weesen als een Roomsch wereldlijk priester, die bewysen kan een gebooren onderdaan van den staat te zijn, en daar en boven een schriftelijke admissie

⁴⁶¹ Voorkomen. Preventie.

⁴⁶² Ook bij Magnin. Eerder in dit boek.

op zyne zending of Commissie van den heer Drossard van Koevorden bekomen heeft.

Dat hy geen Bullen, Brevetten of Decreten, Mandementen of andere bevelen, hoe ook genoemd, van den Paus of andere geestelijke Overheid, aan zyne gemeente zal communiceeren, voordat hy de zelve in originali aan den heer Drossard zal vertoond en daarop agreätie bekoomen hebben.

Voorts zullen de Priesters en in het generaal alle Roomsche ingezetenen van Koevorden zig zorgvuldig hebben te wagten, door het verrigten van bygeloovige plegtigheden, aanstoot en ergernisse aan de Belyders van de openbare godsdienst te geeven.

Dat de Roomschgezinden op Zond, Feest en Beededagen hunnen godsdienst niet zullen moogen beginnen of eindigen op denzelven tyd als die van de Gereformeerden begint en eindigt, alles in ieder artikel by de boete van 25 goud-guldens, sluyting van het kerkhuys en dadelyke intrekking deser concessie”.

Van een herboren vrijheid kan wel heel moeilijk gesproken worden wanneer men deze en andere punten van het Reglement leest en het is dan ook wel zeker dat in Drente het herstel der bisschoppelijke hiërarchie allermint welkom was. De kleine katholieke gemeenschap van Coevorden ging ijverig aan het werk om hun doel te bereiken, een kerk en een priester te verkrijgen. Er werd gebedeld in Vlaanderen, Brabant en elders bij geloofsgenoten. Everardus Raets, een wereldsheer,⁴⁶³ werd de eerste pastoor, herder van een kleine Statie, verbonden aan een onooglijk kerkje.

Het eerste kerkje voldeed aan de eisen van de Landdrost, namelijk;

“het zal van buyten het aansien niet mogen hebben van een kerk op publicq gebouw, maar als een gewoon huys met vierkante vensterramen en deuren voorsien weesen etc.”.

Dit “gewoon huys” stond ter plaatse, waar nu het parochiehuys staat. In 1858 was dit gebouwtje veel te klein geworden, doch daar

⁴⁶³ Geestelijk die geen lid is van een kloosterorde.

de financiën voor een nieuwbouw niet aanwezig waren, werd het kerkje wat vergroot en opgesierd.

Pas in 1914 werd onder pastoor Pluymakers o.f.m.⁴⁶⁴ de huidige nieuwe St. Willibrorduskerk afgebouwd en in gebruik genomen. Het oude kerkgebouw kon nu dienst doen voor het herbergen van Belgische vluchtelingen, die zo talrijk hier in het Noorden moesten worden ondergebracht in de oorlogsjaren 1914 – 1918.

In 1918 maakten zij plaats voor Franse vluchtelingen en het jaar daarna was het gebouw een gastvrij onderdak voor ruim 100 Oostenrijkse kinderen. Zij die nu het parochiehuis te Coevorden betreden, mogen weten, dat op dat plekje grond de wieg staat van het herboren katholicisme in Drente na de Hervorming. De plaats is indrukwekkend; hier stond jarenlang Drente's enigst Godshuis. Hier kwam in 1787 Drente's eerste pastoor na de Hervorming, de zeereerwaarde heer Everardus Raets. Hier werd 22 Juli 1787 het eerste H. Doopsel toegediend, het was aan Wilhelmina, dochter van Joh. Meijer en Anna Maria Kuypers, 8 September d.a.v. aan Gerardus, zoon van Joh. Ambergen en Joanna Striper, en het derde op 25 Sept. aan Joannes, zoon van Rodolphus Carsten en Margaretha Bosmans. Viel op 22 Juli de eerste Doop, twee maanden tevoren had pastoor Raets reeds geassisteerd bij het eerste Huwelijk.

GENERAAL VAN HEUTZ GEDOOPT

Het werd voltrokken tussen Dominicus Turim en Hermina Beekmans; 30 Sept. d.a.v.⁴⁶⁵ het tweede trouwtje, nu waren het Hermanus Klumpers en Helena Lubbers. Nog mogen we hier vermelden, dat in het Doopregister van de parochie Coevorden staat ingeschreven op 3 Febr. 1851, dezelfde dag waarop hij geboren werd, Johannes Benedictus, zoon van Joh. Franc. van Heutz en Maria Lucia Kocken, de latere overbekende generaal van Heutz, die grote overwinningen voor Nederland in Indonesië bevocht. Peter en Meter,⁴⁶⁶ die respectievelijk uit Parijs en Breda kwamen, garnizoensplaatsen, geven duidelijk aan, dat deze dopeling uit een soldatengezin geboren werd.

464 Orde Franciscaner Minderbroeders. Kloosterorde.

465 daar aan volgend.

466 Getuigen bij de doop.

BOERENGELOVIGEN

Het begin van de Statie Coevorden was niet groot. Het aantal Communicanten bedroeg nog minder dan 100, doch het wil ons voorkomen dat het gehalte goed was. Het waren hoofdzakelijk boerengezinnen – we laten de soldaten nu maar even buiten beschouwing – die veel voor hun kerk en pastoor over hadden. Zelf verplichtten ze zich tot het onderhoud van hun pastoor, al was het in wat andere vorm dan tegenwoordig. Sommigen verbonden zich tot het betalen van 6 florijnen, anderen 4 florijnen met een wagen turf of vier pond boter, een best stuk vlees met een schepel rogge. Vlak rondom Coevorden – Klooster, Holthone, Scheere, Dalen – woonden 16 van deze boerengezinnen, die de helft van de parochie vormden. Tot op heden behoort de helft van de St. Willibrordparochie tot de boerenstand en het is deze stand vooral geweest die, terwijl verschillende nieuwe parochies van Coevorden werden afgetakt, de Moederparochie deed groeien van nog geen tweehonderd zielen tot 2000 in het jaar van het eeuwfeest van de Hiërarchie (1953).

Men vraagt zich eigenlijk af hoe het mogelijk is, dat de opvolger van pastoor Raets, in 1795, na enkele maanden Coevorden verliet en de parochie verweesd achterbleef. Het lag niet aan de parochianen van Coevorden, want ze brachten ruim voldoende voor hun herder op. Algemeen wordt aangenomen, dat de wereldsheren de parochie verlieten, omdat de andersdenkende bevolking en het bestuur van Coevorden er voor hen het leven te moeilijk maakten. Zo leek het dan nauwelijks 10 jaren na haar stichting, dat deze eerste Statie in Drente zou bezwijken, waren het niet Coevordens boeren geweest, die een afdoende oplossing vonden in het zoeken van een herder.

NIEUW HERDER

Enigen van hen uit het buurtschap Holthone gingen naar Amsterdam om de Hoogerw. Pater Provinciaal der Franciscanen te vragen de zorg voor Coevorden's katholieken op zich te nemen. Aanvankelijk was de Provinciaal van mening dat een priester in Coevorden te zware zorgen zou hebben voor eigen levensonderhoud, doch toen de boeren beweerden:

“Wij zullen voor turf, aardappelen en spek zorgen en O.L. Heer zal de rest wel doen”,

was hij gewonnen en in 1796 werd Pater Petrus Burgers naar Coevorden gestuurd om opnieuw te beginnen aan de verweesde kudde. Hij is de derde in de rij van 18 pastoors, die tot op heden de parochie Coevorden leidden, daarbij sinds 1852 bijgestaan door een of meerdere assistenten en kapelaans. Zij allen hebben op hun eigen manier hun best gedaan om de parochie geestelijk te laten uitgroeien.

Het heeft weinig zin hier alle memoriale feiten uit het anderhalve eeuw parochieleven neer te schrijven; hoe verenigingen werden opgericht, tot bloei kwamen en weer verdwenen, wanneer de tijdsomstandigheden andere vormen van vereniging gingen vragen, het aanschaffen van nieuwe paramenten,⁴⁶⁷ die nu reeds zo oud zijn, dat ze al niet meer worden gebruikt of cadeau werden gegeven aan een missionaris. De komst van een nieuwe pastoor, die traditioneel met grote vreugde wordt begroet, en het vertrek van de herder, dat altijd is tot groot leedwezen van heel de parochie en dikwijls ook nog van vele andersdenkenden! De afscheiding van een gebied voor een nieuwe parochie, dat vanzelfsprekend door de moederparochie onder leiding van de vooruitziende herder werd gestimuleerd, ja waar deze zelfs het initiatief toe nam, maar welk initiatief dikwijls tientallen jaren te laat kwam en waar men dan nog moeilijk kan spreken van een “vooruitziende” blik. Het viertal van zilveren priesterfeesten en andere jubilea, waarbij altijd bleek – ik spreek de taal der archieven – hoe bemind de pastoor wel was, wat dan bewezen wordt door de vele cadeaux die de jubilaris werden aangeboden. Al dergelijke feiten kwamen natuurlijk ook min of meer voor in Coevorden, maar niet meer of minder dan elders in onze streek.

467 Paramenten (van het Latijn *parare* = klaarmaken) zijn in de Katholieke Kerk alle liturgische voorwerpen die van textiel zijn vervaardigd. In de Oosters-Orthodoxe Kerk en in bepaalde protestantse kerkgenootschappen worden eveneens diverse paramenten gebruikt. Het habijt van monniken, en ook hun kovel/kazuifel/jurk horen niet bij de paramenten. Wel bijv. de altaartafelkleden.

ST. WILLEBRORDUS PATROONHEILIGE

Het jaar na het herstel der Hiërarchie in Nederland kwam Mgr. J. Zwijsen naar Coevorden, stelde zich van de situatie op de hoogte, diende er het H. Vormsel toe en het jaar daarop – het was 15 April 1855 – werd de parochie canoniek opgericht en toegewijd aan de H. Willibrordus. De kerk, die oorspronkelijk door de pauselijke nuntius de titel van O.L. Vrouwekerk was gegeven, kreeg nu ook St. Willibrord tot patroon. Behalve de gemeente Coevorden, omvatte de parochie ook grote stukken van de gemeenten Gramsbergen, Dalen en Schoonebeek.

PATER OMTZIGT

Pater Wilhelmus Petrus Omtzigt, die van 1883 tot 1891 pastoor was te Coevorden, daar overleed en er op het parochiekerkhof werd begraven, stichtte de congregatie van de Derde Orde van St. Franciscus en bracht hiermede het heilzame leven van St. Franciscus dichterbij de gelovigen en trachtte aldus veel katholieken van Coevorden te doen leven in de geest van deze grote heilige. Ook was het deze pastoor die samen met zijn kerkbestuur en enkele parochianen ijverde voor een katholieke school in Coevorden, welke de eerste zou worden in de provincie Drente.

KATHOLIEKE SCHOOL

Twintig jaar later, 1 Juli 1907, werd dit ideaal pas werkelijkheid, toen de school, toegewijd aan de parochiepatroon, plaats verschaftte aan het eigen katholiek lager onderwijs. Toch was het ook toen nog de eerste in de provincie. Ook de katholieke pers kreeg de aandacht van de parochiegeestelijkheid. In 1915 verscheen het katholiek dagblad *Ons Noorden*,⁴⁶⁸ het eerste en enigste in deze streken. Hoewel het ook voor Drente bestemd was, kon het weinig aandacht aan het leven hier besteden. Daarom begon Kapelaan P. G. Notmeier o.f.m. 30 Oct. 1920 met de uitgave van het *St. Antoniusklokje*. Het was een heel bescheiden weekbladje

⁴⁶⁸ Het katholieke dagblad "Ons Noorden", Dagblad voor de Noordelijke Provinciën. De Rooms-katholieke middagkrant *Ons Noorden* verscheen van 1 oktober 1913 tot en met 31 maart 1964 en had als vestigingsplaats Groningen.

en in het voorwoord van de eerste oplage geeft de redacteur het doel van dit pogen aan.

Pater Notmeier leidde dit katholiek Coevorder weekbladje aldus in:

“Ons doel is, in Koevorden op elke geoorloofde wijze de katholieke zaak te bevorderen. In verenigingen van verschillende aard en strekking komt ons streven tot uiting. Wij wilden daarin eenheid en orde en duidelijkheid. En het middel kan zijn een weekbladje in zeer bescheiden vorm. Wij bieden u heden gratis een exemplaar. Leest het met aandacht en oordeelt of het aan dit doel beantwoordt. Gij zult er ook in vinden wat voor U van belang is, de godsdienstoefening van Zondag en in de week en meer nog naarmate uw belangstelling groter, uw steun krachtiger is, zal het U in de toekomst geven.”

Het ging even goed met deze eerste proeve van katholieke pers in Koevorden. Reeds een jaar later droeg het blaadje de grootse titel *St. Antoniusklok, Rooms-Katholiek weekblad voor Koevorden, Dalen, Erica, Gramsbergen, Klazienaveen,*

Slagharen, Steenwijksmoer, Vossebelt. Het was zeker een goede gedachte van de redacteur om de lezerskring uit te breiden. De belangstelling immers voor wat er reilt en zeilt in Coevorden, leeft in de omgeving en omgekeerd. Heel Oost-Drente is één grote familie.

Maar om een blad in stand te houden op een kleine lezerskring wordt ook gevraagd een goede portemonnaie en een staf van medewerkers. Het wil ons voorkomen, dat het aan beide voor een groot deel ontbrak. Het volgende jaar werd de *Klok* weer *Klokje* en nog een jaar en het ging de weg van al de parochieblaadjes, die in ons gewest af en toe werden opgezet, het stierf ofwel omdat de redacteur geestelijke elders werd benoemd, ofwel omdat deze belet werd elke week op commando te schrijven, ofwel omdat de lezers wel belangstelling hadden, maar hartelijk bedankten voor geldelijke steun.

Pastoor P. Boutens o.f.m. waagde in 1941 nogmaals een kans. Nu heette het de *St. Willibrordusklok*, *weekblad gewijd aan de belangen der St. Willibrordusparochie*. Pastoor Boutens heeft zelf de korte opgang en de spoedige neergang beschreven. “Het resultaat was in 1941 zeer bevredigend.”

Langer duurde het ook niet, want de eerste Jan. 1942 moest op last van de Duitse overweldigers de Willibrordusklok wegens papierschaarste worden opgeheven. “Wij sloten ons aan bij *OMHOOG*, de wekelijkse kerkkrant voor het Aartsbisdom.”

STEENWIJKSMOER

Even voor de komst van Pater Boutens naar Coevorden was de buurtschap Steenwijksmoer tot een zelfstandige parochie geworden onder de bescherming van St. Franciscus. Meer dan 100 kinderen uit deze buurtschap, die betrekkelijk ver van de parochiekerk Coevorden verwijderd is, bezochten er de openbare scholen. Er was daar dus alle reden en een voldoende aantal kinderen om een eigen katholieke school te beginnen. En wanneer er een katholieke school kan bloeien, hoort er dan ook niet een kerk te staan?

Deken Huurdeman had dit vanuit Schoonebeek al lang bekeken en het is voor een zeer groot deel zijn persoonlijk werk geweest, dat Steenwijksmoer een parochie werd, die er zijn mag. Pastoor

Boutens was een actieve man. Hij hield ervan verenigingen op te richten of die waren ingeslapen weer te wekken en alle onderdelen van de parochiestructuur hadden zijn volle belangstelling en ondervonden zijn hulp.

ZUSTERS

Hem komt ook de eer toe Zusters Franciscanessen naar Coevorden te hebben gehaald. Ze kwamen in 1937. Het waren Zuster Plechelma, Overste en tevens gediplomeerd ziekenverpleegster en Zuster Suitberta voor de naaischool; Zuster Simona voor de huishouding en Zuster Rosalia voor de kleuterschool. Dat deze geestelijke dochters van St. Franciscus hier in Coevorden thuis horen en er een grote taak hebben in de geestelijke vorming, blijkt wel hieruit, dat hun getal tot op heden steeds moest worden uitgebreid.

De reeds genoemde pastoor Boutens schreef een boekje. *150 jaar Franciscaanse Statie Koevorden*, waarin men talrijke gegevens kan vinden over de geschiedenis van katholiek Coevorden. We nemen hiervan het einde over,

“Moge Gods bijzondere zegen steeds op Koevorden rusten.”

PASTOORSLIJST VAN COEVORDEN:

E. Raets	1787 G. Pauw O.F.M. ⁴⁶⁹
J. Hamers	1795 P. Verstegen O.F.M.
P. Burgers O.F.M.,	1796 W. P. Omtzigt O.F.M.
W. van Gameren O.F.M.	F. Brico O.F.M.
F. Schreven O.F.M.	A. Pluymakers O.F.M.
J. Weenink O.F.M.	D. Goldenberg O.F.M.
B. Horn O.F.M.	P. Bouters O.F.M.
F. Schreurs O.F.M.	E. Engel O.F.M.
W. van Hees O.F.M.	J. W. H. Smits O.F.M.

⁴⁶⁹ Franciscaner monnik.

Frederiksoord 1822

St. Joannes Evangelist

Vermoedelijk in de maand Januari 1822 deed Joannes van den Bosch het volgende schrijven toekomen aan Z.M. Koning Willem I.

Sire: “Een aanzienlijk getal onderdanen van Uwe Majesteit hebben zich verenigd om een Maatschappij van Weldadigheid op te richten onder de bescherming van zijne Koninklijke Hoogheid Prins Frederick, met oogmerk om aan de talrijke klassen van behoeftige ingezetenen arbeid te verschaffen, en zulks in de eerste plaats door middel van Fabriekmatige inrichtingen ter vervaardiging van zodanige goederen, die of geheel of grotendeels van Buitenlands worden ingevoerd, het debiet daarvan te verzekeren door ene Vrijwillige overeenkomst der Leden van de Maatschappij om Jaarlijks ene zekere hoeveelheid stoffen op deze wijze vervaardigd tegen gezette prijzen te ontvangen, ten Tweede door het ontginnen en Vruchtbaar maken van nog ongecultiveerde gronden in ons Vaderland, en daarop bij wijze van Colonisatie over te brengen zodanige Armen die voor deze arbeid geschikt geoordeeld worden”.

Armoede bedelarij waren schering en inslag in Nederland in die dagen en het voorstel van J. van den Bosch kon dan ook op instemming rekenen. Boven Steenwijk lagen in Drente geweldige uitgestrektheden aan grond, welke bijna helemaal nog

ongecultiveerd was. Hier kon dan ook ontstaan de kolonie van weldadigheid, genoemd naar Prins Frederick.

KATHOLIEKEN IN FREDERIKSOORD

Waar nu mensen van heinde en ver uit Nederland samen worden gebracht kan men er rustig op rekenen dat er katholieken onder zijn. Zo was het ook al rondom 1820. De herkomst der katholieken van Frederiksoord kan men derhalve niet tot een bepaalde plaats herleiden, ze komen uit verschillende streken van Nederland en zelfs van daarbuiten.

Reeds nu mag worden opgemerkt dat het doel van de Stichting van Weldadigheid te Frederiksoord in de loop der tijd geheel verloren ging. Thans is het een instelling met grootgrondbezit en met de opvoeding der mensen heeft het weinig of niets meer te maken. De mensen zelf zijn onafhankelijk van de Stichting geworden tenzij dat ze nog pachters zijn. Tussen hen vestigen zich mensen van buiten die met de Stichting niets te maken hebben en kan men zeggen dat de naam alleen nog aan de toestand van 1820 herinnert.

Omstreeks 1870 was pastoor Jansen de herder van Frederiksoord en werd hem gevraagd vanuit Rotterdam of het wenselijk was kinderen naar Frederiksoord te sturen. Zijn antwoord geeft ons een kijk op Frederiksoord in 1870.

“In voldoening aan uw verzoek geef ik u volgaarne de volgende inlichtingen. Wat betreft de hier bestaande inrichting, deelt uw conferentie de algemeen heersende dwaling, dat zij zoude zijn een Goevernements of Staatsinrichting en dat men hier de algemeen bekende gestichten aantreft. Daarom enige korte opmerkingen, teneinde gij den toestand alhier en daaruit het al of niet wenselijke der uitbesteding enigermate kunt beoordelen. Vroeger vormden de vrije kolonie Frederiksoord en de Strafkolonie Ommerschans en Veenhuizen, één lichaam. Sedert 1859 echter zijn deze koloniën derwijze gescheiden, dat Ommerschans en Veenhuizen rijksgestichten zijn geworden, Frederiksoord o.a. overgaan is aan een vereniging onder de naam van “Maatschappij van Weldadigheid” welke vereniging over het gehele land is verspreid in verschillende gemeentes en

43 afdelingen en 154 correspondentschappen heeft, b.v. een te Rotterdam wier ledental 385 bedraagt en van wie eenieder het lidmaatschap verkrijgt door betaling van een jaarlijkse contributie ad f 2,60.

De Maatschappij van Weldadigheid staat derhalve in niet de minste betrekking tot het Goevernement, geniet van hetzelfde niet de minste ondersteuning en vormt een geheel onafhankelijk zedelijk lichaam.

De bevolking is ook niet zoals in Ommerschans of Veenhuizen in een of meer grote gestichten gehuisvest of opgesloten, maar ten getale van ruim 2000 vormen zij afzonderlijk geregelde huisgezinnen, die ongeveer 400 huisjes op het grondgebied van de Maatschappij bewonen, land of in pacht of ter bewerking hebben van de Maatschappij, en overigens zo weinig hunne vrijheid missen, dat ieder bewoner ten allen tijde deze plaats verlaten en zich elders vestigen kan.

De bevolking alhier is dus slechts in zover verschillend van een elders gevestigde stichting voor behoeftige landbouwers, dat zij onder een bepaald bestuur staat en onderworpen is aan het Reglement van beheer der “Maatschappij van Weldadigheid”.

Is nu naar mijn mening uitbesteding te Frederiksoord al of niet wenselijk?

BESTEDELING

Bestedelingen worden bij enig huisgezin ingedeeld en volgens de Statuten bij huisgezinnen van dezelfde godsdienstige gezindheid. Wat nu betreft kinderen die reeds enige leeftijd hebben bereikt, b.v. 12 jaren of daarboven, deze worden niet zo gemakkelijk geplaatst. Bij hen is de gewone reden van uitbesteding slecht gedrag in een weeshuis of diergelijken. Hoezeer nu voor dezulken ook geen onvoorwaardelijke weigering van plaatsing bestaat kunnen zij evenwel groot kwaad onder de eigen gevestigde bevolking – vooral onder de kinderen – aanrichten, en ben ik in het algemeen belang der Maatschappij tegen de aanneming hier van zulke bestedelingen.

Wat betreft kinderen van jeugdiger leeftijd, tot dewelke volgens uw schrijven de kinderen blijken te behoren, meen ik te mogen zeggen dat hunne uitbesteding hier in meerdere opzichten zelfs wenselijk is. Zij worden in een gezin als kinderen des huizes

opgenomen, groeien met eigene kinderen op, en wijl ik bepaald wat mijn gemeente betreft durf te beweren dat de bevolking over 't geheel godsdienstig en zedelijk is, zo mag men met grond iets goeds verwachten van de opvoeding voor die kinderen. Mijn oordeel is derhalve dat wanneer ge kinderen hier uitbesteedt er niets tegen is uw medewerking te verlenen”.

Men ziet dat in dertig jaren tijds de kolonie van Weldadigheid al heel wat veranderd was en ze is in de toekomst aan grote veranderingen onderhevig gebleven. Maar voor de katholieken die hier werden opgenomen moest geestelijke verzorging komen.

KAPELAAN VAN STEENWIJKERWOLD

De Aartspriester stelde den kapelaan van Steenwijkerwold aan om de verzorging der katholieken in de kolonie op zich te nemen. Het was de weleerwaarde heer Bos. Hij las op 1 October 1822 hier voor het eerst de H. Mis in een schoollokaal dat nog verschillende jaren als kerk dienst moest doen. Het parochie-archief tekent hierover aan:

“De Statie Frederiksoord is opgericht in den jare 1822 ten behoeve der Kolonistenhuisgezinnen. De kerkelijke diensten werden aanvankelijk verricht in een schoollokaal tot den jare 1845. De Statie Frederiksoord, dragende den titel van kerkelijke gemeente liggende in de parochie Steenwijkerwold, bevat slechts de kolonie Frederiksoord en Groot Wateren”.

Groot Wateren dat in 1867 werd verkocht, behoort sindsdien niet meer tot de kolonie en de katholieken aldaar hadden te kerken in Veenhuizen en Zorgvlied. Een schoollokaal is geen ideale kerk en de behuizing van de kapelaan van Steenwijkerwold die als Deservitor van de Statie fungeerde, was ook al zeer gebrekkig. Er werd derhalve door de tijdelijke pastoors moeite gedaan om te komen tot een kerkgebouw en goede pastorie.

Het korte bewind van deze geestelijken was niet bevorderlijk voor het succesvol afwerken van een dergelijk plan. Het was dan ook pas de zeereerwaarde heer J. van Dam, die er in slaagde met het aandringen en de medewerking van Mgr. van Kessel, om dit tot stand te brengen. Gemakkelijk ging dit niet.

October 1839 schreef Mgr. van Kessel aan pastoor van Dam:

“Ik had den Directeur Generaal vriendelijk geschreven over de bouw der kerk en pastorie te Frederiksoord, en zijne Excellentie deze zaak met alle aandrang aanbevolen, waarop ik dezer dagen antwoord heb ontvangen, en wel: dat daarover aan den Goeverneur van Drente is geschreven, met uitnodiging, om door den Hoofdingenieur te laten onderzoeken, of het ontworpen plan niet op een zuiniger voet zoude kunnen worden ingericht, waarover de Hoofdingenieur zich met mij zal hebben te verstaan, om alzo door gemeen overleg, deze zaak te bevorderen.

De Directeur-Generaal houdt het wenselijk, dat men zich voorlopig alleen tot de bouw ener kerk bepale, om alsdan later voor verbetering der woning te zorgen; dan ik ben met Zijne Excellentie niet van dit gevoelen. Wij zullen nu nog weer afwachten”.

November 1839 krijgt de Permanente Commissie der Weldadigheid verlof om pastoor Van Dam het nodige heideveld af te staan waarop kerk en pastorie kunnen gebouwd worden. Twee jaar later, Mei 1841, klaagt de Aartspriester:

“Bij elke gelegenheid dring ik bij de Directie van Eredienst aan, dat de bouw der kerk en pastorie te Frederiksoord toch worden bespoedigd, maar ik bekom geen antwoord”.

en hij dringt er nogmaals bij de pastoor op aan nieuwe pogingen in het werk te stellen. Pastoor van Dam gaat door met zijn bemoeiingen. Dan ontstaat er onenigheid over de vraag: hoe groot de kerk moet worden. De aartspriester wil een ruime kerk en degelijke pastorie.

Eindelijk in 1845 worden kerk en pastorie te Frederiksoord gebouwd onder het pastoraat van pastoor van Dam. Het rijk subsidieerde met 7000 gulden, de Permanente Commissie van de Kolonie van Weldadigheid met 1395 gulden. Mgr. van Kessel liet weten dat Monseigneur Baron van Wijkersloot, Bisschop

van Curium i.p.i.⁴⁷⁰ in September zou komen Vormen⁴⁷¹ te Steenwijkerwold en dat er geïnformeerd moest worden bij de Vice Superior der Hollandse Missie of Monseigneur dan tevens de kerk kon consacreran.⁴⁷² Wanneer Monseigneur niet naar Frederiksoord zou wensen te gaan, moest de Aartspriester van Kessel de kerk inwijden. Maar Mgr. van Wijkersloot van Schalkwijk kwam zelf naar Fredericksoord en consacreerde 15 September 1845 de nog niet geheel voltooide Statiekerk.

PAROCHIE FREDERIKSOORD

Wanneer in 1853 de kerkelijke hiërarchie wordt hersteld en Mgr. Zwijsen de leiding krijgt over het Aartsbisdom Utrecht, gaat hij o.m. over tot de oprichting van Dekenaten en parochies. Bij acte van 17 Nov. 1855 wordt Frederiksoord tot een parochie verheven onder de bescherming van de Evangelist Joannes.

Het was echter een merkwaardige parochie. Men vreesde dat de Stichting van Weldadigheid wel eens kon worden opgeheven en daarmee de katholieken aldaar zich elders zouden gaan vestigen. Om dan gemakkelijker ook de parochie op te kunnen heffen werd geen vast grondgebied onder de jurisdictie van de pastoor gebracht, maar:

“Binnen de grenslijn dezer parochie (Steenwijkerwold), is gelegen de kolonie Frederiksoord, welke aan de jurisdictie van de pastoor der parochie Steenwijkerwold is onttrokken in dier voege, dat aan de jurisdictie van de pastoor van de kolonie Frederiksoord onderworpen zijn de kolonisten en al diegenen, welke op enige wijze tot de kolonie behoren, met hunne gezinnen. Hieruit blijkt dat de Kolonie Frederiksoord, ofschoon in de parochie Steenwijkerwold gelegen, aan derzelve rechtsgebied niet is onderworpen; dat wij haar beschouwd willen hebben als een afzonderlijk kerkelijke gemeente, toevertrouwd aan de zielzorg van een geestelijke, aan welke wij die machten mededelen, welke hij behoeft om aan de hem ondergeschikten die geestelijke diensten te bewijzen, welke zij

470 in partibus infidelium: in de ongelovige (heidense) streken.

471 Vormsel toedienen. Katholiek ritueel. Zalven.

472 Heiligen. Inwijden.

anders van de pastoor der parochie moesten ontvangen; en wijders, dat de kolonisten en diegenen welke op enige wijze tot de kolonie behoren, met hun gezinnen, aan het rechtsgebied van die geestelijke zijn onderworpen, zowel ten aanzien van het inzeggen van huwelijken, als ten aanzien van het ontvangen der H.H. Sacramenten,⁴⁷³ en van andere kerkelijke bedieningen. Eindelijk wijzen wij, tot het vervullen hunner geestelijke plichten voor de bovengenoemde onderhorigen dezer kerkelijke gemeente aan de kerk der kolonie, toegewijd aan de H. Joannes Evangelist, aan welke wij dezelfde rechten toekennen, als aan elke openbare kerk zijn verleend. Wij maken echter deze bepalingen onder voorbehoud, dat hetzij door Ons, hetzij door onze Opvolgers, zo Ons of Hun heilzaam moge toeschijnen, daarin verandering kunnen worden gemaakt”.

aldus het schrijven van Mgr. Zwijsen;

Zo ontstond de parochie Frederiksoord, welke tot op heden zonder grensafbakening bleef, doch waarschijnlijk zal ook dit spoedig veranderen en zal deze parochie haar uitzonderlijke positie gaan verliezen.

WEINIG ZIELEN

Groot in zielenaantal⁴⁷⁴ is de parochie nooit geweest. De eerste aantekeningen hieromtrent dateren;

473 De Katholieke Kerk kent zeven sacramenten:

het doopsel; het vormsel; de Heilige Communie of eucharistie; de biecht of het sacrament van de verzoening; de ziekenzalving (Heilig Oliesel); de priesterwijding; het huwelijk.

Doopsel, vormsel en eucharistie vormen samen de sacramenten van de christelijke initiatie. Doopsel, vormsel en de priesterwijding kunnen slechts eenmaal in het leven worden ontvangen, zij laten een eeuwigdurend merkteken van de Godheid in de ziel achter. Huwelijk en priesterwijding kunnen niet gecombineerd worden (1 Korinthe 7:32-33). Het heilig oliesel (ziekenzalving) gecombineerd met de (laatste) communie (het viaticum) en / of de (laatste) biecht wordt het laatste sacrament (of sacrament van de zieken (voor Vaticanum II: sacrament der stervenden of laatste sacramenten)) genoemd.

474 Gelovige zielen. Gelovigen.

in 1857 waren er 440 parochianen, waarvan 260 communicanten,⁴⁷⁵
in 1877 waren deze getallen 354 en 244,
in 1897: 326 en 271,
in 1916: 235 en 193.

De twee eersten die in het Doopboek staan opgetekend zijn:
Op 25 Nov. 1822 Joanna Antonia, dochter van G. Westhoff en P.
Dewijn. Op 16 Dec. 1822 Wilhelmina, dochter van C. Mulder en
J. M. Barone.

De verenigingen uit de eerste tientallen jaren waren allen van
zuiver godsdienstige aard als b.v.: *De broederschap van de levende*
Rozenkrans, *Het apostolaat des gebeds*, *De broederschap van het*
geestelijk verbond, *De broederschap van het H. Sacrament*, enz. Het
Veertigurengebed dateert er van 1853, begin November.

In 1860 werd een eigen kerkhof aangelegd, onmiddellijk
grenzend aan de kerkgronden. In de uitgestrektheden van West-
Drente, waar steeds weinig katholieken woonden, is de parochie
Frederiksoord altijd een middelpunt geweest van katholiek
leven, en was het aanvankelijk bedoeld voor degenen die door de
Maatschappij van Weldadigheid werden opgenomen, in de loop
der jaren kwamen er steeds meer wonen die van de Stichting
volkomen onafhankelijk waren.

De Maatschappij van Weldadigheid mogen we dankbaar zijn dat
ze de aanleiding werd tot het tot stand komen van deze parochie,
een der eerste parochies na de Hervorming in Drente.

PASTOORSLIJST VAN FREDERIKSOORD:

R. D. Bos	1822-1827	L. J. R. Jansen	1869-1877
N. van Munster	1827-1834	S. Asma	1877-1882
A. B. Schaepman	1834-1838	W. O. B. Jansen	1882-1891
J. van Dam	1838-1846	J. C. H. Kok	1891-1899
H. Bouwer	1846-1854	H. N. A. de Haas	1899-1906
H. A. Meijer	1854-1868	J. W. van Beurden	1906-1914
B. F. Mulder	1868-1869	Th. M. Oldenhof	1914-1919

1919 tot heden ontbreekt in het archief der parochie.

⁴⁷⁵Toegelaten tot de Heilige Communie. (Rond 11 jaar oud)

Veenhuizen 1826

St. Hieronimus Aemilianus

Veenhuizen is het werk geweest van Generaal Johannes v. d. Bosch, de man met een grootse visie op de sociale noodtoestanden in ons vaderland na de Franse overheersing. Hij was het, die in die jaren de moed en bekwaamheid bezat het initiatief te nemen door middel waarvan deze grote nood scheen te kunnen worden gelenigd. Hij was de geestelijke vader van de bekende “Maatschappij van Weldadigheid”, die in 1818 grotendeels met hulp van particulieren werd opgericht. Zijn doelstelling was

“onproductieve gronden door onproductieve arbeidskrachten tot productie te brengen tot wederkerige zegen”.

Deze maatschappij stichtte de weldadigheidskolonies Frederiksoord, Willemsoord en Wilhelminaoord, welke bestemd waren voor verarmde maar niet asociale mensen.

LANDLOPERS EN BEDELAARS

Na genoemde koloniën werd in 1823 Veenhuizen gesticht, dat onderdak moest verlenen aan gederailleerden, zoals landlopers en bedelaars. Er werd met ijver gewerkt want in twee jaren tijds werden te Veenhuizen drie grote gestichten⁴⁷⁶ gebouwd. Het met succes begonnen werk van generaal Van den Bosch kwam spoedig in grote financiële moeilijkheden. In 1859 kwam al het einde.

De bedelaarskolonie werd als Rijkswerkinrichting overgenomen

⁴⁷⁶De begraafplaats heet; het vierde gesticht.

door het Departement van Binnenlandse Zaken. De wezen, die inmiddels ook waren opgenomen werden nu naar particuliere inrichtingen overgebracht en de vrouwen kwamen in aparte gestichten. Toen dit alles geregeld was nam Justitie de kolonie over. Het wetboek van strafrecht van 1866 regelde de bestraffing van landloperij en bedelarij. Materieel volgden nu jaren van bloei voor Veenhuizen als inrichting voor “verpleegden”. De ontginning werd met kracht ter hand genomen, nieuwe gestichten verrezen en industrieën werden gevestigd.

De eerste wereldoorlog deed de criminaliteit in den lande zodanig stijgen, dat de Minister van Justitie bevoegdheid moest worden verleend om gevangenisstraffen op andere dan daarvoor bestemde gevangenisplaatsen te doen uitzitten en daarmee deed een nieuw element, dat der “smokkelaars” zijn intrede in de kolonie.

Na de bevrijding in 1945 volgde een verwarde tijd voor de kolonie. Allerlei groepen van delinkwenten vonden in Veenhuizen hun tijdelijk verblijf, o.a. psychopaten, onmaatschappelijken, politieke delinkwenten, waaronder ook vrouwen, jongens van opvoedingsgestichten, zwarthandelaren enz.

Het gevangeniswezen na de oorlog onderging een grondige herziening. De begrippen differentiatie en selectie deden hun intrede, individuele behandeling en samenbrengen van gelijksoortige gevangenen werden de basis voor reclassering. De naam Veenhuizen, die voor velen een onprettige klank had, werd veranderd in “Strafgestichten te Norg”.

We meenden eerst deze korte geschiedenis van Veenhuizen te moeten geven alvorens de historie van het katholieke leven van deze kolonie te beschrijven.

GESCHIEDENIS VAN VEENHUIZEN

Toen in 1823 niet minder dan 2000 verwaarloosde kinderen uit Amsterdam naar Veenhuizen werden gebracht en in 1824 landlopers en bedelaars in de gestichten werden bijeengebracht, afkomstig uit verschillende streken van Nederland, was het vanzelfsprekend, dat zich daaronder ook katholieken bevonden.

In 1827 telde de kolonie 1036 katholieken, waarvan 470 als communicant stonden ingeschreven. Er moest dan ook naar

geestelijke verzorging van deze mensen worden uitgezien. Aanvankelijk kwam de pastoor van Frederiksoord deze arme katholieken opzoeken, doch en de verre afstand van Frederiksoord, en het aantal katholieken van Veenhuizen, maakten het dringend nodig, dat een Statie ter plaatse werd opgericht. Welnu, in 1826 werd op voordracht van de Aartspriester tot eerste pastoor van de Statie Veenhuizen benoemd de Z.E.H. Johannes Boers uit Deventer, het was 24 Febr. 1826. Reeds twee dagen later was hij in Veenhuizen en daar de kerk nog niet gereed was voor de eredienst, droeg hij des morgens de H. Mis op in de sacristie.

ZONDAG LAETARE

5 Maart, het was Zondag Laetare,⁴⁷⁷ werd voor het eerst gepreikt door de nieuwe herder. Hoewel onder de katholieken van Veenhuizen in die dagen er nogal geweest zullen zijn die weinig meer aan geloofsbeleving deden, toch moet het een dag geweest zijn van grote troost voor allen, die in het Geloof hun redding wisten, nu zij hier in het hoge Noorden van Drente, waar eeuwen geen katholiek priester meer was geweest, de H. Mis konden bijwonen, het Woord Gods hoorden verkondigen en de H.H. Sacramenten konden ontvangen. Op 18 April van hetzelfde jaar is door de Aartspriester van Drente en pastoor te Zwolle, de Hoogerw. Heer H J. Muller – het was de voorganger van Mgr. v. Kessel – de nieuw opgerichte kerk van Veenhuizen ingewijd. De “buurtparochies” lagen niet dicht in de nabijheid en de assistenten moesten van verre komen. Het waren de pastoors van Groningen en Hasselt.

KERKHOF AFGEKEURD

Over de inwijding van de kerk te Veenhuizen tekent het archief nog aan, dat de Aartspriester na de plechtigheid een “toepasselijke leerrede” heeft gehouden en dat de gouverneur van Drente daarbij tegenwoordig was en des middags bij de pastoor heeft gegeten!

⁴⁷⁷Laetare of halfvasten is de vierde zondag in de Veertigdagentijd, een periode van bezinning in het christendom als voorbereiding op het Paasfeest. Op deze zondag wordt gevierd dat de vastentijd halfweg is en dat het Paasfeest in aantocht is. Vanaf de negende eeuw had deze zondag een feestelijk karakter.

Drie dagen later in de vroege morgen werd ook een plaats gewijd, waar de doden konden begraven worden. Dit kerkhof werd om de zeer lage ligging later door het gouvernement afgekeurd en met berkenzaad bezaaid. Daar na twee jaren nog niets van dit zaad was opgekomen, heeft men het ingeplant met berken en eiken, er een wandelplaats van gemaakt en het bij de pastorie gevoegd. Wanneer dit kerkhof inderdaad vijf jaren in gebruik is geweest, moeten er ongeveer een kleine 200 mensen begraven liggen.

PASTOOR BOERS EN KAPELAAN GERRITSSEN

Arnoldus Johannes Boers, de eerste pastoor van Veenhuizen, was geboortig van Deventer. Hij werkte met bijzondere ijver aan de oprichting en eerste uitgroei der Statie. Hij hield op Zondag Laetare zijn laatste predikatie, 18 Maart d.a.v. droeg bij voor het laatst de H. Mis op, werd ziek en stierf op Carmelfeest, 16 Juli van het jaar 1831. Hij werd niet op het zo juist beschreven kerkhof begraven, maar op een juist nieuw aangelegd, op ongeveer een half uur afstands van de kerk, waar ook nu Veenhuizen de lichamen der katholieken begraaft. Door een voetpad is het van de algemene begraafplaats gescheiden. Voor zover we konden nagaan, is pastoor Boers de eerste pastoor na de Hervorming, die op Drentse bodem stierf en aldaar werd begraven. In 1857 tekent Veenhuizens archief aan, dat ook kapelaan H. D. G. Gerritsen geboortig uit Zwolle, in deze parochie door de dood werd verrast en zijn lichaam in hetzelfde graf, waarin pastoor Boers overblijfselen rusten, is bijgezet. Een zeer eenvoudig monument toont de bezoeker van het kerkhof nu, na meer dan een eeuw, nog de plaats waar twee priesterlichamen die in de voorste linies stonden bij de heropleving van het Katholicisme in Drente, de dag der Opstanding afwachten.

Pastoor Boers had 'n jaar voor zijn dood een kapelaan toegewezen gekregen in de persoon van Antonius Bruuns. Bij het overlijden van pastoor Boers werd hij diens opvolger. Primitief moesten de eerste herders in Veenhuizen leven. Pastoor Bruuns b.v. ijverde voor een put met pomp, want zijn voorganger haalde eenvoudig al het nodige water van de naastbijgelegen boerderij! We laten nog enkele aantekeningen van deze geestelijke volgen:

“2 Febr. 1835 is een begin gemaakt met de trap uit de keuken in de achterkamer te plaatsen en de tweede sacristie, die tot nu toe tot washuis gebruikt werd, weder aan de kerk te brengen.”

“In Maart 1836 is een klein houten kanaal gelegd van de kelder door de rijweg voor de schuur naar de kerkdeur en vervolgens recht in de sloot bij de boerenhoeve, tot afleiding van het water, dat anders ‘s winters diep in de kelder stond. In Aug. 1837 is de voorgevel van het pastoorshuis opnieuw bepleisterd met steenkalk, cement en zeezand, om het geweldig doorwateren te beletten.”

“In Juni 1893 is door de Maatschappij eindelijk de bovengevel van het huis afgebroken en met een goed dakraam voorzien en ten vierde male de voorgevel bepleisterd om het geweldige doorwateren te verhinderen.”

Aantekeningen als deze tonen aan hoe “ijverig” in die dagen de Maatschappij was, om te zorgen dat de geestelijkheid een goede woning zou hebben en los van aardse zorgen zich helemaal aan de geestelijke bediening zou kunnen geven. Maar ondanks de slome medewerking van de Maatschappij, wist pastoor Bruuns zijn herdersambt voorbeeldig te beoefenen. Groot was zijn ijver voor de liturgie. Bijzondere gedenkdagen werden met grootse plechtigheden gevierd, zoals de eerste plechtige toediening van het H. Vormsel door Mgr. van Wijkersloot. Uit heel Drente, met uitzondering van de parochie Coevorden, werden toen te Veenhuizen 393 mensen gevormd, van de parochie zelf en verder 23 van Assen en één uit Frederiksoord.

Pastoor Bruuns van Veenhuizen was ook bijzonder ijverig voor de aankleding van het Godshuis. In 1836 wist hij in de toch arme parochie 455 gulden bijeen te brengen voor een orgel, hij liet twee nieuwe kolommen met gebeeldhouwde kapitelen aan het tabernakel aanbrengen, het altaar werd opnieuw geschilderd en er kwam een nieuwe klok, want hij wenste dat het Angelus elke dag over het land zou worden geluid. Zijn laatste aantekeningen getuigen – van zijn grote vreugde over de eerste Sacramentsprocessie welke te Veenhuizen werd gehouden over het land van de pastoor. Dat was in 1844.

ZEDELIJKE TOESTAND

Het is jammer dat pastoor Bruuns geen aantekeningen gemaakt heeft over de zedelijke toestand van de kolonie. De eerste gegevens hieromtrent zijn uit de jaren 1856 en later.

Uit die eerste gegevens is duidelijk op te maken dat het allesbehalve rooskleurig was. Onzedelijkheid, vloeken en diefstal waren op de gestichten aan de orde van de dag. Als oorzaak geeft de pastoor daarvoor op, eerstens dat op de gestichten de geslachten niet gescheiden zijn, waarbij dan kwam dat de ambtenaren dikwijls zelf niet deugden en het toezicht lang niet toereikend was. Vervolgens paste men helemaal geen selectie toe. De goede en bedorven weeskinderen werden bij elkaar geplaatst, de weesmeisjes, ook de groteren stonden onder toezicht van ongehuwde mannen, de weesjongens ouder dan twaalf jaar onder toezicht van een niet – katholieke majoor. Ook in de kerk was het een grote warboel, wederom allereerst uit gebrek aan toezicht maar ook omdat er te weinig plaatsen waren. Deze wanorde in de kerk werd langzamerhand verbeterd, maar met de zedelijke toestand ging het de verkeerde kant uit. Pastoor Wagenborg noemt daarvoor de volgende oorzaken:

- * het inwonen van stalknechts en vrouwelijk personeel op de hoeven;
- * het kunnen verkopen van kleren dat tot desertie aanleiding gaf;
- * de sterke drank die sommigen in bezit wisten te krijgen;
- * het werken van verpleegden in huisgezinnen van ambtenaren en:
- * het aanstellen van verpleegden als veldwachter!

Onder een volgende pastoor bleef de situatie vrijwel ongewijzigd hoezeer ook geijverd werd om deze allertreurigste toestanden weg te nemen. Veel werd aangedrongen op verplichte kerkgang en het afschaffen van werken op verplichte Katholieke feestdagen.

Deze maatregelen bleken spoedig heilzaam te werken. Over het algemeen kan men zeggen dat de toestand veel verbeterd is sinds de regering de kolonie van de Stichting overnam, speciaal toen ze kwam onder het Ministerie van Justitie. Hierdoor veranderde de aard van de kolonie geheel en al. De vrouwen werden uit Veenhuizen weggezonden, de weeskinderen overgeplaatst en de veteranen werd

de toegang tot de kolonie ontzegd. Het bezit van geld werd bij de kolonisten afgeschaft, evenals het gebruik van koloniegeld. Streng toezicht werd gehouden op de invoer van sterke drank.

KERK

Zo was het jaar 1893 aangebroken, het jaar waarin de thans nog in gebruik zijnde kerk werd gebouwd nadat daar herhaaldelijk en herhaaldelijk op was aangedrongen. De archiefstukken zeggen van deze kerk:

“hoewel geen meesterstuk van bouwstijl, toch beantwoordt zij uitstekend aan de godsdienstige eisen van de kolonie”.

Ondanks dit blijde feit waren er nog tal van dingen die tot droefheid stemden. Door de opheffing van de gestichten te Ommerschans⁴⁷⁸ was het aantal verpleegden zeer toegenomen, terwijl het aantal ambtenaren ongeveer hetzelfde bleef. Het noodzakelijke gevolg hiervan was te weinig toezicht op de gestichten te Veenhuizen – vooral des Zondags – met de nare nasleep van dien. Veel ambtenaren durfden niet eens gestreng op te treden omdat ze zich te weinig in aantal wisten en daar waren ook ambtenaren die het om een andere reden maar op hun beloop lieten. Hun salaris was niet te hoog en gezien de hoge bedragen die ze moesten storten voor hun pensioen, alsook voor de opleiding van hun kinderen elders, maakten ze zich schuldig aan oneerlijkheden tengevolge ze de verpleegden hadden te ontzien.

GEMENGDE HUWELIJKEN

Daarenboven werden er tijdens de eeuwwisseling te Veenhuizen steeds nog ambtenaren aangesteld wier verleden nu juist geen schitterend voorbeeld was geweest. Ook werkten de gemengde huwelijken⁴⁷⁹ zeer nadelig en omdat het eigen gezin slecht in de godsdienst werd opgevoed en om de grote ergernis die er van uit ging!

Maar er waren nog andere oorzaken voor geringe vooruitgang in de zedelijke verbetering van zovelen. Het aantal verpleegden,

478 In Overijssel.

479 Huwelijk tussen een katholiek en een onroomse.

dat in één gebouw werd bijeengebracht, was veel te groot en selectie had er nauwelijks plaats. Er werd geen onderscheid gemaakt tussen leeftijd, recidivisten en vroegere levenswijze.

“Wanneer – zo schrijft de pastoor in die dagen – de verpleegden voor de eerste maal veroordeeld en degenen die hoewel kunnende werken uit luiheid buiten werk zijn geraakt, afzonderlijk werden gehouden en gestreng werden behandeld, zouden velen worden afgeschrikt van het verblijven op de kolonie. Wil men zedelijke verbetering, dan moeten noodzakelijk arbeidzaamheid, een matige levenswijze en godsdienst tezamen gaan. Gedwongen arbeid voor een karig loon zal nooit de lust tot arbeiden opwekken, wanneer zij door de godsdienst niet veredeld wordt, evenmin gedwongen matigheid.

Het godsdienstig gevoel door het slechte leven verstompt, het geloof om diezelfde reden verzwakt, moet worden opgewekt. Daarom moet aan de godsdienst een eerste plaats worden ingeruimd; niet alleen moet overvloedig gelegenheid gegeven worden om de kerk te bezoeken, maar het spotten met de Godsdienst, het bespottelijk maken van degenen die godsdienstig willen leven, moet gestreng worden tegengegaan; daarenboven is het geven van godsdienst onderricht noodzakelijk.

De ondervinding toch leert dat verreweg het grootste aantal verpleegden te Veenhuizen zwakkelingen zijn en mensen die door een verwaarloosde opvoeding zo diep zijn gezonken. In dit opzicht is de bouw van een nieuwe ruime kerk en de verplichte kerkgang een ware verbetering geweest. Niet ten onrechte wordt door sommigen de veroordeling tot een bepaald aantal jaren afgekeurd; evenmin als de geneesheer kan bepalen dat de patiënt na een vooraf bepaald tijdsbestek zal genezen zijn, evenmin kan de rechter vaststellen dat een veroordeelde binnen een van tevoren bepaalde termijn zal zijn verbeterd.

Aan de directeur der inrichting moest het recht gegeven worden een verpleegde eerder te ontslaan, wanneer hij dit door zijn gedrag verdient. Daardoor zou de lust tot arbeiden worden aangemoedigd en de desertie zou verminderen. Het is waar dat zij bij request eerder kunnen worden ontslagen, maar de weg hiertoe is een zeer lange weg en vervroegd ontslag wordt zeer zelden gegeven”.

Het heeft nog geduurd tot na de laatste oorlog, dat nieuwe wegen in het beleid van het gevangeniswezen werden ingeslagen en tientallen jaren oude suggesties van zielzorgers graag werden geaccepteerd!

OPVANG VUCHTELINGEN

In 1914 veranderde tijdelijk het aanzien van de parochie Veenhuizen. Eind September van dat jaar kwamen duizenden Belgische vluchtelingen over de Hollandse grenzen, bevreesd voor de Duitse bommen en granaten, vooral na het bombardement van Antwerpen. Bijna 1500 van hen, practisch allen katholiek, werden ondergebracht in Veenhuizen, vooral in het derde gesticht. In een merkwaardige parochie, bestaande uit burgers en verpleegden, kwam een heel complete parochie inwonen. Enige tijd later kwamen er nog een 300 Belgische gevangenen bij. In het derde gesticht werden twee zalen tot afzonderlijke kapellen ingericht, waarin Veenhuizen's pastoor en kapelaan de Sacramenten voor de vluchtelingen toedienden en het woord Gods verkondigden. Slechts twee keren werden ze enige dagen daarin bijgestaan door een Belgische geestelijke, die kwam preken en biecht horen. In October kwamen enkele Belgische Broeders en Zusters helpen. Zij richtten in het derde gesticht een complete bewaarschool⁴⁸⁰ en lagere school op, welke ten zeerste voldeed.

Zo leefde er enige tijd een betrekkelijk grote katholieke gemeenschap in bij Veenhuizen's parochie. Eind Juni 1915 zijn alle Belgen vertrokken naar het vluchtelingenkamp te Nunspeet op de Veluwe.

FRANCISCANEN

We naderen nu de laatste tientallen jaren van Veenhuizen's parochiegeschiedenis. Als voornaamste feit mag worden aangetekend in deze tijd, dat in 1936 de zielzorg van deze parochie overging aan de Paters Franciscanen. De vreemdsoortige samenstelling van deze parochie, speciaal wat het gevangeniswezen betreft, vraagt een duurzame leiding en het moet als verkeerd worden gezien, dat om de paar jaren een andere pastoor hier het herdersambt overneemt. Bovendien moet de zielzorger hier thuis

480 Voorloper van de Kleuterschool, momenteel Groep 1 van de basisschool.

zijn in het gevangeniswezen wil hij niet op te grote moeilijkheden stuiten en vruchtbaar werken. Deze en andere redenen deden de Aartsbisschop besluiten om de zielzorg van deze katholieke gemeenschap over te dragen aan de Paters Franciscanen en 23 November 1936 werd als eerste Franciscanerpastoor aldaar geïnstalleerd, de Zeereerwaarde Heer Pater Telesphorus Smits, die tot voor enkele jaren de parochie en de gevangenisgemeenschap zijn beste zorgen heeft gegeven. Onder hem beleefde Veenhuizen nog eens een invasie, nu van politieke delinkwenten, die weer een geheel andere toewijding en zorg vroegen dan wat tot dan toe in Veenhuizen was gehuisvest.

DIVERSITEIT

Nogmaals: de parochie Veenhuizen was steeds allermerkwaardigst van samenstelling. Vooreerst de altijd klein gebleven gemeenschap van parochianen. Hun band was naast het H. Geloof het feit, dat ze allen hun werkkring hadden aan de diverse gestichten. Ze hadden geen gemeenschappelijke streek van herkomst en maar weinig en verlangden in deze parochie een blijvende woonplaats te hebben. De zorg voor de jeugd was wegens het kleine getal meest individueel, tot groepsvorming kwam het maar zelden onder een of andere idealistische kapelaan, maar met het vertrek van zulk een geestelijke was de vereniging of club weer tot ondergang gedoemd.

Eén vereniging heeft in Veenhuizen reeds jaren bestaan en veel goeds verricht, het is de ARKA, de Algemene R.K. Ambtenarenvereniging. Met de tekortkomingen die haar aankleven was en is het nog de vereniging van de parochie. Daarnaast behoorde steeds tot de parochie een wisselende groep die de gestichten bewoonde, onmaatschappelijken, weeskinderen, landlopers, vluchtelingen, politieke delinkwenten en anderen, waarvoor onderdak gezocht moest worden. Meer dan 100 jaren stond de geestelijkheid hier om de ellende te verlichten, de blijheid van ons Geloof mede te delen aan stakkers van mensen, nieuwe banen te helpen vinden, waarin het gevangeniswezen ook een opvoedende taak zou kunnen vervullen.

Steeds opnieuw kwamen botsingen met het burgerlijk gezag, wanneer men de Kerk tezeer haar eisen wilde stellen en

belemmeringen sperde voor de geestelijke verzorging. Steeds opnieuw had men met ambtenaren te doen, die gesteld waren om leiding te geven, doch beter zelf geleid konden worden, steeds opnieuw werden domme praktijken gehuldigd, die ondanks het verlet der geestelijkheid altijd jaren nodig hadden om opgeruimd te worden.

HOGER PERSONEEL IS NIET KATHOLIEK

Opmerking verdient ook, dat het een eeuw duurde, voordat men een katholiek een hogere functie wilde geven aan de gestichten. Het hogere personeel was tot dan toe altijd niet-katholiek, terwijl toch altijd honderden van de gestichtsbewoners de katholieke godsdienst beleden. Dat dit niet-katholiek zijn dikwijls anti-katholiek betekende, merken we uit de moeilijke strijd die verschillende pastoors moesten voeren voor hun eerlijke rechten. Het tijdperk van meer dan 125 jaren sluit een periode af van een moeizame missiearbeid over een uitgestrekt gebied, eens van Roden tot Zorgvlied en onder een zeer gevarieerde gestichtsbevolking. Een blijvende kern van katholieke gezinnen kon hier uiteraard niet gevormd worden, zodat katholiek onderwijs voor kinderen bleef uitgesloten.

Ondanks dit alles is de arbeid hier niet vruchteloos geweest. In de loop der jaren keerde menig een van hen die hier tijdelijk moesten zijn, terug naar de Moederkerk.

HUWELIJKEN EN REPATRIANTEN

Veel huwelijken werden in deze lange periode te Veenhuizen hersteld en gesloten. Wie zal het getal kunnen noemen van de honderden die onder moeilijke levensomstandigheden tot verkeerde dingen waren gekomen, hier inzicht vonden, genade tot bekering en troost in de moeilijkheden en van hier in de maatschappij terug gekeerd, godsdienstig en sociaal een goed leven leidden? Gedurende het bestaan van de parochie was de priesterroeping schaars. De eerste priester uit de parochie droeg 28 Maart 1948 zijn eerste plechtige H. Mis op. Drie vrouwelijke parochianen verkozen de religieuze staat.

Nog de allerlaatste tijd ondergaat de parochie Veenhuizen weer een uitbreiding. De tengevolge van de regeringsoverdracht

uit Indonesië repatriërende gezinnen, die allen een onderdak behoeven, ontvingen gastvrij wonen speciaal in het dorp Roden. Daar deze gezinnen meest het katholiek geloof belijden en het dorp Roden ver van de parochiekerk te Veenhuizen ligt, zag de pastoor zich genoodzaakt aan Z.Em. Kardinaal de Jong verlof te vragen om enige keren in de maand het H. Misoffer in een zaaltje te Roden te mogen opdragen. Het getal katholieken is aldaar reeds de 60 gepasseerd.

Het blij optimisme, eigen aan de Franciscaanse geest, welke deze parochie bestuurt, geeft goede verwachtingen in de toekomst voor hetatholicisme in Veenhuizen en omgeving.

PASTOORSLIJST VAN VEENHUIZEN:

Arnoldus Johannis Boers	1826-1831
Antonius Bruuns	1831-1851
J. Schutte	1851-1859
Fr. Kortenhorst	1859-1866
J. van Wagenburg	1866-1874
Hermanus Leurink	1874-1877
Alexander Ben. Leijser	1877-1884
Josephus Bernardus Guiting	1884-1890
Adrianus Dorrestijn	1890-1895
Franciscus Koster	1895-1902
Leopoldus Antonius Franciscus Fook	1902-1906
Henricus Casimirus Smit	1906-1909
Ludovicus Joannes Amandus de Roever	1909-1913
Leonardus Tolboom	1913-1918
Joannes Josephus Maria Berendsen	1918-1925
Bernardus Antonius Preller	1925-1932
Albertus Henricus Oerbekke	1932-1936
Pater Telesphorus (Hendrikus Johannes Hubertus) Smits, OFM	1936-1950
Pater Bernardus (Petrus Dominicus) van der Werf, OFM	1950-

RUSTPLAATS

van

DORA VAN EISDEN

Geb: Aug 18 5

Overl: 31 Dec 1881

—◆—
SUZANNA

ELISABETH DE BOER

Geb: April 1881 te

SMILDE

Overl: 5 Febr 1882

te VEENHUIZEN

—◆—

Assen 1833. O. L. Vrouw ten Hemelopneming

Antonius Antonucci, Vice Superior van de Hollandse Missie, aan de beminde katholieken in Christus, die te Assen wonen, blijvend heil in den Heer.

“Daar de hoogwaardigste heer Joannes Henricus Muller, de ijverige en ons zeer dierbare aartspriester van Salland en Drente, ons schreef en uiteenzette, dat het voor de Katholieken die te Assen wonen, zeer noodzakelijk is, dat aldaar in Drente’s hoofdstad een Statie wordt opgericht, en daar het vooral onze taak is om de geestelijke belangen te behartigen van hen, die de Goddelijke Voorzienigheid aan onze zorgen heeft toevertrouwd, gaan wij krachtens de apostolische volmachten welke wij bezitten, er toe over om in bovengenoemde stad een Statie op te richten en benoemen er tot pastoor de zeereerwaarde heer Henricus van Kessel, een man van bijzondere kwaliteiten, welke ons door boven-genoemde aartspriester is voorgedragen. Een afschrift van dit ons besluit moet bewaard worden in het archief van den aartspriester van Salland en Drente, alsook in dat van den nieuwen pastoor te Assen etc.”

Zo luidt de brief, waarin we lezen, dat de Statie Assen op 29 Mei 1833 canoniek werd opgericht door den te Den Haag residerende Vice Superior der Hollandse Missie, Mgr. Antonius Antonucci. Voor het echter zover was gekomen was er heel wat werk verzet en heel wat strijd geleverd. In 1806 was Drente onder Lodewijk

Napoleon in 't koninkrijk Holland ingelijfd en in 1813 onder koning Willem 1. De eerste herleving van het katholicisme kwam in Drente eerst te Coevorden, dan te Frederiksoord en Veenhuizen voor de daar gevestigde kolonisten en daarna te Assen.

Er kwamen te Assen meer stabiele toestanden. Het wereldlijk bestuur ging ook de belangen der katholieken behartigen. (Wat nog heel iets anders is dan de katholieke godsdienst!). Men was de katholieken hier ook iets beter gezind geworden, voor een groot deel te danken aan de katholieke koning Lodewijk Napoleon, bij wie Assen goed stond aangeschreven. Hij verhief in 1807 Assen tot zelfstandige gemeente, in 1809 tot stad, schonk deze stad het mooie Asserbos en bracht er zelfs een bezoek.

Een eerste poging van de Drentse Staten in 1819, om in Hogeveen, Assen en Smilde een katholieke gemeente opgericht te krijgen, mislukte. De Staten hadden het wel goed voor. Men zag aankomen dat de katholieken uit Westfalen, die jaarlijks in de Drentse turfgraverijen kwamen arbeiden, liever naar de Avereester venen in Overijssel zouden gaan, omdat daar een katholieke kerk was, dan naar de venen in Assen, Hogeveen en Smilde, omdat daar geen katholieke kerk was. Als men hen hier kon houden – zo heette het – zou dat

“gunstig zijn voor de handel en nijverheid en landbouw en uitbreiding van de bevolking, bloei en welvaart van dit gewest brengen.”

Maar hoe de Staten ook aandrongen, de Gemeente-besturen wilden niet, omdat de Directeur-Generaal voor de Zaken van de R.K. Eredienst als voorwaarde gesteld had, dat de burgerlijke gemeenten tot de bouw van kerk en pastorie zouden bijdragen.

In 1826 kwam echter de Burgemeester van Assen, Mr. G. Kniphorst, erop terug.

“t Is zo jammer, dat we hier in Assen geen katholieke kerk hebben, ‘t zou voor de stad van groot belang zijn”,

aldus liet deze burgervader zich uit tegenover de Aartspriester van Salland en Drente, toen hij deze ontmoette bij de toenmaligen gouverneur van Drente, Mr. Hofstede. Ook de Asser niet-

katholieke winkeliers dachten in die richting, want ze zagen met lede ogen de honderden katholieke veengravers naar Veenhuizen gaan kerken en naar Smilde om hun inkopen te doen. En langzamerhand hadden zich ook enkele katholieken te Assen gevestigd. (In 1833 te Assen 17, in de omstreken ruim 40).

KATHOLIEK DIENSTMEISJE

Al waren de redenen waaróm Verschillend, zowel de katholieken van Assen en omgeving als de niet-katholieke zakenlui, zagen uit naar een katholiek kerkje in Assen. De naaste aanleiding tot de bouw van een kerk is wel zeer merkwaardig geweest.

In 1831 werd namelijk tot opvolger van mr. Hofstede als gouverneur van Drente benoemd Daniël van Ewijk, gewezen referendaris van het ministerie van Binnenlandse Zaken in Den Haag. Deze heer Van Ewijk moest nu naar Drente vertrekken. Hij had in Den Haag een katholiek dienstmeisje en stond er op dat dit meisje mee naar Assen zou gaan. Zij vertelde hem echter, dat te Assen geen katholieke kerk was en zij derhalve daar niet wilde wonen.

Van Ewijk moet haar toen beloofd hebben, dat hij ervoor zou zorgen dat zij haar katholieke verplichtingen ook in Assen kon waarnemen. Aanvankelijk heeft hij dit gedaan door haar elke Zondag met een rijtuig naar de katholieke kerk te Veenhuizen te laten brengen, doch spoedig door het tot stand komen te bevorderen van een eigen parochie te Assen.

STADSBESTUUR BESLUIT

Op zijn aandringen nam het stadsbestuur van Assen op 6 October 1832 het volgende besluit:

1. het zou voor de vestiging van een R.K. kerk een geschikt erf afstaan,
2. binnen twee jaren een geschikte pastoorswoning leveren, op voorwaarde, dat het rijk een subsidie zou geven voor de bouw van de kerk en bezoldiging van de pastoor (binnen twee jaren bepaalde men vanwege de magere stadskas van die dagen).

Men wendde zich nu tot de bevoegde instanties. Allereerst tot

de aartspriester voor Salland en Drente, de hoogwaardigste heer Mulder te Zwolle. Deze bracht bij de regering een gunstig advies uit en op 24 April 1833 verscheen dan ook van Koning Willem I het volgende besluit:

1. dat in Assen een katholieke gemeente zal worden opgericht,
2. dat ter aanvankelijke voorziening in de behoeften van een kerklokaal en pastoorswoning een subsidie van 1000 gulden zal worden verleend,
3. dat de te benoemen pastoor een jaarwedde van 800 gulden 's jaars krijgt,
4. dat de directeur-generaal voor zaken van eredienst een nadere voordracht zal doen tot de nodige subsidie voor de te bouwen kerk, zodra de stedelijke regering daartoe de grond zal hebben afgestaan.

29 Mei 1833 tekende nu de vice-superior van de Hollandse zending, mgr. Antonius Antonucci, op voordracht van genoemde aartspriester Mulder de acte waarbij een R.K. statie te Assen wordt opgericht en de weleerw. heer Henricus van Kessel – de latere aartspriester –, een man met bijzondere kwaliteiten, tot pastoor benoemd.

Pastoor van Kessel was deze taak wel toevertrouwd. Reeds veertien dagen later is hij in Assen om te zien waar hij moest kerken⁴⁸¹ en wonen! Nu had namens de gouverneur de katholieke koopman Schuiten van de timmerman Boer een huis gehuurd aan de Zuidsingel voor 250 gulden 's jaars. De pastoor bestemde dit voor pastorie en huurde terstond een huisje daarnaast erbij voor 60 gulden 's jaars en bestemde het voor kerk. Assen had nu zijn eigen pastoor en parochiekerk. Hoe groot die parochiekerk; was? 6 ellen 7 palmen⁴⁸² lang, 4 ellen 3 palmen breed en 2 ellen 4 palmen hoog.

481 Naar de kerk gaan.

482 Palm De lengtemaat palm is afgeleid van de breedte van een handpalm, het stuk met de vier vingers. Er bestond een kleine palm van ongeveer 3 cm en een grote palm van ongeveer 9,6 cm. Bij de invoering van het metrieke stelsel in 1820 werd de palm gelijkgesteld aan een decimeter, een tiende deel van een el.

HERRIESCHOPPERS

Er werden enige vertimmeringen in aangebracht en eind Juni was het klaar. Op de feestdag van Sint Petrus en Paulus⁴⁸³ 1833 zegende pastoor Van Kessel zijn primitief kerkje in en droeg hij er voor het eerst de Heilige Mis op. Er waren vijftien katholieken tegenwoordig. Ook na de middag was er een godsdienstoefening op die dag, die pastoor en gelovigen zich nog lang herinnerden.

Behalve de katholieken, waren ook wat Israëlieten met hun kinderen binnengekomen en ze maakten een hele herrie. Enige vrouwen met schreeuwende kinderen drongen rondom het altaar en enige mannen met open bijbels in de hand stonden in het priesterkoor om de pastoor te controleren wanneer hij een tekst citeerde. De pastoor was wel genoodzaakt de godsdienstoefening te beëindigen, waarbij de politie hulp moest verlenen.

TEGENWERKING DOOR STADSBESTUUR

De Aartspriester te Zwolle sprak pastoor van Kessel moed in. En moed had deze eerste pastoor nodig, want behalve genoemde moeilijkheden moest hij heel wat energie opbrengen om Assen's gemeenteraad er toe te krijgen zijn belofte van 6 October 1832 gestand te doen, waarbij "een geschikt erf voor de kerk en binnen twee jaar een pastorie" toegezegd was. Dat is een heel verdrietige strijd geweest van drie jaren lang.

De voorstellen van de gemeenteraad waren eenvoudig niet aan te nemen door het kerkbestuur. Zo b.v. kwam de gemeenteraad 8 Augustus 1834 met een plan – het was reeds het derde – "een woning in vruchtgebruik en een bovenkerk", n.b. met aan één zijde licht, en in plaats van een toren, schoorstenen; en dan voor 200 veengravers. Natuurlijk wees het kerkbestuur dergelijke voorstellen van de hand. Er werden nu onderhandelingen gevoerd tussen de Aartspriester en de Directeur-Generaal. Het gevolg daarvan was dat de Directeur-Generaal voorstelde:

- a) de stad zou geven een terrein voor de kerk, het huis en de

483 Het Hoogfeest van de Heilige Apostelen Petrus en Paulus is een hoogfeest in zowel de Katholieke als de Oosters-orthodoxe Kerk ter nagedachtenis aan de marteldood van de heilige apostelen Petrus en Paulus. Het feest wordt gevierd op 29 juni.

- tuin en een bijdrage voor de te bouwen pastorie;
- b) de regering zou voor de kerk en de pastorie ruim subsidiëren;
- c) een beroep zou worden gedaan op de katholieken van Nederland.

Een verder gevolg van deze onderhandelingen was, dat de Gouverneur begin Mei 1835 aan de raad van Assen voorstelde, dat a) de raad 2000 gulden zou geven voor de bouw van de pastorie en b) een geschikte plaats voor kerk, pastorie en tuin zou leveren, maar die geschikte plaats zou dan gezocht worden wel binnen de kom van Assen, maar toch buiten Assen, omdat er binnen de kom absoluut niets te krijgen was en de grondeigenaren in het gedeelte van Smilde misbruik zouden maken van grondverkoop. De gemeenteraad bestemde nu als “geschikte plaats voor de kerk” een stuk heidegrond, moeilijk voor bouwterrein in te richten en liggend op een afstand van 15 minuten van de laatste brug naar de stadszijde; natuurlijk weer door pastoor van Kessel afgewezen!

LAATSTE VOORSTEL

17 Juli deed de gemeenteraad nogmaals een voorstel en schrijft erbij dat het, het laatste is. “Een terrein voor kerk en pastorie aan de Smildervaart, 10 à 12 minuten van Assen.” Daar pastoor van Kessel het moe was stapte hij maar over de nadelen van dit voorstel heen en nam het aan. Later bleek

- a) dat hij van “die geschikte plaats” zelf het hout moest kappen en de wortels opruimen,
- b) dat de gemeenteraad de 2000 gulden niet voor 1839 wilde betalen (wat de burgemeester de pastoor eerst niet had medegedeeld,
- c) dat er op dat terrein nog een hypotheek lag, terwijl n.b. het stadsbestuur in de acte van overdracht had laten opnemen, dat de grond vrij van hypotheek was!

Stagnatie dus! Pastoor van Kessel weigert verder te gaan. Weer een hoop geschrijf! Weer uitstel! Eindelijk wist de Directeur-Generaal het gemeentebestuur te bewegen de eventuele bezwaren, uit die hypotheek voortvloeiend, voor zijn rekening te nemen, zodat tenslotte 14 November 1836 de acte van aanvaarding door

het kerkbestuur getekend wordt, 22 November geregistreerd, 24 December overgeschreven ten kantore der hypotheeken.

Zo eindigde tenslotte deze onaangename strijd, onaangenaam vooral voor Assen's eerste pastoor. Want als we de eerste belofte van 6 October 1832 leggen naast het uiteindelijk aanbod van eind 1835, dan is het niet te verwonderen, dat pastoor van Kessel, de strijd met het gemeentebestuur eindelijk moe, in een brief aan de Aartspriester Mulder zich beklagde, dat hij destijds boven het pastoraat te Assen, niet een pastoraat op het eiland Schokland in de Zuiderzee verkozen had. Nu werd de pastoor bedelaar en schrijver om de gelden bij elkaar te krijgen.

ROEPSTEM UIT DRENTHE

Het tijdschrift van Le Sage ten Broek "*de Godsdienstvriend*" kwam met een artikel "*Roepstem uit Drenthe aan de katholieken van Nederland*", dat de kleine kudde van Assen in heel Nederland bekendheid gaf en van heinde en verre giften deed binnenkomen. Toen het moeizame bedelwerk met succes was bekroond, toen in het logement Somer de bouw van kerk en pastorie was aanbesteed en gegund aan de laagste inschrijver Hendrik Boverhuis van Smilde voor 11.300 gulden, werd pastoor van Kessel verplaatst.

AARTSPRIESTER

De verplaatsing van pastoor Van Kessel was een hoge promotie. Aartspriester Mulder was n.l. gestorven en nu werd pastoor Van Kessel benoemd tot zijn opvolger. Hij verliet Assen, – waar hij hard gewerkt had en waar hij ook de gelegenheid had gehad de kerkelijke toestanden in Drente te leren kennen. Zijn benoeming tot aartspriester was voor de katholieken van Drente dan ook een bijzonder grote vreugde. Vanuit Zwolle bleef hij nog jarenlang het ontluikende katholieke leven in Drente stuwen en leiden.

PASTOOR BELTMAN

7 September 1837 kwam zijn opvolger, pastoor Beltman, naar Assen, en 12 September 1837 werd door Z. H. Excellentie de Bisschop van Curium, Mgr. Cornelis Ludovicus Baron van de Weijkersloot, de nieuwe kerk te Assen – het werk van pastoor Van Kessel – geconsacreerd. Er was grote vreugde in Drente's

hoofdstad; de zorgen waren verdreven, alles bijgelegd, iedereen had schik. En om dit luisterrijke feit te herdenken, nodigde de Burgemeester Oosting de Bisschop, de pastoor, alsook Mgr. Van Kessel en de andere priesters, die bij de kerkconsecratie tegenwoordig waren geweest, op een kostelijk diner!

KATHOLIEK LEVEN

Nu we de tot standkoming van de katholieke gemeente in 1833 en van Assen's katholieke kerk in 1837 hebben uiteengezet – voor de geschiedenis van veel belang – volstaan we verder met de voornaamste feiten te noemen, die voor het katholiek leven in Assen van betekenis waren, waarbij we uiteraard slechts een keus uit de vele moeten maken.

Het valt op, dat de zielzorg in de eerste jaren zich nauwelijks met sociale aangelegenheden bezighield, tenzij de armenzorg. Stands en vakorganisaties bestonden trouwens nog niet in katholiek verband. Nog tijdens pastoor van Kessel werd opgericht de *“Broederschap van de H. Geest”*, in 1841 het *“Geestelijk Verbond ter uitroeiing van godslastering, verwensingen en onkuise gesprekken”*, in 1853 de *“Broederschap van de Levende Rozenkrans”*, in 1858 de *“Broederschap der gedurige aanbidding van het Allerheiligst Sacrament des Altaars”*.

VOLLE AFLAAT

Carolus Belgrado, de apostolische internuntius, verleende met bijzondere volmacht van de H. Vader een volle aflaat,⁴⁸⁴ wanneer de gelovigen een maand lang elke dag enige tijd zouden bidden voor de bekering van Nederland, en daarbij ook nog zouden biechten en de H. Communie ontvangen. Onder pastoor van Hamelen werd verlof gegeven om jaarlijks in de Statie Assen het veertigturengebed te vieren, het was in 1854.

Nog geen vijf jaren later richtte Mgr. Zwijssen in de kerk te Assen de *“Broederschap van den zaligen dood”* op en in 1861 beginnen ook de financiën mee te spreken in de organisaties, met de oprichting van de *“Broederschap van de St. Pieterspenning”*. De oprichting van al deze Broederschappen en verenigingen tonen duidelijk aan, dat de herders eropuit waren om een diep

484 Kwijtschelding (vergiffenis) van zonden.

godsdienstig leven te kweken bij hun parochianen en dat daarheen allereerst hun zorgen uitgingen.

NIEUWE START

Toen in 1853 de Bisschoppelijke Hiërarchie in Nederland hersteld was en ons land dus ophield Missieland te zijn, werd 1 Jan. 1855 i. p. v. de voormalige Statie van Assen, door Mgr. Zwijsen canoniek opgericht de parochie van O. L. Vrouw ten Hemelopneming te Assen en werden de grenzen, welke zeer ver de burgerlijke gemeente Assen overschreden, afgebakend. Reeds in 1862 was de parochie in bijzondere feeststemming, omdat Assen's eerste priester, de weleerw. heer A. J. de Grijs, zijn eerste H. Mis in de parochiekerk opdroeg.

In 1878, toen Mgr. Andreas Ignatius Schaepman, die van 1846 -1854 in Assen pastoor was geweest, zijn oud-parochie bezocht voor de toediening van het H. Vormsel, werd besloten – want het getal communicanten bedroeg toen 380 – de kerk te vergroten, een toren ervoor te plaatsen en een nieuw orgel aan te schaffen. Het orgel kwam het eerst van deze drie punten van het verlangenlijstje tot verwerkelijking. Het was in 1879.

NIEUW KERKGEBOUW

Reeds in 1920 had het Kerkbestuur een huis met stuk grond gekocht aan de Nassaulaan. Men wilde dit gebouw tot verenigingslokaal inrichten voor de R.K. militairen, doch men had ook de bedoeling daar in de toekomst de nieuwe kerk te doen verrijzen. Nog steeds zocht men naar “een geschikte plaats”, oudtijds toegezegd, maar volgens velen aan de Vaart niet verwezenlijkt. En een geschikte plaats was het aan de Nassaulaan wel! Mgr. van de Wetering, die het stuk grond bij gelegenheid van een Vormreis in 1925 kwam zien, noemde de plaats “brutaal mooi” voor een nieuwe kerk te Assen, en het archief zegt erbij, dat Monseigneur met deze woorden zijn volle instemming te kennen gaf.

22 Augustus 1933 had de aanbesteding plaats. De bouw werd gegund voor 46.000 gulden. Architect van Dongen heeft er een mooie kerk gebouwd, een sieraad voor Assen. Deze stijlvolle kerk met haar marmeren kelkvormig altaar, haar door Joan Collette aangebrachte mozaïekkruisweg, haar houtgesneden

Calvariegroep uit de zestiende eeuw, haar luchter uit Beilen's oude kerk en andere schoonheden, gelegen op "een geschikte" plaats, is met recht de trots van katholiek Assen, dat zich voor dit alles dankbaar weet aan pastoor Mets, die in de totstandkoming van dit alles zulk een groot aandeel heeft gehad.

3 Juli 1934 kwam Mgr. Jansen de nieuwe kerk consacreren. De *Provinciale Drentse en Asser Courant* wijdde die dag een hele pagina aan dit katholiek gebeuren en gaf portretten van pastoor De Grijns, die het werk van deze kerkbouw aanving, van Dijk, van de Pavert en Hamers, die het voortzetten en van pastoor Mets, die het voltooide. De Commissaris der Koningin en de Burgemeester van Assen, alsmede talrijke genodigden uit verschillende richtingen waren aanwezig bij de feestelijke consecratie. Na 100 jaar was er toch wel veel veranderd voor de katholieken van Assen. Men moet toen wel teruggedacht hebben aan de eerste godsdienstoefening, die slechts spottend en vijandig gezind publiek trok. Bij gelegenheid van het eeuwfeest van Assen's parochie, kort voor de kerkconsecratie gevierd, getuigde de Commissaris der Koningin,

"dat hij met belangstelling kennis nam van het katholiek leven in Drente en van de katholieken, die met hun machtige vereniging een grote steun aan het openbaar gezag bieden en helpen in de leniging van de nood in deze tijdsomstandigheden".

Gelukkig dat het getij gunstig keerde!

ENKELE FEITEN

Nog enkele feiten willen wij noemen uit de geschiedenis van deze parochie.

In 1881 vermaakte de heer Augustinus van Valkenstein de havezathe Vredeveld met alle daarbij gelegen landerijen

"aan de Diaconie der Rooms-Katholieke gemeente te Assen"

met alle daarbij behorende landerijen, niets uitgezonderd, onder conditie, dat de grafkelder, waarin hij en zijn vrouw worden bijgezet, netjes en ongeschonden bewaard worde.

In Februari 1921 werd het R.K. Verenigingsgebouw, nadat het officieus bij gelegenheid van het bezoek van de Hoofdaalmoezenier Overste Evers voor de R.K. Militairen was opengesteld, officieel geopend door pastoor C. van Dijk. Het aanwezig zijn van een kazerne in de parochie bracht altijd veel katholieke militairen naar Assen en de militairen hebben mede hun stempel gedrukt op Assen's parochie. In 1935 voldeed het Militair Tehuis niet meer aan de moderne wensen. Er werd door architect Van Dongen een nieuw gebouw, opgetrokken van rode en grijze baksteen, passend bij het kerkgebouw. 30 Mei van genoemd jaar werd "Sint Martinus," het nieuwe Militaire Tehuis, door Deken Buve van Groningen ingewijd. De Hoofdaalmoezenier getuigde bij deze gelegenheid:

"de R.K. militairen zijn, wat een Militair Tehuis betreft, in Assen niet verwend, maar wat nu tot stand is gekomen, kan wat gezelligheid en inrichting betreft, met elk ander Militair Tehuis in Nederland wedijveren".

MARIA IN CAMPIS

Assen als plaats heeft zijn ontstaan te danken aan een zusterklooster, het bekende "Maria in Campis". Het zou zo mooi zijn wanneer er weer een klooster stond, redeneerde pastoor C. v. Dijk in 1921. Hij zou werk genoeg voor deze zusters weten en beschouwde het voor het zieleheil van zijn parochianen en voor heel het Noorden van belang. Zijn plan was om ter plaatse waar de eigendommen der kerk lagen, nl. Vaart N.Z. 120, een groot zusterhuis te bouwen, daaraan verbonden een pensionaat voor dames en een kweekschool voor onderwijzeressen. Hij besprak dit alles met de generale overste van de Zusters van O.L. Vrouw van Amersfoort, die hem hoopvol stemde.

Wel duurde het nog tot 1938 voordat de zusters kwamen en wel werd het plan niet in de brede opzet van pastoor van Dijk uitgevoerd, maar zusters kwamen er. De Congregatie van O.L. Vrouw van Amersfoort kocht het pand aan de Markt no. 7 en liet aanmerkelijke verbeteringen in dit huis aanbrengen.

31 Juli 1938 hielden zes zusters hun intrede in de parochiekerk. Zowel de Overste, Moeder Philomena, alsook burgemeester Bothenius Lohman waren daarbij aanwezig. Waren aanvankelijk

Assen's inwoners verrast door de verschijning van Zusters in hun stadje, thans horen ze er weer bij en wel niemand, die ook maar iets afweet van hun zegenrijk werk, zou hen weer willen missen. In hun klooster zetten zij de schoonste tradities voort van het oude Maria in Campis.

RELIKWIE HEILIGE RADBOUD

Uit de vele vermeldenswaardige feiten, welke het archiefboek van Assen's parochie verhaalt, willen we alleen nog aangeven dat in 1937 door Assen aan de Universiteitskerk van Nijmegen een zeer kostbare relikwie werd afgestaan van de H. Radboud. Prof. Titus Brandsma O. Carm.,⁴⁸⁵ die dit met pastoor Metz bewerkte, schreef een uitvoerige geschiedenis over deze relikwie in het *Jaarboek van de St. Radboud-stichting* 1937.

SLOTWOORD

En hiermede gaan we de geschiedenis van Assen's parochie beeindigen. Wij geloven in de gemeenschap der heiligen en geloven ook dat Henricus van Kessel, Assen's eerste pastoor en later Aarts priester van deze streek, nog met ons allen medeleeft. Zijn stoutste verwachtingen zijn toch wel ver overtroffen.

Nog geen 60 verspreide katholieken telde zijn statie toen hij in 1833 begon. Van alle kanten ontmoette hij tegenwerking op tegenwerking in zijn enthousiaste plannen. Toch kwam er groei, onder Maria's bescherming. In 1852 telde hij reeds 300 zielen in zijn parochie, in 1892 was het getal de 600 gepasseerd, en nu in 1952 is het getal al boven de 1000.

Assen heeft een eigen katholieke school en een eigen Zusterklooster, terwijl daarbij aan de talrijke katholieke militairen accommodatie wordt geboden en voor hun geestelijk heil wordt zorg gedragen. Wel veranderden de tijden en de verenigingen, welke pastoor van Kessel en zijn eerste opvolgers oprichtten, bestaan niet meer, maar daarvoor in de plaats kwamen verenigingen aan onze tijd aangepast, waarin de geestelijke maar ook sociale belangen worden behartigd. Assen's parochie heeft een schone geschiedenis in deze eeuw van de Hiërarchie, het past ons dat we daarvoor dank zeggen aan de Heer onze God.

⁴⁸⁵ Kloosterorde van de Carmelieten.

PASTOORSLIJST VAN ASSEN:

1. Henricus van Keggel	1833-1837
2. Joannes Mathias Beltman	1837-1842
3. Gerardus Petrus Tusveld van Boxel	1842-1846
4. Andreas Ignatius Schaepman	1846-1854
5. Gerardus Joannes van Hamelen	1854-1868
6. Henricus Desiderius Brennikmeyer	1868-1883
7. Joannes Lambertus Hoebink	1883-1894
8. Petrus Post	1894-1903
9. Hermanus Egberink op Beuvink	1903-1911
10. Wilhelmus Hendrikus de Guys	1911-1918
11. Cornelius van Dijk	1918-1927
12. Theodorus Wilhelmus Martinus v. d. Pavert	1927-1928
13. Albertus Th. G. Hamers	1928-1931
14. Johannes Gerardus Alexander Mets	1931-1940
15. Johannes Gerardus Antonius van Benthem	1940-1947
16. Cornelis Johannes Vredendaal	1947-

Zandberg 1843

St. Jozef

In 1842 bracht de gouverneur van Drente verslag uit aan de Staten der provincie en met betrekking tot de eredienst schreef hij o.a.:

“Met betrekking tot de R.K. en Israëlitische eredienst valt dit jaar niets bijzonders te vermelden. Wel zijn er plannen ontworpen tot de oprichting van R.K. gemeenten in de Koloniën der Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord en te Zandberg onder de gemeente Odoorn, doch die plannen zijn nog in overweging.”

In 1843 luidde het:

“Van het plan tot vestiging ener nieuwe R.K. gemeente onder de gemeente Odoorn, te Zandberg, waar de bevolking van ongeveer 300 zielen bijna geheel tot die gezindheid behoort, hebben wij reeds in vroegere verslagen gewaagd. Sedert is door Zijne Majesteit, bij besluit van 31 Dec. no. 75, vergunning tot de oprichting van die kerkelijke gemeente verleend, met toekenning van een rijkssubsidie van 5800 gulden voor de bouw van een kerk en pastorie, en van een rijkswedde voor een te benoemen pastoor van 800 gulden, en voorts met bepaling o.a. dat de nauwkeurige omschrijving van het parochiale grondgebied, waaronder ook een gedeelte van de gemeente Onstwedde, provincie Groningen, zal behoren, door de betrokken geestelijke overheid nader zal worden geregeld.

De timmering van de gemelde twee gebouwen, met de levering der materialen, is aanbesteed voor de som van 7000 gulden en wordt thans uitgevoerd. Zullende hetgeen die som meer beloopt dan het rijkssubsidie, alsmede hetgeen nodig is tot de bekostiging van het kerkapparaat, door de gemeente zelve, deels uit vrijwillige inschrijvinge en deels bij negotiatie, worden bestreden”.

In 1844 (2 Juli) kon de gouverneur melden:

“Aan de 3 in de provincie aanwezige R.K. gemeenten, te weten Assen, Coevorden en Veenhuizen, is in 1843 een vierde toegevoegd, die te Zandberg, gemeente Odoorn. De inwijding der kerk aldaar heeft in de maand October j.l. met veel plechtigheid plaats gehad”.

De *Provinciale Drentse en Asser Courant* gaf bij het eeuwfeest van haar bestaan in 1923 een jubileumnummer uit en schreef over het ontstaan van de parochie Zandberg:

“In 1823 trof men langs de rand van de Hondsrug een drietal dorpen aan, t.w. Odoorn, Exloo en Valthe, terwijl het veengedeelte zo goed als geheel onbewoond was. Alleen te Zandberg hadden zich enige gezinnen, komende uit Hannover, gevestigd, terwijl op het veen sporadisch een plaggenhut werd aangetroffen. Deze te Zandberg wonende Hannoveranen worden door de heer Tiesing genoemd als een werkzaam en vrolijk volkje, van hetzelfde slag als de Twiestkers en Rütenbroekers, belijdende de R.K. godsdienst. Zij hadden een goede naam als landontginners en bekwamen in 1842 de Koninklijke goedkeuring voor de bouw ener R.K. kerk, waarvoor van rijkswege 5800 gulden werd bijgedragen. Deze kerk werd in 1843 ingewijd”.⁴⁸⁶

Zandberg, in die dagen een heuvelrug van zand, liggende temidden van onafzienbare venen en moerassen, ook wel de Schaalberg genoemd, werd omstreeks 1830 bewoond. Te Rütenbrock en

486 Delpher.nl. Zoekterm: zin uit citaat + 1923.

andere Hannoveraanse plaatsjes over de grens, waar reeds jaren gekoloniseerd was geworden en de boekweitteelt hoofdmiddel van bestaan was, was gebrek aan grond gekomen. De venen aldaar waren jaar in jaar uit “gebrand” om de boekweit in de as te zaaien. De bodem werd nu boekweitmoe en men had uit te zien naar maagdelijke venen. Het uitgestrekte Boertangermoeras – bijna geheel maagdelijk hoogveen – trok de aandacht van de boeren over de grens en ze gingen zich vestigen op Zandberg, Braamberg, Horsten, Oomsberg en omgeving. Het waren dus practisch allen boeren, die de boekweitcultuur hier wilden voortzetten. Er kunnen toen slechts heel weinigen tussen zijn geweest die Duitsland om een of andere reden wensten te ontvluchten.⁴⁸⁷ Deze kwamen pas later en vestigden zich zuidelijker in Oost-Drente.

GEEN GODSHUIS

Waar moesten deze mensen van Zandberg en verre omgeving kerken? De dichtstbij gelegen parochiekerken op Nederlands gebied waren Pekela, Veendam, Winschoten, Assen en Coevorden. Meestal trok men echter nog naar Rütenbrock en omdat het wat dichterbij lag en omdat men dan tevens nog eens familiebezoek kon afleggen.

Deze kerkgang was allerm minst gemakkelijk. De gehele reis – en deze was niet kort – moest lopende worden gemaakt. In de duisternis van de morgen vertrok men reeds en men was blij tegen het vallen van de avond terug te zijn. Daar kwam bij dat de wegen allemaal in de winter als “onbegaanbaar” moesten worden gekwalificeerd. De overlevering vertelt dat de vrouwen en meisjes in de winter op “trippen”⁴⁸⁸ over het veen ter kerk, gingen. Is het wonder dat het nogal eens voorkwam dat men een Zondag oversloeg en niet de H. Mis bijwoonde.

Ook hadden de Duitse pastoors hier de jurisdictie. Wanneer iemand ziek werd en de ziekte was van dien aard dat het H. Oliesel moest worden toegediend – eerder waarschuwde men gewoonlijk geen priester – moest de pastoor van Rütenbrock gehaald worden. Deze moest er dan een hele dag voor nemen en kwam lopende of op een boerenwagen de gelovigen opzoeken.

⁴⁸⁷ Vanwege Frans-Duitse oorlog.

⁴⁸⁸ Soort plankje onder schoen, als bij wandelen op rulle sneeuw.

Meestal arriveerde hij – gezien de lange afstanden en het late waarschuwen der parochianen – te laat en was de zieke reeds gaan hemelen.⁴⁸⁹ Het werd dan ook hoog tijd dat er een parochie kwam aan deze kant van de grens. Het aantal gelovigen en de moeilijke omstandigheden waarin ze leefden, eisten dit.

Daar kwam bij dat de kerkgang naar Rütenbrock hoe langer hoe meer diende te worden afgekeurd wegens bijkomende omstandigheden. De lange tocht en het familiebezoek gaven aanleiding om rijkelijk alcohol te gebruiken, “foezel”⁴⁹⁰ noemde men het toen, en dronkenschap was aan de orde van de dag. Zandberg’s eerste pastoor schreef hierover:

“Het volk alhier ging daarom zelden ter kerke en dan nog naar het Rütenbroek, als zijnde het dichtstbij gelegen. Maar dit kerkgaan naar het Rütenbroek, hoe zeldzaam dan ook, droeg wrange vruchten wegens de geneigdheid van het volk tot overdaad in sterke drank. Het was dus hoognodig dat hier een eigen pastoor werd aangesteld, bijzonder ook daarom, om de kinderen in de godsdienst te onderwijzen.”

De aartspriester, monseigneur Van Kessel, de vriend van Drente, was van mening en bepaalde dan ook, dat er een kerk moest komen op de Zandberg in de provincie Drente. Behalve zijn liefde voor Drente schijnen ook zijn goede relatie met het provinciaal bestuur hier, de reden te zijn geweest dat hij de kerk in Drente en niet in de provincie Groningen verlangde.

KERKPLAATS

Er werd een comité benoemd dat voorbereidingen zou treffen en grond moest kopen. Jan Caspar Heine en Lambertus Vos, beiden landbouwer te Zandberg stelden zich aan het hoofd van de Commissie. Laatstgenoemde stierf voordat de kerk voltooid was. Waarschijnlijk wilden deze heren de kerk zo dicht mogelijk bij

489 Naar de hemel gegaan. Overleden.

490 In de Nederlandse dialecten is foezel een zeer gangbare benaming voor ‘jenever’. Eigenlijk is foezel alcohol met schadelijke en onsmakelijke bestanddelen, namelijk propyl-, butyl- en amylalcohol. In de volksmond wordt het woord echter ruimer toegepast.

huis hebben en kochten daarom de grond waar thans Zandberg's kerk staat. Er waren in die dagen nogal die meenden dat het beter was bij de huidige "IJzeren Klap"⁴⁹¹ te bouwen, en omdat het naar hun mening geschikter lag, en omdat er meer en goedkoper grond was te krijgen. In 1842 kocht deze Commissie van de heren Jan Seegers, Henricus Seegers en Jan Hadders een bunder⁴⁹² grond voor de dure prijs van 800 gulden gelegen te Zandberg aan de Valthermusselweg.

De Commissie had den aartspriester beloofd 3 bunder aan te kopen en pastoor Lammers was van mening dat voor hetzelfde geld dit ook heel geschikt bij de Valtherklapbrug had gekund. Het geld voor de bouw was er, het rijk subsidieerde voor 5800 gulden en de rest van het benodigde kapitaal werd opgenomen bij het Vicariaat Haren Bisdom Osnabrück. De aanbesteding had plaats en de bouw ging voorspoedig zodat reeds in de nazomer van 1843 de zeereerw. heer Antonius Lammers, totdan Deservitor te Ommerschans, als eerste pastoor in Zandberg aankwam.

KERKWIJDING

14 October 1843 schreef pastoor Lammers aan de gouverneur van Drente, dat op 19 October het hoge feest der kerkwijding zou plaats hebben en het hem zeer aangenaam zou zijn, indien het Z. Excellentie zou behagen dit feest met zijn tegenwoordigheid op te luisteren. De gouverneur moest echter diezelfde dag ook in Vries zijn en daar het moderne verkeersmiddel toen oog niet de mogelijkheid had geschapen om Vries en Zandberg, beide in de provincie Drente, in één dag te bezoeken, verkoos de gouverneur naar Vries te gaan en bood Zandberg zijn excuses aan.

De *Drentse Courant*,⁴⁹³ welke in die dagen zelden een katholiek bericht weergaf, schreef over de kerkwijding het volgende:

"19 October j.l. heeft de plechtige inwijding plaats gehad van de nieuw gebouwde R.K. Kerk te Zandberg, gem. Odoorn. Eerst is de nieuwe begraafplaats door de Aartspriester van Salland en Drente gewijd; daarna is gemelde Aartspriester, bijgestaan door

491 IJzeren brug over het Stadskanaal. Klap = brug.

492 Hectare. 10.000m².

493 Delpher.nl

de R.K. Pastoor van Assen en die van Rütenbroek, koninkrijk Hannover met deszelfs kapelaan, overgegaan tot de inwijding van het kerkgebouw. Zowel de Aartspriester in zijn toespraak tot de gemeente, na de inwijding als de pastoor van Rütenbroek, bij zijn predikatie, herinnerden op een treffende wijze de R.K. ingezetenen van de Zandberg, hoeveel verplichtingen zij hadden aan Z.M. de Koning der Nederlanden, door wiens milde bijdragen uit 's Rijks kas deze kerk was tot stand gekomen, en vermaanden hen ernstig, om door een onberispelijke wandel en gehoorzaamheid aan de bevelen hunner overheden, de blijvende dank hunner harten voor 't grote voorrecht van het bezit ener kerk uit te drukken.⁴⁹⁴

De plechtigheid werd bijgewoond door een commissie uit het plaatselijk bestuur van Odoorn. Reeds enkele maanden tevoren had Mgr. Ferrieri de grenzen van de Statie Zandberg vastgesteld. Deze grensde ten Noorden aan de Pekela, ten Oosten aan het Rütenbroek Bisdom van Osnabrück, ten Zuiden aan de parochie Coevorden en ten Westen aan de parochie Assen. Zij besloot in zich de buurtschappen Zandberg, met de dorpen Weerdinge, Valthe, Exloo en Odoorn, verder de wijk Nieuw Buinen, alle in de provincie Drente gelegen; alleen Rooswinkel en de Maten bleven wegens de nabijgelegen kerk te Rütenbroek, Bisdom Osnabrück, aan de zielzorg van de pastoor aldaar gecommandeerd. In de provincie Groningen de dorpen Terapel, Sellingen, de buurtschap Horsten en een gedeelte van Stadskanaal, tot aan de zogenaamde Gele Klap,⁴⁹⁵ dicht bij de Drouwenermond. Overigens zouden de katholieken gehouden zijn te parochiëren, waar zij het dichtst bijwoonden.

MOEDERKERK

Zandberg mag met recht genoemd worden de moeder van vele kerken. Telkens opnieuw heeft het in de ruim 100 jaren van haar bestaan in haar gebied nieuwe statie en parochiekerken zien ontstaan.

Het begon in 1848 toen Stadskanaal tot een zelfstandige gemeente werd opgericht. Monseigneur Belgrado, de Superior

494 Naweeën van strijd tussen protestanten en katholieken.

495 Gele brug.

der Hollandse Missie, bepaalde toen dat Nieuw-Buinen en dat gedeelte van Stadskanaal wat zich van het Kamphuis tot de Gele Klap⁴⁹⁶ uitstreckte voortaan onder de statie Stadskanaal zou ressorteren. Het oprichten van de statie Nieuw-Schoonebeek bracht geen wijziging van het gebied mee voor Zandberg, alleen zou het in de toekomst i.p.v. ten Zuiden aan de statie Coevorden ook aan die van Nieuw-Schoonebeek grenzen. De invoering der Hiërarchie in 1853, welke de staties tot parochies maakte, bracht al evenmin grenswijzigingen voor Zandberg mee. Vier jaar later echter kwamen de Maten en Roswinkel⁴⁹⁷ bij Zandberg. Tot dan waren ze de pastoor van Rütenbrock gecommandeerd geweest, maar enkelen voelden zich aan deze kant van de grens aan de goede zorgen van Rütenbrock's herder onttrokken en maakten zich schuldig aan praktijken welke allerminst katholiek genoemd mogen worden. Voortaan zouden ook de Maten en Roswinkel bij Zandberg behoren, aldus bepaalde Monseigneur Zwijgen. Het jaar tevoren echter had pastoor Lammers wegens zijn ziekelijk lichaam een kapelaan gevraagd aan de Aartsbisschop en zo kreeg Zandberg in 1856 reeds zijn eerste kapelaan.

CATECHISMUSKAMER

Pastoor Lammers werd echter niet beter, zijn gezondheid ging achteruit. Hij nam ontslag, vertrok naar Raalte en stierf daar November 1856, terwijl hij bij testament de parochie Zandberg, waar hij zoveel verdiensten voor had, extra goed bedacht. Zijn opvolger begon met de pastorie een verdieping hoger te bouwen en bovendien liet hij een catechismuskamer inrichten. De kinderen kwamen immers van ver, nat en verkleumd en konden in de winter dan moeilijk in de koude kerk godsdienstonderricht ontvangen. Het volgende jaar was de kerk heus te klein geworden en werd ook deze vergroot. Maar er kwamen zoveel katholieken wonen in deze streken, dat men ze ook in de verbouwde kerk niet meer kon plaatsen.

KERK IN TERAPEL

Men was van mening dat een bijkerk in Terapel de oplossing zou

496 Gele brug.

497 Roswinkel.

zijn. Na veel heen en weer schrijven gaf Koning Willem III op het feest van St. Willibrordus 1859 verlof om aldaar een kerk te bouwen. Ook Roswinkel en de Maten zouden voortaan onder deze kerk ressorteren.

In de winter had de aanbesteding plaats en begon men met het graafwerk en het geschikt maken van het terrein. In het voorjaar begon men met de bouwen in de zomer kwam het eerste kerkje van Terapel gereed. De gehele bouwsom bedroeg in die dagen maar 2800 gulden, met uitzondering van het torentje, dat later voor eigen rekening nog werd bijgebouwd! Zo kon in October 1860 de Aartsbisschop als eerste Rector van de Statie Terapel benoemen de Zeereerwaarde heer A. H. Timans, tot dan kapelaan te Kleinemeer (Sappemeer) en kreeg hij als woonplaats aangewezen de pastorie te Zandberg. Terapel was gehouden jaarlijks een bijdrage te storten voor de pastoor van Zandberg, die hun Rector zo gastvrij opnam. Deze bijdrage was bedoeld opdat de pastoor van Zandberg een paard kon houden en zo gemakkelijker de verre en moeilijke wegen kon afleggen.

De Aartsbisschop verleende vervolgens aan het kerkje te Terapel alle volmachten en privilegiën welke een parochiekerk bezit.

Het duurde nog tot 1877 dat Terapel een eigen parochie werd en zich van Zandberg afscheidde. Na deze scheiding telde de moederparochie nog ruim 1400 zielen, waarvan ongeveer 1000 communicanten, verdeeld over 311 huisgezinnen.

STRIJD

Vanaf de stichting der parochie bleven er steeds nieuwe kolonisten uit Duitsland zich in de omgeving van Zandberg vestigen. Telde de parochie aanvankelijk een 300 zielen, nu was Terapel een zelfstandige katholieke gemeenschap geworden en nog bleek het reeds vergrootte kerkje te klein. Het was dan ook rond de jaren 1880 dat men zich ernstig bezon op een nieuwe kerk. Er waren er die meenden dat nu eens recht gedaan moest worden aan veel parochianen, speciaal die op de Horsten en omgeving woonden en een verplaatsing van de kerk naar Musselkanaal voorstonden. Men beriep zich nog eens op de ongeschiktheid van de huidige plaats en de modderige Kerklaan.

Zandberger zakenlui en caféhouders kwamen allerheftigst in het

geweer. Kerkelijke en wereldlijke overheid werd er bij gehaald van beide zijden en de strijd werd niet fair gevoerd. De Aartsbisschop gaf verlof om enkele heemplaatsen te Musselkanaal te kopen, doch schreef er uitdrukkelijk bij, dat daarom de nieuwe kerk nog niet daar behoefde te komen. Langzaam echter bedaarden de gemoederen der heethoofden aan beide zijden, en toen in de loop van het jaar 1886 een grote en noodzakelijke reparatie aan de oude kerk moest geschieden, kwam men tot de overtuiging dat het verplaatsen van de kerk naar Musselkanaal en het bouwen van een nieuwe, vooreerst wel tot de vrome wensen zou behoren.

MUSSELKANAAL

Er verliepen nog ongeveer 25 jaren voordat Musselkanaal haar lang verlangde kerkgebouw kreeg en zelfstandige parochie werd. Het gehele gebied van de nieuwe parochie werd van Zandberg afgescheiden. Zandberg hield ongeveer een 1000 katholieken over, een gemeenschap die echter weer snel groeide en het nodig maakte dat de vertrouwelijke oude kerk, die erg veel aan onderhoud ging kosten, eens vervangen werd door een nieuwe.

NIEUWE KERK OP ZANDBERG

Dit gebeurde allemaal onder pastoor Ph. C. J. Verhaak. In 1916, het jaar van zijn benoeming, opende hij het R.K. Verenigingsgebouw, het volgend jaar maakte hij plannen voor een eigen katholieke school, welk plan in 1920 verwezenlijkt werd.

MUSSEL

Elf jaren later kon hij Mgr. Jansen, de Aartsbisschop, uitnodigen om de nieuwe fraaie parochiekerk te komen consacreren. Zandberg bleef vitaliteit en groeikracht behouden. Nadat de grote uitgestrektheid van haar oorspronkelijk gebied naar het Westen was afgebakend door Terapel en naar het Oosten door Musselkanaal, kon in 1949 ook aan de Noordkant een grens gemaakt worden door de oprichting van de parochie Mussel (Kopstukken), voor het grootste gedeelte wederom van Zandberg's parochiegebied.

HUISPRELAAT VAN DE PAUS

In die dagen, het is nog maar kort geleden, werd een zoon van

de parochie, Monseigneur J. Sibon, geboortig van Valthermond, pastoor-deken van Las Vegas in de Verenigde Staten, benoemd tot Huisprelaat van Z.H. de Paus. Het is de eerste Drent die deze hoge onderscheiding te beurt viel.

TOEKOMST

Wanneer in de toekomst de situatie zich zo zal ontwikkeld hebben – en wie zal zeggen wanneer dit zal gebeuren – dat ook aan de Zuidkant van Zandberg nog een nieuwe parochie zal ontstaan, zal de meer dan een eeuw oude St. Jozefkerk de moederkerk zijn van vele kerken niet alleen, maar ook zelf nog voldoende kracht bezitten om een begerenswaardige katholieke gemeenschap te vormen en een blijvend getuigenis voor de juistheid van de zienswijze van de Aartspriester Van Kessel, die ruim 100 jaren geleden liet weten:

“Er moet een kerk komen op de Zandberg in de provincie Drente!”

PASTOORSLIJST VAN ZANDBERG:

A. Lammers	1843-1856
G. J. Evers	1856-1862
A. H. Timans	1862-1874
P. J. Ter Horst	1874-1884
H. v. d. Berg	1884-1892
A. Isfordink	1892-1899
G. Roelofs	1899-1905
J. H. M. Hagen	1905-1907
G. W. Hanse	1907-1916
Ph. C. J. Verhaak	1916-1936
H. F. Wanders	1936-1945
H. Th. W. G. Giliam	1945-

Nieuw-Schoonebeek 1849

St. Bonifacius

Een eeuw geleden begon Schoonebeek's eerste pastoor, de Zeereerwaarde heer Legebeke, de eerste bladzijden te schrijven van deze parochiegeschiedenis.

Nieuw-Schoonebeek – zo schreef hij 100 jaar geleden – is thans een bloeiend gehucht in de gemeente Dalen, provincie Drente, waarvan de huizen in één rij staan benoorden de dijk, of de rijweg die loopt van Coevorden over Twist naar Meppen en welks bewoners zich hoofdzakelijk toeleggen op de boekweitteelt, was voor ruim 40 jaren – dus omstreeks 1800 – een uitgestrekt veld veengrond, toebehorende aan de boeren van het naburige Oud Schoonebeek. Destijds stonden hier en daar langs het watertje – Schoonebeek genaamd – dat de grensscheiding tussen de koninkrijken der Nederlanden en Hannover vormt, de in de volkstaal alhier zogenaamde “booen” of hutten, waarin de boeren of herders hun verblijf hielden, die de ossen en koeien bewaakten, die door de boeren van Oud-Schoonebeek op de heide en boven gronden gedreven werden.

HANNOVERANEN

Omstreeks het jaar 1815 werd voor het eerst door enige Hannoveranen ten Oosten aan de Hannoveraanse grenzen van de Oud-Schoonebekers grond gekocht, die zich met een goed gevolg op de boekweitteelt toelegden en een bestaan vonden. Van toen af werd langzamerhand de grond, daar deze goedkoop was, tot bijna

aan Oud Schoonebeek weggekocht door andere Hannoveranen, meestal afkomstig uit het hertogdom Aremberg – Meppen, zodat in het jaar 1825 reeds 27 huisgezinnen zich daar hadden neergezet.

De eerste kolonist vestigde zich te Nieuw-Schoonebeek vóór 1806 en was een zekere Roling (Koepesboer). Zijn nakomelingen zijn omstreeks 1880 geëmigreerd naar Amerika. In 1806 vestigde zich aan de Oostgrens te Nieuw-Schoonebeek Herbert Harbers, in een ruime schuurwoning en werd hij Schuren Herbert van 't Oosten genoemd, in tegenstelling met Schuren Berend later van 't middendorp.

De nakomelingen van Herbert Harbers bewonen nog dezelfde “plaats”⁴⁹⁸ en zijn nu de oudste inwoners van Nieuw Schoonebeek. Al die kolonisten kwamen uit de katholieke streken van Emsland uit Munsterland. Een acte in 1825 opgemaakt zegt:

“Er zijn thans 30 huisgezinnen, waaronder 27 Rooms en 3 Gereformeerden, welke laatste wonen op het diaconie eigendom van Schoonebeek”.

In het jaar 1823 hebben deze inwoners van Schoonebeek het eerst gemeente-belasting betaald en in hetzelfde jaar verlof gekregen om een school te hebben en in 1824 zijn de schoolplichtige kinderen in de classificatie der schoolgelden gesteld. Landsbelasting wegens grondbelasting is er nog niet betaald, behalve die tevoren op de groenlanden en op het veen reeds lag.

IN DEN BEGINNE

“In den beginne – aldus pastoor Legebeke – toen de Nieuw – Schoonebekers zich hier nederzetten, hadden zij hun verblijf in de zogenaamde booen of hutten en moesten zich dikwijls zeer bekommerlijk behelpen wegens het water, daar er geen waterleidingen⁴⁹⁹ waren!”

De Nieuw-Schoonebekers kerkten grotendeels in Twist, een Hannoverse buurtschap in de nabijheid der Nederlandse grens. Zij die meer westwaarts woonden gingen naar Emlichheim, daar

⁴⁹⁸ Boerderij, erf.

⁴⁹⁹ Kanalen, sloten.

zij meer nabij dit Hannoverse dorp in de Graafschap woonden.

De Zeereerw. heren pastoors dezer beide parochiën waren deswege de nodige faculteiten door Z.D.H. de Vice-Superior der Hollandse zending verleend. Wel hadden de katholieken op Nieuw-Schoonebeek een eigen kerkhof, waartoe Jan Berend Borg een stuk grond benedendijks had afgestaan. Was er iemand gestorven, dan kwam de pastoor van Twist om hem onder de kerkelijke gebruiken te begraven. Voor de moeite ontving deze pastoor dan een “schelling”.

EIGEN TEMPEL

Spoedig deed zich de behoefte aan een eigen pastoor en kerk gevoelen, want verscheidenen konden des Zondags de godsdienstoefeningen niet bijwonen, daar het voetpad en de wagenweg, die naar Twist oplopen, des winters en des zomers bij regenachtig weer bij het toenmalige gebrek aan waterleidingen⁵⁰⁰ letterlijk onbegaanbaar waren. En het was ook niet zelden dat de Twister broek⁵⁰¹ geheel onder water stond, zodat men door het water moest waden om aldaar in de kerk te komen. Zeer dikwijls hadden de Schoonebekers en Twisters onenigheden onder elkaar, zodat zij soms in de kerk tot strijden kwamen en door de Twisters onder bijstand van de Landdragonders de kerk uitgedreven werden. En daar de Schoonebekers aan zich zelve waren overgelaten, waren zij aan allerlei buitensporigheden en bijzonder aan dronkenschap overgegeven.

“Wij hebben, toen we nog geen kerk hadden, als heidenen geleefd”,

zo spraken zij later. Het verlangen om een eigen pastoor te hebben was reeds in 1825 uitgedrukt. In een request schreven ze:

“De Rooms en van Nieuw-Schoonebeek hebben van den beginne der ontginning deses buurtschaps de openbare godsdienst bijgewoond in een kerk staande in den Twist, koninkrijk Hannover, van welke kerk zij, die het naast erbij

500 Sloten, wijken, kanalen

501 Drassig gebied.

wonen, een vierde uur verwijderd zijn, en daar onze buurtschap een uur gaans lang is, zij die het verst er af wonen, een en een vierde uur. Hiervoor moesten wij namelijk ieder Rooms huisgezin aan den heer pastoor betalen, twee gulden, zestien stuivers en een schepel rogge en twee schepels boekweite en aan den koster twee spint boekweite, kleine maat, jaarlijks en daarenboven nog van ziekenbezoek, gestorvenen, dopen en trouwen. Doch de ingezetenen van Twist moesten ons volgens gemaakt accoord een weg naar de kerk helpen in orde maken, wjl men des winters er anders onmogelijk bij hoog water naar toe konde komen wegens de moerassigheid van de grond. Dit accoord van het helpen maken van de weg hebben die van Twist verbroken, waarop wij hen hebben aangeboden de helft van het geld aan den pastoor, n.l. 28 stuivers geven en dan zouden wij de weg alleen maken, welk geld een jaar door hen is aangenomen. Daarna weigerden zij ons om er een weg naar toe te maken (deze weg moest mede door hun grondgebied) en hebben ons den 8sten Mei met gerechtsdienaren verhinderd de godsdienst in de kerk bij te wonen. Wij belanghebbenden weten dus niet waar de godsdienst bij te wonen.

Te Coevorden is de eerste Roomse kerk in ons lande waar wij het naaste bij zijn, en echter zijn de inwoners van ons buurtschap, die het naast er bij wonen, vier uur daarvan verwijderd, en die er het verst afwonen dus vijf uur. De naaste kerken, n.l. Rooms en, behalve die in Twist, zijn te Heesp en te Emmelenkamp in het koninkrijk Hannover, van welke beide kerken wij drie uren gaans verwijderd zijn, en van alle kanten is onze buurtschap door een moeras omgeven, zonder dat er ergens een behoorlijke weg naar enige plaats is.

Daar wij nu het voorrecht om den openbaren godsdienst bij te wonen niet mogen genieten, vinden wij ons genoodzaakt onze toevlucht te nemen tot onze Overheid of Regering en eerbiedig te verzoeken, dat het ons mag vergund worden om zelf in ons buurtschap een pastoor te mogen hebben, die bij ons in een huis of school den openbaren godsdienst waarneemt, en daarbij van Landswege enige ondersteuning tot onderhouding van dezelve; wjl wij thans wegens het gering getal der inwoners, alsmede wegens de nieuwe ontginning daartoe onmachtig zijn; maar daar ons buurtschap nog staat vergroot te worden, wjl er nog

jaarlijks van de ingezetenen van Schoonebeek door Rooms en wordt aangekocht, en wij, wanneer wij onze landerijen in enen behoorlijken staat bearbeid hebben, hopen beter in staat te komen dan thans, zullen wij, ons dunkens, in vervolg van tijd zelf in staat zijn om enen pastoor te kunnen onderhouden”.

Aldus naar waarheid opgemaakt te Nieuw-Schoonebeek 25 Juni 1925. Deze brief was getekend door J. H. Schulte, Berend Mars en Herbert Harbers.

FAMILIEPERIKELLEN

Niet alleen schriftelijk, ook persoonlijk hebben de Nieuw-Schoonebekers zich met het verzoek om een pastoor en kerk te krijgen gewend tot de Hoogerwaarde en wijdberoemde heer J. Muller, Aartspriester van Salland en Drente, en pastoor te Zwolle. Deze liet zich echter eerst voorlichten door zijn familie in Meppen, een plaats in Hannover en 5 uren van Schoonebeek verwijderd.

De familie van de Aartspriester was van mening dat een kerk in Schoonebeek geheel overbodig was en de Aartspriester beaamde dit. Maar de Schoonebekers gaven de moed niet op. Twee boeren, die voor zaken in Assen moesten zijn, gingen daar eens bij de pastoor aan om inlichtingen te vragen hoe ze het aan moesten leggen om een eigen kerk te krijgen.

Ze troffen het wel heel goed, want in die dagen was de Zeereerw. heer H. van Kessel, de latere Aartspriester, pastoor in Assen. Lang en breed bespraken ze met deze apostolische man de situatie en het gevolg was dat pastoor, Van Kessel een zeer lange brief schreef naar Aartspriester Muller, waarin hij de mogelijkheden en opportuniteit voor een parochie te Nieuw-Schoonebeek nog eens uiteenzette.

Het getal zielen was sinds het bezoek van de Aartspriester aan Drente, te Nieuw-Schoonebeek gestegen van 150 tot 330, verdeeld over 52 gezinnen. Ongeveer 200 van deze mensen wonen 4 tot 5 uur gaans van een R.K. kerk. Ook schreef pastoor van Kessel aan de Aartspriester het volgende:

“Dat zij daarvoor (n.l. om een kerk en pastoor te krijgen) reeds hadden gesproken met den burgemeester van Dalen, waar onder Nieuw Schoonebeek behoort, maar dat deze heer hen

telkens had afgewezen met de opmerking:

- * dat zij niet in staat waren kerk en pastorie te stichten,
- * dat zij alle geen ingeërfd en waren,
- * dat het niet nodig was ter kerke te gaan.

De boeren raadpleegden pastoor Van Kessel of ze niet eens naar de gouverneur van Drente zouden gaan, doch de pastoor wees hun er op dat ze dan in een kringloop kwamen, daar de gouverneur toch weer de burgemeester om advies zou vragen met hetzelfde resultaat. Verder wees Van Kessel hun er op, en hij schreef dit alles ook naar de Aartspriester, dat dergelijke aangelegenheden allereerst bij de kerkelijke overheid thuishoorden en niet bij de burgerlijke.

NIEUWE POGING OM TOT EEN KERK TE KOMEN

Om in Nieuw-Schoonebeek te komen tot een katholieke kerk, schreef Assens pastoor van Kessel op 29 November 1836 nog eens een lange brief naar aartspriester Muller. Hij had de boeren van Schoonebeek eerst een aantal schriftelijke vragen gesteld en de beantwoording hiervan legde hij nu over aan de aartspriester. Hieruit blijkt dat er toen in Nieuw-Schoonebeek 54 gezinnen waren, waarvan 51 R.K., aantal zielen 354, waarvan 338 R.K. De laatste tien jaren was de gemeente vermeerderd met 23 gezinnen. Allen waren door koop eigenaar geworden van de grond waarop ze woonden. Armen waren er niet, althans geen die ondersteuning nodig zouden hebben. Alle huisvaders waren voor de oprichting van een parochie en niemand ertegen. Er was een stuk hoge zandgrond, eigendom van de ingezetenen, dat zeer geschikt was voor een te bouwen kerk, en alle inwoners van Nieuw – Schoonebeek konden die plaats des zomers en des winters bereiken.

Dit en nog veel meer werd door pastoor van Kessel naar de aartspriester Muller geschreven en ongetwijfeld kwam nu voor deze prelaat de situatie te Nieuw-Schoonebeek in een beter daglicht te staan. Het moet hem nu wel duidelijk zijn geworden, dat hij door zijn familie in Meppen verkeerd en minstens onvolledig was ingelicht.

Een half jaar later stierf aartspriester Muller. Nieuw-Schoonebeek trof het wel bijzonder, want de nieuw benoemde

aartspriester voor Salland en Drente werd hun raadsheer-pastoor Van Kessel van Assen, die zeer ijverde voor de katholieke zaak in Drente en zijn sporen hiervoor reeds had verdiend.

PLAATS VAN DE KERK

Binnenkort kon nu de oprichting van de parochie verwacht worden. Maar helaas, nu ging de grote eensgezindheid van de Nieuw-Schoonebeken in verdeeldheid over. Was men het allen erover eens dat er een kerk moest komen, men was het er sterk over oneens wáár de kerk gebouwd moest worden.

Het Oosten wilde de Oostkant, het Westen de Westkant, en zij die in het midden woonden, wilden bij hen de kerk. Niemand gaf ook maar iets toe. De belangstellende partijen vervoegden zich nog wel bij de toen allerm minst katholiek gezonde burgemeester van Dalen en bij de gouverneur te Assen om hun zin te krijgen.

Dat dit voor aartspriester Van Kessel erg pijnlijk was, spreekt voor zich. Hij schreef dit ronduit aan de Schoonebeken en wees hun erop, dat zij de hiërarchische weg moesten bewandelen, dat ze eensgezind weer moesten worden, dat de kerk behoorde te staan op een geschikte plaats voor allen en dat aller heil gezocht werd en niet van één groep.

J. H. Schulte, de schoolmeester van Nieuw-Schoonebeek, bracht allen van dit schrijven op de hoogte. Maar men bleef kankeren en eensgezindheid was er nog bij lange na niet. Maar de hoogwaardigste heer Van Kessel bleef bij zijn stuk. 21 Maart 1848 schreef hij nog eens:

“Wat ik uwe edelachtbare geschreven heb, blijft geschreven en wel de plaats voor de te bouwen kerk blijft bepaald bij Hendrik Wilms.

Geen burgemeester, geen hoofdingenieur heeft daaromtrent iets te beschikken. Het hangt van de geestelijke overheid af, waar zij het goed vindt, dat de kerk gebouwd worde.”

En enige tijd later liet hij de Schoonebeken weten:

“U mag dit gerust aan de belang hebbenden zeggen en hun verklaren, zo er pogingen aangewend worden de kerk elders

geplaatst te krijgen, zij er op kunnen rekenen van geen pastoor te bekomen, al was het zelfs dat er een kerk gebouwd was.”

De Schoonebekers besloten zich nu maar te onderwerpen en omdat dit in hun eigen voordeel was en omdat de aartspriester toch niet van zijn stuk was te brengen.

Er werd een commissie benoemd, die zich met de oprichting van kerk en parochie zou belasten en die door allen werd erkend.

Daarin hadden zitting de volgende heren: J. H. Schulte, G. H. Wubbels, J. H. Leveling, J. H. Bekel en G. R. Roosken. Aan hen werden de belangen van de kerkelijke gemeente in dit stadium toevertrouwd totdat een pastoor met kerkmeesters benoemd zou zijn.

VOORTGANG

Deze commissie heeft hard gewerkt, veel brieven geschreven, veel geconfereerd, veel ongunstige stemmingen opgeruimd. 11 Jan. 1849 ontving ze het bericht, dat de Minister van Eredienst geen bezwaar had tegen een kerk in Nieuw-Schoonebeek, mits men wilde garanderen dat kerk en pastorie gebouwd zouden worden op het terrein van J. H. Wilms en vervolgens dat het ontbrekende kapitaal het gouvernement gaf 4500 gulden, zou worden aangevuld. Twee maanden later had reeds de aanbesteding plaats. Het archief tekent omtrent de plaats waar nu de kerk nog staat aan:

“De plaats waar zich thans de kerk en pastorie bevindt met derzelver aanleg was vroeger een waterplas, waar altijd water stond (uitgenomen bij een buitengewoon droge zomer) en des winters werd schaatsen gereden. Op sommige plaatsen moesten ongeveer 5 voeten zand opgehoofd worden”.

6 Sept. van hetzelfde jaar kwam de oprichtings breve van Mgr. Belgrado, de Vice-Superior van de Hollandse Missie.

We nemen daar de volgende punten uit over:

1) Met het Apostolisch gezag waarmede wij bekleed zijn, wordt volgens volgorde en inhoud van deze brief een nieuwe parochie opgericht in het dorp Nieuw-Schoonebeek van het district Drente van de Missie van Holland.

2.) Deze nieuwe statie wordt begrensd in het Westen door de statie Coevorden, in het Noorden door de statie Zandberg, in het Oosten en Zuiden door het Bisdom Osnabrück.

3) De dorpen Oud-Schoonebeek en Nieuw-Schoonebeek worden gescheiden van de statie Coevorden, terwijl het dorp genoemd Emmen onder Coevorden blijft.

4) Daar in de uitgestrekte landstreek, die de nieuwe statie omvat, nergens de uiterste grens vastgesteld kan worden, en de grenzen van de burgerlijke gemeenschappen in meerdere bovengenoemde dorpen, wijken en plaatsen zich verder uitstrekken dan het midden tussen deze en gene statie en daardoor geen geringe last zou kunnen ontstaan voor de gelovigen die daar reeds wonen of zich later zullen vestigen in die dorpen, wijken of plaatsen, indien deze dorpen, wijken of plaatsen met de gehele burgerlijke omvang werden ondergebracht bij een of andere bepaalde statie, bepalen wij en stellen vast, dat zij die langs de openbare weg dichterbij de statie Nieuw-Schoonebeek wonen, ook onder deze zullen behoren, terwijl daarentegen zij die dichterbij de omliggende kerken wonen in dit missiegebied onder deze blijven behoren.

5) Vervolgens: overeenkomstig volgorde en inhoud van de bepalingen van deze brief herroepen wij iedere geestelijke jurisdictie welke tot nu toe verleend was aan de Zeereerw. heren pastoors van de parochie van Twist en Emlicheim van het diocees Osnabrück wat betreft de katholieken die aan ons onderhorig zijn van de dorpen Oud Schoonebeek en Nieuw Schoonebeek. De Eerw. Heer pastoor in Rütenbrock van hetzelfde diocees Osnabrück blijft zich verheugen in de aan hem gegeven jurisdictie wat betreft de aan ons onderdanige katholieken in Roswinkel en Maten totdat het anders door ons wordt bepaald”.

28 Sept. d.a.v. schreef de Aarstpriester aan de Commissie:

“Door dezen heb ik de eer U te kunnen berichten, dat de pastoor van uw gemeente benoemd is. Het is de Weleerwaarde heer W. Legebeke, pastoor te Ommerschans. Nu zal de wijding der kerk eertijds kunnen geschieden”.

8 Oct. schreef Mgr. Van Kessel:

“Alsnu kan ik, met zekerheid de dag opgeven, op welke bij gezondheid en welvaart Uwe kerk zal worden ingezegend, nl. op Dinsdag de 16de dezer maand, des morgens om 8 uur te beginnen”.

En zo is het gebeurd, 16 oktober 1849 ging ‘t grote hartsverlangen van de Nieuw-Schoonebeken in vervulling. Eveneens was het een heerlijke dag voor de Aartspriester Van Kessel, die nu het mooie gevolg zag van zijn vele adviezen en ijverige arbeid voor de totstandkoming van deze nieuwe parochie.

BONIFATIUSPAROCHIE

Onder pastoor Legebeke, de eerste herder van Nieuw-Schoonebeek begint dan de geschiedenis van de St. Bonifaciusparochie. Daar de plaats praktisch voor 100% katholiek is gaat de geschiedenis van het parochieleven en van het burgerlijk sociale leven er sindsdien hand in hand. Geestelijk werd er door de 12 pastoors die Schoonebeek bestuurden veel gepresteerd. Het was nog niet lang na de inwijding der kerk dat grote vooruitgang te bespeuren was.

“Toen we nog geen kerk hadden hebben we als heidenen geleefd”

bekenden de parochianen toen reeds, daardoor aangevend, dat ze nu beter Gods wetten onderhielden.

ROEPINGEN EN SCHOLEN

Niet minder dan 25 roepingen, priesters en religieuzen, zowel mannelijke als vrouwelijke kwamen uit deze gemeenschap voort. Er bloeide een diep godsdienstig leven waarvan nog steeds kan gezegd worden dat het in diepgang toeneemt.

Een eigen katholieke school in 1924 door pastoor Huurdeman gesticht, vangt de jeugd op om de goede opvoeding die deze van huis uit mee krijgt te helpen uitbouwen. De liefde voor het kerkgebouw is groot bij de Schoonebeken. Meer dan 100 jaren

hebben ze steeds grote offers willen brengen wanneer het ging om de versiering of aankleding der kerk. Door het veen afgesloten van andere gemeenschappen wisten ze iets eigens te vormen dat de moeite waard is om het nog lang te behouden en niet prijs te geven, wanneer er niet iets beters voor in de plaats komt.

Strekte aanvankelijk de zorg van Schoonebeek's pastoor zich uit over zulke grote gebieden van Oost-Drente, dat hij zelf nauwelijks de grens ervan wist, in de loop van deze eeuw werd deze moederkerk, het centrum van een parochie van gelijke parochianen, allemaal Schoonebekers. Talrijke namen die 100 jaren geleden op de rapporten voorkwamen om te komen tot een eigen kerk, zijn nu nog de namen van de afstammelingen die Schoonebeek bevolken. Het bleef een homogene bevolking.

DUITSE IMMIGRANTEN

De vestigingen naderhand kwamen bijna steeds uit Duitsland en de enkele anderen die zich van elders in Schoonebeek vestigden, wisten zich geheel aan deze agrarische bevolking aan te passen. Kerk en pastoor werden in Schoonebeek ook op sociaal gebied een grote zegen.

Onder leiding van de pastoor kwam in 1904 de verharding van de "grote weg" tot stand, in 1910 werd de ijverige pastoor toegezegd dat er een tramverbinding en een hulppostkantoor zouden komen, in 1911 volgde de oprichting van het Groene Kruis, in 1918 van de R. K. Werklieden vereniging, in 1931 werd het Groene Kruis veranderd in het Witgele Kruis, derhalve op zuiver katholieke basis, en in hetzelfde jaar kwam er een voetbalclub.

Het waren ook katholieken uit Nieuw-Schoonebeek die als eerste pioniers uit de provincie Drente emigreerden naar Amerika en de grote trek die om het midden van de vorige eeuw de nieuwe wereld opzocht, voorafgingen! Een eeuw lang leefden de katholieke Nieuw-Schoonebekers naast de niet-katholieke Oud-Schoonebekers. (Sinds kort is "Oud" voor de plaatsnaam weggevallen).

Het Bonifaciuskerkje op het hoogveen, vervallen en verwaarloosd, herinnerde er nog aan, dat in lang vervlogen tijden, toen Nieuw-Schoonebeek nog een onbegaanbaar veen was, op Oud-Schoonebeek een katholiek parochieleven bloeide. Sinds de

hervorming leefden daar practisch geen katholieken. Maar ook daar keerde het getij. De rijke bodem welke diep in haar schoot olie bleek te bevatten, trok van heinde en ver mensen naar deze plaats. Waar nu in Nederland veel mensen samenkomen, daar zijn er altijd katholieken onder. Zo was het ook in Oud-Schoonebeek. Het getal katholieken werd daar in korte tijd even hoog als waarmede men 100 jaar geleden het aandurfde de parochie Nieuw-Schoonebeek te beginnen. Ruim een jaar geleden kon dan ook daar een katholiek kerkgebouw door Deken Veltman worden ingewijd.

Laat ons allen de goede God danken voor Zijn genaden welke Hij rijkelijk gaf aan de parochie van St. Bonifacius te Nieuw-Schoonebeek.

PASTOORSLIJST VAN NIEUW-SCHOONEBEEK:

W. Legebeke	1849-1857
G. Th. Holtkamp	1857-1863
G. J. Wiegink	1863-1873
L. W. Brugman	1873-1881
E. Th. Roelofs	1881-1891
J. W. Jonker	1891-1900
F. Epping	1900-1904
F. B. F. Stroetman	1904-1912
G. Kars	1912-1917
D. Huurdeman	1917-1930
M. N. van der Steele	1930-1939
J. H. Streppel	1939-

Meppel 1861

St. Stephanus

Sinds de bepalingen van Willem Lodewijk was in Meppel langzaam maar zeker de katholieke godsdienst uitgeroeid. De plakaten werden er in al hun gestrengheid gehandhaafd en behalve dat er geen katholieken meer woonden – het waren in elk geval zo weinig dat men er nauwelijks over kan spreken – werd er in die eeuwen ook een felle anti-katholieke stemming gekweekt.

DRENTS ROTTERDAM

Eerst moest dan ook de Staatsomwenteling van 1795 plaats hebben, voordat het een katholiek mogelijk werd zich in het Drentse Rotterdam te vestigen. Handel en binnenlandse scheepvaart deden het plaatsje groeien tot een welvarend stadje, een koopplaats voor de verre omgeving.

Geen wonder dat nu bij de talrijke vestigingen in Meppel, waar een goed stuk brood te verdienen was, ook verschillende katholieken weer binnen haar muren kwamen wonen. We kunnen bij de herkomst der katholieken in Meppel geen bepaalde streek aangeven. Ze kwamen van verschillende plaatsen en streken en dat ze zich te Meppel vestigden was ofwel om den brode, ofwel lag het aan zeer toevallige omstandigheden. We treffen onder hen afstammelingen van Duitse handelsreizigers – ze werden toen nog marskramers genoemd – spoorwegbeambten die aan het spoor te Meppel hun werk hadden, losse arbeiders, die in deze plaats hun kost wilden verdienen. Maar hadden de katholieken in

Meppel het materieel niet slecht, het geestelijk voedsel moesten ze wel ver halen. De dichtstbijzijnde kerk was Steenwijkerwold, later Steenwijk en daar in die dagen de moderne vervoersmiddelen nog niet bestonden, maakte men deze lange afstand per voet. Volgens sommige getuigen kwam er van het kerken dan ook niet veel terecht, volgens andere getuigen ontbraken de Meppelers des Zondags nooit te Steenwijk. De waarheid zal wel zijn, dat sommigen zeer trouw hun plichten nakwamen, anderen zelden kerkten en langzaam van de katholieke godsdienst vervreemden.

De geestelijke belangen vorderden derhalve dat wilde men de katholieken het wonen in Meppel mogelijk maken, dat er een gelegenheid werd geschapen waar men kon kerken. Het stadje en de verre omgeving telden in 1860 nog maar 63 katholieken, maar men mocht aannemen, dat dit getal – wanneer een kerk in Meppel gebouwd zou zijn – zich zou uitbreiden en groeien.

KATHOLIEKE KERK IN MEPPEL

Na het indienen van verzoekschriften aan Z.M. de Koning en aan Z.D.H. de Aartsbisschop kwam alles dan ook voor elkaar. Ingevolge de machtiging van de kerkelijke overheid was het eerste werk van de Steenwijker pastoor B. van den Berg, om voor dit doel geschikte gebouwen te zoeken. Hij meende deze gevonden te hebben op de Prinsegracht bij de z.g. “Tip”. Hiermede zou men voorlopig geholpen zijn, want het ene perceel kon tot kerk en het andere tot pastorie dienen. Deze twee percelen (kadastraal bekend W.k. 8 No. 85986) werden 7 December 1860 aangekocht.

Daar het getal katholieken te Meppel veel te klein was om de koopsom, groot f 5660.94, op te brengen, schonk de opvolger van St. Willibrord, Mgr. Zwijsen, deze gehele som ineens. Nadat bij Koninklijk besluit van 3 Maart 1861 de oprichting van een katholieke parochie te Meppel was goedgekeurd, verscheen de 14e van dezelfde maand het Aartsbischoppelijk schrijven, waarbij in de grootste stad van Drente, onder de bescherming van de eerste martelaar Stephanus, een parochie op canonieke wijze⁵⁰² werd in het leven geroepen.

502 In de Algemene Christelijke Kerk wordt er onderscheid gemaakt tussen canonieke en apocriefe boeken. Er is in de kerkgeschiedenis veel gepraat over welke boeken wel en welke niet tot de canon behoren. Canon betekent richtsnoer of maatstaf. Er zijn dus boeken waarover getwijfeld werd of ze wel

Zonder alle plaatsen, straten en andere gegevens te noemen, kunnen we zeggen, dat practisch geheel Zuid-West Drente onder de nieuwe parochie ging behoren. De paar katholieken, die hier woonden, temidden van ongeveer 18.000 andersdenkenden, kan men wel als geheel verscholen beschouwen.

Als eerste herder sinds de dagen der Beroerten⁵⁰³ werd te Meppel aangesteld de Z. Eerw. Heer Pastoor Henricus Wilhelmus Teunissen. Bloeiimaand⁵⁰⁴ ziet Meppel de nieuw benoemde pastoor komen, die gemachtigd werd om de noodkerk te benediceren, doch in stilte en slechts met de *benedictio novae domus*!⁵⁰⁵

NOODKERK

In hetzelfde schrijven van de Bisschop wordt toegestaan dat de noodkerk te Meppel dezelfde faculteiten en privilegiën krijgt welke aan parochiale kerken zijn verleend. Eindelijk op 9 Mei 1861 – het was het hoogfeest van Pinksteren – brak voor Meppel de gedenkwaardige dag aan waarop pastoor Theunissen in het bijzijn van de meeste leden der kleine parochie, de eerste H. Mis opdroeg. Het kerkje was overvol. Voor zover er nog plaats was werd deze ingenomen door nieuwsgierige andersdenkenden, terwijl honderden op straat de plechtigheid volgden.

Waarschijnlijk was dit de eerste keer na 260 jaar dat hier in Meppel niet in het geheim de H. Mis werd opgedragen en we kunnen ons dan ook de grote belangstelling van andersdenkenden voorstellen. De tweede pastoor van Meppel, die dit alles op schrift heeft vastgelegd, tekent er bij aan:

“Wel viel bij deze gelegenheid, evenmin als in het vervolg, geen stoornis te betreuren”.

Wat dit betreft verschilde de “inkomst” van de katholieke godsdienst te Meppel dus wel van Assen!

het gezag hebben dat de canonieke boeken wel hebben.

Rooms-katholieke Bijbels hebben een aantal boeken in het Oude Testament die niet in Protestantse Bijbels voorkomen. Deze boeken worden de Apocriefe of Deuterocanonieke boeken genoemd.

503 Beroeringen. 1598. Reformatie.

504 Mei, ook Mariamaand.

505 De zegen van het nieuwe huis.

De noodkerk was een voormalig donker pakhuis, dat in de laatste tijd tot postkantoor had gediend en zich thans alleen van zijn vroegere bestemming onderscheidde, doordat het hoogstnodige was aangebracht vereist voor de viering van de H. Geheimen.

De eer van het Godshuis alsook de behoefte der kleine parochie, die langzaam groeide, vereisten een betere en ruimere kerk. Daarom besloot pastoor Theunissen dan ook in de zomer van 1863 met inzamelingen te beginnen, om zo de grondslag te leggen voor een nieuw kerkgebouw. Bij overlevering weten de oudste katholieken te Meppel nog veel te vertellen over de merkwaardige bedeltochten van deze priester. Overal in het Aartsbisdom, maar speciaal in Twente en Friesland, trachtte hij geld te krijgen. Gezien zijn grote bedeltalenten had hij steeds veel succes. Het nadeel was dat pastoor Theunissen geen mensen in nood kon zien. Wat de ene hand ontving, gaf de andere weer weg en daar nu nog in Meppel zijn milddadigheid meer bekend is dan zijn bedeltalent, valt het niet moeilijk te begrijpen dat zijn pastoraat eindigde met veel dankbare mensen, maar ook met veel schuldeisers! Het archief tekent hierover aan:

“Spoedig begon de pastoor zijn afmattende bedelreizen, niet slechts binnen de palen van het Aartsdioceses, maar zelfs hier en daar in de 4 overige bisdommen onzer Kerkprovincie en – alhoewel gewoonlijk door been wonden gekweld,- bleef Zijn Eerwaarde bij tussen pozen hiermede voortgaan tot het laatste voorjaar van zijn verblijf alhier. Voor dit gewis niet benijdenswaardige ambt was de pastoor bij uitstek berekend, want al is het ons niet vergund zelfs bij benadering het kapitaal te noemen, hetgeen bij goeiden en minder mogenden in den lande werd gecollecteerd, wij weten toch dat het een hoog cijfer bereikt moet hebben.

NIEUWE KERK

Toen na verloop van anderhalf jaar ook het Rijk subsidie toezegde, meende pastoor Theunissen dat alle reden aanwezig was om de nieuwe kerkbouw te beginnen. Door onderhandse koop kwam men in het bezit van een stuk grond aan de hoofdstraat, n.l. het Zuideinde, voor de som van 3800 gulden.

Een gothieke kerk werd er gebouwd met een sierlijke toren en een ruime pastorie. 2 September 1866 werd bij machtiging van Mgr. Zwijsen de kerk door de pastoor in stilte ingewijd en de volgende dag droeg Mgr. van Kessel onder feestelijk medeleven van geestelijkheid en gelovigen er solemneel⁵⁰⁶ de H. Mis op.

Langzaam en welberekend ging het te Meppel nu vooruit. Wat voor bloeiende parochies soms een kwart eeuw tijds vraagt, gebeurde hier in tien jaar. De pasgebouwde kerk werd opgeluisterd met drie gothische altaren, een preekstoel gedeeltelijk in dezelfde stijl vervaardigd, een schone uit steen gehouwen doopvont gesloten met een prachtig gegraveerd koperen deksel, een uit eikenhout gesneden communiebank en een gepolychromeerd⁵⁰⁷ beeld van St. Stephanus de patroonheilige.

Pastoor Theunissen vond een mooi kerkgebouw, smaakvol aangekleed, en een rijzige toren niet voldoende om het katholicisme in Meppel te vertegenwoordigen. Drie klokken moesten er komen om over stad en land te melden wanneer de H. Geheimen voor slechts weinig gelovigen werden gevierd. En de klokken kwamen er. Eén werd gewijd aan de Allerheiligste Verlosser, één aan de H. Maagd en één aan de kerkpatroon St. Stephanus.

KERKHOF

Nog had men geen eigen kerkhof, maar ook dat zou er komen. Zelfs pastoor Theunissen moest er verschillende jaren over doen om dit tot stand te brengen, maar uiteindelijk gelukte het. Toen na het indienen van herhaalde verzoekschriften de stedelijke regering onder nadrukkelijk beding dat de katholieke begraafplaats 50 vierkante roeden oppervlakte zou hebben, een subsidie van 1000 gulden wilde verlenen, droeg de pastoor onder goedkeuring van het kerkbestuur zorg dat een stuk grond werd gekocht nabij de stad, doch onder de gemeente Staphorst.

Weldra begon men met de aanleg van het kerkhof, liet de bodem ophogen, met rasterwerk omheinen en een kleine kapel optrekken, waarin een groot Christusbeeld werd geplaatst. Het beloop der kosten moet volgens deskundigen tot de voor die tijd hoge som van

506 Plechtig.

507 Meerkleurig.

3000 gulden zijn gekomen. Persoonlijk voltrok pastoor Theunissen de inwijding van deze dodenakker 19 Maart 1873.

SCHOLEN

Idealen had pastoor Theunissen genoeg! Na alles wat hij tot stand bracht meende hij dat de tijd gekomen was om een Katholieke school te stichten en, wel in die tijd voor de kleine katholieke Meppeler gemeenschap.

Mgr. Schaepman verplaatste hem echter naar Laren bij Hilversum, waar hij enkele jaren later (1879) gesterkt door de genademiddelen der H. Kerk op 54-jarige leeftijd overleed. Hij liet na een dankbaar katholiek Meppel en een aantal schuldeisers! Zijn opvolger pastoor G. J. Kerstens kreeg dan ook de moeilijke en niet benijdenswaardige taak om de financiële zorgen van de parochie Meppel te verlichten. Hij is daarin bijzonder geslaagd dank zij zijn grote vrijgevigheid, de milddadigheid van Utrechts Aartsbisschop en de schenking van een aanzienlijk legaat. Blijkbaar om tot een zuivere financiële verhouding te komen werd in 1876 ook de oude noodkerk op “De Tip” voor een hoge prijs van de hand gedaan. De panden stonden leeg en renteloos en een goede prijs was welkom! Bij de visitatie in 1883 merkte de Hoogeerw. Deken op dat alles prima in orde was en de financiële situatie nu gunstig was geworden.

LANGZAME VOORUITGANG

Pastors hebben sinds de oprichting gedurende langere of kortere tijd met veel toewijding de parochie Meppel bestuurd. De geschiedenis van deze parochie verschilt niet aanmerkelijk van andere. Er is een blijvende langzame vooruitgang geweest.

Wel dient er op gewezen te worden dat het niet waar is dat katholiek Meppel haar groei zou te danken hebben aan de schoenfabriek, die vanuit de Langstraat⁵⁰⁸ naar hier werd geplaatst. Er kwamen een aantal Brabantse vaklui mede, doch hun katholicisme kan geen roem verdragen en ze vertrokken allen weer naar elders.

Apostolisch werk is er verricht door de Elizabeths-vereniging, welke zich uitsluitend bezig hield met het lichamelijk werk van

508 Noord-Brabant.

barmhartigheid de zieken te bezoeken. Zij heeft laten zien wat katholieke charitas⁵⁰⁹ vermag bij ziekte en dood in de huisgezinnen.

Er bestond jarenlang een bloeiende K.A.B.-afdeling,⁵¹⁰ welke het hare bijdroeg voor de godsdienstige en maatschappelijke verheffing van de werknemer.

Het kleine aantal zielen bij de oprichting groeide aan tot 203 in 1900, 207 in 1925 en ruim 500 in 1950. Het ontbreken van katholiek onderwijs was oorzaak, dat velen Meppel weer verlieten, wanneer de kinderen schoolgaand werden. Dat in 1951 onder pastoor Paanakker een katholieke school kon worden gebouwd, doet vermoeden dat het ideaal van Meppel's eerste pastoor om door deze instelling katholiek Meppel te doen groeien in diepgang en getalsterkte, in de komende jaren werkelijkheid gaat worden.

PASTOORSLIJST VAN MEPPEL:

H. W. Theunissen	22 April 1861 – 30 Sept. 1875
G. J. J. Kerstens	22 Febr. 1887
F. A. Besselink	26 Aug. 1899
B. A. de Wit	11 Aug. 1905
G. J. Reinders	30 Oct. 1907
J. W. Evers	4 Juli 1913
J..B. J. Kaeter	29 Sept. 1919
J. Th. Roeleveld	Dec. 1926
J. G. Ailferink	20 Febr. 1934
F. A. van der Meer	3 Sept. 1941
H. A. Paanakker	5 Sept. 1941 – 1953
J. Moreau	1953 -heden.

509 Liefdadigheid.

510 Katholieke Arbeiders Beweging.

Erica 1866 – Maria Onbevlekt Ontvangen

In het populaire boekje “*Het Morgenrood in de Drentse venen*”, schreef evangelist W. Jonker omstreeks 1885 over Erica het volgende:

“Het eigenlijke Erica, waarvan de Roomse kerk het middelpunt uitmaakt, ligt ongeveer tien minuten ten Noorden van de Verlengde Hoogeveense vaart. Er staan enkele woningen en boerderijtjes. Er zijn een paar winkels. De kerk, in 1854 gebouwd, ligt lief in het groen verschoten. De oorspronkelijke bewoners kwamen meest van het overwegend Rooms-Katholieke Slagharen in Overijssel; zij hadden het er op gezet om deze nederzetting Nieuw-Slagharen te noemen; men had in die buurt immers een Nieuw-Schoonebeek, Nieuw-Amsterdam, Nieuw-Dordrecht? Maar de toenmalige burgemeester van Emmen, de heer Tymes, die zo trouw de belangen zijner gemeente behartigde en inderdaad een burgervader was, wilde van geen Nieuw-Slagharen weten en plaatste op een goede dag op de hoofdweg van het gehucht midden op de hei een bord, waarop geschilderd stond “Erica”, en sinds is het Erica gebleven ook.”

Evangelist Jonker vertelt hier derhalve waar de naam “Erica” vandaan komt en hoe het plaatsje er in 1885 uitzag. Maar zo was het nog niet lang geweest. In de lijst van priesters die de bediening van Erica’s parochie hebben gehad, staat als eerste aangetekend

de zeereerw. heer H. J. Boermans, die 13 Sept. 1866 het bericht ontving van Mgr. Zwijsen, dat hij het had goedgevonden hem met de parochiële zorg der opgerichte parochie te Nieuw-Amsterdam te belasten.

“Er was hier niets dan heide en water te vinden; door het aanhoudend regenen was het veen geheel doorweekt, doch de komst gelukte van Nieuw-Schoonebeek uit met lange waterlaarzen!”

aldus genoemde lijst. En pastoor Boermans heeft zelf ook enkele aantekeningen gemaakt die wel erg duidelijk laten uitkomen dat Erica 100 jaar geleden alles behalve begerenswaardig was. Hij schrijft:

“Deze parochie die vroeger behoorde tot de parochie van Nieuw-Schoonebeek, werd onder de titel van Onze Lieve Vrouw Onbevleete Ontvangenis opgericht door Z.D.H. J. Zwijsen, aartsbisschop van Utrecht, Apostolisch Administrator van het Bisdom ‘s Hertogenbosch, den 13den September 1866. Deze veenstreek was op de hoogte van – of in de omtrek, waar thans de kerk en pastorie staat, in het jaar 1863 nog geheel en al onbewoond.

De eersten die hier een hutje opsloegen, de wed. H. Korterik⁵¹¹ en J. H. Veltrop, waren van Slagharen aangekomen; daarna verscheen hier en daar een hut, die uit dennen en plaggen samengesteld, in een dagwerk gebouwd werden.

Pastoor Holtkamp, die de toen nog zeer uitgestrekte parochie Nieuw-Schoonebeek bestuurd, had aan Mgr. van Kessel te Zwolle, de Deken van Drente, een uitvoerige brief geschreven, waarin hij een nauwkeurig verslag gaf van zijn uitgestrekte gemeente en er een kaart bijvoegde, waaruit duidelijk bleek, dat vooral in de winter een bediening vanuit Nieuw-Schoonebeek een onmogelijkheid was.

Immers niet alleen te Erica en Nieuw-Amsterdam, maar zelfs op het Compasuum, ruim een uur achter Nieuw-Dordrecht, vier uur afstand van Nieuw Schoonebeek, stonden een menigte

511 Later ook: Kortrijk.

keten door Katholieken gebouwd en bewoond. Pastoor Holtkamp schreef in deze brief verder dat in de korte dagen, langs ongebaande wegen door het veen, waar men bij nat weer tot aan de knieën doorzakte, het hem volkomen onmogelijk was om de zieken de genademiddelen der H. Kerk te brengen. Ja zo schreef hij letterlijk: “Twee malen heeft het me bijna het leven gekost. Eens kwam ik ‘s avonds om elf uren thuis en eens ‘s nachts van Zaterdag op Zondag, na herhaalde malen onder water te zijn geweest, afgemat en doornat te huis.”

NOODKERK

Neen zo kon het niet langer. Mgr. van Kessel bepleitte het voorstel van Nieuw-Schoonebeek's pastoor en er kwam een parochie te Nw. Amsterdam in naam, in werkelijkheid te Erica. 28 October 1866 werd door pastoor Boermans de eerste H. Mis in de noodkerk gelezen.

Precies een jaar later wederom op de feestdag van de apostelen Simon en Judas 1867 werd in het nieuwe kerkje voor het eerst de H. Mis opgedragen.

UITGESTREKTE PAROCHIE

Wat behoorde zoal tot de parochie Erica van pastoor Boermans? Ten Noorden en Noord-Oosten grenst de parochie aan Zandberg, ten Oosten aan het Bisdom Osnabrück, ten Zuiden en Zuid-Oosten aan Nieuw-Schoonebeek, ten Westen en Zuid-Westen aan Coevorden. Zij bevat de gehele burgerlijke gemeente Emmen, echter zonder het kerkdorp Roswinkel met deszelfs grondgebied, wijders de gehele burgerlijke gemeente Sleen, benevens een gedeelte van de burgerlijke gemeente Dalen. De gehuchten onder deze gemeente behorend zijn: Westenesch, Noord en Zuidbarge. Weerdinge, Angelslo, Den Oever, Nieuw-Amsterdam, Nieuw-Dordrecht en het Compasuum.

Het was derhalve een geweldige uitgestrektheid, en voor wat de venen aangaat, was er heel weinig aantrekkelijks. Maar in die dagen waren er meer streken in Nederland, welke als woonplaats niet in trek waren. Pastoor Boermans vertrok van Erica, na hier enkele moeilijke jaren te hebben meegemaakt, naar Lutte,

“een achterbuurt in Twente”,

volgens een aantekening van zijn opvolger.

PASTOOR VROOM

Dan komt pastoor Vroom, een groot pionier van Z.O. Drente, wiens naam onlosmakelijk verbonden is met de parochies Erica en Compasuum, die met grote toewijding en vroomheid, als kenner van mensen en plaatselijke toestanden hier allervruchtbaarst werkte. Hij trok over de venen bij dag en nacht, legde op kaart vast de namen van alle gezinnen en tevens tekende hij de plaats van herkomst aan van ieder afzonderlijk. Deze aantekeningen zijn alle bewaard en zijn kostbare gegevens voor de geschiedenis van z.o. Drente.

OP COMPASCUUM WOONDEN IN 1872

Schoemakers, Kramer, Soelman, Sandman, Nieters, Ottens, Teiken, Schalting, Haitel, Borghuis, Bentlage, Brinkman, Keuter, Müter, v. d. Aa, Soelman, Krüger, Bos, Többen, Scholten, Pranger, Heine, Ameln, Rolfes, Tholen, Schulte, Feringa, Hoffard, Lubbers, Husers, Tholen, Schreurs, Wessels, Robben, Fischer, Soelman, Oomen, Kemper, Berendsen, Wilken, Hartman, Koop, Geroes, Berendsen, Gebbeken, Westen, Soelman, Lubbers, Feringa, Luttel, Borgman, Husers, Jansen, Reis, Book, Veltrop, Büter, Broekman, Robben, Gerwick, Wubkes, Kuihl, Albers, Brunner, Jasken, Bos, Buurman, Berken, Brüning, Broekman, Bolmer, Heinen, Hemel, Ras, Luttel en Kocks.

OP NIEUW-DORDRECHT WOONDEN IN 1872

Hüusers, ter Haar, Mensing, Jansen, Lubbers, Koop, Conen, Hoge, Veltrop, Lovers, Gozevoort, Wubkes, Broekman, Gebbeken, Nusse, Sets.

BIJ EMMEN, WESTENESCH, NOORD-EN ZUID BERGE:

Tempelaars, van Mook, Gerlach, Scholtens, Wolters, Franken, Snieders, Schepers, Kramer, Moorman.

OP ERICA:

Tim, Veltrop, Wittendorp, Tappel, Rohlinik, Buseman, Vinkers, Benkers, Schepers, Peters, Vaarweg, Schnieders, Broekman, Bert, Roeven, Plas, Töler, Wehkamp, Höppe, Wehkamp, Peters, Wijermars, Maatje, Veltrop, Juster, Slepers, Berendsen, Rohlink, Stout, Kuhl, Bruns, Sibum, Berendsen, Wehkamp, Sommer, Bakker, Brouwer, Wesselink, Heijnen en Ellenbeek.⁵¹²

AAN DE ZUIDZIJDE VAN HET HOOGEVEENSE KANAAL WOONDEN:

Staarman, Lankhorst, Blauwgeers, Assen, Middendorp en Sibum.

AMSTERDAMSEVELD AAN DE ZUIDZIJDE VAN HET DOMMERSKANAAL:

Sibum (3 gezinnen), van Os, Peters, van Limbeek.

TUSSEN DE KANALEN:

Lovers, van Ommen, Prinsen, WesseIs, Wesselink, Moes, Vos, Wittendorp, Blauwgeers en Veltrop.

AAN DE NOORDZIJDE VAN DE HOOGEVEENSE VAART:
Masenier, Hijeman, Postema, Kröze, Kerkhof, Jansen, Pelekers, Meijer, Enkt, van Omen, Buseman, Waanders, Korten, Binkhuis, van Leeuwen en Bückner.

Over deze kinderrijke gezinnen, wonend op het onafzienbare bovenveen, werd pastoor Vroom als herder aangesteld, met als standplaats Erica. Het was voor niemand in die dagen aantrekkelijk, ook voor hem niet en hij beschrijft het zelf heel eerlijk:

“Na mijn aanstelling, in Ulft (Gld.), waar ik kapelaan was, ontvangen te hebben, maakte ik geen grote haast om mijn schreden naar deze niet Zeer aantrekkelijke plaats te richten, ik deed zelfs de moeite niet uit een zekere pathie – of dit anti- of sympathie was moet ik aan de lezer overlaten – om

⁵¹²De spelling van de namen varieert licht.

aan den goedhartigen heer Boermans, die reikhalzend zijn opvolger verbeidde, om aan dezen de overvloedige meubels over te doen, te schrijven, dat aan mij de beurt gekomen was om dit huis in pastoors waardigheid te moeten bewonen. Deze mijn onverschilligheid had zowel voor de gewezen als voor den nieuw benoemden pastoor zeer nadelige financiële gevolgen. Voor den pastoor Boermans, die, daar hij mij niet kende, zijn meubelen moest inpakken en versturen naar Lutte, een achterbuurt in Twente, voor mij, wyl toen ik Zaterdagsavonds hier aankwam, ik het huis schoon en ledig vond.”

Op reis naar zijn nieuwe standplaats deed pastoor Vroom de gastvrije pastorie aan van de Paters Franciscanen te Coevorden. Dezen vertelden hem, hoe het er zoal op het veen uitzag en de goede man zonk het hart bijna in de schoenen. Maar het viel nogal mee, toen hij te Erica aankwam. Wel was de pastorie helemaal leeg en had hij geen enkel meubelstuk, doch enkele parochianen gaven hem te eten en zorgden voor een bed. Het was Zaterdagavond.

Des Zondags hield hij zijn begroetingspredikatie en ging 's Maandags op reis naar Pekela, waar zijn vader woonde, om meubels te bestellen. Eind van de week was hij weer terug, de meubels zouden worden gestuurd. Successievelijk kwamen dezen, doch de verzending was zo duur, dat het wel leek of ze opnieuw moesten betaald worden. Dit was het moeilijke begin van het merkwaardig vruchtbaar apostolaat van pastoor Vroom te Erica.

NAVORSER

Pastoor Vroom begon met 't navorsen van Erica's katholiek verleden – het was nog maar enkele jaren oud – en legde dit vast op papier. Zo weten we van hem dat kerk en pastorie aldaar gebouwd werden in 1867 onder pastoor Boermans, nadat eerst enige tijd een noodkerk had dienst gedaan. Bestek van kerk en pastorie werden gemaakt door architect Trooster uit Zwolle, aannemer was Weertman uit Coevorden voor nog geen 18.000 gulden, en Vosman uit Zwolle werd tot opzichter aangesteld. Hoe kwam het geld bijeen voor de bouw?

Mgr. Zwijsen gaf 10.000 gulden, de aartspriester-deken van Kessel 1000 gulden, de regering van Zijne Majesteit 5000, en de provincie Drente 2000, samen 18.000 gulden.

Vervolgens trok pastoor Vroom op verkenning uit over de uitgestrekte venen. Zo kon het niet blijven, en omdat dit onafzienbare gebied niet door één geestelijke kon bewerkt worden en omdat de katholieken van Compascuum veel te ver van de kerk woonden en over het natte veen de wegen voor hen onbegaanbaar waren.

Hij had gehoord dat er plannen waren om te Compascuum een kerk te bouwen. Terstond heeft hij zich met alle energie gegeven aan de voltooiing van dit plan. Compascuum kan pastoor Vroom niet dankbaar genoeg zijn voor zijn herhaaldelijk pleiten bij de kerkelijke instanties, voor zijn moeite-volle tochten, voor zijn tactvol en geduldig doorzetten, zodat deze parochie enkele jaren later kon worden opgericht, geheel volgens de ideeën van pastoor Vroom, tot heil van Compascuum's katholieken en eveneens tot groot voordeel van de parochie Erica. Hij beschreef dit alles uitvoerig in het boek "Compascuum" dat sinds 1873 aldaar wordt bewaard.

AANPLANT KERKBOS

De noodkerk waaide in 1870 bij een vrij sterke stormwind om. Men wilde deze herbouwen als bergplaats, doch pastoor Vroom wist gedaan te krijgen dat dit onooglijk geval niet weer werd opgericht, men bouwde een nieuwe schuur achter de pastorie en de ingang van de pastorie werd in het midden gelegd. Dan komt het jaar 1871.

De ijverige pastoor vond de omgeving van kerk en pastorie vrij troosteloos. Met zijn parochianen begon hij aan het ompspitten van de grond rondom de kerk, liet een vijver aanleggen en begon met het planten van het Ericase kerkbos tot vandaag een sieraad voor de verre omgeving. Dit bos had de volle aandacht van geheel zijn pastoraat. Van heinde en ver werden bomen aangevoerd, dan weer kreeg hij wat planten gratis, dan weer kocht hij er, en er stond geen boom in het mooie bos of elke boom en struik werd door hem persoonlijk geplaatst en geplant.

Hij was deskundig in bosaanplanting en had een goede smaak zodat reeds enkele jaren daarna het groene bos een heerlijke oase was op de kale hoogveen vlakke.

BEDELSTAF

Het volgend jaar nam hij de bedelstaf weer te hand en eind van het jaar tekent hij aan:

“In het najaar van 1872 collecteerde ik in Friesland, Dokkum, Leeuwarden, Franeker en Harlingen en de opbrengst werd veelal door het omwerken der gronden en het aanplanten van hout doelmatig besteed, zodat uit de wilde gronden in een paar jaar tijds een heerlijke Engelse tuin werd aangelegd”.

Zoals we reeds schreven, werd verreweg het meeste werk door hemzelf verricht. Alle eiken, iepen en dennebomen werden door hem persoonlijk geplant, verder alle vruchtbomen, alle berkebomen en zonder uitzondering al het struikgewas, b.v. lusters⁵¹³ etc., die door hem bij zijn vrienden tussen Zwolle en Deventer, vooral te Heino en Liederholthuis werden gecollecteerd. De ontbrekende werden aangekocht. Ook werden door pastoor Vroom alle zoden langs de paden persoonlijk gelegd en eveneens werd het groen – daar hier nog niets te vinden was – uit kweken (*rad. graminis*)⁵¹⁴ geplant en gekweekt. In 1872 werd het grondbezit – drie bunder – nog uitgebreid door schenkingen van Ottens uit Heseper Twist, Stofhuis uit Neuenhausen, Borg en Swieters van Nieuw-Schoonebeek en onmiddellijk werd dit door Engelse aanleg met het bezit van Erica's kerkbestuur verenigd.

Over het ontstaan en de geschiedenis van Erica's kerkbos valt een boek te schrijven. Het is het blijvende en levende monument voor pastoor Vroom, de zwoeger Gods in Drente, in de tweede helft der 19de eeuw.

AFSPLITSING COMPAS

Het volgende jaar bereikt hij het ideaal dat Compascuum een eigen parochie wordt en de zeereerw. heer Th. Klaver daar als pastoor wordt geïnstalleerd. Dan wordt een nieuw orgel aangeschaft waarvan de gelden door de arme parochianen zelf zijn betaald en Hemelvaart 1874 trekt voor het eerst de processie door zijn schepping, het kerkbos, hetgeen zo tot stichting van allen was, dat

513 Liguster.

514 Kweekgras.

men 15 Augustus opnieuw trok en bepaald werd dat dit jaarlijks zou gebeuren.

Nadat nog de hele kerk was gepolychromeerd⁵¹⁵ vierde pastoor Vroom onder hartelijk medeleven van velen zijn zilveren priesterfeest te Erica. De Aartspriester van Kessel was zelfs overgekomen uit Zwolle evenals de zeereerw. heer Aukes, secretaris van het Aartsbisdom, uit Utrecht. De parochianen schonken een klok in de toren cadeau met het opschrift

“Moedermaagd, zonder smet ontvangen, bescherm de bewoners van Erica”.

Het wemelt van belangrijke gebeurtenissen in de nu volgende jaren welke de aandacht van de parochie hadden, o.a. eerste H. Mis van de eerw. heer Savenije, O.F.M.

CLANDESTIENE HUWELIJKEN?

Pastoor Vroom wordt voor de rechtbank te Assen gedaagd omdat hij clandestien huwelijken zou hebben ingezegend, doch zonder bewijs vrijgesproken, het pannendak van kerk en pastorie wordt door een van lei vervangen, het haveloze kerkhof wordt opnieuw aangelegd, er komt een nieuw orgel, Mgr. Schaepman dient het H. Vormsel toe, het jubileum wordt gevierd, uitgeschreven door Paus Leo de Dertiende, wegens zijn verheffing op de Pauselijke Troon, er wordt een Missie gepredikt door de Paters Capucijnen, er komt een nieuwe doopvont en daar de kerk te klein werd, werden nieuwe plaatsen bijgemaakt. Dit alles en nog veel meer gebeurde tijdens het pastoraat met bijzondere verdiensten van pastoor Vroom, voordat hij 14 Mei 1877 werd overgeplaatst naar Bedum.

PASTOOR GEERDES

Dan komt in Erica de Zeereerwaarde heer J. H. Geerdes, geboortig van Dedemsvaart, wiens voorvaderen uit dezelfde streek kwamen als de Ericase kolonisten, het pastoraat uitoefenen. De moeilijkste jaren zijn nu voor Erica voorbij en pastoor Geerdes is er graag.

Daar hij nogal eens ziekelijk was, kreeg hij gedurende lange tijd de Eerwaarde heer Kleinschmit, geboortig van Sneek, een

⁵¹⁵ Geschilderd. Meerkleurig.

oud-Zouaaf,⁵¹⁶ als assistent. Wat er dan zoal gaat gebeuren, gaat parallel met de kwantitatieve en kwalitatieve groei der parochie, waar dan al veel boekweitboeren veenarbeider moeten worden, de boeren zelf wat royaler kunnen gaan leven en er een middenstand ontstaat. Temidden van de kolonisten vestigden zich lieden die een vak machtig waren en meestal tevens een winkel dreven. Het café, “De Kroeg” genoemd, en speciaal de stille kroegen hebben er jarenlang een florerend bestaan gehad.

DRANKMISBRUIK

Hoewel we veel goede dingen van Erica's bewoners uit het verleden kunnen zeggen, evenals van degenen die de omliggende plaatsen koloniseerden, mogen we toch niet verzwijgen dat een ongeregelde gehechtheid aan de zwaar alcoholische dranken bij velen, niet het minst bij het jongere geslacht, hoogtij vierde. Het blijft een grote verdienste van de katholieke geestelijkheid van Z.O. Drente in het verleden, dat ze tegen dit misbruik zich met hart en ziel heeft verzet, niet alleen een negatieve houding aannemend in het te verbieden, maar positief te werken door ontspanning en aan vrijetijdsbesteding aandacht te schenken. Erica heeft dit altijd gedaan door godsdienstige, culturele of sociale verenigingen in de plaats welkom te heten, zodat er wel nauwelijks een vereniging is geweest of nog is, die leden zou kunnen krijgen in deze parochie, en het niet gepland is geworden.

MISSIEPATERS

Om de tien jaren kwamen er paters de Missie⁵¹⁷ prediken en het was altijd onder grote toeloop van volk, met dit verschil dat jaren geleden de paters grotere offers moesten brengen dan nu, omdat het bereiken en verlaten van Erica wegens de slechte verbindingen over het veen een groot karwei was en de gelovigen door het trouw bezoeken van de morgen en avondoeffeningen, komend langs onbegaanbare wegen en steeds in het wintergetij, wel een heel bijzondere offervaardigheid aan de dag legden.

⁵¹⁶Krijger.

⁵¹⁷Onhelder of dit Witte Paters waren die vertelden van hun missie in Afrika (heb ik in jaren 1950 meegemaakt).

AFSPLITSINGEN

Het jaar 1904 bracht enige veranderingen. Klazienaveen was zodanig bewoond geworden, dat een eigen kerk nodig bleek. De herders van Schoonebeek, Compasuum en Erica konden het niet eens worden over de plaats waar deze kerk wel moest komen. Erica's zienswijze, nl. dat de plaats "op of in de nabijheid van de Dortsebrug"⁵¹⁸ het geschikst was, won het. De vergroting van de eigen kerk behoeft nu niet door te gaan, daar velen voortaan in Klazienaveen konden kerken. Mei 1906 draagt pastoor Lubbers de eerste H. Mis op, geassisteerd door de heren Vinke en Weenink, in het splinternieuwe parochiekerkje te Barger-Oosterveld.

ST. GERARDUS MAJELLA

Erica verloor aan deze nieuwe parochie Zuidbarge, Emmen en alle parochianen die aan de overkant van het Oranjekanaal woonden. Zodra het confessioneel onderwijs gelijke rechten kreeg in onze eeuw en overal katholieke lagere scholen werden gebouwd, bleef Erica in deze niet achter. De bijzonder lange en strenge winter van 1923 op 1924 belette wel een vlugge afbouw, doch 3 November 1924 kon de St. Gerardusschool haar vruchtbaar werk in de parochie beginnen.⁵¹⁹

In 1928 volgde opening van de R.K. Bewaarschool.⁵²⁰ Erica's parochie groeide; ondanks dat Klazienaveen, Barger-Oosterveld en Amsterdamseveld⁵²¹ een eigen kerkgebouw hadden gekregen, bleef de moederkerk te klein. Behalve dat werd ze oud en de tribunes, in 1931 geplaatst, konden geen oplossing bieden. 13 Maart 1933 moest dan ook de aanbesteding plaats hebben van een nieuw kerkgebouw, dat gegund werd aan de Gebr. Brons uit Almelo voor bijna 38.000 gulden. Men moest zich tijdens de bouw behelpen met een noodkerk, doch kon ook nog juist voor Kerstmis van datzelfde jaar de mooie nieuwe parochiekerk in gebruik worden genomen.⁵²²

518 Brug in Klazienaveen bij het begin van de weg naar Nieuw-Dordrecht. Over de Verl. Hoogeveense Vaart.

519 Hier begon mijn schoolloopbaan in 1956. Bewaarschool in 1955.

520 'Mijn' kleuterschool aan Kerklaan.

521 Herdoopt in Weiteveen.

522 Mijn vader heeft met paard en wagen stenen voor de kerk vanuit de boten in de Verl. Hoogeveense Vaart naar de Kerkweg gebracht. Nog onwetend van

In Januari van het volgende jaar werden de deuren geopend van het nieuwgebouwd parochiehuus, dat voor Erica met zijn record van verenigingen wel bijzonder in een behoefte voorzag.

STATISTIEKEN

Tot slot nog enkele gegevens uit de statistieken van deze parochie. Erica telde

in 1866 160 communicanten,⁵²³ er werden er in dat jaar 4 gedoopt en er stierf er 1.

In 1872, 669 communicanten, 30 doopsels en 11 sterfgevallen. Na de scheiding van Compascuum,

in 1873: 315 communicanten, 36 doopsels en 14 sterfgevallen.

In 1900: 1210 zielen, waarvan 765 communicanten. Na de afscheiding van de parochie Klazienaveen,

in 1904 nog 668 communicanten en na de afscheiding van Barger-Oosterveld,

in 1906 nog 762 communicanten.

Tot op heden (1953) groeide dit getal jaarlijks, evenals het geestelijk leven en de sociale welstand van Erica.

PASTOORSLIJST VAN ERICA:

H. J. Botermans	October 1866 – September 1869
A. O. N. A. Vroom	September 1869 – Mei 1877
J. H. Geerdes	Mei 1877 – April 1889
H. J. Rosendaal	April 1889 – December 1898
W. J. M. Ketelaar	December 1898 – Mei 1905
J. L. J. Peters	Mei 1905 – December 1913
W. G. J. Hoogveld	December 1913 – Juni 1921
H. W. van Soest	December 1921 – October 1930
H. H. R. van Esveld	October 1930 – Maart 1942
H. A. A. Ninteman	April 1942 – Juli 1949
J. M. Ch. Kwanten	Juli 1949 – Augustus 1950
J. A. M. van Kesteren	Augustus 1950 – heden

zijn huis, en mijn geboortehuis, tegenover die kerk (1950).

523 Eerste communie gehad, op leeftijd van ca. 11 jaar.

Bargercompasium 1873

St. Jozef

Bij gelegenheid van het 75 jarig bestaan van de St. Jozefparochie te Bargercompasium schreef de heer J. B. Kuis een parochiegeschiedenis waarin hij ook een hoofdstuk opnam getiteld “Van gesloten tot vrije gemeenschap”. Hij behandelt hierin de levensomstandigheden en gewoonten der eerste bewoners van Compasium en het lijkt ons goed deze hier te laten voorafgaan.

Bargercompasium, aldus de heer Kuis, vormde met de Maatschappij samen, en ook elk deel weer ieder op zich, een gesloten gemeenschap, die uit de aard der zaak vanzelf ontstond. Waren immers door de geïsoleerde ligging van de kolonies, want geen enkele goede weg verbond hen met de buitenwereld, niet allen op elkaar aangewezen? Bij alle werkzaamheden en moeilijkheden, bij leed en rouw hadden ze elkaar nodig en niemand onttrok zich aan die naoberplicht. Er ontstonden buurtschappen, die volgens een vast systeem van rangvolgorde in de bureu, hulp boden, vooral bij overlijden.

Deze buurtschappen hebben de tijden overleefd. Toen de eerste bewoners in Maatschappij en Compasium kwamen, werden aanvankelijk heel primitief de woningen opgebouwd, waarbij de een de ander hielp. Niet ieder was hierin echter even bedreven, zodat er van het begin af al verschillen waren op te merken. Op een paar lage wallen van zoden werden enige dennenstammen, meestal drie, aan elke kant schuin omhoog gezet en van boven met elkaar verbonden. Daar overheen werden, overdwars,

dunnere berkenstammetjes aangebracht, waarop heideplaggen kwamen te liggen. Bovenin bleef steeds een opening vrij voor de rook. Schoorstenen kwamen pas later en waren dan ook nog van hout. Ook vaatjes werden er vaak voor gebruikt. In de voorzijde, die eveneens uit plaggen was gemaakt, soms gedeeltelijk uit planken bestond, werden kleine vensters aangebracht. De deuropening was gewoonlijk in het midden van een der zijwanden; om de hoogte te krijgen iets verder naar binnenspringend. Deuren en vensters, en ook de zwaardere balken, waren vaak afkomstig van een of ander afbraakje verder weg. De veenbodem in de woning werd al spoedig met een laag leem verhard, dat over de Heerenstreek van Nieuw Dordrecht werd gehaald. Zelfs in de laatste tijd ging men nog wel op leem uit naar Bargerooosterveld, waar de sloot om het kerkhof een vindplaats was. De woning bestond aanvankelijk uit één vertrek en herbergde zowel mens als dier. Denken we ons alles goed in, dan vinden we het vanzelfsprekend, dat er in deze woningen soms wanhopige toestanden heersten.

Het water voor dagelijks gebruik werd gehaald uit zelfgegraven putten in de veenbodem. Dit water had een donkerbruine kleur en was niet ongezonder, maar niet buitengewoon geschikt voor de was. Het was echter aanvankelijk een hele luxe als men over een regenton beschikte, want dit veronderstelde pannen en goten! De voeding bestond meestal uit roggebrood, dat aanvankelijk van Hebelmeer werd gehaald. Vermoedelijk had Vocks⁵²⁴ hier de eerste bakkerij in de Maatschappij. Bakker Jan Westen liet een bakkerij en molen bouwen, maar ging na enkele jaren failliet.

Bij de voeding was echter de permanente armoede van grote invloed, zodat vaak driemaal daags de aardappel de hoofdschotel vormde, soms zelfs dooreengestampt met water en wilde groente. Op de boekweit waren ze zuinig, dit toch was bestemd om, zo vaak de gelegenheid zich voordeed, in geld te worden omgezet. En wat er gedronken werd? Jammer genoeg meer sterke drank dan de geldpositie kon lijden.

Moeder de vrouw of Böppe (grootmoeder) brandde ook nog koffie, vaker echter van rogge dan van echte koffiebomen.

524 G.H. Vocks schreef *Kleine Hein* over deze periode.

Er waren veel stille kroegen en de hierdoor bevorderde drankgewoonte heeft de vooruitgang van velen geremd. Baar geld was er jarenlang schaars op Maatschappij en Compascuum. Er waren twee wettige vergunningen n.l. van J. B. Wilken en G. Schoemakers. Ondanks alles werden de woningen geleidelijk aan groter en beter.

Naar gelang de welstand der bewoners in langzaam tempo toenam, verscheen een stenen onderbouw, een stenen of zelfs houten vloer en timmerde men vertrekken en bedsteden af. Om de vloer een fraai aanzien te geven werd er geregeld geel zand gestrooid. Stro werd hier en daar gedeeltelijk vervangen door dakpannen. Het gezegde: "In 't Old Compas is geen spieker of steen bekend", was na een jaar of zes al niet meer waar.

Evenmin was het toen nog mogelijk dat, terwijl het bruidspaar naar Emmen of naar de kerk was, de burens de woning opbouwden, of het zal dan als een tijdelijk onderdak bedoeld geweest zijn. Door de verveners werden later (omstreeks 1910 en daarna) op het bovenveen zowel als op de dalgrond nieuwe arbeiderswoningen gebouwd. Voor grote gezinnen (en Barger-Compascuum had steeds het hoogste gezinsgemiddelde, n.l. ongeveer 6), was het in deze woningen ook vaak nog behelpen. De mensen, die dicht bij de Runde woonden, hadden een wal voor de woning aangelegd, want in de natte periode kreeg de Runde op sommige plaatsen wel een breedte van 200 tot 300 meter. Ook over de Rundebruggen kon men dan alleen maar droog aan de andere kant komen als men goede "stevels"⁵²⁵ droeg. Begon het te vriezen, dan was dit een ideale ijsbaan, evenals het Zwarte Meer. En gelegenheid maakt genegenheid, zodat de Compascumers over het algemeen goede schaatseren waren.

Gelukkig was bij velen reeds voor de laatste oorlog het welstandspeil zodanig gestegen dat ze een eigen huisje konden bouwen op een met eigen geld gekocht heem op de dalgrond. Door de nieuwe bepalingen, die een komvorming bevorderen en lintbebouwing tegengaan, werden hierbij wel enigen, die niet tijdig gereed waren, gedupeerd. Het euvel der samenwoning doet echter nu weer ontzettend veel afbreuk aan deze toe te

525 Stiefel (Duits) laarzen.

juichen vooruitgang, zodat nog vele Compascumers verlangend uitzien naar het toenemend aantal gemeentewoningen, waarvan Compas reeds zijn deel kreeg en nog zal krijgen.

Met de hygiëne, maar ook met de medische voorziening was het aanvankelijk droevig gesteld. In een rijmpje heet het nog: “En deu oes mou, er ‘t lief wat zeer; dan mos de dokter van Möppen heer.”⁵²⁶ De dokter van Haren was hier misschien nog beter bekend. Bij de geboorte van een kind ontbrak alle medische hulp en was de moeder geheel aangewezen op de deskundigheid van een der buurvrouwen.

Pas in 1924 begon het Wit-Gele Kruis⁵²⁷ zijn zegenrijke arbeid. Nog heeft de naam zuster Seemann in aller oren een prettige klank Maar toen woonden de dokters nog niet dichterbij dan Klazienaveen en Emmer-Compascuum.

In 1932 vestigde zich een geneesheer te Zwarterneer. In 1934 kwam ook het Groene Kruis⁵²⁸ hier werken. Voor een gebroken arm of been ging men naar de “Knoaken-dokter” in Holthausen, even over de Eems, van wie nog steeds frappante staaltjes worden aangehaald. Deze had de gave van “bezetten”, wat neerkwam op het aanraken der te genezen plaatsen en het bidden van verschillende gebeden. Ook enigen te Barger-Compascuum konden dit. Thans hoort men er praktisch nooit meer van. Wel stammen nog verschillende huismiddeltjes, waarvan sommigen het recept bewaarden, uit de dagen dat men geheel en al op elkander was aangewezen. Mag het “bezetten” door een of ander soms zijn uitgemaakt als bijgeloof, het aanvaarden van “veur-beduudsels” en “spouken” was dit zeer zeker.

Bijgeloof

In de lange winter- avonden werden de griezilverhalen hierover, die door de allermeeften echter met een korreltje zout aanvaard werden, breed uitgesponnen. Zo waren er die beweerden dat ze het afbranden van een huis of schuur lang van tevoren hadden gezien. In alle ernst – althans zo deed men – werden zelfs de

526 En als onze moeder pijn in het lichaam had, dan moest de dokter uit Meppen komen.

527 Openbare zorg.

528 Katholieke zorg. Wijkverpleging.

bewoners gewaarschuwd, met het oog op verzekeren tegen brandschade.

Dikwijls had men ook lichten waargenomen daar waar later een weg zou komen. Dat waren dan de lichten van later te bouwen huizen (of autolampen?). En waar men zeilen zag, kwam in de toekomst een kanaal. De tram, die haar route zou krijgen van Coevorden over Klazienaveen-Noord naar Terapel, was al jaren tevoren door iemand waargenomen in de vorm van dichte zwarte schaduwen, die hem de een na de ander inhaalden.

En zo waren er legio van schaduwen, vlamme lichten, geluiden, geuren en wat al niet, die natuurlijk aanvankelijk niet goed begrepen, later terdege een betekenis bleken te hebben. Verder zag men nog vele dingen, die men niet tot de “veurbeduudsels” kon rekenen, zoals witte gedaanten; lichtjes die zich verplaatsten, het silhouet van een kalf of hond en nog vele andere vreemde verschijningen!

Heksen

Dit alles gaf aanleiding tot de griezeligste spookverhalen. Menigeen liepen de rillingen over het lijf, en als men tegen bedtijd (negen uur) naar huis terugkeerde was men blij als men niet alleen hoefde gaan. Vocks heeft in zijn boek “Kleine Hein” dat grotendeels hier speelt, er ook een en ander van verhaald.

Ook “behekt” worden behoorde tot de mogelijkheden. Zo’n heksengeval betrof vaak een kind, bij wie in het kussen een veren krans werd gevonden. Gelukkig dat men dit bijtijds ontdekte want wee anders het kind! Die krans werd in het vuur verbrand, waardoor de heks, een of andere lelijke vrouw uit de buurt, met brandwonden zou worden overdekt. ‘t Was dus het veiligste, als men zich brandde, hier maar niets van bekend te laten worden, om niet voor heks te worden uitgekreten! Nog sterker was het volgende.

Rasfeld’s Gine

Mensen, die oneerlijk geweest waren, liepen er na hun dood weer, omdat ze geen rust konden vinden. Familieleden gingen dan soms naar Rasfeld’s Gine te Rütenbrock. Die gaf opheldering en dan kon de oneerlijkheid nog weer goedge maakt worden, waarmede de zielerust van den overledene terugkeerde. Dat

sommigen op een Maandag nooit met een nieuw werk durfden te beginnen, om geen ongelukken te krijgen, en dat men op de Kruisdagen geen bonen pootte, daar dit bonen werden met kromme koppen, was daarbij maar een kleinigheid. En zo zijn er nog voorbeelden te over, waar men nu hartelijk om kan lachen, maar die in de geïsoleerde gemeenschap van vroeger wel eens wrijving hebben veroorzaakt en door mensen “uit de stad” niet altijd waren weg te redeneren.

Boekweit

Zoals reeds meermalen naar voren werd gebracht was de boekweitteelt het hoofdmiddel van bestaan. De boekweit⁵²⁹ stelt geen hoge eisen aan de grond, maar is zeer gevoelig voor nachtvorsten en tijdens de bloei ook voor al te veel wind. In die tijden werden in het najaar en in de winter de voor het boekweiten bestemde stukken met “hakken”⁵³⁰ losgemaakt, hier en daar werden greppels uitgediept of opnieuw gegraven, om de bovenlaag maar zo droog mogelijk te krijgen. In het volgend voorjaar werd uitgekeken naar gunstig weer en gunstige wind om de bovenlaag in brand te kunnen steken. Uit een vuurpot schudde men de stukken vuur over het veld, verspreidde dit vuur met krabbers en schoppen en als alles vlot verliep kon men elkaar na een tijdje niet meer zien staan van de rook. Omdat dit branden praktisch in de gehele omgeving tegelijk gebeurde, was de veenrookontwikkeling zo enorm, dat deze in Overijssel, ja zelfs in Gelderland merkbaar was. De veenas diende als meststof. Als het land voor het eerst gebrand werd, kon in deze as, zonder dat ploegen nodig was, de boekweit gezaaid worden. Anders was ploegen nodig. Vanzelfsprekend hadden de paarden hierbij trippen⁵³¹ onder. Eenzelfde veld kon niet vaker dan 8 hoogstens

529 Boekweit is een plant uit de duizendknoopfamilie die geteeld wordt voor zijn zaden, waar boekweitmeel van gemaakt wordt en als dekgewas. De boekweitkorrels zijn vruchtjes van die plant. De vruchtjes hebben een driehoekige vorm met een roodbruine dop, die eruitziet als dat van een beukenootje. Het dopje wordt er voor gebruik afgehaald. Boekweit heeft veel overeenkomsten met graan. In voedingsmiddelen is het dan ook op dezelfde manier verwerkt.

530 Schep met het blad haaks op het uiteinde van de steel.

531 Analooq sneeuwschoenen.

10 keren achtereen worden gebruikt, en heette dan doodgebrand. Was de boekweit goed en wel ingezaaid en gingen de mannen zich wijden aan het graven van eigen brandturf, dan begon de zorg voor de eventuele nachtvorsten. Was alles voorspoedig gegaan en was ook de bloei gunstig verlopen, zonder teveel wind en regen en hadden de bijen vlot hun werk kunnen doen, dan was de Compascumer dubbel blij: behalve een flink voorraadjie boekweit zou hij ook nog behoorlijk wat honing kunnen oogsten. Tussen en langs de velden stonden namelijk zeer veel bijenkorven, meest van imkers onder de bewoners zelf. Nog is de bijenteelt in Compas in hoge ere!

Omstreeks “Meerkaarmse”,⁵³² dat was dus begin September, begon het “weitemaaien”. De voorzichtig afgemaaide boekweit stond in lange rijen op het veld te drogen en werd na enige dagen naar de met leem verharde dorsdeel gebracht, onder dak of buiten, en op kleden uitgedorst. Dan zorgden de vrouwen – die trouwens ook bij de overige werkzaamheden, zelfs bij het branden, meehielpen – dat de korrels marktklaar kwamen. O wee als er in de oogsttijd veel regen viel! Dan moest alles in bulten worden opgetast, ongedorst, met veel kans, dat het er de gehele winter niet weer uitkwam en soms in het voorjaar waardeloos was. Zo was de bouw⁵³³ zeer wisselvallig. In 1871 waren de nachtvorsten oorzaak van een totale mislukking, in 1877 en 1879, zoals pastoor Klaver aantekende, was het de voortdurende regenval. In 1877 stonden er alleen bij het Zwarte Meer over de honderd bulten waar waarschijnlijk niets van terecht is gekomen. In normale tijden echter werd de boekweit partijtje voor partijtje verkocht aan opkopers te Emmen of Zuidbarge, die het te Coevorden of Groningen aan de markt brachten. Ook werd de boekweit met de andere producten door hen zelf naar Coevorden gebracht en daar op de markt verkocht. Kopers waren meestal boeren uit Dalen of Schoonebeek, die het gebruikten als veevoer. Later ging het vanaf Erica, nog later van Zwartmeer over het vaarwater met de “snikke”⁵³⁴ naar Coevorden, dat toen nog het handelscentrum

532 Kaarmse = kermis. Jaarmarkt.

533 Verbouw van graan.

534 Boot, schuit.

van de Zuidoosthoek was, maar later veel van zijn relaties moest overdoen aan het in opkomst zijnde Emmen. Als eindelijk de kunstmest, omstreeks 1900, meer en meer opgang begon te maken en men de ervaring opdeed, dat het mogelijk was met behulp hiervan meer rogge te verbouwen, raakte de teelt van boekweit meer en meer op de achtergrond. Toen was slechts één ding nog jammer: dat zij, die als huurders waren begonnen, tot in de volgende geslachten huurder zijn gebleven op enkele uitzonderingen na.

Emigratie

En hiervan is de voortdurende geldschaarste de grote oorzaak geweest. We hebben in het bovenstaande voldoende toegelicht, waardoor dit werd veroorzaakt.

Toen voor de invoering van de kunstmest velen, onder de jongeren vooral, geen bestaan vonden, verhuisden er verschillende Compascumers naar Amerika, zoals in de depressieperiode van 1923 zeer velen naar Limburg, Eindhoven en Enschede zouden verhuizen. Ook verhuurden sommigen zich als remplaceant, meisjes dienden al jong bij Duitse boeren als Kauheerde,⁵³⁵ ook jongens trouwens, zoals o.a. blijkt uit “Kleine Hein”. Eén ding is er nog, dat niet vergeten mag worden, namelijk de aanleg van het Süd-Nördkanaal. Hier werkten ook veel Compascumers, die er goed geld konden verdienen. Dit kanaal, ongeveer 80 km lang, van Hankenfähr tot Rütenbrock, is geheel met de schop gegraven in de periode van 1870-1892. De betekenis hiervan voor Compascuum springt al uit deze jaartallen naar voren. Jammer, dat veel van het verdiende geld reeds in de Duitse Schenkwirtschaften bleef hangen, zodat Compas er weinig van bespeurde. Toch werd in die tijd de Duitse en ook de Hannoveraanse munt naast de Nederlandse munt gebruikt. Men rekende hier even vaak met groschen en pfennigen als met dubbeltjes en centen.

Veenafgraving

De veenafgraving, altijd in het wilde weg beoefend ten behoeve van de voorziening in brandturf voor eigen gebruik, begon

535 Cowboy, koeienbewaker. Er was geen afrastering.

stelselmatig kort na 1900. Vanuit het Vanechtenskanaal⁵³⁶ vorderden drie hoofdwijken steeds verder noordwaarts, met telkenjare meer zijwijken. De eerste reactie was een verhuizing van enkele gezinnen naar Bargoosterveld, waar dank zij de toepassing van kunstmeststoffen het boerenbedrijf kon worden voortgezet. Verschillende van de oude bewoners echter hebben het niet meer gelaten bij de wilde graverij, maar zijn van lieverlede ook in de regelmatige turfput terecht gekomen en raakten zodoende boer af. Ze maakten hierdoor al de ups en downs van de arbeidsmarkt mee.

Werkeloosheid

Reeds kort na 1920 kampte de gemeente Emmen met het werkloosheidsvraagstuk, zodat de uitgravingen voor de straatwegen reeds in werkverschaffing werden uitgevoerd. Ja, oud-Compascumers kwamen zelfs terecht in Witteveen en Slenerzand. Vaak waren het de pastoors die zowel over de geestelijke als de materiële zijde van de kwestie met de autoriteiten confereerden en zekere successen boekten. Pastoor Bergervoet ijverde al voor objecten dicht bij huis en pastoor Schweigmann fietste naar Emmen om de grensgangers niet de dupe te laten worden van valutaverschillen.

Nu heeft ook het veen zijn tijd gehad, al wordt er nog gegraven en gebaggerd, maar de nieuwere tijden brengen nieuwe problemen mee, maar het vitale volk van Compas kan deze problemen aan en zal ze met de haar eigen gemeenschapszin weten op te lossen, tot heil van haar bewoners.

Bovenveenkoloniën

In de tweede helft der 18e eeuw nam de Vorstbisschop van Munster het initiatief tot kolonisatie van het bovenveen op het grote Boertangermoeras. Hij had hiermede een tweevoudig doel. Eerstens zouden vele eenvoudige gezinnen een bestaan vinden en vervolgens vond hij een bewoonde grens de beste verdediging die men zich denken kon. Zo ontstonden aan de Drentse grens in Duitsland omstreeks 1790 een veertiental

536 In het verlengde van de Verlengde Hoogeveense vaart: van Klazienaveen richting Zwartemeer, naar de grens.

nieuwe bovenveenkoloniën, nl. Neurhede,⁵³⁷ Neudresum, Neusustrum, Twist (Hesep en Rühler Twist), Schwartenpohl, Neuverszen en Tunnel, Hebelermeer, Rütenbrock, Barenfeer, Hahnentange, Schwartensenberg en Lindloh, Neudörpen, Neulehe, Neuaremborg, Neuvrees, Neubörger en Breddenbörg. De kolonisten hiervan kwamen uit alle delen van het Duitse rijk en er wordt zelfs gezegd dat er Hollanders en Brabanders bij waren. Dit zijn de plaatsen waar de Katholieken van Oost-Drente hoofdzakelijk vandaan stammen. Zij zochten immers bij hun boekweitcultuur steeds nieuwe venen en vonden die in overvloed in Oost-Drente.

De Katholieken van Bargercompascuum stammen hoofdzakelijk uit Rütenbrock, Wesuwe en Hebelermeer. Ook Zandberg en Slagharen leverden hun aandeel, doch ook dit waren mensen die zelf of in hun voorouders uit de Duitse grensstreek kwamen.

Wanneer we ons afvragen wie deze kolonisten tot een parochiegemeenschap samenbond, dan komt de naam van pastoor Vroom, een der grootste figuren uit de laatste honderd jaar voor Katholiek Drente, allereerst daarvoor in aanmerking. Hij was de zoon van een zakenman in Nieuwe Pekela, werd te Warmond in 1850 priester gewijd en kwam 14 September 1869 als pastoor naar Erica. Zeker kreeg hij een zware taak, want in die dagen werd Erica de moeilijkste parochie van heel het Aartsbisdom genoemd. Hij zag als een der noodzakelijkste dingen een eigen parochie voor de Compascumers, voor wie het gevaar niet denkbeeldig was, dat ze wegens al te grote afstanden met onbegaanbare wegen steeds minder zouden kerken en in het Geloof zouden verslappen.

In Utrecht kon men het geval Bargercompascuum moeilijk bekijken en de Aartsbisschop was van mening, dat het een Rectoraat moest worden, evenals Ter Apel van Zandberg. Er zou dan een kapelaan worden benoemd in Erica, die des Zondags de H. Mis zou lezen te Bargercompascuum en er de H. Sacramenten zou toedienen.

Gelukkig dat hier nooit iets van terecht kwam, want de kapelaan van Erica zou vaker des Zondags niet in Barger-compascuum

537 Alles is Nieuw.

zijn geweest dan wel, daar een groot deel van het jaar een onmetelijke moerassige veen- en watervlakte Compas van Erica gescheiden hield.

Pastoor Vroom wenste zich eerst goed op de hoogte te stellen en ging naar Bargercompasuum. Meer dan drie uren moest hij daarvoor lopen en baggeren over de veenwegen en kwam afgemat, koud en nat aan bij Janberend Wilken, die zich als herbergier, winkelier en boekweitboer aldaar had gevestigd. Hier wordt aan de haard alles breed en diep besproken en na thuiskomst laat hij de Aartsbisschop weten, dat zijn mening is dat de kerk moet komen te staan in het midden van Compasuum en wel in de nabijheid van de school, aan de weg, die van N. Dordrecht het Compasuum doorsnijdende tot aan de Pruisische grenzen loopt. Vervolgens bepleit hij een zelfstandige parochie op te richten en geen rectoraat en bovendien Nieuw-Dordrecht (het huidige Klazienaveen en Bargerroosterveld) niet bij Erica te laten, maar te voegen bij de nieuw op te richten parochie, en omdat ze er dichter bij liggen en omdat de verbindingswegen beter zijn.

Alle drie voorstellen werden door Utrecht echter niet aanvaard en de opdracht bleef het bouwen van een kapel met een kamer, waar Erica's kapelaan kon logeren. Pastoor Vroom bepleitte nogmaals zijn zienswijze, waarop hij wel geen direct antwoord kreeg, doch het feit dat in 1873 de parochie Bargercompasuum werd opgericht overeenkomstig de inzichten van pastoor Vroom, doet ons vermoeden dat zijn zienswijze toch bij nader bekijken als de juiste werd beschouwd.

Afmattende tochten

Maar het was nog geen 18 Jan. 1873, de oprichtingsdatum van de parochie Bargercompas. Eerst zouden er nog heel wat brieven geschreven, heel wat conferenties gehouden en moeizame en afmattende tochten gemaakt moeten worden. 1870 was ook al geen gunstig jaar om op te schieten want de Aartsbisschop Mgr Schaepman, woonde het Vaticaan's Concilie te Rome bij en in die tijd werden er geen beslissingen hier genomen. De hoogeerw. heer Deken kon wegens de slechte wegen Erica niet eens bereiken, laat staan Bargercompasuum. Maar in de tweede helft van 1870 was hij op kerkvisitatie te Erica en maakte

toen ook met pastoor Vroom via Zuidbarge, Den Oever, Bargoosterveld de tocht naar 't Compas. Bij Janberend Wilken werd weer vergaderd, een stuk terrein in ogenschouw genomen en plannen besproken. Men was nu toch op reis en ging meteen maar even door om de nieuwe Maximiliaankerk te Rütenbrock te bekijken. Er ging een voorstel naar Utrecht om 11 bunder grond te kopen. Het werd goedgevonden en er kwamen nog enkele voorstellen bij. Monseigneur wilde nl. de grond onder goede leiding laten bewerken en dan geschikt maken voor de boekweitverbouw. De Bisschop zou zelf het zaad bekostigen en de parochianen moesten gratis hun arbeidskrachten leveren. De opbrengst zou dan zijn voor de nieuwe kerk. Pastoor Vroom die dit de boeren voorstelde kreeg te horen dat het beter was de grond te verhuren dat zou meer opbrengen. Utrecht hield vast aan het plan dat was voorgesteld. Daar stond de goede pastoor Vroom in het verre eenzame veengedeelte van Drente.

Te laat met het lijk

Hij liet zijn kerkelijke overheid weten dat hij direct niet kon vergaderen daar tussen Erica en Compascuum alles blank stond. Toch gelukte het hem kort daarna de Compascumers bij Wilken bijeen te laten roepen, op dezelfde morgen waarop hij nog een elders ongekende begrafenis moest doen te Erica. Het betrof een oude vrouw uit Nieuw Dordrecht die hij vier dagen tevoren nog met grote moeite had kunnen bedienen. Men kwam uren te laat met het lijk aan de kerk. Vier mannen droegen de kist, die met touwen op een ladder was vastgebonden. Van onder tot boven was de kist met modder bespat; ze hadden nu eens het lijk gesleept, dan weer gedragen en daarna moest pastoor Vroom naar Compascuum om te vergaderen.

Collecte

Er kwam nu een ander voorstel nl. om voor de betaling van 3 bunder tegen Mei te willen zorg dragen en om voor de omhakking van de negen bunder te willen zorgen. Bovendien werd besloten een collecte te houden in Rütenbrock, Haren, Wesuwe en Hebelermere en eventueel nog in andere gemeenten. Er volgde een periode van bewonderenswaardige ijver van pastoor Vroom die de Compascumers achter zich wist en 1 Mei

1871 kon de koopprijs betaald worden voor de aangekochte grond. Maar nu werd pastoor Vroom ziek en hij ging geruime tijd naar zijn ouderlijk huis te Nieuwe Pekela om weer op krachten te komen. Maar in het begin van 1873 was alles in orde en kwam de oprichtingsbrief met de aanhef: “Er wordt in de gemeente Emmen een nieuwe parochie opgericht, die de naam draagt van het Compasuum en gesteld wordt onder het patronaat van den H. Jozef”.

Pastoor Vroom moet toen wel een der mooiste dagen van zijn leven hebben beleefd. 17 April d.a.v. kwam de eerste pastoor Th. de Klaver naar Compasuum en werd met grote feestelijkheden ingehaald. Iedereen vierde dit feest mee. Nadat de nieuwe pastoor zijn parochianen had toegesproken en bedankt voor de feestelijke verwelkoming, werd er bij Wilken door de mannen nog wat nagevierd, de vrouwen gingen naar huis en de kinderen werden getraceerd op school. Pastoor de Klaver had echter noch een kerk noch een pastorie. Hij kreeg gastvrij onderdak bij Janberend Wilken, een der grote pioniers van het katholiek leven in de Oosthoek, die om zijn grote verdienste op hoge ouderdom het gouden erekruis Pro Ecclesia et Pontifice van de H. Vader ontving. Voor kerk zou eerst de schuur van genoemde Wilken dienst doen, een eenvoudige schuur met stro-bedecking staande dicht bij Wilkens huis.

Over deze eerste H. Mis op Compasuum's bodem schrijft de heer Kuis:

“Pastoor de Klaver las de eerste H. Mis in het nederige schuurkerkje op de wijde veen vlakte op Zondag 20 April 1873. Slechts het “priesterkoor” was bevloerd, de overige ruimte was leembodem. Het altaar evenals de altaarsteen waren geleend door pastoor Spitzen te Heino. Het kerkbestuur te Hebelermeer had dit geweigerd, let wel: de Kirehvorstand, niet Vicar Ahrends, want die was de goedheid in persoon! Kelk, ciborie en monstrans waren (van Zandberg. Aan ornamenten ontbrak nogal iets. De kaarsen stonden de eerste tijd op spijkers en aan de lage balken hingen een paar doodgewone petroleumlampen, waarvan de brandvlekken nu nog worden getoond. Was het over het geheel armoedig, die lamp was eigenlijk een luxe, want

in vele woningen op het Compas was de oude tuitlamp nog in ere!” Dat was het kerkje.

Famös Schachspieler

De pastoor was, zoals we reeds zeiden, gehuisvest bij Janberend Wilken, die zijn mooiste kamer, “geplaveid met blauwe vloeren” aan de herder had afgestaan. De eerste pastoor zat daar wel eenzaam op Compascuum. Omgang had hij nogal met Vikar Ahrends van HebeIermeer, die bekend stond als een “famös Schachspieler”, terwijl hij op Nederlands gebied aangewezen was op zijn collega’s te Zandberg en Nieuw-Schoonebeek.

Wanneer ze elkaar bezochten, moesten ze altijd wel een nacht blijven logeren daar anders de verre en moeilijke tocht de moeite niet loonde. Pastoor Klaver’s eerste taak was nu om voor zichzelf en voor de Heer een nieuwe woning te bouwen. Als in die dagen gebruikelijk nam hij de bedelstaf hiervoor op en trok door de Noordelijke dekenaten. De heer Molenaar uit Sneek zou kerk en pastorie gaan bouwen. De pastorie werd in onderdelen te Sneek klaar gemaakt en via het Oranjekanaal zo dicht mogelijk bij het Compascuum gebracht. (Praefabricated house!). 10 Augustus lag de pastorie in onderdelen te Noordbarge voor de wal en konden de boeren van Compas met kar en wagen alles gaan afhalen. Timmerlui uit Sneek kwamen over, die elzen palen uit Roswinkel lieten bewerken, er werd nog wat steen en hout aangevoerd en reeds 2 October kon pastoor Klaver zijn woning op het bovenveen betrekken. Ook kon hetzelfde jaar Deken van Santen de kerk komen inwijden.

Verbetering

Voor de parochianen was sinds de parochie-oprichting een geweldige verbetering ingetreden. Voor niemand was de afstand nu nog groter dan anderhalf uur gaans. Wat dit echter nog betekende in het barre jaargetijde, als abnormale wateroverlast de mensen noodzaakte hun weg te kiezen over de wendingen der akkers in plaats van over de eigen weg, begrijpt ieder. Pastoor Klaver zocht daarom bij voorkeur contact met de verst verwijderden. Nabij het Zwarte Meer, waar hij evenals te Dort en Compascuum en in de Maatschappij geregeld zijn parochianen bezocht, maar ook met hen vanuit de schuilhutten

gaarne jacht maakte op de vele wilde eenden, want hij was een hartstochtelijk jager, bouwde hij voor eigen rekening een boerderij. Deze stond aan de Westelijke oever van het meer en was het eerste huis met stenen onderbouw en gevel in deze streek. Op de windvaan stond de spreuk “Modo udum, modo sudum”, wat betekent: nu eens nat, dan weer droog, wat een zinspeling was op het 111 Hectare grote Zwarte Meer en op de uitgestrekte veenvlakte zelf.

Lijk naar Erica

Nog enkele keren moest een lijk helemaal naar Erica worden vervoerd om aan de schoot der aarde te worden toevertrouwd, doch sinds 1876 was ook dat gelukkig ten einde en had men een eigen kerkhof te Bargercompasuum. Tegelijk met dit kerkhof werden op het bovenveen aangelegd een moestuin, een siertuin met vijver en een prachtig wandelbos. We vermelden dit wandelbos extra, want twee schrijvers uit Bargercompasuum, n.l. de heren Bos en Vocks, die beiden een roman schreven over deze streek, werden door dit bos dikwijls geïnspireerd. Het was het enige bos in verre omgeving op het hoogveen. In die dagen werd er nog intense armoede geleden op Bargercompasuum wanneer de boekweitooft mislukte. De winter van 1879 – 1880 moet wel bijzonder nat zijn geweest. Pastoor Klaver schrijft in zijn notities dat in de huizen zijner parochianen toen alleen maar water en vuur was en hij vroeg zich verwonderd af waar de goeie mensen toch wel van leefden. Het gemeentebestuur deed iets om de armoede te verlichten, doch verreweg de voornaamste figuur die de nood kwam lenigen was pastoor Klaver zelf, die elders in den lande aan rijkere geloofsgenoten om hulp vroeg voor zijn zwaar getroffen mensen.

Gestage groei

Dan begint een gestage groei van de parochie en steeds dieper wordt het katholieke Geloof geleerd en beleefd. De groei van het aantal katholieken is drie keren de oorzaak dat nieuwe parochies in de buurt worden gesticht en Bargercompasuum een stuk van zijn uitgestrekt domein gaat verliezen. In 1904 had de alom bekende pastoor A. C. Dames, na zijn veelbesproken bedeltochten, de kerk te Klazienaveen gered en verloor

Compasuum Nieuw Dordrecht en verder alles wat bezuiden het Vanechtskanaal lag. Pastoor Weninck te Bargercompasuum en zijn ambtsgeenoot pastoor Vincke – hun namen blijven bij ons altijd in eerbiedige herinnering – stichtten in 1906 de parochie Bargerooterveld. Velen van het Compasuum hadden n.l. daar de zandgronden ontgonnen en bewoond en hun kerkgang naar Compasuum was wegens de hoogveenvlakte en de slechte wegen die beide plaatsen scheidden, erg moeilijk.

Dezelfde pastoor Weninck was ervan overtuigd dat het houten kerkje en de sobere pastorie op het. bovenveen eenmaal moesten worden vervangen door een stevige en stijlvolle kerk en pastorie. Hij begon dan ook al met geldinzamelingen om dit ideaal te bereiken. Pas na de viering van het gouden jubileum van de parochie kon dit echter werkelijkheid worden. Op 14 Juli 1925 werd de nieuwe kerk op de dalbodem gelegen in het centrum van het dorp, gebouwd, onder architectuur van de heren Jos en Pierre Cuypers, door Mgr. H. van Wetering geconsacreerd.

Dit was in het kort de geschiedenis van de wording van de St. Jozefparochie te Bargercompasuum, welke gegevens we hoofdzakelijk putten uit de geschriften van Bargercompasuum's historicus de heer J. B. Kuis. We eindigen met nog enkele jaartallen te geven uit de laatste tijd,

1921 Oprichting van de parochie te Zwartemeer, oudtijds gebied van Compasuum.

1923 Bij gelegenheid van het gouden feest der parochie ontvangt Janberend Wilken, een groot pionier van Bargercompasuum, van de H. Vader het erekruis.

1929 Oprichting van de katholieke lagere school.

1932 Stichting van het parochiehuis.

Vanaf de oprichting bestuurden 15 pastoors de parochie. Uit Bargercompas kwamen voort de apostolisch prefect Mgr. Harmelink, vier priesters en drie kloosterzusters.

Bargercompasuum crescat et floreat!

PASTOORS DIE BARGERCOMPASCUUM BEDIENDEN:

Th. de Klaver	1873 – 1880
B. Eppink	1880 – 1885
J. A..Eckman	1885 – 1890
G. H. F. Groothuis	1894 – 1900
P. Boermans	1900 – 1902
G. G. Batenburg	1902 – 1902
B. H. Weninck	1902 – 1908
F. Langedijk	1908 – 1910
B. F. Savenije	1910 – 1915
Ch. H. Schweigmann	1927 – 1934
J. F. M. Verheuvcl	1934 – 1941
J. L. Hassink	1941-

Zorgvlied 1884

St. Andreas Apostel

Zorgvlied, gelegen temidden van een wonderlijk mooie natuur, is al jarenlang gezocht als een oord waar men zijn zorgen laat vlieden.

Stellig zochten de heren mr. Julius en Lodewijk Verwer het in 1880 niet met die bedoeling toen zij tegen 1880 huize “Zorgvlied”, ook wel “Castra vetera”⁵³⁸ genaamd, aankochten en er gingen wonen. Deze twee mannen hadden kennelijk sociaal-apostolische bedoelingen toen ze geweldige complexen grond aankochten van de Maatschappij van Weldadigheid. Ze wilden namelijk veel katholieken, speciaal uit Brabant en Limburg, die het op hun woonplaats arm hadden, hierheen halen om ze in de bos en grondcultuur een beter bestaan te verschaffen.

Toen Z.D.H. Mgr. Snickers de aartsbisshop van Utrecht op 30 Mei 1880 door Z.H. Paus Leo de Dertiende in audiëntie werd ontvangen – denkelijk bij diens bezoek ad limina⁵³⁹ -, verkreeg hij voor de heren Verwer van Huize Zorgvlied de gunst dat zowel zij als al hun dienstbaren op welke wijze dan ook -waaronder wel alle katholieken die er woonden vielen – voortaan hun Zondagsplicht konden vervullen in de huiskapel van Huize Zorgvlied door daar de Heilige Mis te horen. Alleen op grote feestdagen waren ze gehouden dit in hun parochiekerk te Steenwijkerwold te doen.

538 Oud kamp. (voor veteranen)

539 Bij de grens. Tot op de limiet. De limes vormden de grens van het Romeinse rijk.

HUISKAPELAAN

Er was zelfs een huiskapelaan, zeker de enigste die in deze functie in Drente na de Hervorming heeft dienst gedaan. Zijn naam was J. W. v. d. Burgt. Tot de oprichting van de parochie in 1884 had hij de zielzorg van de kleine groep katholieken in en om de villa van de heren Verwer. Genoemde heren wilden een katholieke kolonie stichten en de bedoeling was dat de kleine gemeenschap zou uitgroeien tot een parochie. Het verslag van de Gedeputeerde Staten van Drente in 1884 geeft het volgende te lezen:

“Op verzoek van den Vicaris-Capitularis van het Aartsbisdom van Utrecht om de toelage eener rijksjaarwedde van 600 gulden te bevorderen ten behoeve van den pastoor eener nieuw op te richten R.K. parochie te Wateren (Zorgvlied), gemeente Diever, en zo mogelijk voor den bouw eener kerk aldaar een rijkssubsidie van 3000 gulden te verleenen, werd door den Minister van Financiën te kennen gegeven, dat de nog zeer geringe bezetting ter voormelde plaatse het toestaan der uit ‘s lands kas gevraagde gelden niet zou rechtvaardigen en het verzoek mitsdien afgewezen werd.”

Inderdaad woonden er toen de Zorgvlied nog maar negen gezinnen met vijftig gezinsleden, maar de parochie strekte zich verder uit dan het mooie plekje dat Zorgvlied heette, en er waren dus ook meer katholieken. Ondanks de subsidie uit de schatkist werd afgewezen, ging de bouw van een kerkje met pastorie en de oprichting der parochie door. De heren Verwer waren ook hierbij de grote weldoeners. Het parochie-archief vertelt het bijzonder sober met de volgende woorden:

“De parochie van de Heilige Andreas in Wateren, dekenaat Heerenveen, is opgericht bij breve van 3 September 1884 door den Aartsbisschop van Utrecht, Z.D.H. Mgr. Petrus Matthias Snickers. De daaropvolgende Zondag is de brief, waarin ook de grenzen van de nieuwe parochie staan aangegeven, in de kerk voorgelezen. 18 September d.a.v kwam de Hoogeerw. Heer deken L. B. Mulder, in gezelschap van de Zeereerw. heren Gerrits, pastoor van Steenwijk, en Roberink, pastoor van Steenwijkerwold, de kerk plechtig inzegenen en daarna werd

als eerste pastoor geïnstalleerd Petrus Joannes Conradus van Haagen.”

Hiermede was de taak van de huiskapelaan op Huize Zorgvlied ten einde en begon de pastoor van Wateren zijn taak. Dat Zorgvlied niet uitgroeide tot een mooie parochie van landbouwers, heeft niet gelegen aan het idealisme en de offers van de heren Verwer, misschien wel aan hun zakelijke kennis en in elk geval hebben ze de tijd niet meegehad.

Kleine boeren werden naar Zorgvlied gehaald. Ze kregen wat bos en heidegrond en een huisje. Het wil ons voorkomen, dat deze mensen de landbouw niet voldoende kenden, want dikwijls waren ze na enkele jaren nog op de liefdadigheid van de heren Verwer aangewezen. Na een sukkelend bestaan vertrokken ze dan meestal weer na enkele jaren.

Met de industrie lukte het al evenmin. Sigaren en klompen-industrie maakten een korte opgang en een snelle neergang mee. Nadat ze nog de bekende Sint Antonius Stichting in het leven hadden geroepen als een tehuis voor ouden van dagen, en na talrijke mislukkingen te hebben meegemaakt, verkochten de heren Verwer hun uitgestrekte schone bezittingen.

NIEUWE KERK

In 1923 kreeg pastoor N. J. Epping verlof om een nieuwe kerk te bouwen. Volgens de methode van die jaren moest hij daarvoor de bedelstaf opnemen en zo de benodigde gelden bijeen krijgen.

Hoewel de tijd toen gekenmerkt werd door grote armoede, wist deze pastoor in korte tijd het benodigde bedrag te bemachtigen en reeds het volgende jaar kon Deken Vaas van Wolvega de kerk plechtig inwijden. En al was Zorgvlied nu ook nog zo schoon, de geringe groei van het aantal parochianen – er kwamen steeds minder en er gingen steeds meer vertrekken – werd men genoodzaakt het te uniëren met de parochie Veenhuizen. Dit gebeurde in 1933. Toen in 1936 de paters Franciscanen de parochie Veenhuizen overnamen, kregen zij ook de geestelijke zorg voor de katholieke gemeenschap van Zorgvlied.

TOERISTEN

Bij toeristen is dit prachtige stukje Drente zeer in trek, en in de zomermaanden lijkt het wel een congresplaats voor de jeugdbeweging in al haar schakeringen. Het was goed gezien dat twee jaren geleden de Katholieke Centrale voor Jeugdherbergen en Vacantiehuizen er een jeugdherberg opende. Voor de toerist en vacantienganger blijft Zorgvlied haar naam eer aandoen!

PASTOORSLIJST VAN ZORGVLIED:

J. C. van Haagen	1884 -1891
G. J. Vaas	1891 -1897
C. Th. F. Laarhoven	1897 -1900
J. H. Leemkoel	1900 -1907
F. J. Boseslaar	1907 -1912
J. H. A. A. Brugman	1912 -1916
P. J. Boekhorst	1916 -1921
N.J. Eppings	1921 – 1926
H. E. Elbetsen	1926 – 1930
H. v. d. Brink	1930 – 1933
A. H. Oerbekke	1933 – 1936
H. J. H. Smits O.F.M.	1936 – 1950
P. D. v. d. Werf O.F.M.	1950-

Munsterseveld 1889 en 1895

St. Willehad

De⁵⁴⁰ kerkelijke kalender wees aan de feestdag van Sint Franciscus⁵⁴¹ 1887, toen pastoor N. Nieuwesteeg van Terapel de volgende brief richtte aan Mgr. Snickers de Aartsbisschop van Utrecht.

Monseigneur,

Het zij mij geoorloofd Uwe Doorluchtige Hoogwaardigheid de toestand der gemeente Stadsterapelkanaal⁵⁴² zo duidelijk mogelijk te beschrijven. De R.K. gemeente alhier bestaat uit circa 775 Communicanten, waarvan circa 300 – hetzij om de verre afstand – hetzij uit onverschilligheid in een andere gemeente de H. Mis bijwonen of hun Zondagsplichten niet vervullen, enigen wonen twee uren gaans van hun parochiekerk. De zedelijke toestand laat op die verre afstand veel te wensen over.

1) De opvoeding der jeugd wordt zeer verwaarloosd en door verzuim van de catechismus en ook door verzuim des Zondags de H. Mis bij te wonen.

540 Munsterseveld is het huidige Emmer-Compasuum.

541 Franciscus stierf op 3 oktober 1226 en werd door paus Gregorius IX twee jaar later heilig verklaard. Zijn feestdag (naamdag) werd in de Romeinse kalender op 4 oktober vastgesteld. Patroon van: Franciscanen, de armen, sociale werkers, kooplui, milieubewegingen, kleermakers, wevers, vlashandelaren, stoffenhandelaren, tapijtverkopers.

542 Stad = Stad Groningen als eigenaar van kanaal en venen

2) Om de onmiddellijke nabijheid der Duitse grenzen heerst er een voortdurende sluikhandel of smokkelarij met alle treurige gevolgen U.D. Hoogwaardigheid bekend.

3) De naburige gemeente Roswinkel, bijna uitsluitend protestant en die zich in het Emmercompascuum meer en meer uitbreidt, geeft dikwijls aanleiding tot gemengde huwelijken.

Enige grondeigenaars hebben daarom twee bunders grond geschonken met de wens daarop een R. K. kerk te bouwen. Fondsen zijn daarvoor niet aanwezig, tenzij ongeveer 600 gulden en enigen van hen hebben hun toezegging gedaan zoveel in hun vermogen is tot de bouw der kerk bij te dragen. De bijdragen zullen echter de som van 400 gulden niet te boven gaan. De bevolking neemt echter aan het gedeelte waar de geschonken grond ligt jaarlijks toe, zodat het tijdstip niet ver verwijderd zal zijn dat 500 Communicanten aldaar gevestigd zullen zijn. Mag ik Uwe Doorluchtige Hoogwaardigheid met alle bescheidenheid vragen of er mogelijkheid bestaat een nieuwe parochie op te richten?

In 1877 bij het oprichten van de parochie Terapel, is zijne Excellentie de gouverneur van Groningen met goed gevolg de tussenpersoon geweest om van de regering een jaarlijkse toelage van 400 gulden voor de pastoor te verkrijgen. De beweegredenen hiervoor waren de exploitatie der venen, de nederzetting van Hannoveranen bijna uitsluitend Katholiek, die de grond bebouwen, alsmede de onzedelijke toestanden, die door de sluikhandel ontstonden. Indien Z. Excellentie de Gouverneur van Drente om dezelfde beweegredenen als bemiddelaar bij de regering wilde optreden tot het verkrijgen van een jaarlijkse rijkstoelage vanaf 400 gulden voor een rector, dan zou naar mijn bescheiden mening de tijd spoedig aanbreken, dat het Emmercompas of Munsterseveld een zelfstandige parochie werd. De beweegredenen voor het Emmercompas zijn dezelfde en het Rijk zal ook daar toch door jaarlijkse grondlasten, Personeel enz., hare baten hebben die ruimschoots opwegen tegen de toelagen aan een Rector of Pastoor gegeven.

Met de meeste eerbied onderwerp ik mij aan alle raadgevingen en besluiten, die U. D. Hoogwaardigheid in deze zo noodzakelijke

toestand voor het heil der zielen neemt. De twee bunder grond zullen in de maand November worden getransporteerd.⁵⁴³ Mag ik daarom voorlopig in kennis worden gesteld om de grond op de R.K. parochie van Terapel te laten overschrijven, omdat voor het Munsterseveld of Emmercompascuum geen rechtspersoon bestaat; en tevens wat van mijn kant moet gedaan worden om de zaken tot een goede uitslag te brengen.

Deze brief is wel het eerste bekende officiële pogen om Munsterseveld, dat in het Zuiden overgaat in het Emmercompascuum, tot parochie te verheffen. Wat was er op deze uitgestrekte hoogveenvlakten van het Boertangermoeras, welke enkele tientallen jaren daarvoor nog geheel onbewoond waren, gebeurd?

HOOFDDIEP EN WIJKEN

Eerstens waren de verveningen in volle gang gekomen. Meestal begon men met de verveningen vanuit een bruikbare waterweg een kanaal te graven, het zogenaamde hoofddiep. Aan beide zijden van het kanaal werd de turf dan over een aanzienlijke breedte weggestoken. Dan begon men met de aanleg van wijken, 200 meter van elkaar, loodrecht op het hoofddiep, en nu werd het veen tussen deze wijken weggestoken. De turfgravers vestigden zich langs de wijken in hutten en kleine huisjes. Langs het hoofddiep bouwden de handwerkslui, zakenlui en de boeren, wanneer het veen verwijderd was en tot dalplaats was geworden.

Zo ontstonden de langgerekte veenkoloniën, zo ontstond ook Emmercompascuum. Munsterseveld was eigendom van de boeren uit Munsterland, terwijl Emmercompascuum behoorde aan de gezamenlijke boeren van Emmen en Westenesch. Beide namen zeggen nu nog wie eens de gronden van hun dorp bezaten.

KANAAL

Toen de stad Groningen het Stadskanaal verder wilde doortrekken, naar Z.O. Drente, moesten ook contracten worden afgesloten met de veeneigenaren. Dit gebeurde in 1875, terwijl het Compascumer Kanaal II gegraven werd enkele jaren later. Het kanaal werd

⁵⁴³ Acte bij de notaris vastgesteld.

gegraven vanaf Terapel naar Emmercompasuum door de gronden van de Schwartzsenberger boeren, het Munsterseveld.

Als vergoeding moesten deze boeren een strook grond van 125 meter breed, langs het kanaal aan Groningen afstaan, die het dan kosteloos mocht vervenen. Na tien jaren, als de turf er af was, kregen de boeren het weer in eigendom terug, behalve om de 500 meter een heemgrond⁵⁴⁴ voor een brugwachterswoning. Deze kanalisering veroorzaakte een grote trek van Schwartzsenberger boeren. Ze verlieten hun oude woonplaatsen om zich op Drents gebied te gaan vestigen, waar ook hun gronden lagen.

MUNSTERSEVELD

Nu het nieuwe kanaal gegraven werd bestond er een behoorlijke verkeersweg te land en over het water, ze konden hun land nu beter bewerken omdat ze er nu midden op woonden. Ook kwamen er wel die om militaire redenen⁵⁴⁵ Duitsland ontvlucht waren; doch dat waren er maar heel weinig in deze streek. De streek kreeg de naam Munsterseveld, en strekte zich uit vanaf het Munnekemoer – veen of moeras der monniken – tot Emmercompasuum. Naast deze immigratie van boeren naar het Munsterseveld kwamen op het Emmercompasuum, naast boeren zich vooral veenarbeiders en zakenlui vestigen, doch deze kwamen meestal niet van Duitsland.

In 1879 stonden op het Emmercompasuum nog maar enkele veenketen, in 1881 verrees er langs het kanaal de eerste woning op het zand. De grote intocht der bevolking begon echter pas toen het kanaal een eindweegs in het veen gegraven was.

TAALGRENS

De zuidgrens van de waterschappen, Emmercompasuum en Emmererfscheidenveen is heden ongeveer de grens tussen twee koloniale groepen, n.l. een Drents en een Gronings sprekende bevolking, terwijl het Munsterseveld in haar taal haar Duitse afkomst niet verloochend heeft.

Naast de mensen die zich bijvend gingen vestigen, kwamen er ook veel tijdelijke werkkrachten hun brood verdienen uit de oudere

544 Erf voor een heem; een huis.

545 Frans-Duitse oorlog met protestantse Bismarck. 1870-1871.

veenkoloniën en van elders. Tegen de tijd dat de turfgraverij zou beginnen kwamen deze arbeiders, meestal in groepjes en zonder hun gezinnen, en vonden tegen een geringe vergoeding onderdak of inkwartiering bij reeds gevestigde veenarbeidersgezinnen. Zoals de taal de herkomst der kolonisten aangeeft, zo doet het ook de godsdienst. Munsterseveld werd bewoond door katholieke boeren uit het Munsterse Emmercompascuum met zijn verschil in godsdienst als in een grote stad in het Westen des lands, weet zij mensen behalve uit Duitsland ook van talrijke andere plaatsen uit het Noorden afkomstig.

SOBER BESTAAN

De leefwijze van de boeren was sober en men moest hard werken om vooruit te komen. Men stond gewoonlijk om 6 uur op. Het morgeneten bestond uit zelfgebakken brood, gedoopt in het vet van uitgebakken spek. De koffie die erbij werd gedronken brandde men zelf. Dan begon het landwerk, boekweitteelt, en daarnaast wat aardappelen en koren. Op de boerderij werd wat vee gehouden, koeien en varkens, en later ook veel schapen. Ook had elke boer een paard en een hok vol kippen.

Het middagmaal was stampot met pap of pannekoek met spek. Des avonds werd gegeten wat des middags was overgebleven, aangevuld met wat boterhammen. Er moest hard gewerkt worden. Vrije tijd bleef er aanvankelijk niet over en voor de ouderen bestond het probleem van de vrijetijdsbesteding niet, dan hadden ze rust nodig. Wanneer men des Zondags de lange kerkgang lopende had gemaakt, ging men thuis de traditie voortzetten der Duitse boeren en een flinke middagslaap doen. Mocht er in de winteravonden nog wat tijd over zijn, dan ging men bij de naobers en vrienden op visite en speelde men het solokaartspel. Het koren werd gemalen bij molenaar Albert Brunnink op Roswinkel, later bij Rudolf Hoge te Munsterseveld, toen deze zich een stoommolen had aangeschaft. Had men een dokter nodig, dan moest men daarvoor een tocht maken van 3 uren naar Haren in Duitsland, dichterbij woonde er geen geneesheer. De dokter hield wel af en toe spreekuur in het café'tje van Kocksmeike in Rütenbrock, maar dat was voor spreekuurgevallen.

De Hervormde kerk van Roswinkel is een eenvoudig zaalkerkje uit de achttiende eeuw. De huidige kerk moet een voorganger hebben gehad, waarschijnlijk uit het begin van de veertiende eeuw. Wellicht is de kerk gesticht vanuit het klooster Ter Apel. Het schip dateert uit 1759.

LEERPLICHTWET

De arbeidersbevolking had een veel moeilijker leven. Man, vrouw en kinderen, allen werkten in het veen. De man deed het zwaardere werk als turfgraven en wijkgraven, de vrouwen en meisjes het minder zware werk verbonden aan het droogmaken van de turf. Na de wettelijke regeling van de kinderarbeid⁵⁴⁶ en het invoeren van de leerplichtwet⁵⁴⁷ kwam aan het werken van de kinderen in het veen langzaam een einde. Wanneer een plaats in ontginning kwam, liet de vervener voor het arbeidersgezin dat zijn veenplaats moest bewerken, een “woning” bouwen. De arbeider kon hierin gaan voor een geringe huur, doch was verplicht voor de vervener te werken. Dikwijls bestond er een gedwongen winkelnering. Des winters moest men leven van wat des zomers was overgehouden, en dat was meestal niet veel. Daar onder de arbeidersbevolking bovendien de drankzucht nogal heerste, was een verhoging van het welvaartspeil allermoeilijkst in die dagen.

DRANKZUCHT

Jenever werd er onder de arbeidersbevolking van Emmercompasuum toen het in vervening was veel gedronken! Bij geboorte en begrafenis, bij huwelijk, bij het wijkgraven en het turfgraven, bij het begin en het einde van een karwei, bij het verschepen der turf, bij het bouwen van een keet, altijd was er jenever bij. In kleding en voedsel was men uiterst sober en ook aan de woninginrichting werden nauwelijks eisen gesteld. De kleding moest “warm” zijn, het voedsel moest “goed helpen” en de woning moest “onderdak” verschaffen. Hun veestapel bestond uit een paar geiten. Van de arbeider moet gezegd worden dat ze voor hun werk een groot verantwoordelijkheidsgevoel hadden en de veenbazen hen rustig zelfstandig konden laten werken.

546 In 1874 dient de liberale politicus Samuel van Houten een initiatiefwet in tegen ‘overmatigen arbeid en verwaarlozing van kinderen’. Deze wet verbiedt de arbeid van kinderen tot twaalf jaar in werkplaatsen en fabrieken. Hoewel Van Houten met zijn wet een algemeen verbod nastreeft, wordt zijn voorstel in de Tweede Kamer afgezwakt.

547 Samuel van Houten In 1901 kwam de leerplicht. De leerplicht was er voor kinderen van 6 tot 12 jaar. De kinderen moesten naar school, het was verplicht. In 1969 werd de tijd dat je op school moest zitten verlengd naar 9 jaar. In 1975 was het 10 jaar geworden.

MIDDENSTAND

Behalve boeren en arbeiders kwamen op Emmercompasuum ook neringdoenden. De eerste neringdoenden vestigden zich b.v. op de kruispunten van wegen en kanalen of bij de bruggen, dus op plaatsen waar ze in de toekomst een centrum verwachten. Als eersten kwamen de verveners die er vaak ook een winkelbedrijf op na hielden. Vrij spoedig volgden de leveranciers van bouwmaterialen en de herbergiers. Geleidelijk kwamen de ambachtslui als timmerlieden, smeden, metselaars, huisschilders enz. De neringdoenden openden doorgaans ook een winkel en men was wel genoodzaakt veel zaken tegelijk aan te pakken om een behoorlijk bestaan te hebben. Oorzaak was dat de arbeiders te weinig verdienden; ze moesten dus “borgen”⁵⁴⁸ en de winkeliers maakten erg kleine winsten.

NAOBERPLICHTEN

Doordat de mensen op elkaar waren aangewezen, was er een sterke gemeenschapszin en wederzijds hulpbetoon. Vele van deze vrijwillige⁵⁴⁹ diensten die men elkaar bewees, deed men volgens ongeschreven wetten en werden naobersplichten genoemd. Elk huisgezin had tien naobers (buren), aan elke zijde van het huis vijf. In drukke tijden en in geval van nood moesten ze elkaar bijstaan. Zo moesten D.V.⁵⁵⁰ de naaste buren bij een sterfgeval bericht sturen aan de overigen, die op hun beurt weer de tijding moesten brengen aan familie, vrienden enz. Uit elke dertien burenhuizen kwam er een om het lijk te helpen afleggen. De eerste buren – altijd twee – moesten zorgen voor de aangifte op het gemeentehuis. Gezamenlijk werd de doods-kist gehaald. Op een boerenwagen, waarop voor het stoten stro gelegd was, werd de gestorvene naar het kerkhof gebracht. De buurvrouwen zorgden voor het doodskleed en het goede verloop van de begrafenismaaltijd na afloop aan het sterfhuys.

PASTOOR NIEUWESTEEG

Zo leefden en werkten de mensen van Munsterseveld en

548 Garant staan.

549 Zogenaamd vrijwillig.

550 Deo Volente; als god het wil.

Emmer-Compascuum in de jaren na 1870 ook toen pastoor Nicolaas Nieuwesteeg van Terapel in 1887 rapport uitbracht aan de aartsbisschop van Utrecht. Monseigneur deed wel enkele toezeggingen maar niets definitiefs. Een jaar later was men nog niets verder en pastoor Nieuwesteeg probeerde nu eens de Deken er warm voor te maken.

“Ruim een jaar geleden heb ik Monseigneur de aartsbisschop de toestand van mijn gemeente voorgesteld en aangetoond dat noodzakelijk in de geestelijke behoeften moet worden voorzien, aangezien velen des Zondags geen Mishoren, de kinderen om de verre afstanden slecht onderricht worden, er tot heden elk jaar een gemengd huwelijk⁵⁵¹ is en door het naburige Roswinkel nog meer gevaar voor gemengde huwelijken bestaat. Degenen die in Pruisen⁵⁵² ter kerke gaan, dit op onwaardige wijze doen eensdeels door smokkelen en ten andere door dronkenschap etc. er is daar in het Munsterseveld een onhoudbare toestand. De gemeente breidt zich aan die kant voortdurend uit. Uwe zeereerw. kan Monseigneur nog mededelen dat iemand een gift van 100 gulden schonk, zodat ik op het ogenblik over 700 gulden beschikken kan. Wel zeer gering, doch wanneer ik het volgende jaar kan beginnen, zal ik zoveel mogelijk mijn moeite aanwenden om fondsen te krijgen”.

Dit werd de Aartsbisschop ter kennisgebracht in 1888. Het volgende jaar werd te Munsterseveld, op het plein achter de huidige kerk, een bijkerk gebouwd. De ergste moeilijkheden waren nu opgelost. Elke Zondag kwam ofwel de pastoor ofwel de kapelaan van Terapel per rijtuig naar Emmercompascuum om aldaar de H. Mis op te dragen.

De namiddagoefening, een Kruisweg of het Rozenkransgebed, werd door een leek van Munsterseveld geleid. Een ideale oplossing was dit echter nog allerminst. Vooreerst was het nodig dat dagelijks een priester aanwezig was op het Munsterseveld, zowel opdat hij de parochianen beter kon bereiken alsook opdat de parochianen gemakkelijker bij hem konden komen. Daar kwam nog bij dat de

551 Tussen een katholiek en een onroomse.

552 nu Duitsland.

weg van Terapel naar Munsterseveld nog niet bestraat was en de dienstdoende geestelijke elke Zondag een moeilijke tocht had te maken.

PASTOOR VINKE

Spoedig was men dan ook in Utrecht overtuigd dat een zelfstandige parochie moest worden opgericht. De benoeming tot eerste pastoor kreeg de bijna legendarisch geworden persoon van pastoor H. J. Vinke, zeker een der grootsten uit de 100 Jaren Hiërarchie, voor Drente. Hij moest allereerst een pastorie bouwen bij de noodkerk om temidden van zijn gelovigen te kunnen wonen. 11 December 1895 werd hij als pastoor geïnstalleerd en 22 December had de officiële oprichting plaats van de parochie, gesteld onder de bescherming van St. Willehad, de voornaamste geloofsverkondiger van de provincie Drente uit de dagen toen Nederland gekerstend werd.

Op Zondag 15 December werd de oprichtingsbrief voorgelezen in de noodkerk te Munsterseveld en in de parochiekerk te Terapel. De toenmalige pastoor van Rütenbrock had geen bijzonder hoge gedachte van de nieuwe parochie en hij vroeg pastoor Vinke:

“Waar wil je eigenlijk van leven?”

Het rake antwoord van de nieuwe pastoor werd in de eerste jaren nogal eens bewaarheid:

“Desnoods van jouw schapen!”

Op godsdienstig gebied legde deze herder de grondslagen voor een parochie die spoedig zou uitgroeien tot een der mooiste in de verre omgeving. Hij ijverde reeds voor de komst van Zusters naar Emmer-Compasuum, welk ijveren pas 20 jaar later bekroond werd. Vanuit Emmer-Compasuum, waar hij ook herderde over Emmerveen, werd hij medestichter van de parochie Bargerooosterveld. Zijn zielzorg droeg een sterk persoonlijk karakter, de reden waarom nu na vijftig jaar de ouderen in de parochie nog dankbaar aan hem terugdenken.

SOCIALE NODEN

Ook bemoeide hij zich met de sociale noden van de bevolking, wel wetend dat de bloei van een gezond parochieleven allermoeilijkst is onder asociale omstandigheden van de parochianen. Het bruggetje over het kanaal bij de kerk draagt nog zijn naam, omdat ook dit Vinkenbruggetje door zijn bemoeienis tot stand kwam. Hij had grote interesse voor de veenstreek en hoge liefde voor de bewoners. Hij werd zo één met hun leven en noden dat hij het grootste offer moest brengen toen hij als pastoor gepromoveerd werd naar Oude Pekela. Tot aan zijn levenseinde dacht en droomde hij aan en over het katholieke leven in Drente, waar hij zijn hart verloren had.

HIER VOLGEN NOG ENKELE DATA:

1902 Gedeputeerden van Drente geven verlof tot het bouwen van een catechismuslokaal.

1906 Oprichting van de parochie te Bargerooosterveld.

1915 De Zusters van Amersfoort komen naar Emmer-Compasuum.

1925 Eerste steenlegging van de R. K. Huishoudschool.

1924 Nieuwe kerk van Munsterseveld ingewijd.

1925 R.K. ULO-school in gebruik genomen.

1927 Pater Enninga S.V.D. doet Zijn eerste H. Mis.

Deze en talrijke andere belangrijke gebeurtenissen tot op heden, waarvan we er maar enkelen noemden, bewijzen het gezonde leven van de parochie, toegewijd aan Drente's apostel St. Willehad.

PASTOORSLIJST VAN MUNSTERSEVELD:⁵⁵³

H. J. Vinke	1895 – 1906
T. Th. Andriessen	1906 – 1918
J. H. Smeenck	1918 – 1929
J. J. Swildens	1920 – 1949
Th. W. Egiberts	1949 – heden

553 Emmer-Compasuum.

Klazienaveen 1904

St. Henricus

Klazienaveen, de centrale plaats voor het Katholieke leven in de Oosthoek van de provincie, de hoofdplaats van het Dekenaat, werd als nederzetting van mensen rondom de eeuwwisseling gesticht door de groot-industrieel Scholten, en genoemd naar zijn moeder Klaziena Sluis. Geheel Klazienaveen was ruim vijftig jaar geleden nog hoogveen en de bewoners hielden er zich bezig met de vervening. De behoefte aan een nieuwe kerk in de veenstreken had zich reeds omstreeks 1900 al lang doen gevoelen.

Voor de parochie Bargercompascuum, wjl velen der parochianen die in het Zwartemeer aan de limiet of aan de grens van het Nieuw-Schoonebeek woonden, of in het geheel geen kerk, of althans maar zelden hun parochiekerk bezochten, voor Nieuw-Amsterdam of Erica, wjl de kerk daar de steeds talrijker toestromende gelovigen, niet meer kon bevatten en als gevolg daarvan de bankenpacht⁵⁵⁴ steeds hoger klom.

Na de dekenale visitatie van 1900, waarop de kerkmeesters hun nood hadden geklaagd, schreef Erica's pastoor naar de Aartsbisschop. Sedert lang had men zich hier met de hoop gevleid, dat er in de venen een nieuwe parochiekerk zou komen en bestond daarop geen kans, dan zou de kerk van Erica vergroot moeten worden. Daarop kwam uit Utrecht het antwoord, dat de heer Deken was opgedragen het voor en tegen van een eventuele vergroting te onderzoeken.

De conclusie van het onderzoek was, dat werd aangeraden

554 Huur voor de zitplaats in de kerk

een nieuwe parochie in de venen op te richten en een kerk te bouwen die de overbevolking van Erica en de verstaftwonenden van Compasuum zou opnemen. Schoonebeek kon er dan ook nog enigen aan kwijt raken. Maar waar moest die nieuw te bouwen kerk komen te staan? Daarover konden aanvankelijk de veenpastoors het allerminst eens worden. Ieder trok naar zich toe, zo scheen het.

In Compasuum had men altijd gedacht dat er een kerk in het Zwartemeer moest komen, Nieuw-Schoonebeek dacht aan een kerk midden in het veen, zo ongeveer tussen Erica, Nieuw-Schoonebeek en Compasuum. Erica achtte de beste plaats op of in de nabijheid van Dortschebrug.⁵⁵⁵ De kanalen zijn hier immers de grote verkeerswegen, dat is de hier baan, daarlangs verrijzen de dorpen. Het veen is maar tijdelijk en geeft geen toekomst. Tenslotte werden Erica en Compasuum het eens om als plaats voor de nieuwe kerk te nemen, even voorbij de Dortschebrug tegenover Scholtenskanaal, op 5 kwartier afstand van Erica, van Compasuum, en 2 uur Van Nieuw Schoonebeek.

BOUWPASTOOR

20 Juli 1901 ontbiedt Monseigneur Van de Wetering bij zich kapelaan A. C. Dames en laat hem weten dat hij bouwpastoor zal worden van Klazienaveen. Nog geen maand later volgt de officiële benoeming en krijgt hij de titel: assistent van Compasuum. De bedoeling was dat kapelaan Dames op Compasuum zou gaan wonen, om vandaar uit de voorbereidingen voor de nieuw op te richten parochie te leiden.

De twee jaren welke nu volgden voor de parochie Klazienaveen een feit werd, is assistent maar heel weinig op Compasuum geweest, hij was meer te Zwolle en trok onafgebroken door heel het Bisdom om giften en gaven voor Klazienaveen te bedelen. Hij heeft deze bedeltochten vastgelegd in een boekje: *“Mijn reis door het Aarstbisdom en de stichting van Nieuw-Dordrecht”*. Dat dit geschrift goed heeft gedaan aan de naam van Drente en de Oosthoek in het bijzonder, betwijfelen we ten sterkste. Wel werd assistent Dames met interesse aanhoord en zijn geschriften gelezen en het financiële succes staat vast.

555 Brug in Klazienaveen over de Verl. Hoogeveense Vaart.

We geven uit dit boekje enkele citaten waarin hij schrijft over Klazienaveen's beginperiode.

“Acht maanden in het jaar is de pastoor van Compasuum verplicht zijn laarzen aan te trekken, wil hij zijn naast buurman Jan Berend bezoeken of een brief in de brievenbus posten. Dit ongerief kent de pastoor van Klazienaveen niet. Ten eerste woont Nieuw-Dordrecht's herder in een stenen pastorie, een gebouw dat ieders goedkeuring wegdraagt, alleen in de ogen van een Nurks⁵⁵⁶ te mooi is voor een veen pastoor, die, zo hij geen prettig tehuis heeft, niets op de wereld zal genieten. Zijn tehuis maakt dat de pastoor in de enen de moeilijkheden van zijn tochten alras weer vergeet.

Ten tweede, hoewel voor, achter en aan de zijden nog alles veen is, zijn kerk en pastorie van uit het welzand op stiepen⁵⁵⁷ gebouwd die overwelfd zijn, en is de veenbodem van voren met zand opgehoogd, zodat Nieuw Dordrechts pastorie aan de zandweg staat, welke langs de Verlengde Hoogeveense Vaart tot Duitsland doorloopt. Overigens, wat parochiale bediening betreft, ook hier is zulks precies hetzelfde als in Compasuum. Slechts elf huisgezinnen wonen op het zand; een paar honderd communicanten wonen op een half uurtje van het zand in het veen, maar al de overigen kan de pastoor niet anders bereiken dan door onmiddellijk uit zijn huis op het veen te stappen. Langs het kanaal heerst een bouwwoede. 16 Augustus 1901 werd ik aangewezen voor Nieuw-Dordrecht. Ik was de eerste die bouwde tegenover de turfstrooiselfabriek Klazienaveen,⁵⁵⁸ en thans huizen als kastelen spiegelruiten die in Groningen niet groter kunnen zijn”.

In zijn bedelpreken luidde het als volgt: “Ik vraag uw aalmoezen opdat ook uw broeders en zusters in het geloof een eigen kerk mogen bezitten op veel geringere afstand dan nu. Nu moeten zij opgaan naar Compasuum, een afstand van een, twee, drie uren over het veen. En wat is veen? Een drassige bodem, die 8 maanden in het jaar niet is te betreden. Mijn laarzen zijn 85 c.m. hoog en

556 Mopperig persoon.

557 Welzand komt met welwater (bronwater) omhoog. Stiep = pilaar.

558 Purit, norit. Fabriek voor actieve kool.

nog dikwijls te kort. Helaas mijn benen zijn niet langer. En heeft het een weinig gevoren, dan is het veen glad als ijs; heeft het gesneeuwd, een weg zoeken is gevaarlijk, wegen toch zijn er geen enkele, en heeft het hard gevoren, dan loopt men als op opgezette ijsschollen. Wee uw benen, zet uw voet niet verkeerd, uw laars is doorsneden en de lidtekens⁵⁵⁹ blijven in het vlees achter. En die weg moet de priester betreden, wanneer hij geroepen wordt de stervende de troostmiddelen van onze H. Godsdienst te schenken; die weg moeten opgaan, zij die de H. Mis moeten en willen bijwonen, die weg moeten de kinderen opgaan ter catechismus. Is het te verwonderen dat er zijn die 10, 11 ja 12 jaar oud nog nooit een kerk hebben gezien? Langs zulke wegen moet het kind ter doop worden gedragen en de dierbare dode naar zijn laatste rustplaats worden gebracht. Doch de mode is in Klazienaveen even zo sterk als overal. Ook bij mij zijn de dames graag mooi. Begin hier gerust een zaak, maar dan in gemaakte spullen, want naaien kent bijna niemand en de dames hebben het in hare huizen gemakkelijk. Stoffen doen zij niet, alles is immers stof, en dweilen? De vloer? Maar lieve mensen, de vloer is turf, de muren zijn turf, de bedstede is turf, wat er in ligt is niet veel beter als turf, alles is turf, alleen de mensen en de pastoor zijn geen turven!”

Men zal het met ons eens zijn wanneer we durven beweren, dat pastoor Dames het op zijn manier zag en beschreef, maar in onze ogen schromelijk overdreven! Daar komt bij dat Klazienaveen niet met Compascuum mag vergeleken worden. Wel was de veenbodem gemeenschappelijk, doch de bevolking van Compascuum was verbonden tot een hechte eenheid door gemeenschappelijke afkomst en eenheid in het Geloof, terwijl deze beide kenmerken de oorspronkelijke bevolking van Klazienaveen miste.

INWIJDING

30 October 1903 kreeg pastoor Dames de volmacht van de Aartsbisschop om de kerk in te wijden, ook al was deze nog niet geheel voltooid. Kerstmis van dat jaar worden de gelovigen voor het eerst in de kerk toegelaten en 4 Januari 1904 had de officiële oprichting van de parochie plaats.

559 littekens.

“De parochie van de H. Henricus te Nieuw-Dordrecht wordt begrensd ten Zuiden door het Amsterdamseveld of Noordersloot, ten Oosten door de Duitse grens, ten Noorden gaat de parochie tot van Echtskanaal, verder gaat de grenslijn over dit kanaal langs de zomervaart, van hieruit over de geprojecteerde brug van Scholtenskanaal door de grote weg, lopende van Bargercompascuum langs Nieuw-Dordrecht en de zogenaamde Wijk 21 naar Bladderswijk, zodat ten Noorden over van Echtskanaal tot de parochie Nieuw Dordrecht behoort het gedeelte liggende tussen Scholtenskanaal en de Groenenweg alsmede Vastenow en Nieuw Dordrecht tot aan de grote weg Bargercompascuum en Bladderswijk, die hen van het Bageroosterveld scheidt. Ten Westen (Noordwesten) gaat de grenslijn langs de Hoogeteensevaart tot aan de brug bij het stoomgemaal in het Oranjekanaal of eigenlijk Bladderswijk, n.l. van het punt waar Bladderswijk aansluit aan het Oranjekanaal; ten Zuidwesten langs de Hoogeteense vaart tot aan het wegje dat van het kanaal in Zuidelijke richting loopt op de zogenaamde Derksweg of weg Elf, die de scheiding uitmaakt tussen Blok 10 en Blok 9 en denkbeeldig doorloopt tussen de nummers 276 en 277 door Blok 14 en Blok 7 aan het Amsterdamseveld (Noordsesloot)”.

Deze parochiegrenzen moesten bij de oprichting van nieuwe parochies, Zwartemeer, Amsterdamseveld en Bageroosterveld weer worden herzien en ingekrompen.

4 December 1903 betrok pastoor Dames de pastorie die hij “St. Cunegunda” noemde en hij kan nauwkeurig toezicht houden op de afbouw van de kerk en zich bezighouden met de opbouw der parochie. Een half jaar later -16 Juli 1904 – was Monseigneur Van de Wetering naar Klazienaveen gekomen om de geheel voltooide kerk plechtig te conscreren en hiermede begon de parochie van St. Henricus te Klazienaveen haar eigen leven.

22 Juli 1905: Wijding van het kerkhof,

1 September 1907: De parochie is reeds in aantal verdubbeld, er wordt een kapelaan benoemd.

October 1909: Pastoor A. C. Dames vertrekt naar zijn nieuwe standplaats Rossum.

Mei 1910: Eerste Veertigurengebed in de parochiekerk gehouden.

22 September 1912: Inzegening van de bijkerk aan de Duitse grens, toegewijd aan de H. Antonius. Later kwam hier de parochie Zwartemeer. [Aan de Kamerlingswijk.]

April 1924: Wordt begonnen met de vergroting der kerk.

17 September 1928: Komst van de eerwaarde Zusters in Klazienaveen en oprichting van het Wit-Gele Kruis.

1936: Uitbouw van het klooster. Er wordt een gebouw opgericht voor ziekenverpleging en rustbehoevenden.

3 October 1950: Begin van de R.K. U.L.O. school.

Mei 1952: Opening van een bemiddelingsbureau voor kraamhulp van de Provinciale bond v. h. Wit-Gele Kruis.

PASTOORSLIJST VAN KLAZIENAVEEN:

A. C. Dames	1900 – 1909
E. Ph. J. M. Verhaak	1909 – 1912
J. H. Th. Hermesen	1912 – 1918
P. J. van Schaik	1918 – 1924
B. Jongerius	1924 – 1935
H. B. Goossens	1935 – 1947
J. A. Middelkoop	1947 –

Hoogeveen 1905

O. L. Vrouw Visitatie

Toen Hoogeveen in 1625 haar geschiedenis begon had de Hervorming in Drente reeds een zodanige doorwerking dat een Katholiek leven op Hoogeveen's bodem nauwelijks denkbaar was. Vanaf het begin heeft het zware Calvinisme hier haar grote aanhang gehad en een gunstig klimaat voor Katholieken is het nooit geweest.

Bij het herstel der Bisschoppelijke Hiërarchie nu 100 jaar geleden, bracht Hoogeveen een eigen protest uit aan Z.M. den Koning waarvan we hier een gedeelte laten volgen en om te zien wat hier aan Katholieken toen leefde, en om de gezindheid te peilen van de Calvinistische bevolking van Hoogeveen in die dagen.

“Sire!⁵⁶⁰

De provincie Drente mag, in een geheel enig opzicht, een Protestantse genoemd worden. Voor weinig jaren bestond er alleen te Coevorden een Rooms bedehuis.

In onze gemeente, welker bevolking tot aan de 9000 reikt, zijn bij de laatste telling 40 belijders der Roomse kerkleer hier en daar verspreid gevonden, terwijl voor weinig jaren zelfs het derde deel hiervan nog niet bestond. Sedert zijn er op verschillende plaatsen drie kerkgebouwen bijgekomen, zonder dat de bevolking zich eraan ergerde, schoon de kosten daartoe,

560 In de *Provinciale Drentse en Asser Courant*. Zoekterm: een zin uit het citaat + 1853 in Delpher.nl

ten behoefte van slechts zeer weinige belijders, ook uit 's Rijks en Provinciale fondsen bestreden werden. Slechts weinigen zagen hierin geheime bedoelingen van de Roomse Propaganda.

Complot

Nu echter de komst van het Metropolitaan- en Suffragaan-Bisschoppen, in de hoge betekenis daarvan in de dagbladen wordt aangekondigd, meent de eenvoudige Provinciaal in de aanwinst der Roomse kerk, ook in deze provincie verkregen, slechts voorbereidselen te zien, om ook hier de Roomse godsdienst van lieverlede bedektelijk, en bij graden en trappen opnieuw in te voeren. Naar mate zich het gerucht verspreidt, worden bezorgdheid, angst en argwaan algemeen, en velen zien in hun verbijstering reeds het zwaard, dat nog eens zal aangegord moeten worden, om het bezit van het dierbaarste, de godsdienst, te verdedigen.

Heil voor Nederland

Sire!

Niet van Bisschoppen noch van de verblindende pracht van kerk-ceremonieel, maar van de harten levenvernieuwende Evangelische waarheid en den Geest van Christus in ons, wachten wij heil voor Nederland. Hierom leggen wij onze bekommelingen met de innige begeerte van ons hart, voor den troon Uwer Majesteit neder, met de ootmoedige bede, dat het Hoogstedenzelven behagen moge, om volgens de magt bij art. 65 der grondwet den Koning toegekend, de vergunning niet te geven tot de voorgestelde verandering. De God van Nederland en der Doorluchtige Voorvaderen Uwer Majesteit schenke Uwe Majesteit in het beramen der middelen de nodige wijsheid, welke uit den grond onzes harten Uwe Majesteit wordt en blijft toegebeden.”

Hoogeveen 10 April 1853. etc.

U ziet dus 100 jaar geleden telde Hoogeveen en de verre omgeving maar 40 Katholieken. Het getal was omstreeks 1800 wat hoger. De ontveningen in West Drente, had nogal krachten getrokken uit het Katholieke Munsterland en enkele van elders uit Nederland.

ONTBREKEND GODSHUIS

Daar zij hier echter geen gelegenheid vonden om hun godsdienstplichten waar te nemen trokken ze zuidelijker af en vestigden ze zich o.m. in Dedemsvaart. De ondernemers zagen dit ongaarne. Mede door hun toedoen richtte de Directeur-Generaal voor de zaken van de R.K. Eredienst in het jaar 1819 met een circulaire tot de Gedeputeerde Staten van Drente, waarin hun de vraag gesteld werd, of in de provincie ook R.K. kerken gebouwd of herbouwd moesten worden; de Regering zou gaarne haar hulp verlenen. Gedeputeerden vroegen aan de Aartspriester Mgr. Muller te Zwolle advies en dit advies was zeer gunstig. Gedeputeerden adviseerden nu o.m. om een R.K. kerk te bouwen in Hoogeveen. Verder dan dit advies is het in de werkelijkheid niet gekomen. De Directeur-Generaal had n.l. als voorwaarde gesteld dat ook de burgerlijke gemeenten een gedeelte moesten bijdragen in de stichtingskosten, daar deze er volgens de Directeur-Generaal ook belang bij hadden.

Het gemeentebestuur van Hoogeveen was er echter niet voor te vinden om financieel bij te dragen voor een R.K. kerk.

“Zij konden niet dulden, dat God op een andere wijze dan de hunne werd gediend.”

Practisch bleven er dan ook geen Katholieken wonen in of om Hoogeveen. Een enkele keer begon er een katholieke zakenman, doch wanneer hij een gezin wilde stichten vond hij het toch maar beter om weer elders te gaan wonen. Per ongeluk kon het ook gebeuren dat een rijksambtenaar of een spoorwegman katholiek was. Ook deze deden hun uiterste best met solliciteren om hier spoedig hun taak te kunnen beëindigen. Kerkelijk behoorden ze onder Slagharen dat 16 km zuidwaarts ligt.

Toen eenmaal het spoor was aangelegd ging men meer naar Meppel ter kerke, een nog veel langere afstand. Het getal Katholieken was echter wel zo klein dat in de gewone omstandigheden hier nog lang geen parochie was gekomen.

CARMELIETEN

De Paters Carmelieten echter die vanuit hun klooster te Zenderen,

overal in het Noorden assistenties verleenden en wegens de slechte reisgelegenheden van die dagen soms niet eens in een hele dagreis hun plaats van bestemming konden bereiken, zochten een plaats in de Noordelijke provinciën waar ze een dependance zouden kunnen vestigen.

Toen ze deze gedachte aan de Aartsbisschop Mgr. H. van de Wetering bekend maakten, wees deze hun op Drachten en Hoogeveen. Terwille van de schitterende verbinding met spoor, tram en waterwegen, koos men Hoogeveen. De Aartsbisschop bepaalde dat men er ook een parochie moest oprichten opdat de weinige katholieken die er woonden geestelijke verzorging zouden hebben en de mogelijkheid geopend werd dat katholieken zich er in de toekomst vestigden.

Men nam aan dat Hoogeveen niet graag grond beschikbaar zou stellen voor het doel om er een klooster op te bouwen. Daarom werd door middel van een bevriende leek uitgezien naar de aankoop van een terrein. Aanvankelijk werd onderhandeld over het buitengoed "Daalwijk", doch zonder resultaat. Eindelijk slaagde men er in het perceel te kopen gelegen aan de Stationsweg en Radastraat, waar thans het klooster staat. Een parochiekerk achtte men overbodig, daarvoor was het getal parochianen te gering. De kapel van het klooster zou meteen parochiekerk kunnen zijn. 12 Februari 1905 was de bouw zover gereed dat de Hoogeerwaarde pater Provinciaal de H. Mis kon opdragen in Hoogeveens katholieke kerk.

O.L. VROUW VISITATIE

Eind April van hetzelfde jaar werd een brief voorgelezen van de aartsbisschop waarin bepaald werd dat met ingang van 7 Mei 1905 er een nieuwe parochie zou worden opgericht te Hoogeveen onder de titel van O.L. Vrouw Visitatie. Pas 10 jaren later, 8 Febr. 1915, bij een schrijven van de Aartsbisschop werden de grenzen van de parochie vastgesteld.

"Zij wordt gescheiden van Avereest door de grens tussen de burgerlijke gemeenten Zuidwolde en Hoogeveen vanaf Alteveer tot aan de Hoogeveense vaart en verder door deze tot aan Echtenersluis. Zij wordt gescheiden van Meppel door

de grote Steenweg van Echtenersluis over Echten en Ruinen naar Ansen en de grote weg van Ansen over Dwingeloo tot aan de grenzen der burgerlijke gemeente Diever bij Dieverbrug. Zij wordt gescheiden van Wateren door de grenzen vanaf Dieverbrug tussen de burgerlijke gemeenten Diever en Dwingeloo tot Venesluis en van hier door de Smildervaart tot Pieter Hummelsbrug. Zij wordt gescheiden van Assen door de Beilervaart van Pieter Hummelsbrug tot Beilen en van hier door de grote weg langs Westerbork tot de grens tussen de burgerlijke gemeenten Westerbork en Zweeloo. Zij wordt gescheiden van Coevorden door de grenzen lopende tussen de burgerlijke gemeenten Westerbork en Zweeloo, Westerbork en Oosterhesselen, Hoogeveen en Oosterhesselen tot de Jeulenwijk. Zij wordt gescheiden van Lutten of Slagharen door de Jeulenwijk en de Kibbelwijk tot Alteveer”.

Pater Alphonsus van den Bergh werd de eerste pastoor. Na een jaar vroeg hij naar de Missie in Brazilië te mogen vertrekken en kreeg daarvoor verlof. Pater Augustinus Breek die jarenlang de parochie bestuurde volgde hem op.

AFKEER VAN VREEMDELINGEN

Pastoor Breek werkte met een bewonderenswaardige ijver. Jaren lang hield hij het archief bij van klooster en parochie. Groei was er nauwelijks onder de katholieken. In 1908 tekende pastoor Breek aan:

“Een voorname oorzaak waarom de katholieke bevolking hier niet aangroeit, is het feit, dat Hoogeveen haar kracht zoekt in haar isolement. Ieder vreemdeling wordt beschouwd als een ongewenste indringer, en het valt ook niet te ontkennen, dat dit wantrouwen in en de minachting voor de vreemdeling stijgen, wanneer deze vreemdeling katholiek is.”

Toen deze ijverige pastoor ruim 10 jaren later in ons klooster overleed was de situatie weinig veranderd. Eerst de laatste tientallen van jaren brachten een grondige verandering. De industrieën die zich te Hoogeveen vestigden trokken mensen van allerlei levensbeschouwing naar Hoogeveen. De oorlog 1940 – ‘45

deed allen samenwerken en men leerde elkaar beter kennen als mens en als Christen. En al zouden we, nu we opgaan naar het gouden feest van deze parochie het klimaat voor de Katholiek in Hoogeveen nog niet bepaald gunstig willen noemen, toch

“het daagt in het Oosten!”

PASTOORSLIJST VAN HOOGVEEN:

Pater Alphonsus van den Bergh O. Carm.

Pater Augustinus Breek O. Carm.

Pater Stanilaus van Wamel O. Carm.

Pater Plechelmus Croonen O. Carm.

Pater Bernardus Dekker O. Carm.

Pater Venantius Leemreize O. Carm.

Pater Basilius Dommershuysen O. Carm.

Pater Willehad Kocks O. Carm. (Auteur van dit boek.)

Pater Timotheus Bruggeman O. Carm.

Bargeroosterveld 1906

St. Gerardus Majella

De 3e Juni 1906, het was op een Zondag, werd van de preekstoel in het kleine nieuwe kerkje op de heide van Bargeroosterveld, de volgende brief voorgelezen van Mgr Van de Wetering, de Aartsbisschop van Utrecht.

“Overwegende, dat het voor het zielenheil der gelovigen van Bargeroosterveld wenselijk is, dat aldaar een nieuwe zelfstandige kerkelijke parochie zal worden opgericht, hebben wij, met naleving der kerkelijke voorschriften ten dezen, besloten, gelijk wij doen bij dezen, tot de oprichting ener parochie te Bargeroosterveld over te gaan en alzo te bepalen:

- 1) Er wordt te Bargeroosterveld een nieuwe kerkelijke parochie opgericht onder den titel van den H. Gerardus Majella.
- 2) De grensbeschrijving zal zijn als volgt: Ten Noorden vanaf den duiker van de Slenerstroom in rechte lijn het dorp Weerdinge, de Nieuwe weg naar Roswinkel tot veenplaats 48; ten Oosten plaats 48 (zijnde de rooilijn tussen plaats 47 en 48) de geprojecteerde Johanvaart, tot plaats 121; vandaar de veenweg die het Noorderdeel van het Zuiderdeel scheidt tot aan Scholtenskanaal hetwelk verder ten Oosten de parochie begrenst; ten Zuiden de weg naar Nieuw-Dordrecht, tot aan Bladderswijk; ten Westen Bladderswijk en het Oranjekanaal; zodat tot de parochie Bargeroosterveld behoren: het Bargeroosterveld, den Oever, Noord en Zuid Barger, Emmen, Weerdinge, Angelslo, een gedeelte van het Emmererfscheidenveen, Klazienaveen Noord, en Scholtenskanaal van beiden de Westelijke oever.

- 3) De parochie Bargerooterveld zal behoren tot het Dekenaat Zwolle.
- 4) Dit besluit zal op Zondag den 3den Juni 1906 van den predikstoel worden voorgelezen en den 10den Juni 1906 in werking treden.

En hiermede werd een wens vervuld van velen en waarvoor twee personen, de pastoors Vinke van Munsterseveld en Weenink van Bargercompascuum zich enorme offers hadden getroost, zodat hen de eer toekomt de stichters te zijn van deze vruchtbare parochie.

WOEST EN LEDIG

Tot omstreeks het jaar 1870 was het Bargerooterveld practisch een onbewoonde uitgestrekte heidevlakte, zandgrond naar de richting van het Compascuum in veen overgaande. Als eersten die er gingen wonen komen in aanmerking de gebroeders Lucas en J. B. Gebken en Cornelius Kocks. Langzamerhand vestigden zich hier meer katholieke mensen die in de ontginning der gronden een bescheiden bestaan vonden. Het was 1896 toen zich de eerste katholieke gezinnen in het Emmerveen vestigden doch weldra groeide dit getal door immigranten uit Bargercompascuum die meenden hier een betere boterham te kunnen verdienen.

Zolang dit gedeelte van Drente nog geen eigen kerk bezat, behoorden de bewoners van Bargerooterveld, Angelslo, den Oever tot Bargercompascuum, en die van Emmerveen tot de parochie Munsterseveld. Als men in aanmerking neemt dat deze beide parochiekerken niet dan over een hoogst moerassige veenvlakte waren te bereiken, dan is het niet te verwonderen, dat velen niet in staat waren des Zondags de H. Mis bij te wonen, dat sommigen slechts zelden ter kerke kwamen, dat het catechismus-bezoek veel te wensen overliet, dat velen in het Bargerooterveld langzamerhand in de godsdienst verflauwden en dat daarom een dwingende behoefte aan een eigen kerk werd gevoeld.

Er werden dan ook door enkele bewoners van het Oosterveld pogingen in het werk gesteld om tot een eigen parochiekerk te komen. Er gingen brieven naar de Aartsbisschop en tot twee keren toe toen Monseigneur het H. Vormsel toediende te Bargercompascuum nl. in 1892 en 1897 ging een deputatie

bestaande uit de heren H. Robben, G. H. Fuhler en G. Koop, bij Monseigneur op audiëntie en bepleitten hun vurig verlangen. De verlangens konden toen echter nog niet worden ingewilligd er zouden nog enkele jaren over verlopen. Intussen groeide het aantal katholieken in en om het Oosterveld en Emmerveen.

Omstreeks 1906, het stichtingsjaar van de parochie Bargerooterveld, woonden er de volgende families: op het Oosterveld:

H. Sturre, H. Reis-Lange, H. Arends-Jansen, R. Geertjes-Arends, J. Kone-Gebken, L. Gebken-Ottens, B. Brand-Ameln, G. H. Fuhler-Bentlage, H. Ottens-Fuhler, H. Vocks-Bentlage, H. Eilers-Soelman, H. Broekman, fam. Hilger-Robben, B. de Groot-Sturre, H. Winters-Kloppenburger, A. Sturre-Seikman, H. Robben-Wielage, A. Robben-Soelman, J. Lange-Kocks, H. Sturre-de Vries, J. G. Koop-Diezen, W. Kocks-Fuhler, G. H. Jansen-Bolmer, G. Fuhler-Kocks, H. Muller-Franke, H. Muller-Voskuil, J. Schoemaker-Haitel, B. Haitel-Arends, W. Siekman-Kocks, A. Exel-Kochl, J. H. Exel-Broekman, B. Hemme-v. Ommen.

Op Emmerschans woonde de familie J. H. Keuter-Baks en in het Emmerveen: H. H. Kocks-Ottens, J. Lange-Geerdes, K. Albers-Hemmen, A. Hartman-Arends, H. H. Gerdes-Glasmeijer, H. Wessels-Arling, B. Wessels-Bentlage, H. Soelman-Bentlage, H. Borghuis-Fuhler, J. B. Reis-Bentlage en J. Mütter-Vos.

BOEREN

Al deze mensen waren in meerdere of mindere mate landbouwer. De kunstmest kende men nog niet, zodat bijna ieder schapen hield en om bemesting te hebben voor het land en om de wol en het vlees ten gelde te maken. Er waren in die dagen veel schaapskooien op het Oosterveld.

De grote heidevlakten gaven volop voedsel voor deze dieren. Velen van deze mensen hadden ook enkele koeien. Een straatweg was er nergens bekend, slechts enkele wagensporen over de hei moesten dienen voor weg en straat. Zo werd het 1904, het jaar waarin te Klazienaveen een parochiekerk kwam. Velen meenden dat Bargerooterveld nu geen kerk meer zou krijgen, immers

het Klazienaveen was nog wel ver af, doch de weg daarheen was meestal droogvoets af te leggen en derhalve gingen nu ook verschillende bewoners van het Oosterveld in Klazienaveen kerken. Maar toen de bewoners van Oosterveld zelf de moed opgaven met betrekking tot een eigen kerk, begonnen twee pastoors, nl. de heren Vinke en Weenink die we reeds noemden, zich bijzonder voor deze taak te interesseren.

EIGEN KERK

Pastoor H. J. Vinke was geboortig van Winschoten, sinds 1895 de eerste pastoor van Munsterseveld en als zodanig herderde hij ook over de gelovigen van het Emmerveen. Weenink schreef eens van hem dat hij was

“een trouwe en hartelijke vriend en buur, een man stoer van leden en stoer van ziel, breed in zijn optreden en onaantastbaar van karakter, groot en goed en edelmoedig in zijn bedoelingen, een man om lief te hebben, meer dan velen, wanneer men het geluk mocht hebben, zich door het ietwat strakke uiterlijk niet te laten afschrikken, maar door te dringen tot de kern, het gouden hart Pastoor B. H. Weninck had de zielzorg te Bargercompascuum en bewoonde de houten pastorie in het bekende kerk bos aldaar. Van hem kunnen al evenveel schone woorden gezegd worden.”

Onder hem viel het eigenlijke Bargoosterveld, gescheiden van zijn parochiekerk door uitgestrekte onbegaanbare hoogvenen. Deze twee pastoors waren behalve burens ook goede vrienden van elkaar. Dikwijls kwamen ze samen en vaak maakten dan de katholieken van Oosterveld en Emmerveen het voorwerp uit van gesprekken. Beiden waren van mening dat er voor deze mensen een eigen kerkje moest komen. Samen zouden zij er hun schouders eens onder zetten onder het motto:

“Een onderneming die ge eens begint, geef dien niet op totdat ge overwint”.

Ze stelden hun pogen onder de bescherming van de toen nog pas

zaligverklaarde Gerardus Majella en beloofden de kerk aan hem toe te wijden als de eerste in Nederland, wanneer hun streven met succes bekroond zou worden.

Na gemeenschappelijk overleg schreef pastoor Vinke in 1904 de volgende belangrijke brief aan de Aartsbisschop.

“In het belang van het zielenheil meen ik dat het ten hoogste nodig wordt het volgende onder de aandacht van U.D. Hoogw. te brengen. Op anderhalf tot twee uur afstands van hier ligt het zogenaamde Emmerveen en Oosterveld.

Deze streken worden bewoond door een 200 tal katholieken. Van deze 200 wonen er een zestig in het Emmerveen, dat kerkelijk behoort onder de parochie Munsterseveld, terwijl het andere gedeelte, dat woont in het Oosterveld, een deel uitmaakt van de parochie Bargercompasuum. Ook het Oosterveld is ruim 5 kwartier van de moederkerk te Compasuum verwijderd. Wat mijn gedeelte (Emmerveen) betreft, hierover valt tot nu nog niet te klagen, want niettegenstaande dien afstand gaan ze nog geregeld ter kerke. In het Oosterveld echter is de toestand zo dat geen $\frac{1}{4}$ gedeelte meer ter kerke gaat.

Reeds vroeger is over deze zaak bij gelegenheid van de toediening van ‘t H. Vormsel door enige personen, met Uwe Doorluchtige Hoogwaardigheid gesproken, maar wegens grote financiële bezwaren kon men op deze zaak niet ingaan; vooral echter werd erop gewezen dat hun getal nog te klein was. In die dagen echter was mijn gedeelte nog onbewoond.

Zoals ik schrijf bevinden er nu echter tezamen een kleine 200 katholieken. Blijft de toestand zoals ze nu is, dan kan het niet uitblijven of ook de mijnen, die nu nog goed zijn, zullen langzamerhand ook beginnen te verflauwen. Ja, misschien zullen er na verloop van enige jaren gevonden worden, die zich om hun geloof weinig meer bekommeren.

In deze toestand zou verandering kunnen komen wanneer onder de aldaar wonende bevolking een zogenaamd hulpkerkje werd opgericht dat dan des Zondags door een geestelijke (die te Compasuum zou kunnen inwonen, daar dit niet zover vandaar verwijderd is als van hieruit), bediend kan worden, zodat de mensen des Zondags ten minste geregeld konden Mishoren”.

HOBBELS

Monseigneur maakte in zijn antwoord nogal moeilijkheden. Men kon toch niet overal waar enkele katholieken ver van de kerk woonden een hulpkerkje bouwen? Wanneer de mensen ver van Compasuum waren, dan zou de assistent die eventueel voor hen te Compasuum moest wonen toch ook ver van de mensen verwijderd zijn! De geestelijke verzorging te Bargerooosterveld zou maken dat er nog meer katholieken gingen wonen en het zou uitgroeien tot een parochiekerk en tenslotte, had pastoor Vinke aan de ping ping⁵⁶¹ gedacht? De twee buurtpastoors hielden lang en breed beraad en antwoordden aan Monseigneur:

a) Het is volkomen waar dat men niet voor elke kleine groep kerkjes kan gaan bouwen maar de Drentse venen met haar onbegaanbare wegen kunnen op een lijn gesteld worden met elders. Het is de mensen hier onmogelijk hun godsdienstplichten waar te nemen en daarom verflauwen ze niet uit onwil.

b) De geestelijke die te Compasuum zal komen wonen, moet er maar wat voor over hebben. Hij kan met een wagen en anders te voet gaan. In elk geval moet daar wat op gevonden worden.

c) Wanneer dit kerkje het begin zou zijn van een parochie de hemel zij gedankt wanneer dat gebeurt, want in deze opkomende bloeiende veenstreken moet de hand aan de ploeg geslagen worden tot bevordering van het Katholiek Geloof en juist door een parochiekerk aan de katholieken gelegenheid gegeven worden zich daar gerust zonder gevaar voor hun zieleheil te kunnen vestigen.

En wat het geld betreft? Wel als Monseigneur 500 gulden gaf dan zouden pastoor Vinke en Weninck de rest bij elkander brengen!

Het antwoord van de Aartsbisschop was nu veel gunstiger, hij vroeg nog enkele inlichtingen en eindigde met,

in de 500 gulden als gift voor de totstandkoming zit de moeilijkheid niet. Die gift van 500 gulden hebben wij gaarne voor de goede zaak over.

⁵⁶¹ Het geld.

12 November 1904 ontving pastoor Vinke post van het Aartsbisdom, o.a. inhoudende:

“met het door uwe eerwaarde in overleg met den pastoor van Compascuum gedane voorstel betreffende het Oosterveld, nemen wij genoegen!”

Hiermede was een fase afgesloten. Er was nu verlof voor de bouw. Beide herders stond nu het schriftwoord voor de geest:

“Want wie van u, die een toren wil bouwen, gaat niet eerst de kosten zitten berekenen, of hij wel de middelen bezit, om het werk te voltooien. Anders zou hij misschien wel de grondslag leggen, maar niet af kunnen bouwen. Dan zouden allen, die het zagen, hem uit gaan lachen, en zeggen: Die man is begonnen te bouwen, en is blijven steken”. (Luc. 14: 28-30).

Allereerst moest er een geschikt terrein worden aangekocht. Pastoor Weninck schreef hierover:

“Ons eerste werk nu was naar een geschikt terrein voor de kerk uit te zien”.

Aangezien bij het bouwen op het veen de kerk niet anders kon worden dan een hulpgebouw, dat evenals in Compascuum voortdurend veel aan onderhoud zou kosten en aangezien dat de kerk zoveel mogelijk in het midden van de bevolking moest staan, kwamen wij tot het besluit dat de kerk op een zandbodem en wel in het Bargoosterveld moest worden gebouwd. Zonder dat onze bedoeling aan iemand kenbaar werd, maakten wij samen tot tweemaal toe een voetreis door het Emmermeer en Bargoosterveld, om zo de geaardheid van de bodem en wegen en de verschillende afstanden te leren kennen en beoordelen. Gedurende beide voetreizen in November hadden we een ongemeen slechte weg en hadden we veel last van een ijzig koude wind, die ons noodzaakte telkens eens hem de rug toe te keren om weer wat bij adem te komen. Spoedig stond het bij ons vast, dat een of ander stuk land gelegen aan de weg van Emmen naar Klazienaveen-Noord een geschikt terrein kon bieden.”

In Assen werd kadaster opgevraagd en notaris Engwirda van Stadskanaal kreeg opdracht te polsen wie de gronden wilde verkopen en voor welke prijs.

HOGHE GRONDPRIJS

Men kon alleen maar een stuk grond kopen van een zekere W. J. Kiers, wonende op Ten Boer (Gr.), eigenaar van het stuk grond waar thans de kerk staat. De koopsom was wel hoog, gezien het kale onvruchtbare heidegrond was, maar het terrein was geschikt en andere grond was niet te koop. De koopacte werd dan ook door notaris Engwirda opgemaakt en spoedig was de zaak beklonken.

De grond was er voor de nieuwe kerk, nu moesten de centen komen. Zondag 19 Maart, feest van St Jozef, was er te Munsterseveld en Bargercompascuum des middags geen Lof. De mannen waren nl. opgeroepen om te verschijnen klokslag 4 uur samen met de pastoors Vinke en Weninck bij W. Kocks te Bargerooستerveld, om samen te beraadslagen over de bouw van de nieuwe kerk. Het was een vergadering waar eensgezindheid heerste. Allen stemden in om financieel bijdragen en hand en spandiensten gratis te verrichten.

Niemand van de boeren wist echter dat er reeds grond gekocht was, daarom stelden enkelen gratis grond ter beschikking. Doch daar deze gronden ongelegen waren kon hier niet op worden ingegaan.

De week daarop, op hetzelfde uur en dezelfde plaats, waren allen voor een tweede vergadering aanwezig, waar alles nog eens werd doorgenomen met dezelfde eensgezindheid en hetzelfde enthousiasme. De heren Vinke en Weninck waren zo opgetogen dat ze per boerenwagen naar Klazienaveen reden, om ook pastoor Dames aldaar van het vlotte verloop op de hoogte te stellen. Deze wist op zijn beurt niet beter te doen dan de plaat

“Gratias agimus tibi, propter magnam gloriam Tuam”⁵⁶²

op de gramfoon te laten draaien! Toen begon voor de bouwpastoors een moeilijke tijd. Ze moesten het ontbrekende geld in den lande bij vrienden en weldoeners samen bedelen.

⁵⁶² “Wij danken u voor uw grote glorie”

Illi autem profecti sunt, praedicaverunt ubique, Domino cooperante,⁵⁶³

ze trokken rond overal predikend, terwijl de Heer hen hielp, aldus getuigen ze zelf van deze tochten, het is hier de plaats om nog eens te vermelden dat zij het werk gesteld hadden onder de bescherming van St. Gerardus. Hij was nog een jonge Zalige, telde veel bewonderaars in Nederland en werd door de beide bouwpastoors een bijzondere verering toegedragen. Zij getuigden herhaaldelijk dat de grote instemming die ze overal ondervonden, de milde gaven die hen overal werden en het voor- spoedig verlopen van de bouw aan St. Gerardus te danken is. Ook aan de congregatie van de Paters Redemptoristen, waarvan St. Gerardus lid was, heeft Bargoosterveld veel te danken. Zaterdag 15 Juli 1905 had ten huize van J. B. Wilken te Bargercompascuum de inschrijving plaats en werd de bouw gegund aan de laagste inschrijver, nl. aan G. Dik te Emmercompascuum voor 11.900 gulden.

LOGEERADRES

Tijdens de bouw hielden de stichters zich bezig met de vraag waar in de toekomst de dienstdoende pastoor moest logeren. Een pastoor moest er volgens hen komen en een parochie en geen bijkerk, daar hun het woord van een bekend priester voor ogen stond:

“Si vis perdere populum et clerum, erige succursale!”⁵⁶⁴

Aanvankelijk stuitte dit plan op veel moeilijkheden, doch nog voor de kerk voltooid was benoemde Mgr. Van de Wetering de Weleerwaarde heer H. J. Lubbers tot assistent te Bargercompascuum met bestemming, nadat de kerk en pastorie voltooid waren, zich als pastoor te Bargoosterveld te vestigen.

October 1905 arriveerde Bargoostervelds eerste pastoor te Compascuum, Januari 1906 begon men met ijver en tempo aan

563 En zij gingen uit en predikten overal, terwijl de Heer met hen werkte.

564 “Als je de mensen en de geestelijkheid wilt vernietigen, zet ze dan aan om ze te helpen!”

de bouw van een pastorie. 6 Mei 1906, hoewel de kerk nog niet geheel voltooid was, had door pastoor Lubbers de inzegening plaats met assistentie van de heren Vinke en Weninck.

Pastoor Weninck droeg de eerste H. Mis op en pastoor Vinke hield bij deze gelegenheid een dankbare feestrede. Het koor van Compascuum zong uit volle borst een Te Deum en alle gelovigen zongen het lied

“Moge onze zang zich paren!”⁵⁶⁵

565 LIED VAN LOF EN DANK.

1.

Moge onze zang zich paren,
De zang van lof en dank,
Aan 't koor der Engelscharen,
Met hoogen, vollen klank.

Refrein.

God, U loven wij!
Heer, U danken wij!
U, driewerf heil'ge God,
O Koning Sabaoth.

2.

Laat ons op blijde wijzen
Besluiten 't huidig feest,
Den Vader dankbaar prijzen,
Den Zoon, den heilgen Geest.

3.

Den Vader niet te meten
In macht en majesteit,
In 't grondloos licht gezeten,
Den God van eeuwigheid.

4.

Den Zoon, Gods ééngelboren,
Die uit den schoot der Maagd.
Voor de aarde, in nacht verloren,
Als Heilzon is gedaagd.

5.

Den Heiligen Geest van Beiden,
In wezen Hun gelijk,
Die Jezus' Kerk blijft leiden,
Aan hemelgaven rijk.

20 September 1906 heeft de aartsbisschop van Utrecht Mgr. van de Wetering de kerk plechtig geconsacreerd onder toeloop van veel mensen. Dit was het begin van de parochie Bargeroosterveld. Het feit dat deze kerk de eerste was in Nederland ter ere van St. Gerardus gebouwd, deed reeds een maand na de kerkconsecratie op 16 October een grote schare pelgrims optrekken naar deze plaats.

BEDEVAARTSOORD

Door de grote bedeltochten had het kleine Bargeroosterveld grote bekendheid gekregen als centrum van de Gerardus-devotie. Door bemiddeling van de Hoogeerw. Pater Provinciaal der Paters Redemptoristen ontving de kerk twee kostbare relikwieën van Gerardus. Telkenjare daarna tot op heden trekken op Zondag onder het octaaf van 16 October en onder het octaaf van Petrus en Paulus duizenden naar hier om zich te spiegelen aan het mooie leven van de dienaar Gods St. Gerardus, door zijn voorbeeld begeesterd te worden en om zijn voorspraak bij God in te roepen.

Bargeroosterveld werd zo een bedevaartsplaats, de eerste na de Hervorming in Drente.

SCHOOL EN KERK

De stichters hadden goed gezien dat Bargeroosterveld een parochie zou worden met grote levensvatbaarheid. In 1923 moest de kerk vergroot worden, want er was veel te weinig ruimte voor het groeiende aantal gelovigen. 12 Augustus 1930 kon een eigen lagere school worden ingewijd, welke startte met 5 leerkrachten en een tiental jaren later het dubbele aantal leerkrachten nodig had.

Tien jaar na de uitbouw van de kerk waren de 376 zitplaatsen al niet meer voldoende om de parochianen van plaatsen te voorzien. Kerstmis 1937 kon de met 240 zitplaatsen vergrote kerk in gebruik worden genomen. Nog is de kerk niet te groot, ondanks dat in de laatste jaren Emmen en Emmerschans als zelfstandige parochies werden afgescheiden. St Gerardus parochie te Bargeroosterveld is een van de snelst groeiende in de provincie Drente, een roemvol monument voor pastoor Vinke en Weninck!

Jubilate Deo gezangenboekje ten gebruike in het O.L. Vrouwe Gasthuis Amsterdam 1902 Delpher.nl

GEDENK IN
ONZE LIEVE OUDERS
ERMANNUS
ENDERIKUS
LANGEN
1895 + 21.1.19

UW GEEDE
EN GROOTOUDERS

GEDENK IN UW GEBEDEN
ONZE LIEVE VADER EN OPA
JOHANNES THOMAS
KIMMANN
* 9.12.1906 + 2.6.1988
WEDUWNAAR VAN

GEDENK IN UW GEBEDEN
ONZE LIEVE OUDERS EN GROOTOUDERS
GEERT HENDRIK MENSEN
* 1.4.1881 + 18.6.1945
EN
ANNA NIETERS
* 8.1.1884 + 1.6.1972
P. I. P.

JOHAN WILHELM

JOHAN HENDRIK

GER

* 6-3-18

+ 2

IN DANKBARE HERINNERING AAN
Hermann Heinrich Schulte
* 17-8-1891 + 10-7-1961

DE ENGELN GELEIDEN NAAR HET PARADIJS
ONZE LIEVE DOCHTER EN ZUSTER
HILLEGONDA
ISABELLA MARIA
* 20.3.1947 + 11.6.1970

J. TH. KIMMANN
A. A. KIMMANN-JANSEN
COANZ

MAN
HENK

PASTOORSLIJST VAN BARGEROOOSTERVELD:

Stichters waren: Pastoor H. J. Vinke en Pastoor B. H. Weenink.

1. H. Lubbers	1906 – 1909
2. Th. van Harten	1909 – 1915
3. Th. Lurvink	1915 – 1921
4. J. van Schaik	1921 – 1928
5. Aukes	1928 – 1940
6. Veltman	1940 – 1951
7. J. Beltman	1951 -

HOOFDSTUK 18

Amsterdamseveld 1919
O. L. Vrouw van de Vrede

Pastoor D. Huurdeman van Nieuw-Schoonebeek stelde aan het Aartsbisdom voor om een parochie op te richten tussen Klazienaveen, Nieuw-Schoonebeek en Erica, voor de aldaar op het hoogveen wonende katholieken, en omdat hun gang naar de kerk langs moeilijke wegen ging en omdat intense zielzorg hier hoog nodig bleek. 5 Nov. 1917 werd op voordracht van pastoor Huurdeman, de kapelaan van de Groninger St. Martinus, P. J. Veltman, door Mgr. van de Wetering belast met de oprichting van de parochie Amsterdamseveld.⁵⁶⁶

GESTOLEN TABERNAKEL

3 Juni 1919 werd de nieuwe kerk te Amsterdamseveld ingewijd door Deken Eekwielens uit Zwolle, werd pastoor Veltman geïnstalleerd en de parochie opgericht. Mei 1953 had een heiligschennende inbraak plaats in deze kerk. De tabernakelkast werd gestolen en later in het veen weergevonden. Deze heiligschennende inbraak was de oorzaak dat deze parochie in heel Nederland bekend werd en dat het een centrum werd van eerherstel en devotie tot Christus in het H. Sacrament.

In de parochiekerk werd in 1932 opgericht de Broederschap van Eerherstel. 1929 werd de eerste steen gelegd voor het Zusterhuis waarin kwamen werken de Zusters Franciscanessen, Missionarissen van Maria, 1930 had de feestelijke opening plaats samen met de R.K. Lagere school.

Pastoor-Deken P. J. Veltman 1919-heden.

⁵⁶⁶ Later kreeg Amsterdamscheveld de naam Weiteveen.

Zwartemeer 1921

St. Antonius van Padua

Zwartemeer dankt de naam aan een uitgestrekt veenmeer dat een oppervlakte had van 111 hectare en zich bevond waar nu de plaats Zwartemeer ligt.

Als eerste bewoners staan omstreeks 1860 aangetekend Johan Karl Rasz, geboren 1830 te Verszen met zijn echtgenote Anna Catharina Falke uit Hebelermeer. Verder Harm Luttel, gedoopt te Coevorden in 1843 en gehuwd met Maria Aleida Kappen uit Hebelermeer. Zowel zij als de meeste kolonisten die hen langzaam – na 1880 wat vlugger – volgden kwamen uit het Duitse gebied over de grens.

Parochieel hebben de bewoners van Zwartemeer achtereenvolgens behoord tot Nw. Schoonebeek, Erica, Bargercompascuum en Klazienaveen. De eerste stenen woning te Zwartemeer werd gebouwd door pastoor Klaver, de eerste herder van Bargercompascuum. Deze “pastoorsboerderij” is jarenlang bewoond geweest door de familie Fenslage.

Pastoor A. C. Dames van Klazienaveen begint kort na 1904 regelmatig zijn kapelaan te sturen naar Zwartemeer om er catechismus te geven. Dit gebeurde meestal in de woning van J. H. Sulmann. In 1912 wordt een houten hulpkerkje opgericht niet ver van de plaats waar de huidige parochiekerk staat. 10 December 1918 wordt kapelaan Peters belast met de oprichting van een parochie te Zwartemeer. In 1921 had de eerste steenlegging plaats van de nieuwe kerk en nog hetzelfde jaar, 19 October, had de plechtige inwijding plaats door Deken G. B. Eekwiels van

Zwolle. Ruim 10 jaren later werd de kerk door de Aartsbisschop geconsacreerd. In 1930 opende de parochie een eigen katholieke lagere school. 1932 opening van het parochiehuis. 1948 vestigt zich op Huizen 20 de R.K. Gezinszorg.

PASTOORSLIJST:

1. J. Peters	1921 – 1928
2. C. Bruggeman	1928 – 1938
3. B. W. van Boxtel	1938 – 1952
4. J. Andriessen	1952 -

Steenwijksmoer 1932

St. Franciscus van Assisië

Vrij ver van Coevorden ligt de buurtschap Steenwijkermoer welks bewoners meest ook de ontginners van deze streek uitmaken. Om het hen gemakkelijker te maken hun godsdienst-plichten waar te nemen, werd in 1932 als zelfstandige parochie van Coevorden afgescheiden de katholieke gemeenschap van Steenwijksmoer. Pastoor J. B. Slosser bouwde er een mooie kerk en kleepte deze kostbaar en kunstzinnig aan. Het jaar daarop werd de R.K. lagere school ingewijd.

Pastoor J. B. Slosser

1932 – heden.

WEET DAT
DE GEEST

1 KOR. 3, 16

VAN GOD
IN U WOONT

Emmen 1947

St. Paulus, Apostel

Tijdens de laatste oorlog vormde zich te Emmen een comité dat zich ten doel stelde de belangen der katholieken aldaar woonachtig te behartigen. Dit bewerkte, dat de gelovigen van Emmen niet meer in Bargoosterveld behoefden te kerken doch dat een priester van Bargoosterveld in Emmen de H. Mis kwam lezen. Eerst in een gehuurd zaaltje aan de Dordse straatweg, daarna in de noodkerk aan de Heidelaan.

Pastoor G. C. J. Hutjens werd benoemd in 1947 tot eerste pastoor van de parochie Emmen. De parochie groeide stormachtig. Er verrees een mooie St. Pauluskerk in basiliekstijl aan de Meerstraat en in 1952 werd de R.K. lagere school "Pius X" in gebruik genomen.

Pastoor G. C. J. Hutjens

1947 – heden.

Emmerschans 1948

St. Franciscus van Assisië

Was reeds voor de oorlog onder het pastoraat van A. Aukes te Bargerooosterveld moeite gedaan om te komen tot een parochie op Emmerschans, na de oorlog dwong de uitbreiding der parochie en de groei van het aantal inwoners van Emmerschans hiertoe. Maart 1948 werd de papieren noodkerk⁵⁶⁷ in gebruik genomen en September van dat jaar kwam de officiële pastoorsbenoeming af van Th. Jacobs tot pastoor van Emmerschans.

In 1949 werd de drielokale lagere St. Mariaschool geopend. Dominica Alba⁵⁶⁸ 1952 had de eerste steenlegging plaats van de nieuwe kerk en November 1952 werd deze door de Hoogleerw. Heer Deken P. J. Veltman ingewijd.

Pastoor Th. G. M. Jacobs

1948 – heden.

⁵⁶⁷De noodkerk was in de schuur van mijn oom Harm Kocks aan de Schansstraat. Bijna tegenover de schans (voorheen ook vuilstort.)

⁵⁶⁸Voorjaar. Monniken liepen tot Beloken Pasen in witte pij. Alba = wit.

De zilveren trompet; orgaan voor de R.K. meisjes en jonge vrouwen, jrg 5, 1935, no 26, 27-04-1935 Dominica in albis.

Beloken Pasen, is de eerste zondag na Pasen,. Het woord beloken is het voltooid deelwoord van be-luiken, het tegengestelde van ont-luiken. Het betekent dus afgesloten. Op die dag wordt de paasweek, ook wel het paasoctaaf afgesloten.

Het Carmelietenklooster Hoogeveen

Kloosterlingen zijn mensen die gemeenschappelijk leven volgens een door de Kerk goedgekeurde Regel, en zich verbinden door geloften tot het naleven van raden welke ons in het Evangelie gegeven worden; n.l. vrijwillige gehoorzaamheid, armoede en reinheid. Ik mag hier enkele teksten uit het Evangelie in dit verband citeren.

“Zo iemand Mijn volgeling wil zijn, dan moet hij zichzelf verloochenen, zijn kruis opnemen en Mij volgen”. (Mt. 16, 24).

“Niet allen begrijpen dit woord, maar zij alleen aan wie het gegeven is. Er zijn onhuwbaren, die zo geboren zijn van de moederschoot af; en er zijn onhuwbaren die door de mensen onhuwbaar gemaakt zijn; en er zijn onhuwbaren, die zichzelf onhuwbaar hebben gemaakt om het rijk der hemelen. Wie het vatten kan hij vatte het”. (Mt. 19, 11-12).

“Zo ge volmaakt wilt zijn, ga dan verkopen wat ge bezit en geef het aan de armen en ge zult een schat in de hemel bezitten; kom dan en volg Mij.” (Mt. 19, 21).

Reeds in de eerste eeuwen der Kerk waren er mannen en vrouwen die zich uit de wereld terugtrokken en de Evangelische raden gingen beleven en een bijzonder verstorven leven leidden. Ze zijn ons bekend uit de geschiedenis als asceten en godgewijde maagden.

In de derde eeuw trokken verschillende christenen zich terug

uit de steden en gingen wonen in de woestijn of onherbergzame oorden om daar een leven vrij voor God te leiden, het waren de kluizenaars of anachoreten. Hun eenzaam leven zonder leiding leidde dikwijls tot fanatisme en excessen op godsdienstig gebied.

Daarom stonden er mannen op als St. Antonius en St. Pachomius die deze alleenlevende mensen in gemeenschappen gingen samenbrengen. Dit was het begin van de huidige kloosterorden die overal over de wereld verspreid thans leven, doch allen gebonden zijn door dezelfde geloften.

MONNIKENWERK

Ook Drente heeft in vroeger eeuwen de kloosterlingen gekend. Onze kerstening was hoofdzakelijk het werk van monniken uit Groot-Brittannië en Ierland en volgens een nog algemeen aanvaard gegeven moet ook St. Willehad, Drente's apostel tot de Orde der Benedictijnen hebben behoord.

Met de prediking van het Christendom kwam in onze provincie de bekendheid met de monnik. Na jaren ontstonden ook hier enkele kloosters die allemaal gesteld waren onder de bescherming van Maagd Maria. Ruinen-Dickninge, Assen en Bunne waren centra van kloosterleven. Vandaaruit had de zielzorg plaats in de verre omgeving, maar vandaar uit had ook leiding plaats op maatschappelijk, sociaal en cultureel gebied.

Het zou niet moeilijk zijn om een boek te vullen met lofprijzingen op het werk der monniken in ons gewest zoals dit door verschillende Drentse schrijvers in het verleden is belicht.⁵⁶⁹ Van deze vroegere kloosters is al heel weinig overgebleven. We weten nog de plaatsen waar ze gestaan hebben, er resten nog wat verweerde stenen, enkele handschriften en contracten in archieven, en daarnaast dragen we nog onbewust veel mee in ons leven van wat zij hier brachten aan cultuur en gebruiken.

CARMELIETEN

Het eerste en als mannelijk klooster tot op heden het enige in onze provincie na de Hervorming is dat van de Paters Carmelieten in Hoogeveen. De geschiedenis van deze Orde gaat heel ver terug in het grijze verleden en verliest zich soms in het schemerduister van legende en historie.

569 J.S. Magnin. *Kloosters in Drenthe*. Delpher.nl

Feit is dat er de eeuwen door op het Carmelgebergte – vandaar de naam Carmelieten – in Palestina mensen woonden die Elias als hun geestelijke vader beschouwden en naar zijn voorbeeld zich overgaven aan de beschouwing van de geheimen Gods en zo het nodig was voor Gods eer naar buiten optraden.

In de tijd der Kruistochten trokken zich ook velen uit West-Europa terug in de grotten van de Carmel om zich aan het contemplatieve leven te wijden. Berthold van Limoges uit Frankrijk was een van hen en hij was het die de kluizenaars daar in 1155 tot een gemeenschap verenigde. Bertholdus zelf bestuurdde als eerste prior-generaal deze monniken en verkreeg van de patriarch van Antiochië de kerkelijke goedkeuring en bevestiging als kloosterorde der Latijnse Kerk.

Het Carmelgebergte werd te klein voor de steeds groeiende schare van Carmelmonniken en overal in het H. Land en langs de Phoenicische kust kon men hen vinden nog geen eeuw later. Op verzoek van de Pausen wijdden de Carmelieten zich naderhand ook aan de actieve zielzorg en alle vormen van apostolaat doch steeds bleef de contemplatie grondslag. En dit is nog de levensopgave van elke Carmeliet, dat hij met het beschouwende leven als basis en grondslag het actieve apostolaat weet te verbinden en daarenboven een bijzondere godsvrucht heeft tot Gods H. Moeder. In 1249 stichtten zij hun eerste klooster in Nederland n.l. te Haarlem. Momenteel hebben de Carmelieten in Nederland kloosters te Amsterdam, Aalsmeer, Boxmeer, Hoogeveen, Hengelo, Oldenzaal, Deventer, Oss, Zenderen en Merkelbeek.

HOOGVEEEN

Hoe kwamen ze in Hoogeveen om daar een Drentse Carmel te beginnen? Vanuit Zenderen waar ons klooster binnenkort het eeuwfeest viert, de Noordelijke provincies in de zielzorg behulpzaam te zijn, bleek een moeilijke opgave. Men zag uit naar een plaats in het Noorden waar men zich geschikt kon vestigen, om dan vandaar uit hulp te verlenen aan de parochies in Noord-Nederland.

De Aartsbisschop van Utrecht wees op Hoogeveen en deze plaats werd graag genomen om haar bijzonder gunstige ligging

voor het verkeer, Spoor, tram en waterwegen, alles was daar reeds in het begin van deze eeuw. In de eerste maanden van 1905, konden de Paters het klooster betrekken. Allereerst hadden ze de opdracht van de Aartsbisschop gekregen om de katholieken in en om Hoogeveen, weinig in getal, tot een parochie te vormen, daarnaast kwamen de werkzaamheden op allerlei gebied in de gewone en bijzondere zielzorg.

Vanaf het begin heeft het hun niet aan werk ontbroken. In een der eerste jaren tekent het kloosterarchief aan:

“Er werd door onze Paters druk gewerkt in de Noordelijke provinciën, vooral door het geven van missies, retraites, veertig-uren-gebeden en het houden van lezingen. Verschillende heren geestelijken maakten hier aan het klooster hun retraite en prezen de geschiktheid van ons huis. Er zal wel nauwelijks een taak in de zielzorg zijn welke door de Carmelieten van Hoogeveen niet werd waargenomen sinds de stichting van het klooster in Drente.

Als pastoor of kapelaan, aalmoezenier of geestelijk verzorger van parochies, soldatenkazemes, Nederlanders in Duitsland, Engelse mariniers in de vorige wereldoorlog, Franse en Belgische vluchtelingen, Oostenrijke kinderen, verdreven katholieken uit Duitsland, kampen voor arbeidsdienst en D.U.W.⁵⁷⁰ kampen, kampen voor moeilijke jeugdgevallen, woonoorden voor Keizen, gezinsoorden voor onaangepaste gezinnen, kampen voor politieke delinkwenten, alle soorten van geestelijke oefeningen, kortom binnen en buitenlands apostolaat in haar vele schakeringen.

De patrones van ons klooster is Maria die haar nicht Elizabeth bezocht om haar te helpen. Zo gaan de Carmelieten van Hoogeveen uit naar hun medemensen, naar het voorbeeld van hun hoge patrones om overal te helpen om Christus wil.”

570 Dienst Uitvoering Werken. Tewerkstelling voor werklozen. O.a. veel fietspaden in Drenthe zijn het resultaat van D.U.W.

Het Franciscanessenklooster Coevorden

De officiële naam van de Zusters te Coevorden is “Zusters van de Congregatie van de H. Martelaar Georgius”. In 1857 vroeg Pastoor Gerhard Dall te Thuine bij Freren, Kreiz Lingen (Hannover) enige zusters van de Congregatie van het H. Kruis te Straatsburg om hem te komen helpen in zijn parochie. Hij kreeg 24 Mei 1857 de twee eerste zusters, o.w. Moeder M. Anselma, die de Stichteress van de Congregatie werd. Pastoor Dall, die de zusters van Straatsburg had laten komen, vreesde dat er later wel eens moeilijkheden konden ontstaan en de zusters voor françaises konden worden aangezien al waren het ook Duitsers. (Men denke hier aan de tijdsomstandigheden, n.l. de vijandige houding tussen Duitsland en Frankrijk).⁵⁷¹ Hij ijverde daarom voor een zelfstandige congregatie en afscheiding van Straatsburg, ook met het oog om de instandhouding van het liefdewerk en het aanwerven van meisjes uit de omgeving van Thuine. Na toestemming van de Bisschop van Osnabrück, het Moederhuis te Straatsburg en de vier zusters die in Thuine werkzaam waren, kwam de afscheiding van Straatsburg tot stand en werd de nieuwe Congregatie van de Franciscanessen gesticht, genoemd naar de H. Martelaar Georgius de patroon van Thuine.

⁵⁷¹ De Frans-Duitse of Frans-Pruisische Oorlog was een gewapend conflict tussen Frankrijk duurde van 19 juli 1870 tot 10 mei 1871. Het eindresultaat was een overwinning voor Pruisen en zijn bondgenoten. Dit leidde tot de val van het Tweede Franse Keizerrijk, de afzetting van de Franse keizer Napoleon III en de oprichting van het Duitse Keizerrijk.

ZELFHEILIGING

Het eerste en voornaamste doel van de Congregatie is de zelfheiliging der leden in de geest van St. Franciscus van Assisi. Het tweede of bijzondere doel het beoefenen van de geestelijke en lichamelijke werken van barmhartigheid, zowel in eigen vaderland als in de missie. Om dit doel beter te bereiken leggen de leden zich toe op een bijzondere verering van Jezus liefde en stellen ze zich Diens ontfermende liefde tegenover de mensen als een verheven voorbeeld ter navolging voor. 23 November 1875 stichtten de zusters hun eerste klooster in Nederland in het St. Nicolaasgesticht te Denekamp. Een merkwaardige uitbreiding van de congregatie volgde in de jaren daarna. Momenteel telt ze reeds 25 Huizen in Nederland, ongeveer 2000 leden waarvan ongeveer 500 in ons vaderland werkzaam zijn.

Ook pastoor Bouters o.f.m. uit Coevorden wilde graag zusters in zijn parochie omdat hij overtuigd was van het grote geestelijke en maatschappelijke nut dat een zusterklooster voor een plaats kan zijn. Bij een bezoek van hem aan het St. Nicolaasgesticht in September 1935, hadden de zusters in beginsel zich bereid verklaard naar Coevorden te komen om dan eind 1936 daar hun werk- zaamheden te beginnen. Begin 1936 werd pastoor Bouters echter ernstig ziek en de onderhandelingen moesten nu eerst wel worden afgebroken.

KLEIN BEGIN

Echter 1 Mei 1937 werd door Coevordens kerkbestuur een dubbel woonhuis aangekocht, grenzend aan de tuin van de pastorie. Het pand verkeerde in een zeer desolate toestand en het bestuur van de Congregatie had weinig verwachtingen, dat van het geheel verwaarloosde en vervallen huis nog een zustershuis zou kunnen worden gemaakt. Evenwel werd door het kerkbestuur met ijver gewerkt om er nog iets van te maken en al bleef het uiterlijk aanzien van een klein huis, er kwam toch van binnen een zodanige verbouwing tot stand, dat bij de inwijding het huis bewoonbaar was.

Voor het zover was, kwamen er zoals altijd nog heel wat moeilijkheden te overwinnen, de een vreesde dat er geen solide financiële basis te vinden zou zijn, anderen meenden dat een zustercongregatie een overbodige luxe was in de plaats Coevorden.

Het is echter kenmerkend voor deze zusterscongregatie dat ze overal met veel moeilijkheden begonnen, doch daarin juist de groeikracht hebben gevonden. Op 3 November 1937 deden de eerste zusters hun intrede in de St. Franciscusstichting. Met grote voortvarendheid gingen de zusters aan het werk. Ofschoon te Coevorden een door het Rijk gesubsidieerde vakschool bestaat, kwamen er verschillende meisjes, ook niet-katholieke zich dadelijk opgeven voor de naaischool, die onder de leiding van de zusters werd opgericht. Mede door het slagen van vele kandidaten voor lingerie en costumiere heeft de naaischool zich sinds dien in een stijgende belangstelling mogen verheugen.

Thans worden er echter geen afzonderlijke naailessen meer gegeven, omdat de naaischool in 1949 is opgenomen in een 2-jarige landbouw huishoudcursus. Aan deze cursus, die door de A.B.T.B.⁵⁷² is opgericht, worden de naaldvakken gegeven door de zuster, die vroeger de naaischool leidde. Het kleuteronderwijs, dat door een juffrouw werd geleid, zou mede door een zuster ter hand worden genomen. Het aantal kleuters, dat de school bezocht, verdubbelde hierdoor al spoedig. Thans zijn twee zusters bij het kleuteronderwijs werkzaam. De Moeder Overste kreeg een drukke werkkring in de ziekenverzorging. Eind 1938 begon men met de verzorging van de ouden van dagen in de stichting zelf, zoals in het oorspronkelijke plan was opgenomen. Natuurlijk was het huis hiervoor veel te klein en het kerkbestuur kocht dan ook een tweede huis aan, dicht in de buurt en door de tuin met het zusterhuis verbonden. Na verbouwing kon dit begin 1941 in gebruik worden genomen. De uitbreiding van de werkzaamheden vroeg ook een groter getal zusters in Coevorden. Thans is dit getal gestegen tot 10, welke zich in hun werkzaamheden als verzorging van ouden van dagen, kleuteronderwijs, onderricht in naaien en knippen enz., wijkverpleging, verzorging van kerkwas en het versieren van de parochiekerk zich allemuttigst maken, allereerst voor de Coevorder gemeenschap en daardoor het doel van hun Congregatie, zelfheiliging en het beoefenen der werken van barmhartigheid met Christus tot voorbeeld en inspirator, beantwoorden. We hopen alleen maar dat de Zusters spoedig een ruim klooster in Coevorden krijgen, iets wat ze dubbel verdienen.

572 Aartsdiocesane Boeren en Tuinders Bond.

De Zusters van O. L. Vrouw te Emmercompascuum en Assen

Pater Matthias Wolff S.J., pastoor van Kuilenburg, was van mening, dat het Katholiek onderwijs onmisbaar was in Noord-Nederland. De wet van 1806 gaf daartoe theoretisch wel de vrijheid maar om het practisch door te voeren kostte veel offers. Hij was ook overtuigd dat dit onderwijs het beste kon worden toevertrouwd aan religieuzen, die hun leven daaraan wijdden. Maar hoe in Noord-Nederland mensen daarvoor te vinden waar het kloosterleven nauwelijks meer bij name bekend was? (Pater Wolff kwam in 1816 naar Kuilenburg).

De Voorzienigheid kwam te hulp. Twee dames die bij hem geestelijke leiding ontvingen maakten hem kenbaar dat ze graag in het klooster wilden om hun leven daar aan God te wijden. Pater Wolff stelde zich nu in verbinding met de Zusters van O.L. Vrouw te Namen, wier stichteres Mère Julie Billart was. Op de feestdag van St. Willibrord,⁵⁷³ 1819, konden de dames reeds naar Gent vertrekken om eerst in dit Vlaamse klooster de Franse taal goed te leren en daarna zich in Frankrijk verder klaar maken voor hun taak.

In 1823 werden ze naar Holland teruggeroepen en betrokken een huis te Amersfoort, de plaats waar tot op heden het Moederhuis van de Congregatie staat. Wat stelt de Congregatie

⁵⁷³ Op 7 november.

zich ten doel? De Associatie der Zusters van O.L. Vrouw, genaamd van de Christelijke opvoeding, is voornamelijk opgericht voor het onderwijs der arme kinderen. Zij onderrichten haar leerlingen in de waarheden van de godsdienst en alles wat er zoal op school geleerd behoort te worden. Ze belasten zich met het onderwijs van meisjes en houden pensionairen als plaats en ruimte zulks toelaten. De meerderjarigheid van 21 jaar wordt gevorderd om professie af te leggen in dit Instituut, alsook de toestemming der ouders. De eigenschappen om aangenomen te worden vereisen: een gezond verstand, een oprecht hart, een goede lichamelijke gezondheid, een onbesproken naam, talent voor het onderwijs etc.

MISSIEWERK

De Congregatie was de eerste religieuze instelling in de Hollandse Missie, welke zich benoorden de rivieren met het geven van onderwijs bezig hield. Als zodanig heeft ze bijzondere verdiensten en een bijzondere naam. Momenteel telt de Congregatie over de 1100 leden waarvan 1074 in Nederland en 62 in Indonesië werkzaam zijn. Het aantal personen dat jaarlijks bij deze Zusters fröbel,⁵⁷⁴ lager, huishoud en hoger onderwijs ontvangt is niet gering.

Hoe kwamen deze onderwijszusters in Drente? Iedereen die de ontwikkeling van het Drentse meisje ter harte ging moest enkele tientallen jaren geleden wel uitzien naar deze zusters, daar op Katholiek gebied toen binnen de provincie geen enkele inrichting met voortgezet onderwijs bestond. Bovendien hadden nog niet alle parochies een katholieke lagere school en zouden de Zusters dus bijzonder welkom zijn wanneer ze ook nog een internaat stichten.

31 Mei 1915, onder het pastoraat van de zeereerwaarde heer Andriessen kwamen de eerste zusters naar Emmercompascuum, en ze begonnen meteen. De scholen konden nog niet beginnen, want deze waren nog in aanbouw.

25 en 26 Aug. waren de dagen van de plechtige in bezitneming van het St. Henricusgesticht, het klooster der Zusters. Kort daarop begonnen de Zusters een school met 79 kinderen, daarnaast een

574 Kleuterschool.

fröbelschool. October 1927 begon het internaat haar werk waar tientallen van meisjes sindsdien dankbaar gebruik maakten van de uitstekende lessen die er gegeven werden en dankbaar zijn voor de genoten opvoeding. De eerstvolgende jaren werd het huidige St. Alfonsus-pensionaat aangekocht en verbouwd. 1923 kon de huishoudschool worden aanbesteed. Weer een jaar later kon de nieuwe Ulo school in gebruik worden genomen. Zo groeide de nederzetting der Zusters van O.L. Vrouw uit tot een centrum van onderwijs en vorming voor de vrouwelijke jeugd van de verre omgeving.

KLOOSTER IN ASSEN

En hoe kwamen de Zusters te Assen? Pastoor van Dijk was reeds in 1921 hiervoor ijverende. Vroeger heeft in Assen een klooster gestaan “Maria in Campis”, zo wist hij, Assen heeft ook zijn ontstaan aan een klooster te danken. Assen moet daarom ook nu een klooster hebben. Hij zag er een groot voordeel in voor het geestelijk leven van de parochie wanneer er zich Zusters vestigden.

Bovendien was Assen, om zijn centrale ligging, bijzonder geschikt voor internaat voor meisjes, eventueel kweekschool. Hij moest nu wel denken aan de Zusters van O.L. Vrouw, een onderwijscongregatie bij uitstek. Hij stelde zich met hen in verbinding, hopende dat ze op de plaats van de oude kerk aan de Vaart een groot klooster zouden bouwen. Het duurde nog meer dan 15 jaren voor pastoor van Dijk’s idealen gedeeltelijk in vervulling gingen.

Maar Zusters kwamen er in Assen. De Congregatie kocht het pand no. 7 aan de Markt aan, verbeterde het aanmerkelijk en 31 Juli 1931 kwamen de eerste Zusters weer het nieuwe “Maria in Campis” te Assen bewonen. Ze hebben er nu een pension voor ouden van dagen,⁵⁷⁵ een modevakschool, fröbelonderwijs, geven les in piano, stenotypen, godsdienst etc. In dit alles zetten ze een roemvolle traditie voort in Assen van het oude klooster, dat eveneens een zegen was voor de plaats en omgeving.

⁵⁷⁵ Bejaarden, senioren.

De Dochters van O. L. Vrouw van het H. Hart te Klazienaveen

De stichter van de Congregatie van de Dochters van O.L. Vrouw van het H. Hart, is de Hoogerwaarde Pater Jules Chevalier, de stichteres de eerwaarde Moeder M. L. Hartzler. Het hoofddoel van de Congregatie is de missionering in de heidenlanden.

De Congregatie, die in 1882 te Issoudun in Frankrijk werd gesticht door de Hoogerwaarde Pater Jules Chevalier, met medewerking van Moeder Marie-Louise Hartzler, heeft tot hoofddoel de missionering in de heidenlanden en heeft in alle streken van de wereld haar nederzettingen, o.a. Frankrijk, België, Nederland, Australië, Nieuw Guinea, Java, Rabaul, Papoea, Gilberteilen, Congo, Brazilië enz. enz. De Congregatie valt op door haar bescheidenheid. Ze beschikt niet over organen die haar meer algemene bekendheid zouden bezorgen, heeft geen eigen kweekschool, tijdschrift of grootse stichtingen. De bescheidenheid die haar Constituties van leden en orde eisen, hebben deze Zusters voorbeeldig betracht. Zij streven er niet naar een “machtig” of een “geleerd instituut” te worden; ze moeten zich gelukkig achten “zwak te zijn, arm, onbekend of veracht, verborgen in God”, en er de voorkeur aan geven, “een verlichte praktische en algehele toewijding” te betonen.

Door deze uiterste bescheidenheid, waarin ze haar eigen Congregatie zien als “de kleinste en geringste in de H. Kerk”, hebben deze in haar eenvoud uitermate wijze vereerders van

Jezus' liefde, het niet zo bescheiden maar toch niet vermete plan zich "de eerste plaats in de liefde van dat Goddelijk Hart" te veroveren. Ook de werkzaamheden, die de Congregatie zich ten doel stelt, zijn eenvoudig en zonder glans voor de wereld: als verpleging van zieken, opvoeding en bescherming, bijzonder van arme meisjes, en op de voornaamste plaats de Missies in de heidense landen.

ZIELEWERK

Dit laatste is het eerste zielewerk waartoe het Instituut van den beginne af bestemd en geroepen werd. Zo zijn de Zusters echte Missionarissen, die zich niet uitsluitend maar toch hoofdzakelijk aan het Missiewerk wijden. Alleen wijl niet alle Zusters geschikt zijn voor deze werkkring, pas geprofesten nog niet kunnen vertrekken, en in de Missie verblijvenden soms om gezondheidsredenen moeten terugkeren, neemt de Congregatie ook werkzaamheden, voornamelijk onderwijs en ziekenverpleging aan in onze landen.

De feiten bewijzen dat deze eenvoudige doelstelling geen sta in de weg is voor de ontplooiing der krachten. In de Missielanden worden ze geroemd als echte missionarissen om haar groot aanpassingsvermogen, ondernemingsgeest, opofferingsgezindheid, oprechtheid en blijmoedigheid. Met evenveel toewijding geven zij zich aan de verpleging der melaatsen op de Kei-eilanden als aan de bediening van pensiongasten in Nederland.

De toewijding aan Jezus liefde dringt hen tot dit alles. De eerste Zusters in Nederland van deze Congregatie vestigden zich te Waalwijk. 30 Maart 1911 en 21 Juni 1915 konden ze het nieuwgebouwde Moederhuis te Tilburg betrekken.

Na nauwelijks veertig jaren telt de Congregatie in Nederland honderden geprofeste Zusters werkzaam op talrijke stichtingen in ons land en in de Missies. Het stemt tot bijzondere vreugde dat deze Congregatie met zoveel mogelijkheden ook een huis bouwde in Drente en wel te Klazienaveen onder het pastoraat van pastoor B. Jongerius, die het katholieke volksdeel van de provincie uitnemend vertegenwoordigde in de Stichting Opbouw Drente.⁵⁷⁶

⁵⁷⁶ Dit eerste provinciale opbouworgaan in Nederland is de bakermat van wat in de jaren vijftig en zestig samenlevingsopbouw gaat heten.

Het klooster te Klazienaveen werd geopend in September 1928 en viert dit jaar haar zilveren jubileum. Het klooster werd geschonken en opgericht door de R.K. Vrouwenbond in Nederland, waarvan Mevrouw Steenbergen-Ennerik toen de leiding had. De eerste Moeder Overste was de vriendelijke eerwaarde Moeder Stefanie. Direct na de overdracht moest de Vrouwenbond zich op verzoek van de Aartsbisschop Mgr. H. van de Wetering, terugtrekken, zodat de Zusters geheel onafhankelijk van de Vrouwenbond in Klazienaveen konden werken. Het doel was de wijkverpleging en op katholieke grondslag mede te werken aan de opbouw van Drente.

HUISHOUDSCHOOL

De Zusters begonnen hun werkzaamheden in de wijkverpleging, alsook door het geven van lessen aan taal, naai- en fröbelschool. Na drie jaren kwam er een kookschool bij en sinds enkele jaren bestaat de Landbouw Huishoudschool met de daarvoor benodigde gediplomeerde krachten. In 1935 zijn de Zusters ook begonnen met een eenvoudig ziekenhuisje, hoofdzakelijk bestemd om oude en behoeftige mensen op te nemen en te verplegen.

Let daarbij op het vele werk dat de Zusters deden voor het Wit Gele Kruis, en het vele niet bekende werk der Zusters dat door hun bescheidenheid niet werd gepubliceerd, dan mogen we zeggen dat bij hun zilveren jubileum dit jaar hun werk niet met goud is te betalen en we ook met goud onze waardering niet kunnen tonen. Hun loon is Christus Liefde waarvoor ze werkten.

De Franciscanessen Missionarissen van Maria te Amsterdamseveld

Begin⁵⁷⁷ 1877 kreeg Helene de Chappotin, Moeder Maria van de Passie, van Z.H. Paus Pius verlof om een missiecongregatie te stichten. In het historische Colloseum te Rome, de plaats waar zoveel christenen hun bloed hadden gegeven voor hun geloofsovertuiging, schreef zij de Constituties voor het religieuze instituut dat zij ging stichten. Naar St. Franciscus wiens geestelijk leven ze bewonderde, noemde ze de zusters Franciscanessen, missionarissen moesten ze heten omdat de congregatie allereerst was ingesteld om op de meest afgelegen missievelden de oogst voor Christus binnen te halen.

De Congregatie werd bijzonder onder de bescherming van Maria gesteld, vandaar de Mariale naam. Wanneer ooit de vergelijking van het mosterdzaad, dat uitgroeide tot een grote boom, opging, dan is het wel met deze congregatie zo gegaan. Toen de Stichteress in 1904 haar hoofd neerlegde, nog geen dertig jaren nadat ze in het Colloseum te Rome de Constituties samenstelde, telde de Congregatie reeds 3000 zusters, verspreid over 86 huizen. Indrukwekkend is de statistiek van 1949 waaruit we o.m. de volgende getallen overnemen.

Over de vijf werelddelen verspreid telt het Instituut 382 huizen, in Europa zorgen 87 huizen voor de recrutering, de voorbereiding tot het missieleven, het onderhoud van de missies door procures

⁵⁷⁷ Amsterdamseveld heet nu Weiteveen.

of dienen als rustoorden voor vermoeide missionarissen. De weeshuizen, kinderkribben, kindertuinen, lagere en middelbare scholen, het universitaire college enz. aan de zusters toevertrouwd, tellen samen meer dan 85.000 leerlingen. Men heeft 97 ziekenhuizen en materniteiten met meer dan 200.000 patiënten per jaar, 13 leprozenhuizen met ongeveer 4000 melaatsen, 162 dispensaria met meer dan 6.000.000 verplegingen gedurende het jaar.

De zusters hebben 35 inrichtingen voor zuigelingenverzorg, 35 tehuisen voor meisjes, met 2000 jonge arbeidsters, studentinnen en bedienden, 127 werkhuizen die aan 5320 werksters vakopleiding en een broodwinning verzekeren, 9 armenhuizen met 278 pensionaires, 26 oude mannenhuizen met 933 verpleegden enz. enz. In de catechismuslessen scharen zich meer dan 50.000 kinderen rondom de zusters, 13.000 volwassen catechumenen ontvangen van hen onderricht.

In de Missielanden hebben de zusters de zorg voor meer dan 600 kerken. Op het ogenblik telt de Congregatie 9000 leden, in 382 huizen over de 5 werelddelen verspreid. Het is duidelijk dat dit een Instituut is van wereldformaat, dat, om deze werken te bereiken, moed nodig is en zegen van boven, en dat het bloed van het Colloseum hieraan niet vreemd is.

VELTMAN

Het is verheugend dat deze Zusters, toen ze zich op Nederlandse bodem vestigden, het eerst naar Drente kwamen en wel naar Amsterdamseveld. Pastoor-Deken P. J. Veltman, die reeds een tiental jaren op het veen te Amsterdamseveld pionierde, had helpsters nodig.

Bovendien wilde hij dat er eerherstel gebracht zou worden voor de heiligschennis gepleegd in de Meinacht van 1925, toen het Tabernakel uit de parochiekerk aldaar was geroofd. 7 Juli 1930 bij de inwijding van het Zusterklooster door Mgr. Huurdeman, kon Deken Veltman

“opgetogen van blijdschap verhalen wat er in de elf jaren van het bestaan der parochie was tot stand gekomen en hoe het godsdienstig leven sinds de beruchte Meidag van 1925

aan warmte en innigheid had gewonnen. Hoe hij door de hoge tussenkomst van niemand minder dan Zijne Eminentie Kardinaal van Rossum had weten te bereiken dat de Eerwaarde Zusters Franciscanessen, Missionarissen van Maria, naar hier waren gekomen.

Hoe tal van zwaarigheden waren overwonnen tot in 1929 de heer Henri Kuipers, die – zoals de redenaar zeide – door Gods Voorzienigheid een zo belangrijke rol in de geschiedenis der parochie had vervuld, de eerste steen voor het Zusterhuis kon leggen”.

“De Zusters hadden schitterende plaatsen waar men hen zo graag had gezien, maar de Zusters wezen deze af om zich te vestigen in het Amsterdamseveld, een plaats die meer aan hun levensroeping beantwoordde. Het eerherstel, dat zij er sindsdien biddend en werkend brachten, vermogen wij met te beschrijven, we menen dat dit door God zelf wordt genoteerd. Wij kunnen voor hun moed en ijver alleen maar respect, dankbaarheid en bewondering hebben. De Zusters hebben nu te Amsterdamseveld een lagere school, bewaarschool, verzorgingshuis voor ouden van dagen en ongelukkigen en wijkverpleging. Hun werk, te Amsterdamseveld is een waardig onderdeel van de wereldomvattende taak welke de Congregatie zich ten doel stelt.”

De R. K. Boerenorganisatie in Drente in de laatste 100 jaar

De Standsorganisaties voor de boerenstand zijn nog betrekkelijk jong. In het verleden gevoelde de boer geen behoefte aan organisatie. Door het feit, dat de boer vrijwel geheel voorzag uit eigen bedrijf in de behoeften van zich en de zijnen en hij dus betrekkelijk weinig geld nodig had, had hij weinig last van de marktwisselingen van zijn producten.

IN DE VORIGE EEUW WERD DAT ANDERS.

Steeds meer begon de boer deel te nemen aan het ruilproces, hij moest leren concurreren en dus zijn bedrijf moderniseren. In deze tijd komen de verschillende Maatschappijen van Landbouw op, waarvan de meesten nu ruim honderd jaar hebben bestaan.

Dit waren echter geen organisaties van de “boeren”. Lid werden de grootgrond-bezitters, notarissen, plattelandsdokters en zij, die interesse hadden voor de plattelands-bevolking. Zij hielden zich in hoofdzaak bezig met de verbetering van de landbouw en de veehouderij. Doordat de gewone boer geen lid werd, ontbrak echter dikwijls het juiste inzicht en het ware begrip voor de noden van de boerenstand. Toen in het laatst van de vorige eeuw een grote landbouwcrisis zich deed voelen, kwam men tot het inzicht, dat de boerenstand zelf de hand aan de ploeg diende te slaan.

Het eerst werd alarm gemaakt in Brabant en Limburg, waar

nog de namen voortleven van Pater v. d. Elzen. Jan Truven. Pastoor Roes. P. van den Hoek en Frans van Dam. In 1896 werd toen opgericht de N.B.B.⁵⁷⁸ Op voorstel van Dr Schaepman werd besloten, dat de leden: God, eigendom en huisgezin als de basis van een Christelijke maatschappij moesten erkennen. De N.B.B. was gecentraliseerd en kende provinciale Afdelingen. Al spoedig kwam men tot de bevinding, dat het zwaartepunt meer in de provincies moest liggen en in 1899 werd de N.B.B. omgebouwd tot een Federatie.

In 1917 werd de Aarts Diocesane R.K. Boeren en Tuinders Bond (A.B.T.B.) gesticht.

Nadat in 1918 onder leiding van Prof. Diepenhorst de protestantse boeren een eigen organisatie (C.B.T.B.) hadden gesticht en zich hierdoor hadden afgescheiden van de N.B.B., werd door de Diocesane Bonden de K.N.B.T.B. opgericht.

In het oudste jaarboek, dat ons ter beschikking staat (1919), vinden we in Drenthe 2 Afdelingen van de A.B.T.B. en wel: Frederiksoord met 38 leden en Coevorden met 85 leden.

Tot 1926 blijft dit zo. Wel schommelt het ledental van deze 2 Afdelingen iets (Coevorden komt over de 100 leden), maar in de andere parochies blijft men voorlopig zonder initiatief. In het jaarboek 1926 vinden we dan vermeld de Afdelingen: Amsterdamsche Veld, Barger-Oosterveld, Barger-Compascuum, Coevorden, Erica, Frederiksoord, Klazienaveen, Nieuw-Schoonebeek en Coevorden. In 1928 komt Zwartemeer erbij. In 1931 verschijnt Munstersche Veld, maar in 1929 verdwijnt Frederiksoord, terwijl ook Zwartemeer in de nog te jonge veenkolonie met weinig landbouw het niet vol kan houden. In 1946 werd de Afdeling Emmerschans opgericht. Thans telt Drenthe dus 11 Afdelingen met ruim 500 leden. Omdat zowel Groningen als Drenthe te klein in getal zijn om een zelfstandige gewestelijke Kring te vormen, zijn deze samengevoegd tot één Kring: "Groningen-Drenthe".

ACHTERSTAND

De oorzaken van de achterstand bij de boerenstand in het laatst van de vorige eeuwen het begin van deze eeuw zijn in het kort samen te vatten in de volgende punten:

578 Nederlandse Boerenbond.

Commissie tot het houden van Cursussen ter
opleiding van Voormelkers en verbetering der
Melkwinning, ingesteld door het Genootschap
ter Behordering van den Landbouw en den
Bond van Coöp. Zuivelfabrieken in Drenthe

Getuigschrift

voor goed melken

uitgereikt aan

Herman Stout

geboren te *Erica* den *6 Febr. 1913*.

op grond van het met goed gevolg afgelegd examen in het melken.

Assen, den *17* *Bei* 19*33*.

Voor het Genootschap ter Behordering
van den Landbouw in Drenthe,

De Rijks-Zuivelconsulent
voor Drenthe,

Voor den Bond van Coöperatieve
Zuivelfabrieken in Drenthe,

van Meyum clatubn.

T. W. Bougingo

1. Gebrek aan kennis en inzicht in de Landbouw. Te weinig ontwikkeling.
2. Gebrek aan voldoende bedrijfskapitaal.
3. Onvoldoende productiviteit van de bedrijfsmiddelen.
4. Slechte pachtverhoudingen.
5. Bedrog bij aan- en verkoop.
6. Tekort aan inzicht in de economische bedrijfsverhoudingen.
7. Onmogelijkheid om voor het dekken van bedrijfsrisico's geschikte verzekeringen te vinden.
8. ??? ontbreekt.
9. Onvermogen van de boerenstand om voor zichzelf op te komen en dus als consequentie het feit, dat men geen rekening hield in het maatschappelijk leven met de landbouw.

Het is dan ook begrijpelijk, dat de activiteit van de organisaties zich richtte op deze punten.

SCHOLING

Overall werd de mogelijkheid geschapen meer ontwikkeling op landbouwtechnisch gebied op te doen door het oprichten van landbouw cursussen: Coevorden, Nieuw-Schoonebeek, Barger-Oosterveld, Barger-Compascuum, Munstersche Veld en Zandberg. Reeds voor de oorlog werd overwogen of een Katholieke Lagere Landbouwschool bestaansmogelijkheden zou kunnen hebben. Pas na 1945 konden deze plannen tot werkelijkheid worden en op 1 Januari 1946 kwam de school tot stand te Emmer-Compascuum. Deze school was reeds in 1944 opgericht als Rijksschool met de vooropgezette bedoeling om na de bevrijding over te gaan naar de A.B.T.B. Daarnaast bestaat de mogelijkheid om nog cursussen te organiseren over talrijke andere onderwerpen: Cursussen in motor en tractortechniek, plantenteelt, plantenziekten, fruitteelt, kennis van rund en paard, tuinbouw, veevoeding enz.

PLATTELANDSMEISJES

De vorming van het plattelandsmeisje werd niet verwaarloosd. Ambulante Landbouwhuishoudcursussen werden georganiseerd te Coevorden, Klazienaveen, Munstersche Veld en Zandberg.

De plannen om deze cursussen te doen uitgroeien tot Huishoudscholen te plattelande konden worden verwerkelijkt te Klazienaveen en Munstersche Veld. De plannen voor Coevorden verkeren in een vergevorderd stadium. De eerste stappen zijn gezet om ook voor Zandberg een school te verkrijgen.

Deze scholen zijn bestemd voor de gehele streek, dus niet voor het dorp apart. Een grote moeilijkheid is het aantrekken van voldoende onderwijzend personeel. Het geeft dan ook voldoening, dat de laatste jaren enige meisjes de opleiding volgen voor Lerares bij het Huishoudonderwijs te plattelande. Ook de aanwezigheid van Eerwaarde Zusters te Coevorden, Klazienaveen en Munstersche Veld maakt het aantrekken van leerkrachten eenvoudiger. Het is toch zo, dat juist de leken leerkrachten dikwijls het onderwijs weer verlaten om in het te stichten gezin de theorie in praktijk om te zetten.

BOERENLEERGANG

Om tegemoet te komen aan het tekort aan algemene ontwikkeling wordt door de A.B.T.B. de mogelijkheid geopend tot het volgen van de Boerenleergang en Boerinnenleergang. De leerstof bepaalt zich bij deze cursussen niet in de eerste plaats tot de technische kant van het landbouwbedrijf. Hier komen aan de orde onderwerpen van sociale, culturele en godsdienstige aard. Daarnaast worden onderwerpen behandeld van algemene aard, waarvan de ontwikkelde jonge boer en boerin toch enige kennis dienen te hebben.

A.B.T.B

Naast de A.B.T.B. werden in vrijwel alle Parochies Afdelingen opgericht van de J.B.T.B. (Jonge Boeren- en Tuinders Bond). In deze Jeugd Standsorganisatie vindt de jonge boer gelegenheid zich voor te bereiden op zijn toekomstige taak. Het werkprogramma is zeer veelomvattend. op de vergaderingen worden alle problemen aan de orde gesteld, die de vraagstukken van de jonge boeren raken. Ook worden studiedagen gehouden om speciale problemen nader te onderzoeken en te belichten. Deze jeugdorganisatie houdt bedrijfskeuringen, zodat de jonge boer geprikkeld wordt ook technisch "bij" te blijven.

De credietmoeilijkheden in het Landbouwbedrijf werden ondervangen door de oprichting van de Boerenleenbanken. De bakermat hiervan moet weer worden gezocht in Brabant. Geleidelijk aan werden er ook banken opgericht in onze Provincie. Het fundamentele principe van deze banken is wel, dat aan de banken, doordat de welgestelde leden ten bate van de minderwelgestelden een onbeperkte aansprakelijkheid op zich namen, een zo groot mogelijke zekerheid werd gegeven. Het resultaat was, dat de boer tegen een redelijke rente gelden kon verkrijgen. Er zijn in ons land 2 Centrale Bank en wel te Eindhoven op R.K. grondslag en te Utrecht op algemene grondslag. Van de Centrale Bank te Eindhoven zijn Afdelingen gevestigd te Nieuw-Schoonebeek (opgericht in 1906), Coevorden (1906), Barger-Compascuum (1909), Munstersche Veld (1910), Barger-Oosterveld (1914), Klazienaveen (1916), Erica (1929).

Voor al in het begin van deze eeuw was de gedwongen Winkelnering een sociaal kwaad. Daarnaast speelde ook het bedrog bij aan- en verkoop een grote rol.

Om ook in economisch opzicht de boer en tuinder te kunnen steunen werd door de Standsorganisaties de C.A.V.V. opgericht. In onze provincie vinden we Afdelingen van "De Handelsraad van de A.B.T.B." te Barger-Oosterveld, Coevorden, Erica en Nieuw-Schoonebeek. In 1948 werd te Klazienaveen een Depot gesticht van de Handelsraad om ook andere Afdelingen te kunnen bedienen.

HANDELSRAAD

De Handelsraad wil boer en tuinder behulpzaam zijn bij de aankoop van de bedrijfsbenodigdheden en afzet van de producten. Waar het Drentse bedrijfstype geheel verschilt van dat in de Zuidelijker provincies, zijn deze Afdelingen niet uitgegroeid tot wat men er in Gelderland en Overijssel van heeft kunnen maken. Toch is alleen het aanwezig zijn van de Afdelingen al een belangrijk iets.

Daar het voor het voeren van een juiste bedrijfspolitiek en ook voor de belastingen noodzakelijk is een goede boekhouding te voeren, waartoe de boer dikwijls niet in staat is, stichtte de A.B.T.B. haar boekhoudbureaux, die haar werkzaamheden ook tot in Drente verrichten. De mogelijkheid om van deze bureaux

Diploma,

verleend door het Bestuur van den

Keuringsdienst Drenthe

van den N.A.K.

aan K. Skout

geboren 6-2-13 te Emmen

op grond van het door hem afgelegde
examen van den aardappelselectiecursus

1944 - 1945.

Assen, 31 Juli 1946.

De examencommissie:

De cursusleider:

Het Bestuur:

W. W. W. W. W.

W. W. W. W. W.

W. W. W. W. W. Voorzitter

W. W. W. W. W.

W. W. W. W. W.

W. W. W. W. W. Secretaris

W. W. W. W. W.

W. W. W. W. W.

W. W. W. W. W.

gebruik te maken, wordt nog lang niet ten volle benut. Dit vindt zijn oorzaak in het feit, dat men dikwijls nog in een oude gewoonte of sleur voortleeft.

De boer en tuinder is in het algemeen niet voldoende kapitaalkrchtig om grote bedrijfsrisico's: brand, veeziekten, hagel, ziekenhuis enz. zelf te dragen.

De grote, speculatieve, verzekeringen hielden te weinig rekening met de boer, waardoor ofwel de premies te hoog waren ofwel zij te weinig interesse vertoonden zich op dit gebied te bewegen, ofwel te eenzijdig waren ingesteld.

De A.B.T.B. heeft dan ook op dit gebied een taak gezien, zodat nu in vrijwel iedere Afdeling de mogelijkheid bestaat de risico's te dekken bij de "eigen" verzekering. In de meeste Afdelingen zijn vertegenwoordigers aangewezen.

Het onvermogen om voor eigen zaken op te komen, sproot allereerst voort uit gebrek aan leidinggevende boeren.

MEER KANSSEN

Het zou ons in dit kort bestek te ver voeren om de namen te noemen van de vele pioniers, die in ons geweest de A.B.T.B. tot een levend en krachtig organisme hebben gemaakt. Deze mannen van het eerste uur moesten dikwijls werken onder zeer moeilijke omstandigheden. Zelf hadden zij de nodige vorming niet kunnen verkrijgen. Door zelfontwikkeling en zelfstudie hebben zij zich enigermate kunnen instellen op de steeds moeilijker wordende problemen. Vaak ontmoetten zij bij hun eigen bedrijfs en geloofsgenoten onwil en wanbegrip. En toch hebben zij weten door te zetten. Daarvoor past hun bij deze gelegenheid een welgemeend ere-salut.

De tegenwoordige generatie heeft veel meer kansen. Er werd reeds gewezen op de ontwikkelingsmogelijkheden van de J.B.T.B. en Boerenleergang. Uit deze instituten zullen in de toekomst de leidinggevende figuren kunnen voortkomen. Daarnaast bezit de A.B.T.B. in Ons Erf te Berg en Dal een pracht vormingsinstituut. Steeds meer wordt hiervan door de boerenjeugd, zowel jongens als meisjes, gebruik gemaakt.

Als men "A.B.T.B." noemt, gaan de gedachten onwillekeurig uit naar een pionier van de eerste rang. Voor deze moge een

uitzondering worden gemaakt en zijn naam worde hier dan ook vermeld: Pastoor Swildens van Munstersche Veld.

Met de oude garde: Baron van Voorst tot Voorst, H. Ruijter, A. de Goey en anderen was Pastoor Swildens reeds vanaf het eerste uur in touw om de A.B.T.B. gestalte te geven.

In 1929 kwam deze Friese bakkerszoon als pastoor naar Drenthe. Hier stond de organisatie nog in de kinderschoenen. Dank zij zijn grote kennis van zaken en organisatie-talent werd de jonge Drentse loot al spoedig flink en krachtig.

In het begin van de dertiger jaren deed ook de crisis zich in deze streken voelen.

CRISISJAREN

Aldra werd Pastoor Swildens een van de topfiguren, die op de bres stonden voor het belang van de Drentse boer. Zijn oordeel en advies werden graag gevraagd door de overheids-instanties.

Op de gastvrije Drentse Pastorie werden heel wat conferenties gehouden. De opbloei van Drenthe in zijn tegenwoordige vorm heeft Pastoor Swildens helaas maar voor een klein deel kunnen aanschouwen vanaf zijn ziekbed. Zeer zeker heeft God hem beloond voor het zwoegen en sjouwen voor de Drentse boer en het Drentse volk.

Al is naar aantal de A.B.T.B. het kleinst, vergeleken bij de andere boerenstands-organisaties, toch neemt het volledig deel in het organisatorische leven.

De samenwerking met de C.B.T.B. en het D.L.G. is zeer goed te noemen. Ook buiten het verband van de Stichting v. d. Landbouw. O.m. wordt samengewerkt in de Proefboerderij "Kooyenburg" te Rolde en in verschillende commissies, die een onderdeel van de Drentse Landbouw wensen te bevorderen.

Katholiek Drente NU

Wanneer we de 19 parochies welke Drente thans telt – we tellen de Staties Beilen en Schoonebeek dan niet mee – samen omvattende ongeveer 20.000 katholieken, vergelijken met de kleine gemeenschap van katholieken nu 100 jaar geleden, dan valt het niet alleen op dat we een reuzengroei meemaakten, maar dat we eigenlijk geen vergelijking kunnen maken, omdat we van niet zijn tot zijn kwamen in dit gewest. Drente zelf maakte een gedaanteverandering mee in deze eeuw. De oude dorpen bleven tot voor kort in hun beslotenheid voortleven, doch daarnaast werden duizenden hectares in cultuur gebracht, welke bevolkt werden hoofdzakelijk door mensen van buiten de provincie, die nu echter een nieuwe eenheid hebben gevormd met de autochtone bevolking.

Geheel de Oostkant van ons gewest, vroeger hoogveen – moerassen, werd met stekker en oplegger⁵⁷⁹ ontveend en vruchtbare dalgronden vormden bestaansmogelijkheden voor velen, in midden en West Drente, werd bouwgrond gewonnen op de uitgestrekte heidevelden. Tot de pioniers en ontginners van deze streek in de laatste eeuw behoren voor een groot deel ook de katholieken. Ons getal zou groter zijn wanneer ze de eigenschap hadden van de hokvaste Drent, die graag op eigen bodem blijft.

EMIGRATIE

Velen gingen in de loop der tijden emigreren. De trek begon reeds vanuit Schoonebeek naar Amerika, voordat de Sleners om geloofswille naar de nieuwe wereld emigreerden. Stellig namen onze geloofsgenoten dit mede als afstammelingen van kolonisten in het Eemsland van hun voorouders, bij wie de trek naar Amerika

579 Gereedschap voor turfgraven.

veelvuldig voorkwam. Daarnaast vestigden zich in later jaren grote groepen vanuit Drente in de industriecentra van Twente en Brabant en niet minder in Zuid-Limburg.

Ondanks deze emigratie ging ons getal naar de 20.000.

KWALITEIT VAN DE KATHOLIEKEN

Men is geneigd zich af te vragen of de kwaliteit van deze katholieken beter is dan die hier leefden honderd jaren geleden. Het valt moeilijk dit uit te maken! We zouden willen zeggen, dat hun geloof precies eender is gebleven, maar de beleving anders. Was het gezin vroeger als een veilige omheining, die de katholieke opvoeding waarborgde, het leven werd in de jaren daarna steeds gecompliceerder en vroeg om hulp in katholieke scholen, organisaties enz.

Practisch telt elke parochie in Drente een katholieke school en we mogen dit als een groot voorrecht beschouwen, dat de godsdienstige beginselen van het kind hier niet neutraal worden behandeld, maar dat daar wordt verder gebouwd aan hetgeen de ouders als een heilige erfschat aan hun kinderen geven. En omdat ons godsdienstig leven nu eenmaal bij al ons handelen en werken van belang is, prijzen we het dat hier de standsorganisaties stoelend op de katholieke beginselen opgang maakten.

Zonder onze scholen en organisaties zou een grote vervlakking in het godsdienstig leven nu niet zijn uitgebleven. Kenden we een eeuw geleden nauwelijks sociale organisaties – hier in Drente op katholieke grondslag, of het moest de armenverzorging zijn – thans bloeien deze hier niet minder dan elders in den lande.

STILLE OMGANG

De zuiver godsdienstige verenigingen van toen mogen al niet meer bestaan, in andere vormen kregen ze weer gestalte. We denken hier b.v. aan het Gezelschap van de Stille Omgang,⁵⁸⁰ in 1935 opgericht door de heer Egbert Grol van Musselkanaal voor het Dekenaat Klazienaveen.

⁵⁸⁰De Stille Omgang is een door katholieken uitgevoerde devotionele nabootsing in stilte en zonder uiterlijk vertoon van de middeleeuwse processie ter herdenking van het Amsterdamse hostiewonder uit 1345. Deze stille tocht wordt elk jaar in de nacht van zaterdag op zondag na de 15e maart gelopen in de oude binnenstad van Amsterdam.

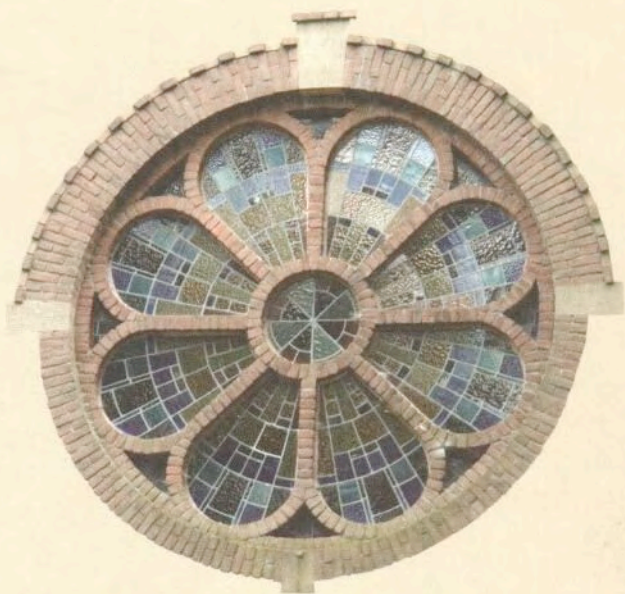
Jaar in jaar uit groeide het getal deelnemers, dat in de koude voorjaarsnacht naar Amsterdam trekt ter ere van het Eucharistisch wonder, daar eenmaal plaats gehad! We kunnen ook moeilijk het vruchtbare werk overslaan, dat de Zusters van verschillende congregaties, welke zich in de loop der jaren weer in Drente vestigden, speciaal onder de vrouwelijke jeugd verricht hebben. Honderden vrouwen in ons gewest kunnen getuigen van de diepe vorming, die ze bij deze Zusters hebben ontvangen.

Hun werk in de ziekenverpleging is een doorlopend getuigenis van de charitas, welke Christus predikte. We menen dat het ons niet past nu na een eeuw te treuren om veel moois wat er in het verleden was, het is allemaal nog aanwezig, maar in andere vorm, zoals de tijden deze vorderen. De vreugde, welke de beleving van het Geloof meebrengt, moet ons allen bezielen in deze tijd, ons dankbaar doen zijn voor hetgeen we van de goede God ontvingen, er blij van getuigen door ons leven jegens allen waarmee we omgaan, en het ongerept doen doorgeven aan hen die na ons komen. De eenheid in het Geloof, welke we door de apostolische successie met de geslachten van de 20 eeuwen bezitten, dienen we bewust te beleven in het heden om een hechte schakel te zijn voor de komende geslachten.

Allen die dit lezen bidden we toe het geluk en de vreugde, het gevolg van Jezus verlossingswerk, waardoor we God mogen noemen Onze Vader.

Foto vorige pagina's: KJM. Katholieke Jonge Meisjes.
(Staand, tweede van links Ankie Mensen.
Mijn moeder had een grote hekel aan de KJM.)

Raam in voorgevel van de kerk in Erica.

LITTERATUURLIJST

van geraadpleegde werken

Hoofdstuk 1. Drenthe's Katholiek verleden en heden. D. Huurdeman.
Schetsen uit de kerkelijke geschiedenis van Drenthe. Mr. J. G. Joosting en L.
Knappert.

De Hervormde Predikanten van Drente. T. A. Romein.

De doorvoering van de Hervorming in Drente. P. Noordeloos.

Hoofdstuk 2. Doop, Trouw en Overlijdensboeken der Drentse parochies.
Onuitgegeven studies van J. B. Kuis te Bargercompascuum. "Emsländische
Moorkolonien im Kreise Meppen", Bauer H. Blanke. "Geschichte
Emsländischer Moorkolonien", Hermann Groninger.

Hoofdstuk! 3. Provinciale Drentse en Asser Courant. April en Mei 1853
Brieven van de Minister voor zaken der R.K. Eredienst aan Gedeputeerden
van Drente. 29 Sept. 1853. 9 Nov. 1853. 20 Oct. 1853.

Hoofdstuk 4. 150 jaar Franciscaansche Statie Koevorden. P. Bouters O.F.M.
De Roomsche Katholiek te Koevorden. P. Pluymaekers O.F.M.
Parochie-archief van Koevorden.

Hoofdstuk 5. Liber memoriale de Frederiksoord.
Liber Baptismatis Frederiksoord 1822-1846.
Liber Defunctorum et Matrimoniorum Stationis in Frederiksoord incipiens
1846.
Correspondentie van Mgr. van Kessel met de parochie Frederiksoord.
Provo Drentse en Asser Courant Jan. 1953.

Hoofdstuk 6. Ontstaan en ontwikkeling van de strafgestichten te Norg.
Registrum memoriale Veenhuizen I en II.

Hoofdstuk 7. Registrum memoriale Assen.
Jubileumnummer Provo Drentse en Asser Courant 1823- 1923.
Na een eeuw. Gedenkschrift. Assen 1807-1907.

Hoofdstuk 8. Liber memoriale Zandberg. Gedenkblad 1843-1943.
Provo Drentse en Asser Courant. Jubileumnummer 1923.
Verslag Gedep. Staten 1843.

Hoofdstuk 9. Liber memoriale Schoonebeek.
Bij het eeuwfeest van de St. Bonifaciusparochie te Nieuw Schoonebeek.

Hoofdstuk 10. Memoriale Ecclesiae Parochialis S. Stephani Meppel.
De parochie Meppel voor en na de hervorming. J. W. Evers, pastoor.
Meppeler Courant 14 Febr. 1936.
Notulen van het parochiaal kerkbestuur Meppel 1870 - 1896.
Meppel door de eeuwen heen. J. Poortman.
Meppel's oudheden. Kl. van Dijk.

Hoofdstuk 11. Liber memorialis Erica.
Register van ontvangsten en uitgaven van het parochieel kerkbestuur van

- Nieuw Amsterdam, begonnen in 1869.
 Het morgenrood in de venen. W. Jonker, evangelist.
 Studies over pastoor Vroom. J. B. Kruis.
- Hoofdstuk 12. Compascuum. 1873 -1948. J. B. Kruis.
 Aan het einde van de wereld. Bolhuis.
 Kleine Hein. H. Vocks.
- Hoofdstuk 13. Register memoriale ecclesiae Parochialis S. Andreae, Apost.
 de Wateren.
 Nieuwe Drentse Volksalmanak. 1905, pag. 38.
 Verslag Ged. Staten van Drente. 1884.
- Hoofdstuk 14. Memoriale Parochiae st. Willehad, Munsterseveld.
 Aantekeningen van J. Dost.
 Studies van Mej. M. Pragt.
- Hoofdstuk 15. Registrum memoriale Klazienaveen.
 Mijn reizen door het Aartsbisdom en de stichting van Nw. Dordrecht. A. C.
 Dames, pastoor.
 Notulenboek der parochie van st. Henricus te Nieuw Dordrecht.
- Hoofdstuk 16. Archiefboek der parochie van O.L. Vrouw Visitatie te
 Hoozeveene.
- Hoofdstuk 17. Registrum memoriale Par. S. Gerardi, Bargeroosterveld.
- Hoofdstuk 18. Gewroken Smaad. Ant. van Welsem, pr.
 25-jarig bestaan parochie H. Antonius van Padua, Zwartemeer.
- Hoofdstuk 19. Directorium Carmelitanum Vitae Spiritualis.
 Bloemen uit Carmels Lusthof.
- Hoofdstuk 20. Sint Nicolaas Gesticht, Denekamp. 1875 -1950.
- Hoofdstuk 21. Zonnehartsbloem.
 De Zalige Julie Billiart. P. B. Arends S.J.
- Hoofdstuk 22. Jules Chevalier. P. C. Keuiers M.S.C.
 Annalen van O.L. Vrouw v. h. H. Hart. 1936.
- Hoofdstuk 23. Maria van de Passie. F. Darc.
 Gelukzalige Maria Adolphine.
 Een Missiecongregatie.
- Hoofdstuk 24. Studies van J. H. Scheepers, Emmercompascuum.

INHOUD HIËRARCHIE

- Hoofdstuk 1. Katholiek Drente vóór 1853
Hoofdstuk 2. Waar kwamen de Katholieken in Drente vandaan?
Hoofdstuk 3. Het herstel der Hiërarchie en de reacties daarop in Drente
Hoofdstuk 4. Coevorden 1787. St. Willibrord
Hoofdstuk 5. Frederiksoord. 1822. St. Joannes Evangelist.
Hoofdstuk 6. Veenhuizen. 1826. St. Hieronimus Aemilianus.
Hoofdstuk 7. Assen 1833. O.L. Vrouw ten Hemelopneming.
Hoofdstuk 8. Zandberg. 1843. St. Jozef.
Hoofdstuk 9. Nieuw Schoonebeek. 1849. St. Bonifacius.
Hoofdstuk 10. Meppel. 1861. St. Stephanus.
Hoofdstuk 11. Erica. 1866. Maria, Onbevlekt Ontvangen.
Hoofdstuk 12. Bargercompasuum. 1873. St. Jozef.
Hoofdstuk 13. Zorgvlied. 1884. St. Andréa's Apostel.
Hoofdstuk 14. Munsterseveld. 1009 en 1895. St. Willehad.
Hoofdstuk 15. Klazienaveen. 1904. St. Henricus.
Hoofdstuk 16. Hoogeveen. 1905. O.L. Vrouw Visitatie.
Hoofdstuk 17. Bargoosterveld. 1906. St. Gerardus Majella.
Hoofdstuk 18. Amsterdamseveld 1919. O.L. Vrouw Koningin van de Vrede.
 Zwartemeer 1921. St. Antonius van Padua.
 Steenwijksmoer 1932. St. Franciscus v. Assisie.
 Emmen 1947. St. Paulus Apostel.
 Emmerschans 1948. St. Franciscus van Assisie.
Hoofdstuk 19. Het Carmelietenklooster te Hoogeveen.
Hoofdstuk 20. Het Franciscanessenklooster te Coevorden.
Hoofdstuk 21. De Zusters Van O.L. Vrouw te Emmercompasuum en Assen.
Hoofdstuk 22. De Dochters van O.L. Vrouw van het H. Hart te Klazienaveen.
Hoofdstuk 23. Franciscanessen Missionarissen van Maria te Amsterdamseveld
Hoofdstuk 24. De R.K. Boerenorganisatie in Drente in de laatste 100 jaar.
Hoofdstuk 25. Katholiek Drente NU

Drentse vlag. Zes kerspellen en de toren van Coevorden

VERANTWOORDING

De heruitgave van deze twee boeken heb ik gemaakt uit zucht naar kennis en wetenschap. Hoe zit het met mijn religieuze afkomst? Welke godsdiensttwisten vormen mee een basis van mijn leven en van mijn proza?

De boeken haalde ik van het web.

Inzicht in de kerkelijke geschiedenis is via Delpher.nl te vinden als pdf. Bij geschiktmaking voor tekstverwerking treden kleine fouten op. Bij tekstherkenning verandert een b soms in een h en de letter e verschijnt als letter c of o. Een enkele verschrijving is wellicht nog te vinden.

Kaarten van Drenthe van topotijdsreis.nl en elders van het web.

Bij Magnin heb ik voor betere leesbaarheid naamvalsvormen deels verwijderd; *den* is *de*, *wiens* is *van wie*, enz.

Niet alle bijlagen van Magnin heb ik opgenomen. Zie de pdf op het web.

In beide boeken heb ik alinea's en tussenkopjes aangebracht. Magnin grossiert in komma's. De leestekens heb ik deels aangepast.

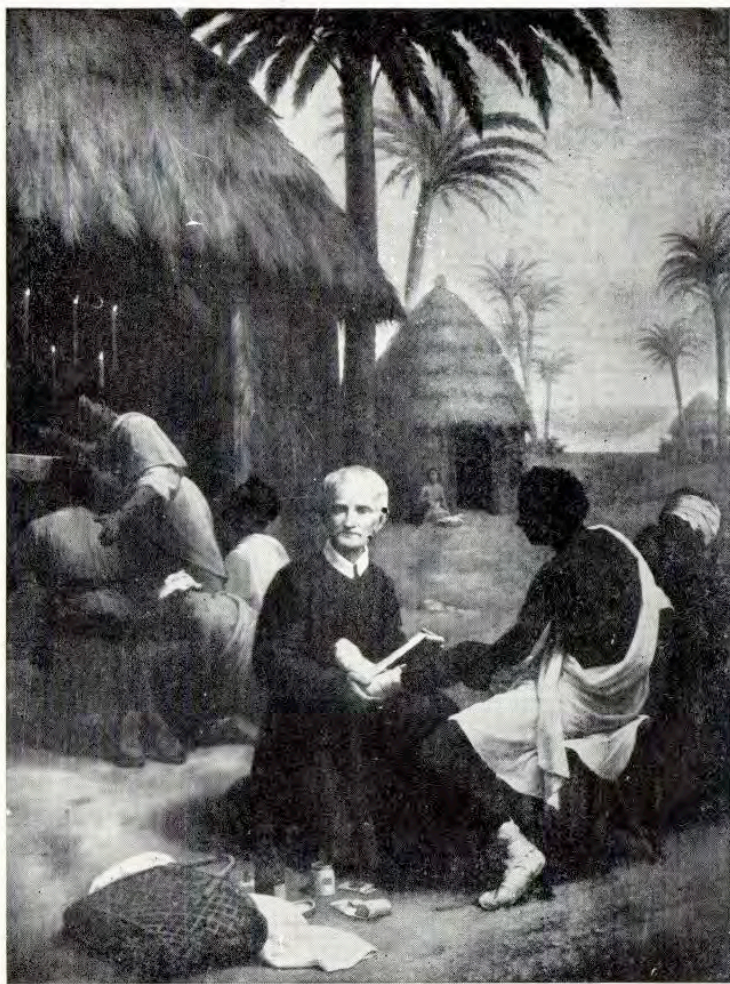
100 jaar Hiërarchie komt van een website.

<http://oud-schoonebeek.nl> › [index.php](#) › [drenthe](#) › [10-kerken-en-preken](#) › [174-100-jaar-hierarchie-in-drente](#)

Ik gebruikte ook: www.hetgeheugenvandrenthe.nl

Wie wil kan bijna alle teksten vinden met Delpher.nl

Bij deze is mijn missiewerk afgesloten.

166. Eerbiedw. Dienaar Gods Petrus
Donders, Apostel der melaatsen
1809—1887

Uitg. Euch. Jeugd, Brakkenstein-Nijmegen

Hij verzorgde
de melaatse
negers in
West Indië
die tot dan
toe door
niemand
werden verzorgd.
Op het eiland
Molokai
(Hawai eilanden)
deed dat
pater
Damiaan,
de held
van
Molokai

JEAN SAMUEL MAGNIN

Provinciaal archivaris, Historisch publicist

(Amsterdam 1796 - Buiksloot 1888) Provinciaal archivaris, historisch publicist.

Vanaf 1808 werkzaam in Meppel als kantoorbediende, ongetwijfeld dankzij de familierelaties van zijn moeder, vanaf 1826 bij het provinciaal bestuur, vanaf 1827 als archivist en indexmaker. Als bijzondere opdracht kreeg hij de inventarisatie van de oude statenarchieven, waartoe in 1826 bij Koninklijk Besluit opdracht was gegeven. Met de daarmee opgedane kennis schreef hij ondanks een gebrek aan vooropleiding (hij was autodidact) de belangrijkste historische boeken uit die eeuw, *De voormalige kloosters in Drenthe geschiedkundig beschouwd* (1835) en *Geschiedkundig Overzicht van de besturen, die vóór de herstelling van Nederland in 1814 elkander in Drenthe zijn opgevolgd* (1838-1850; 5 delen). Daarnaast publiceerde hij nog enkele boeken en talrijke tijdschriftartikelen. Per 1845 werd hij officieel tot provinciaal archivarius benoemd.

Vanaf de jaren '40 assisteerde hij de Leidse archeologen Reuvens en Janssen bij hun opgravingen in Drenthe, en beheerde hij ook de vondsten, die in 1854 in het Provinciaal museum werden opgenomen. Financieel zat hij voortdurend aan de grond, ondanks een behoorlijk salaris en de bijverdiensten uit zijn publicaties. In 1857 was hij daardoor niet meer in staat zijn werk te doen, wat tot zijn ontslag leidde. Kort daarop vertrok hij naar Amsterdam.

Literatuur

Lit.: A.J.M. den Teuling, 'Jean Samuel Magnin, (adjunct-) commies en archivaris van de provincie Drenthe', in: P. Brood e.a. (red.), *Vergezichten op Drenthe* (Meppel/Amsterdam 1983).

WILLEHAD KOCKS

Priester

(Emmer Erfscheidenveen 1916 - Nijmegen 1985) Priester.

Op 9 september 1937 geprofest, priesterwijding op 11 juli 1943. Op zondag 18 juli 1943 eerste H. Mis in Barger-Oosterveld. Daarna kapelaan in een aantal Zuid-Limburgse parochies. Vervolgens werd hij benoemd tot kapelaan in Zandberg. Van daaruit had hij de zorg voor gedetineerde politieke delinquenten in de kampen Schattenberg in Westerbork en Sellingerbeetse in de gemeente Vlagtwedde.

Hij schreef veel artikelen voor het katholieke dagblad *Ons Noorden*, het weekblad *Omhoog* en veel regionale kranten. Daarbij kwam telkens zijn liefde voor Drenthe naar voren en zijn zorg over de ontwikkeling van het katholicisme in Drenthe.

In 1948 werd hij door deken Veltman geïnstalleerd als pastoor van de Carmelparochie in Hogeveen. Hij was met zijn 32 jaar de jongste pastoor van Nederland. Hij zat in die tijd in ongeveer alle commissies die iets met religie te maken hadden, zoals het kersteningsapostolaat, de Willibrordcommissie voor Drenthe, het Drents Katholiek Studiecentrum, de Stille Omgang, en de Katholieke Centrale voor Lectuurvoorziening. Ook had hij bestuursfuncties in het Drents Genootschap, het Anjerfonds Drenthe, Omroep Noord, Drenten buiten Drenthe, Bentheim-Drenthecommissie etc.

In 1950 werd hij bouwpastoor van Beilen, aanvankelijk een statie en toen deze snel groeide een eigen parochie. Hij schreef veel kleine boekjes over het katholicisme in Zuidoost-Drenthe en in 1953 een groter werk over *100 jaar bisschoppelijke hiërarchie in Drenthe*.

Samen met Jan Heine was hij betrokken bij de stichting voor de restauratie van de schuurkerk in Barger-Compascuum. Na enkele jaren vertrok hij naar Nijmegen als godsdienstleraar en in 1964 werd hij pastoor van de Carmelkerk aan de Doddendaal in Nijmegen.

